

Ferrer Saiol, traductor de Pal·ladi

Raimon Sebastian Torres

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Ferrer Saiol, traductor de Pal·ladi

Raimon Sebastian Torres

Tesi doctoral

dirigida pel doctor Alejandro Coroleu Lletget

i tutoritzada pel doctor José Luis Vidal Pérez

en el marc del programa de doctorat

Cultures i llengües del món antic i la seva pervivència

Universitat de Barcelona

Facultat de Filologia

Departament de Filologia Llatina

2014

AGRAÏMENTS

Vull expressar la meua gratitud a totes aquelles persones que m'han ajudat en aquesta tesi. Al Dr. José-Ignacio García Armendáriz perquè m'introduí en el món de l'agronomia romana, em dirigí el treball de DEA, i posteriorment la tesi fins pràcticament el final, tot mostrant-me el camí de la recerca filològica. Al meu director, Dr. Alejandro Coroleu, que m'ha guiat i animat des de l'inici. Li he d'agrair, a més, la confiança dipositada en mi, com també tots els ensenyaments mostrats i la seva paciència. Al meu tutor Dr. José Luis Vidal, pels valuosos consells que m'ha proporcionat i el suport rebut en tot moment. Al Dr. Ernest Marcos per la seva gentilesa i perquè m'encoratjà a realitzar els estudis de doctorat. A la direcció i a tots els membres del Departament de Llatí de la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona, que des del curs 2002-2003 ha estat casa meua.

Vull expressar el meu agraïment al Dr. Thomas M. Capuano (Truman State University) per la seva amabilitat i ajut acadèmic en el món dels Pal·ladis arromançats; i al Dr. Barry Taylor (British Library) per la seva generositat i per encoratjar-me a continuar investigant. Així mateix, aquesta tesi ha comptat amb l'ajuda de persones que han estat cabdals per acabar de vertebrar aquest estudi: Dra. Susanna Allés, Dr. Lluís Cabré, Dr. José Calderón, Dr. Lluís Cifuentes, Dra. Montserrat Ferrer, Dr. Tomàs Martínez i Dra. María Morrás. A ells els vull agrair la seva disponibilitat, amabilitat i les seves orientacions bibliogràfiques i metodològiques. No podria finalitzar, sense donar el meu agraïment al meu germà per les cobertes i, evidentment, a la meua família que tantes hores de silenci i pau m'han proporcionat. A ells, el meu profund reconeixement.

RESUM

Aquesta tesi té per objectiu analitzar i comprendre la capacitat de Ferrer Saiol com a traductor de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi. D'aquesta traducció, redactada pels volts del 1385, en conservem dos exemplars posteriors, un en català (València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, 6437) i un en castellà (Madrid, Biblioteca Nacional de España, 10211), que ens ajuden a entendre fins a quin punt Saiol comprèn l'obra llatina i de quines fonts disposava per al seu treball. Dividim aquest estudi en tres seccions. La primera versa sobre la difusió de l'*Opus agriculturae* durant l'Edat Mitjana i el Primer Renaixement. Incloem la pervivència de l'obra pal·ladiana a la Corona d'Aragó i la traducció del protonotari Ferrer Saiol. En la segona secció analitzem els dos testimonis conservats i la seva filiació; examinem les fonts llatines emprades per Ferrer; i realitzem una anàlisi del tresor lexicogràfic, morfològic i sintàctic, nucli del nostre estudi. La tercera és una edició del llibre primer de l'*Opus agriculturae* en què incloem el text llatí canònic i les dues versions iberorromàniques.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	11
I. PAL·LADI A L'EDAT MITJANA I AL PRIMER RENAIXEMENT	
1. L' <i>Opus agriculturae</i> de Pal·ladi.....	21
2. La pervivència manuscrita de l' <i>Opus agriculturae</i>	23
2.1. La primera traducció en romanç	36
3. Pal·ladi a la Corona d'Aragó, segles XIV i XV	41
3.1. Tractats d'agricultura a la Corona d'Aragó	50
3.1.1. El Ms. Espagnol 291 de la Bibliothèque Nationale de France	51
3.1.2. El Ms. 754 de la Biblioteca de Catalunya	55
3.1.3. <i>Libre de Agricultura segons Paladi</i>	56
3.1.4. <i>Tractat d'agricultura</i>	58
3.2. La traducció de Ferrer Saiol	60
3.2.1. La vida de Ferrer Saiol	60
3.2.2. <i>Obra d'agricultura</i>	68
3.2.2.1. El Ms. 6437 de la Biblioteca Municipal Serrano Morales	71
3.2.2.2. El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional de España.....	73
II. LA TRADUCCIÓ DE L' <i>OPUS AGRICULTURAE</i> DE FERRER SAIOL	
1. Les fonts	81
1.1. Els Manuscrits 10211 (BNE, Madrid) i 6437 (BMSM, València).....	82
1.2. Els manuscrits escurialencs i florentí	89
1.2.1. Confusions paleogràfiques	93
1.2.2. Extensions explicatives	94
1.2.3. Aclariments textuais	98
1.2.4. Sinònims	101
1.2.5. Notes marginals	104
1.3. Sinònimes	107
1.4. Interpolacions a la traducció.....	115
1.4.1. Explicacions extrapal·ladianes	115
1.4.2. <i>De les propietats i natures dels cavalls</i>	124
1.4.3. <i>De equis, equabus et pullis</i>	132
1.4.4. L'empelt	133
2. Mètode de traducció	138
2.1. El proemi	139
2.2. Ferrer Saiol dins Pal·ladi	148
2.2.1. La intervenció de Ferrer Saiol	148
2.2.1.1. Yo, Ferrer Sayol, dich.....	150
2.2.1.2. Yo he trobat scrit, yo he hoÿt, yo he provat, mas yo dich	153

2.2.2. Els territoris de la Corona d'Aragó a la traducció	165
2.3. Aspectes lèxics	170
2.3.1. Desdoblements lèxics	171
2.3.2. Lèxic tècnic.....	173
2.3.2.1. Mesures.....	173
2.3.2.2. Animals.....	176
2.3.2.3. Fitònims	180
2.4. Aspectes morfològics	228
2.4.1. Morfologia verbal.....	228
2.4.2. Substantiu	234
2.4.3. Adjectiu	237
2.4.4. Pronom	238
2.4.5. Adverbi	238
2.5. Aspectes sintàctics	241
2.5.1. Respecte per les estructures sintàctiques llatines	241
2.5.2. Alteracions sintàctiques.....	243
2.5.2.1. Ruptura de les estructures sintàctiques llatines	243
2.5.2.2. Explicacions del traductor: <i>açò és, quasi que, així com</i>	246
2.5.2.3. Explicacions del traductor: <i>car</i>	251
2.5.3. Ablatiu Absolut	253
2.5.4. Oracions d'infinitiu	254
2.5.5. Oracions de relatiu.....	255
2.5.6. Cum	257
2.5.7. Ut	259
2.5.8. Si.....	264
2.5.9. Tendència al polisíndeton.....	265
2.6. Estil.....	268
2.7. Tipologia d'errors	281
 CONCLUSIONS	 287
 III. EDICIÓ CRÍTICA DEL LLIBRE I DE <i>L'OPUS AGRICULTURAE</i> DE FERRER SAIOL	
Criteris d'edició	295
Proemi (6437 BMSM i 10211 BNE).....	301
Liber I (6437 BMSM i 10211 BNE)	307
Índex de matèries.....	498
 LÀMINES.....	 509
 BIBLIOGRAFIA	 519

INTRODUCCIÓ

Introducció

El juliol del 1385 Ferrer Saiol, protonotari de la reina Elionor de Sicília, enllestia la traducció de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi. Era la primera versió completa al català de l'obra agronòmica llatina més difosa durant tota l'Edat Mitjana. L'interès creixent a mitjan segle XIV per les obres llatines i les seves traduccions a la cort de la Corona d'Aragó feia indispensable traslladar una obra agronòmica com la de Pal·ladi a les llengües romàniques. La traducció original o autògrafa de Saiol no ha arribat als nostres dies. Tot i així, en conservem dos testimonis manuscrits posteriors, una en català de finals del segle XV (València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, 6437), i una en castellà de mitjan segle XV (Madrid, Biblioteca Nacional de España, 10211).

Els estudis relacionats sobre la traducció de l'*Opus agriculturae* de Ferrer Saiol s'inicien a finals del segle XIX. El 1893 Roque Chabás publica un petit article on transcriu un passatge de la versió catalana de Pal·ladi, *Dels rahims sens gra de vinaça*¹, inclosa al manuscrit 6437 de la Biblioteca Municipal Serrano Morales de València, que serà imprescindible per al nostre estudi. En aquells moments el còdex encara formava part de la biblioteca de José E. Serrano.

Mario Schiff el 1905 descriu minuciosament la biblioteca del Marquès de Santillana i hi descobreix el testimoni castellà de la traducció de Ferrer Saiol². Aquest manuscrit actualment es localitza a la Biblioteca Nacional de España. Schiff en fa un estudi codicològic i creu que aquesta obra és l'original escrita pel protonotari i no pas un testimoni posterior, com es comprovarà anys més tard. Com que no coneix la versió catalana, es qüestiona el motiu pel qual Ferrer Saiol hauria traduït al castellà el text i destaca el nombre de veus catalanes que es troben en aquesta versió. A més, Schiff incorpora en el seu estudi l'*incipit* i l'*explicit* dels diferents llibres de l'*Opus agriculturae*, dels tractats no pal·ladians i, finalment, la transcripció del pròleg. Proporciona dues dates biogràfiques de Saiol extretes del Registre de la Cancelleria en què el traductor apareix com a protonotari.

¹ CHABÁS, R., "Dels rahims sens gra de vinaça", *El Archivo*, VII (1893), p. 283.

² SCHIFF, M., *La Bibliothéque du marquis de Santillane*, París: Bouillon, 1905, pp.152-159.

El 1911, per primera vegada, Luis Tramoyeres publicà els dos pròlegs de les versions romàniques de Ferrer Saiol³. En el seu treball Tramoyeres dóna referències biogràfiques sobre Ferrer i palesa la importància de la difusió de l'obra de Pal·ladi durant tota l'Edat Mitjana. Tramoyeres, conscient que no disposava de la informació suficient a través només dels dos pròlegs, posa en dubte encertadament que la versió castellana sigui extreta del manuscrit català conservat.

Trenta anys més tard, Martí de Riquer descriu a la revista *Escorial. Revista de Cultura y Letras* la influència de la literatura catalana medieval sobre el Renaixement castellà. Destaca les traduccions medievals que es van dur a terme de textos clàssics llatins al català que posteriorment serien traduïts al castellà, entre els quals trobem el manuscrit 10211 de la Biblioteca Nacional de España⁴.

Els estudis posteriors sobre l'obra de Saiol no començaran a donar fruit fins ben entrats els anys seixanta. La figura del protonotari és present al tercer volum de la *Història de la literatura catalana* l'any 1964⁵. Hi llegim una breu explicació de la versió de l'*Opus agriculturae* i la citació d'algun passatge significatiu del pròleg. El mateix any Albert Hauf, amb la seva tesi de llicenciatura, fa un estudi del manuscrit 10211 de la Biblioteca Nacional⁶. Hi trobem la transmissió de l'obra de Pal·ladi a la Corona d'Aragó i una sèrie de consideracions sobre la seva importància durant l'Edat Mitjana. També hem de destacar el tractament de la figura de Ferrer Saiol i l'estudi codicològic del text. Tot i la voluntat per dur a terme un estudi comparatiu amb el text català, li és impossible consultar el manuscrit valencià, a causa del mal estat de conservació en què es trobava la Biblioteca Universitària després del desbordament del Túria l'any 1957. La transcripció de l'*Opus agriculturae* forma la major part de la tesi de llicenciatura, amb un bon nombre d'anotacions que ajuden a comprendre millor el text.

L'any 1986, la publicació de la tesi de llicenciatura d'Anna J. Giner ens obre un nou camí per explorar el manuscrit català que durant tots aquests anys havia estat en

³ TRAMOYERES, L., "El Tratado de Agricultura de Paladio. Una traducción catalana del siglo XIV", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 24-25 (1911), pp. 459-465.

⁴ RIQUER, M., "Relaciones entre la literatura renacentista castellana y la catalana en la Edad Media", *Escorial. Revista de Cultura y Letras*, 3 (1941), pp. 31-49.

⁵ RIQUER, M. & COMAS, A., *Història de la literatura catalana*, vol. 3, Barcelona: Ariel, 1964, pp. 348-350.

⁶ HAUF, A. G., *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*, Tesi de Llicenciatura inèdita de la Universitat de Barcelona, 1964.

l'anonimat⁷. És gràcies a un estudi codicològic i la seva transcripció que es perfila que ja no som davant de l'obra autògrafa que va escriure el mateix Ferrer Saiol, sinó d'un testimoni posterior del s. XV. Cal destacar l'estudi biogràfic de Saiol i la transcripció total del manuscrit, tant de l'*Opus agriculturae* com dels textos no pal·ladians. Tot i així, la transcripció del text en força passatges és errònia, i en ocasions observem salts interlineals. L'any 1986, en el *Segon Congrés Internacional de la llengua Catalana*, A. J. Giner treu a la llum un article en què té la intenció de datar, localitzar i esbrinar l'autoria del còdex català conservat a la Biblioteca Municipal Serrano Morales⁸. A través de les filigranes, les marques d'aigua i la lletra humanística itàlica assevera que som davant d'un text datat entre l'últim quart de segle XV i principis del XVI. Com que al text hi apareixen citats diferents topònims de l'àrea geogràfica valenciana, Giner creu que és probable que fos copiat a València. Tot i així aquests mateixos topònims també són presents a la versió castellana, cosa que desmentiria aquesta afirmació. Destaca, a més a més, certs girs i vocables propis del parlar valencià de l'època. Pel que fa a l'enquadernació, la relligadura està feta en pasta valenciana, emprada a finals del segle XVIII. Aquest fet demostraria que el manuscrit seria present a València almenys des d'aquesta època. En aquest mateix congrés Jaume Riera tracta sobre les diferents obres medievals traduïdes al castellà que provenen d'obres catalanes. És en aquesta llista on trobem el manuscrit 10211 de la Biblioteca Nacional de Espanya⁹.

L'any 1987, Thomas Capuano executa l'edició semipaleogràfica del manuscrit 10211 de la Biblioteca Nacional d'Espanya¹⁰. L'any 1988 A. J. Giner, juntament amb J. Trenchs, publica un segon article similar al de l'any vuitanta-sis en què avalua el contingut del manuscrit valencià, acompanyat d'una descripció codicològica, datació i localització del text, una breu història sobre el manuscrit i una explicació exhaustiva

⁷ GINER, A. J., *El "tractat d'Agricultura" de Pal·ladi: una còpia feta de la traducció de Ferrer Sayol*, Tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de València, 1986.

⁸ GINER, A. J., "Notes sobre la traducció catalana del *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi feta per Ferrer Sayol", dins A. FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. 8, Barcelona-València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, pp. 513-518.

⁹ RIERA, J., "Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV", dins A. FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. 8, Barcelona-València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, pp. 699-709.

¹⁰ PALLADIUS, *The Text and concordance of Biblioteca Nacional MS 10.211 [Microforma]: "Libro de Palladio"*, T. M. CAPUANO, (ed.), Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1987.

sobre la seva escriptura¹¹. Un any més tard, Hauf realitza una mostra lexicogràfica dels dos exemplars conservats, català i castellà, amb el text llatí editat per Rodgers¹². D'aquesta manera reivindica la riquesa lèxica de les dues versions. Aquest mateix any Nadal descriu la presència de textos traduïts del llatí al català durant els segles XIII i XIV, entre els quals destaquen l'*Opus agriculturae* de Saiol i el seu pròleg¹³.

A la dècada dels noranta, Capuano publica l'edició del text de Pal·ladi que anomena aragonès¹⁴. Aquesta obra és de gran ajuda, ja que té present el manuscrit català, estableix les fonts de certs passatges i presenta un aparat crític i un glossari òptims. El 1996, la publicació de Butiñá dedica un apartat extens a Ferrer Saiol i el seu pròleg¹⁵. Cinc anys després, Cifuentes publica una obra fonamental sobre la ciència escrita en llengua catalana en els darrers segles de l'Edat Mitjana i els primers de l'Edat Moderna intitulada *La ciència en català a l'Edat Mitjana i al Renaixement*¹⁶. El capítol *L'agronomia i la cuina: producció i preparació dels aliments* examina de manera didàctica i clara la difusió de Pal·ladi i d'altres autors agronòmics, acompanyada d'una bibliografia excel·lent que ens permet vertebrar i entendre la presència de la tradició agronòmica a la Corona d'Aragó.

Les publicacions posteriors sobre Ferrer Saiol i l'*Opus agriculturae* procedeixen de Martínez Romero. El 2007 examina els tòpics literaris que trobem en els pròlegs de traduccions catalanes en època medieval, i hi podem llegir un apartat en què descriu el pròleg de la versió de Ferrer Saiol¹⁷. Un any més tard publica dos articles sobre l'*Opus agriculturae* de Saiol. En el primer Martínez Romero comprova aquells passatges on el traductor té dificultats a l'hora de traslladar al català el text llatí. Martínez constata que són pocs els defalliments lèxics de Saiol¹⁸. El segon treball tracta de la versió castellana,

¹¹ TRENCHS, J. i GINER, A. J., "Ferrer Sayol i el manuscrit *Tractat d'Agricultura* de l'Arxiu Municipal de València", dins J. M. SANS (coord.), *Estudis sobre la història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*. Barcelona: Fundació Noguera, 1988, pp. 147-153.

¹² HAUF, A., "Dues versions iberoromàniques de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi: petita mostra lexicogràfica", dins G. HOLTUS et al. (eds.), *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques: miscel·lània d'homenatges per a Germà Colón*, Tübingen: Günter Narr, 1989, pp. 383-393.

¹³ NADAL, J. M., "Dir lo llatí en so de romanç", *Caplletra*, 6 (1989), pp. 171-177.

¹⁴ PALLADIUS, *Obra de agricultura, traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, T.M. CAPUANO (ed.), Madison: The Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1990.

¹⁵ BUTIÑÁ, J., "Sobre el prólogo de Ferrer Sayol al *De re rustica* de Paladio", *Epos, Revista de Filología*, UNED, XII (1996), pp. 207-228.

¹⁶ CIFUENTES, LL., *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona: Universitat de Barcelona; Palma de Mallorca; Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blanquerna, 3), 2002, pp.288-298.

¹⁷ MARTÍNEZ ROMERO, T., *Tòpics literaris, traducció medieval i tradició romànica*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007.

¹⁸ MARTÍNEZ, T., "Un traductor medieval en el seu context: els defalliments lèxics de Ferrer Saiol", *Llengua & Literatura: Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 19 (2008), pp. 7-26.

i Martínez assevera la dependència amb el text català a partir d'exemples, tot i que és conscient que no depèn del manuscrit català conservat¹⁹. Defensa que som davant d'un text la llengua del qual és el castellà amb elements aragonesos, traduït per un aragonès o per algú amb un gran vincle amb els ambients aragonesos, probablement relacionats amb Juan Fernández de Heredia. Finalment, l'any 2009 Martínez examina els pròlegs medievals i el de Ferrer Saiol²⁰. D'aquesta manera conclouen, de moment, els estudis sobre Ferrer Saiol i la seva obra.

Com hem observat en els diversos estudis sobre el manuscrit 10211 de la Biblioteca Nacional de España, trobem discrepàncies a l'hora d'establir la llengua en què va ser escrit. Tant Schiff, com Riquer, Hauf, Riera o Martínez consideren el text com a castellà, mentre que Capuano creu que és aragonès. Segons Capuano, el text presenta diversos idiomes, com la font llatina, la primera traducció, la segona, juntament amb els idiolectes dels diversos traductors, editors i copistes²¹. Per tant, pensa que, tot i no reflectir estrictament la realitat lingüística aragonesa del segle XIV, és millor parlar de dialecte aragonès. No obstant això, nosaltres creiem que som davant d'un text castellà. Hem de ser conscients que el manuscrit autògraf de Saiol era en català i que els antígrafs o apògrafs posteriors procedeixen d'aquest, per la qual cosa la llengua catalana hi serà força present, tal com observem al manuscrit 10211. Podem trobar les proves que demostren que som davant d'un text castellà a l'estudi d'aspectes gràfics, fonètics, morfològics, sintàctics i lèxics, tal com expliquem a l'apartat de la nostra tesi *El Ms. 10211 Biblioteca Nacional de España*.

Després de fer un recorregut diacrònic pels estudis duts a terme sobre l'obra de Ferrer Saiol i d'analitzar la llengua en què es va escriure el manuscrit 10211, presentem el nostre treball. Aquesta tesi té per objecte continuar avançant en els estudis sobre Ferrer Saiol i especialment sobre les dues versions conservades en llengua romànica de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi. En primer lloc, analitzem i estudiem l'habilitat de Ferrer Saiol com a traductor. A continuació valorem, a partir de les dues versions ulteriors conservades, fins a quin punt Ferrer entén el text llatí. També ens aproximem a la traducció original que va dur a terme i al manuscrit llatí que va fer servir per a la seva

¹⁹ MARTÍNEZ, T., "Del *Libre de Pal·ladi* al *Libro de Palladio*: a propósito de las traducciones iberorromances medievales del *Opus agriculturae* y de su autoría", *Romance Philology*, 62 (2008), pp. 111-136.

²⁰ MARTÍNEZ, T., "El pròleg de Ferrer Saiol a l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi i els pròlegs de les traduccions medievals", dins J. CAÑAS, F. J. GRANDE I J. ROSO (eds.), *Medievalismo en Extremadura. Estudios sobre Literatura y Cultura Hispánicas de la Edad Media*, Cáceres: Universidad de Extremadura, 2009.

²¹ PALLADIUS, *Obra de agricultura, traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, p. IX.

versió. Els diversos apartats del treball ens descriuen la tradició medieval de Pal·ladi fins arribar a la traducció de Ferrer Saiol i als testimonis conservats. Però el nucli principal d'aquest estudi és l'anàlisi del tresor lexicogràfic, morfològic i sintàctic dels manuscrits madrileny i valencià.

Hem dividit la tesi en tres seccions: la primera tracta de l'*Opus agriculturae* i la seva difusió durant l'Edat Mitjana i el primer Renaixement fins arribar als dos còdexs conservats de Ferrer Saiol; la segona desenvolupa l'estudi de la traducció, tant de les fonts utilitzades per Ferrer com dels aspectes lèxics, morfològics i sintàctics; la tercera és una edició crítica trilingüe del llibre I de Pal·ladi. Hem examinat en profunditat el primer llibre, ja que és el que posseeix una tradició d'estudis més àmplia, amb autoritats com Schmitt i Moure²², i el més extens i representatiu dels tretze llibres de l'*Opus agriculturae*, no tant pel contingut, sinó pel que fa a l'ús del lèxic científic, la morfologia, la sintaxi i l'estil.

En primer lloc analitzem l'obra de Pal·ladi, i en concret l'*Opus agriculturae*, per entendre la importància que tingué durant tota l'Edat Mitjana a Europa. Els més de cent manuscrits llatins conservats de l'*Opus agriculturae* demostren la rica difusió que se'n féu com a manual d'agricultura. És a partir del segle XIV que neixen les primeres traduccions al romanç, primer a Itàlia i seguidament a la Corona d'Aragó. Per aquest motiu s'ha fet una reconstrucció del marc històric i cultural de la Corona durant els segles XIV i XV, per conèixer la importància de la transmissió de l'autor llatí. Gràcies a les diferents actes notariais i als arxius de la Cancelleria Reial conservats, podem saber quins eren els textos que circulaven a la Corona en aquella època i comprendre l'espai que hi ocupaven els llibres d'agronomia, i en especial, Pal·ladi. L'enorme difusió de l'*Opus agriculturae* comportà la reelaboració i la transformació del propi tractat en altres de diferents, com ho palesen quatre manuscrits del segle XV, un dels quals conservat parcialment. Però l'objectiu principal d'estudi és la traducció de Ferrer Saiol²³. Per conèixer millor aquesta obra arromançada hem d'entendre la figura del

²² PALLADIUS, *De re rustica, liber primus*, J. C. SCHMITT (ed.), Würzburg: Thein (Stürtz), 1876; MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus: tradición manuscrita y edición crítica*, Tesi doctoral inèdita de la Universidad Complutense de Madrid, 1980.

²³ Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 754; París, Bibliothèque Nationale de France, Espagnol 291; *Tractat d'agricultura*, col·lecció privada de l'hispanista americà Joseph Gwara. Un fragment del text apareix transcrit a CAPUANO, T. M., "Una nueva versión catalana del *Opus agriculturae* de Palladius", *Romance Philology*, 59 (Spring 2006), pp. 231-239; *Libre de Agricultura*, fragment transcrit a LLABRÉS, G., "Libre de Agricultura segons Paladi", *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, 6 (1895-1896), pp. 151-153.

personatge i el rol que desenvolupà a la Cancelleria com a escrivà i posteriorment com a protonotari.

El segon capítol analitza les fonts i el mètode de traducció de Ferrer Saiol. En aquest apartat ens centrem majoritàriament en el primer llibre de l'obra, ja que posseïm prou elements d'anàlisi per entendre les fonts i els mecanismes de traducció de Ferrer. Al bloc de les *Fonts* examinem els manuscrits madrileny i valencià per conèixer-ne la filiació i per poder elaborar un *stemma codicum* que ens apropi a l'original de Ferrer. Un altre punt d'atenció són els diferents manuscrits llatins conservats, que ens ajuden a vertebrar el còdex utilitzat pel protonotari. Estudiem els diferents passatges de l'obra de Saiol per establir les variants respecte de l'*Opus agriculturae* i així poder observar la contaminació del text. Comptem també amb l'anàlisi dels glossaris especialitzats utilitzats per Saiol, que l'ajudaven a comprendre millor el lèxic tècnic. Finalment, examinem els passatges extrapal·ladians i les nombroses interpolacions al text.

En el segon bloc, *Mètode de traducció*, examinem la presència del traductor, que es fa palesa a través del proemi i de les diverses intervencions en primera persona que fa al llarg de l'obra. Un dels tresors que preserva aquesta traducció és el lèxic científic. És en l'estudi d'aquest camp on hem observat certes dificultats, i en especial en la fitonímia. També s'analitzen els aspectes morfològics, per comprendre millor els mecanismes de traducció del protonotari. Avaluar la sintaxi és cabdal, ja que d'aquesta manera podem analitzar com transforma l'estil sintètic de l'obra de Pal·ladi a la llengua vernacle. La tipologia d'errors que s'observen a la traducció és interessant, perquè entenem les males lectures i els errors del traductor i les dificultats en què es trobà. Aquest capítol no es podria concloure sense valorar l'estil emprat per Ferrer. Gràcies als mecanismes utilitzats pel protonotari entenem com comprèn l'obra i com la trasllada amb un estil propi al vernacle.

El tercer capítol és una edició crítica del llibre I de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi. Fem servir el text canònic llatí editat per R. H. Rodgers²⁴ com a font de les dues versions i també les diferents glosses que ens apropen al text original de Ferrer. Presentem els manuscrits valencià i madrileny en paral·lel amb el llatí, per així entendre millor les mancances i virtuts de totes dues versions.

Aquesta tesi ens apropa a dos personatges allunyats en el temps i units pel saber agronòmic, Pal·ladi Rutili Taure Emilià i Ferrer Saiol. L'autor llatí serà transmès durant

²⁴ PALLADIUS, *Opus agriculturae, De veterinaria medicina, De insitione*, R. H. RODGERS (ed.), Leipzig: B.G. Teubner, 1975.

tota l'Edat Mitjana fins arribar a ser comentat i traduït a la Corona d'Aragó durant els segles XIV i XV. El gran interès per aquest agrònom a l'època farà que Ferrer Saiol l'immortalitzi en llengua vernacle. Així doncs, en aquest treball volem reivindicar no només la figura de Ferrer Saiol com a traductor i divulgador de l'*Opus agriculturae*, sinó també tota la tradició manuscrita de Pal·ladi, que ha aconseguit fer perviure el passat agrícola romà.

I. PAL·LADI A L'EDAT MITJANA I AL PRIMER RENAIXEMENT

1. L'*Opus agriculturae* de Pal·ladi

Pal·ladi Rutili Taure Emilià finalitza la tradició de tractats agronòmics llatins, iniciada per Cató, Varró i Columel·la, amb les seves obres *Opus agriculturae* i *De veterinaria medicina*, i el poema *De insitione*, les tres gestades entre la segona meitat del segle IV dC i la primera meitat del segle V dC²⁵.

Ens trobem davant d'un personatge la vida del qual se'ns esmuny de les mans. Les seves dades personals, que podem extreure de l'obra *Opus agriculturae*, són molt minses. En el títol de la majoria de manuscrits conservats d'aquest tractat se l'anomena *vir inlustris*²⁶, denominació que fa referència a un alt càrrec de l'emperador. Cal recordar que aquest títol va ser concedit oficialment per primera vegada a finals del segle IV. Tampoc no sabem qui fou el destinatari de les dues obres en prosa de Pal·ladi. En canvi, en el poema *De insitione* n'apareix un, Pasífil, del qual no en coneixem cap dada²⁷.

Les fonts llatines que cita Pal·ladi explícitament al llarg de tot l'*Opus agriculturae* són Gargili Marcial i Columel·la, a més dels *Graeci*, tal com els anomena Pal·ladi al text. També tenim passatges en què parla directament de la seva pròpia experiència al camp. Remarca que les innovacions agràries eren practicades a les seves possessions de Sardenya, Nàpols i a prop de Roma, de tal manera que no estem davant d'un mer erudit en teoria agronòmica, sinó d'algú que la va comprovar posant-la en pràctica²⁸.

La primera referència a Pal·ladi en la literatura llatina és aproximadament el 540, a l'obra *Institutiones* de Cassiodor²⁹. En aquesta Pal·ladi és considerat com un dels pilars del saber agrícola juntament amb Gargili Marcial i Columel·la. Per tant, posseïm la primera data aproximativa en la qual podem emmarcar Pal·ladi, moment en què el nostre escriptor ja ha esdevingut una autoritat en la matèria. A més a més, una altra dada

²⁵ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: PALLADIUS, *Tratado de agricultura; Medicina veterinaria; Poema de los injertos*, Madrid: Gredos, 1990, p. 9.

²⁶ PALLADIUS, *Opus agriculturae, De veterinaria medicina, De insitione*, R. H. RODGERS (ed.), p.1.

²⁷ PALLADIUS, *De insitione*, 5-10: "Pasiphile, ornatus fidei, cui iure fatemur, / si quid in arcano pectoris umbra tegit, / bis septem paruos, opus agricolare, libellos, / quos manus haec scripsit parte silente pedum, / nec strictos numeris nec Apollinis amne fluentes / sed pura tantum rusticitate rudes / commendas, dignaris, amas et uilia dicta / adfectu socii sollicitante colis. / nunc ideo modicum crescens fiducia carmen / obtulit arbitrio laetificanda tuo."

²⁸ PALLADIUS, *Opus agriculturae*: Sardenya 4.10.16 i 12.15.3; Roma 3.25; Nàpols 4.10.16.

²⁹ CASSIODORUS, *Institutiones*, R. A. B. MYNORS (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1937, XXVIII.

que ens pot ajudar a situar aquest agrònom llatí és el fet que faci servir com a font els escrits de Gargili Marcial –c. 260– i Vindani Anatoli –c. 360–, la qual cosa demostra que aquests autors són anteriors a Pal·ladi.

Un altre punt que s’ha de remarcar és la composició de l’obra de Pal·ladi, que es distribueix en llibres i va precedida d’un índex de capítols. Dels quinze llibres que conformen tota l’obra pal·ladiana, els primers tretze constitueixen l’anomenat *Opus agriculturae*. El primer llibre és un precepte general sobre la vida agrícola i els altres dotze segueixen el calendari anual amb les tasques agrícoles que s’han de desenvolupar durant cada mes de l’any. Aquesta és, sens dubte, la gran aportació de Pal·ladi: simplificar i apropar un manual per a la seva utilització quotidiana. A més a més, a l’inici de cada llibre trobem un índex detallat de les matèries que tractarà en cada capítol. L’estil sobri i concís fa d’aquesta obra un manual d’agricultura molt allunyat de l’estil retòric del seu antecessor Columel·la, tal com fa palès Pal·ladi a l’inici de l’obra:

Pars est prima prudentiae ipsam, cui praecepturus es, aestimare personam. neque enim formator agricolae debet artibus et eloquentiae rhetoris aemulari, quod a plerisque factum est, qui dum diserte locuntur rusticis, adsecuti sunt ut eorum doctrina nec a disertissimis possit intellegi. sed nos recidamus praefationis moram, ne quos reprehendimus, imitemur.³⁰

El llibre XIV, *De veterinaria medicina*, és un tractat de veterinària en el qual Pal·ladi també prioritza l’objectiu de la funcionalitat dels coneixements que hi transmet: les diferents malalties que pot tenir el bestiar i les seves cures. Aquest fet determina que el llibre estigui escrit amb un estil desproveït de brillantor literària. Amb el llibre XV, *De insitione*, per contra, estem davant d’un *carmen* escrit en díctics sobre l’art de l’empelt entre els fruiters.

³⁰ PALLADIUS, *O. A.*, 1.1.

2. La pervivència manuscrita de l'*Opus agriculturae*

Pal·ladi gaudí d'una gran fama per la seva obra *Opus agriculturae* (a partir d'ara *O.A.*) durant tota l'Edat Mitjana. En canvi, els altres escriptors llatins de temàtica agrària quedaren en l'oblit i no fou fins al Renaixement que es recuperaren. Cal tenir en compte que la gran aportació de Pal·ladi fou que constituí aquesta obra amb múltiples divisions per mesos i índexs de capítols. Tot i que no es va escriure amb una rigorositat metodològica i una ambició formal comparables a les que trobem, per exemple, en el seu predecessor Columel·la, l'estructura del llibre i el seu estil planer, però gens descuidat, fan de l'*O.A.* una obra de consulta perfecta per a aquell que es dediqui al camp i en vulgui tenir uns coneixements més avançats. A més a més, el fet d'establir els capítols per mesos de l'any fou una innovació cabdal que li valgué l'èxit de ser utilitzat com a manual durant tota l'Edat Mitjana. És per tots aquests motius que el llibre o, més ben dit, el manual d'agricultura de Pal·ladi aconseguí una difusió considerable, tot convertint-se en obra imprescindible per al camp i vàlida a tot l'àmbit medieval europeu³¹.

És en el segle VI quan veiem ja la influència que exercia Pal·ladi sobre l'agricultura. Cassiodor, en les seves *Institutiones*, dedica un capítol als monjos que no podien estudiar les sagrades escriptures per la seva manca de capacitat intel·lectual. Conclou que es poden dedicar a l'agricultura i els recomana la lectura de Gargili Marcial, Columel·la i Aemilianus, és a dir, Pal·ladi:

quod si huius studii requirantur auctores, de hortis scripsit pulcherrime Gargilius Martialis, qui et nutrimenta holerum et uirtutes eorum diligenter exposuit, ut ex illius commentarii lectione praestante domino unusquisque et saturari ualeat et sanari; quem uobis inter alios codices reliqui. pari etiam modo in agris colendis, in apibus, in columbis necnon et piscibus alendis inter caeteros Columella et Aemilianus auctores probabiles extiterunt. Sed Columella sedecim libris per diuersas agriculturae species eloquens ac facundus illabitur, disertis potius quam imperitis accommodus, ut operis eius studiosi non solum communi fructu, sed etiam gratissimis epulis expleantur. Aemilianus autem facundissimus explanator duodecim libris de hortis uel pecoribus aliisque rebus planissima lucidatione disseruit, quem uobis inter alios lectitandum domino praestante dereliqui.³²

Aquests són els autors que Cassiodor considerava més apropiats per a la comprensió del camp. Tot i així, cal destacar que per llegir Columel·la s'havia de tenir

³¹ RODGERS, R. H., "An Introduction to Palladius", *Institute of Classical Studies, Bulletin Supplement*, 35 (1975), p. 14; MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, pp. 33-39; GARCÍA ARMENDÁRIZ, J. I., *Agronomía y tradición clásica: Columela en España*, Sevilla: Universidad de Sevilla-Universidad de Cádiz, 1995, pp. 43-46.

³² CASSIODORUS, *Institutiones*, XXVIII.

un bagatge cultural que el feia també apte per a l'estudi d'altres disciplines. No obstant això, Cassiodor deixa en un segon terme l'agronomia i la trasllada a un saber purament pràctic. Cassiodor parla de l'obra de Pal·ladi referint-se només als *duodecim libri*, de tal manera que ens fa pensar en els dotze llibres de l'*O.A.* sobre els dotze mesos de l'any i oblida el llibre primer en la seva recomanació. Per tant, el llibre I es devia considerar com a pròleg introductori al calendari agrícola, tal com la tradició manuscrita ens l'ha transmès anomenant-lo *Generale praeceptum*³³. Així, es pot observar com en tota l'Edat Mitjana l'*O.A.* seguí un camí independent dels llibres *De veterinaria medicina* i *De insitione*, que romangueren en l'oblit fins al segle XIII³⁴.

Continuant amb l'estudi de la recepció de Pal·ladi, trobem que Sant Isidor de Sevilla el cita com a autoritat i l'utilitza com a font a les *Etymologiae*:

De auctoribus rerum rusticarum. rerum rusticarum scribendi sollertiam apud Graecos [...] apud Romanos autem de agricultura primus Cato instituit; quam deinde Marcus Terentius expoliuit; mox Vergilius laude carminum extulit. nec minorem studium habuerunt postmodum Cornelius Celsus et Iulius Atticus, Aemilianus, sive Columella insignis orator, qui totum corpus disciplinae eiusdem complexus est.³⁵

Si fins ara només podíem tenir constància de referències a l'obra pal·ladiana, és en el Renaixement carolingi que en trobem els primers manuscrits conservats: un total de cinc, datats al segle IX i que provenen d'un mateix model no conservat d'origen francès. Aquests manuscrits ens apropen a l'*O.A.* de Pal·ladi en el temps, ja que només es distancien de l'arquetip en quatre segles³⁶. Dels dos segles següents, X i XI, conservem sis manuscrits, dels quals dos són també d'origen francès³⁷, i els altres quatre, de procedència alemanya³⁸.

³³ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, pp. 42-43.

PALLADIUS, *O.A.*, 2, línies 5-10: "Mensis ianuarius / expletis his quae pertinent / ad generale praeceptum / nunc operas suas singulis mensibus / explicabo. Itaque a ianuario mense / faciamus initium."

³⁴ Manuscrit: Milà, Biblioteca Ambrosiana, C 212 inf: s. XIII/XIV.

³⁵ ISIDORUS HISPALENSIS, *Etymologiarum sive originum libri XX*, W. M. LINDSAY (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1911, XVII.

³⁶ Manuscrits: Cambridge, University Library, Kk. v. 13: s. IX, ff. 1r-121r; París, Bibliothèque Nationale de France, Nouv. Acquis 1730: s. IX, ff. 1r-79v; Montpellier, Bibliothèque Interuniversitaire, H. 305: s. IX, ff. 1r-135r; París, Bibliothèque Nationale de France, Lat. 6842 B: s. IX, ff. 85. *Vid.* RODGERS, R. H., "An Introduction to Palladius", pp. 18-26.

³⁷ Manuscrits: París, Bibliothèque Nationale de France, Lat. 6830 D: s. X, ff. 1r-60r; París, Bibliothèque Nationale de France, Nat. Lat. 6830 E: s. XI, ff. 1-72r. *Vid.* RODGERS, R. H., "An Introduction to Palladius", p. 160.

³⁸ Manuscrits: Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B. P. L. 102: s. X/XI, 62r-133r; Laon, Bibliothèque Municipale, 426 bis: s. X, ff. 1r-116r; Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, 148: s. X, ff. 1r-88r; Oxford, Bodleian Library, Lyell 57: s. XI, ff. 9r-31r. *Vid.* MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 50.

És a partir dels segles següents, XII-XV, que es produeix l'auge de còpies per tot Europa, així com una certa contaminació de l'obra que ve originada per la seva àmplia difusió. Hem de tenir en compte que estem parlant de més d'un centenar d'exemplars conservats durant aquests tres segles, la qual cosa demostra la gran importància que tingué Pal·ladi a l'àmbit europeu.

També apareixen els primers testimonis de les altres dues obres de Pal·ladi que fins aleshores no s'havien conservat, com són el llibre XIV, *De veterinaria medicina*, i el llibre XV, *De insitione*. Només en tota la tradició pal·ladiana conservem un manuscrit, el còdex ambrosià C 212 inf., en què es donen com a obra del mateix autor els tretze llibres de l'*Opus agriculturae*, el XIV, *De veterinaria medicina*, i el XV, *De insitione*. Així doncs, observem com la tradició d'aquests dos llibres de Pal·ladi segueix un camí propi, diferent dels tretze restants.

Posseïm només tres manuscrits que conservin el llibre XIV, datats entre els segles XIII i XVI³⁹. En relació amb el poema dels empelts, tenim vuit manuscrits, tots del segle XV, i en podem fer una distinció entre tres grups segons les similituds que hi trobem⁴⁰. Hem de destacar que, tal com afirma R. H. Rodgers, el fet que aquests dos últims llibres no fossin part del gruix de la tradició medieval pot ser causat segurament per la manca d'interès que devia tenir el *De veterinaria medicina*, en no parlar *in stricto sensu* d'agricultura⁴¹. A més, la circulació de Pal·ladi coincideix amb la d'obres com el *De veterinaria medicina* de Pelagoni o *Mulomedicina* de Vegeci, que omplien el buit que deixava l'*O.A.*⁴².

Tot i aquestes afirmacions, sobta que un manual resumit de veterinària com el de l'agrònom llatí fos abandonat o ignorat per la tradició manuscrita. No obstant això, el llibre primer de l'*Opus agriculturae*, *Generale praeceptum*, explica exclusivament els continguts dels capítols posteriors, és a dir, dels mesos de l'any, però en cap moment no menciona ni el *De veterinaria medicina* ni el *carmen*, *De insitione*. Aquest fet pot haver

³⁹ Manuscrits: Milà, Biblioteca Ambrosiana, C 212 inf: s. XIII/XIV; Leiden, Bibliotheek Universiteit, Vul. 90B: s. XVI; Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 12: s. XIII. *Vid.* PALLADIUS, *Opus agriculturae*, R. H. RODGERS, (ed.), pp. XVII-XX.

⁴⁰ Manuscrits: Milà, Biblioteca Ambrosiana, C 212 inf: s. XIII/XIV; **Classis prima**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, lat. 5245: s. XV; Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, 3198: s. XV; Madrid, Biblioteca Nacional de España, 1482, s. XV; Harvard, MS Lat. 124: s. XV; **Classis altera**: Munic, Bayerische Staatsbibliothek, lat. 454: s. XV; Venècia, Biblioteca Queriniana, Class. IX, cod. 14: s. XV; Hannover, Landesbibliothek, IV 505, s. XV. *Vid.* PALLADIUS, *Opus agriculturae*, R. H. RODGERS (ed.), p. XX-XXII.

⁴¹ RODGERS, R. H., "An Introduction to Palladius", pp.14-15.

⁴² MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus*, p. 84.

ajudat a esborrar de la memòria i dels manuscrits aquests dos últims llibres. El poema dels empelts també és inexistent a la major part de la tradició medieval, ja sigui per la seva manca d'interès, o bé per la pèrdua sistemàtica d'aquest text en les primeres còpies de l'obra⁴³. També hem de tenir en compte la poca fama de què devien gaudir aquests dos últims llibres, ja que Cassiodor en l'obra *Institutiones* només cita dotze dels llibres de Pal·ladi, tot ignorant el poema i el de veterinària, i deixant de banda el *Generale praeceptum*⁴⁴.

Durant els segles següents, XII, XIII i XIV, trobem glosses, extractes i les primeres traduccions de l'obra de Pal·ladi. La difusió per Europa evidencia que l'*O.A.* havia de ser el manual agronòmic per excel·lència. Tot i així, hi havia certes diferències de contingut entre manuscrits, fet que dificulta la creació d'un *stemma codicum*. En relació amb els manuscrits glossats, n'hem de destacar tres que pertanyen a branques diferents de la tradició pal·ladiana, entre els quals hi ha dos manuscrits de l'Escorial i un de florentí⁴⁵. Les glosses que hi trobem en llatí responen a aclariments textuais, per tal de facilitar la lectura o donar possibles noves interpretacions al text de manera que esdevingui més proper al lector. En alguns casos, però, els pretesos aclariments han alterat la lectura original del text.

També hem de destacar un altre grup de còdexs que ometen de manera sistemàtica certs passatges de l'obra de Pal·ladi, com es pot observar al llibre I amb els capítols IX, XII, XIII, XV, XXVI, XXVIII i XXIX, tal com explica Moure⁴⁶. Aquestes mancances textuais configuren unitats de sentit, de tal manera que obvien passatges sencers que podrien no haver interessat als copistes, però no són un impediment per a la comprensió de la resta del text.

Durant el segle XIII apareix un nou manual d'agricultura que té com a finalitat abreujar l'obra de Pal·ladi. Es tracta del *Tractatus de plantationibus arborum* de Jofre

⁴³ *Ibid.*, pp.85-86.

⁴⁴ CASSIODORUS, *Institutiones*, XXVIII.

⁴⁵ Manuscrits: El Escorial, Real Biblioteca, Ç-IV-11: s. XII, ff.1r-115v; El Escorial, Real Biblioteca, L-III-VI: s. XIII, ff. 1r-71v; Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut.24 sin. 6: s. XIII, ff. 1r-61r. *Vid.* MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 53.

⁴⁶ Manuscrits: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Lat. 2193: s. XIV, ff. 118v-150r; Berlín, Saatsbibliothek, Lat. fol. 587: s. XIII, ff. 1-50; Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut.24 sin. 6: s. XIII, ff. 1r-61r; Milà, Biblioteca Ambrosiana, B. 91 sup: s. XIII-XIV, ff. 1r-38v; Troyes, Bibliothèque Municipale, 1369: s. XII, ff. 172r- 250r, *Vid.* MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 54.

de Francònia, també conegut com a *Palladius abbreviatus per Godefridum*⁴⁷, del qual la tradició manuscrita en conserva vuitanta-sis exemplars⁴⁸. Aquest tractat, originalment en llatí, va ser divulgat també en alemany i en anglès. L'obra es divideix en set llibres i explica com s'han de plantar diferents tipus d'arbres, la conservació de fruites, així com el conreu de la vinya i la conservació del vi⁴⁹.

L'obra pal·ladiana no només va inspirar el resum de Godefridus, sinó que la trobem, en referències més subtils, en textos d'erudits medievals: Albert el Magne utilitza Pal·ladi com a font en la seva obra *De vegetalibus*; Vincent de Beauvais el pren com a model per al *Speculum naturale, historiale et doctrinale*; Thomas de Cantimpré ho fa al *De natura rerum*; i també Pietro de Crescenzi el té en compte en els dotze llibres dels *Ruralia commoda*⁵⁰.

Fou precisament Crescenzi, a l'inici del segle XIV, qui féu l'última obra agronòmica en llatí, en la qual distribuí de manera diferent els capítols de l'obra respecte de la de Pal·ladi. És interessant observar què pren i en què se separa de l'*O.A.* En aquest cas no tingué en compte els mesos de l'any per a l'estructura, tal com féu el seu antecessor, sinó que cada capítol tracta una matèria diferent. Tot i així, només començar l'obra observem la influència pal·ladiana, ja que Crescenzi ens explica quina és la millor disposició per establir una vil·la i els seus estatges, tenint en compte l'aire, la terra i l'aigua, tal com es produeix al *Generale praeceptum*.

Tanmateix, en els llibres posteriors ja passa a analitzar matèries específiques: el llibre segon tracta la naturalesa de les plantes i el seu conreu; el següent, el conreu de cereals i de plantes lleguminoses; al quart, el tema que s'hi desenvolupa és el conreu de la vinya i el vi; el cinquè descriu aspectes d'arboricultura; el sisè parla sobre la naturalesa i conreu de les plantes medicinals; tot seguit s'ocupa dels boscos i els camps; en el vuitè, de com cultivar el verger; el novè llibre tracta del bestiar de granja i de les malalties que poden patir; el desè, sobre la caça i la pesca; el penúltim llibre és un resum per títols dels continguts de tota l'obra, per tal de facilitar als lectors la consulta; i finalment, l'últim llibre és un breu resum per mesos de les tasques que s'han de desenvolupar durant cada mes de l'any, és a dir, la síntesi dels tretze llibres de Pal·ladi.

⁴⁷ BRAECKMAN, W. L., "Geoffrey of Franconia's Book of trees and wine", *Scripta Mediaeval and Renaissance Texts and Studies*, 24, Brussel·les: Omirel UFSAL, 1989, p. 12.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 12.

⁴⁹ CIFUENTES, LL., *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, pp. 292-293.

⁵⁰ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 55.

El llibre de Pal·ladi no només repercutí en autors europeus, sinó també en escriptors àrabs de la Península Ibèrica durant els segles XI i XII. Les disciplines científiques foren molt difoses en el món àrab, i entre aquestes, l'agronomia, amb els llibres de *Filāḥa*, obres de temàtica agronòmica que tenien com a finalitat sintetitzar el coneixement agrícola del passat i a la vegada unir-lo amb les pràctiques agrícoles del seu temps. En les primeres dècades del segle XI, a Toledo, trobem Ibn Wāfid amb el *Maymu' fi 'l-filāḥa*. Tot i que la seva obra ha arribat de forma incompleta als nostres dies, a l'Europa medieval fou un manual molt utilitzat i tingué una gran difusió. Fins i tot el seu nom s'adaptà al llatí i passà a ser Abenguefith. Aquesta obra tracta les tipologies de terra, d'aigua, d'adobs, dels cereals, la vinya, l'olivera, els arbres fruiters, les hortalisses, l'apicultura i les diferents plagues. Posa especial atenció en el conreu, la selecció de l'indret on s'ha de plantar, la poda i l'emmagatzematge dels fruits⁵¹. La crítica ha assenyalat que molts dels capítols d'Ibn Wāfid estan influenciats per l'obra de Pal·ladi⁵².

El *Maymu' fi 'l-filāḥa* el trobem parcialment traduït al català en el manuscrit Espanyol 291 de la Bibliothèque nationale de France (ff. 62r al 111v), i aquest sol fet ja demostra la importància dels textos agronòmics àrabs a la Corona d'Aragó i l'interès per ser traduïts a les llengües vernacles, fenomen que serà fonamental per estudiar la recepció i traducció de Pal·ladi a la cort d'Aragó, objecte de la nostra tesi.

Troblem un altre tractadista agronòmic, a finals del segle XII a Sevilla, Ibn al-'Awwam, que escriu una de les obres més famoses d'agricultura, *Kitab al-filāḥa*. En el seu tractat reuneix tota la tradició anterior per poder elaborar un compendi en què no només parla del conreu de la terra, sinó també dels diferents sòls, adobs, empelts, malalties de les plantes i de la cria d'animals⁵³. En el pròleg Pal·ladi és citat com una de les autoritats que l'autor tingué en compte per compondre el seu manual d'agricultura⁵⁴.

Durant el segle XIV comencen les primeres traduccions de Pal·ladi en llengua romànica, primerament en italià i posteriorment en català i castellà. El 1472 l'impressor Nicolaus Jenson publica a Venècia l'*editio princeps* dels *Scriptores rei rusticae*, entre

⁵¹ CARABAZA, J. M. & GARCÍA SÁNCHEZ, E., "Códices Misceláneos de Agronomía Andalusí", *Al-Qantara*, 19 (1998), pp. 393-416.

⁵² MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 57.

⁵³ MILLÁS VALLICROSA, J. M., *La ciencia geopónica entre los autores hispanoárabes: conferencia pronunciada el día 5 de marzo de 1953 en el Club Edafos*, Madrid: CSIC, 1954, p. 43.

⁵⁴ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 56, nota 87.

els quals s'inclou Pal·ladi. Giorgio Merula s'ocupà d'editar Cató, Varró i Columel·la, mentre que Francesco Colucia ho féu amb l'obra de Pal·ladi. L'humanista Angelo Poliziano, en el seu exemplar d'aquesta *editio princeps*, introduí noves lectures, extretes de manuscrits més antics, per tal de comprendre i millorar el text editat⁵⁵. Aquestes anotacions interlineals i marginals es tingueren en compte en les edicions posteriors dels *Scriptores rei rusticae*, tal com ens explica Rodgers⁵⁶.

Durant el segle XV es produeix un lent declivi del seguiment de l'obra de Pal·ladi i comencen a guanyar terreny els altres agrònoms llatins oblidats fins llavors, com Cató, Varró i Columel·la, tal com es percep en l'*editio princeps* dels *Scriptores rei rusticae*. Durant el segle XVI l'obra de Pal·ladi se seguirà editant arreu d'Europa, tot i que el seu ressò serà clarament apagat per la resta d'autors llatins agronòmics, en especial Columel·la. Després del lapsus temporal del segle XVII, al segle XVIII tornem a trobar diverses edicions de l'obra pal·ladiana. Moltes d'aquestes aniran agrupades de forma temàtica, i es manté la nòmina dels quatre grans agrònoms llatins, sota el títol ampliat de *Scriptores rei rusticae veteres latini*⁵⁷.

L'interès pel nostre autor tornarà a sorgir un segle més tard, gràcies a la tesi de J. C. Schmitt, del 1876, en què féu un estudi crític del llibre primer de Pal·ladi; anys més tard, el 1898, també fou Schmitt qui realitzà la primera edició crítica de l'obra de l'agrònom llatí⁵⁸. Per a aquesta primera edició crítica, col·lacionà onze manuscrits. Cal esmentar que a l'inici de l'estudi Schmitt fa palesa la quantitat de textos de l'*Opus agriculturae* que s'havien conservat i qualifica el nombre d'aquests escrits de *paene infinitus*:

Palladii de agricultura opus frequentissime et lectitatum et transcriptum est: itaque eorum librorum manu scriptorum, quibus hoc opus continetur, numerus est paene infinitus, sed pauci a viris doctis ad rationem criticam adhuc conversi sunt.⁵⁹

La divisió que estableix a l'hora de col·lacionar els manuscrits és força qüestionable, amb els criteris actuals, ja que els vincles que uneixen els manuscrits

⁵⁵ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, pp. 62-63.

⁵⁶ PALLADIUS, *Opus agriculturae*, R. H. RODGERS (ed.), p. XV-XVI.

⁵⁷ PALLADIUS, *Scriptores rei rusticae ueteres latini*, J. M. GESNER (ed.), Leipzig: Caspar Fritsch, 1735; PALLADIUS, *Scriptores rei rusticae ueteres latini*, J. M. GESNER (eds.) & J.A. ERNESTI (cur.), Leipzig: Caspar Fritsch, 1773-74²; PALLADIUS, *Scriptores rei rusticae ueterum latinorum*, J. G. SCHNEIDER (ed.), Leipzig: Caspar Fritsch, 1794-1797.

⁵⁸ PALLADIUS, *De re rustica, liber primus*, J. C. SCHMITT (ed.), Würzburg: Thein (Stürtz), 1876; PALLADIUS, *Opus agriculturae*, J. C. SCHMITT (ed.), Leipzig: B.G. Teubner, 1898.

⁵⁹ PALLADIUS, *Opus agriculturae*, J. C. SCHMITT (ed.), p. III.

poden establir-se per la seva qualitat i no pas per la seva filiació. La divisió proposada per Schmitt és en quatre grups. El primer inclou els manuscrits *L P Q*⁶⁰, que gaudeixen d'una gran qualitat i a la vegada són els més antics⁶¹. En el segon grup hi ha *V G*⁶², que contenen correccions contínues d'una segona mà i greus interpolacions⁶³. Al tercer grup trobem els manuscrits *S T E F*⁶⁴, que inclouen esmenes d'una segona mà i estan corromputs per l'abundància d'insercions d'altres fonts manuscrites de Pal·ladi⁶⁵. El quart grup el formen els manuscrits amb una abundància enorme d'interpolacions i a la vegada també de llicències en la redacció del text⁶⁶. Aquest és l'*stemma* proposat per Schmitt⁶⁷:

⁶⁰ **L**: Laon, Bibliothèque Municipale, 426 bis: s. IX, ff. 1r-116r.; **P** o **P1**: París, Bibliothèque Nationale de France, Lat. 6842 B: s. IX, ff.85; **Q** o **P2**: París, Bibliothèque Nationale de France, 6830 D: s. X, ff. 1r-60r.

⁶¹ PALLADIUS, *Opus agriculturae*, J. C. SCHMITT (ed.), p. VII: "accedo ad eos codices, quos ipse primus excussi: horum quidem quattuor genera facile discernas. Atque primum genus efficiunt tres libri manu scripti, qui ex eodem codice verbis continentibus exarato transcripti sunt et vetustate atque integritate quadam scripturae excellunt."

⁶² **V**: Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, 148, s. X, ff. 1r-88r; **G**: Leiden, Bibliothek der Rijksuniversiteit, B. P. L. 102: s. IX.

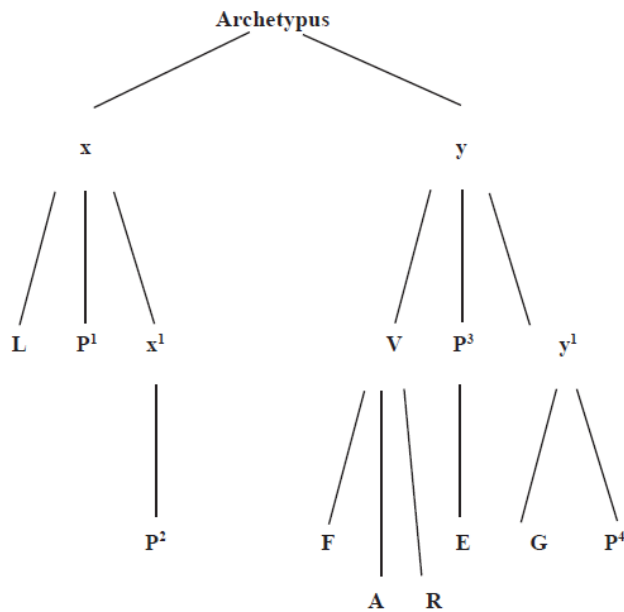
⁶³ PALLADIUS, *Opus agriculturae*, J. C. SCHMITT (ed.), p. VIII: "Secundi generis sunt ei codices, qui continuam habent manum secundam sed gravioribus vacant interpolationibus."

⁶⁴ **S** o **P3**: París, Bibliothèque Nationale de France, 6830 E: s. XI, ff. 1r-72v. **T** o **P4**: París, Bibliothèque Nationale de France 6830 F, s. XIII, ff. 1r-80r; **E**: Erfurt, Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt, Amplonianus, Q. 15: s. XIII-XIV, ff. 1r- 92r; **F**: Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, 47, 33: s. XIII. *Vid.* SCHMITT, J. C., *Ibid.*, pp. IX-X.

⁶⁵ MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus*, pp. 75-78. PALLADIUS, *Opus agriculturae*, J. C. SCHMITT (ed.), p. IX: "tertium genus codices efficiunt et secunda quadam manu emendati et multis interpolationibus corrupti."

⁶⁶ *Ibid.*, p. X: "quartum genus est id, cuius codices licentia atque interpolationibus scatent". Manuscrits: **A**: Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, 3198, s. XV; **R**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2193: s. XVI, ff. 156.

⁶⁷ PALLADIUS, *De re rustica, liber primus*, J. C. SCHMITT (ed.), p. XIII.

Hauria de transcórrer gairebé un segle, fins al 1975, perquè s'edités novament Pal·ladi a mans de R. H. Rodgers, juntament amb un estudi de crítica textual sobre Pal·ladi editat el mateix any⁶⁸. Per a aquesta edició, Rodgers té en compte onze manuscrits de l'*Opus agriculturae*. En el prefaci evidencia, com féu Schmitt, l'abundància d'obres de Pal·ladi conservades fins els nostres dies: "Magna est copia librorum (plus quam centum) in quibus *Opus agriculturae* seruatur"⁶⁹.

Segons Rodgers, tots els manuscrits provenen d'un mateix arquetip⁷⁰, i els manuscrits més antics, *D P K J L*⁷¹, procedeixen d'un mateix hiperarquetip⁷². Els quatre pertanyen al segle IX. D'entre aquests, Rodgers estableix una dependència clara entre *D*

⁶⁸ PALLADIUS, *Opus agriculturae*, R. H. RODGERS (ed.); RODGERS, R. H. "An Introduction to Palladius".

⁶⁹ PALLADIUS, *Opus agriculturae*, R. H. RODGERS (ed.), p. VII: "Magna est copia librorum (plus quam centum) in quibus opus agriculturae seruatur."

⁷⁰ R. H. RODGERS (ed.), *Ibid.*, p. VII: "constat autem omnes ex eodem archetypo (ω) deriuatos, nam communes mendas et lacunas prae se ferunt."

⁷¹ RODGERS, R. H. "An Introduction to Palladius", pp. 18-26. Manuscripts: **D**: Cambridge, University Library, Kk. v. 13: s. IX, ff. 1r-121r; **P**: Paris, Bibliothèque Nationale de France, Lat. 6842 B: s. IX, ff.85; **K**: Montpellier, Bibliothèque Interuniversitaire, H. 305: s. IX, ff. 1r-135r; **J**: Paris, Bibliothèque Nationale de France *Nouv. Acquis* 1730: s. IX, ff. 1r-79v; **L**: Laon, Bibliothèque Municipale, 426 bis: s. IX, ff. 1r-116r.

⁷² PALLADIUS, *Opus agriculturae*, R. H. RODGERS (ed.), p. IX: "DPKJL ab eodem hyparchetypo (α , si placet) esse oriundos communes quidam errores docent."

i P^{73} . K i J també mostren una relació interna, ja que tenen en comú errors i interpolacions que es repeteixen⁷⁴. El manuscrit L es relaciona clarament amb D i P i també amb J , però en molt pocs casos amb KJ , i mai exclusivament amb K , per la qual cosa Rodgers sospita que el manuscrit L està contaminat⁷⁵.

El còdex V concorda amb el G^{76} , així com el v^2 amb l' M^{77} . Els manuscrits $G S^{78}$ M plantegen problemes d'adscripció⁷⁹. Rodgers atribueix a G un lloc intermedi entre α $v^2 S M^{80}$. Es troben coincidències d' S amb $G M$, i amb M^{81} , i, a més, M indica la procedència d'un model anterior del segle IX i està bastant contaminat⁸². La conclusió a què arriba Rodgers és la següent: *quamvis negare non audeam nos triplicem, ut dicimus, recensionem habere ($\alpha/G S/V^2 M$), duplex tamen ($\alpha/V^2 M/contaminatis G S$) mihi rebus melius respondere videtur*⁸³. Rodgers continua ampliant i matisant l'*stemma* amb l'estudi *An introduction to Palladius* (1975), *stemma* que Moure qüestiona⁸⁴. Presentem l'*stemma* a continuació⁸⁵:

⁷³ PALLADIUS, *Opus agriculturae*, R. H. RODGERS (ed.), p. IX: "inter quos DP paulo uetestiores sunt ceterisque omnibus sinceritate praestant."

⁷⁴ *Ibid.*: "nam KJ multis inter se erroribus et interpolationibus coniuncti sunt."

⁷⁵ *Ibid.*, p. X: "codex autem L, utpote qui modo cum DP modo cum J, sed raro quidem cum KJ, numquam fere cum K solo consentiat, contaminationem redolet."

⁷⁶ **V**: Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek, 148: s. X, ff. 1r- 88v, *Vid.* R. H. RODGERS (ed.), *Ibid.*, p. XII: "textus codicis V plerumque cum G consentit, ut statim ex Schmittii apparatu apparet, sed corrector eiusdem fere aetatis multas lectiones aut in margine aut inter lineas, nonnumquam et in textu adnotauit uel radendo mutauit."

⁷⁷ **M**: Milà, Biblioteca Ambrosiana, C 212 inf: s. XIII/XIV, f.1r f.58v. *Vid.* RODGERS, R. H. (ed.), *Ibid.*, p. XII: "nec minus constat $V^2 M$ artiore quodam adfinitatis uinculo inter se esse conexos; uera quaedam praebent [...] et de erroribus aliquotiens consentiunt."

⁷⁸ Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B. P. L. 102: s. XII, ff. 1r- 133v.

⁷⁹ R. H. RODGERS (ed.), *Ibid.*, p. X: "nunc etiam alios codices advocare debemus, qui aliam ac α textus formam exhibent. tres tantum huius generis codices constanter adhibui; quorum tamen adfinitates subtilius indagare non potui."

⁸⁰ *Ibid.*, p. XIII: "Codex G, quamuis, ex stirpe α originem sumpsisse uideatur [...] textum tamen plurimis locis ab α distantem exhibet. [...] facillime uero lectiones quas G cum $V^2 S M$ communes habet ex alio fonte haustas esse crediderim."

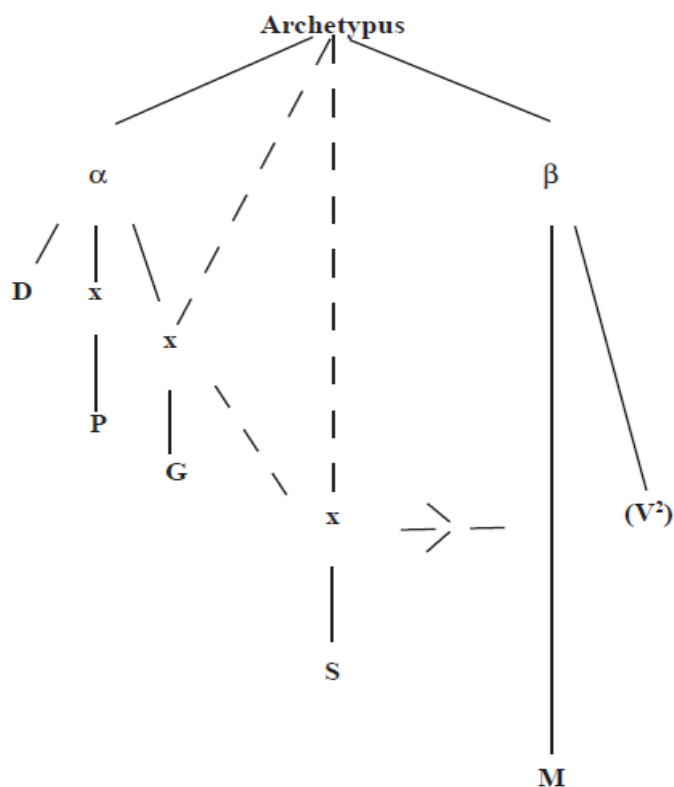
⁸¹ *Ibid.*: "[...] quomodo S cum GM cohaereat dicere non possum. praebet enim S cum codice errores quosdam communes."

⁸² *Ibid.*, p. XIV: "exemplar igitur litteris minusculis scriptum nobis repraesentare possumus, quod saeculo IX libenter tribuerim"; i p. XV: "[...] nullum exstat indicium codicem M grauioribus contaminationis maculis esse foedatum."

⁸³ *Ibid.*, p. XV; MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus*, pp.78-80.

⁸⁴ MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus*, pp.81-89.

⁸⁵ RODGERS, R. H. "An Introduction to Palladius", p. 43.

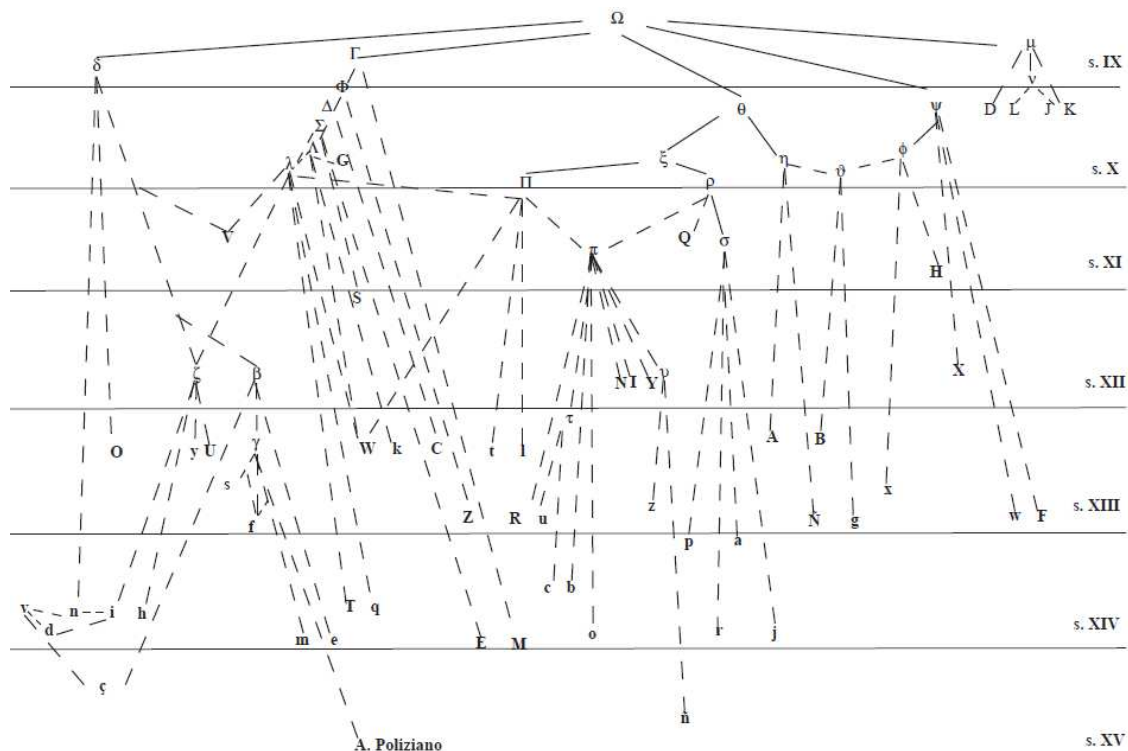

Una fita important en l'estudi de la història del text de Pal·ladi la constitueix la tesi d'Ana M. Moure, en què realitza, el 1980, una edició crítica del llibre I de l'*O.A.*⁸⁶. Dels més de cent vint manuscrits conservats, la professora Moure n'analitza cinquanta-cinc, entre els quals n'hi ha tres de fonamentals per al nostre estudi: (A) El Escorial, Real Biblioteca, Ç-IV-11: s. XII, ff.1r-115v; (Ñ) El Escorial, Real Biblioteca, L-III-VI: s. XIII, ff. 1r-71v; i (f) Florència Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 24 sin. 6: s. XIII, ff. 1r-61r.

La dificultat que comporta col·lacionar diferents manuscrits en diversos subarquetips és enorme, ja que moltes vegades és complex saber quin subarquetip en contamina un altre o és contaminat. La classificació que utilitza per a la creació dels subarquetips és la que s'exemplifica a l'*stemma* següent⁸⁷:

⁸⁶ MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus*.

⁸⁷ *Ibid.*, pp. 70-71; 319.

De δ depenen els manuscrits *U y O n h i v*⁸⁸, i ζ amb una relació amb el subarquetip anterior tenim *U y h i*⁸⁹. β agrupa els manuscrits *s f m ç e*⁹⁰ i γ els tres primers de β . Per λ tenim *t q*⁹¹ i per Λ hi ha *G k*⁹². Segueixen a Γ els manuscrits *S C Z M E*⁹³. Del subarquetip Σ depenen *S E*⁹⁴. ξ engloba un conjunt molt ampli de manuscrits

⁸⁸ $\delta < U$: Londres, British Library, Additional 38818: s.XII, ff. 1r-48v. / **y**: Londres, Lambeth Palace Library, 425: s.XII, ff. 117r-217r. / **O**: Oxford, Merton College, H 2. 11 (311 Coxe): s. XII, ff. 101r-134v. / **n**: Cambridge, Trinity College, O. 3. 42 (1215 James): s. XIII, ff. 1r-102r. / **h**: Oxford, Bodleian Library, Rawlinson G. 62: s. XIII, ff. 2r-42r. / **i**: Cambridge, University Library, Ee. VI. 39: s. XIII, ff. 3r-104v. / **v**: Basilea, Öffentliche Bibliothek der Universität, A. VII, 17: s. XII, ff. 41r-90r. / **d**: Cambridge, Corpus Christi College, 297: s. XIII, ff. 45r-69v.

⁸⁹ $\zeta < U$: Londres, British Library, Additional 38818: s. XII, ff. 1r-48v. / **y**: Londres, Lambeth Palace Library, 425: s. XII, ff. 117-217r. / **h**: Oxford, Bodleian Library, Rawlinson G. 62: s. XIII, ff. 2r-42r. / **i**: Cambridge, University Library, Ee. VI. 39: s. XIII, ff. 3r-104v.

⁹⁰ $\beta < s$: Troyes, Bibliothèque Municipale, 1369: s. XII, ff. 172r- 250r. / **f**: Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut.24 sin. 6: s. XIII, ff. 1r-61r. / **m**: Milà, Biblioteca Ambrosiana, B. 91 sup.: s. XIII-XIV, ff. 1r-38v. / **ç**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Lat. 2193: s. XIV, ff. 118v-150r. / **e**: Berlín, Saatsbibliothek, lat. fol. 587: s. XIII, ff. 1r- 50v.

⁹¹ $\lambda < T$: París, Bibliothèque Nationale de France, 6830 F: s. XIII, ff. 1r-80r. / **q**: París, Bibliothèque Nationale de France, 11212: s. XIII, ff. 1r-121r.

⁹² $\Lambda < G$: Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B. P. L. 102: s. IX, ff. 62r-133r. / **k**: Montpellier, Bibliothèque Interuniversitaire, H. 481: s. XII, ff. 1r-141v. / **W** contaminat per λ Π : Liège, Bibliothèque de l'Université, 77B: s. XII, ff.155-176v.

⁹³ $\Gamma < S$: París, Bibliothèque Nationale de France, Lat. 6830 E: s. XI, ff. 1r-72v. / **C**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 222: s. XII, ff. 24r-94v. / **Z**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca

entre els quals dependrien ρ Π π amb els següents manuscrits *Q t l N I Y R u z p b c o r a j ñ*⁹⁵. Després tenim η per als manuscrits *A Ñ*⁹⁶. El subarquetip θ respon a *B g*⁹⁷. A continuació φ té a *H x*⁹⁸. De ψ depenen X w F⁹⁹. Finalment de μ v depenen quatre dels manuscrits més antics conservats¹⁰⁰.

Apostolica Vaticana, Reg. lat. 1711: s. XII, ff. 1r-48v. / **M**: Milà, Biblioteca Ambrosiana, C 212 inf: s. XIII/XIV, ff. 1r-56v / **E**: Erfurt, Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt, Amplonianus, Q. 15: s. XIII-XIV, ff. 1r-92r.

⁹⁴ **Σ < S**: París, Bibliothèque Nationale de France, Lat. 6830 E: s. XI, ff. 1r-72v. / **E**: Erfurt, Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt, Amplonianus, Q. 15: s. XIII-XIV, ff. 1r-92r.

⁹⁵ **ξ: ρ Π π < Q**: París, Bibliothèque Nationale de France, Lat. 6830 D: s. X, ff. 1r-60r. / **t**: San Marino (California), Huntington Library, HM 627: s. XII, ff. 1r-130v. / **l**: Laon, Bibliothèque Municipale, 403: s. XII, ff. 119r-161r. / **N**: Cambridge, Trinity College, O. 3. 42 (1214 James): s. XII, ff. 1r-70v. / **I**: Cambridge, Emmanuel College, III. 3. 11 (244 James): s. XII, ff. 1r-70v. / **Y**: Oxford: British Library, Additional, 44922: s. XII, ff. 1r-64r. / **R**: Oxford, Bodleian Library, Rawlinson G. 61: s. XII, ff. 1r-53v. / **u**: Oxford, Bodleian Library, F. infra 1. 3: s. XII, ff. 1r-97r. / **z**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 1286: s. XII-XIII, ff. 1r-43v. / **p**: París, Bibliothèque Nationale de France, 6842 C: s. XIII, ff. 1r-54r. / **b**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 12: s. XIII, ff. 1r-87v. / **c**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 1274: s. XIII, 1r-49v. / **o**: Oxford, Bodleian Library, Auct. F. 5. 23: s. XIII, ff. 111r-156r. / **r**: Oxford, Bodleian Library, Auct. F. 5. 24: s. XIII, ff. 1r-51r. / **a**: El Escorial, Real Biblioteca, O. III. 9: s. XIII, ff. 1r-116v. / **j**: París, Bibliothèque Nationale de France, 5719: s. XIII-XIV, ff. 66r-99v. / **ñ**: Madrid, Colección del Sr. Bartolomé March, no catalogat: s. XV, ff. 1r-55r.

⁹⁶ **η < A**: El Escorial, Real Biblioteca. Ç-IV-11: s. XII, ff. 1r-115v. / **Ñ**: El Escorial, Real Biblioteca, L-III-VI: s. XIII, ff. 1r-71v.

⁹⁷ **θ < B**: Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 1252: s. XII, ff. 1r-121v. / **g**: St. Gall, Vadianische Bibliothek, 319: s. XIII, ff. 1r-106r.

⁹⁸ **φ < H**: Oxford, Bodleian Library, Lyell 57: s. XI, ff. 9r-31r. / **x**: Munic, Bayerische Statsbibliothek, Clm. 9685: s. XII-XIII, ff. 1r-194v.

⁹⁹ **ψ < X**: Munic, Bayerische Statsbibliothek, Clm. 23478: s. XII, ff. 1r-131v. / **w**: Würzburg, Universitätsbibliothek, M. p. Med. q. 2: s. XIII, ff. 1r-31v. / **F**: Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 47, 33: s. XIII, ff. 1r-57v.

¹⁰⁰ **μ v < D**: Cambridge, University Library, Kk. v. 13: s. IX, ff. 1r-121r. / **J**: París, Bibliothèque Nationale de France, Nouv. Acquis 1730: s. IX, ff. 1r-79v. / **K**: Montpellier, Bibliothèque Interuniversitaire, H. 305: s. IX, ff. 1r-135r. / **L**: Laon, Bibliothèque Municipale, 426 bis: s. IX, ff. 1r-116r.

MOURE, A., *Palladius, liber primus*, pp. 70-71.

2.1. La primera traducció en romanç

Durant tota l'Edat Mitjana les còpies de l'*O.A.* havien estat a Itàlia molt nombroses i fins i tot s'havien creat noves obres basades en l'agrònom llatí, com ara els *Ruralia Commoda* del bolonyès Crescenzi. No és estrany que en els segles XIV i XV trobem onze manuscrits amb traducció italiana de l'obra pal·ladiana, deu dels quals procedeixen de biblioteques florentines i un de Nàpols. Podem dividir en dues famílies aquests onze manuscrits: la que Paolo Zanotti va considerar per a la seva versió i la que respon a una plausible autoria d'Andrea Lancia.

L'abat Paolo Zanotti, l'any 1810, edità a Verona per primera vegada la traducció en italià de l'*O.A.* de Pal·ladi amb el nom de *Volgarizzamento di Palladio*. Al pròleg de l'obra cita les fonts utilitzades per a aquesta edició: són sis manuscrits en italià de la traducció de Pal·ladi provinents d'una mateixa família toscana. D'aquests sis manuscrits, el que Zanotti té més en compte és precisament el 2238 de la Biblioteca Riccardiana, datat el segle XIV. Aquest còdex inclou l'obra de Pal·ladi, dos poemes anònims sobre l'autor i la temàtica de l'*O.A.*¹⁰¹, i uns passatges de l'obra de Ciceró on lloa l'agricultura¹⁰².

El segon manuscrit en què Zanotti té especial interès és el Magliabechiano II, II, 92, datat entre els segles XIV i XV. Com que al marge inferior del primer foli s'hi pot llegir "Bernardo Davanzati", Zanotti cita el còdex com a *Davanzati* en el seu pròleg introductori. Abans d'iniciar la lectura de la versió italiana de Pal·ladi, podem llegir que el propietari del llibre va anotar que el text estava extret d'una traducció anterior i amb un nombre força elevat d'errors, segons les precisions del cardenal Salviati:

¹⁰¹ En les dues composicions poètiques, l'autor desconegut juga a ser Pal·ladi, com en un sonet canònic de presentació de l'obra i de *captatio benevolentiae*, a més d'avançar els temes que es tractaran a l'obra que continua: "Io son Palladio dell'agricoltura / Arte da liber huomo honesta e degna / Che dello honor di che la terra èmpregna / In più doppi do premio senza usura. / Fatica in me è di fructo sicura / E rado contro a me fortuna isdegna; / Niente attendo da chi regie o regna / Ma sol da la uirtù de la natura. / Chi serue a la natura cultiuando / De dio può contemplar l'onnipotenza / Ch'a lui riduce chi ua ben pensando / Ché d'una seccha e minima semença / Tanto radoppia e tanto buon liquore / Trae della uite secha senza humore. / Se quel ch'i' ò nel chuur dar ti potesse / E il don de che se degno / Perch'io non posso t'è il libro per segno"; i el segon poema: "Io comincio a gustar[e] l'agrecultura / E'ntender delle piante et fructi et fiori / La lor natura en lor uari colori / dilectar gli ochi in diuersa figura. / Et mentre che in me tale pensier dura / tucti gli altri desii reston di fori / né m'asaliscon nostri uan dolori / né cupidigia d'oro o ciuil cura. / Con lo agricola mio prendo parere / et disputo con lui del tempo et loco / né temo se quest'anno regna Marte. / Le Muse no, ma la natura inuoco / la qual uegio presente in ogni parte / et sol di Gioue ho l'ira da temere. / Né in me può chadere / Passion(e) che'ngombra l'alma ouer lo spirto / et non inuido uostro lauro o mirto." *Vid.* MARCHESI, C., "Di alcuni volgarizzamenti toscani in codici fiorentini", dins E. MONACI (ed.), *Studi Romanzi*, vol. 3, Roma: La Società filologica romana, 1907, pp. 218-219.

¹⁰² MARCHESI, C., *Ibid.*, p. 215.

Questo testo è copiato da uno assai antico e di esso ritiene da per tutto manifesti vestigi, ma o per difetto del copiatore o per qualsiasi altra cagione è sparso di mancanze e di scorrezioni e spesso non corre il senso. Con tutto ciò è un testo da farne molto caso e da cavarne molto utile e da citarsi la sua autorità poichè in esso si conserva un notabile avere di nostra favella. Di questo testo appunto ragiona il card. Salviati ne' suoi Avvertimenti.¹⁰³

El tercer còdex que tingué en compte Zanotti per a l'elaboració del text fou el Plut. 43.12 del segle XV de la Biblioteca Medicea Laurenziana, que fou copiat per Iachopo di Baldo, tal com fa palesa la *inscriptio*: “finito questo di XXII agosto MCCCCXLIII per me Iachopo di Baldo di Barone Baducci pp. Di Ghuardistallo cittadino fiorentino laus deo”¹⁰⁴. El quart còdex és el Plut. 43.28, també de la Biblioteca Medicea, però en aquest manuscrit hom no explicita qui és el copista o el traductor de l'obra. El cinquè és el Riccardiano 1646 datat del segle XVI en què s'aprecia a l'*explicit* “Zenobii Bartholini optimatis florentini-Bartholomaeus Philiarchus Pistorienses scripsit”. El següent és el Segniano 12 de la Biblioteca Medicea, datat el 15 de maig de 1532, a mans de Giovanni Battista Segni.

Tot i que els següents manuscrits no formaren part de l'edició de Zanotti, hem de fer esment dels còdexs setè i vuitè, que comparteixen també força similituds amb aquests manuscrits descrits¹⁰⁵. El setè és el còdex 13 de la Biblioteca Nacional de Nàpols, del segle XV i d'origen florentí, mentre que el vuitè és el còdex Palatí 562 de la Biblioteca Nacional de Florència, del segle XIV. Aquest últim no conté ni un índex general dels capítols ni l'obra sencera, i molts dels capítols estan abreujats¹⁰⁶.

Per comprendre fins a quin punt aquestes traduccions són similars, el còdex 13 napolità juntament amb els manuscrits de la Biblioteca Riccardiana 1646 i 2238 i els de la Medicea 43.12 i 43.28 comparteixen un glossari comú en què s'expliquen per una banda el significat de mots llatins amb el nom de *Vocaboli di Palladio* o *Sinonime di Palladio*, i per l'altra les unitats de mesura llatines i les seves equivalències en italià. Zanotti publicà també aquests glossaris:

Vocaboli di Palladio

Ablaquare, cioè aprire la terra dintorno alle radici della vite.

Pastinare, cioè cavare la terra, e divellere per porre vigna.

Sarrire, cioè sarchiare la terra, e mondare dall'erbe, e verghe di soperchio.

Pangere, cioè piantar le viti.

Pulverare, cioè cavare la vite d'intorno.

Occare è cuprir le radici della vite.

¹⁰³*Ibid.*

¹⁰⁴*Ibid.*, p. 217.

¹⁰⁵*Ibid.*, pp. 217-218.

¹⁰⁶*Ibid.*, p. 218.

Sparte è quel vime, ovvero erba, di che si fanno le sporte.

Le misure

Cochlearium è la minima parte delle misure: ed è mezza dramma, e contien IX. silique; e triplicando fa concula.

Conchula è una dramma e mezzo.

Cyathus, contien dramme X.

Oxybaphum è quarta parte d'omina, e contien dramme XV.

Cotyla è emina, e contiene ciati VI. E però è detta cotyla, perchè cote in Greco è a dir tra noir tagliamento; e lo staio si taglia, e divide in due, e chiamasi umina.

La *umina* pesa un libbra, e radoppiata fa staio.

Sextarius è misura di due libbre.

Congilis è misura di VI sestari, ovver stai; ed è misura di cose liquide: e congiario è quel medesimo.

Metretà è comune nome d'ogne cosa liquida.

Modius cioè moggio è misura perfetta, e compiuta nel modo suo, e contine libbre 44 cioè satia 22. E imperò è figura dell' opere di Dio, che son tutte perfette XXII opere fece Dio in sei di. E XXII sono le generazioni da Adam infino a Jacob. E XXII sono i libri del vecchio Testamento. E XXII sono le lettere dell'alfabetto. E moggio alcuna volta è XII staia.

Amphora tien tre moggia di grano, o di vino al modo d'Italia.

Cadus è anfora, e contiene tre urne.

Urna è misura, la quale chiamano alcuni quartario.

Corus è misura di XXX moggia.

Acetabulum è'l vaso nel quali si provava il vino s'egli era puro, del qual si doveva fare sacrificio a Dio.

Dolium è quel medesimo che *cado*, e contien moggia tre.

Lagena è'l barile del vino, ovvero costerello.

Digitus, cioè dito è minima misura de'campi.

Uncia ha dita tre.

Palmus ha dita quattro.

Piede ha dita XV.

Passus ha piedi V.

Pertica ha passi due; cioè piedi X.

Actus si chiama in latino la misura di CXX piedi per lunghezza.

Clima è spazio quadrato di piedi XL per ogni faccia.

Actus quadratus è misura, e spazio, che d'ogne intorno si finisce in piedi CXX.

Iugerum contien due *atti*, ed è lungo piedi CCXL lato piedi CXX.

Il *campo stadiale* ha passi CXXI piedi CXXII la cui misura compitata 8 volte fa un migliaio.

Migliaio contien passi mille, cioè piedi cinque mila.

La *leuca* di Francia si finisce in passi mille cinquecento.

Stadius greco è ottava parte di migliaio. Contien passsi CXXV.

Il *cubito Geometrico* contien VI de'nostri, secondo alquanti; e secondo altri ne contien IX. Ma propriamente parlando, il cubito è un piede e mezzo.¹⁰⁷

Paolo Zanotti a la seva edició no inclou els dos poemes anònims de presentació de mitjan segle XIV, perquè no formen part de la traducció de Palladi. Aquestes composicions es reproduueixen als manuscrits de la Biblioteca Riccardiana en la seva totalitat, i parcialment –només el primer poema– als còdexs Plut. 43.28 de la Medicea i Segniano 12. Aquest últim fet evidencia la possible pertinença d'aquests tres últims còdexs a una mateixa família de manuscrits, de l'inici del segle XIV.

¹⁰⁷ PALLADIUS, *Volgarizzamento di Palladio*, P. ZANOTTI (ed.), Verona: Dionisio Ramanzini, 1810, pp. 297-299.

La segona família de manuscrits florentins de la traducció a l'italià de Pal·ladi la componen tres manuscrits. L'autoria de la traducció és probable que respongui a Andrea Lancia, autor d'una versió a l'italià de l'*Eneida* de Virgili i de les *Cartes a Lucili* de Sèneca, totes dues del segle XIV. El primer manuscrit és el Plut. 43.13 de la Biblioteca Medicea Laurenziana (s. XIV). Marchesi assenyala que els dos primers folis del còdex estan escrits per una mà, mentre que la resta ho està per una altra¹⁰⁸. Aquests primers dos fulls mostren l'índex dels capítols de l'obra i tres composicions poètiques. A continuació hi ha l'explicació dels quatre vents llatins en italià, i tot seguit ja s'introdueix la versió italiana de l'*O.A.* amb un pròleg que comparteixen els tres manuscrits. La crítica l'atribueix a Lancia, on explica qui fou Pal·ladi, el contingut i la importància d'aquest tractat i la divisió en dues parts, el *Generale praeceptum* i els dotze llibres restants:

Se io considerasse solamente, che l'autore di questo libro nel principio della sua opera fece proemio a tutto il libro, io non grauerei il lettore di mio prolago. Ma pero che io non auro altra parte in esso, in premio perpetuo della mia fatica del volgarizare ci voglio aggiungere questo exordio. Questo libro si chome appare ne le sue rubriche compilo uno ualente uomo et si com io estimo fu romano richissimo di possessioni et non pouero di scienza ne disapientia, il cui propio nome fu Rutilio, sopra nome Tauro, credo preso da li suoi costumi. Cognome fu Emiliano: mostra che fosse delli Emilii uomini nobilissimi. Per nome fu Palladio cioe sauio in cultura di terra. Fu pallas appo li antichi pagani dea di sapienza, massimamente di coltura. Questa opera e necessaria e utile. Necessaria essere a tutti e manifesto, ma che ella sia utile d'uno solo argomento staro contento. Questo libro insegna per uere et proprie regole conoscere li luoghi acconci distintamente e le cose le quali si conuengono a la villa et li tempi conueneuoli alli lauorii et mostra l'ordine di ciascuno lauorio et lo conseruare del frutto et molte altre cose in torno a cio. Dunque neuna cosa e piu utile di questa, anzi ne piu necessaria, pero che si come l'uomo uiuendo senza regola et ordine passa in animale bruto et fiero, cosi ciascuna altra cosa esce del suo propio essere che senza regola et ordine discorre. Et osseruo questo modo ne lo suo processo l'autore. Che principalmente douise la sua opera in due parti. Nella prima parte scrisse li amaestramenti generali per tutto l'anno in ciaschuni lauorii et opere della terra. Nella seconda parte trata li amaestramenti particolari e singolari in ciascuna opera, secondo suo tempo. E pero ch'e il tempo che qui su comprende uno anno si ae dodici parti, pero che questa seconda parte divide in dodici parti dando a ciascuno mese la sua parte. Vero e che ciaschuna di queste dodici parti e sue particelle, e pero quelle, si come accade nel mese medesimo et nella dottrina d'esso, scriue, si come apare quando dice: infino a cotale die del mese o nel principio o nella fine o in fino a cotale ora del die si fara cotale opera. Prendi chiunque tu se questo libro, et se alcuni legumi o semi o frutti sono in esse li cui uocaboli non intenda, pensa che li piu non sono in uso questo seno di Toscana o cercane da quelli che il paese di campagna o di lauoro usano. Sia questo lunghissimo prolago per ristoro del brieue et piccolo di Palladio, et nome et fama del uolgarizzatore.¹⁰⁹

S'hi afegeix després un petit glossari amb les equivalències entre les unitats de mesura llatines i les italianes, i tot seguit ja hi ha l'obra pròpiament dita. Finalitza la

¹⁰⁸ MARCHESI, C., "Di alcuni volgarizzamenti toscani", p. 222.

¹⁰⁹ *Ibid.*, pp. 223-224. Remetem el lector al manuscrit: Plut. 43.13 de la Biblioteca Medicea Laurenziana ff.1r-1v.

versió amb les inicials del nom del traductor, *A. L.*: “Explicit liber Palladii ex gramatico sermone in ydiomate florentino deductus per me A. L.”¹¹⁰.

El segon manuscrit és el Laurenziano-Rediano 128, cap a la meitat del segle XV, del qual es pot llegir el nom del propietari (“questo libro e d’adovardo di Lodovicho acciaiuoli”¹¹¹). La traducció s’acaba amb un altre nom, que és *P.*, per la qual cosa hom pot posar en qüestió la certesa rotunda de l’autoria de la traducció d’Andrea Lancia, tot i que aquest testimoni és posterior al segle XIV i pot ser erroni pel que fa a l’autoria: “Explicit liber Palladii ex grammatico sermone ydiomate florentino deductus per me P”¹¹². Al final de l’obra el copista inclou, escrita amb una altra mà, una taula astronòmica on es contempla com trobar la Pasqua de l’any 1350 al 1881, l’epacta i els noms dels vents.

El tercer manuscrit (s. XV), el Magliabechiano II, II 91, inclou textos de tres escriptors llatins. El primer és *L’insegnamento di retorica ritracto in uulgare per ser Brunetto Latini* de Ciceró. El segon conté l’*Ars Amatoria* i els *Amores* d’Ovidi en italià. Finalment el tercer text és l’obra de Pal·ladi. També s’atribueix aquest còdex a *A. L.*, tal com s’explica al final del manuscrit: “Finito libro referamus gratia χρo Explicit liber Palladii ex gramatico sermone in ydiomate florentino reductus per me A.L.”¹¹³

Després d’analitzar aquestes dues famílies de manuscrits podem dir que en ple segle XIV aquesta obra ja s’havia traduït a l’italià, tal com ho demostren onze dels manuscrits conservats, amb una difusió i coneixement més grans que els que hem de suposar per a la Corona d’Aragó. Poder posseir l’*O.A.* en llengua vernacla s’havia convertit en una necessitat, ja que la fama que precedia el text de Pal·ladi el convertí en l’obra preferent de consulta i referència del saber agrícola a Europa durant l’Edat Mitjana.

¹¹⁰ MARCHESI, C., *Ibid.*, p. 222. Remetem el lector al ms. *Medicea Plut.* 43.13 de la Biblioteca Medicea Laurenziana ff.118v.

¹¹¹ MARCHESI, C., *Ibid.*, p. 222.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Ibid.*

3. Pal·ladi a la Corona d'Aragó, segles XIV i XV

Durant la segona meitat del segle XIV la Corona d'Aragó constitueix un dels centres de difusió cultural més importants de la Península Ibèrica i de la Mediterrània occidental. Des de la Cancelleria dels reis d'Aragó, en mans d'escrivans i notaris, s'assimilen i es difonen els nous corrents literaris procedents d'Itàlia. S'inicia la traducció dels clàssics a la llengua vernacle i, per tant, el centre d'atenció lingüística ja no és només el llatí, sinó també la llengua romànica. La majoria de traductors són juristes i sobretot experts en dret romà, de manera que posseixen un gran coneixement de gramàtica i retòrica, la majoria d'ells gràcies a l'estudi de l'*Ars dictandi*. La relació de la monarquia catalanoaragonesa amb Itàlia, i especialment amb Sicília i Nàpols, i la forta influència a la cort del pontífex d'Avinyó fan de la Corona d'Aragó un emplaçament ideal per a la recepció i difusió de nous coneixements.

Els precedents que configuren l'inici d'un canvi cultural al territori de la Corona vénen determinats per la figura del rei Jaume II, anomenat el Just (1295-1327), que introduí al regne de la Corona d'Aragó reformes profundes tenint com a model les estructures papals i de la cort de Sicília, on s'emprava el llatí. L'any 1300 creà la Universitat de Lleida, que acollí la majoria dels estudiants de la Corona durant l'Edat Mitjana. D'aquesta manera, aconseguí centralitzar tota la cultura del moment.

El rei Pere III, el Cerimoniós (1344-1387), continuà el model anterior tot ampliant-lo i remodelant-lo amb els dictats dels seus antecessors: creà una oficina de copistes; amplià els estudis universitaris; fixà un lloc únic per dipositar la biblioteca reial; creà els càrrecs d'arxiver, protonotari, secretari i escrivà, que s'aconseguien gràcies al *cursus honorum* a l'escrivania reial. Per obtenir aquests càrrecs, evidentment era menester conèixer àmpliament el llatí i posseir una considerable destresa en la retòrica i l'estilística. També es preocupà que el llatí i les llengües vernacles s'enriquessin durant el seu regnat mitjançant l'aparició d'obres literàries promogudes per la reialesa i la traducció de clàssics, sobretot d'història, astrologia, geografia, medicina i també d'agricultura. La majoria d'aquests llibres arribaren a través de França per diversos camins, com ara els contactes entre la Corona i la cort papal d'Avinyó¹¹⁴.

¹¹⁴ CABRÉ, LL. & FERRER, M., "Els llibres de França i la cort de Joan d'Aragó i Violant de Bar", dins A. ALBERNI, L. BADIA, LL. CIFUENTES & A. FIDORA (eds.), *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lluïl i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, pp. 219-30.

Dins d'aquest marc en què hi ha un augment creixent de les traduccions, és on trobem autors llatins com Pal·ladi. La tradició medieval d'aquest autor agronòmic és enorme i ve acompanyada, amb el pas dels segles, de la necessitat de traslladar el text llatí a les llengües vernacles. La seva obra, l'*O.A.*, és un manual agronòmic que s'havia difós per tot Europa i, a més, havia estat el fonament per a la composició de noves obres, com ara els *Ruralia commoda* de Crescenzi. Cal recordar que l'*O.A.* deixà gairebé en l'oblit autors tan importants dins de l'àmbit agronòmic com Cató, Varró o fins i tot Columel·la, tot i que aquests serien recuperats a partir del Renaixement. L'interès que despertà l'agronomia a la Corona d'Aragó no només quedà plasmat en els manuscrits conservats, sinó també a les actes notariales on es fa esment de l'obra de Pal·ladi. La presència de l'agronom llatí pot constatar-se tant en l'àmbit de la cort reial com en d'altres (eclesiàstic o notarial). Per tal de resseguir la irradiació pal·ladiana al territori de la Corona d'Aragó, farem servir un criteri d'ordenació cronològic.

El primer testimoni el trobem a l'inventari de la Cambra Reial del rei Jaume II, el 18 de juliol de 1323, en què Arnau Messeguer, cambrer del rei, presenta a Felip Boil, tresorer del monarca, els béns reials. Entre els seus llibres hi figura l'obra de Pal·ladi. Tot i que no apareixen explícits el nom de l'autor ni el títol de l'obra, l'*incipit* del llibre coincideix amb el primer capítol del llibre I. D'aquesta manera observem com des de principis del segle XIV l'obra de Pal·ladi circulava en llatí a la Corona d'Aragó i a més a més formava part de la biblioteca del monarca: “ítem .i. libre ab posts en pergami qui comensa: de preceptis rey rustice e feneix: explicit Deo gracias sicut multe”¹¹⁵.

El 17 d'octubre de 1349 Pere de Montllarg, llicenciat en dret i ciutadà de València, reconeix a Pere Sabadía, canonge de la catedral de València, que aquest li ha lliurat uns llibres que foren de Jaume de Bullfarins, canonge de la dita catedral, difunt, entre els quals hi observem: “Item, unum librum Palladii, cum cohoptis croceis”¹¹⁶.

Tornant al món de la cort, després de Jaume II tenim constància que el propi rei Pere III, el Cerimoniós, estava interessat a posseir obres d'agricultura, tal com ho demostren les epístoles reials. La primera data en què el rei Pere manifesta l'interès per l'agronomia és l'any 1363. Demanà a Felip Boil un tractat d'agricultura que fou compilat per Mirababolí, rei de Sevilla, del qual el monarca en volia una còpia.

¹¹⁵ MARTORELL i TRABAL, F., “Inventari dels béns de la Cambra Reial en temps de Jaume II”, *Anuari IV*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1911-12, pp. 553-567.

¹¹⁶ MANDINGORRA, M. L., *Leer en la Valencia del Trescientos: el libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410)*, Tesi doctoral inèdita de la Universitat de València, 1990, XXVII, pp. 93-94.

Descobrim que no només són els llibres d'història o teologia els que interessin al monarca, sinó una lectura totalment diferent. Expiración García demostra la possible autoria del text agronòmic, tot i que només disposem de la font de la carta de Pere el Cerimoniós, i per tant, ens trobem en el territori de les hipòtesis. Segons García estaríem davant el tractat àrab d'agricultura, l'anomenat *Kitāb Zuhrat albustān* d'al-Ṭignarī¹¹⁷. Llegim ara l'epístola del monarca:

Luna, 5 agost 1363

Lo rey.

Com, segons havem entes, vos tingats un libre ab cubertes verts scrit en paper, lo qual tracte de agricultura e lo qual fou compilat per Mirababoli, moro rey qui fo de Sibila, e en la fi del qual libre es escrit lo regiment de Aristotil, e nos desigem molt haver lo dit libre; per ço us pregam que del dit libre fassats fer un traslat per a vos e trametets nos lo libre en sa forma, per tal com es ben corregit. e en aço per res no haia falla, certificant vos que ns en farets plaer e us ho agrahirem. dada en Luna, sots segell secret, a .v. dias de agost en l any de la nativitat de Nostre Senyor. mcccclxiii. rex Petrus.

Fuit missa Philipo Boyil, domicello.

Dominus rex mandavit michi Jacobo de Castilione¹¹⁸

Seguidament, trobem un altre exemple de *Pal·ladi* en una acta notarial. A la ciutat de Barcelona, el dia 8 de novembre de 1365, Jaume de Vallesca, llicenciat en lleis i ciutadà de Barcelona, reconeix rebre 162 llibres, de diverses disciplines, que havien pertangut al difunt Ramon Vinader, doctor en lleis i també barceloní, empenyorats pel seu fill i hereu universal Joan de Torres. Entre aquests 162 llibres hi ha dos *Pal·ladis*:

[17] Item, librum vocatum *Palladi*, qui incipit: <Pars est prima prudencie> et cetera

[38] Item, quendam quaternum in pergameno scriptum in quo est *Liber Palladii*¹¹⁹

Remetem al nom de *Pal·ladi* i no al d'*Opus agriculturae*, ja que durant aquest segle i el següent s'originen una sèrie d'obres agronòmiques en llengües vernacles diferents al contingut de l'obra de *Pal·ladi*, però que reben aquest nom, ja que es vinculen a aquest autor. A més a més, durant els segles XIV i XV el nom de *Pal·ladi*

¹¹⁷ GARCÍA SÁNCHEZ, E., "Traducciones catalanas de textos científicos andalusíes en la Corona de Aragón", *Sharq Al-Andalus*, 10-11 (1993-1994), pp. 385-401.

¹¹⁸ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908, vol. 1, CCX, p. 205.

¹¹⁹ HERNANDO i DELGADO, J., *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, vol. 1, pp. 282-292.

deixà de tenir consistència com a autor de l'*O.A.* i esdevingué genèric, és a dir podia designar el títol de qualsevol obra d'agricultura.

No obstant això, quant al primer ítem podem considerar que estem davant de l'*O.A.*, ja que els mots citats corresponen a l'inici de l'obra¹²⁰. Pel que fa a l'ítem següent, ja no podem estar segurs de si estem davant de l'*O.A.* o bé d'un *Pal·ladi*. Com que no posseïm més dades ni tampoc coneixem ni l'*incipit* ni l'*explicit* de l'obra, no podem determinar la llengua en què va ser escrita. Tot i així, cal fer palesa la importància de conservar aquesta acta notarial, ja que podem confirmar que l'obra llatina de Pal·ladi era present a la Barcelona del segle XIV, i per tant és probable que durant aquells anys haguessin circulat altres exemplars de l'obra.

Durant els anys següents el monarca segueix interessat a rebre nous tractats agronòmics, tal com ho demostra una epístola de l'any 1370. Pere el Cerimoniós desitja la traducció del llibre anomenat *Antholius* a càrrec de Dominic Costa. Aquesta obra sembla que fa referència –per les nombroses cites que s'hi fan– a Vindoni Anatoli de Beirut, autor grec del segle IV, que escrigué *Synagoge georgikon epitedeumatōn*, obra no conservada en la llengua original. No obstant això, fou traduïda a l'àrab i al siríac, llengües que han fet perdurar l'obra de Vindoni Anatoli. Tanmateix, tant Expiración García¹²¹ com Julia Carabaza¹²² sostenen que estem davant l'obra *Maǧmū' fī l-fīlāḥa* atribuïda a Ibn Wāfid. El que sí que podem assegurar, tot i que no sabem quina és la llengua originària del tractat de què parla el monarca, és que podríem estar davant d'un compendi d'origen àrab llatinitzat o bé traduït al vernacle. Vegem l'epístola del rei:

Tortosa, 8 janer 1370

Entes havem que vos havets lo libre appellat Antholius, e com nos vullam haver treslat d aquell, per ço us pregam e us manam que nos façats fer treslat del dit libre e aquell nos trametats de continent que sia acabat, car nos vos farem pagar ço que costara d escriure, e certificam vos que d aço ns farets plaer. dada en Tortosa, sots nostre segell secret, a viii dies de janer de l any .mccclxx

Fuit directa Dominico Costa¹²³

¹²⁰ PALLADIUS, *O.A.*, 1.1: “*Pars est prima prudentiae ipsam, cui praecepturus es, aestimare personam. neque enim formator agricolae debet artibus et eloquentiae rhetoris aemulari, quod a plerisque factum est: qui dum diserte locuntur rusticis, adsecuti sunt ut eorum doctrina nec a disertissimis possit intelligi. sed nos recidamus praefationis moram, ne quos reprehendimus, imitemur.*”

¹²¹ GARCÍA SÁNCHEZ, E., “Traducciones catalanas de textos científicos”, pp. 385-401.

¹²² CARABAZA BRAVO, J. M., “Una versión catalana de un tratado agrícola andalusí”, dins E. GARCÍA SÁNCHEZ (ed.), *Ciencias de la naturaleza en el al-Andalus. Textos y Estudios*, vol. 3, Granada: CSIC, 1994, pp. 169-192.

¹²³ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol. 1, CCXXXIII, p. 225.

L'última data en què tenim constància que el monarca estava interessat en una obra d'agronomia és l'any 1377. En aquesta nova epístola, demana a Jaume de Vedrinyans el llibre *Palladi*. L'interès per l'agricultura despertat en el rei Pere durant aquests anys hem vist que ha anat creixent, i tot i que no sapiguem amb certesa que el llibre fos l'*O.A.*, sí que podem afirmar que la intenció del rei Pere era aconseguir-lo per a ell mateix:

Barcelona, 18 desembre 1377

Lo rey.

Entes havem que vos havets .i. libre lo qual ha nom Palladi, e com nos desigem molt haver lo dit libre, pregam vos e manam com pus espressament podem que l nos trametats per lo portador de la present, totes escusacions foragitades. dada en Barchinona, sots nostre segell, a xviii dies de deembre de l any. mcccclxxvii. rex Petrus.

Dirigitur Jacobo de Vedrinyans, consiliario.¹²⁴

Vuit anys més tard, el 1385, el protonotari de la reina Elionor, Ferrer Saiol, traduï al català l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi. D'aquesta manera, observem com es fa un pas més en l'interès per l'agronomia a la Corona d'Aragó. Al pròleg de l'obra no s'explicita a qui va dirigida la traducció, però si tenim en compte que només transcorren vuit anys entre la carta del rei a Jaume de Vedrinyans i la finalització de la traducció de Saiol, podem pensar que al monarca, o a algú molt proper a ell o a la cort, li devia interessar posseir una traducció d'aquesta obra.

Gràcies a la tasca de Ferrer Saiol no només conservem una traducció de Pal·ladi, sinó que tenim també coneixement d'altres obres d'agricultura que circulaven pels territoris de la Corona d'Aragó en la segona meitat del segle XIV. Al pròleg de l'obra, Saiol parla dels arromançadors de Pal·ladi anteriors a ell i considera que la qualitat d'aquelles traduccions era força discutible, fet que justifica la importància de la seva versió. A més a més, les mancances lèxiques, segons assenyala Saiol, eren molt notables a l'hora de traduir el text en romanç, per la qual cosa creu necessària una nova versió de Pal·ladi, i posar així punt i final a les traduccions glossades de l'agrònom llatí:

E és cert que lo libre de Pal·ladi, per la gran subtilitat e brevitat de vocables que no són en ús entre nosaltres en Cathalunya, ne encara en Espanya, és molt avorrit e rebujat e menspreat per tal com no·l podien entendre. Encara que alguns se'n sien fets arromançadors, los quals no an aguda cura de declarar molts vocables que y són, no coneguts ne usats en nostre lenguatge, mas que·ls an posat simplement segons que·ls an trobat scrits en lo llatí, de manera que si pochés són entesos en romanç, encara que en moltes partides del romanç no an espressat ne dit lo enteniment de Pal·ladi, ans y an posat contrari en derogació e per

¹²⁴ *Ibid.*, vol. 1, CCXCII, pp. 272-273.

indici de Pal·ladi, qui solament per copilar aytal libre mereixch yo haver gran glòria, perquè yo, Ferrer Sayol, [...] vehent los grans defalliments qui eren en los libres arromançats del Pal·ladi, vehent encara que aquest libre és molt útil e profitós a tots los hòmens, axí de gran stament com baix, que vullen entendre en agricultura, a la qual naturalment són inclinats en llur vellea¹²⁵.

Cal fer palès que, tot i el rebuig explícit per part de Ferrer Saiol, aquestes traduccions de Pal·ladi són utilitzades al llarg de l'obra per intentar traduir correctament passatges dificultosos, ja per les deficiències del text llatí que devia posseir Saiol o pel desconeixement del lèxic emprat¹²⁶. És per aquest motiu que és de gran importància tenir en compte els tractats agronòmics conservats durant el segle XV a l'hora d'analitzar la traducció.

Aquests tractats, per una banda, ens recorden que els manuscrits d'agronomia a la Corona d'Aragó eren emprats i sol·licitats durant tot el segle XIV; i per l'altra, ens deixen entreveure que la tradició pal·ladiana adquirí un èxit tan important que acabà produint obres diferents amb un títol homònim, fet que demostra que l'obra de Pal·ladi no era un text agronòmic més sinó que s'havia convertit en el manual d'agricultura per excel·lència. En aquesta línia, i com avançàvem, el nom de Pal·ladi ja no fa només referència a l'autor llatí, sinó a qualsevol escrit en romanç que parli d'agricultura.

Un altre document interessant és l'inventari dels béns d'un clergue, datat el 18 de gener de 1390 a Barcelona, en què trobem llibres de diverses disciplines com ara el dret canònic, els sermons, la medicina, la música i la didàctica. Entre els llibres esmentats hi figura l'obra *Ruralia commoda*, de Crescenzi, de temàtica agrícola i inspirada en l'obra de Pal·ladi: “[17] Item, un libre crit en paper, ab cubertes de cuyr vert, lo qual començe: <Liber ruralium comodorum>. E fenex: <diversis ac visco>”¹²⁷.

Durant el segle XV trobem més presència de l'obra de Pal·ladi i de textos agronòmics a la ciutat de Barcelona, així com també de l'obra de Crescenzi, de la qual coneixem quatre testimonis¹²⁸. El 6 de setembre de 1428 es fa l'inventari dels llibres

¹²⁵ València, BMSM, 6437: f.1v.

¹²⁶ Ms. 6437, 3.29.3: “huna liquor que·s nomena engreguesch rampon, aquesta liquor no he trobada exposa en sinònimes, ni en altre libres de gramàtica, mas he trobat en hun libre del *Pal·ladi* aromançat que açò és opa, que és such de castanyes o papaver, lo qual hom seca al sol y après torren-lo sobre hun tros de ferro y torna roig. Dien que és bo al flux de ventre y a les nafres dels budells y ha moltes altres virtuts”. / 11.12.3: “Aquest arbre no és conegut en Catalunya ni·l trobe en les sinònimes. Emperò en alguns *Pal·ladius* arromançats he trobat que pistacea vol dir festuguer.”

¹²⁷ HERNANDO i DELGADO, J., *Llibres i lectors*, p. 559.

¹²⁸ IGLESIAS i FONSECA, J. A., *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (1396-1475)*, Tesi doctoral inèdita de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2008, p. 64.

relictos per Joan Gener, entre els quals hi ha un tractat d'agricultura d'autor desconegut. Això sembla indicar que no estem davant de l'obra de Ferrer Saiol, sinó d'un manual d'agricultura redactat en català: “30. Item, altre libre, ab cubertes de cuyro vermel ab dos tenquadors, scrit en paper, a corondels, appellat *Libre de Agricultura*”¹²⁹.

El segon testimoni, datat l'11 de gener de 1432, procedeix d'un encant públic dels llibres relictos per Gabriel Gombau, canonge de la Seu de Barcelona. Cal recordar que, a l'època, davant del terme *Pal·ladi* podem trobar-hi l'obra de l'agrònom llatí o bé altres tractats d'agricultura, sorgits directament o inspirats en l'obra pal·ladiana, que es divulgaren sota el mateix nom. En aquest cas, hom desconeix el contingut de l'obra esmentada: “7. Item, un libra appellat *Palladi, De agricultura*, a misser Francesch Bertran... I lliura, II sous”¹³⁰.

El 23 de febrer de 1441 trobem un inventari dels llibres relictos per Bernat de Fàbrega, de la tresoreria del rei i ciutadà de Barcelona, en què hi ha una obra d'agricultura que, en aquest cas, és una versió catalana. Tot i així, seguim sense poder assegurar si estem davant d'una còpia de l'obra de Saiol o no: “25. Item, atrobam I libre qui tracta *De agricultura <e> de lauro*. E comensa: “assí comensa los títols del *Libre de agricultura*”. E feneix: “e axí mateix en l'altre”, ab cubertas verdes engrutades, ab II tencadors”¹³¹.

El 21 d'abril del mateix any, al convent carmelita de Mallorca, hi observem la presència d'un altre Pal·ladi, la particularitat del qual és que forma part d'un llibre en què hi ha reunits diversos tractats. Les grafies tant del nom de l'autor com del tractat són corruptes: *Patladius* i *De alicultura*. En aquesta ocasió el llibre està escrit en llatí, tal com ens indiquen l'*incipit* i l'*explicit* de l'inventari. Tanmateix, l'extensió de l'*O.A. pal·ladiana* i el fet que aquest volum reunís diversos tractats (com ara el *Docmata moralia* o el *Sententie Prosperi*) són dues qüestions que ens poden fer deduir que, en aquest últim testimoni, estem davant de l'obra abreujada, o bé davant del tractat de Godefridus en què versiona l'obra de Pal·ladi i que molt sovint apareix amb el títol de *Palladius abbreviatus per Godefridum*. El registre diu així:

També disponible en format electrònic: Tesis Doctorals en Xarxa [vigent]: <http://www.tdx.cat/handle/10803/5549;jsessionid=A4680C65D790DB26E9C074A68B8C2950.tdx2>

¹²⁹ Vid. el Doc. 108, a IGLESIAS i FONSECA, J. A., *Llibres i lectors*, p. 308.

¹³⁰ Vid. el Doc. 143, a IGLESIAS i FONSECA, J. A., *Ibid.*, p. 387.

¹³¹ Vid. el Doc. 214, a IGLESIAS i FONSECA, J. A., *Ibid.*, p. 543.

100. Item, un libre de forma migana, en pergamins, ab posts blanques, en què ha diverses tractats, ço és *Docmata moralia, Sententie Prosperi, Patladius, De alicultura [sic]*, e molts altres tractats; comensa: “nichil videtur”, e fina “animalibus suam”.¹³²

El 15 de març de 1463 és la data de l’inventari dels llibres relictos per Antoni de Mur, lloctinent d’escrivà de ració i ciutadà de Barcelona, que posseeix un *Pal·ladi*. Com en les situacions precedents, la poca informació de l’acta notarial no ens permet saber amb certesa si aquest llibre és l’obra llatina de l’agrònom, o bé una traducció en romanç, o simplement un tractat d’agricultura d’autoria no pal·ladiana: “46. Item, hun *Palladi, De agricultura*, scrit en paper, inperfet”¹³³.

A la Mallorca de finals del segle XV hi trobem la presència de quatre *Pal·ladis*. El 1476 Ferran Valentí, doctor en lleis, restaura una sèrie de llibres entre els quals hi ha l’obra de l’agrònom, *Palladii de agricultura*¹³⁴. Alhora, també tenim constància que posseïa l’obra de Columel·la i la de Cató, per la qual cosa s’entreveu com comencen a renéixer els antics agrònoms romans, a l’ombra de Pal·ladi durant l’Edat Mitjana, a finals del segle XV¹³⁵.

El 1484 trobem l’inventari de Pedro Sánchez-Muñoz, nebot i hereu de Gil Sánchez-Muñoz, escollit papa a Penyíscola en morir Benet XIII amb el nom de Climent VIII i després bisbe de Mallorca. En aquest document, hom esmenta un *Pal·ladi*, que molt probablement no era en llatí, sinó en llengua romanç. A més a més, podríem estar davant d’un tractat d’agricultura sota el nom de Pal·ladi que no fos la traducció de l’*O.A.*: “Item otro libret chiquet, in pergamino, con cubiertas bermejas, intitulado *El Paladi*”¹³⁶.

Finalment, de l’any 1493 data l’inventari del notari Miquel Abellar, realitzat per quatre dels seus fills. En aquest cas hi trobem tres obres de tema agronòmic en volums diferenciats: de Cató, de Columel·la i de Pal·ladi. Com ja hem anotat en el testimoni de Ferran Valentí, el fet que Abellar posseïa l’obra de Cató i la de Columel·la ens indica la proximitat de la recuperació humanística d’aquests escriptors. D’altra banda, també és interessant la qüestió que en un mateix volum hi apareguin compilades l’obra de Columel·la i la de Pal·ladi, la qual cosa podria indicar que aquests dos textos estarien

¹³² HILLGARTH, J. N., *Readers and books in Majorca 1229-1550*, París: Éditions Centre national de la recherche scientifique, vol. 2, 1991, p. 311.

¹³³ IGLESIAS, J. A., *Llibres i lectors*, Doc. 292, p. 704.

¹³⁴ HILLGARTH, J. N., *Readers and books*, vol. 2, p. 525.

¹³⁵ *Ibid.*, p. 528.

¹³⁶ MONFRIN, J., “La bibliothèque Sánchez Muñoz et les inventaires de la bibliothèque pontificale à Peñíscola”, dins *Studi di bibliografia e di storia in onore di Tammaro de Marinis*, vol. 3, Roma: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1964, pp. 229-269.

escrits en llatí, i que participa també de la tendència que es desenvoluparà a partir de finals del segle XV d'unir els agrònoms llatins sota una mateixa publicació o un mateix volum. El tercer manuscrit de l'inventari només cita Pal·ladi, i ens trobem davant les mateixes disjuntives que hem descrit abans (Una traducció de Pal·ladi? L'abreujat de Godefridus? Altres tractats agronòmics amb aquest mateix títol?):

222. item, Cató, *De re rustica*, en p., s., no l.

223. item lo Columella, *De re rustica*, en p., s., no l. ab *Pelladi*

352. item, lo Palladi, *De agricultura*, en pr.¹³⁷

A manera de breu conclusió en aquest punt, podem resumir que hem resseguit els testimonis que ens han arribat de la presència de l'obra pal·ladiana als territoris de la Corona d'Aragó els segles XIV i XV (en els casos concrets de Barcelona, València i Mallorca). Hem esbrinat que no només circulava l'obra de Pal·ladi, sinó també altres tractats agronòmics d'altres escriptors llatins.

Al segle XIV, cal emmarcar l'auge d'aquesta presència en els regnats de Pere III el Cerimoniós i del seu successor, Joan I, que van demostrar un gran interès per promoure la literatura llatina i les seves traduccions al romanç. Entre les obres clàssiques, ens hem centrat en les de temàtica agronòmica per tal de situar la tasca traductora de Ferrer Saiol, objecte de la nostra tesi.

En el segle següent hem continuat observant com la literatura agronòmica té una presència encara major que abans; aquest creixement prova l'augment de l'atenció cap a aquest gènere literari i ens permet corroborar que serà precisament en el segle XV quan es conservi un major nombre de manuscrits, referents a l'agricultura i a l'agrònom llatí, escrits en català. És interessant copsar com, a mesura que avança el segle XV, la presència de Pal·ladi va acompanyada d'altres autors agronòmics llatins i com als inventaris va creixent la presència de Columel·la i, evidentment, també les de Cató i Varró. Així doncs, Pal·ladi anirà quedant en l'oblit per deixar pas als seus predecessors.

¹³⁷ HILLGARTH, J. N., *Readers and books*, vol. 2, pp. 571-572.

3.1. Tractats d'agricultura a la Corona d'Aragó

En les seccions precedents hem examinat tota una sèrie d'exemples que palesen la popularitat de l'*O.A.* de Pal·ladi a l'Edat Mitjana. Però ens falta analitzar la producció agronòmica durant el segle posterior a Ferrer Saiol a la Corona d'Aragó, ja que és en aquest segle on s'ha conservat el gruix de manuscrits d'aquesta temàtica. Tal com hem indicat al capítol anterior, Ferrer Saiol, en el pròleg de la seva traducció, veu la necessitat de traduir l'*O.A.*, ja que de manera coetània circulaven una sèrie d'obres atribuïdes a Pal·ladi en romanç, que eren de dubtosa qualitat¹³⁸. Aquestes obres arromançades podien fer referència, o bé a traduccions parcials o totals de l'*O.A.* que no se'ns han conservat, o bé a tractats que sota el nom de *Pal·ladi* circulaven com si fossin d'aquest autor.

Aquests manuals d'agricultura que han arribat fins als nostres dies sota el nom genèric de *Pal·ladi* no són res més que nous tractats agronòmics llatins o, fins i tot, textos agronòmics àrabs, que es fonen amb la tradició llatina i donen com a resultat una obra força abreujada, respecte a la de Pal·ladi, però amb una sèrie de preceptes vàlids per a les feines del camp i el seu millor rendiment. Alguns d'aquests manuscrits són ordenats per capítols i cada un d'aquests respon a un mes de l'any o a determinades tasques agrícoles. Cal fer esment que aquests textos són tots difosos ja en llengua vernacla, fet que dificulta encara més poder-ne saber l'origen llatí o àrab. A més a més, hem de tenir en compte que la situació geogràfica de la Corona d'Aragó i els contactes amb França i Itàlia, i amb el sud de la Península sota dominació àrab, configuren un marc idoni per a la transmissió tant llatina i romanç com àrab del saber agronòmic.

Els manuscrits conservats que a partir d'ara anomenarem sota el títol de *Pal·ladis* són quatre obres de temàtica agronòmica datades al segle XV. Hem d'esmentar que és cabdal tenir en compte que aquests manuscrits estan tots íntegrament escrits en català. La familiaritat i similitud de passatges entre aquests tractats són força comunes, la qual cosa ens planteja com era de rica la transmissió de textos agronòmics i com les interpolacions i reelaboracions d'aquesta literatura en aquell moment eren freqüents.

El primer manuscrit on trobem un *Pal·ladi* és l'Espanjol 291 de la Bibliothèque Nationale de France (París). El segon és el ms. 754, que es localitza a la Biblioteca de

¹³⁸ Ms. 6437, f.1v.

Catalunya (ff 107v-125v). Dels altres dos només podem oferir-ne dades parcials o indirectes: el *Libre de agricultura segons Paladi* i el *Tractat d'agricultura*. El *Libre de agricultura* només el trobem citat en un estudi de Gabriel Llabrés de l'any 1896, que només ens transmet una transcripció de l'índex de l'obra i dels primers capítols. El manuscrit, però, no ha arribat als nostres dies¹³⁹. En relació amb l'últim, el *Tractat*, el desconeixement és absolut, ja que pertany a un privat, l'hispanista Joseph Gwara, i no en tenim més dades; tret d'algunes referències d'aquest manuscrit a un article publicat per Thomas Capuano¹⁴⁰.

Així doncs, observem com la fama de Pal·ladi es propaga per tota la Corona d'Aragó no només amb l'*O.A.*, sinó en noves formes molt més variades que l'obra original. L'autoritat d'aquest escriptor és tan gran que només el seu nom, *Pal·ladi*, designa qualsevol obra agronòmica, encara que el seu contingut sigui ben diferent a l'*O.A.* Aquest serà el colofó de la fama de Pal·ladi a la Corona, ja que en els segles posteriors anirà caient en l'oblit, ell i la seva obra tan reproduïda i difosa al llarg de tota l'Edat Mitjana.

3.1.1. El Ms. Espanyol 291 de la Bibliothèque Nationale de France

El *Pal·ladi* conservat més extens és el ms. Espanyol 291 de la Bibliothèque Nationale de France. Consta de 130 folis (210x142 mm) i està escrit en paper amb lletra cursiva gòtica del segle XV. Aquest tractat d'agricultura, com tots els que veurem a continuació, està íntegrament escrit en català. La primera menció que es fa de l'existència d'aquest manuscrit és per part d'Eugenio Ochoa¹⁴¹, però se'ns en proporcionà més informació, com ara la divisió de l'obra, gràcies a la catalogació exhaustiva que Alfred Morel-Fatio féu dels còdexs espanyols de la BNF¹⁴². El títol que rep aquest compendi és el *De re rustica*, tal com apareix escrit al començament de l'obra.

¹³⁹ LLABRÉS, Gabriel, “*Libre de Agricultura segons Paladi*”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, 6 (1895-1896), pp. 151-153.

¹⁴⁰ CAPUANO, T. M., “Una nueva versión catalana del *Opus agriculturae* de Palladius”, pp. 231-239.

¹⁴¹ OCHOA, E., *Catálogo razonado de los Ms. Españoles existentes en la biblioteca de Paris*, París: Biblioteca Real de París, 1844, p. 260.

¹⁴² MOREL-FATIO, A., *Catalogue des manuscrits espagnols de la Bibliothèque Nationale*, París: Bibliothèque nationale, 1881, p. 32-33, n. 93.

La divisió de l'obra és en tres parts. La primera va del foli 1r al 30v. Aquests capítols tracten l'art de l'empelt, la plantació d'arbres, la vinya i la conservació de vins i de conserves de fruits. L'*incipit* és *De re rustica*, i a continuació comença amb “Aquest empelt sapella paluxo [...]”, i l'*explicit* és “e vet açi com se empasten capons e gallines”. Alfred Morel, per tal de caracteritzar millor el text, cita diversos passatges en els quals apareixen territoris, la majoria dels quals pertanyen a la geografia de la Corona d'Aragó i d'Itàlia¹⁴³. També hi trobem citats dos noms, com són el mestre Ricard i el filòsof Trexençius¹⁴⁴. Al nostre entendre, el primer fa referència al llibre *De planctacionibus arborum* de Godefridus, autor que de vegades es confon amb Ricard. El segon, tot i que podria ser Marcus Terentius Varro, autor de l'obra *De re rustica* i escriptor cabdal de l'agronomia romana, creiem que es tracta d'una mala lectura de Crescenzi, autor dels *Ruralia Commoda*.

La segona divisió que fa Morel Fatio va del foli 30v al 69r. Aquesta vegada l'*incipit* és més explicatiu, ja que s'intitula *De agricultura Paladi* i tot seguit hi ha el passatge següent: “en cinq livres, commençant par: Noe com fon scapat de jeneral diluvi, et finissant par: e tot arbre qui prodoyra fruyt quey sia aço aura sabor be maravellosa [...]”. L'*explicit* és el capítol *De donar color e sabor*. Morel assenyala que aquesta obra, tot i ser atribuïda a Pal·ladi, defuig el contingut d'aquest autor, i no pot esbrinar-ne l'autoria. En aquest cas, tal com ha fet en la primera part del manuscrit,

¹⁴³ MOREL-FATIO, A., *Catalogue des manuscrits*, pp. 32-33, n. 93:

f. 2v: “La quinta docthrina dempeltar me fon mostrada en Barberia.”

f. 7v: “E sapies que los Grechs me mostraren una maravilla, quant yo era en la ciutat de Atenes.”

f. 24r: “La segona manera del mel rosat colat es aquesta, segons lo fan les dones a Barçelona, qui saben mes que en part del mon ... e vet asi la manera com se fa lo mel rosat colat de fulla, a la husança de Catalunya, qui es millor mel rosat ques faça al mon.”

f. 26v: “Yo e vist en Lonbardia que, com han feta la dita agresta, la bulen.”

f. 29v: “E dien en Llombardia, hon sen fan molts (capons), que si son fets en dia de diumenge, que nunca sen falla dengue, encara que lo diumenje sia cosa vedada fer faena temporal; pero moltes coses apren lome qui va per lo mon.”

¹⁴⁴ *Ibid.* pp. 32-33, n. 93:

f. 4v: “En altra manera ho ensenya Ricart filosof; [...] que los peres puxen fer peres lexatives mostra Ricart en lo seu libre de les plantes.”

f. 4v: “E sapies que yo viu hun perer, lo qual avia fet lo dit mestre Riquart en la dita manera, e com yo li demanas sis poria fer que, axi com medesina per fer les lexatives, si altra medesina poria obrar per fer les stiptiques he que valguesen contra flux de ventre, respos me que no ho avia provat.”

f. 29r: “E possa Trexençius, filosops, que si vols fer que tota la lloquada dels polls [...] E sapies que yo he vist pagos blanchs, tortes blanques e guals blanques, e com ne demandas al dit mestre Trexençius, fon me respost que en aquella propia forma se fayen. Axi matex e vist en Tuniç fer los policons dins fems de quavalls.”

també Morel-Fatio cita una sèrie de passatges en els quals apareixen certs indrets de la Corona, Itàlia, Navarra i la Dalmàcia¹⁴⁵.

En aquest tractat trobem la divisió de l'obra feta en cinc llibres¹⁴⁶. El primer llibre explica com plantar, cultivar i podar la vinya, així com també com poder-ne treure el màxim rendiment; el segon tracta la plantació i conreu d'arbres fruiters i també d'altres arbres per a l'ús de la fusta; el tercer té en compte l'art de l'empelt entre arbres fruiters i vinya; el quart llibre descriu els diferents cereals i com i quan s'han de plantar i cultivar; i finalment, el llibre cinquè es basa en el conreu de les hortalisses.

Haurà de passar quasi un segle, l'any 1992, perquè aquest manuscrit torni a ser estudiat d'una forma més atenta. Marco Piccat fa una comparació entre els diferents títols dels capítols de l'obra i els folis 107v-125v del ms. 754 de la Biblioteca de Catalunya, centre del seu estudi¹⁴⁷. El gran nombre de coincidències d'ambdós manuscrits en el contingut i ordenació, com també en el lèxic i la sintaxi, fa que aquestes dues obres tinguin un grau de parentesc força elevat.

La tercera divisió del manuscrit francès és del foli 62r al 130r i s'intitula *De agricultura altra obra*. Aquesta vegada, Morel Fatio para especial atenció a les fonts, citades al manuscrit, que recauen sobre *Anatolio* i *Demicrates*. Cal recordar que aquesta tercera part del manuscrit ha estat centre d'estudi d'Expiración García¹⁴⁸ i que la divisió que en fa és diferent, ja que considera que aquesta tercera part es pot dividir alhora en dues: una que ja no englobaria els folis finals, sinó que aniria del f. 62r al 111v; i una quarta que aniria del 111v al 130r.

Per a García la tercera part s'atribueix a una traducció catalana del *Majmu' fi l-filaha* d'Ibn Wāfid, metge i botànic toledà del segle XI, i la quarta també a una

¹⁴⁵ *Ibid.* p. 32-33, n. 93:

f. 36v: "En Catalunya ne ha de bones (pomes de paradís), en Girona. [...] Encara ne vist yo moltes (pomes de Llombardia) en Mallorca, qui, crech, sien de aquesta semença."

f. 41r: "E yo , esent en Calabria , viu en hun jardí presechs en ultra mesura."

f. 46r: "E aço me fou mostrat en Tudela de Navarra."

f. 51r: "Essent yo huna volta en Esclavonia, en la siutat de Ragossa, me fonch donada a menjar una erba, qui la sua sabor me parege menjar pebre."

¹⁴⁶ París, BNF, Espagnol 291, f. 30v: *De agricultura Paladi*; f. 34v: "Segon libre segon Paladi"; f. 42r: "Del llibre terç Paladi"; f. 51r: "De libre quart Paladi"; f. 56r: "Del libre quint Paladi".

¹⁴⁷ PICCAT, M., "Il *Tractat d'agricultura* del ms. 754 della Biblioteca de Catalunya", dins A. FERRANDO & A. HAUF (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 5, 1992, pp. 45-65.

¹⁴⁸ GARCÍA SÁNCHEZ, E., "Traducciones catalanas de textos científicos", pp. 385-401.

traducció catalana de l'àrab del *Kitab al-Agdiya* d'Abu Marwan Abd Al-Malik B. Zuhri amb el nom llatinitzat d'Avenzoar, que és com es coneixia aquest autor a l'Europa medieval (nasqué a la ciutat de Sevilla a les últimes dècades del segle XI i exercí de metge). Aquesta obra apareix a continuació del tractat d'Ibn Wāfid, sense cap tipus de separació, fins i tot quan comença aquesta segona obra la numeració és correlativa i no fa esment que estiguem davant d'un altre tractat. Som davant de dos tractats que van ser traduïts i compilats al català, la qual cosa demostra la necessitat de tenir a l'abast un manual d'agricultura i de bones pràctiques mèdiques durant el segle XV. Aquesta versió no respon a la totalitat de les obres conservades d'Ibn Wāfid i d'Avenzoar, sinó a un recull, segons la voluntat del compilador, de certs passatges que al seu entendre eren els correctes o necessaris per formar un nou compendi més resumit i, com a conseqüència, també mutilat.

Hem de tenir en compte que, si la còpia d'aquests dos compendis data del segle XV, molt probablement amb anterioritat ja circulaven per la Corona d'Aragó. Aquest fet el testimonia la carta del rei Pere III el Cerimoniós amb data el 1370, en què demana la traducció del llibre *Antholius*¹⁴⁹. Com que el nom d'aquesta autoritat agronòmica és força recurrent al tercer tractat del manuscrit d'Ibn Wāfid (f. 62r al 111v), tot citant-lo i aplicant els seus consells, molt probablement estem davant de la mateixa obra agronòmica, que manà traduir el rei Pere III, tal com assenyala García en el seu estudi¹⁵⁰.

Pel que fa a la investigació del manuscrit Espagnol 291 de la BNF, hem de tenir en compte que el 1990 Delphine Bonnet, a la seva tesi de llicenciatura, realitzà una transcripció del manuscrit parisenc¹⁵¹. També hem de fer un últim esment a l'estudi i posterior edició que en fa Maria Antònia Martí¹⁵².

¹⁴⁹ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol. 1, CCXCII, pp. 272-273.

¹⁵⁰ GARCÍA SÁNCHEZ, E., "Traducciones catalanas de textos científicos", pp. 385-401.

¹⁵¹ BONNET, D., *Un manuscrit catalan du XV siècle «De re rustica»*, Tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de Paris X-Nanterre, 1995.

¹⁵² MARTÍ ESCAYOL, M. A., "Les fonts del *Llibre dels secrets d'agricultura* de Miquel Agustí: el MS754 de la Biblioteca de Catalunya i el MS291 de la Bibliothèque nationale de France", *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, 23 (2008), pp. 289-311; ANÒNIM, *De re rustica*, M. A. MARTÍ ESCAYOL (ed.) i T. M. Capuano (pres.), Vilafranca del Penedès: Edicions i propostes Culturals Andana, 2012.

3.1.2. El Ms. 754 de la Biblioteca de Catalunya

Als últims folis del manuscrit 754 de la Biblioteca de Catalunya, *Històries e conquestes dels reys de Aragó e comtes de Barcelona* de Pere Tomic, trobem un manual d'agricultura escrit en català en mà cursiva gòtica de finals del segle XV. El manuscrit té un total de 125 folis (289mm x 205mm), però l'apartat que correspon a l'agricultura va del foli 107v al 125v. L'any 1992 Marco Piccat¹⁵³ analitzà aquest manuscrit juntament amb el segon tractat del manuscrit parisenc i hi trobà un seguit de paral·lelismes i correlacions. No obstant això, per a aquesta comparativa també hem de tenir en compte els passatges transcrits per Llabrés, ja que també hi guarda una forta relació, encara que Piccat no els utilitzés per al seu estudi. Aquest fet demostra la circulació i difusió dels tractats agronòmics a la Corona durant el segle XV. A part de Piccat, qui també posa una especial atenció en el manuscrit de la Biblioteca de Catalunya és Thomas Capuano, que realitzà una edició crítica del manuscrit publicada al novembre de 2009¹⁵⁴.

L'inici de l'obra ve precedit pel títol *Libre o regla o ensanyament de plantar o sembrar vinyes e arbres e ampeltar aquells e de sembrar camps e de fer ortaliça e conseruar vi e moltes altres coses*. En aquest cas no apareix citat el nom de Palladi com a autor de l'obra, tal com succeïa en el manuscrit parisenc, així que l'autoria queda totalment anònima i no es relaciona amb cap autoritat agronòmica. Al foli 107v observem que hi ha un calendari en què s'expliquen les feines agrícoles mes per mes, tot i que només enumera aquestes activitats, sense aprofundir en com realitzar l'acció. Així, al mes de gener trobem les tasques següents:

Cuar vinya, plantar figuer<e>s, plantar toro<n>ger, plantar cirer e ginjol<e>r, plantar pomers maçaners, plantar magraners, sembrar arbres, plantar albers, plantar/ o sembrar murtra, plantar roses, plantar vimens, empeltar morer bla<n>ch en negra, empeltar ameller en garoffer, empeltar vinyes, erbolam de pascha, sembrar cebes rodones p<er> saluar, sembrar xereujes, sembrar carabasses.¹⁵⁵

¹⁵³ PICCAT, M., "Il Tractat d'agricultura del Ms.754", pp. 45-65.

¹⁵⁴ *Early Catalan Agricultural Writing and the "Libre o regla o ensanyament de plantar o sembrar vinyes e arbres"*, T. M. CAPUANO (ed.), Biblioteca Digital de Ciència.cat, 2009. Disponible en format electrònic [vigent]: http://www.sciencia.cat/biblioteca/documents/Palladi754_Capuano.pdf

¹⁵⁵ Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 754, f. 107v.

Aquest exemple és un precedent clar del calendari del pagès. A continuació, figuren les rúbriques dels sis llibres que componen aquest tractat d'agricultura¹⁵⁶: el primer llibre consisteix a plantar i cultivar la vinya; el segon tracta sobre els arbres i el seu conreu; el tercer explica l'art de l'empelt, no només entre els arbres, sinó també entre les vinyes; el quart se centra en la producció de cereals, tant per a consum humà com animal; el cinquè és purament horticultòric; i l'últim, finalment, és sobre com conservar el vi perquè no es faci malbé.

Així doncs, trobem un nou compendi sobre l'art de cultivar la terra. Aquest és, sens dubte, juntament amb el manuscrit parisenc, l'obra més extensa conservada en català de temàtica agronòmica del segle XV, sense incloure-hi l'obra de Saiol. El fet que sigui similar a una altra obra com és el cas del ms. Espanyol 291 demostra que aquests tractats ja devien circular anys abans i que el pas de la tradició manuscrita els alterà fins a elaborar nous compendis que procedien d'una mateixa tradició, però força alterats.

3.1.3. *Libre de Agricultura segons Paladi*

L'any 1895 Gabriel Llabrés transcriu parcialment el manuscrit mallorquí anomenat *Libre de Agricultura segons Paladi* al *Butlletí de la Societat Arqueològica Luliana*¹⁵⁷. Com que no posseïm la totalitat de l'obra transcrita, només ens podem apropar a aquest manuscrit a partir de la documentació de Llabrés. L'autoria d'aquest tractat és anònima i l'obra completa s'intitula *Aquest libre es de donar regla a plantar e sembrar, e arbres empaltar, axi de vinyes com de altres arbres, com de totes altres regles, axi de forment, com de ordi, e totes altres ortalises, e conservar vin, e de moltes altres coses; segons lo Patlari*.

Som davant d'un llibre dividit en sis parts¹⁵⁸. El primer llibre tracta la plantació i producció de vinya; el segon se centra en el conreu dels arbres; la totalitat del tercer és

¹⁵⁶ *Ibid.*, pp. 14-15, Ms. 754 f.110r: "Lo primer de plantar vinyes e parres; Lo segon de plantar e sembrar arbres; Lo terç de empeltar arbres e vinyes; Lo quart de sembrar blats grossos e manuts; Lo quint de plantar e sembrar ortalises; Lo sise de vi quis afolla njs corrompa a conseruar."

¹⁵⁷ LLABRÉS, G., "*Libre de Agricultura segons Paladi*", pp. 151-153.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 151: "Lo qual libre fa sis llibres, o part de libre: Lo primer de plantar vinyes e parres; Lo sagon de plantar e sembrar arbres; Lo terç de empeltar arbres e vinyes; Lo quart de sembrar blat grossos e manuts; Lo sinque de sembrar e plantar ortalises; La sisen de vin que s'esfolla nis corromp a conssevar."

sobre l'art de l'empelt entre els arbres i en la vinya; el quart llibre tracta el cereal i en fa una classificació entre el menut i el gros; el cinquè desenvolupa el conreu de les hortalisses; i, finalment, el sisè tracta del vi i la seva conservació. Segueix l'estructura del ms. 754 de la Biblioteca de Catalunya en la divisió de llibres i de continguts en la seva totalitat, per la qual cosa ens trobem davant d'una situació semblant a la del segon tractat del manuscrit parisenc, que, tot i que només té cinc llibres, també segueix la mateixa estructura que el manuscrit mallorquí.

Segons Llabrés, la data del text seria de finals del segle XV, cosa que encaixaria en la tradició agronòmica catalana, ja que és en aquest segle que se'ns conserva el gruix de tractats agrícoles. En una nota a peu de pàgina Llabrés explica que un dels capítols, *De spapolar vinya*, que el copista obvia, apareix en una pàgina a part introduïda per una segona mà, també a finals del segle XV¹⁵⁹. La transcripció que ens ha deixat Llabrés és només del llibre primer, en què tracta de la vinya, però, gràcies a les rúbriques que transcriu de la divisió en sis llibres de l'obra, podem tenir una idea del contingut que tractaven.

Sobre l'origen i procedència del manuscrit no en podem dir gaire cosa, ja que Llabrés no cita en cap moment d'on treu aquest text. Tot i els esforços per trobar aquest manuscrit, ens ha estat impossible localitzar-lo, de tal manera que només ens resten aquestes poques dades de Llabrés en referència a aquest text agronòmic. Encara que en un primer moment poguéssim pensar que érem davant del ms. 754 de la BC, per la seva similitud en el contingut, una anàlisi més profunda ens demostra que són molt similars però que no es tracta del mateix document. Hem de tenir en compte que durant el segle XV a Mallorca, tal com hem vist en el capítol anterior, la difusió de Pal·ladi és enorme. El que no sabem a partir dels ítems conservats dels inventaris, la majoria de vegades, és si som o no davant de l'obra de Pal·ladi, ja que citar només *Pal·ladi* o *De agricultura* pot portar a confusions, com és el cas de l'obra transcrita per Llabrés que s'atribueix a Pal·ladi sense ser-ho.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 152, nota 3.

3.1.4. *Tractat d'agricultura*

L'últim manuscrit agronòmic conservat de què tenim constància és el còdex privat de l'hispanista nord-americà Joseph Gwara. Tot i la voluntat de posar-nos-hi en contacte per completar l'estudi dels *Pal·ladis*, ens ha estat impossible de fer-ho. Per tant, haurem de seguir les publicacions dutes a terme per Thomas Capuano, que ha investigat sobre aquest escrit¹⁶⁰. Amb el títol de *Tractat d'agricultura* tenim constància de l'únic testimoni conservat d'una traducció parcial en català de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi, a part de l'obra de Saiol. El *Tractat d'agricultura* (226 mm x 156 mm) consta de 68 folis i data del segle XV.

El primer foli de l'obra està en blanc i els dos següents estan en força mal estat de conservació, tal com assegura Capuano. El poc que s'hi pot llegir tracta les fases lunars aplicades al conreu i continua amb el conreu de la col i la conservació de les peres.

Al quart foli hi ha un encapçalament que dóna inici a un breu tractat:

En nom de deu sia asso es mamorja deles maneres deles laurons de plantar & de sembrar e de pensar que hom deu fer a tota ortalissa la qual memorja es presa dels mjllors ortalans de barchinona specialment qui pensen de orts qujs reguen.¹⁶¹

El text que segueix ocupa dotze folis i està en estreta relació amb els folis 210r-214r del ms. 10211 de la BNE i els folis 94v-98r del ms. 6437 de la BMSM. Si seguim les indicacions de Capuano, aquest breu tractat es compon dels capítols següents: “De l'arbre que faça fruyt en l'any que·l plantaràs; De conèxer quals mesos de l'any seran plujosos o sechs; De conèxer la carestia o larguesa de l'any; De l'arbre que té fulla; De l'arbre que pert fulla; De la sement que és per a fer gra; De sements menudes”. A continuació, figura el capítol “De ortalisa quant se deu sembrar”, que és força extens i en què es fa referència a cada mes de l'any i a l'hortalissa que s'ha de plantar, així com també als arbres fruiters i a l'art de l'empelt. Finalment trobem “Capítols singulars de les llavors que duràs sembrar en tot l'any cascun mes”.

La traducció de l'obra de Pal·ladi ocupa els folis 12v a 68r, tal com indica Capuano. Aquesta traducció no és total i només té en compte, com ja hem avançat, els

¹⁶⁰ CAPUANO, T. M.: “The agricultural texts appended to the fourteenth-century Iberian translations of Palladius”, *Manuscripta*, 38 (1994), pp. 253-63; “Capítols singulars deles llavors que deuras sembrar: A late medieval planting guide for the Spanish levant”, *Catalan Review*, 12 (1998), pp. 23-35; “Una nueva versión catalana del *Opus agriculturae* de Palladius”, pp. 231-239.

¹⁶¹ CAPUANO, T. M.: “Una nueva versión catalana”, p. 237.

quatre primers llibres, és a dir, el *Generale praeceptum* i els mesos de gener, febrer i març. Del primer llibre en aquest manuscrit només hom ha traduït del capítol 1 al 7 i del 34 al 37, si seguim l'edició de R. H. Rodgers. Pel que fa als llibres restants sembla que hi ha una forta continuïtat respecte del text de Pal·ladi. Només hi ha un parell de buits en les seccions 2.6 i 4.10.27. Capuano remarca que no hi ha una divisió explícita entre la traducció de Pal·ladi i el tractat anterior, que d'aquesta manera crearien una única unitat.

El fet de trobar una prova viva d'una traducció fragmentària de l'*O.A.* demostra que no només el nom de *Pal·ladi* circulava en forma de tractat que poc tenia a veure amb l'obra pal·ladiana, sinó també que hi havia manuscrits que seguien parcialment el text del nostre agrònom. Aquesta circumstància demostra que aquells *Pal·ladis* arromançats que anomenava Saiol en el seu pròleg podien ser versions incompletes i parcials de l'*O.A.*

No obstant això, Capuano va més enllà i considera que el *Tractat* és una còpia d'una versió anterior i que aquesta versió seria, alhora, prèvia a la conservada de la traducció de Saiol. Mentre que es proveeix només d'un exemple textual per demostrar que Ferrer hauria pogut fer servir el *Tractat*¹⁶², si que ofereix força casos que manifesten que aquest text no segueix la traducció de Saiol, per la qual cosa assevera que no existeix una dependència d'aquest text incomplet cap a la versió del protonotari. De totes maneres, és molt important tenir notícies d'aquest exemplar, ja que demostren que l'*O.A.* ja havia estat traduït ni que fos parcialment al català durant el segle XIV, amb anterioritat o no a l'obra de Ferrer Saiol.

¹⁶² CAPUANO, T. M., "Una nueva versión catalana", pp. 232-233.

3.2. La traducció de Ferrer Saiol

3.2.1. La vida de Ferrer Saiol

La figura de Ferrer Saiol és fonamental per entendre la difusió de les primeres traduccions llatines al català a la Corona d'Aragó durant el segle XIV. Va formar part de l'ambient cancelleresc com a protonotari de la reina Elionor de Sicília, muller del rei Pere III el Cerimoniós¹⁶³. A més, disposem de testimonis escrits del seu treball com a protonotari¹⁶⁴, així com de la seva relació amb la noblesa¹⁶⁵. La seva tasca com a difusor de la literatura científica llatina ve donada pel fet de traduir l'*O.A.* de Pal·ladi entre els anys 1380 i 1385, tal com ho esmenta al pròleg¹⁶⁶.

No tenim massa dades de la vida de Ferrer, com la de molts altres personatges que formaren part de la Cancelleria Reial de l'època. La manca de documents biogràfics sobre la figura de Saiol fa difícil de determinar l'any de naixement i de mort d'aquest personatge. Tanmateix, podem establir un marc històric i a la vegada valorar l'ascens de Saiol com a escrivà dins de la Cancelleria durant el segle XIV gràcies a la documentació conservada. L'activitat pública de Ferrer és de gran interès durant el període que transcorre des del 1349 fins a la mort de la reina Elionor, l'any 1375. La major part de la documentació reial que surt de les mans de la reina està signada per Ferrer. Com que la documentació conservada de la reina és molt extensa durant el període de 1349 a 1375, només en destaquem els fets més rellevants i que ens puguin aportar més dades per reconstruir la vida de Ferrer. No obstant això, com veurem a continuació, el seu estatus d'home públic i la seva importància social fan que no només trobem documentació seva en els Arxius de la Corona d'Aragó dins dels registres de Pere III el Cerimoniós, els *Variae Reginae Elionoris*, sinó que també fan que aparegui com a testimoni en actes notariais a la ciutat de Barcelona al llarg d'aquest període de temps.

La primera data de què tenim constància dins del registre de Pere III el Cerimoniós a l'ACA és a l'abril de 1349 com a signant d'un document de la reina

¹⁶³ Ms. 6437, pròleg 1v: “[...] yo, Ferrer Sayol, ciutadà de Barçelona, qui fuy protonotari de la molt alta senyora Dona Elionor, Reyna de Aragó, qui fou muller del molt alt senyor En Pere de Aragó, ara regnant, e filla del Rey En Pere de Cicília [...]”

¹⁶⁴ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol 1, Docs. CLXXI, CLXXXVI, CCXVIII, CCXCII, pp. 170-171, 187, 213-24, 272-273.

¹⁶⁵ *Ibid.*, Doc. CCLXIX, p. 254.

¹⁶⁶ Ms. 6437, f.2v: “Fon acabat de aromançar en lo mes de juliol, Anno a Nativitate Domini millesimo CCC° LXXXV. E fon començat en nohembre de l'any mil CCC LXXX.”

Elionor de Sicília: “Sayoli mandavit domina regina”¹⁶⁷. Tot i que no hem trobat documents anteriors a l’any 1349, ja devia fer més temps que Saiol formava part de l’escrivania del palau. Hem de tenir en compte que per a ser notari havies de tenir vint-i-dos anys¹⁶⁸ i posseir un bon coneixement de llatí, o bé a través d’una escola amb l’estudi dels *auctores minores* i després dels *maiores*, o bé des d’una notaria on adquiries després d’anys de pràctica l’*ars notariae*¹⁶⁹. Per tant, és probable que nasqué a finals dels anys vint del segle XIV. L’ofici d’escrivà a la Cancelleria era de gran importància i així ho demostra l’obra *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor en Pere terç rey d’Aragó sobre lo regiment de tots los officials de la sua Cort*, que explica en quatre llibres els diferents càrrecs i funcions que han d’exercir els membres de la cort reial l’any 1344¹⁷⁰.

La tercera part del tractat, que és de caràcter legislatiu i quasi dedicat íntegrament als funcionaris de la Cancelleria, ens és de gran interès per entendre millor l’estructura jeràrquica de l’escrivania reial. Els funcionaris que formen la Cancelleria són un canceller, un vicecanceller, un notari guarda-segells, que posteriorment seria anomenat protonotari, dos secretaris, dotze escrivans de manament, vuit escrivans de registre, dos segelladors, un escalfador de cera i nombrosos emissaris per tal que els enviaments anessin a parar als destinataris corresponents¹⁷¹. Ambdós escrivans depenien del protonotari, però el de manament gaudia d’una major importància respecte al de registre. La seva tasca consistia a escriure els documents oficials de l’escrivania reial, i podien redactar certs documents per als cancellers, vicecancellers o secretaris. A més a més, posseïen l’autoritat d’escrivà per tot el territori de dominació del monarca i eren anomenats també notaris o *scriptores*¹⁷². Els escrivans de registre o ajudants de registre, en canvi, no posseïen oficialment el títol d’escrivà. Havien de copiar en el registre el material redactat pels escrivans de manament, escriure la correspondència i

¹⁶⁷ Barcelona, ACA (Cancelleria, registres), n. 1563, f.59v.

¹⁶⁸ BAIGES JARDÍ, J. I., “El notariat català: origen i evolució”, dins *Actes del I Congrés d’Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, pp. 131-166.

¹⁶⁹ METGE, B., *Llibre de Fortuna i Prudència*, LL. CABRÉ, (ed.), Barcelona: Barcino, 2010, pp. 11-12.

¹⁷⁰ *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol.5. *Procesos de las Antiguas Cortes y Parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*, P. BOFARULL (ed.), Barcelona: J. Eusebio Monfort, 1850, pp. 114-124.

¹⁷¹ ARIENZO, L., “Gli scrivani della Cancelleria aragonese all’epoca di Pietro il Ceremonioso (1336-1387)”, dins F.C. CASULA i L. ARIENZO (eds.), *Studi di paleografia e diplomatica*, Padova: CEDAM, 1974, pp. 141-142.

¹⁷² *Colección de documentos inéditos*, P. BOFARULL (ed.), pp. 116-119.

redactar també la documentació referent a la cort a part de la d'escrivania¹⁷³. Els secretaris no només realitzaven les mateixes tasques que un escrivà de manament, sinó que també eren els encarregats d'escriure els documents secrets i transcriure'ls personalment en un registre diferent anomenat *sigilli secreti*¹⁷⁴. Els segelladors tenien com a funció segellar els documents oficials amb la matriu que custodiava el protonotari¹⁷⁵. Finalment, la figura més important dins de l'escrivania era la del protonotari. Havia de revisar els documents, guardar les matrius de la butlla i dels segells, excepte el *secret*, i tenir en ordre el registre dels documents¹⁷⁶.

Hem de recordar que és a partir d'aquesta data, 1349, quan l'activitat de Ferrer com a escrivà és contínua i quan la seva presència com a signant en els documents oficials es va fent més evident. Sobre el lloc de naixença de Saiol sí que no en podem determinar l'origen a partir de les dades que hem analitzat. El que sabem és que quan passa a formar part de la vida de palau ha de viure a Barcelona i ha d'acompanyar la reina per tot el territori de la Corona. Cal destacar que al pròleg de l'*O.A.* Saiol s'anomena a ell mateix ciutadà de Barcelona, és a dir, que si no ho va ser en origen sí que ho va ser posteriorment¹⁷⁷.

Un dels fets destacats i importants també a tenir en compte a l'hora de parlar de Ferrer i que ha contribuït al coneixement de la seva figura és que va ser el padastre de l'il·lustre Bernat Metge. Aquest fet fa que Saiol estigui valorat i hagi passat a la història no només com a traductor de l'*O.A.* i com a protonotari de la reina, sinó també com a iniciador i protector de Bernat Metge dins de les institucions reials de la Corona d'Aragó i també com a formador seu en la cultura clàssica¹⁷⁸. Sabem que l'any 1355 Ferrer és testimoni d'una venda de feixes de la família Metge. Tal com cita Olivari¹⁷⁹, és una reconeixença notarial feta per Guillem Metge d'haver venut, com a procurador legal de Ferrer Saiol, "de domo Regine Aragonie", una feixa de terra situada al "Portal de la Sparraguera siue de Lobricato" el 20 de maig de l'any anterior (1354) a un cotoner de

¹⁷³ *Ibid.* pp. 119-120.

¹⁷⁴ ARIENZO, L., "Gli scrivani della Cancelleria", pp. 147-148.

¹⁷⁵ *Colección de documentos inéditos*, P. BOFARULL (ed.), pp. 122-124.

¹⁷⁶ *Ibid.*, pp. 114-116.

¹⁷⁷ Ms. 6437, f 1v.

¹⁷⁸ METGE, B., *Llibre de Fortuna i Prudència*, LL. CABRÉ (ed.), pp. 11-12.

¹⁷⁹ OLIVAR, M., "Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge. Estudis de la llengua i literatura catalanes", *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, v. VI: *Miscel·lània Pere Bohigas 3*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983. p. 67, nota 2.

Barcelona, Pere de Torra. La finalitat de la venda era construir un altar a Santa Maria en una capella que havia estat dels templers i el manteniment del seu rector. D'aquesta manera queda palès que l'amistat o coneixença amb la família Metge era ja present deu anys abans de la mort de Guillem Metge, apotecari del carrer d'Espiciers a la ciutat de Barcelona, actual carrer de la Llibreteria. A més a més, tal com explica Martí de Riquer¹⁸⁰, l'apotecari prestà els seus serveis a la família reial, tant al rei Pere com a la seva esposa Elionor i a l'infant Joan, per la qual cosa podríem asseverar que existia una relació entre Saiol i Metge.

Dels arxius de la Corona d'Aragó i específicament dels *Variae Reginae Elionoris* cal destacar una de les epístoles, en què se'ns explica com la reina compra una sèrie de deu draps francesos historiat el 15 de març de 1356, i el signant d'aquest document és Ferrer Saiol¹⁸¹. El que és més rellevant d'aquesta dada és que apareix signada per Ferrer des de Perpinyà, i això demostra l'accentuada mobilitat de la reina per tot el regne. A partir de 1358 el protonotari apareix com a escrivà de manament¹⁸², i d'aquesta manera anem veient com, en qüestió de nou anys sota el mandat de la reina, va adquirint més importància i força dins de la Cancelleria Reial. Una altra data a destacar és l'any 1358, on, des de Girona, la reina demana al merí de Saragossa mestres de cases i operaris per a un hospital, i qui signa el document un cop més és Ferrer¹⁸³. Durant l'octubre del mateix any, la reina Elionor rep un missal de pergamí, il·lustrat amb miniatures, i el signant d'aquesta documentació també és Saiol¹⁸⁴.

L'any següent, 1359, mor Guillem Metge¹⁸⁵. Com hem vist anteriorment en el testimoni de la venda d'una feixa el 1354, Saiol i Metge mantenen una certa relació. La vídua de Metge, Agnès -amb els tres infants: Bernadó, Violant i Clara-, es casarà amb Ferrer cinc anys després.

¹⁸⁰ METGE, B., *Obra completa*, L. BADIA & X. LAMUELA (eds.), Barcelona: Selecta, 1975, p. 9.

¹⁸¹ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol. 1, Doc. CLXXI, pp. 170-171: “[...] Domina regina mandavit Ferrario Sayolli, presente Jacobo de Sos, substhesaurario, qui computum predicatum tradidit mihi in presencia domine regione.”

¹⁸² ARIENZO, L., “Gli scrivani della Cancelleria”, p. 191.

¹⁸³ LÓPEZ DE MENESES, A., “Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso”, dins *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. 5, Saragossa: Escuela de Estudios Medievales; CSIC, 1952, Doc. 42, p. 705: “Ferrarius Sayolli, mandato domine regine facto per Berengarium de Relato, consiliarium. Pro.”

¹⁸⁴ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol. 1, Doc. CLXXXVI, p. 187: “[...] Domine regina mandavit mihi Ferrario Sayolli.”

¹⁸⁵ RIQUER, M. & COMAS, A., *Història de la literatura catalana*, pp. 357-358.

Una epístola del rei Pere, enviada des de Barcelona el novembre de 1360, descriu una joia anomenada “castell d’amor”, i la signatura és de l’escrivà¹⁸⁶. Aquest fet demostra que Ferrer Saiol no només està al servei de la reina, sinó que el seu treball gira entorn d’ambdós monarques i del palau. El 29 de juny de 1362, a Perpinyà, el rei Pere III realitza un contracte d’arrendament per encunyar a la seca de la ciutat florins de Perpinyà i florins de Flanria o Franria, i un dels testimonis és Ferrer Saiol com a notari¹⁸⁷. Tres dies més tard, a Perpinyà, Pere el Cerimoniós ordena en una epístola que la priora i les monges de Sixena es refugiïn al castell de Lleida per ser protegides a causa de la guerra contra Castella, i el signatari de la carta torna a ser Saiol¹⁸⁸.

El març de 1363 Ferrer apareix com a escrivà de les corts de Montsó, i d’aquesta manera continua recorrent la geografia de la Corona amb els monarques¹⁸⁹. Una data important per recordar és l’any 1364, quan Agnès, viuda de Guillem Metge, ven la botiga del seu difunt marit al ciutadà barceloní Llorenç Bassa, especier de Barcelona, i és en aquesta acta notarial on apareix casada amb Ferrer Saiol¹⁹⁰. A més a més, com a signant de l’acta, hi ha el nou espòs¹⁹¹. El fet que en aquest document aparegui un escuder, Martinus de Leznia, demostra el privilegi que posseïa Ferrer dins de l’escrivania reial.

L’any 1365 és de gran rellevància per a Ferrer, ja que és nomenat protonotari de la reina, de tal manera que arriba a posseir un dels càrrecs més importants dins de la Cancelleria i el més alt dins de l’escrivania reial, tal com s’explica al registre de l’ACA,

¹⁸⁶ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l’història*, vol. 1, Doc. CXCIV, pp. 193-194: “[...] Dominus rex mandavit mihi Ferrario Saiolli.”

¹⁸⁷ BOTET i SISÓ, J., *Les monedes catalanes*, vol. 3, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1908-1911, p. 330, Doc. XXXIV: “[...]in presencia testium subscriptorum ad hec specialiter vocatorum, Capitula sequencia fuerunt lecta per me Fferrarium Sayolli, notarium infrascriptum [...]”

¹⁸⁸ Barcelona, ACA, (Cancelleria, registres) n. 1463, f. 175r: “Dominus rex, ex petitione domini regis, mandavit mihi, Ferrario Sayolli.”

¹⁸⁹ “Actas de las Cortes Generales de la Corona de Aragón de 1362-1363”, J. M. PONS GURI (ed.), *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, 50, Madrid-Barcelona: Ministerio de Cultura, 1982, p. 215: “Dominus rex mandavit michi Ferrario Sayolli Signum Ferrarii Sayoli scriptoris dicti domini regis qui de mandato suo hec scribi, feci et clausi.”

¹⁹⁰ OLIVAR, M., “Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge”, p. 74: “Ego Agnes, uxor venerabilis Fferrarii Sayol, secretarii Domine Regine Aragonie, que primo fui uxor Guillelmi Medici apothecari, civis barchinone [...]”

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 84: “[...] ad hoc ego, Ferrarius Sayol, maritus dicte domine Agnetis, presens et intereueniens in omnibus supradictis, [...] Testes Franciscus Poall, mercator civis Barchinone, Martinus de Leznia, scutifer dicti venerabilis Fferrarii Sayolli.”

on s'esmenten tots els treballadors dependents de la monarca¹⁹². La seva tasca dins de l'escripció era revisar la forma interna i externa dels documents, guardar les matrius de les butlles, dels segells i registrar els documents, però també aconsellar els monarques en afers científics, jurídics o literaris. En els anys següents continua exercint de protonotari, i totes les epístoles reials són signades com a tal des de la ciutat de Barcelona. El 23 de desembre de 1366 la reina fa pagar al pintor de Barcelona Llorenç de Saragossa el preu de dos retaules, un de Sant Nicolau i l'altre de Santa Caterina, i el sotassignat torna a ser Saiol¹⁹³. El 5 de maig de 1367 participa com a testimoni fora de l'àmbit de la Cancelleria en una venda d'un Breviari del bisbat de Barcelona¹⁹⁴. El 5 de juny de 1370, en una epístola de la reina Elionor, el signant és Ferrer, i apareix com a protonotari de la reina¹⁹⁵.

El 1371, segurament empès pel mestratge de Saiol, el seu fillastre Bernat Metge jura el càrrec de notari a l'escripció de la reina. És a partir de llavors que Metge es va introduint a la Cancelleria com a ajudant de registre de la monarca¹⁹⁶. El 10 de març de 1374, l'infant Joan des de València demana al protonotari que li comuniqui els comentaris que facin sobre la seva travessa i resposta el rei, la reina i les persones notables de la cort:

València, 10 de març 1374

Lo primogenit d'Arago,

Cretificam vos que micer Berenguer de Pont d'aquests dies quant vench de Barcelona aci, nos aporta traslat d unes cobles que·l noble en Guerau de Queralt havie fetes al senyor rey, e de la resposta que·l dit senyor hi feu, a les quals cobles nos havem feta una traversa. e que ben poch en apres mossen Pere March nos feu .i. sirventes, al qual nos havem feta resposta. e cor nos dins una nostra letra la qual sen porte lo feel del offici d escriva de racio de la nostra casa, Berengario ça Pont, enviem traslat de les dites cobles, respostes, traverses e sirventes al senyor rey, e ab altra letra suppliquem a la senyora reyna que·l dit traslat se faça mostrar, per tant vos pregam e manam que us prengats esment e us cretifiquets de ço que ls dies senyor e senyora e les persones notables que entorn d ells sien quant se ligiran

¹⁹² Barcelona, ACA (Cancelleria, registres), n. 1564., f. 24r: "Ofici de prothonotari e tinent los segells III bes[tias] en Barcelona a 8 dies del mes de novembre anno nativitate 1365 la senyora Reyna mana a mi que·l servís per prothonotari seu e tinent los seus segells a la dita ració."

¹⁹³ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol. 1, Doc. CCXVIII, pp. 213-214: "Domina regina mandavit mihi Ferrario Sayolli."

¹⁹⁴ HERNANDO i DELGADO, J., *Llibres i lectors*, pp. 391-392: "[...] Testes: venerabilis Fferrarius Sayolli, prothonotarius domine regine, et Berengarius de Casademunt, scriptor Barchinone."

¹⁹⁵ *Diplomatari de l'Orient català, 1301-1340: Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, A. RUBIÓ i LLUCH, (ed.), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001², p. 412: "Signum mei Ferrarii Sayoli prothonotarii dicti domine regine et autoritate dicti domine regis notarii publici per totam terram et dominationem suam qui predictis interfui et hec scribi feci et clausi."

¹⁹⁶ METGE, B., *Obra completa de Bernat*, L. BADIA & X. LAMUELA (eds.), p. 10.

hauran dit e diran de les dites nostres traversa e resposta. e que tot larch e clar nos ho significquets ab vostra letra al pus tost que porets. dada en Valencia, sots nostre segell secret, a x dies de març l any de la nativitat del Nostre Senyor mcccclxxiiii.

Fuit directa Fferrario Sayol prothonotario domine regine.¹⁹⁷

L'última data que coneixem de Saiol com a signant dels documents de la reina Elionor és el 25 de febrer de 1375¹⁹⁸. El proper escrit del registre és la mort de la reina Elionor el 20 d'abril de 1375 a la ciutat de Lleida, on s'esmenten els fills i l'espòs¹⁹⁹. Aquest fet marcarà l'inici del declivi de la trajectòria cancelleresca del protonotari.

Dels anys posteriors a la mort de la reina en conservem molt poca documentació, però tenim tres dates importants, una de les quals és del 24 de febrer de 1377, quan Ferrer Saiol signa una epístola del rei, però no figura com a protonotari²⁰⁰. El 17 de maig del mateix any signa a Barcelona com a testimoni d'una acta notarial en una venda de llibres de dret civil i canònic²⁰¹. És important recordar que durant els últims anys a la Cancelleria signà com a *prothonotarius dominae reginae*, però en aquest document apareix com a *civis Barchinonae*, sense cap càrrec vinculat a la casa reial. Per aquest motiu creiem que una vegada morta la reina, li llevaren el càrrec i es devia anar retirant progressivament de la vida cancelleresca i només devia exercir com a testimoni en actes notariais.

El final de la seva vida el podem emmarcar entre la dècada dels vuitanta i la dels noranta del segle XIV. La traducció de l'*O.A.* de Pal·ladi és l'última notícia que tenim del protonotari. En el pròleg de l'obra se'ns diu la data de l'inici i de la fi de la seva traducció, 1380 i 1385²⁰². Cal fer esment que el fet que abandonés quasi totalment la

¹⁹⁷ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol. 1, Doc. CCLXIX, p. 254: "Dominus mandavit mihi Petro de Tarrega."

¹⁹⁸ Barcelona, ACA (Cancelleria, registre), n. 1585. f. 23v.

¹⁹⁹ Barcelona, ACA (Cancelleria, registre), n. 1585. f. 23V: "Serenissima domina Regina predicta existente in civitate Ilerde die veneris sancta qua computabatur vicesima die aprilis anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo septuagesimo quinto circa oram terciarum et paulo post spiritum suum reddidit Creatori cuius anima perpetuo in superna gloria requiescat, dimisit primogenitum suum dominum Johannem, ducem Gerundem et comitem Cervarie, et dominum infantem Martinum, comitem de Exerica et de Luna, que suum heredem universalem instituit, et dominantm Alienora, domicella que eodem anno post obitum domine Regines nubsit domino Johanni, primogenito Regis Castelle Henrici, filios sibi et serenissimo domino Petro, Dei gracia Regi Aragonum, viro suo, comunis."

²⁰⁰ Barcelona, ACA, (Cancelleria, registre), n. 1044, f. 88v: "Ferrario Sayolli mandavit rex Petrus."

²⁰¹ HERNANDO i DELGADO, J., *Llibres i lectors*, p. 502: "[...] Testes: venerabiles Fferrarius Sayolli et Bartholomeus Bonany, ciues Barchinone, et Iacobus dez camps, persbiter."

²⁰² Ms. 6437, f. 2v: "Fon acabat de aromançar en lo mes de juliol, Anno a Nativitate Domini millesimo CCC° LXXXV. E fon començat en nohembre de l'any mil CCC LXXX."

vida pública de la Cancelleria després de la mort de la reina dificulta la nostra investigació i impossibilita tenir-ne més coneixements.

Així doncs, podem parlar d'un personatge que va viure en ple segle XIV i que formà part essencial de l'escrivania de la Cancelleria Reial sota mandat del rei Pere III el Cerimoniós i en especial de la reina Elionor de Sicília. Exercí com a protonotari i conegué de primera mà tots els esdeveniments succeïts a la Corona d'Aragó durant el decurs de vint-i-vuit anys. Sempre es vinculà com a escrivà de la reina i és per això que el gruix documental conservat està unit a Elionor de Sicília. A més a més, com a ciutadà de Barcelona, participà en diferents actes notariais com a testimoni. També el seu interès per les lletres el fa un propulsor de les primeres traduccions en llengua vernacle, i concretament de l'*O.A.* de Pal·ladi. D'aquesta manera es demostra que no només fou una persona influent, sinó també un home culte que estimà la literatura i volgué apropar els textos llatins a la gent del seu temps a través de la traducció catalana de l'*O.A.*

3.2.2. *Obra d'agricultura*

El llegat que ens ha deixat Ferrer Saiol és la traducció de l'*Opus agriculturae* de l'agrònom llatí Pal·ladi. Consta d'un pròleg escrit pel protonotari i dels tretze llibres llatins traduïts al català. El manuscrit autògraf de Saiol no ens ha arribat fins avui, i el que posseïm són dos testimonis posteriors, un en català (València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, 6437) i l'altre en castellà (Madrid, Biblioteca Nacional de España, 10211). Molt probablement l'obra devia ser escrita en català tenint en compte la procedència del traductor i el cercle social de la Cancelleria a la qual pertanyia.

El pròleg de l'obra ens ajuda a comprendre millor les intencions de Ferrer i a la vegada a poder comprovar el compliment dels seus propòsits. D'aquesta manera, al final del treball hem introduït un annex amb l'edició del llibre I i dels dos pròlegs de les dues versions, catalana i castellana, per tal de contrastar-les i poder copsar la voluntat i l'encert de Saiol a l'hora de realitzar la traducció. A més a més, les dues versions ens ajuden a percebre quin era el model de traducció i quins eren els materials de què disposava per dur a terme aquesta tasca a finals del segle XIV. En el mateix pròleg ens mostra la dificultat de portar la llengua llatina al català tant en el vessant lèxic com sintàctic. El fet de trobar-se un lèxic tan específic com és el del camp el porta a defugir qualsevol tractament estètic i a centrar-se en la precisió i fidelitat del text llatí:

[...] copilà e ordenà lo present libre, en latí, ben curt e breu y molt soptil [...]. E és çert que lo libre de Pal·ladi, per la gran subtilitat e brevitat de vocables que no són en ús entre nosaltres en Cathalunya, ne encara en Espanya és molt avorrit e rebujat e menspreat per tal com no·l podien entendre, encara que alguns se'n sien fets aromançadors, los quals no an aguda cura de declarar molts vocables que y són, no coneguts ne usats en nostre lenguatge, mas que·ls an posat simplement segons que·ls an trobat scrits en lo latí.²⁰³

Els vocables li suposen certes dificultats que intenta solucionar per tots els mitjans que li són a l'abast. Aquests són els llibres de sinònims, de gramàtica i de medicina. No obstant això, no té tendència a crear neologismes i el que fa és escriure el mot llatí. A més a més, també reconeix les mancances i errors en què s'ha trobat. Tot fent ús de la *captatio benevolentiae*, demana al lector que no el jutgi amb severitat, si no ha estat a l'alçada de la traducció:

[...] e si per ventura yo no he bé enterpretats alguns vocables de sements o de arbres o de altres coses, açò és esdevengut perquè no·ls he trobats exposats ne declarats en alguns llibres, axí de grammàtica com de medicina. E lexen a correcció de maior e millor interpretador que yo, que li plàcia suplir y corregir los defalliments que y són, per tal que en los trellats,

²⁰³ Ms. 6437, f. 1v.

si algú y donarà fe, no se'n segueixca error a açò per caritat de Déu e dilecció de la cosa pública.²⁰⁴

És en aquest pròleg on veiem més ben reflectida la figura de Ferrer. No obstant això, no només hi observem els seus propis plantejaments, sinó també els llocs comuns que la tradició de l'*Ars dictandi* marcava de manera rigorosa a l'hora de redactar. Un exemple clar n'és la citació que fa Saiol del *De Senectute* de Ciceró. Especifica la voluntat ferma que no hi ha res més grat al món que l'agricultura i no hi ha res més plaent que acabar els dies de la teva vellesa cultivant la terra:

[...] fa recomendació Tulli en un seu libre intitulat *De vellea*, en lo qual recompta grans prerrogatives e grans plahers e delectacions e profits en la agricultura, [...]. Encara reçita en aquell mateix libre de gran estament qui en llur vellea llauraven e fahien llaurar e culturar lurs terres e ell mateix, Tulli, féu semblantment, segons que ell mateix ne fa testimoni. Dien que res en lo món no és pus delitable a l'hom vell de gran estament que en fer conrrear les terres.²⁰⁵

També inclou citacions de les Sagrades Escripures, on es torna a reivindicar l'agricultura com a principi i desenvolupament de la humanitat²⁰⁶. És així com la tradició llatina i la cristiana serveixen com a pilar d'*auctoritates* per fonamentar la seva tesi segons la qual el conreu de la terra és sens dubte el treball més ennoblidor per a l'ésser humà:

[...] altres plantaven vinyes e arbres e prats qui servien a llurs necessitats y la cosa pública, volent seguir la manera que tingué Salamó, qui feu tot son poder en ennoblir lo mon seguint la doctrina donada per son pare David en lo CIII Psalm del Saltiri a hon diu: *hoc mare magnum et spaciosum manibus contractandum*, quasi que vol dir que aquest gran mar e ample, ço és la terra, deu ésser tractada e ennoblida per les mans dels hòmens edificant, plantant e espletant aquella.²⁰⁷

A l'hora de traduir el text de Pal·ladi, la major dificultat que trobà Saiol, a part de la lèxica, fou precisament en l'estructura estalviadora i concisa de les oracions de Pal·ladi, com ell mateix posa de manifest (“en latí, ben curt e breu y molt soptil” Ms. 6437: f. 1v). El funcionari reial es veu abocat a recórrer a llargues perífrasis, repeticions i nexes que formen períodes interminables i dificulten la lectura. Un exemple ben clar són els usos de “nunc” i “hoc mense” en llatí a l'inici de cada capítol, que queden reduïts a l'expressió “en aquest mes de”. A l'hora de redactar el tractat les oracions se succeeixen organitzades sobre dos o tres models vàlids per a gairebé totes les situacions

²⁰⁴ Ms. 6437, f. 2r.

²⁰⁵ Ms. 6437, f. 1v.

²⁰⁶ Salm 104: 25: “Hoc mare magnum et spatiosum manibus; illic reptilia quorum non est numerus: animalia pusilla cum magnis.”

²⁰⁷ Ms. 6437, f. 1r.

possibles²⁰⁸. Aquest ús constant les converteix en un esquema vàlid per a qualsevol pàgina del text de Saiol.

També introdueix molts aclariments al text. La seva forma per expressar-ho és utilitzant una conjunció adversativa i el pronom de primera persona del singular o fins i tot el seu propi nom²⁰⁹. Molts d'aquests aclariments ajuden a comprendre millor l'obra de Saiol, ja que especifiquen el vocabulari llatí que li resulta difícil de traduir. De vegades, a més a més, introdueix la seva experiència en el camp per tal de millorar el tractat i, fins i tot, contradir Pal·ladi²¹⁰. Cita també els territoris de la Corona d'Aragó com ara València, Catalunya o Barcelona, i per aquest motiu l'originalitat de l'obra rau en la presència d'elements que no són pròpiament de Pal·ladi. No es tracta de voler falsejar el text, sinó de conjuminar dues tendències diverses: per una banda, trobem la intromissió del traductor amb comentaris i interpolacions a la nova versió romànica de l'*O.A.*; i, per l'altra banda, la voluntat expressada al pròleg de seguir tan fidelment com pugui l'original llatí.

La versió de Ferrer devia ser una tasca encarregada per una persona amb una bona formació en lletres que volia gaudir de l'obra agronòmica llatina més famosa durant tota l'Edat Mitjana en llengua vernacla. Per una banda, podríem considerar la possibilitat que fos un encàrrec del rei Pere III, ja que inicià l'interès per la traducció dels clàssics en llengua vernacla. A més a més, el 1377 estava interessat en aquesta obra, ja que li demanà a Jaume de Vedrinyans un llibre anomenat *Pal·ladi*²¹¹. Després, també és possible que Joan I li encomanés aquesta traducció, si tenim en compte l'interès que despertà al monarca la literatura i la lectura d'autors llatins. Saiol, alhora, també formava part del cercle d'amistats del monarca, tal com s'ha assenyalat²¹². D'altra banda, seria factible considerar que Ferrer traduí per iniciativa pròpia l'*O.A.*, atès que s'ha de tenir en compte que el fet que trigués cinc anys en la seva traducció i les dificultats que li presentà una obra tècnica mostren una gran voluntat per part de Saiol per arromancar l'*O.A.*

²⁰⁸ Vid. apartat 2.6. *Estil*.

²⁰⁹ Vid. apartat 2.2.1. *La intervenció de Ferrer Saiol*.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol. 1, Doc. CCXCII, pp. 272-273.

²¹² RUBIÓ i LLUCH, A., *Documents per l'història*, vol. 1, Docs. CLXXI, CLXXXVI, CCXVIII, CCXCII, pp. 170-171; 187; 213-24; 272-273.

Així doncs, després de cinc anys de treball (1380-1385) Ferrer Saiol va acabar de traduir l'*O.A.* de Pal·ladi. És, sens dubte, una obra que palesa la voluntat de tornar amb fidelitat a un text que tantes variacions havia sofert al llarg dels segles per l'aparició d'escrits d'agricultura diversos que circulaven amb el nom inexacte de *Pal·ladis*.

3.2.2.1. El Ms. 6437 de la Biblioteca Municipal Serrano Morales

L'únic testimoni conservat en català de la traducció de Ferrer Saiol es custodia en el manuscrit 6437 de la Biblioteca Municipal Serrano Morales de València. Els folis són de 270x180mm. L'estat del paper del manuscrit en alguns casos és força dolent. Tant les rúbriques com les lletres capitals estan escrites en tinta vermella. Aquest manuscrit, juntament amb el 10211 de la Biblioteca Nacional de España, són les dues versions més fidedignes en llengua romànica de l'obra de Pal·ladi a la Península Ibèrica durant el segle XV. És gràcies al manuscrit valencià que tenim el primer exemplar conservat en català de l'*O.A.*, i és per això que l'anomenarem *ms. català* a l'hora de realitzar l'estudi.

L'estructura d'aquest manuscrit es divideix en tres grans apartats. Els primers folis [ff. 1r-2v] componen aquest primer bloc amb el pròleg de Ferrer Saiol. La segona divisió és la traducció de l'*O.A.* [ff. 2v-94v]. L'obra consta de tretze llibres, com a l'original de Pal·ladi. El primer llibre és el *Generale praeceptum*, i els dotze llibres següents corresponen als mesos de l'any i a les activitats agrícoles que s'hi desenvolupen. Finalment, l'última divisió [ff. 94v-111r] no és tan extensa com la segona. Són dos compendis sobre l'art del conreu de la terra, i ens són de gran utilitat per veure l'entramat de glosses d'agricultura que circulaven en aquell moment. Funcionen a manera d'annexos com a complement a la traducció de Pal·ladi.

Així que a partir del foli 94v hi ha la continuació de l'obra no pal·ladiana. Aquest annex va seguir a l'*O.A.* sense avisar-nos que és d'origen diferent. Si tenim en compte que el llibre XIII, el mes de desembre, només té 6 capítols, és força lògic pensar que aquesta brevetat fos compensada per un copista i que afegís a manera d'ampliació 21 capítols més, entre els quals hi ha un calendari que indica les llavors que s'han de plantar durant l'any. També hi ha una varietat força àmplia de receptes per fer compotes de fruites i hortalisses. D'aquesta manera, el capítol XIII quedaria més compensat amb

l'ampliació del text, segons la manera d'entendre del compilador de l'obra. A partir del foli 100v i fins el foli 111r, dins d'aquest tercer bloc, en què s'inclouen obres no pal·ladianes, comprovem que s'hi ha afegit una altra obra que és anomenada *Tractat de plantar o empeltar arbres o de conservar lo vi segons Albert, altres dien segons Euclides*. Els primers capítols se centren en l'art de l'empelt. A continuació, dóna diferents consells per tal d'optimitzar i aconseguir un major rendiment dels fruiters. I, finalment, a partir del f. 107v, introdueix tot un seguit de capítols referents al vi, per tal que es conservi millor, sigui més bo, es pugui transformar en vinagre, etc. Acaba aquest compendi amb l'*explicit* següent: "Acabat és lo libre de Albert sobre la matèria de plantar arbres y de conservar lo vi y de moltes altres novitats segons que apar en los capítols preçedents".

No tenim cap mena de prova que aquests compendis fossin del mateix Saiol, ja que no hi apareix en cap moment cap cita seva en primera persona ni tampoc s'elabora cap comentari addicional a partir de les pràctiques descrites. No obstant això, és possible que el manuscrit llatí ja tingués incorporat aquests dos compendis i Saiol els incorporés com a part integrada de l'*O.A.* Cal tenir en compte que durant tota l'Edat Mitjana hi ha obres llatines que van acompanyades d'altres compendis que s'atribueixen al mateix autor. Aquest fet provoca que moltes vegades la tradició manuscrita amplii erròniament la producció literària d'un escriptor. A més a més, en l'àmbit de la literatura científica és força habitual observar com els copistes afegeixen textos complementaris a l'obra d'un autor i amplien d'aquesta manera els coneixements d'una matèria. Tot i així, hi ha una altra hipòtesi, que també seria força plausible: que la circulació de diferents textos agronòmics en llengua vernacla a la Corona fes que a l'hora de copiar l'obra de Saiol s'hi afegissin aquestes obres conegudes.

La datació és difícil d'establir perquè no hi ha cap element intern que ens hi pugui ajudar, ni cap indicatiu sobre el copista. El manuscrit, però, data d'entre finals del segle XV i principis del XVI. El tipus de lletra és l'anomenada humanística que es mostra a la Cancelleria de la Corona d'Aragó durant el regnat d'Alfons el Magnànim. A més a més, les filigranes que hi apareixen daten de finals del segle XV²¹³. En un dels fulls de guarda del manuscrit s'observa un contracte d'arrendament que data del 29 d'octubre de 1522, posterior al còdex.

²¹³ TRENCHS, J. i GINER, A. J., "Ferrer Sayol i el manuscrit *Tractat d'Agricultura* de l'Arxiu Municipal de València", pp. 149-153.

L'anonimat del copista és total i les úniques dades que se'n poden extreure són molt escasses. Anna Júlia Giner, a la seva tesi de llicenciatura²¹⁴, apunta la possibilitat que el copista fos valencià, per la gran semblança d'escriptura amb altres còdexs valencians i per alguns vocables de l'època²¹⁵. No obstant això, no és una prova concloent que el copista fos valencià, ja que no sabem si en el manuscrit autògraf de Saiol ja hi apareixien certs vocables d'origen valencià. És per això que no podem determinar amb claredat qui va ser el copista de l'obra, però sí aventurar que el manuscrit es trobava a València des del segle XVIII, ja que la relligadura del còdex estaria feta amb l'anomenada pasta valenciana²¹⁶.

3.2.2.2. El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional de España

De la traducció de Ferrer Saiol en conservem un testimoni en castellà, el ms. 10211, de la Biblioteca Nacional de España, que data de mitjan segle XV i està elaborat amb una escriptura cursiva gòtica. És en paper i la mida del foli és 285x209mm. No conté ni rúbriques ni capitals. És l'únic exemplar en castellà que es conserva de la traducció de Saiol. Per tant, d'ara endavant l'anomenarem *castellà*, tal com hem fet amb el català. No ens ha d'estranyar que l'obra de Saiol fos traduïda al castellà, ja que es conserven força exemplars d'obres catalanes traduïdes a aquesta llengua durant els segles XIV i XV, tal com demostra el cens *Translat*²¹⁷.

Pel que fa a la datació del testimoni castellà, Albert Hauf, en la seva tesi de llicenciatura, assenyala d'una manera clara que el manuscrit no seria l'original de Saiol²¹⁸. Segons Hauf és de mitjan segle XV, i la lletra és gòtica. L'anonimat del copista, com en el cas del manuscrit català, també és total, i s'ha arribat a pensar que era el manuscrit autògraf de Ferrer, i fins i tot és així com es troba catalogat a la Biblioteca

²¹⁴ GINER, A. J., *El "tractat d'Agricultura" de Pal·ladi: una còpia feta de la traducció de Ferrer Sayol*.

²¹⁵ GINER, A. J., "Notes sobre la traducció catalana del *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi feta per Ferrer Sayol", pp. 513-518: "Substitució per *aquest/a* per *est/a*. Paraules acabades amb el sufix *ea* com *vellea*, *fortalea*, *espessea*. Hi ha vocables com *abellotes*, *espill*, *amerles*."

²¹⁶ GINER, A. J., *El "tractat d'Agricultura"*, p. 52.

²¹⁷ *Translat*, Universitat Autònoma de Barcelona, *Cens de traduccions al català medieval fins a 1500*. Disponible en format electrònic [vigent]: <http://www.translatdb.narpan.net>

²¹⁸ HAUF, A. G., *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*, p. XXXI.

Nacional de España. Tampoc podem determinar a qui va dirigida aquesta versió ni on s'originà, la qual cosa dificulta encara més l'estudi del ms. 10211.

Els diferents estudis duts a terme sobre aquest text no han estat unànimes a l'hora d'establir la llengua en què està escrit. Autoritats com Schiff, Riquer, Hauf i Riera consideren que som davant d'un text castellà²¹⁹, mentre que Capuano prefereix parlar de dialecte aragonès²²⁰. Aquest darrer autor considera que, tot i que la llengua d'aquest text no reflecteix estrictament l'aragonès del s. XIV, és més idoni parlar d'aragonès que no de castellà. Martínez constata que som davant d'un text castellà originat en ambients aragonesos, per la qual cosa s'expliquen les mancances lèxiques en termes castellans i la influència d'elements catalans.

Nosaltres, per tal d'apropar-nos al context en què es produí aquest text, fem una anàlisi de la llengua. Analitzem els aspectes grafèmics, fonètics, morfològics, sintàctics i lèxics per tal de comprovar que la llengua en què està escrit el manuscrit 10211 és castellà i determinar si hi ha alguna influència aragonesa. Al primer bloc observem que hi ha un ús fluctuant entre *ñ* i *ny* per representar el so palatal nasal. Apreciem escassos exemples en què aparegui la vocal *u* després de velar oclusiva sorda i sonora (*exorqua*, *liquor*, *tronquo*, *deliquoso*, *tasquo*), propi de l'aragonès. També veiem usos d'*h* inorgànica, coneguts també en altres àrees de la península sense obeir a criteris fonètics ni etimològics (*hedat*, *hediffiçio*, *huvas*, *habundançia*). Trobem la grafia *ch*. L'ús de la *x* és força ambigu, com també la transcripció de la palatal fricativa sonora i sorda i la palatal africada sonora i sorda. La *ç* s'utilitza indistintament davant d'*a, e, i, o, u*.

De les característiques fonètiques trobem l'apòcope de la vocal *e* al singular de tercera persona del verb *querer*, als adjectius *fuert* i *grant*, i no en la majoria de vegades. No percebem la diftongació d'*e* tònica als paradigmes de present i imperfet d'indicatiu del verb *ser* propi de l'aragonès. Es manté, com als textos castellans medievals, la labial fricativa sorda inicial (*fecho*, *fembra*, *fervir*, *fervor*, *fava*, *fallar*). Apreciem que els grups consonàntics inicials *pl-* i *cl-* es conserven (*pleno*, *aplanada*, *plovido*, *clamar*) com a l'aragonès. També es preserva el grup consonàntic *ct-* (*delectable*, *rectórica*, *fructo*). A final de mot la *t* i la *d* fluctuen (*segunt*, *segund*; *salut*, *salud*; *humidat*, *humidad*).

²¹⁹ SCHIFF, M., *La Bibliothèque du marquis de Santillane*, pp.152-159; RIQUER, M., "Relaciones entre la literatura renacentista castellana y la catalana en la Edad Media", pp. 31-49; HAUF, A. G., *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*; RIERA, J., "Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV", pp. 699-709.

²²⁰ PALLADIUS, *Obra de agricultura: traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, T. M. CAPUANO (ed.), p. IX.

Pel que fa als aspectes morfològics, apreciem en molt pocs casos l'ús de l'article *lo*, com en català (*lo trespòl, lo hombre*). L'ús de l'article seguit del possessiu i el substantiu és quasi inexistent (*la su lana, la su vapor, la su magreza, el su huerto, el su tronco*). La utilització dels pronoms respon al català (*sea ne enplorado, meter ne has, podrás ne beber, lançar ne has*). No constatem la desinència *-z* per a la segona persona del plural, ni les variants fòniques *sia, sian* per al present del subjuntiu del verb *ser*, tal com succeeix a l'aragonès. Els adverbis que es consideren aragonesos els entenem com a catalanismes (*encara, après, avant, res*), com també la conjunció *car*.

Pel que fa als aspectes sintàctics, no podem fer cap apreciació pròpia de l'aragonès, ja que no hi trobem el participi de present amb valor actiu etimològic, ni l'ús del futur d'indicatiu en el nucli verbal de la proposició subordinada que expressa futur, ni el verb *ser* amb valor d'*estar*. Cal dir que sí que hi trobem el verb *haver* amb el valor de *tenir*.

No podem destacar gaire els aspectes lèxics. Són escassos els casos en què trobem la sufixació apreciativa en la formació de diminutius (*cullareta, çeldeta, camareta, caseta*). Pel que fa al lèxic, les veus no castellanques provenen directament del català.

No són ni prou nombrosos ni prou rellevants els elements descrits fins ara per poder anomenar el manuscrit com a aragonès. No podem descartar que som davant d'un text traduït del català, i això explica l'abundància de catalanismes tant en el lèxic com en la morfologia o la sintaxi. És per això que pensem que el traductor al castellà fou un català que tenia un bon coneixement del castellà, perquè els errors que apreciem al text castellà són de transcripció i no pas de desconeixement de la llengua²²¹. No hem d'oblidar tampoc la hipòtesi de Martínez, que considera probable que fos un aragonès amb un gran coneixement del català qui en fes la traducció al castellà.

Per tal de conèixer millor l'origen del manuscrit castellà, i com que sabem que pertanyia a la biblioteca del Marqués de Santillana, hem volgut resseguir les diverses obres traduïdes provinents de textos catalans que s'hi han conservat, per tal de localitzar el taller on va ser copiada²²². Tot i l'estudi de diferents exemplars, no hem trobat cap altre manuscrit amb els caràcters d'escriptura similars al 10211, fet que dificulta saber-ne l'origen. Tot i així, hem de recordar que a finals del segle XIV hi ha un interès creixent per les traduccions catalanes de textos llatins fetes a l'aragonès a l'entorn de

²²¹ Vid. apartat: *Els Manuscrits 10211 (BNE, Madrid) i 6437 (BMSM, València)*.

²²² RIERA, J., "Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV", pp. 699-709.

Juan Fernández de Heredia²²³. També hem de recordar que el nombre de traduccions castellanés de textos catalans es multiplica durant el segle XV, i ja no és només en l'entorn de la Corona d'Aragó, sinó també de Castella, com ho demostra el Marqués de Santillana²²⁴.

Ambdós testimonis, tant el català com el castellà, són de gran importància, ja que ens trobem davant de l'única prova viva de la traducció de Pal·ladi a la Corona d'Aragó. Dins del mateix manuscrit, com també passa al manuscrit català, podem fer una divisió en tres apartats. En primera instància trobem el pròleg de Ferrer [1r-4r]. En segon lloc hi ha la traducció de Pal·ladi, que ocupa la major part dels folis del manuscrit [4v-210r]. Segueix l'estructura de l'obra llatina amb un *generale praeceptum* i els respectius dotze llibres següents, que indiquen l'activitat agronòmica que s'ha de dur a terme cada mes de l'any.

Una vegada finalitzat el capítol sisè del llibre tretzè de Pal·ladi observem que ja no som davant de l'obra de l'agrònom llatí. En ambdós manuscrits no hi ha cap tall en el text que ho indiqui [210r-224r]. S'hi explica de manera pràctica l'art de plantar arbres, plantes i, fins i tot, de fer conserves. Aquest compendi devia ser, un cop més, un glossari de l'època, per tal de recordar i millorar les tècniques agrícoles del camp. D'aquesta manera aconseguiria ampliar el contingut del mes de desembre de Pal·ladi.

Els primers capítols d'aquest compendi no pal·ladià que trobem al ms. 10211 són: “Si quieres que el árbol que plantarás faga frutos; Si querrás saber quales meses del anyo serán pluviosos o secos; Si quieres saber de la carestía o largueza del anyo; Todo árbol que tenga la foja continuamente; Todo árbol que pierde la foja; Todo simiente que se deva sembrar”. A partir del capítol següent, en què s'explica quan s'ha de plantar cada hortalissa, una persona que no tingués el text de Pal·ladi ja devia poder copsar que aquell capítol no pertanyia a l'agrònom llatí, ja que el fet d'explicar de forma tan resumida quines hortalisses i arbres has de plantar segons el mes de l'any no és propi del nostre escriptor agronòmic. A continuació, trobem un capítol en què s'expliquen les llavors que s'hauran de sembrar durant cada mes de l'any. També

²²³ CACHO BLECUA, J. M., “Traducciones catalanas y aragonesas en el entorno de Juan Fernández de Heredia”, dins L. BADIA, M. CABRÉ i S. MARTÍ (eds.), *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (s. XIII-XV)*, Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pp. 299-318; *El Gran Maestro Juan Fernández de Heredia*, Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón (Colección Mariano de Pano y Ruata, 12), 1997.

²²⁴ SCHIFF, M., *La Bibliothéque du marquis de Santillane*. París: Bouillon, 1905; RUBIO TOVAR, J., “Traductores y traducciones en la biblioteca del Marqués de Santillana” dins *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, vol. 4, Granada: Universidad de Granada, 1995, 243-251.

respon a un afany d'abreviació que ja veïem al capítol anterior, per la qual cosa podem entreveure com l'interès per tenir un calendari amb les tasques agrícoles resumides era creixent. Després, continua amb les diferents compotes fetes d'hortalisses i fruites: “En Toda buena composta; Primeramente diremos de los ponçems; Los priscos, mançanas e peras; Los nabos e las espinacas; De las tarongas; Los melones; Membrillos; Algunos meten en la composta pedaços de verças; De suso avemos dicho; Después que aurás preparadas cosas; Las çinco salsas; En la dicha conserva; E aún farás provisión; Después que haurás aparejadas todas las cosas; Si por ventura quieres confegir con çucre; Toma nabos, espinacas; Todas las dichas cosas después”.

A partir del f. 224r i fins el 245r trobem el *Tractado de plantar o empeltar árboles o de conservar el vino segunt Albert, otros dizen segunt Enclides*. Observem com el copista confon la grafia *u* i copia la *n*. Tot i que al manuscrit català es conserva l'*explicit* de l'obra, en aquest cas és inexistent. D'aquesta manera veiem com la similitud i familiaritat entre ambdós manuscrits, el català i el castellà, és enorme. Evidentment no som davant del *De Vegetalibus* d'Albert el Gran ni d'una obra matemàtica d'Euclides. La tradició hauria corromput el nom original del tractat, així com l'autoria del text. Aquest compendi és molt similar al primer tractat del manuscrit parisenc. Molt probablement siguem davant de l'obra agronòmica de Godefridus, anomenat també Jofre de Francònia²²⁵. Les similituds entre el tractat primer del manuscrit parisenc i l'obra de Godefridus són força grans, per la qual cosa podríem pensar que no només aquest tractat fos hereu de Godefridus, sinó també el compendi que es conserva als manuscrits 6437 i 10211 anomenat *Albert*, ja que són força semblants en el contingut. Primerament aquest compendi tracta de l'art de l'empelt, després de com cultivar diferents fruiters, de com conservar fruita i finalment de com cultivar la vinya i de com conservar el vi. Així doncs, dins de l'obra de Saiol conservem de manera força diferenciada dos tractats, un dels quals s'insereix dins del propi mes de desembre, i el següent, que és el *Palladius abreviatus per Godefridum*.

²²⁵ CIFUENTES, LL., *La ciència en català*, pp. 292-293.

II. LA TRADUCCIÓ DE L'*OPUS AGRICULTURAE* DE FERRER SAIOL

1. Les fonts

Tenir el coneixement de les fonts llatines que utilitzà Ferrer és imprescindible per entendre la traducció. Així doncs, hem volgut apropar-nos al manuscrit original llatí de Saiol a través de l'estudi de còdexs conservats; també hem tingut en compte els glossaris de l'època; i finalment, hem analitzat aquelles veus de la traducció que no pertanyen a l'obra pal·ladiana. Abans, però, hem analitzat les dues versions, catalana i castellana, per entendre la seva filiació i fixar un *stemma codicum*.

En primer lloc, investigarem els còdexs valencià i castellà a través de les seves mancances i qualitats per establir-ne la relació. L'anàlisi que es durà a terme ens ajudarà a vertebrar l'*stemma* i a comprendre millor com devia ser el manuscrit autògraf de Ferrer Saiol. En segon lloc, la recerca del manuscrit llatí emprat per Saiol serà bàsica per comprendre aquelles lectures distants a l'obra canònica de Pal·ladi. A més, ens ajudarà a percebre l'estat de contaminació del text llatí i com la tradició havia anat manipulant i deformant l'obra de l'agrònom. En tercer lloc, analitzarem les justificacions de certs mots que tradueix a partir de sinònimes o glossaris, en què ell mateix, en primera persona, ens informa si ha pogut fer la traducció correctament o no. En quart lloc, hem de fer esment d'aquelles interpolacions que són oracions o paràgrafs sencers que no hem trobat als manuscrits de Pal·ladi però que ja devien estar inserits al text llatí. Finalment, analitzarem l'estudi d'aquelles interpolacions sobre les característiques dels cavalls i els empelts que ja no són simples glosses interlineals o marginals, sinó capítols sencers que formen part d'aquesta nova traducció.

1.1. Els Manuscrits 10211 (BNE, Madrid) i 6437 (BMSM, València)

La versió de l'*O.A.* que féu Ferrer Saiol malauradament no s'ha conservat, i només en posseïm dos testimonis, un en català i l'altre en castellà. El manuscrit castellà (Madrid, BNE, 10211) és, sens dubte, el més ben conservat de la versió de l'*O.A.* de Ferrer Saiol. En canvi, en el segon (València, BMSM, 6437) apreciem la rapidesa amb què devia ser copiat el manuscrit, ja que l'escrivà eliminà passatges que considerà superflus amb criteris arbitraris. L'absència d'informació en alguns passatges del manuscrit català no només malmet el contingut del text, sinó que, fins i tot, n'altera el significat. No obstant això, amb l'ajuda de la versió catalana podem resoldre mancances de la versió castellana, encara que aquests casos no són gaire nombrosos. Per tant, la lectura d'ambdós manuscrits ens és de gran utilitat, ja que podem comprendre millor com devia ser la versió original del protonotari.

Tot i que el manuscrit castellà no depèn del català conservat, cal destacar el gran nombre de paral·lelismes i llocs comuns que comparteixen. Aquest fet demostra que aquests dos manuscrits provenen d'una mateixa font comuna. Per tal de comprovar aquestes similituds, podem observar, per exemple, que el capítol setè del llibre primer és absent en ambdós manuscrits; que les interpolacions extrapal·ladianes, com la del llibre quart, *De les propietats y natures dels cavalls*, o la de l'empelt en escudet o en politxó del llibre setè, són presents tant a la versió catalana com castellana. A més, també cal tenir en compte que ambdós manuscrits comparteixen lectures errònies de Pal·ladi²²⁶.

Tot i les similituds que mostren les dues versions, cal destacar el gran nombre de mancances del manuscrit català, com per exemple l'absència de capítols sencers com els 7.8, 10.9, 11.6, 11.7 i 11.14, que sí s'han conservat a la versió castellana. L'abreujament del text català respecte del castellà ens pot fer pensar que respon a la intenció d'obviar precisament tots aquells passatges repetitius de la traducció de Saiol, tot i que aquest èmfasi que té el copista del text català en mutilar l'obra de Ferrer provoca que molts passatges no s'acabin de comprendre. A continuació, podem observar alguns dels exemples més significatius de la versió catalana, que demostren fins a quin punt poden arribar les mancances del text català a desdibuixar la traducció de Saiol (1.32, 1.34.7, 2.15.20, 10.10.3, 10.1):

²²⁶ Vid. apartat *Tipologia d'errors*.

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.32	feni, palarum, ligni, cannarum repositiones nil refert, in qua parte, dummodo siccae sint atque perflabiles et longe remoueantur a uilla propter casum subripietis incendii.	Lo paller de la palla o del fe o lo vediguer de la lenya y de les canyes deu ésser luny del mas o de la torre a qual part se vulla hom y açò per por de foch.	El pajar de la paja o del feno o el lugar do está la lenya e de las canyas deve ser luenye e apartado de la posada o de la torre a qual parte quisiere hombre. E de aquesto no cale dar regla. Mas solamente deve hombre guardar que la paja o yerva o feno e las canyas, pues sean secas, non deven ser metidas çerca la casa por miedo del fuego que non se y ençienda.
1.34.7	partes sane horti sic diuidendae sunt, ut haec, in quibus autumno seminabitur, uerno tempore pastinentur; quas seminibus uere complebimus, autumnus tempore debemus effodere. ita utraque pastinatio decoquetur beneficio algoris aut solis.	Hom deu partir lo ort en dues partides, ço és que aquella partida que serà sembrada en autumpne, que hom la llaure en la primavera, que hom la fassa cavar y llaurar en autumpne.	Hombre deve partir el huerto en dos partes, es a saber, que aquella partida que será sembrada en optunyo, que hombre la labre o la faga labrar en la primavera. E aquella partida que hombre aurá sembrada en la primavera, que hombre la faga bien cavar e labrar en optunyo. Así que cada una lavor que le será fecha pueda aprovechar, así por la frialdad del invierno como por la calor del sol en el estivo.
2.15.20	hoc mense tuberes inseruntur cydoneo. nunc locis temperatis persicorum ossa ponuntur. et inseritur eadem persicus in se, in amygdalo, in pruno: sed pruno armenia inseremus et praecoqua. nunc etiam prunus inserenda est, antequam gumminet, in se et persico. et cerasus obportune inseretur agrestis.	En aquest mes pot hom empeltar nespler en codonyer y pot hom sembrar y plantar pinyols de présechs. Y pot hom sembrar amel·ler o pruner. Encara pot hom empeltar presseguer en pruner.	En aqueste mes de enero puede hombre enxerir la nispolera en membrillar. En aquesto mes mesmo puede hombre sembrar e plantar cuescos de duraznos. En aqueste mesmo tiempo puede hombre enxerir prisquero en semejante árbol de priscal, almendro o çiruelo. E aún puede hombre enxerir priscal en çiruelo o de aquellos de Armenia que es un linage de priscos que son pequenyos a manera de albarcoques.
10.1	Hoc mense, ager pinguis et qui diu tenere consuevit umorem, tertia uice arabitur, quamuis umido anno possit et antea tertiarum. nunc ager umidus, planus, exilis, quem primo augusto arari diximus, iteratur ac seritur. graciles cliui nunc primum arandi sunt et serendi statim circa aequinoctium.	En aquest mes de setembre se deuen llaurar altra vegada los camps per al sement, axí los grassos com los humits. Y deuen sembrar tantost mijant setembre, que són los dies y les nits eguals.	En aqueste mes de setiembre se deven labrar otra vegada los campos que ya son estados labrados para la simiente, así los campos que son grasos e en lugar umido como los otros que son en lugar seco, así mesmo los campos que son alto en las montanyas. E dévense sembrar luego mediado setiembre que son los días e las noches eguales.
10.10.3	ab ungulis iumentorum summa intentione seruetur intactus, praecipue	Y provehiràs que ningun bestiar y puga passar, maiorment en temps que sia	E con grant diligència proveeràs qué ganado grande nin menudo non y pueda pisar

	quotiens umescit, ne inaequale solum reddant mollibus locis inpressa uestigia. sed si prata uetera muscus obduxerit, abradendus est et scalptis eisdem locis feni spargenda sunt semina	regat. Y si per ventura lo prat era vell, hi havia de huna erba que's nomena mustus sia'n arrancada.	nin entrar, mayormente en tiempo que sea regado o blando, por tal que las pisadas de las bestias non desigualen el prado, es a saber que un lugar sea más alto que otro, nin sus pisadas ay puedan paresçer. E sy por aventura el prado era vieho, e una yerva que es dicha musco la qual de grado nasce en las fuentes e lugares umidos, avia el prado ocupado e consumido, con diligencia sea arrancada e fuera echada. E en aquellos lugares que aurás arrancada la yerva tornarás y sembrar de la simiente del feno o prado.
--	--	---	---

A nivell paleogràfic trobem força més mancances a la versió castellana que no pas a la catalana. El manuscrit de la BNE acostuma a confondre la *t* per la *c*, i els números romans dels índexs de cada llibre no són copiats, fet que no succeeix en el manuscrit català. Cal destacar que a la versió castellana són inexistent la lletra capital de cada capítol i el seu títol, tot i que físicament hi hagi l'espai preparat. No obstant això, sí que trobem present l'índex dels capítols a l'inici de cada llibre.

En ocasions trobem que hi ha certs passatges que són absents a la versió catalana i al text llatí i que, en canvi, es conserven al manuscrit castellà. Aquest fet posa de manifest que, o bé el copista ha afegit informació, o bé ja era existent a la traducció original de Ferrer i el copista de la versió catalana l'ha ignorat.

Pensar que aquestes interpolacions són exclusives del copista de la versió castellana, seria una consideració errònia, ja que la majoria d'aquestes són comunes en ambdós manuscrits, tot i que en menor nombre a la catalana. Per tal de demostrar-ho, podem observar com a les dues versions es donen casos en què se cita el territori de Catalunya, per tal d'exemplificar millor els continguts descrits i poder aplicar-los sobre el terreny (3.14, 3.24.2, 4.10.35, 4.14.2). Altres passatges, que també citen Catalunya (3.11, 3.14, 3.21.3, 3.24.9, 3.24.11) i no són presents al manuscrit català, demostren que, amb força probabilitat, es podrien trobar inclosos a l'original de Ferrer, ja que el copista de la versió castellana, si intervingués de manera directa sobre el text, hauria tingut present altres territoris que no fossin estrictament els de Catalunya, per tal d'adaptar els exemples de Saiol al seu territori.

Altres exemples, com les interpolacions dels passatges 3.17.3, 3.25.17, 11.14.5 i 12.7, que són inexistent a la versió catalana, també formarien part de la versió original de Saiol, ja que utilitza el mateix mecanisme sintàctic que en altres ocasions, és a dir,

introdueix el pronom personal en primera persona i una explicació, tal com veiem en els passatges 2.15.13, 9.9, 3.17.2, 3.20.2, 3.24.8, 3.25.33, 4.15, 6.11, 6.16, 7.9, 8.3, 8.8, 11.20 i 12.17. Altres explicacions extrapal·ladianes que també formarien part de la versió de Saiol són les breus explicacions que aclareixen el que s'acaba de traduir, però que en cap cas tenen la intenció d'explicar cap terme català no entès (3.26.4, 6.4, 6.9, 7.7.4, 8.4, 11.14.3 i 13.5), simplement ajuden a comprendre millor el text de Pal·ladi. També trobem, amb la intenció de millorar el text, amplificacions introduïdes per *así como* o *aquesto es* (1.28, 3.9, 3.25.14, 4.8, 12.8) o fins i tot per la conjunció causal *ca* (3.9.5, 3.28), que formarien part de la traducció original del protonotari.

Tot i que el text català té un major nombre de mutilacions respecte al castellà, paga la pena assenyalar que en el llibre primer del ms. 10211 no hi apareixen els capítols 1.16 ni 1.26. Tot i així, a l'índex de l'inici del primer llibre hi trobem el títol del capítol 1.16, *De escombrar los valles que solían fazer para el agua de la lluvia*, que després no va transcriure el copista. Pel que fa a l'1.26 no hi és present a l'índex, tant a la versió catalana com castellana, però a la catalana després hi és copiat i desenvolupat. Encara que podem trobar a l'obra castellana mancances respecte de la catalana, els casos en són molt pocs, tal com afirma Capuano²²⁷.

Cal destacar, però, que hi ha desdoblaments lèxics que només es poden trobar a la versió castellana, ja que es posa el terme en català seguit del castellà o, fins i tot, una explicació. Així doncs, podem apreciar com les veus catalanes són presents a la versió castellana i com aquest fet posa de manifest que la versió original era en català:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.2	rubos pingues	romegueras grosses	çarças e romagueres grandes
1.6.16	hordeum	ordi	ordio o çevada
1.27	uinaciae	vinasa	urujo o vinaça
1.35	noctua	òliba	lechuza o oliva que es ave
1.35	secures	dastral	una hacha o destral
1.37.2	thymum	frigola	frigola e tomillo
1.37.2	zizyfus	chincholes	gingoleros, que son açufeyfos
2.7	fenum graecum	senigrech	senigrech, que es alfolbas
2.8	herbum	erp	erp, que es orobio dicho

Altres desdoblaments, tot i que no són presents al manuscrit valencià, fan pensar que probablement ja es devien trobar a la versió de Saiol, ja que no impliquen una traducció del català al castellà, sinó un sinònim del terme llatí de Pal·ladi:

²²⁷ PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO (ed.), p. XIII.

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.5	campus	camp	campo o tierra
1.6.3	in rebus asgrestibus	la llauró	la labor e la labrança
1.6.6	sterilitas	esterilitat	esterilitat o exorqueza
1.6.7	colles	montanyes	montanyas e en los boscages
1.6.7	laboribus suis	sos treballs	sus trabajos e sus expensas
1.6.8	uber	ubertat	bondat e ubertat
1.6.10	locis moliestioribus	magres	magros e ásperos
1.6.10	hortus	camp	campo o huerto
1.14	ascia	hun coltell	axa o un cuchillo

Trobem també altres exemples que demostrin una mala comprensió per part del traductor de la versió castellana de termes catalans, assimilant-los en mots paleogràficament semblants al castellà, però que poc devien tenir a veure amb la traducció catalana original. Al passatge 1.1, llegeix al català *ornar* i entén *ordenar*. Un exemple significatiu (1.18) és el terme *fret* que entén com a *dret* i transforma en *derecho*. A l'1.27 en comptes de llegir *polsosa* comprèn *poderosa* i acaba posant a la versió castellana *poderosa*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.1	diserte [ornate A]	ornar	ordenar
1.2		de	do
1.3	ne	ne	e
1.5	quaerenda fecunditas	hom deu considerar la fertilitat	como debes considerar la fertilitat
1.5.3	pinguis	grassa	gruessa
1.6.5	ramus	ram o verduch	razimo o verdugo
1.6.14		olives	oliveres
1.8		ferma	enferma
1.11	tegulae	teules	tablas
1.17.3	puteos	pous	pens
1.18	frigidam	fret	derecho
1.24	turricula	torre	tierra
1.27	puluere	polsosa	poderosa
1.28.6	agrum	camp tanquat	campo tanto quanto
1.35.10	cedram	rasina de <i>pi</i> o grassa de ginebre	e rasina de <i>espino</i> o grasa de enebro

Tot i aquestes mancances per una mala traducció i comprensió dels termes catalans al castellà, també cal posar especial atenció en passatges que es conserven millor i més ben entesos al manuscrit madrileny que no pas al valencià. A manera d'exemple, cal destacar el passatge 1.6.11 en què *frumenta* és mal entès a la versió catalana com a adverbi de quantitat, *fortment cava la terra pregon dos peus*. En canvi, a la versió castellana manté la sintaxi original llatina, i opta per no traduir el terme al castellà i el manté en català, *si quieres sembrar forment cava la tierra fonda dos pies*. Veiem com al

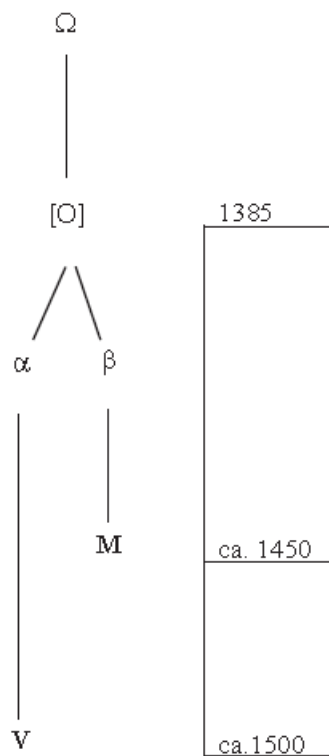
passatge 1.6.16 es conserva millor a la versió castellana *trimenstris* o a l'1.8.2 *pratis*. Altres exemples que podríem assenyalar són *caseus* (1.28.5), que a la castellana dóna *queso* mentre a la valenciana *froment; querno* (1.35.11) és convertit en *forn* a la catalana i, en canvi, a la castellana en *robre*. També cal destacar que al passatge 1.6.2, *temperatis ab oriente uel, si necesse sit, occidente*, cada manuscrit segueix una opció diferent, tot i així, ambdues són correctes i cada una copia una part diferent del text. D'aquesta manera, la castellana obvia el terme *occidente*, mentre que la catalana obvia el mot *oriente*. Té especial interès el sintagma 1.12, *uernas et autumnales orienti*, ja que la versió castellana és més conservadora i es manté més fidel al llatí, *e aquellas que son para la primavera e para el octonyo sean al sol saliente*, mentre que la catalana opta per una versió més lliure, *y aquellas que són per al estiu stiguen al sol ixent*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.2	Locis frigidis a meridie uineta ponantur, calidis a septentrione, temperatis ab oriente uel, si necesse sit, occidente.	Les vinyes deuen ésser plantades en los llochs frets vers lo migjorn; y en los llochs calents les deuen plantar vers la tremuntana; y en los llochs temprats vers lo sol ponent.	Las vinyas deven ser plantadas en los lugares fríos faza el medio día; en los lugares calientes las deve hombre plantar faza la tremuntana; en los lugares temprados faza el sol saliente.
1.6.11	Terrae litudinem cum fecunditate, si ad frumenta, duobus pedibus explora, quattuor uero, si ad arbusta uel uites.	Fortment cava la terra pregon dos peus. Si vols plantar arbres sia cavada pregon quatre peus.	Si quieres sembrar forment cava la tierra fonda dos pies. Si quieres plantar árboles sea cavada fonda quatro pies.
1.6.16	trimenstris	ordi transmessor	ordio o çevada tresmesor
1.8.2	pratis	parets	prados
1.12	uernas et autumnales orienti	y aquellas que són per al estiu stiguen al sol ixent	E aquellas que son para la primavera e para el octonyo sean al sol saliente
1.13	tabulis	teules	tablas
1.28.5	caseus recens	froment fresch ben premut	queso fresco bien expremido
1.35.4	felle bubulo	pèl de brúfol o de bou	fiel de brúfol o de buey
1.35.11	querno cinere	çendra de forn	çeniza de robre

Així doncs, després d'aquesta anàlisi dels dos manuscrits podem suggerir que el manuscrit castellà seria molt semblant a l'original no conservat de Ferrer i que la majoria d'anotacions i aclariments vindrien donats pel funcionari reial i no pas per un copista. La quantitat de catalanismes i males lectures serien provocades per ser la traducció d'una versió catalana i, per tant, l'original seria en català. Els pocs punts en què no convergeixen les dues versions vénen donats per ser dos còdexs que, tot i tenir

un arquetip comú, procedeixen de dues famílies diferents. D'aquesta manera entendríem les mancances i errors del text valencià.

Per tant, l'*stemma* proposat és el següent. En primer lloc, hi ha ω que és el manuscrit llatí utilitzat per Saiol. A continuació, [O] és la traducció original perduda de Ferrer, datada el 1385. D'aquesta traducció en dependrien dos subarquetips (α i β). V, el còdex valencià, prové d' α parcialment corromput, mentre que M, el còdex madrileny, més fidedigne a l'original de Saiol deriva de β :

V: València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, 6437

M: Madrid, Biblioteca Nacional de España, 10211

1.2. Els manuscrits escurialencs i florentí

Per entendre millor l'obra de Ferrer Saiol hem de valorar les fonts que utilitzà a l'hora de concebre la traducció. Per aquest motiu hem d'analitzar minuciosament totes les dades explícites i implícites que trobem als manuscrits 6437 i 10211 i així poder extreure la informació necessària per vertebrar el text que utilitzà el protonotari.

Hem de tenir en compte els més de cent manuscrits conservats de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi i discernir quins són els més pròxims a l'obra de Saiol. També és necessari posar especial atenció a les variants textuais dels diferents manuscrits, no només del propi text, sinó també de les glosses interlineals i les notes marginals que podien ser d'ajuda a l'hora de traduir.

A més a més, cal destacar una altra font, la dels *Pal·ladis* arromançats, no conservats, que Ferrer va tenir a la seva disposició i que demostra que existien traduccions coetànies o anteriors a la seva. Aquest fet constata que l'obra de l'agrònom llatí gaudia d'una gran difusió en ple segle XIV.

Saiol no només disposa de tot aquest material, sinó també de les *sinònimes*, glossaris, la majoria dels quals són en llatí ordenats en general alfabèticament que expliquen i descriuen un mot. És aquesta eina la que l'ajudarà a traduir bona part del lèxic fitonímic, ja que molts d'aquests mots eren desconeguts per l'autor, bé perquè el nom del mot llatí era molt diferent del de la llengua vernacle, o bé, perquè segons quins fitònims eren desconeguts a la Corona d'Aragó.

A l'hora de discernir quin manuscrit utilitzà Saiol, hem de tenir en compte l'estudi realitzat per la professora Moure l'any 1980. D'entre la cinquantena de manuscrits que analitzà, en cal destacar tres. Dos es custodien a la Biblioteca Real de El Escorial i les glosses interlineals i marginals presenten nombroses coincidències amb els dos testimonis conservats de la traducció de Saiol, tal com advertí Ana M. Moure²²⁸. El tercer, de procedència italiana, tot i que en menys casos, també comparteix un gran nombre de glosses interlineals i marginals llatines dels textos de l'Escorial.

Cal tenir en compte que aquests tres còdexs estan estudiats en més profunditat a la tesi de Moure, ja que els tingué en compte juntament amb cinquanta-tres manuscrits més com a models per elaborar l'edició crítica del llibre primer, *Generale praeceptum*, de Pal·ladi.

²²⁸ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 59.

El primer d'aquests còdexs és el manuscrit Ç-IV-11 de la Real Biblioteca, copiat al segle XII²²⁹, mentre que el segon, el manuscrit L-III-6, de la mateixa biblioteca, és del segle XIII²³⁰. Segons els estudis de Moure provenen d'un mateix model, ja que comparteixen en exclusiva una sèrie de variants²³¹. El manuscrit L-III-6 és més fidel al model comú respecte al manuscrit Ç-IV-11, encara que aquest últim és més antic en el temps²³². El còdex Ç-IV-11 hauria inserit al text lectures interlineals i marginals del model creant expressions errònies²³³. A més a més, comparteixen l'absència del paràgraf final del llibre I i la disposició similar de les hores des dels llibres II al XII. També tenen en comú la majoria de notes marginals i glosses interlineals²³⁴. Tot i així, cal dir que el còdex L-III-6, tot i ser posterior que el Ç-IV-11, no dependria d'aquest últim, tal com ho demostren una sèrie de variants²³⁵. El tercer còdex és florentí, de la Biblioteca Medicea Laurenziana Plut. 24 sin. 6, datat del segle XIII²³⁶. Aquest no prové de la mateixa família η , com són els manuscrits escurialencs, sinó de la γ segons l'*stemma codicum* traçat per Moure. Per tal d'il·lustrar millor la dependència entre aquests manuscrits inserim el següent *stemma*, en què incloem només les famílies η amb els manuscrits Ç IV-11 de la Real Biblioteca (*A*) i el manuscrit L-III-6 (*N*) de la mateixa biblioteca i la família γ amb el còdex florentí de la Biblioteca Medicea Laurenziana Plut 24 sin. 6 (*f*):

²²⁹ Pergamí a una columna, segle XII. ff. 115, 200x145mm. Capitals en Blau i vermell. Correccions marginals per varies mans. Foli 1r al 76r.

²³⁰ Pergamí, principi del s. XIII, ff. 71, 247x155mm. Correccions d'una mà posterior. Procedeix de la Biblioteca del Conde-Duque de Olivares.

²³¹ MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus*, pp. 120-123.

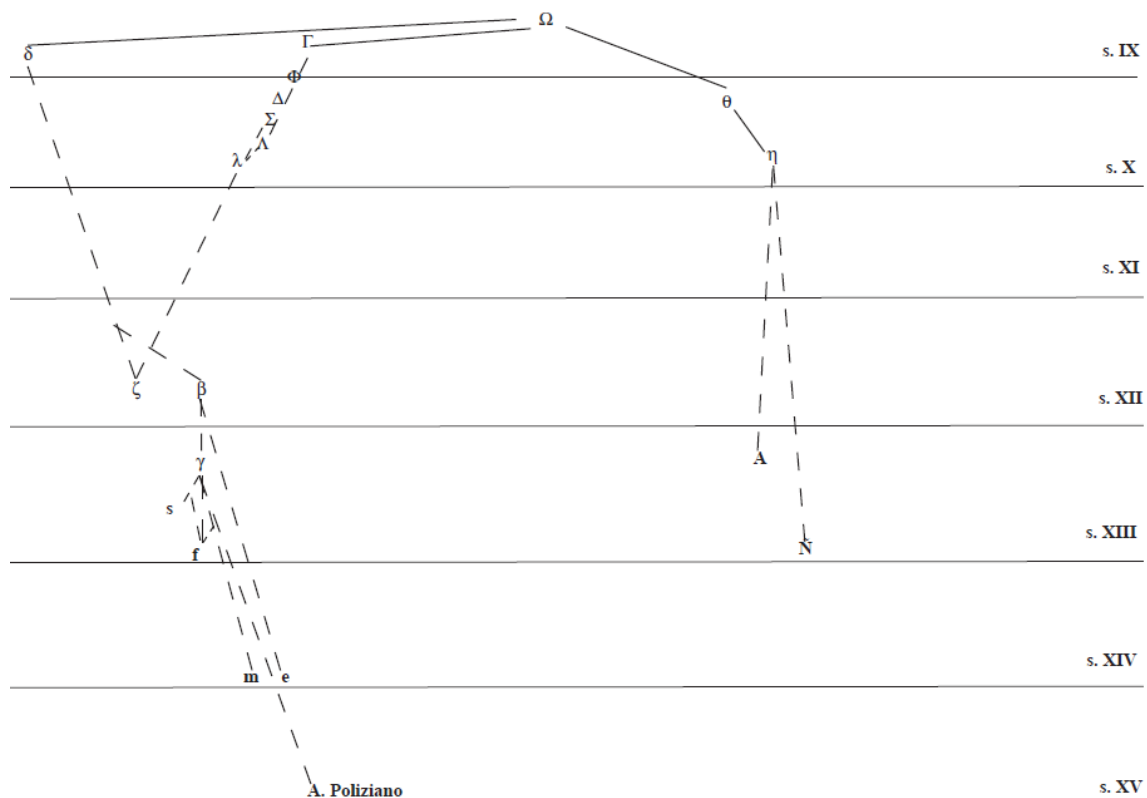
²³² *Ibid.*, p. 123.

²³³ *Ibid.*, p. 124.

²³⁴ *Ibid.*, pp. 125-130.

²³⁵ *Ibid.*, pp. 131-133.

²³⁶ Pergamí a doble columna del s. XIII, ff. 61, 210x15mm. Glosses marginals d'una sola mà.

Per al nostre estudi ens interessen les glosses compartides per aquests tres còdexs i la seva probable relació amb l'obra de Saiol. El manuscrit que conserva més glosses és l'L-III-6 seguit del Ç-IV-11, i en menys quantitat, en trobem el Plut. 24 sin. 6.

La utilització de notes interlineals i marginals als còdexs fou una pràctica estesa durant tota l'Edat Mitjana. El primer exemple documentat en què observem l'interès per col·locar manuscrits per a una edició crítica el trobem al segle IX amb Lupus de Ferrières. El seu afany per dur a terme una edició de la *Vulgata* el portà a utilitzar diferents lectures que ell mateix identificà al marge com *a* per a la lectura d'Alcuí i *s* per a la lectura hispana²³⁷. D'aquesta manera observem com a partir d'altres lectures de manuscrits se'n construïen de nous amb una sèrie de notes als marges que provenien d'una altra tradició diferent a la del propi manuscrit, per tal d'afavorir i fer més comprensible la lectura del còdex. D'aquesta manera podem entendre com el còdex florentí comparteix una sèrie de glosses similars a la dels dos manuscrits de l'Escorial, tot i que provinguin d'una altra família.

Hem de tenir en compte, a més a més, també seguint Reynolds i Wilson, que, com la literatura tècnica tenia com a objectiu una utilització pràctica, sovint s'anaven afegint

²³⁷ REYNOLDS, L. D. & WILSON, N. G., *Copistas y filólogos: las vías de transmisión de las literaturas griega y latina*, M. SÁNCHEZ MARIANA (trad.), Madrid: Gredos, 1995, pp. 104-105.

noves lectures a mesura que passaven els anys i, fins i tot, se n'incorporaven de noves, tot creant una nova versió²³⁸. Dins d'aquest marc hem d'incloure l'obra pal·ladiana, ja que la seva voluntat d'aproximar el text al lector i donar-li aquest sentit pragmàtic ha fet que en algun cas certs passatges hagin quedat alterats i transformats. Un exemple el trobem en el manuscrit de la Biblioteca Apostòlica Vaticana Barb. Lat. 12. En aquest còdex del segle XIII, que té 147 folis (135x85mm), els primers 88 contenen els XIII llibres de l'obra pal·ladiana, seguits d'un *excerpta* del llibre XIV (ff. 89-95r). Els folis restants, 96-147, contenen l'obra de Faventí i un tractat de veterinària en francès medieval²³⁹. Tal com afirma Moure, i després d'una anàlisi del manuscrit, podem asseverar que no existeixen cap nota marginal ni tampoc interlineal al text. No obstant això, observem com les notes marginals o les glosses interlineals han passat a formar part del propi text²⁴⁰. D'aquesta manera queda demostrat que l'obra de Pal·ladi en alguns manuscrits havia quedat totalment alterada per les interpolacions.

Hem volgut fer una anàlisi centrat en el llibre primer de l'*O.A.*, per tal de determinar fins a quin punt Saiol segueix les glosses d'aquests tres manuscrits, *A*, *N* i *f*. A l'hora d'analitzar les glosses interlineals dels manuscrits llatins en comparació a les dues versions romàniques, n'hem fet una classificació, a fi i efecte de mirar d'entendre quin podria haver estat el criteri del traductor per introduir o no les glosses interlineals i notes marginals a la traducció.

La primera classe de glosses interlineals és la que evidencia una similitud paleogràfica entre la glossa i el terme llatí canònic. Aquest fet fa que el traductor hagi d'optar per una de les dues versions, tot seguint el seu criteri, cosa que pot provocar una lectura diferent de l'obra pal·ladiana.

La segona classe de glosses, sota el nom d'extensions explicatives, és la que demostra l'interès dels copistes per explicar més desenvolupadament oracions que poden tenir un cert grau de dificultat a l'hora de ser enteses.

La tercera serveix per aclarir el vocabulari amb l'objectiu d'ajudar el traductor a entendre millor el text llatí i expressar-lo amb més facilitat a la llengua romànica.

²³⁸ *Ibid.*, pp. 224-227.

²³⁹ RODGERS, R. H., "An Introduction to Palladius", p. 155; MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus*, pp. 11-12.

²⁴⁰ MOURE CASAS, A. M., *Palladius, liber primus*, pp. 166-170.

La quarta varietat de glossa interlineal és la que anomenem sinonímica: trobem una gran quantitat de mots glossats amb termes equivalents pel seu significat i semblants sovint als de la llengua vulgar.

Finalment, analitzarem algunes notes marginals presents en aquests manuscrits llatins; tot i que la majoria de vegades es tracta d'epígrafs que simplement assenyalen el contingut dels diferents capítols, n'hi ha algunes que forneixen explicacions relatives al text i intervenen en la labor del traductor.

Per a aquesta aproximació fem servir l'edició de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi publicada per R. H. Rodgers l'any 1975, ja que aquesta és l'edició de referència de l'obra completa. Contrastarem les glosses dels tres manuscrits (els dos escurialencs i el florentí), així com la seva traducció en els manuscrits de la Biblioteca Nacional i de la Biblioteca Municipal Serrano Morales. En una taula de paral·lels disposem la lectura de l'edició moderna i, a continuació, presentem les glosses dels manuscrits en claudàtors i indicant de quin manuscrit prové (*A*: El Escorial, Real Biblioteca, Ç-IV-11; *Ñ*: El Escorial, Real Biblioteca, L-III-VI; o *f*: Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut.24 sin. 6) i la traducció que tenim, tant en castellà com en català, per tal de mostrar fins a quin punt coincideixen. En el cas que no hi hagi un equivalent del text llatí en la traducció catalana o castellana, el requadre queda buit. La classificació de les glosses que presentem a continuació són les interlineals menys a l'últim apartat, el cinquè, en què veurem les notes marginals. Com que aquestes últimes són les menys utilitzades pel traductor i moltes vegades no aporten una major comprensió al text, sinó que serveixen per indicar el contingut general de dos capítols extensos del llibre I, els dedicarem un apartat.

1.2.1. Confusions paleogràfiques

Encara que no són molts els casos de similitud paleogràfica entre glosses i vocables del llibre I, sí és necessari il·lustrar-ho amb exemples. Aquestes semblances gràfiques alteren totalment el text i el seu contingut, ja que una sola lletra diferent a la del mot original pot desfigurar totalment la traducció posterior. Dependrà del traductor, i de la qualitat (llegibilitat) del manuscrit que té a les mans, poder fer una lectura correcta i adequada del text. D'aquesta manera, al passatge 1.5.1, el mot *aurosi* passa a un segon terme depenent de la glossa *arenosi*, i Saiol incorpora els dos mots, *ne y haia polys*

arenosa quasi com daurada. L'altre substantiu que també presenta una altra lectura per la similitud paleogràfica és *qualitas* (1.6.16), que a la glossa s'interpreta erradament com a *calida*, mala lectura induïda segurament per l'*aestatis* del seu costat. En el cas de *satis* (1.6.17), interpretat en la glossa com a *seminatis*, el copista probablement volia distingir entre la forma adverbial *satis* (bastant) i el datiu de *satus-a-um* (*sero*: sembrar); *seminatis* és acceptable com a sinònim de *satis*, però indueix a una mala comprensió del text, com veiem a les versions (*sements* i *simientes*) on el que era adjectiu s'ha fet substantiu. Per altra banda el que aquí sobta és l'omissió de la referència als ceps (*uitibus*). A la glossa següent observem com *assellis*, entès així per la tradició canònica de Pal·ladi, és transformada per *asseribus* (*biga o cabiró*). Especial esment mereix el mot *haram* (1.30.2), que la glossa dona com a *aream*. Saiol segueix aquesta segona lectura, per la qual cosa trastorna totalment el significat del text. Segons la lectura correcta, l'oca quan ha de pondre ha d'anar a un recinte tancat, *hara*, però ell entén que les oques van a l'era. Tot i que sembli que Saiol o el glossador s'equivoquen entenent-ho així, devia ser més lògica aquesta opció, ja que les oques són unes de les aus domèstiques més salvatges i, a l'hora de pondre, normalment ho acostumen a fer fora dels corrals buscant el lloc que els agrada més:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5	ne aurosi [arenosi f] pulueris lapidosa macies	ne y haia pols <i>arenosa</i> quasi com daurada	nin aya polvo <i>arenoso</i> quasi como color de oro
1.6.16	ubi qualitas [calida A Ñ]	ço és quant la <i>calor</i>	quando la <i>calentura</i>
1.6.17	idcirco satis [seminatis A Ñ] arbustus et uitibus nocent	y per ço donen gran dampnatge y als arbres y als <i>sements que y són sembrats</i> .	e por aquesto fazen grant danyo a los árboles e a las <i>simientes que y son sembradas</i> .
1.18.2	assellis [asseribus A Ñ] altioribus inpositas	posats sobre <i>sits de fust</i>	puestos altos sobre la tierra, o <i>en maderos o sitios de fusta</i>
1.30.2	pariturae ad haram [aream Ñ] perducantur	quant les oques comesaran a pondre, hom le deu menar a <i>la era</i>	quando las ansaras començarán a poner, hombre las deve fazer yr a <i>la era</i>

1.2.2. Extensions explicatives

Les glosses que recollim a continuació són explicacions que s'afegeixen amb la finalitat de millorar la comprensió del text. La majoria de vegades passen a la traducció i

evidencien que Saiol se serveix d'un manuscrit amb un gran nombre de glosses. El traductor consulta els aclariments que li ofereix el text i supleix d'aquesta manera la brevetat llatina de Pal·ladi, ajudant-se a ell mateix i ajudant el lector de la llengua romànica a entendre i explicar el text.

Com ens hem trobat amb un nombre prou elevat d'extensions explicatives, hem fet una divisió, per tal d'observar i analitzar com funcionen. El primer cas que analitzarem serà precisament aquell vocabulari que ha estat substituït sistemàticament pel traductor a partir de les glosses i a la vegada ampliat respecte el contingut del text llatí original. Observem com en aquest primer exemple el substantiu *coloris* (1.4) l'acaba acompanyant l'adjectiu *clari* absent al manuscrit canònic i present de forma interlineal; d'aquesta manera, dona en català *clara color* i en castellà *clara color*. En el cas següent veiem com simplifica l'expressió llatina *frigus tepore suo mulceat* (1.4) amb una variant força menys complexa i menys cuidada, *hieme sit calida aestate frigida*. En relació amb el verb *stagnet* (1.5.5), prefereix la nota interlineal *aquas collectas retineat* (1.6.3). El traductor, en el cas següent, tot i que tradueix el substantiu *prouinciaie* (1.6), també utilitza els mots *terrae uel regiones*, que donen en castellà *tierra, província o región*.

Al passatge següent (1.6.16) observem com utilitza el participi *remissa* de la nota interlineal i acompanya d'aquesta manera el verb *est*. Per al proper cas l'estructura *obscurae proximam* (1.18) queda transformada en acusatiu *obscuram positam*. A continuació, el substantiu *auariis* (1.23), com no té un equivalent a les llengües vernacles, passa a ser *habitaculis auium*. El mateix succeeix amb *auaria* (1.23), ja que es prefereix la forma *loca auium* o bé *habitationes pro loca*. Seguint aquest afany per fer més proper el text, el verb *circuit* (1.27) passa a *ducit pullos*, molt més entenedor al context de cria de pollets de gallina. Finalment, per al sintagma *omni austeritate* (1.35.11) utilitza la nota interlineal *grauí foetore*, ja que d'aquesta manera s'assegura que el lector compregui millor la manera de fer fugir les serps:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.4	sit perspicui [clari Ñ] coloris A	mas que haia <i>clara color</i>	mas que aya <i>clara color</i>
1.4	frigus tepore suo mulceat [hieme sit calida, aestate frigida A Ñ]	e que sia naturalment <i>freda en lo estiu e calda e tebea en l'ivern</i>	e que sia naturalment <i>fría en el estío, e caliente e tibia en el invierno</i>
1.5.5	situs uero terrarum neque planus, ut stagnet [aquas collectas retineat A Ñ]	perquè no s'i <i>fassa estany de aygües</i>	por tal que non <i>se faga estanyo de aguas de lluvia</i>
1.6.3	et ideo soli et prouinciaie [terrae uel regiones A Ñ] consuetudo facile ostendet	són en aquella província o <i>regió</i> , segons que y hauran provat e	son en aquella <i>tierra</i> , província o <i>región</i> , segunt que y aurán

		acostumat.	provado e acostumbrado
1.6.16	aestatis humecta [remissa <i>A Ñ</i>] est	<i>comença</i> que y haia alguna humiditat	<i>comienza</i> con que y aya alguna humidat
1.18	cellam uiniarum septentrioni habere debemus obpositam, frigidam uel obscurae proximam [positam <i>A obscuram positam Ñ</i>]	lo çeller deu ésser de vers tremuntana y deu ésser ben fret y <i>ben escur</i>	la bodega deve ser faza la tremuntana e deve ser bien fría e <i>bien escura</i>
1.23	De auariis [habitaçulis auium <i>A Ñ f</i>]	Dels joquers de pagos, gallines y altres oçells	De los <i>lugares de las aves do deven habitar</i> e ser criadas
1.23	circa parietes cortis extremos auaria [loca auium <i>A Ñ</i> (habitationes pro loca <i>f</i>)] faciendae sunt	Prop les parets del corral del bestiar a part de fora deuen ésser fets <i>joquers hon se puguen jugar y jaure</i> de nit pagos, gallines y altres semblants domèstichs oçells	cerca las paredes del corral del bestiar a parte de fuera deven ser fechos <i>lugares en los quales pueden yazer</i> de noche pagos, gallinas e otros animales
1.27	pascitur una gallina quae circuit [ducit pullos <i>A Ñ</i>]	a huna gallina que <i>nodreix polls</i>	a una gallina que <i>cria pollos</i>
1.35.11	serpentes prope omni austeritate [grauí foetore <i>Ñ</i>] fugantur	les serps fa hom fugir de la casa y del mas <i>ab males olors</i>	las culebras faze hombre fuyr e apartar de la casa e del mas <i>con malos olores</i>

Hem de destacar que en aquesta classificació hi ha glosses interlineals que expliquen l'antecedent del pronom relatiu, per tal d'ajudar a comprendre la sintaxi del text. D'aquesta manera tenim *quae* (1.5.2), que és especificat a la glossa com a *uirgulta*, *quibus* (1.16) per *cisternis*, i *quo* (1.20) per *fumo*. A més a més, també trobem dos casos en què la glossa explica l'antecedent del pronom demostratiu *hic*, *haec*, *hoc*, per tal de fer més entenedora la traducció de l'obra llatina. Observem com en el primer cas se serveix de les anotacions per ampliar el significat de l'*his* (1.2), explicant així els elements que el componen *aere*, *aqua*, *terra*. De la mateixa manera, trobem en el segon cas una altra vegada el pronom *his* (1.10), que explica en aquest cas *arenis*, i així queda representat a la traducció *aquella arena que cruxe*. De totes maneres, hem de tenir en compte que n'obvia l'adjectiu numeral *tribus* i la forma plural de l'ablatiu *arenis*, convertint-lo en singular:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.2	ex his tria naturalia, unum [aere, aqua, terra <i>A Ñ</i>] facultatis et uoluntatis	de aquestes coses les tres són naturals <i>ço és lo ayre, lo aygua e la terra</i>	Las III son naturales, <i>conviene a saber, el ayre, el agua e la tierra</i>
1.5.2	quae [uirgulta <i>A Ñ</i>] protulerit	emperò deu hom considerar que·ls <i>arbres</i> que es fan en aquella terra	empero deve hombre considerar que <i>los árboles</i> que se fazen en aquella tierra
1.10	ex his [tribus arenis <i>A Ñ f</i>] quae comprehensa manu edit stridores erit utilis fabricanti	<i>aquella arena</i> que cruix quant hom la streny entre les mans	<i>aquella arena</i> que cruxe quando el hombre la aprieta entre las manos es mucho provechosa a toda obra
1.16	quibus [cisternis <i>Ñ</i>]	<i>cisternes o aljups</i> en los quals	

	omnium conduci possit aqua tectorum	hom fassa venir tota l'aygua dels terrats	
1.20	quo [fumo f] saepe infectum colore corrumpitur et sapore	que <i>lo fum</i> corromp lo oli	car <i>el fumo</i> corrompe el olio e lo faze malo

A l'hora de traduir certs fitònims, opta per facilitar la traducció amb les glosses que hi ha al text, ja que són aquestes i no les del text canònic llatí les que entén, com és el cas de *siliginis* (1.6.6) per *centeno* a la glossa amb la traducció catalana *tornarà en siliginem ço és sègol o çenteno* i la castellana *tornará in siliginem, conviene a saber, séguel o çenteno*. Tot i que hauria de traduir el terme *siligo* (*Triticum vulgare* Vill.) per xeixa, observem com el traductor entén que som davant d'una planta de poca qualitat, i per això utilitza per una banda en la versió catalana *séguel* (sègol) i per l'altra el mot *centeno*, per així exemplificar-ho millor, tot seguint la glossa interlineal. A continuació, al text canònic trobem *nigras uites* (1.6.9), i a la glossa *utpote labruscas*. El traductor aprofita aquesta explicació per introduir més informació i especificar, al seu entendre, les *nigrae vites*. Pel que fa al substantiu de caràcter tècnic *acinaticium* (1.6.9), que es tracta d'un vi fet a partir només dels grans del raïm, utilitza la glossa *uicium rasposum*, que el nostre traductor interpreta en la versió catalana *agres o vinagre* i a la castellana com a *fazer agraz e verius e vinagre*. L'últim fitònim que té un gran interès en ser analitzat és la *coniza* (1.19.3), ja que a la glossa interlineal hi ha la *cicuta*. Observem en aquest últim cas com la primera traducció que fa el traductor de *coniza* (*Inula viscosa* Aiton.) és *tonica* (en llatí *herba tunical/ Peucedanum officinale* L./ cua de porc) i, per tant, confon la *t* per la *c* per causa de la seva semblança gràfica, error que comparteixen ambdues versions, catalana i castellana. És llavors quan apareix a la traducció de Saiol el mot *cicuta*, ja que en no trobar una traducció apropiada per a aquest passatge de l'obra és necessari fer ús de les ajudes interlineals que hi havia al manuscrit llatí de Ferrer, i d'aquesta manera al text català trobem *en altra manera apel·lada cicuta* i al castellà *en otra manera nombrada çicuta*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.6	post tertiam sationem in genus siliginis [centeno A Ñ] commutatur	après tres esplets, ço és que si per tres anys hi serà sembrat, tornarà en siliginem ço és sègol o çenteno al quart any.	después de tres cogidas; conviene saber, que si por tres anyos será sembrado tornarà in siliginem; conviene a saber, séguel o çenteno
1.6.9	nigras uites [utpote labruscas A Ñ lambruscas f] omnino repudies	les sarments negres e <i>lambrusques</i> que's deu hom esquivar.	los sarmientos negros, <i>conviene a saber las lambruscas</i> deve hombre esquivar.
1.6.9	quo acinaticium [uicium	hon se n'acostumen de <i>fer agres o</i>	en las quales se acostumbra de

	rasposum A Ñ] fieri consuevit	vinagre.	fazer agraz e verius e vinagre.
1.19.3	herba coniza [cicuta A Ñ] sicca, ut Graeci adserunt	la herba que ha nom tònica en altra manera apel·lada cicuta, que sia posada davall lo forment.	la yerva dicha tònica, en otra manera nombrada çicuta, que sea metida de suso del trigo.

Aquesta última classificació respon a un vocabulari tècnic que per la seva especificitat té una extensió explicativa interlineal, per tal que al lector li sigui més fàcil comprendre el text llatí. El primer exemple que tenim és el vocable *testaceum* (1.9.5), que en tractar-se d'un material de construcció prefereix substituir-lo directament per l'explicació interlineal *quod fit ex tegulis contusis calce* que en castellà és *de tejas picadas o de rajolas picadas e calcina*. El terme següent és *contignationem* (1.13), que, com que té un significat més obert al context del passatge, el traductor prefereix *coniunctionem tignorum*. El terme *tubos fictiles* (1.17.4) té el seu paral·lel amb *canales testaceos*, i és així com ho trasllada al català *canons de terra* i al castellà *canyos de tierra*. Així observem que les extensions explicatives, tot i afegir més informació al text, ajuden a la millor comprensió de certs passatges de l'obra de Pal·ladi:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.9.5	testaceum [quod fit ex tegulis contusis calce A Ñ]	ço és de pedres piquades	de tejas picadas o de rajolas picadas e calcina
1.13	cupresso factis ad contignationem [coniunctionem tignorum A Ñ] suspendemus		de çiprés que mete hombre sobre las vigas.
1.17.4	salutare erit aquas illuc per tubos fictiles [canales testaceos A f] duci et opertis inmeare cisternis	Molt és profitosa cosa si és possible que l'aygua vinga en la sisterna per canons de terra	e es provechosa cosa si es posible que el agua venga en la çisterna con canyos de tierra

1.2.3. Aclariments textuais

Les glosses interlineals pretenen ajudar el traductor tot aclarint i explicant el text, i això és el que fan normalment, però de vegades el resultat no és el desitjable, com veurem de seguida. Exemples que faciliten i aclareixen la lectura del text serien *nos recidamus praefationis moram* (1.1.1), en què Saiol opta per la variant aportada per la glossa *abbreviemus prologum*, amb un text llatí més intel·ligible als seus ulls. El cas següent que trobem és el terme *caeli illius spiritum* (1.3), que queda substituït per la glossa *loci*

aerem i omet la segona part, *aerem*, de manera que desconfigura el significat original del text. Per al passatge següent el traductor prefereix el verb interlineal *promiscere debes* (1.5.3) pel *subiges*. Amb el sintagma següent, *in rebus agrestibus* (1.6.3), opta per la glossa *exercitiis agraris* o *agrorum*, que és més específica i dona a la versió catalana *lo treball de la llauró* i a la castellana *el trabajo de la labor e labrança*. Per al passatge *domino uel colono confinia possidenti* (1.6.6), Saiol se serveix una altra vegada del text interlineal, *uicino*, i opta per sintetitzar-lo amb un únic substantiu, *veçino*. L'exemple següent ens ajuda a veure que no entendre el significat de *fortuna* (1.8) com a element monetari provoca que el traductor utilitzi *facilitate*, i així la traducció queda alterada en català *en lo voler* i en castellà *en el querer*. En el passatge següent veiem que el mot *laeto* (1.8.2) és traduït juntament amb la glossa interlineal *amplo*, que dona en català *major vista y sia més alegre* i en castellà *mayor vista y sea más alegre*. Altres exemples que persegueixen especificar el significat del substantiu són els casos de mots com *structuris* (1.10.3), que a la glossa és *parietibus*, o el substantiu *partes* (1.12) per *edificii*. La desconexió del material de construcció *impensa pumicae* (1.13.2) fa que el traductor hagi d'optar per la glossa, *mortarium rubea*, única salvació per comprendre el text. A continuació, el mot *umore* és substituït per *aqua*, que empobreix la traducció.

Un exemple que hem de tenir en compte a l'hora d'analitzar els aclariments textuais és el terme *specularia*, que a la glossa es presenta com a *fenestras de uitro*. A la versió castellana utilitza *finiestras*, però en el cas de la catalana fa servir *spilleres*, del llatí *specularia*. D'aquest fet se'n poden deduir dues possibilitats: que el castellà a l'hora de traduir el mot del català prefereix *finiestras* en comptes d'espitlleres; o bé, que la traducció original de Ferrer portava el terme *finestres* i que a la versió catalana posterior el copista es decantà per *spilleres*.

En el passatge següent el mot *porrectione* (1.21) és traduït seguint la glossa *longitudine*. L'expressió *locis consitis* (1.30) de Pal·ladi és substituïda per *locis seminatis*, i és així com passa al català *llochs sembrats* i al castellà *lugares sembrados*. En el cas següent veiem com l'acusatiu *ceteras aues* (1.29) passa al datiu *ceteris auibus*, i canvia així la sintaxi del text. Per al terme *tunsas caricas* (1.30.1), com que pertany a l'àmbit dels fitònims, prefereix *ficus siccas*. D'aquesta manera es torna a posar de manifest la necessitat de tenir unes glosses que ajudin a entendre millor el text, tot i que puguin acabar desdibuixant l'original. A l'últim cas veiem com el verb *apricare* (1.37.7) és substituït per la glossa *delectabile reddere*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.1	praecepturus es [datus operandi <i>A</i>], aestimare personam	La primera part de saviesa, és que hom dega considerar la persona a la qual hom <i>ha a manar alguna obra</i> o ensenyar.	hombre deva considerar la persona a la qual hombre <i>ha a mandar obra alguna</i> o ensenyar aquella.
1.1	nos recidamus praefationis moram [abbreviemus prologum <i>A</i>]	emperò nosaltres <i>abreugem lo pròlech</i>	mas nos <i>abreviamos el prólogo</i>
1.2	terra uero fecunda et situ commoda [sano loco posita <i>A Ñ</i>]	e la terra sia fèrtil e abundant e <i>en bon lloch situada</i> .	la tierra sea fèrtil e abundant e <i>en buen lugar sitiada</i> .
1.3	his autem contraria noxium caeli illius [loci aerem <i>A Ñ</i> ; loci <i>f</i>] spiritum confitentur	mostra que <i>lo lloch</i> és mal sans e noïble.	e lo contrario muestra que <i>el lugar</i> es malsano e nozible
1.5.3	glebam paruulam dulci aqua conspargis et subiges [promiscere debes <i>A Ñ f</i>]	si prens de la terra e la mets en aygua dolça e la <i>menes entre les mans</i>	si tomas de la tierra e la metes en agua dulce e <i>meneas entre las manos</i>
1.6.3	in rebus agrestibus [exerciciis agr<or>um <i>A Ñ</i>] maxime officia iuuenum congruunt	<i>lo treball de la llauró</i> requir hòmens jóvens.	<i>el trabajo de la labor e labrança</i> requiere hombre jóvenes.
1.6.6	domino uel colono confinia possidenti [uel uicino <i>A Ñ</i>]		aquel que loga o estableçe campo a <i>su veçino</i>
1.8	pro fortuna [facilitate <i>Ñ</i>] domini oportet institui	emperò molt està <i>en lo voler</i> del senyor de la possessió	empero mucho está <i>en el querer</i> del señor de la posesión
1.8.2	et ut laeto [amplo <i>Ñ f</i>] fruatur aspectu	y per tal que hagen <i>maior vista</i> y sia més alegre	e por tal que aya <i>mayor vista</i> y sea más alegre
1.8.2	ut hortis [aedificiis <i>Ñ</i>] et pomariis cingi possit aut pratis	deuen treballar que la <i>casa</i> sia circuyda y ennoblida de vergers y de prats y de molts bons fruyts.	devedes fazer vuestro poder que la <i>casa</i> o tierra sea ornada e ennobleçida de vegeles e de prados e de muchos buenos frutales.
1.9.4	et huius inpensae [permixtionis <i>A Ñ</i>] crassitudinem sex unciis iubebis inponi	faràs posar carbons mesclats ab cendra e arena e calç y aygua, <i>tot mesclat</i> sobre los tests y pedres piquades de gruix de dos o tres dits.	faràs meter carbones mezclados con çeniza e con arena e con calçina e agua <i>todo mezclado</i> de suso de los tiestos e piedras picadas de grosería de dos o tres dedos.
1.10.3	et duro saxo structuris [parietibus <i>Ñ f</i>] conuenit	és més profitosa a totes les obres de les <i>parets</i> .	es más provechosa e conuiniente a todas las obras de las <i>paredes</i> .
1.12	ut partes [edificii <i>Ñ</i>] temporibus diuisas	<i>cases o cambres</i> sien deputades	que las <i>casas o cámaras</i> sean diputadas
1.13.2	dehinc primo inpensa pumicae [mortarium rubea <i>A Ñ</i>] inducem uset trulla aequabimus	y après posa hom sobre aquelles <i>argmassa o morter</i> [...] mesclat <i>ab almanguena o terra vermella</i> .	posa hombre sobre aquellas <i>argamasa o mortero</i> [...] mezclado <i>con algamena o tierra bermeja</i> .
1.17.2	quod ubi deducto umore [aqua <i>f</i>] siccatum est	y per tal és necessari que abans que y entre <i>l'aygua</i> , la habitació, ço és les parets y lo solament sien ben sechs.	antes que no y entre <i>agua</i> , la habitación que es las paredes e el solar sean bien secos.
1.20	ut illi per specularia [fenestras de uitro <i>A Ñ f</i>] debeat lumen admitti	<i>spilleres</i> per les quals la casa reba claror	<i>finiestras</i> por las quales la casa reciba claror
1.21	octo pedes ad spatium	dos bous han menester espay	dos bueyes han menester

	standi singulis boum paribus abundant et in porrectione [longitudine A Ñf] quindecim	de estable VIII peus de ample y XV <i>de llonch</i>	espaço de establo VIII pies de ancho e XV pies <i>de luengo</i> .
1.30	locis consitis [seminatis A Ñf] inimicus est	les oques són molt dampnoses <i>als llochs sembrats</i> en dues maneres	son mucho dañosas <i>a los lugares sembrados</i> en dos maneras
1.29	quia ceteras aues [ceteris auibus A Ñ]	<i>als altres oçells</i>	<i>a las otras aves</i>
1.30.4	tunsas caricas [ficus siccas A Ñ] et aqua maceratas in offas uolutabis exiguas	lladonchs tu hauràs <i>figues seques</i>	
1.37.7	qui locum possit defensis sedibus apicare [delectabile reddere A Ñ]	y que fassa lo lloch del abellar molt pus temprat	e que faga el lugar de las colmenas mas mucho temprado e más <i>delectable</i>

1.2.4. Sinònims

L'aspecte que analitzem seguidament és el que en major proporció apareix a les glosses interlineals: la sinonímica. Observem com a l'hora d'optar per una de les dues possibles variants sempre prefereix l'opció més pròxima a la llengua romànica, el que suposava un esforç menor a l'hora de traduir. En aquest cas la glossa funciona com a ajuda o pont cap a la llengua romànica. Cal dir que Saiol tradueix la majoria de mots seguint el model de les glosses llatines, i resulten quasi un calc per la semblança del mot llatí a la llengua vernacla. El primer cas que trobem és *diserte* (1.1), que a la nota interlineal passa a *ornate*. A la versió catalana dóna *ornar*, mentre que a la castellana entén erròniament el terme *ornar* i el tradueix per *ordenar*.

El següent mot que es pot considerar sinònim de *uoluptatis et fructus* (1.1.2) és *delectationis et utilitatis*, i és així com passa al català *de son delit... de son profit* i al castellà *de su plazer... de su provecho*. Al passatge 1.2 observem que l'expressió *salutaris et clemens* referida a l'aire li és més còmoda de traduir amb l'ajuda de la glossa, *salutaris et clemens*, amb *pur e subtil* en català i *puro e subtil* en castellà. Per a *aqua salubris et facilis* (1.2) el traductor utilitza la glossa *boni coloris et saporis*, ometent el terme *coloris* i d'aquesta manera passa en català *bona sabor e sia laugera* i en castellà *buena sabor e sea ligera*.

El mot següent, *salubritatem* (1.3), és difícil de traduir i opta per la glossa *puritatem*, més comuna i fàcil d'entendre. Per a *thorace* (1.4.2) prefereix el terme *pectore*, i d'aquesta manera es tradueix en català com a *pits* i al castellà com a *pechos*.

Altres mots com *opaca* per *obscura* (1.5), *scabra* per *aspra* (1.5.2), o *scrobe* per *fouea* (1.5.3) mostren com les glosses simplifiquen el text i ajuden a fer-lo més entenedor al traductor o lector. A continuació, observem com el traductor obvia *exilis* (1.5.3) i prefereix la variant *macilenta*. Altres exemples similars són *leuia*, *nitida*, *proccera* (1.5.4) i *exilitate* (1.5.4), que seran substituïts per *plana*, *splendida*, *recta* i per *subtilitate*. Veiem que per al terme *uiliginoso* (1.6.6) es prefereix *aquoso*, que dóna en català *aygualosa* i en castellà *agualosa*. A continuació observem com la majoria de notes interlineals són sinònimes, com per exemple *malitia* (1.6.7) per *sterilitas*, *seros* (1.6.9) per *tardos*, *erectiore* (1.8.2) per *altiore*, *iniuriam* (1.8.2) per *debilitatem*, *fossiciae* (1.10) per *caviticiae*, *nitorem* (1.13.2) per *lenitatem*.

En el passatge següent, com que el substantiu *tomicibus* (1.13) és d'origen grec i sembla que el desconeix, opta per la glossa interlineal *asseribus*, tot i que canviï el significat del text. A continuació observem el mot *amurca* (19.2), que tal com hem analitzat anteriorment en el cas d'*specularia*, el castellà conserva la glossa interlineal *fecei olei*, per la qual cosa passa a ser traduït com a *fezes de olio*, mentre que el català conserva el llatí canònic amb la traducció *morques (amurca) de oli*.

Podem observar que pel que fa a les glosses interlineals restants són sinònims, la utilització dels quals depèn del traductor, com *laetamine* (1.23) per *stercore*, *leuigatis* (1.24) per *applanatis*, *salacitate* (1.29) per *libidine*, *serior* (1.34.8) per *tardior*, *tabem* (1.35.4) per *putredinem* i *uligo* (1.39) per *humitas*. Com hem anat veient, la majoria de paraules són adjectius o substantius que per la seva dificultat, en ser vocabulari tècnic, n'és més difícil la comprensió, i per això el traductor fa ús de les glosses per tal de facilitar la comprensió del text, tot i que això pot provocar l'alteració de l'obra pal·ladiana:

Passatge	O. A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.1	qui dum diserte [ornate A] locuntur	los quals solament an cura de <i>ornar</i>	qui solamente han cura de <i>ordenar</i>
1.1.2	quae uel facere uel nutrire oportet agricolam ratione uoluptatis [delectationis A Ñ] et fructus [utilitatis A]	per rahó de son <i>delit</i> com per rahó de <i>son profit</i>	por razón de su <i>plazer</i> como por razón de su <i>provecho</i>
1.2	aer sit salutaris et clemens [purus et subtilis A Ñ f]	sia l'ayre <i>pur e subtil</i>	sea el ayre <i>puro e subtil</i>
1.2	aqua salubris et facilis [boni coloris et saporis A boni saporis et coloris Ñ boni saporis f]	l'aygua haia <i>bona sabor e sia laugera</i>	el agua aya <i>buena sabor e sea ligera</i>
1.3	aeris igitur salubritatem [puritatem A Ñ f] declarant	los llochs [...] manifesten la <i>puritat</i> del ayre	los lugares [...] manifiestan la <i>puridad</i> del ayre

	loca		
1.4.2	si saluo capite in pulmonibus ac thorace [pectore A Ñ] aut nulla est aut rara causatio	e primerament, si aquells qui la beuen an la gola e lo coll ben sans e purs, e llur cap, e <i>los pits</i> , e los lleus, e los polmos	si aquellos que la beuen han la gola e el cuello biensanos e purs e la su cabeça e <i>los pechos</i> e los labios e los pulmones
1.5	ne uallis nimis opaca [obscura A Ñ f]	ne sia assituada la terra en lo lloch massa <i>escur</i>	nin sea situada la tierra en lugar mucho <i>obsuro</i>
1.5.2	nec scabra [aspra A Ñ f] sint	sien <i>aspres</i>	non son <i>ásperos</i>
1.5.3	item scrobe [fouea A Ñ] effossa et repleta	<i>cavaràs hun clot</i> en terra	farás una <i>foya</i> en la terra.
1.5.3	pinguis est, si defuerit, exilis [macilenta A Ñ]	e si non sobra, és <i>magra</i>	e sy non sobra de la tierra, antes fallesçe d'ella, la tierra es <i>magra</i>
1.5.4	uirgulta quae leuia, nitida, proccera, [plana, splendida, recta A Ñ f] fecunda sunt	e que los arbres que s'i fan sien <i>drets, plans e lisos</i>	e que los árboles que se y fazen sean <i>derechos planos e lisos</i>
1.5.4	neque macra exilitate [subtilitate A Ñ] languentia	ne magres, ne prims, ne <i>sotils</i> , ne exorchs	nin magros, nin delagados, nin <i>sotiles</i> nin exorcas
1.5.5	uel campus apertior et umorem pluuium [aquam pluuialem A Ñ f]	perquè <i>l'aygua de la pluja</i> decorregués a cascú dels costats del camp	e que <i>el agua de la pluvia</i> corriese a cada uno de los costados del campo
1.6.6	omne triticum solo uiliginoso [aquoso A Ñ f]	tot forment que serà sembrat en terra <i>aygualosa</i>	todo trigo que será sembrado en tierra <i>agualosa</i>
1.6.7	uiae malitia [sterilitas A Ñ f] aequae et uoluptatis et utilitatis aduersa est	ço és <i>esterilitat</i> de terra	aquel que planta vinya o árboles en tierra <i>exorca e estéril</i> pierde sus trabajos
1.6.9	oleae grandes arbores efficit, fructus minores et aquatos ac seros [tardos A Ñ]	se fan grans olives. Emperò fan menys fruyts e més argullosos, e més <i>tardans</i>	se fazen grandes oliveras. Empero fazen menos fructo e más aguoso e más <i>tardano</i>
1.8.2	ipsius autem praetorii situs sit loco aliquatenus erectiore [altiore Ñ]	y deu ésser fet lo edifici <i>en lo pus alt lloch</i> de la possessió	e deu ser fecho el hediffiçio <i>en el más alto lugar</i> de la posesión
1.8.2	quam cetera propter iniuriam [debilitatem Ñ f] fundamentorum	esquivar <i>dampnatge</i> dels fonaments	esquivar <i>el danyo</i> de los fundamentos
1.10	heranae ergo fossiciae [cavaticiae Ñ] genera sunt tria	de la arena <i>cavadissa</i> són tres espècies	de la arena <i>cavadiça</i> son tres espeçies
1.13	et binas inter eos perticas dirigemus tomicibus [asseribus A Ñ] alligatas.	après <i>sobre los cabirons</i> met hom perges grans de dos en dos	e después <i>sobre aquellos cabirones</i> mete hombre parges grandes de dos en dos
1.13.2	poliemus ad summum nitorem [lenitatem A Ñ]	y tornàs lo payment <i>blanch y bell</i>	tornase mucho <i>blanco e bello</i>
19.2	sed factis granariis amurca [fecei olei A Ñ] luto mixta parietes linuntur	deuen ésser huntades ab calç y <i>morques de oli</i>	e otra vegada dévense bien untar con <i>fezes de olio</i>
1.23	quia stercus auium maxime necessarium est agriculturae excepto anserum laetamine [stercore A Ñ]	per tal que la llur fempta és molt profitosa a tota llauró exceptada <i>fempta</i> de oques	por tal que el estiércol o femta es muy provechosa e necesaria a toda labrança e a todo labrador exceptado <i>la femta</i> de las ansares
1.24	columbarium uero potest accipere sublimis una turricula in praetorio constituta leuigatis [applanatis A Ñ f]	les parets del colomer deuen ésser <i>ben aplanades</i> , y enblanquides	las paredes del palomar deven ser bien <i>allanadas</i> , elizquadas e enblanquesçidas

1.29	salacitate [libidine A Ñ] non aequat.	car en fer de la luxúria no és yguat	ca en fecho de luxuria non es yguat
1.34.8	autumnalis serior [tardior A Ñ] fieri potest et uerna maturior	en autumpne deu hom sembrar <i>més tart</i>	en optonyo deve hombre sembrar <i>más tarde</i>
1.35.4	oleo mersas resolui patieris in tabem [putredinem A Ñ]	y stan-hi tant fins <i>que's podrixen</i>	e están tanto allí fasta tanto <i>que son podridas</i> e sean resueltas
1.39	ne uligo [humitas A Ñ] eum fornacibus uicina refrigeret	per tal que <i>la humor</i> contínua del aygua, si li era prop, no·l refrede	por tal que <i>la humor</i> continua del agua, sy le era çerca, non lo resfiere

1.2.5. Notes marginals

Si abans havíem estat analitzant les glosses interlineals, ara és l'hora de parlar de les notes marginals que hi ha als manuscrits llatins. La majoria d'aquestes notes fan la funció d'indicar els diferents continguts d'un mateix capítol a manera de títols, com en els casos *VI. De industria et necessariis ad rura sententiis* o el *XXXV. De remediis horti uel agri*. Així el lector li és més fàcil consultar l'obra de Pal·ladi.

No obstant això, també hi ha notes marginals que tenen la finalitat d'explicar i donar més informació al text. Així trobem el mot *aesculus* (1.9.2), que a la mateixa línia del text, al marge, explica les característiques d'aquest arbre en llatí. Saiol en desconèixer aquest terme utilitza la glossa per així trobar la correspondència millor en llengua vernacle, segons el seu entendre. Observa com a l'explicació marginal apareixen tres arbres: l'*aesculus*, el *cerrus* i el *fagus* que tenen com a fet coincident el fruit, en forma d'aglà. És per això que davant la dificultat d'establir correctament aquesta varietat d'alzina opta per una explicació tot donant a conèixer que som davant d'un arbre que produeix aglans. El mot següent és *campas* (1.35.5), que es tradueix encertadament com *vermens* en la versió catalana i *orugas* en la castellana. Al manuscrit de Madrid s'hi afegeix encara una explicació extreta de les anotacions marginals llatines del text de Pal·ladi, en què descriu com són aquestes erugues, tot i que amb algunes divergències entre la traducció *que son gusanos verdes con muchas pernas* i la nota marginal *vermes uirides (uiridis A) qui nascuntur (nascitur) in caulibus A Ñ f*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
----------	------	----------	-----------

1.9.2	<aes>culus, cerrus, fagus, arbores sunt, glandes ferentes A; quercus: aesculus, cerrus, fagus et farnus, arbores sunt, glandes ferentes. Ñ		<i>e es árbol que dizen que faze glans</i>
1.35.6	campas [uermes uirides (uiridis A) qui nascuntur (nascitur) in caulibus in marg. A Ñ f] fertur euincere	Campas <i>ho vèrmens que's fan en los orts, com són orugons</i>	Contra las orugas que se fazen en los huertos

Així doncs, després de fer aquesta anàlisi més detallada de les glosses interlineals i les notes marginals del llibre I, podem asseverar que, d'aquests tres manuscrits llatins analitzats, el que més coincidències té amb la traducció de Saiol és l'Ñ de la Biblioteca de l'Escorial (amb uns setanta-un mots coincidents entre la traducció i les glosses), seguit del manuscrit A de la mateixa biblioteca (amb uns seixanta-tres) i, en tercer lloc i molt allunyat dels altres dos manuscrits en coincidències entre les glosses i l'obra de Saiol, es troba el florentí (amb uns trenta). La majoria d'aquestes glosses, com hem anat veient, apareixen en els tres manuscrits i sempre en major nombre en l'A i l'Ñ. També hem de tenir en compte que, tot i que no les hem analitzat, no totes les glosses ni notes marginals que es presenten en aquests tres manuscrits són utilitzades a la traducció. Així doncs, hem d'assenyalar que quasi el mateix nombre de glosses, aquesta vegada 96 a l'Ñ, 83 a l'A i 37 a l'f no són coincidents amb la traducció, i per tant no les utilitza.

Després de la divisió que hem fet de les glosses interlineals i marginals podem analitzar quin ús en fa Saiol i si aquestes ajudes realment milloren el text o bé el malmeten. En primer lloc, i seguint la divisió feta anteriorment, hi ha les confusions paleogràfiques, que en la majoria dels casos empitjoren el text, ja que l'allunyen de l'original llatí.

En segon lloc, les extensions explicatives són fonamentals per al traductor perquè li ajuden a entendre millor el text, i, a més a més, ell mateix les té en compte a l'hora de traduir per així incloure major informació a la traducció i a la vegada ser més comprensible. Hem de tenir en compte que la brevetat del llatí i més, l'obra de Pal·ladi, fa necessària una incorporació explicativa per fer més comprensible l'obra en romanç.

En tercer lloc, les glosses interlineals que hem classificat com a aclariments textuais no modifiquen en essència el text llatí, sinó que com en el cas anterior, el fan més intel·ligible als ulls del traductor, ja que donen una solució a l'hora de comprendre el text que pot ser clau per traduir correctament l'obra pal·ladiana sempre i quan siguin aquestes glosses correctes.

En quart lloc, hem classificat les glosses que en major nombre fa servir Saiol que són precisament les anomenades sinonímiques, ja que la utilització del mot glossat és més pròxim a la llengua romànica i és, per això, que s'utilitza a la traducció.

Finalment, les notes marginals són poc utilitzades per Saiol i li serveixen per intentar comprendre el text que, en segons quins passatges, complexos a causa d'un vocabulari tècnic, li és difícil de traduir. En cap cas fa ús de les notes marginals per indicar subapartats en els diferents capítols més extensos com en el cas del sisè i el trenta-cinquè del llibre I.

Per tant, el paper de les glosses a la traducció de Saiol és important i a la vegada ambigu, ja que si bé suposa una ajuda pel traductor, sovint significa un allunyament del text original llatí. El còdex de Pal·ladi utilitzat per Saiol no pot ser, com ja assenyala Moure, cap dels tres que hem considerat (els dos escurialencs i el florentí), ja que la traducció s'allunya en alguns llocs, significativament, del text transmès per aquests manuscrits, tot i que és cert que dels còdexs analitzats l'*N* és el que més coincidències té amb la traducció de Saiol. D'aquesta manera observem com el propi èxit de Pal·ladi determinà que, durant tota l'Edat Mitjana, s'introduïssin glosses interlineals i marginals, que en bastants casos, acabarien interpolades a l'obra pal·ladiana. Aquest procés ben visible en les glosses dels manuscrits que hem analitzat, s'hi suma les corrupteles del text llatí, habituals en qualsevol obra en major o menor grau.

1.3. Sinònimes

Durant l'Edat Mitjana es consoliden els llibres anomenats Glosses o Sinònimes a partir de l'interès de gramàtics per compilar un lèxic poc comú pel seu caràcter estranger, pel seu desús o bé per ser especialitzat. Les fonts utilitzades per a aquestes glosses són múltiples. La intenció d'aquests glossaris és explicar determinats mots amb l'ús de sinònims, o bé amb una breu explicació. L'objectiu principal d'aquestes obres és de caràcter filològic i no pas la d'exposar coneixements. Aquests glossaris són també anomenats *glossaria* o *hermeneumata*, i el seu contingut està ordenat alfabèticament²⁴¹.

Durant l'Edat Mitjana aquests glossaris es van anar especialitzant fins a tractar aspectes concrets de determinades disciplines com la gramàtica, sagrades escriptures, dret, filosofia i medicina. Els glossaris medicobotànics tenien una gran importància i difusió com fou el cas de l'obra escrita el segle VIII, *Liber glossarum* o *Glossarium Ansileubi*²⁴². Les fonts principals són Galè, Hipòcrates i Isidor de Sevilla. La majoria de termes provenen del grec dels quals destaquen els termes botànics.

Podem dividir en tres tipus els diferents glossaris medicobotànics, que corresponen a tres etapes de l'evolució de la literatura lexicogràfica: *glossaria*, *synonyma* i *glossaria medicobotanica recentiora*. El primer sorgeix amb la voluntat de comprendre el grec a través del seu equivalent en llatí d'autors com Dioscòrides, Galè o Pseudo-Apuleu. Posterior al segle VI neixen com a *glossaria* les *hermeneumata*. Estem parlant de glossaris que contenen el nom de plantes gregues i el seu equivalent llatí. Els primers exemplars del segle VII al IX no s'han conservat i és a partir del segle X i XI que trobem aquests manuscrits²⁴³. Les fonts directes o indirectes d'aquests llibres són les obres de Pseudo-Apuleu amb *Herbari* i de Dioscòrides amb *De materia medica*.

A partir del segle XI el nom per referir-se als glossaris mèdics és *synonyma*. Durant els segles següents, XI, XII i XIII, la influència del món àrab és immensa a tot Occident i no se'n podia quedar exclosa la medicina i la botànica. Les traduccions llatines de certes obres àrabs necessiten nous glossaris on exposin l'equivalent en llatí del mot àrab, ja que les simples transliteracions no valien i d'aquesta manera neixen els

²⁴¹ GARCÍA, A., *El Alphita, estudio, edición crítica y comentario*, Tesi doctoral inèdita de la Universidad de Valladolid, 2005, pp. 3-22.

²⁴² *Glossaria Latina iussu Academiae Britannicae edita*, vol. 1. *Glossarium Ansileubi siue Liber Glossarum*, W. M. LINDSAY, J. F. MOUNTFORD I J. WHATMOUGH (eds.). Paris: Les Belles Lettres, 1926.

²⁴³ MACKINNEY, L. C., "Medieval Medical Dictionaries and Glossaries", dins J. L. CATE & E. N. ANDERSON (eds.), *Medieval and Historiographical Essays in Honor of James Westfall Thompson*, Chicago: University of Chicago Press, 1938, p. 263, nota 63.

synonyma. L'estructura que segueix l'obra a l'hora d'exposar el mot és alfabètica i a l'inici de cada entrada hi apareix un *id est*.

Finalment trobem els *Glossaria medicobotanica recentiora* anomenats d'aquesta manera per Goetz²⁴⁴. S'originen durant els segles XII-XIV amb el nom de *synonyma*, tot i que poc tenen a veure amb els glossaris arabollatins. La majoria d'aquestes obres es poden considerar més que simples glossaris i valorar-los amb la categoria de diccionaris. Tenen una gran quantitat d'entrades ordenades alfabèticament i el mot és expressat en tres llengües, grec, llatí i àrab acompanyades moltes vegades de la font en què està extreta la paraula.

Per a la traducció de l'*Opus agriculturae*, encara que no som davant d'una obra botànica o mèdica, Saiol necessita d'una *synonyma* per traduir certs fitònims que desconeix. D'aquesta manera el propi protonotari al pròleg de l'obra fa palesa la dificultat de traduir certs vocables i la necessitat d'usar diccionaris lexicogràfics com llibres de medicina i gramàtica. A més, justifica els possibles errors lèxics de la traducció al no trobar-los explícits a cap d'aquestes obres de consulta i demana amb una *captatio benevolentiae* que els “defalliments” lèxics siguin reparats per posteriors “interpretadors”:

e si per ventura yo no he bé enterpretats alguns vocables de sements o de arbres o de altres coses, açò és esdevengut perquè no·ls he trobats exposats ne declarats en alguns llibres, axí de grammàtica com de medicina. E lexen a correcció de maior e millor interpretador que yo, que li plàsia suplir y corregir los defalliments que y són, per tal que en los treballs, si algú y donarà fe, no se'n segueixca error a açò per caritat de Déu e dilecció de la cosa pública.²⁴⁵

Devien ser molts els glossaris que circulaven durant el segle XIV. De manera explícita trobem que Saiol utilitza dues obres que es consideren com a primers diccionaris, hereus dels *glossaria*. El primer és del segle XI, l'*Elementarium Doctrinae Erudimentum* o *Vocabularium* del gramàtic Papias²⁴⁶. El segon és del segle XIII, el *Catholicon* de Ioannes Balbus²⁴⁷. La característica comuna que comparteixen aquests diccionaris, com també alguns *glossaria*, és que el lèxic està ordenat alfabèticament, seguint l'ordre de les primeres tres lletres i que en ocasions cita la font utilitzada. A més a més, en el cas del Papias, tal com afirma la professora A. M. Medina, se serveix d'una paraula bàsica i al voltant s'estableixen petites agrupacions lexemàtiques amb les

²⁴⁴ *Corpus Glossariorum Latinorum*, vol. 1. *De Glossariorum Latinorum Origine et Fatis*, G. GOETZ (ed.), Leipzig-Berlin: B. G. Teubner, 1923, p. 59.

²⁴⁵ Ms. 6437, f. 2r.

²⁴⁶ PAPIAS, *Vocabularium*, B. MOMBRITIUS (ed.), Venècia: A. De Bonetis, 1485.

²⁴⁷ BALBUS, J., *Catholicon*, MAINZ (ed. facsímil 1460), Westmead: Greeg International Publishers, 1971.

corresponents explicacions²⁴⁸. D'aquesta manera s'abandona la catalogació amb entrades diferents per cada membre d'una mateixa família lèxica.

Molts dels passatges que el protonotari cita com a *synonyma* són per causa de desconeixement d'un fitònim. Els únics casos en què hem pogut trobar paral·lelismes amb l'obra de Papias com a font lexicogràfica de Ferrer són els passatges 4.13.3, el 10.14.3 i l'11.11.

En el primer exemple trobem com Saiol cita la font utilitzada, Papias²⁴⁹. Desconeix el mot *murteus* i, per tant, fa ús del glossari per tal de trobar resposta. Per a *tuber*, entès com a atzeroler en l'obra pal·ladiana, només li apareix al *Vocabularium* com a bolet, per la qual cosa li és difícil fer una traducció correcta a Saiol. Ens defineix el terme, tal com si es tractés d'un bolet, tot i ser conscient que som davant d'un arbre²⁵⁰. Per a *intibum* (11.11), tot i que no cita a Papias, sinó *los metges* en català i *los físicos* en castellà, hem de fer esment que en el *Vocabularium* trobem el mot *intibum*, en què descriu físicament el fitònim, però també en dona un sinònim que és *xicoria*, tal com trobem en la versió catalana amb *citerea* i en la castellana *çicorea*. Per tant, o bé la font era la de Papias, o bé una de molt similar:

Passatge	O. A.	Vocabularium	Ms. 6437	Ms. 10211
4.13.3	murteus	myrteus: equus est pressus in purpura	color que·s nomena en Ytalia miteus, que és a manera porprea.	e color çervuno, que es quasi color de çiervo. E color que se dize en Ytalia mieto, que es color a manera de purpra e quasi de viola, segunt dize Papias.
10.14.3	tuber	tubera: sunt fungi qui in locis saxoris et sterilibus nascuntur tuber: genus boleti quod ex tonitruo nasci dicitur tuberes et tubera	yo no he trobat en sinònimes qui·n són les tubes, mas he trobat que son blets que·s fan davall terra y, segons diu lo libre, hauria de ser arbre perquè pense que són nesples.	Yo non he fallado en sinónimas nin en otros libros que fructo son tuberas, mas he fallado que tubera son bolets que se fazen desyuso de tierra, assí como son coffenes o semblantes. Mas no fallo que sea árbol, porque, segunt la materia e natura qu'el libro dize que es árbol, presumo que son nispoleros e nispollas.
11.11	intibum	Intiba: haerbae genus	citerea, segons dien los	inçiba, que en otra manera

²⁴⁸ FREIFRAU VON GEMMINGEN, B., "Los inicios de la lexicografía española" dins A. M. MEDINA GUERRA (coord.), *Lexicografía española*, Ariel: Barcelona, 2003, pp. 159-160.

²⁴⁹ PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO, (ed.), p. 242, nota 73.

²⁵⁰ PAPIAS, *Vocabularium*: "Tubera sunt fungi quae in locis saxoris et sterilibus nascuntur; Tuber genus boleti quod ex tonitruo nasci dicit tuberes et tubera."

		cicoria dicitur multas radices habet	metges.	es dicha çicorea, e así le dizen los físicos.
--	--	--------------------------------------	---------	---

En el cas de la utilització del *Catholicon*, només trobem un exemple en el qual se'ns descriu quin és el valor del *modius*, i és de manera explícita, ja que Saiol no el devia conèixer²⁵¹. Recordem com el desconeixement de les mesures ja es fa explícit als còdexs de les versions italianes de Pal·ladi del segle XIV, en què hi ha un annex on es poden trobar diferents equivalents mètrics amb el títol de *Le mesure*, entre els quals hi ha el *modius*:

Passatge	O.A.	<i>Catholicon</i>	Ms. 6437	Ms.10211
7.2	modius	est mensura librarum quadraginta quattuor et sextariorum uiginti duorum	diu-se en lo <i>Tatolco</i> que cascun muig pesa XLIIII lliures o XXII sisterns	e dize en el <i>Catholicon</i> que cada un muig pesa XLIIII libras o XXII sisterns

A continuació observem tots aquells mots que per la desconeixença del traductor cita textualment que ha hagut d'utilitzar altres fonts per poder-los traduir. Cal destacar que la totalitat del lèxic és fitonímic, amb la dificultat afegida que moltes vegades la lectura del manuscrit llatí està malmesa, per la qual cosa empitjora encara més la possible traducció. Primerament, analitzarem tot aquell lèxic que ha trobat un equivalent en les llengües romàniques i posteriorment tot aquell que no ha pogut traduir.

Troblem cinc casos en què el traductor utilitza les sinònimes per resoldre amb èxit certs fitònims. Cal remarcar que per a aquests exemples no feu servir ni el *Vocabularium* ni el *Catholicon*, tot i que hi siguin presents en aquests llibres. Probablement devia posseir un o més llibres de medicina, que consultaria per traslladar correctament els vocables llatins.

Tot i així, observem exemples que comparteixen una certa similitud entre el *Vocabularium* i la definició de Ferrer. El primer cas el trobem amb *alba uitis* (1.35.1), la definició de la qual és força afí a la de *bryona* del Papias²⁵². En relació el llegum *cicera* (4.6) al *Vocabularium* entreveiem la definició més semblant amb *cicer*²⁵³. Ferrer Saiol ja devia intuir que es trobava davant d'una planta lleguminosa, però no sabé que eren guixes, i les traslladà al vernacle com a pèsols. A més, assenyalà que no són conegudes

²⁵¹ PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO (ed.), p. 243, nota 84.

²⁵² PAPIAS, *Vocabularium*: “bryonia: uua alba et nigra uel ampelos leuce quam latini uitem albam dicunt”.

²⁵³ *Ibid.*: “cicer: graecum est genus leguminis.”

al territori de Catalunya per la qual cosa li resultà més difícil la identificació. Cal precisar que el que no coneixia és el nom llatí, però de ben segur que el protonotari tenia notícies de les guixes, significant molt allunyat de la *cicera*.

Per als exemples següents podem percebre la utilització per part del protonotari dels diferents manuals de traducció. En el cas de *brassica* (7.4) trobem una descripció força completa, tant a la versió castellana com a la catalana. Cal posar de manifest que el mateix Ferrer intervé en primera persona com a autoritat complementària per resoldre el passatge. Al fitònim següent, *hyosciamus* (1.35.5), Saiol ha d'utilitzar una font complementària, i per això descriu molt detalladament les fulles i les llavors del fitònim i, fins i tot, ens diu com s'anomena a Aragó. L'exemple següent és *inula* (3.24.13), en què la descripció que fa Papias és física²⁵⁴, que té poc a veure amb l'explicació mèdica de Saiol.

És interessant percebre que per a un fitònim com *armoracea* (11.11.4) o per *symfoniaca* (11.12.8) el protonotari descriu una sèrie de sinònims extrets de manuals lexicogràfics amb bastant encert.

Cal destacar l'exemple *sedum* (10.3.2), ja que el traductor utilitza més d'un manual lexicogràfic per poder traslladar al vernacle aquest terme, i fins i tot, en la versió castellana, es posa de manifest que no és coneguda:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.35.1	alba uitis	huna erba que ha nom vitis alba. I. brionia vel cucurbita agrestis vidalba.	una yerba que es dicha vitis alba o brionia o cucurbita, por los griegos dicha vidalba.
1.35.5	hyosciamus	sement dels iuscami, ço és de la erba de Santa Maria que fa les fulles amples y blanques y peloses, y la sement fa en hunes capçetes o esquellets -en Aragó la apel·len belenyo-.	simiente del jusquiamo, es a saber yerva de Santa María que faze las fojas anchas quasi blancas e pelosas, e la simiente faze en unas cabçeta o esquiletas -en Aragón que lo llaman belenyo-.
3.24.13	inula	Enula campana o enula, que tot es huna cosa. Sapiés que es huna erba que's planta axí. Y ha propietat contra dolor ventrell y contra tos y contra asme y pantaix; que sia begut lo vi en que la rahel de la herba sia cuyta.	Enula campana, o enula, que todo es vna cosa. E es yerva que se dize así. E ha propiedat contra dolor de vientre e contra toda tos e contra asms o pántax; que sea bevido el vino en que la rayz de la yerva sea cocha.
4.6	cicera	citera, que és semblant a citicula, salvo que es hun poh mes negre. Aquestos dos legums no són coneguts en Catalunya, emperò en algunes sinònimes he trobat que citicula prenen per pèsols.	çiçera, que es semblante a çiçercula en la color, salvante que es un poco mas negra. Aquestos dos legumbres yo non he fallado que sean conosciados en Catalunya, mas en algunas sinónimas he fallado çiçercula ser tomada por pésoles.

²⁵⁴ *Ibid.*: “inula quam rustici alam vocant. herba est radice aromatica odoris summi cum leni acrimonia.”

7.4	brassica	llavor de col que s'apel·la brasica en latí. Dien alguns que brasica es hun linatge de cols que no les cal tresplantar. Y yo dich que brasica son cols verts que lur natura se fan axí, en loch sech com en regadiu, encara que pus beles y pus tendres se fan quant se reguen.	simjente de coles que es dicha brasica en latín. Dizen algunos que brasica es un linage de coles que non las cale trasplantar. E yo digo que brasica son coles verdes que de su natura se fazen assí, asý en secano com en regadío, ya sea que más bellas e más tiernas se fazen quando se riegan.
8.2	ocimum		ocamum que quiere dezir alfadega segund las sinónimas.
10.3.2	sedum	huna herba que los apotecaris la nomenen cardo benedictus.	una yerva que es dicha en latín sedym. En las synónimas se dize senexium, o senerium, o cardo benedicto, o terrestre benedicta, o cardoçelo que son una espeçia. En otras synónimas dize que sedim es una yerva que nasçe en los terrados e en las paredes, e ha muchas fojas espesas e gruesas e pelosas a la cabeça. Quanto es de mí non la conozco nin le sé otro nombre sy non que los apothecarios que la conosçen le dizen vulgarmente cardo benedicto.
11.11.4	armoracea		armoçea, que segunt las sinónimas es rávano salvaje o rávano galisco.
11.12.8	symfoniaca	erba simphoniata ha molts noms en latí segons sinònimes, car es apelada casillago, dens caballinus, canicularis, iusquiamus idem sunt. La erba de iusquiamus prou notòria, car dien-li erba de Santa Maria que fa unes capçetes a manera de campanetes. Les altres no les coneix.	Aquesta yerva symphoniata ha muchos nombres en latín segunt sinónimas, ca ella es dicha casillago, dens caballino, canicularis, jusquiamo idem sunt. La yerva del jusquiamo asaz es conosçida, e es dicha yerva de Santa María, e faze unas cabçetas a manera de campanetes. Las otras non las conozco.

Tot seguit podem veure aquells mots que reconeix no haver trobat en cap llibre de sinònimes, ja que es devien trobar malmesos en el manuscrit llatí, o bé per desconeixement del traductor. Observem com en el primer cas, *opos Quirenaicon* (3.29.3), el mot llatí està força deteriorat, tal com ho demostren la versió castellana i catalana. A més, la dificultat per traduir el vocable el porta a consultar tot tipus de materials, com per exemples *Pal·ladis* arromançats, on hi troba una possible interpretació per al mot²⁵⁵.

Hem de destacar el mot *glycyridia* que apareix en els passatges 11.14.5 i 11.4.8, ja que es tradueix de maneres diferents en la versió castellana en el primer cas com a *gleriçidie* i en el segon com a *alhadida*. Per a Capuano només hi pot haver una resposta a aquesta ambigüitat a l'hora de traduir aquest mot i és que hi hagin intervingut més de

²⁵⁵ Vid. apartat *Aspectes lèxics*, pp. 217-218.

dos traductors o comentaristes i que per a la traducció es consultés un *Pal·ladi* arromançat força arabitzat²⁵⁶.

En el cas de *mellissofillum* (7.7.7) deuria utilitzar la nota interlineal que apreciem als manuscrits escurialencs: *herba quae dicitur acoron genus*. Una mala lectura d'aquesta nota acaba substituint la primera *o* d'*acoron* per una *p* i unint el terme *genus* al mot anterior, tot donant a la traducció *amprongia*. Per als passatges 10.13.3, 11.11.4 i 11.12.3 el desconeixement per part del traductor és absolut, tot i no trobar-se els mots malmesos.

Per a la resta de termes cal recordar que, com que es devien trobar en mal estat al manuscrit llatí, el protonotari no els devia poder traduir, tot i que utilitzés tots els mitjans possibles com ara llibres de sinònimes o altres *Pal·ladis*. Així doncs, en aquest cas, no som davant de les mancances d'un traductor, sinó de les mancances d'un text deficient en la majoria de casos:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
3.29.3	opos Quirenaicon	huna liquor que-s nomena engreguesch rampon. Aquesta liquor no he trobada exposa en sinònimes, ni en altres llibres de gramàtica, mas he trobat en hun libre del Pal·ladi aromançat que açò és opa, que és such de castanyes o papaver, lo qual hom seca al sol y après torren-lo sobre hun tros de ferro y torna roig. Dien que es bo al flux de ventre y a les nafres dels budells y ha moltes altres virtuts.	un liquor es dicha en griego aponcare naycon. Aquesta liquor no he fallada expuesta en sinónimas, nin en otros libros de gramática, nin el libro del Palladio non la declara en otra manera, mas he fallado en un libro del Palladio arromançado que questo es opio que es suco de cascallo o papauer, el qual hombre seca al sol, e después tuéstanlo sobre una pieça de fierro caliente, e torna royo. E dize que es bueno al fluxo del vientre, e a las llaguas de los estentinos e otras muchas virtudes.
7.7.7	mellissofillum		suco de una yerva que es dicha en latín amprongia, la qual non conozco nin la he fallado escripta en sinónimas nin en otros libros.
9.8.4	salix siluatica		juncos delgados salvages, dicha laxis e es yerva a la qual non fallo otro nombre, mas paresçe me que es yerva que nasce por el agua.
10.13.3	giddi	huna sement qui s'apel·la en latí gidi, lo qual no he trobat quina erba es, mas he trobat ginch, qui vol dir comí de Etiòpia.	una simiente que se dize en latín giddi, mas non he fallado que yerva es, mas he fallado ginch, que quiere dezir comino de Etyopia, o comino, o niella.
11.11.4	ocimum		ozimum, que non he fallado que simiente es, mas segunt que he fallado en escripto en algunos libros, planta es ortolana que es buena de comer, la qual usan

²⁵⁶ PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO (ed.), p. 244, nota 97.

			mucho los griegos.
11.12.3	pistacia	Aquest arbre no és conegut en Catalunya, ni'l trobe en les sinònimes. Emperò en alguns Pal·ladius arromançats he trobat que pistacea vol dir festuguer.	Aqueste arbor pistaça no es conoçido en Catalunya, nin fallo en las sinónimas su nombre. Empero en algunos Palladios arromançados he fallado que piscaça quiere dezir festuguer.
11.14.5	glycyridia		otros dizen que y meten gleriçidie secas. Aqueste vocablo non he fallado escripto en ningunt libro, mas he pensado que son madres de vino secas.
11.14.7	pini frugiferi gummen		frugen grumen -aqueste vocablo de frugen grumen non he podido fallar-.
11.14.7	crocomagma		cotomaginam- aquesta espeçia non he fallado que cosa es-
11.14.8	glycyridia		alhadida, la qual non se cosa que es, sy ya non eran madres de vino secas o çeniza de mares; açenardiçeli, que es a manera de espich que viene de ultramar.
12.18	inula	huna erba que apel·lem virimula y sequen-la -aquesta erba no trobe sinònimes-.	una yerva que le dizen virmula, e sécanla -aquesta yerva non fallo en sinónimas nin otros libros-.
12.22.3	simiciculum	semiticulum la qual non he trobada quant pot pesar	simiticulum, la qual non he fallado quanto puede pesar

1.4. Interpolacions a la traducció

Trobem de manera constant interpolacions a la traducció de Ferrer. Per una banda, són presents a tota l'obra les intervencions en primera persona del protonotari. Per l'altra, observem passatges que la tradició manuscrita llatina ja devia haver ampliat i deformat respecte l'obra de Pal·ladi i que Saiol manté.

És freqüent trobar en la literatura tècnica interpolacions, ja que la necessitat d'adaptar l'obra en el moment present en què es copia, fa que moltes vegades els copistes afegixin al text notes marginals i interlineals, o bé ampliiïn la informació a través d'altres textos²⁵⁷. Com veurem a continuació, hem volgut introduir en aquest apartat només aquells passatges que han estat interpolats probablement en el text llatí. Tot i que només conservem dues versions posteriors de l'obra del protonotari, el fet que ambdues comparteixin en la majoria de casos aquestes interpolacions ens reafirma que ja hi devien ser al manuscrit autògraf.

En els tretze llibres de l'*O.A.* apreciem una gran quantitat d'ampliacions explicatives que serveixen per comprendre millor el text. Així doncs, analitzarem, en primer lloc, aquelles intervencions que suposadament ja es trobaven interpolades al text llatí. Finalment, explicarem la inserció de dos capítols no pal·ladians, un en el llibre quart i l'altre en el llibre setè.

1.4.1. Explicacions extrapal·ladianes

Com hem anat observant, són moltes les interpolacions que presenta la traducció de Saiol. Hem de desatacar que, tot i que en trobem del propi protonotari, n'hi ha que provenen de notes marginals i interlineals que es conserven en manuscrits llatins. No obstant això, hem de parar esment en una sèrie d'interpolacions a la traducció que no podem saber en certa manera si procedeixen del protonotari, o bé del text llatí ja corrupte.

El fet que no apareguin de manera present cap nexa causal, *car*, ni cap d'explicatiu, *ço és, quasi que, així com, que vol dir*, fa pensar que aquests afegits vinguin donats per notes marginals o interlineals que es devien trobar al manuscrit llatí i

²⁵⁷ REYNOLDS, L. D. & WILSON, N.G., *Copistas y filólogos*, pp. 224-227.

que Ferrer aprofita per completar a la traducció. És per aquest motiu que analitzem les diferents interpolacions dels diferents llibres, ja que són de gran interès com a font complementària a la traducció.

Primer ens centrem en aquelles interpolacions que fan referència al conreu i cura dels arbres fruiters i la vinya per ser les més notòries. Els modes d'empeltar són explicats en deteniment i queda ben reflectit al text, per tal que el lector no tingui dubtes a l'hora de dur a terme els empelts pertinents (3.17, 4.14, 4.10.6, 9.6). A continuació és interessant observar l'interès en plantar i fer proliferar la vinya i els arbres fruiters com ara el server (2.15.2); la pomera (3.19.2); l'avellaner (3.25.31); la figuera (4.10.24); i el cep novell (3.11). Com a fet anecdòtic cal destacar dos passatges. Al primer (11.12.3) Saiol posa en relleu la forma de testicles que tenen per sota de l'escorça els festucs mascles, i a la interpolació s'insisteix que no són pròpiament testicles. Al segon (12.7.3) se'ns narren les característiques que ha de tenir un pinyol per tal que el seu fruit surti amb inscripcions.

Pel que fa a remeis contra animals i malalties també trobem interpolacions. Als passatges 1.35.5 i 1.35.6 observem uns afegits força amplis en què s'explica com matar erugues, puces i pugó. Al 4.10.28 veiem com ens aproxima el text tot fent-nos saber que les cabrafigues s'han de penjar com a remei perquè les figueres no agafin malalties durant el mes de juny i ens explicita que ha de ser just abans de Sant Joan. A més a més, ens descriu que les cabrafigues han de ser lligades a manera de *parenostre* i fer-ne una garlanda. Veiem com s'uneixen, per una banda, els remeis naturals, i per l'altra, els remeis quasi màgics com poden ser el solstici d'estiu de Sant Joan i la manera de lligar les cabrafigues. En aquest mateix capítol s'insisteix en les propietats de les fulles de l'om per combatre les malalties de la figuera.

Quant a l'apicultura trobem com s'han de construir els bucs d'abelles (1.37.6) i com s'ha d'extreure adequadament la cera (7.7.4). És interessant analitzar que al passatge 7.7.2 les bresques han de ser recol·lectades per mitjà d'homes castos, tal com succeeix a l'1.6.14 a l'hora de collir les olives.

Troblem dos exemples en què es narra la manera de conservar fruits. En el primer cas es tracta de la servera (2.15.5). En el segon trobem una descripció sobre la compota de naps i la seva qualitat respecte a la de Pal·ladi (1.35).

Cal destacar que al final d'alguns capítols a manera de resum observem una recapitulació que ens ajuda a concloure el text descrit (6.9.3 i 9.13):

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.14	Graeci iubent oliuam, cum plantatur et legitur, a mundis pueris atque uirginibus operandum, credo	Los grechs acostumen que, quant plantan olivera o prenen exercos o estaques per a plantar o empeltar, o fan collir les olives, que la fan tallar o plantar o collir a infants e infantes vèrgens. <i>Y en moltes altres terres guarden que no leixen muntar ninguna fembra ni encara home que de hun dia passat haia usat ab fembra carnalment per collir oliver ni fer altres actes sobre lo arbre de la olivera.</i>	Los griegos han de costumbre que, quando plantan olivera o toman estacas para plantar o enxerir, o fazen coger las olives, que la fazen tajar o plantar o coger a los niños e infantes vírgenes. <i>E en muchas otras tierras se guardan que non dexan subir ninguna muger nin a un hombre que de un dia pasado aya usado con muger carnalmente por coger olivas nin fazer otros actos sobre el árbol de la olivera.</i>
1.28.6	tricesimo quinto tamen die postquam nati sunt et in agrum tuto eici possunt comitante nutrice pascendi,	Lo XXXV dia après que los polls seran nats, los pot hom metre en algun camp tanquat, <i>que haia hom dupte que alguna bèstia los puga noure.</i>	El XXXV día que los pollos serán nascidos, los puede hombre meter en algunt campo, tanto quanto <i>que non aya hombre dubda que alguna animalia les pueda nozer.</i>
1.35.5	uel acre acetum suco hyosciami mixtum fertur olerum pulices necare, si spargas.	Y aquell vinagre escamparàs sobre les cols e altres erbes, y mata <i>lo pulgó e orugos, [...] y tots los altres animals que·ls han acostumat de noure. Si vols confondre les puçes, escampa oli comú de olives en la cambra y morran.</i>	E aquel vinagre lançaràs sobre las verças e otras ortalizas que mata el pulgón e <i>las erugas, que son gusanos verdes con muchas piernas, e todos otros animales, los quales han acostumbrado de nozer. E sy quieres confonder las pulgas, lança olio común de olivas en la cámara y morrán.</i>
1.35.6	Campas, fertur euincere, qui fusticulos alii sine capitibus per horti omne spatium conburens nidorem locis pluribus excitarit.	Campas ho vèrmens que·s fan en los orts, com són orugons, crema dels allases, ço és, dels cors dels alls menys dels caps, en molts llochs del ort. <i>Val molt contra les campas y pulgó e oruges y altres bèsties damunt dites.</i>	Contra las orugas que se fazen en los huertos [...], quema las allaças, es a saber, las colas de los ajos menos de las cabeças en muchos lugares del huerto. <i>E vale mucho contra aquellas e contra el pulgón e otras bestias de suso dichas.</i>
1.35.6	si uitibus consulemus, alio trito falces putatoriae feruntur ungendae.	Molt profitosa cosa y bon conçell que·ls podadors quant deuran podar les vinyes s'enbuten ab alls piquats. <i>Y açò ha molt gran virtut y amagada.</i>	Muy provechosa cosa e buen consejo es que los podadores quando aurán a podar las vinyas que unten las podaderas con ajos majados. <i>E aquesto ha grant virtut e amagada.</i>
1.37.6	possunt tamen et ferulis fieri.	Y si hom no ha d'açò, <i>pots·les fer de canyes.</i>	E sy hombre non ha de aquesto puédense fazer de vergas de minbres o de salze o <i>en desfallesçimiento d'esto puédeslas fazer de canyas. E que sean bien enlodadas con lodo mezclado con bonyigas de buey.</i>
2.15.2	scrobem desiderat altiozem et spatia largiora, ut, quod illi maxime	y que haia gran espay d'un arbre a altre. Y profita·li molt que·l vent lo puga ben	e que aya grant espació de un árbol al otro. E aprovéchaes mucho que el viento las pueda

	prodest, a uentis frequentibus agitata grandescat.	meneiar <i>perquè no li deu hom ajustar res que la tinga pijada ne fermada perquè lo vent la puga noure a sa guisa.</i>	bien menear, <i>porque non le deva hombre ayuntar tocho ninguno para que este el árbol firme, por tal que el viento le pueda mover a su guisa.</i>
2.15.5	aliqui cum pediculis suis uiridia lecta suspendunt locis opacis ac siccis.	Alguns cullen los brots, hi·ls tallen de la çervera ab les çerves mentres són verts, ço és abans abans que sien perfetament madurs. <i>Y fanne manolls grans y pengellos en llocs escurs y amagats y sechs, o que no·ls toch ayre y conserven-se per algun temps.</i>	Algunos cortan las ramas de la çervera con las çervas mientras son verdes, antes que sean bien maduras. <i>E fazen colgajos grandes e cuelganlos en lugares oscuros e escondidos e secos que non les de el ayre, e consérvanse por algunt tiempo.</i>
2.21	et incipiunt ad educandos pullos oua subponi.		E por su natura requieren que puedan covar de dos huevos o de otros, los quales les deve hombre de yuso meter. <i>Segunt que ya en la primera parte avemos dado regla o çaga a cartas.</i>
3.11	haec primo calamo iuuatur, donec solidetur.	Y en lo començament aiudali hom ab canya <i>que li lligue fluxament, solament que lo vent no trenque lo ram o brot tendre.</i>	En el començamiento ayúdele hombre con canya <i>la qual sea atada floxamente, solamente que el viento non quebrante el broth o la rama tierno.</i>
3.17	post serraturam		E después con cuchillo bien tajante déveslo alisar e que no y quede ningunt senyal de la sierra. <i>E sy quieres menos de sierra lo puedes tajar con cuchillo.</i>
3.17.2	et in eum modum subducto cuneo statim surculum mergimus una parte decisum salua medulla et cortice partis alterius, qui supra arborem sex uel octo digitis emineat.	Y tantost que·n hages tret lo tascó, tu hi posaràs lo empelt, lo qual tu deus ja haver tallat de la huna part fins al cor. <i>Emperò que lo cor de l'empelt romanga tot sa, que no s·i deu tocar y que sia tant tallat com seran los III dits a través, y la talladura de l'empelt vaia vers la part del fust del arbre y la scorça vers la scorça del arbre.</i>	E luego que aurás sacado el tasco, tú y meterás el enxierto o empelt, el qual tú debes ya antes aver cortado de la una parte fasta el coraçon. <i>Asý empero que el coraçón del enxierto quede todo salvo, que non se deve tocar e que non sea tanto tajado como serán los tres dedos altravés, e la tajadura del enxierto vaya enta la parte de la fusta del árbol e la corteza enta la corteza del árbol.</i>
3.19.2	plantas statues radicatae, quod est melius.	Y val molt més que les plantes ab rael que no en altra manera. <i>Emperò potsne fer branques en tal manera. Tu hauràs branques de pomera y plantarles has en agun lloch que·s puguen regar, y com seran raygades poràlles trasplantar. Encara, si vols, hauràs bordalls de maçaneres y ab rael tu les plantaràs en aquest any</i>	E válete mucho más que los plantes con rayzes que non en otra manera. <i>Empero puedes fazer de las ramas en tal manera. Tú aurás ramas de mançano e plantarlas has en algunt lugar que se puedan regar, e como serán raygadas poderlas has trasplantar. E aún, sy tú quieres, aurás fijos de mançanos e con sus rayzes tú los plantarás e aquel anyo mesmo o en el siguiente en el</i>

		<i>mateix o en el següent en lo stiu a manera de escudet. En aquest any mateix poràs-los empeltar o en lo següent. En aquest mateix mes poràs-los empeltar ab palluxo o ab tascó. E après que seran vius los empelts poràs-los tresplantar en lo verger.</i>	<i>estiu a manera de escudete. E en aqueste año mesmo podraslos enxerir con palucho o con tasco. E después que serán viejos los enxiertos podraslos trasplantar en el vergel en los lugares fondos e valles. E darás espacio de uno a otro VIII o X pies.</i>
3.25.31	mense iulio circa nonas auellana matura est.	En lo mes de juliol són madures les avellanes, <i>mas en aquest mes de febrer les deus plantar.</i>	En el mes de julio so maduras las avellanas e la vegada las debes coger, <i>mas en aqueste mes de febrero las debes sembrar o plantar</i>
3.26.4	quae harae		e aquestas casas <i>que se llaman cortes de puercos</i>
4.1.4	usque ad idus uel aequinoctium uites locis frigidis pangendae sunt seu pastino seu sulco seu scrobibus more, quo dictum est.	E deus saber que en los llochs frets pots morgonar los çeps fins a mijant lo mes de març si's vol a tall ubert o ab claveres segons que ja havem dit damunt de la manera de morgonar. <i>Altres empelten ab barrina, ço és que barrinen lo çep segons que és gros en II o en III parts. Y en cascun forat [meten] hun empelt de sarment y cobre-ho de terra. Y lo empelt deu ésser ras de totes parts que no y romanga res de la scorça.</i>	E debes saber que en los lugares fríos puedes morgonar las çepas fasta mediado el mes de março, sy quier a surco o a tallo abierto, sy se quiere con claveras segunt que ya es dicho de suso de la manera del morgonar. <i>Después enxieren con barrena, es a saber que barrenan la çepa, segunt que es grueso en dos o tres partes. E en cada un forado meten un enxierto de sarmiento e cúbrenlo de tierra. E el enxierto deve ser raydo de todas partes que non quede de la corteza.</i>
4.10.6	insepi posse firmatur de ramorum connexione, ut medulla utrimque diuisa se iungat.	E sàpies que'l magraner se pot empeltar per tal manera, ço és hages II magraners que stiguen prop l'hú de l'altre y pendràs de cascú hun ram, mas no'l tallaràs, mas partir-los has per mig y aiustaràs la mitat de l'hú ab la mitat de l'altre y ligaràs-ho bé. <i>Y guarda que cascuna mitat haia III o VI gemes. Y fan a tenir a prop que tots los brots de les rames ne sien llevats, sinó aquells en si mateix.</i>	E sepas que el milgrano se puede enxerir por tal manera, es a saber que tú aurás dos milgranos, que sean el uno çerca del otro. E tomaràs de cada uno un ramo, mas non lo tajaràs, mas partirlo has por medio cada uno e tiraràs las cabeças. E la una parte o mitat de cada uno, es a saber, tanto como aurás fendido o medi partido, después ayuntaràs aquellos ramos en uno, es a saber que cada uno tenga el coraçón con el árbol e atarlo has bien. <i>E guarda que cada un meytat aya III o VI nudos do pueda brotar. E fazen bien tener açerca que todos los otros brots de las ramas sean tirados, sinon solamente de aquellos nudos que serán en semble ayuntados, sy quier sean dos o muchos.</i>
4.10.24	taleam sic ponemus, ut cetera, cui leuiter ab	Si volràs plantar huna branca sola tu la fendràs a	Si querràs plantar una rama sola, que non aya otras ramas,

	infima parte diuisae lapidem mergemus in fisso.	la part insana per lo mig y en la fenadura tu metràs huna pedra y plantaràs la branca. <i>Y sàpies que fan gran profit a la figuera, que les figues no-s baden, y són molt millors.</i>	tú las fenderás a la part de yuso por medio e en la fenedura tú meterás una piedra e plantaràs la rama. <i>E sepas que faze grant provecho a la figuera, que los figos non se abran, e son mucho mejores.</i>
4.10.28	mense iunio circa solstitium caprificandae sunt arbores fici, id est, suspendendi grossi ex caprifico, lino uelut sarta pertusi.	y deus saber que en lo mes de juny, <i>ans de Sent Joan, [...] tu deus penjar de les pus grosses cabrafigues enfilades en hun fil a manera de paternostres y fer huna garlanda.</i>	e debes saber que en el mes de junio, <i>antes de Sant Iohan quando comienza el solestiçi del estiu, [...] tu debes colgar de los más gruesos cabrafigos ensartados en un filo a manera de paternostres e fazer una guirlanda.</i>
4.10.28	Si hoc desit, abrotoni uirga suspenditur: aut callum, quod in ulmeis foliis inuenitur	Y si no trobes de la broyda, hages de aquelles bocoques que-s fan en les fulles dels holms <i>que són plenes de moscartes y penja-les en la figuera y d'aquí exiran los moscartes que y són y posaran-se en la figues que seran en la figuera y picaran los ulls de les figues cuydant-se amagar dintre. Y, llavors, per lo forat que los moscartes hauran fet en la figa, exirà alguna vapor o humor que està dins enclosa, la qual si no exia faria la figa com podrir y caure de la figuera ans de son temps. Y açò requeren molt huna natura de figues que habunden molt vers les partides del Bisbat de Girona.</i>	E sy non fallas de broyda, ayas de aquellas bocogues que se fazen en las fojas de los olmos <i>que son llenas de moscallons e cuélgalas en la figuera e de allí sallirán los moscallones que y son e posarán en los figos que serán en la figuera e picarán los ojos de los figos, cuydándose asconder de dentro. E la vegada por el forado que los moscallons aurán fecho en el figo, saldrá alguna vapor o humor que estará dentro ençerrada, la qual sy non salía el figo podresçer e caher de la figuera antes de tiempo. E aquesto requieren mucho una natura de figos que habundan mucho en las partidas de Vesuldia e en el obispado de Girona, que llaman dorturies.</i>
6.4	mediocris uero tertia minus possit abscidere		E sy el bosch o monte non es tan espeso nin tan alto, antes será ralo, podrán cortar en un día sembradura de II muigs. <i>E sy será el bosch mucho más claro, podrán cortar o çercar más tierra tallant, ca como más ralo será más tierra buscará o andar.</i>
6.9.3	qualemcumque etiam saporem uelis, efficere poteris adiecto, quod elegeris, condimento seu piperis seu cuiuscumque pigmenti.		E semblantment lo podràs fazer con pebre e gingebre e canela de otra espeçia que te querrás, car aquella sabor retendrá el queso, así fresco como seco. <i>E assí has como se deven fazer los quesos e conservarse e como aurán sabor e olor de qual cosa tú querrás.</i>
7.2.3	ibi bos capite in uehiculum uerso iugo aptatur et uinculis, mansuetus sane, qui non	Y les cordes deuen ésser ben ligades al jou del bou lo qual li deu ésser ligat a les banyes. Y faràs anar lo bou	E las cuerdas deven ser bien ligadas al juvo del buey, el qual juvo le deve ser ligado a los cuernos. E faràs andar el buey

	modum compulsoris excedat.	per lo camp on seran les messes y no fa massa a cuytar. <i>Y aquell qui tocarà o menarà lo bou ab les mans endreçarà les espigues del forment, axí les altes com aquelles pintes que seran fermades en lo carro.</i>	por el campo do serán las mieses, e non fazen mucho aquexar sy non espaçiosamente. <i>E aquel que traerá o aguijará el buey con la manos endreçarà las espigas del trigo, asý las otras como aquellas que estarán baxas, que todas las puedan tomar aquellas puas que serán firmadas con el carro.</i>
7.7.2	ad examinis pabulum hoc tempore pars fauorum debet quinta dimitti. Sane putres ac uitiosi faui de aluearibus auferantur.	E quant n·i veuràs que totes les abelles seran lunyades de les cases, llavors tu poràs castrar y tallar les bresques y perquè les abelles quant y tornen tinguen que menjar deus-hi leixar fins a la quinta part de les bresques ab la mel. Emperò és neçessari que si dins havia algunes bresques podrides o arnades que totes ne sien tallades y tretes. <i>Ítem és neçessari que aquell qui crastarà o regoneixerà les cases de les abelles sia hom cast y que per alguns dies no haia coneguda fembra, car les abelles de lur natura són molt castes y no comporten luxúria ni suzura.</i>	E quando tú verás que las abejas quando tornaran ayan que comer, devesy dexar fasta la quinta parte de los panares podridos o arnados o que oviesen alguna taca que todos sean tajados o sacados. <i>Ítem es nesçesario que aquél que castrará o reconosçerá las casas de las abejas segunt que ya avemos dicho de suso que sea hombre casto e que por algunos días non aya conosçido fembra, ca las abejas de su natura son mucho castas e no aman luxuria nin suziedad.</i>
7.7.4	deinde in aliis uasculis sine aqua resoluta digeretur in formas.		e aquello será la çera la qual después fundirás e farás panes, tales como querrás. <i>E el çeruto e las fazes que quedarán en el trapo posarás a parte que non se mezcle con la çera.</i>
8.4	et certum est eas post uernam pinguedinem gestientes ueneris amare lasciuiam.		E debes saber que las vacas quando viene la pimavera e han buenos pastos ergullésçense e requieren enprenyarse. <i>E en el tiempo que paririan sería invierno e non aurían que comer nin podrían criar los terneros. E sy se fazen prenyadas en aqueste mes parirán en abril o en mayo, que las yervas serán grandes de que podrán proveer asý mesmas e a sus fijos. E turbarse han con ellos que non aurán cura de enprenyarse en la primavera, por tal que non ayan a parir en el invierno o en tiempo que non puedan fallar pasturas.</i>
9.6	etiam nunc inplastrantur arbusta. Pirum nunc	En aquest mes se poden empeltar en escorça les	E en aqueste mes mesmo puedes enxerir perales viejos

	plerique inserunt et locis inriguis arborem citri.	pruneres hi's poden empeltar pareres velles entre la scorça y lo fust ab palluxó segons damunt havem dit. <i>Encara se poden empeltar ab escudet les pereres novelles en les branques novelles ab les fulles y escorça de altres brots novells de altres pereres.</i>	entre la escorça e las fusta con paluxo, con enxierto luengo en la manera que de suso es dicha. <i>E aún se pueden enxerir con escudete los perales nuevos en las ramas nuevas con las fojas e corteza de los brotes nuevos de otros perales, así como de suso avemos ensenyado con escudete.</i>
9.13	et sub solis radiis diebus quadraginta decoquere.	Y per LX dies o leixaràs star al sol y guarda que no y toch aygua, ni pluja, ni ros y <i>aquest agràs és molt bo y profitós al cos.</i>	E por XL días lo dexaràs estar al sol, guardando que no y toque la gota nin pluvia nin ruçio. <i>E aqueste agrazo es mucho bueno e provechoso al cuerpo et así sea guardado.</i>
10.12	nunc in amitibus adparetur aucupium noctuae ceteraque instrumenta capturae, ut circa calendas exercentur octobres.	Ara en aquest mes deus cassar y pendre oçells, y faràs-ho per tal manera. Tu pren hun mussol o huna òliba, y en loch hon acostumen de venir los auçells tu pararàs los filats. <i>Y lo musol per [aparen]ça y los oçells vindran al musol. Y tu poràs-los cobrir ab los filats.</i>	Agora en aquete mes debes aparejar de caçar o tomar aves, e podraslo fazer, por tal manera. Tú tomaràs primeramente un mochuelo o una lechuza e avezarla has que venga a tu poder e en algunt lugar do acostumbren de venir aves tú pararàs tus redes. <i>E pondrás en aparença el mochuelo o la lechuza et todas las aves de aquella partida vendrán a aquel lugar e a él. E podraslos cobrir e tomar con las redes.</i>
11.12.3	qui diligentius facere uoluerit, pertusos caliculos et stercorata terra repletos parabit et in his pistacia terna constituet, ut ex omnibus germen quodcumque procedat.	En aquelles qui [lo façen dili]g[entment] prenen aquestos aytals ossos y foraden-los y planten-los davall terra que sia ben femada y farà lo fruyt molt pus tendre. Y per aytals manera poden haver planta de pistacea e <i>de aquells ossos que són en lloch de collons no parien forma de collons en matèria llur, mas que han aquells ossos per collons.</i>	E aquellos que lo fazen toman diligentment aquellos e forádanlos e plántalos de yuso de tierra que sea bien estercolada e farà el fructo más tierno. E por tales maneras farán e pueden aver planta de piscaça, aquesto es o de plantas o de las palomas o todas entregas e <i>de aquellos huesos que son en lugar de cojones no pas en forma de cojones en manera suya, mas que han aquellos tales huesos por cojones.</i>
11.14.3	frequens enim respectus faciet iudicare, utrum uendenda sit species an tenenda.		Empero faze muchas vezes a reconosçer e a tastar, por tal que sy se començava a estragar que fuese vendido antes que fuese del todo estragado. <i>E debes saber que la natura del agua de la mar es mucho amigable a todos los vinos. Empero aquella agua de la mar que será conservada por un anyo, asý como dicho avemos, a cabo del anyo non ha alguna amargor nin saladura nin corrupción, ca toda la ha</i>

			<i>perdida dentro de un anyo.</i>
11.21	quo tempore anni musteos facere uolueris	y entre l'any, quant volràs fer mostaçols, <i>que's fan ab espècies y ab çucre.</i>	e entre el anyo quando querràs fazer moscatols, <i>los quales se fazen con espeçias e con çucre.</i>
12.7.3	adfirmantibus Graecis persicus scripta nascetur, si ossa eius obruas et post septem dies, ubi patefierit coeperint, apertis his nucleos tollas et his cinnabari, quod libebit, inscribas. mox ligatos simul cum suis ossibus obruas diligentius ad haerentes.	Dehien los grechs que los prèssechs naixeran scrits de tals letres com te volràs fent-ho per tal manera. Tu pendràs los pinyols y soterraràs-los en terra y regaràs-los. Y après VII dies que ells començaran obrir los pinyols, tu pendràs aquells pinyols y obrir-los has per mig y trauràs-ne lo gra y en casun gra tu scriuràs o pintaràs ab vermelló o altra tinta ço que't plaurà. Y tornaràs-los dins la crosta dels pinyols per la manera que staven y ligaràs-los diligentment <i>ab fil o jonch que sia tost podrit. Y tornaràs-los a plantar la punta avall y regaràs-los, y per lur temps lurs prèssechs o fruyts seran scrits o pintats de aquelles semblants lletres o pintures.</i>	Dizen los griegos que los priscos nasçerán escriptos de tals letras como te querràs faziéndolo por tal manera. Tú tomaràs los cuescos de los priscos e soterrarlos has en tierra e regarlos has. E después de VII días que ellos començarán a abrir los cuescos, tú tomaràs aquellos cuescos e abrirlos has por medio e sacaràs el grano e cada grano tú escribiràs o pintaràs con bermellón o con otra tinta lo que querràs. E tornaralo has dentro del cuesco de los priscos por la manera que estava quando los abriste e ligarlos has diligentment <i>con filo o con junco que sea luego podrido. E tornarlos has a plantar la punta ayuso e regarlos has, e por su tiempo los fructos o priscos serán escriptos o pintados de aquellas semblantes letras o pinturas que allí aurás pintadas.</i>
12.16	multo stercore et rigationibus adiuuandas.	Y volen que sien ben femats y sovint regats. <i>Los arbres que tenen fulla fan a trasplantar en luna creixent y los que no tenen fulla en luna minva.</i>	E quieren ser bien estercolados e muchas vezes regados. <i>Los árboles que fazen fojas faz trasplantar en la luna cresçiente que sea en signo de tierra sy se puede, los otros que non tienen foja, e la luna menguante que sea en signo de tierra.</i>
13.5	quam rem ianuario quoque et nouembri mense poterimus efficere	Aquesta tal composta poràs començar en lo mes de dehembre y acabar en giner.	Aquesta a tal composta podràs començar en el mes de deziembre e acabar en enero. <i>Aquesta composta solian usar los antiguos por la manera suso escripta, mas en el tiempo de oy se faze por otra manera. E es mucho mejor e más plaziente e de mayor gasto o misión.</i>

1.4.2. De les propietats i natures dels cavalls

El capítol que es troba entre el 4.12, *De domandis bobus*, i el 4.13, *De equis, equabus et pullis*, és inexistent a l'obra de Pal·ladi. S'intitula *De les propietats y natures dels cavalls* i no apareix a l'índex del començament del llibre quart ni a la versió catalana ni a la castellana. Molt probablement aquest text devia estar inserit en llatí al propi manuscrit de Pal·ladi utilitzat per Ferrer. Som davant d'uns *excerpta* en què trobem textos de diversos autors llatins i grecs com Aristòtil, Plini, Solí, Isidor de Sevilla, Zenó i Dioscòrides²⁵⁸. Els passatges que formen aquest text són la síntesi de la conducta i comportament dels cavalls a través d'exemples dels més famosos de la història de Grècia i Roma.

Troblem dues obres medievals que tenen força punts en comú amb aquests *excerpta*. La primera obra que hem de tenir en compte és el *Liber de natura rerum* de Thomas de Cantimpré, del segle XIII. Els passatges que comparteix són els del capítol 4.34, *De equis et eorum diuersis generibus*. A més, cita les fonts utilitzades, tal com fa el protonotari amb Aristòtil, Plini, Dioscòrides, Solí o Isidor:

De equis et eorum diuersis generibus. [...] equi plerumque in preliis inimicos partis sue nouerunt. gaudent ad sonitum bucine et congressionibus glorianur. nonnulli etiam equorum tibiaram cantibus gaudent, et quidam accensis facibus prouocantur ad cursum. equarum libido iubis tonsis extinguitur. equi ore ad os se olfaciendo ad luxuriam prouocantur [...]. Aristotiles: accidit ut quidam rex ex pulchra equa et pullo eius equo pulchro uellet habere equum. equam ergo in facie coopertam pullum eius equum ad soluendum admisit. quam cum saltasset et matrem reuelata facie cognouisset, fugit et statim mortuus est pre dolore. equus ergo non salit matrem suam [...]. eque, ut dicit Plinius, imprenate aliquando abortiunt, si ante nares eius extinguitur candela cerea. hoc idem mulieribus delicatis posset accidere. [...] Solinus et Plinius: fuerunt etiam equi, qui rectoribus perditis quos diligebant accersierunt mortem fame. interfectis uel mortuis dominis multi equorum lacrimas fundunt. solum enim equum preter hominem lacrimari et doloris affectum sentire Ysidorus dicit. [...]. equabus feminis tanta inest pietas, ut si una illarum moriatur in grege, alia equa socia illius nutriet fetum eque mortue.²⁵⁹

La segona és l'obra *Liber de natura bestiarum*, d'autoria anònima, del segle XII. La majoria de les fonts del capítol *De equo* són precisament Isidor de Sevilla i Solí. Tot i així, no cita les fonts llatines i és força més extens i complet que el text de Ferrer. Introduïm els primers passatges del capítol *De equo*, que corresponen als *excerpta* de Saiol:

De equo: [...] inde et sonipes quod pedibus sonat. uiuacitas equorum multa, exultant enim in campis, odorantur bellum, excitantur sono tubae ad proelium, uoce accensi ad cursum

²⁵⁸ PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO (ed.), p. 242, notes 57-71.

²⁵⁹ CANTIMPRÉ, T., *Liber de natura rerum*, H. BOESE (ed.), Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1973, 4.34.

prouocantur. dolent cum uicti fuerint, exultant cum uicerint. quidam hostes in bello sentiunt adeo ut aduersarios morsu petant. aliqui etiam proprios dominos recognoscunt, obliti mansuetudinis si mutantur. aliqui praeter dominum dorse nullum recipiunt. unde exemplum dabimus. Alexandri Magni equus Bucefala dictus, siue de aspectus toruitate, seu ab insigni quod taurinum caput inustum armo habebat, seu quod e fronte eius quaedam corniculorum minae protuberabant. cum ab equario suo alias etiam molliter sederetur, accepto regio stratu neminem umquam praeter dominum uehere dignatus est [...].

equus Gaii Caesaris nullum praeter Caesarem dorno recepit. regem Scitiarum singulari certamine interemptum cum aduersarius uictor spoliare uellet, ab equo eius calcibus morsuque est laceratus. Nicomede rege interfecto equus eius inedia uitam expulit [...].

equarum libido extinguitur iubis tonsis. in quorum partu amoris nascitur ueneficium, quod in frontibus praeferunt editi, fuluo colore caricis simile, hipponenses nominatur. quod si praeraptum statim fuerit, nequaquam mater pullo ubera praebet fellitandi. quo equis amor fuerit speique maioris, eo profundius nares mersitat in bibendo.

interfectis uel morientibus dominis, equi lacrimas fundunt. solum enim equum dicuntur propter hominem lacrimare et doloris affectum sentire.²⁶⁰

Per tal de fer-ne una lectura més exhaustiva, analitzem els *excerpta* i n'identifiquem les fonts. Així podem comprendre millor el text i aproximar-nos més a l'original llatí. El primer autor que trobem citat és precisament Aristòtil, amb la seva obra *Historia animalium*, que es devia trobar inserida en llatí, i ens explica que els cavalls poden beure aigua tèrbola:

Arist. *Hist.* 8.24: gaudent pratis riguis et paludibus. bibunt enim aquas libentius turbidas, quod si clara est inturbant eam unguis suis, et cum biberint lauant se totos.

Ms. 6437 [f. 60r]: Aristòtil diu que lo cavall no ha fel. Y ama aygua tèrbola per a beure y a vegades, quant l'aygua és molt clara ab los peus la enterboleix y delita's molt que puga nadar en aygua.

Ms. 10211 [f. 121r]: Aristótil dize que el cavallo non ha fiel. E ama mucha agua trébola para beber, e muchas vegadas quando el agua es mucho clara con los pies se esfuerça de enturbiarla, e ha grant plazer que pueda nadar en agua.

A continuació hi ha un passatge de Plini amb la seva obra *Naturalis Historia*, en què ens descriu fins a quin punt els cavalls tenen enteniment. Explica que aquells als quals se'ls ha tapat prèviament el cap i es reproduïxen amb la seva mare, quan se'ls treu el vel, tot d'una, es llencen a córrer i es despenyen, per tal de no viure amb aquell adulteri:

Plin. *Nat. Hist.* 8.64.156: alio detracto oculorum operimento et cognito cum matre coitu petiisse praeupta atque exanimatum.

Ms. 6437 [f. 60r]: Plinius diu que ls cavalls han enteniment. Car trobat s'és que alguns fahien cobrir lo cap als cavalls y acostaven-lo a la egua, lur mare, y saltaven-la axí ab lo cap cubert. Y après, descubert lo cap, coneixen que havia saltada lur mare pròpria, soptosament se deixaven caure de algun lloch alt y morien, altres que no volien menjar y axí morien.

²⁶⁰ *A medieval book of beasts: The second family bestiary*, W. B. CLARK (ed., trad.), Woodbridge: The Boydell Press, 2006, XLIV.

Ms. 10211 [f. 121r]: Plinio dize que los cavallos ha grant entendimiento. Car fallase que algunas fazían cubrir las cabeças a los cavallos. E açercavan el cavallo a la yegua su madre e saltávala assí con la cabeça cubierta. E después, descubierta la cabeça, conosçía que avía saltado a su madre propia e sobtosamente se dexava caher de algunt lugar alto e muría, e otros dizen que non querían comer e murían.

Troblem una altra vegada citat Aristòtil, que ens explica com provocar el zel, tot i que aquest passatge és força semblant al de Plini respecte del fet que el fill d'una euga copuli amb la seva mare. En relació amb la unió de les boques del cavall i l'euga per provocar el zel, Aristòtil no ho descriu, tot i que posa una atenció especial en el desig sexual de l'euga en el llibre VI. 18. Per a aquest passatge hem de tenir en compte el *Liber de natura rerum* de Thomas de Cantimpré, en què no cita la font, però és la mateixa que utilitza Saiol:

Th. Can. *Lib.* 4.34: equi ore ad os se olfaciendo ad luxuriam prouocantur.

Ms. 6437 [f. 60r]: Diu Aristòtil que lo cavall y la egua aiustant lurs boques, vomant la huna a l'altra, se provoquen a luxúria y lo cavall no salta de sa mare, ans sofisticament o ab maestria de cobrir-li lo cap o en algun loch escur ha saltada sa mare soptosament fa, segons damunt és dit.

Ms. 10211 [f. 121r]: Dize Aristòtil que el cavallo e la yegua ayuntando sus bocas e usmando el uno al otro se provocan a luxuria. E dize que el cavallo non salta a su madre, antes sy suphisticadamente e con maestría de cobrir la cabeça o en algunt lugar escuro ha saltado a su madre, luego se derrueca e se dexa morir, así como de suso.

Tot seguit trobem Solí, que ens narra la fidelitat dels cavalls cap als seus amos a través dels exemples d'Alexandre Magne, Juli Cèsar i Nicomedes. Cal destacar que en la versió castellana trobem mal escrita la regió d'*Scythia*, i s'opta per Sicília. Cal dir, a més a més, que la confusió de la *t* per la *l* és força comuna:

Solin. *Coll.* 45.6-13: [6] Nam equis inesse iudicium documentis plurimis patefactum est. [...] exemplum frequens dabimus. Alexandri Magni equus Bucephalus dictus [...] accepto regio stratu neminem umquam alium praeter dominum uehere dignatus est [...]. [10] Equus C. Caesaris nullum praeter Caesarem dorso recepit [...]. [11] Regem Scytharum cum singulari certamine interemptum aduersarius uictor spoliare uellet, ab equo eius calcibus morsuque est lancinatus [...]. [13] Affectum equinum lacrymæ probant. denique interfecto Nicomede rege equus eius uitam inedia expulit.

Ms. 6437 [f. 60v]: Solinus diu que provada cosa és que ls cavalls han judici y rahó y trau-ne exemple del cavall de Alexandre, Buçifal, que, après que aquell qui l pensava lo havia ensellat, no consentia que altre y cavalcàs, sinó Alexandre. Semblantment del cavall de Gayus Çèsar que may conçentí que altri lo cavalcàs, sinó Gayus Çèsar. Ans se esdevent que l rey de Sithia vençé en camp a Gayus Çèsar y quant lo rey se acostava per despullar Gallus, lo cavall ab dents y ab peus se leixà anar al rey hi l matà, hi l calgigà. Encara diu més que han gran afecció y amor a lur sennor y mostren-ho quant lo veen en perill moltes vegades ploren y giten làgremes. Encara s nostra per lo cavall de Nicomede, fill del rey de Pèrsia, que après que fonch mort, no volch menjar, ans se daixà morir.

Ms. 10211 [f. 121v]: Solinio dize que provada cosa es que los cavallos han asý mesmo juicio e razzón. E saca enxemplo del cavallo de Alexandre, Buçifal, que. después que aquél que lo pensava lo avía ensellado, non consentía que otro en el cavalgase, synon Alexandre. Semejante enxemplo recuenta del cavallo de Gaius Çèsar que en ningunt tiempo sufrió que otro en el

cavalgase, sino Gayus Çésar. Antes acaesció que el rey de Seçilia vençió en el campo a Gayus Çésar e quando el rey se [122v] acostó para despojar a Gayus, el cavallo con los dientes e con los pies se dexó yr a él e lo acoçó. E aún dize mas que ha grant affecçión e amor a su señor e muéstranlo quando lo veen en peligro que muchas vezes lloran e echan lágrimas. E aún lo muestra por el cavallo de Nicomedo, fijo del rey de Persia, que, después que fue muerto su señor non quiso comer, antes se dexó morir.

Després trobem Isidor de Sevilla amb *Etymologiarum siue Originum libri XX*, on es cita un breu passatge en què es mostra que els cavalls ploren quan el seu amo pateix:

Isid. *Etym.* 2.1.43: *Solum enim equum propter hominem lacrimare et doloris affectum sentire.*

Ms. 6437 [f. 60v]: E diu Ysidre que·l cavall solament ab làgremes mostra sa affecçió de la dolor de son sennor.

Ms. 10211 [f. 121v]: E dize Ysidoro que el cavallo solamente con lágrimas amuestra la afecçión del dolor de su senior.

A través de Plini veiem com se'ns descriu la fidelitat del cavall comparada amb la del gos. A més a més, també es posa de manifest com a través del propi comportament de l'animal s'endevina quines són les batalles que un pot guanyar o perdre. Cal destacar que el cavall, en cas de ser vençut, empatitza amb el seu amo i també plora:

Plin. *Nat. His.* 8.64.157: *iidem praesagiunt pugnam et amissos lugent dominos: lacrimas interdum desiderio fundunt.*

Ms. 6437 [f. 60v]: Plinius diu que·l cavall és bèstia molt fel als hòmens, axí com lo ca y ha gran devinament de les batalles quals deuen vencre o ésser vençuts, quant perden lur senyor ploren.

Ms. 10211 [f. 121v]: Plinio dize que el cavallo es bestia muy fiel a los hombres, asý como el perro. E ha grant presagio o adivinamiento de las batallas, quales deven vençer o ser vençidos, quando pierden su senyor ploran.

A continuació trobem un altre passatge, aquesta vegada d'Isidor, en què s'insisteix en el presentiment que tenen els cavalls amb el seu comportament a l'hora de preveure quines batalles guanyaran o perdran, molt similar a l'anterior de Plini:

Isid. *Etym.* 12.1.43: *dolent cum victi fuerint; exultant cum vicerint.*

Ms. 6437 [f. 60v]: Ysidre diu semblant que·ls cavalls en lur tristícia o en lur alegria mostren en les batalles quals venceran o seran vensuts.

Ms. 10211 [f. 121v]: Ysidoro dize semejante que los cavallos en su tristeza o en su alegría muestran en las batallas quales vencerán o serán vençidos.

Tot seguit, es torna a citar Aristòtil, que explica que, en cas que l'euga mori després de tenir una cria, aquesta serà adoptada per una altra euga:

Arist. *Hist.* 9.4: *equarum denique genus miro quodam amore prolis teneri putatur. cuius rei indicium est, quod saepius steriles auferunt pullos a matribus, quos ipsae amore prosequentes tueantur. sed quoniam lacte careant, deprauant eos quos diligunt.*

Ms. 6437 [f. 60v]: Aristòtil diu que los cavalls amen molt la lur generació y lurs fills, en tant que si alguna egua hauria fill y morrà la egua, que llavors altra egua nodreix lo pollí de la egua morta. Y algunes vegades lo asaia de nodrir alguna egua que no haurà llet y axí lo pollí mor.

Ms. 10211 [f. 121v]: Aristótil dize que los cavallos aman mucho su generación e sus hijos, en tanto que sy alguna yegua aurá fiijo e morrá la yegua, que la vegada otra cría el pórtico de la yegua muerta. E algunas de vegades los ensaya de criar yegua estéril o que non tendrá leche e con tanto el potrico muere.

Per al passatge següent ens hem de remetre al *Liber de natura rerum* de Thomas de Cantimpré, tal com cita Saiol amb el títol *De la natura de les coses*, tot i que per a Capuano el text seria de l'autor Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*²⁶¹. El començament d'aquest passatge, en què ens parla de l'alegria dels cavalls en sentir el clam de les trompetes en el camp de batalla, ens recorda, sens dubte, el passatge de les *Etymologiae* d'Isidor (12.1.43). Cal tenir especial atenció a la frase *equarum libido extinguitur iuba tonsa*. La font originària és la *Naturalis Historia* de Plini (8.66.164). A l'hora de traduir *iubis* (crinera), Saiol en fa una mala lectura i converteix aquest terme en ronyó, ja que el traductor assevera que els pèls de la ronyonada són els que provoquen el zel en els cavalls. Creiem que el més raonable és pensar que confon *lumbis* per *iubis*. La confusió paleogràfica d'*l*, *m*, *n* i *u* són força freqüents. Aquests dos passatges, les fonts dels quals són Isidor i Plini, posteriorment són compilats i extrets de l'obra de Thomas de Cantimpré:

Th. Can. *Lib.* 4.34. gaudent ad sonitum buvine et congressionibus glorianur. nonnulli etiam equorum tiliarum cantibus gaudent, et quidam accensis facibus prouocantur ad cursum. Equarum libido iubis tonsis extinguitur.

Ms. 6437 [f. 60v]: En lo libre *De la natura de les coses* se lig que los cavalls se alegren molt del so de la botsina y de la trompa y de ésser en lo camp de batalles. La lur luxúria stà en los ronyons y qui·ls lleva los pèls sobre los renyons perden lur luxúria.

Ms. 10211 [f. 121v]: En *El libro de la natura de las cosas* se lee que los cavallos se alegran mucho del son de la bozina e de la trompeta e de ser en el campo de las batallas. La su luxuria está en los renyons e quien los rae o tira los pelos de los renyones pierden toda su luxuria.

Per al passatge següent observem una altra vegada la presència de Solí, que ens explica la violència que poden arribar a tenir els cavalls contra els enemics del seu amo:

Solin. *Coll.* 45.6: Inimicos partis suae norunt adeo, ut inter proelia hostes morsu petant.

Ms. 6437 [f. 60v]: Solinus diu que·ls cavalls han conexensa dels enemichs de lurs senyors, en tant que mordent y ab peus los insiten.

Ms. 10211 [f. 121v]: Solino dize que los cavallos han conosciencia de los enemigos de sus senyores, en tanto que mordiendo e con los pies los enfiestan.

²⁶¹ PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO (ed.), p. 242, nota 65.

Ara tornem a trobar Isidor citat dues vegades consecutives, que ens explica, en la primera cita com actuen els cavalls en el camp de batalla i en la segona descriu com ha de ser un cavall:

Isid. *Etym.* 12.1.43: uiuacitas equorum multa: exultant enim in campis; odorantur bellum; excitantur sono tubae ad proelium; uoce accensi ad cursum provocantur; dolent cum victi fuerint; exultant cum vicerint.

Ms. 6437 [f. 60v]: Ysidre diu que ls cavalls se alegren en los camps de les batalles, y odorant senten la batalla y prenen ardiment en lo so de la trompeta y de paraula sola, escomoguts són leugers y valenterosos a córrer. Han gran dolor quant són vensuts y gran alegria quant són vençedors.

Ms. 10211 [f. 121v]: Ysidoro dize que los cavallos se alegran en los campos de las batallas, e sienten [123r] odorando la batalla, ardimente toman en el sono de la trompeta en la batalla e de palabra sola son escomovidos e ligeros e volenterosos a correr. E han grant dolor como son vençidos e han grant alegría quando son vençedores.

Isid. *Etym.* 12.1.47: Meritum, ut sit animo audax, pedibus alacer, trementibus membris, quod est fortitudinis indicium.

Ms. 6437 [f. 60v]: Diu encara Ysidre que hom deu guardar en cavall que sia ardit de cor que mostre alegria ab los peus y que los brahons li tremolen y és senyal de gran fortalea.

Ms. 10211 [f. 121v]: Dize aún Ysidoro que hombre debe guardar en el cavallo que sea ardit de coraçón que faga son alegre de los pies e que los braços tremolen e aquesto muestra señal de grant fortaleza.

Aristòtil torna a ser present una altra vegada en els *excerpta*, però ara ens explica un mètode abortiu per a les eugues, consistent a olorar el greix que es desprèn en cremar les espelmes. Aquest passatge el trobem també al *Liber de natura rerum* i és més similar a l'*excerptum* de Saiol:

Arist. *Hist.* 8.24: abortum etiam facit equa, odorem sentiens fungi fumigantis lucernarum extinctae.

Th. Can. *Lib.* 4.34. eque, ut dicit Plinius, imprenate aliquando abortiunt, si ante nares eius extinguitur candela cerea. hoc idem mulieribus delicatis posset accidere.

Ms. 10211 [f. 121v]: Aristòtil dize que sy la yegua prenyada olía fumo de candela de sevo ençendida que luego abortaría el fijo.

En el passatge següent observem com lo *Llibre de la natura de les coses* s'identifica amb l'autor *Zenó*. Evidentment no som davant de l'obra del filòsof grec, sinó de Thomas de Cantimpré amb *Liber de natura rerum*. Aquest passatge és molt similar a l'anterior, tot i que divergeix en l'objecte de ser cremat, aquesta vegada els ronyons de la vaca. Per a Capuano seríem davant d'una cita de Bartholomaeus Anglicus (18.39), que a la vegada ho hauria extret d'Aristòtil, 8.24. Tot i així, aquest últim autor no ens explica la crema de ronyons de vaca. Cal dir que a l'obra de Thomas de Cantimpré tampoc no parla de la crema de ronyons ni de crineres de vaca:

Ms. 6437 [f. 60v]: Zenon, filòsof, en un llibre *De la natura de les coses* diu que si la ega prenyada odorava del seu dels renyons de la vaca, tantost avortaria lo prenyat.

Ms. 10211 [f. 121v]: Zenon, filósofo, en el libro *De natura de las cosas* dize que sy la yegua prenyada olía el sevo de los renyones de la vaca, luego aborta el prenyado.

Al penúltim *excerptum* veiem com torna a aparèixer Plini i ens explica que perquè el cavall no es fatigui se li pot lligar un penjoll de dents de llop. Veiem una altra vegada com aquests passatges es mouen entre la superstició i la realitat:

Plin. *Nat. Hist.* 28.78.257: dentes quidem eorum maximi equis quoque adalligati infatigabilem cursum praestare dicuntur.

Ms. 6437 [f. 60v]: Plinius diu que si lligues al coll del cavall les dents del llop, no s'enuja de córrer ni de treball que li façes sostenir.

Ms. 10211 [f. 121v]: Plinio dize que si ligaras al cuello del cavallo los dientes del lobo, non se aguara nin sentirá tabajo que le fagas sostener.

Finalment, observem que apareix Dioscòrides, llatinitzat, que ens explica les virtuts de la femta del cavall crua o cremada per estrènyer el flux sanguini:

Diosc. *De materia medica* 2.72: tam asinorum quam equorum fimum siue crudum siue crematum addito aceto, sanguinis eruptiones cohibet.

Ms. 6437 [f. 60v]: Diastòrides diu que ls fems del cavall cru o cremat estreny tot flux de sanch.

Ms. 10211 [f. 121v]: Discòrides dize que el estiércol del cavallo crudo o quemado vieda e estrenye fluxo de sangre.

Així doncs, hem constatat un passatge inexistent a l'obra de Pal·ladi però que és present a les dues versions, castellana i catalana. Aquests *excerpta* han servit per ampliar la informació que s'oferia sobre els cavalls, tot donant una sèrie de consells de vegades més propers a la superstició que a la realitat. El fet que aquests *excerpta* siguin presents demostra l'interès que despertava el món eqüestre en època medieval i la voluntat de difondre tot tipus de coneixement sobre aquests animals. Cal destacar, a més a més, que els autors que s'han anat citant eren considerats eminències en la matèria, per la qual cosa es posa de manifest la seva autoritat davant de la matèria, en aquest cas eqüestre. També hem de considerar que les gestes dels cavalls dels grans generals grec i romà, Alexandre i Cèsar, gaudien d'un gran renom, ja que han arribat a manera d'*excerpta* entre els capítols de Pal·ladi referents als cavalls. Finalment, hem de tenir en compte com les obres enciclopèdiques medievals ens han transmès a manera de recull la matèria equina, com són *Liber de natura bestiarum* i *Liber de natura rerum*, i d'aquesta manera han fet perviure la transmissió del llegat clàssic a través del temps:

Passatge	Ms.6437	Ms.10211
4.12	<p data-bbox="389 277 759 349" style="text-align: center;">De les propietats y natures dels cavalls</p> <p data-bbox="352 369 799 517">Aristòtil diu que lo cavall no ha fel y ama aygua tèrbola per a beure. Y, a vegades, quant l'aygua és molt clara, ab los peus la enterboleix y delita's molt que puga nadar en aygua.</p> <p data-bbox="352 521 799 824">Plinius diu que·ls cavalls han enteniment, car trobat s'és que alguns fahien cobrir lo cap als cavalls y acostaven-lo a la egua, lur mare, y saltaven-la axí ab lo cap cubert. Y, après descubert lo cap, coneixen que havia saltada lur mare pròpria, soptosament se deixaven caure de algun lloch alt y morien, altres que no volien menjar y axí morien.</p> <p data-bbox="352 828 799 1066">Diu Aristòtil que lo cavall y la egua aiustant lurs boques, vomant la huna a l'altra, se provoquen a luxúria. Y lo cavall no salta de sa mare, ans sofisticament o ab maestria de cobrir-li lo cap o en algun loch escur ha saltada sa mare soptosament fa, segons damunt és dit.</p> <p data-bbox="352 1070 799 1709">Solinus diu que provada cosa és que·ls cavalls han judici y rahó. Y trau-ne exemple del cavall de Alexandre, Buçifal, que après que aquell qui·l pensava lo havia ensellat, no consentia que altre y cavalcàs, sinó Alexandre. Semblantment del cavall de Gayus Çesar, que may conçentí que altri lo cavalcàs sinó Gayus Çesar. Ans se esdevent que·l rey de Sithia vençé en camp a Gayus Çesar. Y quant lo rey se acostava per despullar Gallus, lo cavall ab dents y ab peus se leixà anar al rey hi·l matà, hi·l calgigà. Encara diu més que han gran afecció y amor a lur sennor y mostren-ho quant lo veen en perill. Moltes vegades ploren y giten làgremes. Encara·s mostra per lo cavall de Nicomede, fill del rey de Pèrsia, que après que fonch mort, no volch menjar ans se daixà morir.</p> <p data-bbox="352 1713 799 1800">E diu Ysidre que·l cavall solament ab làgremes mostra sa afecció de la dolor de son sennor.</p> <p data-bbox="352 1805 799 1953">Plinius diu que·l cavall és bèstia molt fel als hòmens, axí com lo ca. Y ha gran devinament de les batalles, quals deuen vèncer o ésser vençuts, quant perden lur senyor ploren.</p> <p data-bbox="352 1957 799 2016">Ysidre diu semblant que·ls cavalls en lur tristícia o en lur alegria mostren en</p>	<p data-bbox="826 369 1300 517">Aristòtil dize que el cavallo non ha fiel e ama mucha agua trébola para beber. E muchas vegadas quando el agua es mucho clara, con los pies se esfuerça de enturbiarla e ha grant plazer que pueda nadar en agua.</p> <p data-bbox="826 521 1300 824">Plinio dize que los cavallos ha grant entendimiento, car fallase que algunas fazían cobrir las cabeças a los cavallos e açercavan el cavallo a la yegua su madre e saltávala assí con la cabeça cubierta. E después, descubierta la cabeça, conosçía que avía saltado a su madre propia e sobtosamente se dexava caher de algunt lugar alto e muría, e otros dizen que non querían comer e murían.</p> <p data-bbox="826 828 1300 1066">Dize Aristòtil que el cavallo e la yegua ayuntando sus bocas, e usmando el uno al otro, se provocan a luxuria. E dize que el cavallo non salta a su madre antes sy suphisticadamente e con maestría de cobrir la cabeça o en algunt lugar escuro ha saltado a su madre, luego se derrueca e se dexa morir, así como de suso.</p> <p data-bbox="826 1070 1300 1709">Solinio dize que provada cosa es que los cavallos han asý mesmo juicio e razzón. E saca enxemplo del cavallo de Alexandre, Buçifal, que después que aquél que lo pensava lo avía ensellado, non consentía que otro en el cavalgase synon Alexandre. Semejante enxemplo recuenta del cavallo de Gaius Çesar, que en ningunt tiempo sufrió que otro en el cavalgase, sino Gayus Çesar. Antes acaesçió que el rey de Seçilia vençió en el campo a Gayus Çesar. E quando el rey se acostó para despojar a Gayus, el cavallo con los dientes e con los pies se dexó yr a él e lo acoçeo. E aun dize mas que ha grant afecçión e amor a su señor e muéstranlo quando lo veen en peligro que muchas vezes lloran e echan lágrimas. E aún lo muestra por el cavallo de Nicomede, fijo del rey de Persia, que después que fue muerto su senyor, non quiso comer, antes se dexó morir.</p> <p data-bbox="826 1713 1300 1800">E dize Ysidoro que el cavallo solamente con lágrimas amuestra la afecçión del dolor de su senior.</p> <p data-bbox="826 1805 1300 1953">Plinio dize que el cavallo es bestia muy fiel a los hombres, asý como el perro. E ha grant presagio o adivinamiento de las batallas, quales deven vèncer o ser vençidos, quando pierden su senyor ploren.</p> <p data-bbox="826 1957 1300 2016">Ysidoro dize semejante que los cavallos en su tristeza o en su alegría muestran en</p>

	<p>les batalles quals venceran o seran vensuts.</p> <p>Aristòtil diu que los cavalls amen molt la lur generació y lurs fills, en tant que si alguna egua hauria fill y morrà la egua, que llavors altra egua nodreix lo pollí de la egua morta. Y algunes vegades lo asaia de nodrir alguna egua que no haurà llet y axí lo pollí mor.</p> <p>En lo libre <i>De la natura de les coses</i> se lig que los cavalls se alegren molt del so de la botsina y de la trompa y de ésser en lo camp de batalles. La lur luxúria stà en los ronyons y qui·ls lleva los pèls sobre los renyons perden lur luxúria.</p> <p>Solinus diu que·ls cavalls han conexensa dels enemichs de lurs senyors en tant que mordent y ab peus los insiten.</p> <p>Ysidre diu que·ls cavalls se alegren en los camps de les batalles. Y odorant senten la batalla y prenen ardiment en lo so de la trompeta y de paraula sola, escomoguts són leugers y valenterosos a córrer. Han gran dolor quant són vensuts y gran alegria quant són vençedors.</p> <p>Diu encara Ysidre que hom deu guardar en cavall que sia ardit de cor que mostre alegria ab los peus y que los brahons li tremolen y és senyal de gran fortalea.</p> <p>Zenon, filòsof, en hun libre <i>De la natura de les coses</i> diu que si la ega prenyada odorava del seu dels renyons de la vaca, tantost avortaria lo prenyat.</p> <p>Plinius diu que si lliges al coll del cavall les dents del lop no s'enuja de córrer ni de treball que li façes sostenir.</p> <p>Diastòrides diu que·ls fems del cavall cru o cremat estreny tot flux de sanch.</p>	<p>las batallas quales vençerán o serán vençidos.</p> <p>Aristótil dize que los cavallos aman mucho su generación e sus hijos, en tanto que sy alguna yegua aurá fijo e morrà la yegua, que la vegada otra cría el pórtico de la yegua muerta. E algunas de vegades los ensaya de criar yegua estéril o que non tendrá leche e con tanto el potrico muere.</p> <p>En El libro <i>De la natura de las cosas</i> se lee que los cavallos se alegran mucho del son de la bozina e de la trompeta e de ser en el campo de las batallas. La su luxuria está en los renyons e quien los rae o tira los pelos de los renyones pierden toda su luxuria.</p> <p>Solino dize que los cavallos han conosciencia de los enemigos de sus senyores, en tanto que mordiendo e con los pies los enfiestan.</p> <p>Ysidoro dize que los cavallos se alegran en los campos de las batallas. E sienten odorando la batalla, ardimente toman en el sono de la trompeta en la batalla e de palabra sola son escomovidos e ligeros e volenterosos a correr. E han grant dolor como son vençidos e han grant alegría quando son vençedores.</p> <p>Dize aún Ysidoro que hombre debe guardar en el cavallo que sea ardit de coraçón que faga son alegre de los pies. E que los braços tremolen. E aquesto muestra señal de grant fortaleza.</p> <p>Aristótil dize que sy la yegua prenyada olía fumo de candela de sevo ençendida que luego abortaria el fijo.</p> <p>Zenon, filósofo, en el Libro <i>De natura de las cosas</i> dize que sy la yegua prenyada olía el sevo de los renyones de la vaca, luego aborta el prenyado.</p> <p>Plinio dize que si ligaras al cuello del cavallo los dientes del lobo, non se aguara nin sentirá tabajo que le fagas sostener.</p> <p>Discórides dize que el estiércol del cavallo crudo o quemado vieda e estrenye fluxo de sangre.</p>
--	---	---

1.4.3. *De equis, equabus et pullis*

Tal com hem vist en *De les propietats y natures dels cavalls*, el contingut sobre matèria equina és de gran importància a l'obra de Saiol. És per això que tornem a trobar una

altra interpolació, aquesta vegada d'Isidor de Sevilla (12.1.47) entre el passatge 4.13.2 i el 4.13.3 de Pal·ladi, en què es parla de les característiques dels cavalls, sense especificar l'autoria del passatge en qüestió²⁶². Hem de tenir en compte que tant a l'edició de Pal·ladi de Gesner a l'any 1774²⁶³ com a la d'Schneider al 1795²⁶⁴, aquest passatge s'inclou com a text propi de Pal·ladi.

meritum, ut sit animo audax, pedibus alacer, trementibus membris, quod est fortitudinis indicium: quique ex summa quiete facile concitetur, uel excitata festinatione non difficile teneatur. motus autem equi in auribus intellegitur, virtus in membris trementibus.²⁶⁵

Hem de ser conscients que l'obra d'Isidor utilitza els passatges referents als equins de l'obra pal·ladiana²⁶⁶. És per aquest motiu que la tradició manuscrita ha contaminat aquesta vegada el text de Pal·ladi incloent-hi el passatge 12.1.47 de les *Etymologiarum sive originum libri XX*:

Passatge	Ms.6437	Ms.10211
4.13.2	Les costumes deuen ser tals, ço és que sia ardit en son coratge y que s'alegre al so dels seus peus quant passeiara y que los brahons li tremolen y açò és molt gran senyal de fortalea, quant los membres del cavall li tremolen, y que sia delitós en manera que solament del sennal dels esperons se moga. Laugerament la volentat del cavall pots conèxer en les orelles y la virtut y força en lo tremolament de sos membres.	Las costumbres o bondades del cavallo deven ser tales que sea ardit en su coraçón, e que sea alegre al son de sus pies quando andará. E que sus braços delanteros, o las piernas de çaga le tremolen, e aquesto es grant senyal de fortaleza, quando los miembros del cavallo o de otra bestia semejantemente e naturalmente le tremolan, e que sea deliquoso, en manera que solamente al sonar de las espuelas se mueva ligeramente con plazer, e después que sea escomovido que non se sosiegue ligeramente. Los movimientos e voluntad del cavallo puedes conosçer en las orejas e la virtud o fuerça del cavallo conosçerás en el temblamiento de sus miembros.

1.4.4. L'empelt

L'art d'empeltar arbres i arbustos ha estat cabdal per millorar la producció agrícola al llarg dels segles. L'*O.A.* de Pal·ladi posa especial atenció en aquest art, i l'agrònom fins

²⁶² HAUF, A. G., *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*, p. 418, nota 17.

²⁶³ PALLADIUS, *Scriptores rei rusticae ueteres latini*, J. M. GESNER (ed.), p. 94.

²⁶⁴ PALLADIUS, *Scriptores rei rusticae ueterum latinorum*, J. G. SCHNEIDER (ed.), p. 132.

²⁶⁵ ISIDORUS, *Etymologiarum sive originum libri XX*, 12.1.47.

²⁶⁶ ISIDORUS, *Etymologiarum sive originum libri XX*, 12.1.45-55.

i tot té una altra obra en vers dedicada als empelts, *De insitione*. Cal dir que aquest interès en empeltar és present també durant l'Edat Mitjana. D'aquesta manera trobem l'obra *Palladius abreviatus per Godefridum* de l'autor Godefridus, també conegut com a Jofre de Francònia, del segle XIII. Al primer llibre trobem com s'han de plantar els diferents arbres, i comença amb l'art de l'empelt i n'enumera nou maneres diferents²⁶⁷. Aquest tractat el trobem també present en català a través del manuscrit Espanyol 291 de la BNF, entre els folis ff. 1r-30v i també a l'annex de les dues versions de Saiol, tant a la catalana, 6437 ff. 100v-111r, com a la castellana, ff. 224r-245r, amb el títol de *Libre d'Albert*.

Al passatge 7.5.2 trobem una interpolació en què se'ns explica de manera ben detallada l'art d'empeltar amb escudet, ja que Pal·ladi només en cita la tècnica. Aquesta interpolació, o bé ja es trobava inserida al manuscrit llatí, o bé formava part d'algun altre manual, similar al de Jofre de Francònia, en què desenvolupa les diferents tècniques d'empelt. Cal dir que se'ns explica pas per pas tot el que s'ha de fer sense que se'ns escapi cap tipus de detall. Primer ens narra quina és la millor branca per ser empeltada. A continuació, se'ns explica com fer els talls en forma d'escudet tant a la branca com a l'arbre. Després, incideix en com han de quedar units empelt i arbre. Finalment, ens descriu que, una vegada comencin a brotar de nou les branques de l'arbre, aquestes han de ser extretes, i només se n'han de deixar els empelts perquè d'aquesta manera tinguin més força per créixer:

Passatge	Ms.6437	Ms.10211
7.5.2	E sàpies que la manera de empeltar a escudet en escorça se fa per tal manera. Tu pendràs los novells rams dels arbres de què volràs empeltar. Y guardaràs que sien ben fermes y ben espessos de fulles y nets que no hagen alguna taca. Y d'aquestos novells rams tu tallaràs huna fulla ab la escorça y metràs-la en la branca novella o vella ab què no sia mot vella de l'arbre que volràs empeltar, per tal manera sostllevaràs la scorça d'aquell arbre, ço és que tu hi faràs hun tall a través a la part sobirana y de aquell tall avall tu fendràs en avall la scorça fins al fust qualsque II dits a través y sostllevaràs la scorça a la huna part y a l'altra. Y metràs dins aquella fulla ab la	E sepas que la manera de enxerir a escudet o en corteza se faze por tal manera. Tu tomarás los nuevos ramos del árbol del qual querrás enxerir. E guardaràs que sean bien firmes e rezios e bien espesos de fojas e limpios que non ayan alguna taca. E de aquellos nuevos ramos tu tajarás una foja con la corteza. E la tal foja que aurás tirada con la corteza en semble, tú la meterás en la rama nueva o vieja, con que non sea mucho vieja nin antigua del árbol que querrás enxerir, en tal manera que tú solvantarás la corteza de aquel árbol. E aquesto es que tu faràs de primero un tajo al través a la parte soberana. E de aquel tajo ayuso, tú fenderás en ayuso la

²⁶⁷ Londres, British Library, Add.18752, ff. 164r-173v, s. XIV; Londres, British Library, Arundel 251, ff. 1r-12r, s. XIV: "Modus inserendi arborum multiplex est, Secundus modus, Tertius modus, Quartus modus, Quintus modus, Sextus modus, Septimus modus, Octus modus, Nonus modus."

	<p>scorça que hauràs llevada del ram novell de l'arbre de què volràs empeltar, encara dins aquella fenedura fins baix en manera que·s tinga ab lo fust sens altres mijà y, si no y porà tota cabre, tallaràs a la part sobirana a través en manera que sia igual ab lo tall que hauràs fet a través en l'arbre que deuràs empeltar. Y tornaràs a cobrir la scorça que novellament y hauràs mesa o empeltada ab l'altre scorça vella de l'arbre mateix empeltat. Emperò guarda que lo ull o gema de la scorça que empeltaràs romanga franch y sa y après ab brins de lli o jonchs, tu estrenyaràs bé aquelles escorçes la huna sobre l'altra. Y sàpies que aquesta gema o escorça tendrà lloch de aquella que hauràs sostllevada de l'arbre y açò fa a fer ab ganivet ben tallant, en manera que ni la scorça ni lo fust no romanguen escorchats. Aprés deus posar sobre la empeltadura argila mesclada ab bonyiga de bou fresca y guarda que la gema o fulla de la escorça empeltada romanga franca, ço és que·ls jonchs ab què la ligaràs ni l'argila no la toquen ni l'ambarçen al brotar. Encara, si no y volràs posar argila, ab altres fulles o rames la pots cobrir per por de pluja. Encara és mester que totes les sobiranes rames y les insanes sien tallades de l'arbre que empeltaràs salvant huna gica a la part sobirana. E sàpies que en cascun arbre que volràs empeltar en tal manera pots fer II o III empelts, per tal que si lo hu no brotava que brotàs l'altre. Emperò, si tots viuen, basta que·ls II hi romanguen, en altra quasi semblant manera o diu Pal·ladi.</p>	<p>corteza fasta al palo dos dedos al través. E quitaràs la corteza de la una parte e de la otra. E meteràs de dentro aquella foja con la corteza que auràs tirada del ramo nuevo del árbol del qual querràs enxerir. E aún de dentro aquella fenedura fasta ayuso, en manera que se tenga con el palo menos de otro medio. E sy non puede toda caber, tajaràs a la parte de suso al través, en manera que sea igual con el tajo que auràs fecho al través, alto en el árbol que querràs enxerir. E tornaràs a cobrir la corteza que nuevamente y auràs metida o enxerida con otra corteza vieja del árbol mesmo enxerido. Empero guarda que el ojo o yema de la corteza que enxeriràs quede franca o sana. E después con juncos o con bova seca o con briznas de lino tú estrenyaràs bien aquellas cortezas la una sobre la otra. E sepas que aquesta yema o corteza tendrá lugar de aquella que auràs solevantada del árbol, aquesto es que fará yema o rama, assí como fará aquella que auràs partida o tirada del palo del árbol. E sepas que aquesto faze fazer con ganyuete o cuchillo delgado e que corte bien, o en manera que la corteza nin el palo non queden despedaçados nin desollados. E después debes meter de suso de la enxeridura arzilla mezclada con buñigas de buey fescas e toda vegada es menester que la yema o foja de la corteza enxerida quede franca, aquesto es que los juncos o ligaduras con que las ataràs, ni el arzilla non la toquen nin la enbarguen que non pueda brotar. E aún sy non querràs meter arzilla, con otras fojas o ramas la puedes cobrir por miedo de la lluvia e no y metas arzilla. Empero sy la metes, no y puedes nozer po razón de la calentura del sol. E aún es nesçesario que todas las ramas altas e aún las baxas sean cortadas e tiradas del árbol que enxeriràs, salvando unas pocas de las de alto. E sy por aventura echara de [ramas] nuevas que muchas vezes sea reconocido e que le sean tiradas. E sepas que en cada árbol que querràs enxerir como de suso es dicho, es a saber, en la canya o en las ramas, puedes fazer dos o tres enxertos semejantes en cada rama, por tal que sy la una non brotava que brotase el otro. Empero sy todos biuen, que los enxertos y aturen, o todos sy la virtud del árbol lo puede sufrir, en otra quasi semejante manera lo dize Palladio.</p>
--	--	---

En aquest mateix capítol 7.5 trobem una altra interpolació en què se'ns explica l'empelt en *politxo*, és a dir, l'empelt de fenedura. En aquest cas tampoc trobem quina en devia ser la font. Suposem que podria ser o bé la pròpia font manuscrita llatina, o bé extreta d'algun *Pal·ladi arromançat*. Se'ns expliquen les tècniques d'empelt més utilitzades, primer la d'escudet i en segon lloc la de fenedura. A més a més, aquest passatge se'ns mostra sota el títol *De empeltar ab palluxó*, com si fos un altre capítol. Descriu de manera detallada tot el procés de l'empelt amb *politxo*. Primer ens explica que a l'arbre en què s'han d'empeltar les branques se li ha d'haver tallat prèviament el tronc. Sobre aquest s'hi forada l'escorça amb un *politxo*, per tal de deixar lloc després a l'empelt. A continuació, es lliga l'empelt, perquè així no pugui caure. Finalment, ens indica que podem introduir més d'un empelt sobre el tronc, fins a quatre, per tal d'assegurar-ne l'èxit:

Passatge	Ms.6437	Ms.10211
7.5.3	<p><i>De empeltar ab palluxó</i></p> <p>Altra manera y ha de empeltar ab palluxó, la qual dien alguns que·s pot fer axí en giner o febrer com en agost y septiembre, especialmente en arbres grossos y vells y fas axí. Tu tallaràs l'arbre tot redó o cascuna branca per si volràs empeltar cascuna branca, y allí aplanaràs lo tall que romanga redó. Y après fendràs la scorça fins a II o III dits ab hun palluxó que hauràs fet a manera de escarpe y sia de os o de vori, si fer se porà, sinó faràs-ho de algun fust fort. Y és mester que sia ben polit y lis y com pus soptilment poràs, metràs-lo entre lo fust y la scorça de l'arbre, la qual escorça, per rahó de la fenedura, te farà lloch al palluxó fins al cap de la ubertura. Llavòs tu hauràs lo brot que y volràs empeltar y de la huna part tu·l tallaràs fins al cor ab huna [osca] que leixaràs al cap sobirà y aquella talladura sia feta ab coltell ben tallant y sia tan gran com la fenedura que hauràs feta en l'arbre. En lo cap de l'empelt és mester que solament y romanga la scorça menys de fust, tant com mija unglà. Y sàpies que no l'erraràs. Y de l'altra part de l'empelt, si fer-se pot, com pus soptilment poràs, tu llevaràs hun tel prim quasi qui·l vol raure de la scorça. Emperò no és molt mester y metràs lo brot dins aquella fenedura fins a la osca que hauràs leixada en la part sobirana. Axí, emperò que la</p>	<p>Otra manera ay de enxerir a palucho, la qual dizen algunos que se puede fazer asý en tiempo de enero o de febrero como en agosto o en setiembre, espeçialmente en árboles gruesos o viejos. E faze se de enxiertos enteros. Tú tajarás el árbol todo entero todo redondo, o cada rama por si sy querrás enxerir en cada rama. E alisarás e aplanarás bien el tajo que quede redondo e igual. Después tú fenderás la escorça fasta II o III dedos con un palucho que aurás fecho a manera de escolpo e sea de hueso de león o de çiervo o de bori o de buey, y ferse puede, synon fazerlo has de algun palo fuerte, assí como box o de otra madera rezia. E es menester que sea bien liso e bello e como más suptilmente podrás, meteraslo entre el tocho e la corteza del árbol, la qual corteza por razón de la fenedura te fará lugar al palucho fasta el cabo de la abertura. La vegada tu aurás el brot que querrás enxerir e de la una parte tú lo tajarás fasta el coraçón con una huesca que dexarás al cabo de arriba e aquella tajadura sea fecha con cuchillo bien tajante e sea tan luenga como la fenedura que aurás fecha en el árbol viejo que enxerirás. E en la cabeça de yuso del enxerto es menester que solamente y quede la corteza menos del tocho tanto como media unya e non más. E sepas que non fallirás en aquesto. E de la otra parte del enxerto o brot, sy fazer se puede, como más suptilmente podrás tú le tirarás una tela delgada quasi como quien lo quiere raer de</p>

	<p>talladura de l'empelt vers lo cor se tinga ab lo fust de l'arbre vell que empeltaràs y la scorça escorxada ab la scorça de l'arbre vell. Ab jonchs liguaràs-ho fermament. Y de sobre en la corona de l'arbre o branques que hauràs tallades, encara en torn dels empelts posaràs argila mesclada ab bonyiga de bou y ab aygua y leixaràs-ho axí romandre fins veges brotar lo empelt. Llavors poràs desligar y guarda que no leixes altres brots vells en l'arbre, car metria son poder en aquells y no en los novells. Y deus saber que en cascun arbre o branca que volràs empeltar per aquesta manera, pots metre III o IIII exercos, segons la gruixa de l'arbre o branca.</p>	<p>la corteza, a manera como quien la quiere descortezar. Empero non enpesçe mucho sy non es asý descortezada. E meteràs el enxerto o brot dentro de aquella fendedura fasta la hueca que auràs dexada en la parte de alto. Asý, empero que en la tajadura del enxerto enta el coraçón tenga el palo del árbol viejo que enxeriràs e la corteza descortezada con la corteza del árbol viejo. E con juncos o con otras ligaduras lo estrenyeràs fuertemente. E de suso en la corona del árbol o ramas que auràs tajadas, e aún en torno de los enxertos, meteràs arzilla mezclada con bunyigas de buey e con agua e dexarlo has asý estar fasta tanto que conozcas o veas brotar el enxerto. La vegada lo podràs desligar, por tal que tome más vigorosamente. E guarda que non dexes otros brotes viejos en el árbol, que echaría su poder en aquellos, e non criarían los enxertos nuevos. E debes saber que en cada un árbol o rama que querràs enxerir por aquesta manera, puedes meter II o III o IIII enxertos, segund la groseza del árbol o de la rama.</p>
--	---	--

2. Mètode de traducció

En aquest apartat estudiem el pròleg, les intervencions en primera persona del protonotari, el lèxic, la morfologia, la sintaxi, l'estil de la versió de Saiol i la tipologia d'errors comesos. És de gran interès analitzar el proemi per veure si es compleixen els esquemes característics medievals dels pròlegs i si realment es duen a terme al text. Trobem una introducció breu sobre Pal·ladi i la seva obra, seguida d'una breu biografia del traductor i la justificació de traduir l'agrònom llatí. No hi són absents ni els llegats cristià ni clàssic a través de cites i explicacions. Tampoc no hi falta una *captatio benevolentiae* per part de Saiol. A continuació, investiguem les intervencions en primera persona del protonotari dins del text i els topònims no pal·ladians que hi apareixen.

Un dels aspectes de gran rellevància del text és la riquesa lèxica de l'*Opus agriculturae*, i en especial el camp dels fitònims. És en aquest apartat on veiem realment el coneixement que posseeix d'aquest lèxic tan específic. Els aspectes morfològics també són analitzats per contrastar les dificultats en què es troba el protonotari. Pel que fa a la sintaxi, examinem si tradueix correctament les estructures sintàctiques i si queden gaire alterades respecte de la font llatina. També valorem l'estil de Saiol, ja que l'aridesa i sobrietat de l'estil pal·ladià dificulta dur a terme una traducció concisa. Analitzar la tipologia d'errors és cabdal per comprendre fins a quin punt Saiol erra per desconeixement de la llengua llatina, o bé si ens trobem davant de males lectures condicionades pel manuscrit llatí emprat.

2.1. El proemi

Abans de parlar pròpiament de la traducció de Ferrer Saiol és necessari fer esment del pròleg que es conserva en ambdues versions, tant a la catalana com a la castellana, ja que el proemi ens permet comprendre millor la intenció de Saiol.

Els primers pròlegs de traduccions en llengües vernacles tenen una sèrie de llocs comuns procedents dels models d'escriptura llatins, en els quals es poden distingir diverses parts²⁶⁸: solen constar d'una *captatio benevolentiae*, que normalment apareix al final de l'exordi; en segon lloc, el traductor ens explica l'ofici de traslladar d'una llengua a una altra i, fins i tot, a través de cites, se'ns descriu com traduïen els autors de l'Antiguitat; a continuació, s'hi aporta la raó per la qual es duu a terme la traducció; i, dins d'aquest últim apartat, s'inclou la dedicatòria, és a dir, a qui va dirigida, tot elogiant la figura del personatge.

Abans, però, d'analitzar les parts en què podem dividir el pròleg de Ferrer i observar si compleix amb aquestes divisions, considerem el títol que l'encapçala: *Prohemi de Pal·ladi Rutuli De agricultura*, conservat només a la versió catalana. Som, per tant, davant l'inici de l'obra de Pal·ladi, però amb la peculiaritat que no conserva el mateix títol de la tradició manuscrita: *Palladii Rutilii Tauri Aemiliani uiri inlustris Opus agriculturae*. Així doncs, just al començament ja s'entreveu com el material que posseïa Saiol estava alterat i com la pròpia fama i, per tant, la gran difusió i tradició manuscrita de Pal·ladi havia anat substituint i modificant, fins i tot, el títol de l'obra.

Si seguim l'estructura del proemi de Ferrer podem copsar com es pot dividir en cinc parts, enllaçades tot formant una unitat: Pal·ladi i *l'Opus agriculturae*, Saiol i la necessitat de traduir Pal·ladi, el llegat clàssic amb Ciceró, la tradició cristiana i, finalment, la *captatio benevolentiae*.

²⁶⁸ RÍO FERNÁNDEZ, R., "Los prólogos y las dedicatorias en los textos traducidos de los siglos XIV y XV: una fuente de información sobre la traducción y la reflexión traductológica", *Estudios humanísticos. Filología*, 28 (2006), pp. 161-184.

Pal·ladi i l'*Opus agriculturae*

A les primeres línies del proemi, Saiol ens escriu el nom, traduït en llengua vernacla, de l'autor llatí, i la seva procedència distingida, noble, dins de la ciutat de Roma. A continuació, enumera les diverses raons per les quals Pal·ladi té la necessitat de concebre una obra com l'*O.A.* En primer lloc, la gran estimació *no solament de la ciutat romana, ans encara a totes les partides del món*, però que no podrien ser mantingudes *sens llauradors e persones que conreen la terra*. Aquest fet provoca que Pal·ladi, segons el protonotari, tingui la necessitat de crear una obra literària on hi sigui present l'agricultura. A més a més, justifica l'agricultura a través de coneixements bíblics, ja que Ferrer llegí, *lig*, que en temps anteriors al diluvi la humanitat vivia dels fruits del bosc, cosa que en temps posteriors ja no seria possible per l'increment de població. En el pròleg de Ferrer l'agrònom llatí és adaptat a un context cristià, ja que al pròleg s'entreveu que és un coneixedor d'aquests fets bíblics passats:

Encara que s'lig que en lo primer temps los hòmens vivien dels fruïts dels arbres, ço és ans del diluvi que ls hòmens no eren tants en nombre com són hui. Per la qual rahó Pal·ladi hagué consideració que no solament los fruïts dels arbres, ans encara los animals a ella necessaris, així com són molts e diversos, oçells, bèsties, cavallars, asinines, mulars, gossos, e gats, e altres que encara que cascú, segons sa natura, pogués viure en los boscatges, fets salvatgos.²⁶⁹

En segon lloc, Ferrer ens explica com els diferents càrrecs dins dels diferents estaments socials han intervingut no només en el desenvolupament de les ciutats, sinó també en el desenvolupament de l'agricultura, començant pel propi Salomó. Gràcies a aquesta dada, Saiol pot introduir la cita del Salm CIII en llatí i la seva traducció en romanç, per tal de prevaler així com a autoritat en coneixements teològics:

Emperò no proffitarien molt als hòmens que ls an menester per a son profit e delit y encara més, per açò que molts papes, emperadors, reys, comptes e altres grans hòmens, axí llechs com ecclesiàstics e altres de menor stament, axí per llur delit com profit, se delitaven en ennoblir lo món. Alguns d'ells edificaven palaus e castells forts, ciutats e llochs. Altres plantaven vinyes e arbres e prats qui servien a llurs necessitats y la cosa pública, volent seguir la manera que tingué Salomó, qui féu tot son poder en ennoblir lo món seguint la doctrina donada per son pare David en lo .CIII. Psalm del Saltiri a hon diu: *hoc mare magnum et spaciosum manibus contractandum*, quasi que vol dir que aquest gran mar e ample, ço és la terra, deu ésser tractada e ennoblida per les mans dels hòmens edificant, plantant e espletant aquella.²⁷⁰

En tercer lloc, el protonotari ens descriu com el propi Pal·ladi, coneixent tots aquests fets descrits anteriorment, veu la necessitat d'abandonar Roma i anar a Grècia a

²⁶⁹ Ms. 6437, f.1r.

²⁷⁰ Ms. 6437, f.1r.

la recerca dels antics escrits d'agricultura, per llegir-los i així informar-se del llegat agronòmic de l'Antiguitat grega:

E per totes aquestes rahons, Pal·ladi partí personalment de la ciutat de Roma e çercà gran partida de Grècia, hon foren antigament los philòsoph[s], e gran partida de Ytàlia, e volgué legir molts e diversos libres que alguns philòsofs havien scrits e lexats per memòria en lo fet de agricultura.²⁷¹

Per a Ferrer el coneixement agronòmic de Pal·ladi no prové només de la lectura dels Antics, sinó a partir de tot allò que ha escoltat i ha experimentat en primera persona. Aquest fet fa que l'obra agronòmica es transformi, no només en una obra literària, sinó en una obra pràctica, és a dir, en un manual d'agricultura, segons Ferrer:

E per ço volch provar la manera que los lauradors tenen en edificar e plantar lurs vinyes e arbres, e com los empeltaven, e lo temps en què sembraven o collien, e conservaven cascuna sement, e los noms de cascuna, e com nodrien lurs bestiar grossos e menuts, e la natura de cascuns, e per si mateix volch sperimentar e provar moltes de les coses que havia legides e hoýdes.²⁷²

La voluntat de Saiol per voler cristianitzar Pal·ladi és tema recurrent, i aquesta vegada ho justifica perquè la creació de l'*O.A.* és per amor a Déu. Tot i així, cal destacar que no només és per aquest amor a la divinitat, sinó també a la cosa pública. Per tant, segons el protonotari, l'agrònom llatí constitueix també una obra per amor a l'Estat i al seu bon funcionament: "E après, per caritat que havia de Déu e dilecció a la cosa pública, copilà e ordenà lo present libre" (Ms. 6437 [f.1v]).

A continuació, parla del llatí com a llengua d'escriptura en comparació amb les vernacles i les dificultats que en comporta la traducció, per la seva brevetat i elegància. Aquest fet contrasta, segons Saiol, amb el primer capítol, *De praeceptis rei rusticae*, en què Pal·ladi fa palesa la necessitat que l'obra sigui entesa per un públic ampli, ja que el protonotari creu que la brevetat i l'elegància del llatí fan que restringeixi el nombre de lectors a qui va adreçat. Tal com assenyala el professor Tomàs Martínez, el traductor no té en compte que la llengua en què està escrit el tractat era la llengua pròpia dels romans, cosa que no dificultava la comprensió, mentre que a un contemporani de Ferrer que tingués una formació acadèmica pobra li era impossible comprendre aquell llatí²⁷³. És per això que en posar a un nivell més elevat la llengua llatina respecte a la vernacla es crea aquesta confusió en la comprensió del primer capítol de l'*Opus agriculturae*:

²⁷¹ Ms. 6437, f.1r.

²⁷² Ms. 6437, f.1v.

²⁷³ MARTÍNEZ ROMERO, T., *Tòpics literaris, traducció medieval i tradició romànica*, pp. 30-31.

copilà e ordenà lo present libre, en latí, ben curt e breu y molt soptil, no contrastat que en lo prefassi de son libre hagués protestat la art de agricultura deu ésser tractada per hòmens grossers als quals no deu hom parlar subtilment, axí com si eren hòmens de sciència.²⁷⁴

Torna a insistir en l'elegància i brevetat dels mots llatins i la problemàtica de la traducció d'un lèxic científic desconegut a les llengües vernacles. És per aquest motiu que l'obra de Pal·ladi ha estat rebutjada, segons Saiol, en no ser entesa, tot i que hi ha hagut arromançadors de l'agrònom llatí. Aquests, però, han fet una obra poc acurada i han mantingut els termes desconeguts en llatí, la qual cosa és criticada per Saiol, ja que considera poc lloables aquestes mancances lèxiques dels traductors. Tot i així, ell es troba també en certes dificultats per traduir certs passatges i certs mots:

E és cert que lo libre de Pal·ladi, per la gran subtilitat e brevitat de vocables que no són en ús entre nosaltres en Cathalunya, ne encara en Espanya, és molt avorrit e rebujat e menspreat, per tal com no·l podien entendre, encara que alguns se'n sien fets arromançadors, los quals no an aguda cura de declarar molts vocables que y són, no coneguts ne usats en nostre lenguatge, mas que·ls an posat simplement segons que·ls an trobat scrits en lo latí, de manera que si poch són entesos en romanç, encara que en moltes partides del romanç no an espressat ne dit lo enteniment de Pal·ladi, ans y an posat contrari en derogació e per indici de Pal·ladi.²⁷⁵

Saiol i la necessitat de traduir Pal·ladi

A partir de les mancances dels textos arromançats de Pal·ladi, s'entreveu la necessitat que té el propi protonotari d'aparèixer com a única persona preparada per traduir de manera òptima l'agrònom llatí. A més, critica la manca de coneixements dels seus coetanis a l'hora de traduir l'obra pal·ladiana. Cal destacar que Ferrer, en el seu proemi, reivindica el poder de la tasca traductora, atès que no només es dóna vigència a l'autor traduït, sinó que també és un exercici que ennobleix qui el desenvolupa.

Tot seguint el proemi, podem trobar un cert paral·lelisme estilístic a l'hora de compondre aquest passatge amb el de l'inici del pròleg. Primerament tenim la presentació del personatge de Pal·ladi, l'estament al qual pertany i la seva procedència. De la mateixa manera tenim el nom del traductor, estament, origen i el càrrec que ocupà dins de la Cancelleria. Després de les pròpies referències biogràfiques, Ferrer critica les traduccions anteriors de l'agrònom i reclama la utilitat i el profit que poden treure de la traducció present els coetanis. D'una manera similar, a l'inici del proemi trobem com

²⁷⁴ Ms. 6437, f.1v.

²⁷⁵ Ms. 6437, f.1v.

justifica que Pal·ladi fes una obra amb una finalitat divulgativa. Així doncs, Saiol en el pròleg posa en paral·lel i quasi en el mateix nivell d'importància el creador literari i el traductor. El segon se serveix del primer per optar a la mateixa fama i glòria que l'agrònom llatí, ja que duu a terme la vernacularització de l'*O.A.*:

Ms. 6437 [f.1r]	Ms. 6437 [f.1v]
<p><i>Pal·ladi Rutuli Tauri Emulian fou noble hom de la ciutat de Roma, a per la gran affecció que havia a la cosa pública, no solament de la ciutat romana, ans encara a totes les partides del món, la qual cosa pública no és durable, ne·s pot sostenir sens llauradors e persones que conreen la terra, sens indústria de les quals los hòmens no porien haver convenient vida per a ells mateixos ne per als qui·ls són necessaris [...] e volgué legir molts e diversos libres que alguns philòsofs havien scrits e lexats per memòria en lo fet de agricultura [...] e per si mateix volch sperimentar e provar moltes de les coses que havia legides e hoýdes. [...] E après, per caritat que havia de Déu e dilecció a la cosa pública, copilà e ordenà lo present libre, en latí, ben curt e breu y molt soptil [...]</i></p>	<p>qui solament <i>per copilar aytal libre mereixch yo haver gran glòria, perquè yo, Ferrer Sayol, ciutadà de Barçelona, qui fuy protonotari de la molt alta senyora Dona Elionor, Reyna de Aragó, que fou muller del molt alt senyor rey en Pere de Aragó, ara regnant, e filla del Rey en Pere de Sicília, vehent los grans defalliments qui eren en los libres arromançats del Pal·ladi, vehent encara que aquest libre és molt útil e profitós a tots los hòmens, axí de gran stament com baix, que vullen entendre en agricultura, a la qual naturalment són inclinats en llur vellea</i></p>

El llegat clàssic

Com no podia ser d'una altra manera, un coneixedor de l'*Ars dictandi* i protonotari de la reina Elionor havia de demostrar els coneixements dels autors llatins. Per a aquesta ocasió té present Ciceró i l'obra *De vellea*, segons cita el mateix traductor. De la mateixa manera, Pietro de Crescenzi, autor del s. XIII, al pròleg dels *Ruralia commoda* també cita Ciceró i precisament té en compte les mateixes paraules llatines de Saiol, que són extretes del *De officiis* i no pas del *De senectute*, com afirma Ferrer²⁷⁶.

El que podem asseverar és que Ferrer, o bé desconeixia la font de l'obra ciceroniana, o bé pel context en què estava parlant li anava molt millor la referència al *De senectute* i no pas al *De officiis*. Val a dir que els passatges del *De senectute* que fan referència a la pràctica agrícola en la vellesa com a la més lloable de les activitats serien

²⁷⁶ CICERO, *De officiis*, 1.151: "Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agri cultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius."

Ms. 6437, f.1v: "fa recomendació Tulli en hun seu libre intitulat *De vellea*, en lo qual recompta grans prerrogatives e grans plahers e delectacions e profits en la agricultura."

els passatges que corresponen del XV.51 al XVII.60²⁷⁷, que poc tenen a veure amb el que escriu Saiol.

Al seu pròleg, Crescenzi cita Ciceró tot anomenant-lo *Tullius*, tal com fa Saiol. A més, Pietro no explicita l'obra de la qual està extret el passatge; i a la continuació del pròleg de Saiol, tot i no ser igual a la de Petrus, observem un cert aire crescenzià. Asseverar que té al davant el pròleg de l'autor italià seria massa agosarat, però sí que podem dir que devia tenir algun *excerpta* de Ciceró en el qual hi hauria citades aquestes sentències sobre l'agricultura:

Ms. 6437 [f.1v]	Crescenzi, <i>Ruralia commoda</i> [p.25]
<p>en llur vellea, en special los hòmens que són stats en llur juventut de gran e noble coratge, e an treballat e entés en fets de armes e altres notables fets a utilitat de la cosa pública segons que y fa recomendació Tulli en hun seu libre intitulat <i>De vellea</i>, en lo qual recompta grans prerrogatives e grans plahers e delectacions e profits en la agricultura, ço és conrrear la terra la qual, segons que ell diu, no sab retre a son llaurador ço que li comana sens usura, quasi que diga que la sement que y sembra li restitueix en molt maior nombre que no la sembra e moltes altres maravelles que serien largues de scriure. Encara reçita en aquell mateix libre molts savis e antichs hòmens e philòsophs de gran estament qui en llur vellea llauraven e fahien llaurar e cultivar lurs terres e ell mateix, Tulli, féu semblantment, segons que ell mateix ne fa testimoni. Dien que res en lo món no és pus delitable a l'hom vell de gran estament que en fer conrrear les terres.</p>	<p><i>nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homini libero dignius: ut ait Tullius, et cognoscens, quod in cultu ruris status facile inuenitur tranquillius, excitatur otiositas, et proximorum laesio evitatur, amplius, quod cultus ruris exquisita doctrina, per quam facilius et abundantius utilitas percipitur, et delectatio procuratur quam si negligenter et sine certa industria singula consueto more colantur, uiris bonis qui de suarum possessionum redditibus sine cuiusquam laesione iuste uiuere uolunt, merito appetenda est, ad cultum ruris mentem animumque conuertit.</i></p>

Saiol enllaça magistralment la vellesa de l'home amb la necessitat de conrear les terres, tal com aconsellaven els autors llatins. A més, recorda que homes de gran estament, que han lluitat i han treballat per a la *Res publica*, poden, durant els últims anys de la seva vida, ennoblir-se amb el conreu de la terra. Veiem que tant Pal·ladi com el propi Saiol han format part d'aquesta *Res publica* i és per aquest motiu que el protonotari hi insisteix tant.

Cal destacar també que la persona a qui anava dirigida la traducció podia estar vinculada directament a la Cort. Per una banda, podria ser el propi monarca Pere III avançat en anys, o bé algun company de la cort que també era d'edat avançada que veia reconeguda la seva dedicació a la Cort. Per l'altra, també seria plausible considerar que

²⁷⁷ CICERO, *Cato maior de senectute*, XV. 51-XVII. 60.

aquesta *Res publica* fos per a l'infant Joan, si entenem que es tractava d'un noi jove i que havia de tenir present les tasques de servei a la Cort i, a la vegada, de l'agricultura com a activitat remarcable i a tenir en compte per a l'educació no només en l'àmbit agronòmic, sinó també en el dels valors morals. Cal insistir que al final d'aquest passatge Saiol torna a remarcar que no hi ha res més grat per a l'home vell que el conreu de les terres, tot tancant així el parlament sobre Ciceró.

La tradició cristiana

Com hem anat veient, Ferrer té en compte les Sagrades Escripures per compondre el proemi, primer citant el diluvi i després el Salm CIII en llatí. Però al final del pròleg torna a incidir en la religió. Aquesta vegada ja no cita cap font, sinó que narra la pràctica religiosa i la devoció cap a Déu. La vida contemplativa és acompanyada del conreu i genera l'ascens cap a la divinitat. Aquesta vida allunyada dels afers mundanals fa que l'home pugui avançar en els diferents esglaons cap a Déu fins arribar al tercer i últim, on hi haurà les persones que han servit la divinitat i la *Res publica* del món, tal com féu Pal·ladi i ara està fent Saiol:

Emperò o entén a dir los qui's volen retraure e lunyar en lur vellea dels afers mundanals, e pensar, e contemplar en los fets celestials, car remirant los fruyts e spelts de la terra, deu conciderar e contemplar que la gràcia divina fa germinar la terra solament a servey de l'home, car Déu, tot poderós, no fretura dels espelts de la terra. Mas lo home solament e contemplant aquestes coses e retent gràcies a Déu tot poderós, a pujar lo primer grau o escaló de contempalció en Déu. Aprés, porà muntar més leugerament lo segon escaló, de contemplar com Ihesucrist, Déu e home, fes fer nostre frare servent natura humana. Aprés, porà contemplar lo tercer i darrer escaló, qui és de contemplar en lo goig que hauran en paradís los amichs de Déu qui hauran treballat a son servey e de la cosa pública del món, de la qual és ell cap e maior príncep.²⁷⁸

Captatio benevolentiae

Al final del proemi trobem, com no podia ser d'una altra manera, una *supplicatio* on el traductor demana la benevolència del públic lector. Abans, però, reforça la necessitat de traduir de nou l'*Opus agriculturae*, tot justificant-se a partir de tot el que ha anotat anteriorment: “E yo, per totes aquestes coses, e volgut novellament aromançar, e

²⁷⁸ Ms. 6437, f.2r.

declarar aytant com ma grosseria e suficiència a bastat lo dit libre de *Pal·ladi*, tornant aquell novellament de latí en romans” (Ms. 6437 [f.2r]).

Tot seguit, demana el perdó, *supplicatio*, als lectors per les seves mancances com a traductor, tal com succeïa als pròlegs de traduccions medievals²⁷⁹. A tall d'exemple trobem el pròleg de la versió atribuïda a Andrea Lancia, en què demana perdó per les dificultats a l'hora de traduir el vocabulari fitonímic de *Pal·ladi*, desconegut a la Toscana. Cal destacar que Ferrer també anota les mancances lèxiques que han intentat estar suplertes pels llibres de gramàtica i de medicina i l'afany per una traducció òptima. Tot i així, es troba que no ha pogut traduir alguns mots de manera adequada, per la qual cosa demana al lector que corregeixi i adequi les errades que trobarà, ja que d'aquesta manera l'obra podrà ser millorada. Tot i que som davant d'un lloc comú, cal recalcar que al llarg de l'obra Saiol troba problemes lèxics que intenta resoldre a partir de diferents manuals de traductologia, i no sempre amb el mateix encert:

Ms. 6437 [f.2r]	Plut. 43.13 de la Biblioteca Medicea Laurenziana [f.1v]
E soplich a tots los legidors de aquest libre que no m'o tinguen a presumpsió, car a bona intenció e profit de la cosa pública ho he fet. E si per ventura yo ne he bé enterpretats alguns vocables de sements o de arbres o de altres coses, açò és esdevengut perquè no·ls he trobats exposats ne declarats en alguns llibres, axí de grammàtica com de medicina, encara que diligentment hi haia treballat. E lexen a correcció de maior e millor interpretador que yo, que li plàsia suplir y corregir los defalliments que y són, per tal que en los trellats, si algú y donara fe, no se'n segueixca error e açò per caritat de Déu e dilecció de la cosa pública.	Prendi chunque tu se questo libro, et se alcuni legumi o semi o frutti sono in esse li cui uocaboli non intenda, pensa che li piu non sono in uso questo seno di Toscana o cercane da quelli che il paese di campagna o di lauoro usano. Sia questo lunghissimo prolago per ristoro del breve & piccolo di Palladio, et nome et fama del uolgarizzatore.

Així doncs, podem parlar del pròleg de Ferrer com una obra que segueix les convencions literàries de l'època. Per una banda, segueix les *Sagrades Escripures* per justificar la necessitat de traduir l'obra de *Pal·ladi*. No endebades, cita Ciceró, un autor estudiat durant tota l'Edat Mitjana, i, en especial, a l'escrivania reial, com a model en l'art de la retòrica i autor clau dels manuals de l'*Ars dictandi*.

²⁷⁹ MARTÍNEZ ROMERO, T., *Tòpics literaris*, pp. 34-35; RÍO FERNÁNDEZ, R., “Los prólogos y las dedicatorias”, pp. 161-184.

Així doncs, podem apreciar com hi és present l'estil cancelleresc, no només en la datació de la traducció²⁸⁰, sinó també en l'estil de l'escriptura. Trobem una certa cadència en totes les frases, no només al final de les clàusules; els períodes són llargs, i són acompanyats de diferents exemplificacions introduïdes per subordinades que amplien el contingut²⁸¹. A més observem, a través dels llocs comuns, la voluntat i la manera en què ha de ser traduïda l'obra i la predisposició del traductor per tal de dur a terme una nova obra en romanç apta per ser llegida i d'aquesta manera traslladar el llatí de Pal·ladi al present de Saiol. Aquest pròleg és, en definitiva, la continuació del medievalisme, tot i que som davant d'una traducció que ens posa de manifest l'inici d'una nova manera de fer i d'entendre el llegat clàssic que ha de ser traslladat al romanç per ser comprès. Així doncs, a partir del segle XIV Pal·ladi haurà de ser traduït perquè pugui ser comprès pel públic i se'n puguin difondre els coneixements.

²⁸⁰ Ms. 6437, f.2r: "Fon acabat de aromençar en los mes de juliol, Anno a Nativitate Domini millesimo CCC° LXXXV. E fon començat en nohembre de l'any mil CCC LXXX."

²⁸¹ RIQUER, M. & COMAS, A., *Història de la literatura catalana*, vol. 3, p. 350.

2.2. Ferrer Saiol dins Pal·ladi

La traducció de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi per part del protonotari té un gran nombre de veus que no pertanyen estrictament a l'obra llatina. Trobem exemples d'intervencions de Ferrer com a part implicada de la traducció.

Observarem les intervencions de Saiol en primera persona, en què qüestiona el text de Pal·ladi o bé hi afegeix informació per tal de millorar-lo, segons el seu entendre. Hem de ser conscients que som davant d'una obra tècnica i que qualsevol aportació nova al text pot ser d'ajuda per als lectors, tal com succeeix durant tota l'Edat Mitjana amb aquest tipus de literatura²⁸². També analitzarem aquells passatges en què Ferrer vol contextualitzar millor el que s'està traduïnt i, per tant, introdueix els territoris que ell coneix, és a dir, els de la Corona d'Aragó.

2.2.1. La intervenció de Ferrer Saiol

Ferrer Saiol és conscient que es troba davant d'una obra tècnica, ja que ell mateix al pròleg assevera que l'*O.A.* és un llibre útil i profitós, obert a totes aquelles persones que vulguin aprendre agricultura. Per tant, no ens ha d'estranyar que el protonotari intervingui directament sobre el text. Ell decideix què és més convenient a l'agricultor, i per tant afegeix a l'obra allò que creu més necessari i beneficiós per a un bon rendiment agrícola:

Ms 6437 [f. 1v]: aquest llibre és molt útil e profitós a tots los hòmens, axí de gran stament com baix, que vullen entendre en agricultura.

Ferrer es comporta de la mateixa manera que Pal·ladi a l'hora de compondre la traducció, és a dir, se serveix de tres tipus de fonts per complementar l'*Opus agriculturae*: l'escripta, la pròpia i l'oral, tal com observem al pròleg.

En primer lloc, el protonotari ens explica la necessitat que va tenir l'agrònom llatí de llegir aquelles obres que els antics coneixedors, *philòsofs*, havien deixat com a llegat per a l'agricultura. Durant tota l'*O.A.* podem veure com Pal·ladi cita diverses

²⁸² REYNOLDS, L. D. & WILSON, N.G., *Copistas y filólogos*, pp. 224-227.

fonts llatines, com per exemple Columel·la i Gargili Marcial²⁸³, i també altres com els *Graeci*²⁸⁴. De la mateixa manera trobem passatges explícits en què Ferrer es mostra com a autoritat i desenvolupa certs coneixements extrets d'altres llibres. A més, hem de tenir en compte que Saiol opta per introduir fonts provinents de textos que es trobaven probablement interpolades a l'obra pal·ladiana.

En segon lloc, al pròleg el protonotari explica que Pal·ladi vol experimentar tots aquells coneixements adquirits per poder comprovar en primera persona el resultat, tal com duu a terme a les seves propietats²⁸⁵. Saiol també posa per escrit els seus coneixements pragmàtics del camp i se'ns mostra com a coneixedor en la matèria.

En tercer lloc, cal destacar que les fonts orals són presents a l'obra pal·ladiana, com és el cas del passatge 3.17.8²⁸⁶. De manera similar, Ferrer també fa ús de les fonts orals per dur a terme certs passatges i ampliar-ne la informació.

Per tant, trobem com Pal·ladi, a l'hora de constituir la seva obra, la forma amb la tradició agronòmica grega i llatina, la pròpia experimentació i les experiències que li han explicat. Ferrer segueix els mateixos preceptes que Pal·ladi per dur a terme la traducció. S'introdueix a l'obra, tot donant la seva opinió i formant part explícita de la nova versió, és a dir, una autoritat més a l'obra pal·ladiana. La presència del protonotari és existent a les dues versions manuscrites, per la qual cosa es reafirma que les interpolacions en primera persona del propi Ferrer ja hi devien ser a la traducció primogènita:

²⁸³ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 485: "Columel·la: 1.19.3; 1.28.5; 2.16; 3.9.14; 3.15.1; 3.16.1; 3.17.7; 3.18.6; 3.19.3; 3.24.7; 11; 3.26.4; 4.8.1; 4.9.9; 8.4.1; 2; 10.1.2; 11.3; 11.5.2; 11.8.2; 12.1.2; 12.3"; "Gargili Marcial: 2.15.10; 19; 4.9.9; 4.10.5; 16; 34; 5.3.4; 6.6; 7.5.2; 11.12.5; 6; 13.4.1"

²⁸⁴ *Ibidem*, p. 485: "Graeci: 1.6.5; 9; 1.19.3; 1.30.4; 1.35.7; 10; 12; 13; 2.15.13; 3.24.1; 3.29.1; 3; 3.30; 3.31.1; 3.33; 4.4; 4.11.6; 5.2.3; 6.10; 7.9; 8.5; 11.9; 11.14.1; 2; 12.1.3; 12.7.3; 12.10; 12.12.1; 12.17.1; 12.18; 12.20.3; 4; 12.21"

²⁸⁵ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, p. 486: "Sardenya: 4.10.16; 12.15.3; Itàlia: 25.20"; "Roma: 3.25.20".

²⁸⁶ PALLADIUS, *O.A.*, 3.17.8: "Hispanus quidam mihi hoc genus nouae insitionis ostendit; ex persico se adserebat expertum. salicis ramum brachii crassitudine, solidum, longum cubitis duobus aut amplius, terebrari iussit in medio et plantam persici in eadem loco in quo consistit, spoliata ramis omnibus solo capite relicto per ipsum saligni manubrii foramen induci; tunc eundem salicis ramum terrae capite utroque demerso in arcus similitudinem debere curuari; foramen luto, musco, uinculis stringi; anno deinde exempto, ubi infra medullam salicis caput plantulae sic cohaeserit, ut unitas sit ex duobus mixta corporibus, plantam subter incidi atque transferri et aggeri terram, quae arcum salicis cum persici cacumine possit operire: hinc persici poma sine ossibus nasci. sed hoc locis umidis conuenire uel riguis et salices aquationibus adiuuandas, ut et natura ligni uigeat, quae delectatur umore, et superfluentem copiam suci germinibus ministret alienis."

Pal·ladi partí personalment de la ciutat de Roma e cercà gran partida de Grècia, hon foren antigament los philòsoph[s], e gran partida de Ytàlia, e volgué legir molts e diversos libres que *alguns philòsofs havien scrits* e lexats per memòria en lo fet de agricultura. E per ço, *volch provar* la manera que los lauradors tenen en edificar e plantar lurs vinyes e arbres, e com los empeltaven, e lo temps en què sembraven o collien, e conservaven cascuna sement, e los noms de cascuna, e com nodrien lurs bestiar grossos e menuts, e la natura de cascuns, e per si mateix volch *sperimentar e provar* moltes de *les coses que havia legides e hojdes*.²⁸⁷

Així doncs ens centrem, en primer lloc, a analitzar les aportacions complementàries on surt explícitament el nom de Ferrer Saiol. A continuació, estudiem aquelles en què només apareix el pronom personal en primera persona del singular, sense fer esment explícit del nom del protonotari, però que en la majoria de casos comparteixen els dos testimonis manuscrits.

2.2.1.1. Yo, Ferrer Sayol, dich

Com a autoritat en la matèria agronòmica, Ferrer qüestiona Pal·ladi i explica quina hauria de ser la manera més correcta de cultivar, segons el seu criteri. Així doncs, copia la forma d'actuar de l'agrònom llatí, en què de vegades qüestiona l'autoritat de Columel·la²⁸⁸. De la mateixa manera, Saiol s'implica en primera persona dins de la traducció i discuteix el text llatí i la seva validesa.

En el passatge 4.9.11 Ferrer considera que sobre les diverses opcions de cultiu d'espàrrecs n'hi ha una que és l'adequada, que és precisament aquella en què la planta necessita menys temps per estar a la terra i així permet aconseguir espàrrecs en menys temps.

A continuació, al 4.10.6 Saiol exposa que els magraners també poden ser empeltats no només a finals de març, sinó també fins a mitjan juny, segons la seva pròpia experiència. El que no suggereix Saiol és a quina zona o regió ha provat d'empeltar el magraner, ja que al litoral, o en clima mediterrani, seria poc factible dur-ho a terme, ja que s'han de fer quan la saba de l'arbre reposa, és a dir, des de gener fins a finals de març, tal com Pal·ladi posa de manifest a través de la font de Columel·la.

²⁸⁷ Ms. 6437, f.1r.

²⁸⁸ PALLADIUS, *O.A.*, 1.28.5: “natos si ad unam transferre a pluribus uelis, dicit Columella uni nutrici uiginti quinque sufficere; *mihi* uero, ut bene educi possint, uidentur quindecim satis esse.”

Unes línies més avall Saiol insisteix, ja no en l'època en què s'ha d'empeltar el magraner, sinó en la manera, i explica textualment en la versió castellana que a través del coneixement pràctic ell és una autoritat en la matèria. A més a més, ens descriu no només la seva manera d'empeltar, sinó la que fa altra gent. El mecanisme utilitzat és l'empelt en escudet, i, fins i tot, se'ns acompanya a les dues versions amb un dibuix <>.

Al passatge 4.10.36 Ferrer torna a posar de manifest el seu coneixement en l'empelt, ja que explica d'una manera diferent a la de Pal·ladi com les figueres poden fer fruits de diferents colors. Segurament aquest passatge devia estar extret d'alguna obra d'agricultura contemporània a ell, com podrien ser les traduccions maldestres dels *Pal·ladis* arromançats:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
4.9.11	uere asparagum dabit	Y sàpies que en la primavera aquella fongea o rael darà espàrechs y aquesta tal manera és de gran durada. Mas és de gran tardança que fa esperar III anys per haver espàrechs. Perquè yo tinch per millor manera la primera, car en lo segon any poràs haver espàrechs.	E sepas que aquella fongia o rayz, en la primavera darà espàrragos e digo te que aquesta tal manera es de grant durada. Mas de grant tardança es, e de grant trabajo, esperar tres anyos a ver espàrragos. Por que yo, Ferrer Sayol, tengo por mejor manera la primera de plantar en tabla dos o tres granos de espàrragos.
4.10.6	in se tantum inseri potest circa Apriles Kalendas mense Martio ultimo.	sinó aquells en si mateix, ço és en magraner y no en altre arbre y deu se empeltar en la darrerria de març. <i>Emperò yo dich que s pot empeltar en abril y en maig y fins mijan juny.</i>	solamente puede enxerir en sy mesmo, es a saber, en semejante árbol de mingrano e non en otro árbol e dévese enxerir en la çagueria de março. <i>Empero yo, Ferrer Sayol, digo que se puede enxerir en abril o en mayo, e aún fasta mediado junyo, por como lo he provado.</i>
4.10.6	sed secto trunco surculus recentissimus statim debet inseri, ne mora exiguum, qui est, siccet umorem.	E deus saber que en lo magraner ha molt poca humidatà, perquè és mester que quant volràs empeltar lo magraner <i>que n façes per tal manera, ço és empeltar a plançó. Tu tallaràs lo magraner que volràs empeltar que no haia rama ninguna si s vol, sia bell o jove, o gros o prim, y tallaràs-lo alt o baix hon te volràs y egualaràs lo cap y en aquella fenadura metràs lo empelt. Altres empelten a escudet per tal manera. En dret del nu que serà ben difícil de co[nèixer] puix l'arbre sia vell tu llevaràs hun tros de escorça a manera de [escudet agut] a dos parts</i>	E debes saber que en el milgrano ha fuerte poca umidad, porque conviene que quando querràs enxerir al milgrano que le cortes el tronquo e que lo fiendas por medio, e que soptosamente metas el enxierto, el qual non debes tajar el árbol fasta tanto que non te convenga, synon tajar el enxierto e meter en la fenedura. <i>E yo, Ferrer Sayol, digo que por tal manera de mill enxiertos non bivirian diez, ca por fuerça se ha adelgazar en cortar e acurtar los enxiertos, e por poco que se adelgaze se pierde la su humor porque vale</i>

		<p><i>segons aquesta forma <> y tantost que hages llevat de la branca, tu metràs en fenedura que hauràs feta com pus prest proràs. Estreny-ho bé ab junch y per semblant manera poràs fer molts empelts alt ho baix per gros que si y per prim que si, car en huna verga se poden fer de molts empelts de diverses naturas. Emperò deus guardar que si lo magraner que tu volràs empeltar és gros que hages empelt de branca grossa, car millor se convenen y deuen-se guardar de banyar fins a XX dies que'l pots desligar y crexeran maravellosament.</i></p>	<p><i>más el otro enxerir que yo he visto fazer e fecho e provado el qual se faze por tal manera, es a saber enxerir a palucho. Tú tajarás el milgrano que querrás enxerir que non aya rama alguna, y quiera sea viejo, sy quiera sea joven e sy quier grueso o delgado, e tajarlo has alto o baxo como te querrás, e tajando egualarás con cuchillo bien tajante el cabo que aurás tajado, e en aquella fenedura tu meterás el enxierito. E otros enxieren a escudete por tal manera, en derecho del nudo que te será bien difiçil de cognoscer, pues el árbol sea viejo, tú quitarás un pedaço de la corteza a manera de escudete agudo a dos cabos segunt aquesta forma <> e tant tost que lo aurás tirado de la rama, tú lo meterás en la fenedura que aurás fecho en el milgrano que querrás enxerir, como más soptosamente podrás e estrényelo bien con juncos, e por semblant manera lo puedes fazer de muchos enxieritos, alto o baxo, por grueso que sea e por delgado que sea, ca en una verga se pueden fazer muchos enxieritos de diversas naturas. Empero debes guardar que la rama o verga que querrás enxerir, que ayas los enxieritos de semblante verga, o alomenos más gruesa. E semejantemente sy el milgrano que querrás enxerir es grueso, es menester que ayas enxieritos de rama gruesa, ca mejor se concuerdan, e por tal manera non errarías, con que sean bien estrechos e sean tenidos açerca que los otros brotes que echará el tronquo enxerido le sean muchas vezes tirados, synon aquellos que los enxieritos echarán. E dévense guardar de mojar fasta XX días, que los puedes desligar.</i></p>
4.10.36	<p><i>ut etiam uarios fructus una ficus exhibeat, ramos duos nigrae et albae arborum ita inter se uinculo stringis ac</i></p>	<p><i>Si vols que huna mateixa figuera faça figues de diversos colors, tu hauràs dos rams o branques giques, ço és lo hun ram de figuera blanca y l'altre de figuera que faça les figues</i></p>	<p><i>Si quieres que una mesma figuera faga figos de diversos colores, tú aurás dos ramas pequenyas de una figuera blanca e otra de figuera negra, e con fuerte ligadura tú las</i></p>

	<p>torques, ut germina miscere cogantur. sic obruti et stercoreti et umoribus iuti, ubi prodire coeperint, germinantes oculos aliqua sibi adnexione conglutina. tunc germen adunatum parturiet duos colores; quos unitate diuidat, diuisione coniungat.</p>	<p>negres, y ab fort ligadura tu les estrenyeràs que stiguen ben estretes y entrelaçades per tal que forçadament quasi ensemps, egualment, hagen a metre los brots y soterran-les fondo fins als ulls y llansa'ls fems y dien regades conuinentment. Y quant començaran a llançar los brots axí aiustats, hauran dos colors entremesclades y faran fruyt entremesclat. <i>Y yo, Ferrer, dich que los brots tendres fan altra vegada a tallar, per manera que altra vegada broten. Y ab la llet que llansaran se puguen ben conglutinar y afferrar tots ensemps y açò tantes vegades en hun any o en molts fins que aparega que tots ensemps semblen huna planta. Y deuen-se metre los esquixos aquells tots dins huna banya de bou que-ls tinga ben estrets y lo fruyt serà meravellós.</i></p>	<p>apretarás. E que sean las dos bien estreñidas e entrelazadas, por tal que forçadamente quasi en semble egualmente ayan a echar sus brots. E sotiérralas fondo fasta los ojos e les echa estiércol e sean regadas muchas vezes. E quando començarán a echar sus brots tú los ayuntarás e los ligarás los dos ojos en semble, e la vegada los brots asý ayuntados aurán dos colores entremezclados e farán fructo entremezclado. <i>E yo, Ferrer Sayol, digo que los brots fazen otra vegada a tajar, por manera que otra vegada broten. E con la leche que echarán se puedan bien apegar e aferrar todas en semble e aquesto tantas vegadas en un anyo o en muchos, fasta que parezca que todas en semble sean una planta. E dévense meter las ramas aquellas todas dentro de un cuerno de buey que las tenga bien estrechas. E cada rama o planta dará obra en su planta segunt su natura, e el fructo será maravilloso e diverso de todos los otros. E valen mucho más sy cada rama es fendida de yuso a la raíz, e que la fendadura sea metida una piedra pequenya e un poco de coral.</i></p>
--	---	---	---

2.2.1.2. Yo he trobat scrit, yo he hoÿt, yo he provat, mas yo dich

Analitzem les intervencions de Ferrer, aquesta vegada sense el seu nom, però sí utilitzant el pronom personal en primera persona del singular. Fem una classificació entre les interpolacions que ell ha trobat escrites, les que ha escoltat, les que ha provat i experimentat i, finalment, aquelles en què només trobem el pronom en primera persona del singular i el verb *dir* conjugat en present d'indicatiu.

Són pocs els exemples en què la font explícita de Saiol és la lectura d'un altre llibre, ja que només en tenim dos exemples. Podem observar, al passatge 2.15.13, com a través del coneixement literari agronòmic complementa la traducció, tot introduint la manera en què pots transformar un ametller en festuc. Al 9.9 se'ns explica

detalladament què és el terme *bitumen*. Primer hi ha una descripció de la substància, després de per a què serveix, tot seguit una exemplificació com a element emprat per Noè a l'hora de construir l'arca i, finalment, d'on s'origina, Judea. És llavors quan ens afirma que no ha trobat escrit que hi hagi cap altra regió a part de la del llac d'Asfaltites (Judea) on es trobi aquesta substància:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
2.15.13	Graeci adserunt nasci amygdala scripta, si aperta testa nuculeum sanum tollas et in eo quodlibet scribas et iterum luto et porcino stercore inuolutum reponas.	Los grechs dien que si trenques lo clovell de la amel·la y que lo gra qui és dins romanga sançer y tu scrius alguna cosa en lo gra de la amel·la ab tinta negra o vermella y après tornes lo gra scrit dins del clovell, hi l'unes ab fempta de porch, y l plantes, que totes les amel·les que naixeran de aquell amel·ler, totes hauran los grans scrits y de semblant tinta y de semblants letres. <i>Yo he trobat scrit que si prens dels empelts de l'amel·ler, ans que broten en empelts en lentiscle o mata, que l fruyt que farà serà festuchs o semblants.</i>	Los griegos dicen que sy quebrantas el cuexco de la almendra quedo, e que el grano que es de dentro quede sano que non se quebrante, e tú escrites alguna cosa en el grano de la almendra con tinta negra o bermeja, e después tornarás el grano escrito de dentro de la casca e lo untarás con el estiércol del puerco e lo plantes, que todas las almendras que nasçerán de aquel almendro que todas aurán los granos escritos e de semejante tinta e semejantes letras. <i>Yo he fallado escrito que sy tomas de los brotes o agujas del almendro antes que broten o echen e los enxieres en el lentisco o mata, que el fructo que farà serán festuchs o semejantes, e puédese enxerir en el tronco fendiéndolo con [cunyo] o en corteza con palucho.</i>
9.9	quoniam plerumque terra sulfur, alumen, bitumen educit	Car moltes vegades se esdevé que cavant los pous encontren en alguna mena de çofre o de alum o bitumen <i>que és huna manera de terra axí viscosa que si n'untan les naus o altres fustes ja may per les juntures o fenelles de les posts no y entrarà aygua ni y caldría metre estopa de aquesta terra. Bitumen untà Noè l'arca per manament de Déu perquè no y entràs l'aygua del diluvi. Y dien que aquest bitumen se troba en hun estany que és en Espaltó, regió de Judea, y no se'n troba en altra regió.</i>	Ca muchas vezes acaesçe que cavando los pozos esdeviene en alguna mena de sofre o de alum o de vitumen <i>que es una espeçia o manera de tierra assí viscosa que quien untaría las naves o otras fustas que van por la mar jamás por las fendeduras o por las junturas de las tablas non entraría agua nin ay caldría meter escoba asý como fazen agora. E de aquesta tierra, vitumen, untó Noé la barca o la arca por mandamiento de Dios, por tal que non entrasey el agua del diluvio, ca por res non se puede disolver. E dicen que aqueste vitumen se falla en un estanyo o balsa que es en Espalto, región de Judea e non he leydo que se pueda fallar en otra región.</i>

A través del que ha vist fer i ha escoltat, el protonotari també complementa la traducció. Així, al 3.17.2 Ferrer posa de manifest que encara que es talli l'escorça de l'arbre a l'hora d'empeltar, aquesta no es trenca. A continuació, al 7.9, que és un passatge extret de la *Geopònica* per Pal·ladi, ens explica com podem saber quines llavors són millors per sembrar a través d'una tècnica egípcia contada pels grecs. Tot seguit, ens introdueix com preveure meteorològicament tot l'any a partir de l'observació de certs dies del mes amb l'obra de l'autor *Al-Cabit moro*. Aquest passatge, evidentment, no és d'autoria pal·ladiana, sinó una interpolació de l'obra *Maymu ' fi l-filāha* de l'autor toledà del segle IX Ibn 'Abd al-Kabīr ibn Yaḥyà Ibn Wāfīd²⁸⁹. Veiem com el nom al-Kabīr es converteix en el text de Saiol en *Al-cabit*. A més, Saiol afirma que ho ha escoltat, ho ha trobat per escrit i, fins i tot, ho ha experimentat. Aquesta interpolació ens fa pensar que molt probablement aquest passatge està extret d'algun *Pal·ladi arromançat* arabitzat o bé que Saiol partia d'un coneixement agronòmic no només clàssic, sinó també àrab. Hem de recordar que les epístoles del monarca Pere III sobre llibres d'agricultura procedeixen en bona part d'autors àrabs²⁹⁰:

Passatge	O.A.	Ms.6437	Ms.10211
3.17.2	post serraturam plagam ferramentis acutis incidamus. [2] Inde quasi cuneum tenuem ferreum [...], inter corticem et lignum tribus prope digitis consideranter deponimus, ne corticis fascia dissipetur	Y guarda que la escorça de l'arbre que volràs empeltar no sia nafrada per la serra ni per lo coltell o [2] après tu hauràs un ferro o fust a manera de tascó que sia prim [...] y sobtilment tu'l posaràs entre lo fust y la scorça fins a III dits a través, y guarda bé que la scorça no·s rompa. <i>Alguns hi ha que fenen la scorça y no han por que·s rompa.</i>	E guarda que la corteza del árbol que querràs non sea llagada por la sierra nin por el cuchillo. [2] Después tú auràs un fierro o palo a manera de tascó que sea delgado. [...] E sótilmente tú lo meteràs entre el madero e la corteza fasta tres dedos al través, e guarda bien que aquella corteza non se rompa. <i>Empero yo he visto que algunos fienden la corteza e non han miedo que se rompa.</i>
7.9	his abstinent, illa procurant, quia indicium noxae aut beneficii per annum futurum generi unicuique sidus aridum praesenti exitio uel salute praemisit.	De·quella sement sembraran pensant que aquella sement fructificarà. <i>Y dien que cascuna sement ha alguna estela apropiada en cascun any a fructificar o no. Encara yo he hoÿt en hun libre que feu l'Al-Cabit moro y no res menys o he trobat scrit en diversos libres y per experiència o he</i>	E que la que el sol aurà quemada non fructificarà. <i>E dizen que cada una simiente ha alguna estrella apropiada en cada un anyo a fructificar o no. E aún he oÿdo dezir que en un libro que fizo l'Al-Cabith, moro, e aún lo he fallado en escripto en diversos libros, e aún por esperiència lo he visto que en</i>

²⁸⁹ PALLADIUS, *The Text and concordance of Biblioteca Nacional MS 10.211*, p. 10.

²⁹⁰ GARCÍA SÁNCHEZ, E., "Traducciones catalanas de textos científicos", pp. 385-401.

		<p><i>vist que en aquest mes de juny deuen conciderar lo XIII dia, hi-l XIII, hi-l XV de la luna que sia girada dins aquest mes de juny y no altre per los XIII dia vos. III mesos primer començats en joliol y si aquell XIII dia serà plujós y ple de nivols, sàpies que·ls III mesos primers seran plujosos, ço és, joliol, agost, septembre, octubre. Y si per lo mati és nivol o plou y après migdia fa bell y clar los dos mesos primers seran plujosos y los II darrers exuts y clars. E per semblant manera poràs conciderar del XIII dia de la lluna y del XV posat que aquestos III dies fossen en joliol puix la lluna se fos girada en juny. Y sàpies que poch anys són que no trobes per veritat.</i></p>	<p><i>aqueste mes de junio deveades considerar el XIII dia, el XIII, el XV de la luna que sea buelta dentro de aqueste mes de junio e non otro. E por el XIII dia vos significaredes quatro meses primeros vinientes en julio e sy aquel XIII dia será lluvioso o lleno de nuves, sepas que los III meses primeros serán lluviosos, es a saber, julio, agosto, setiembre e octubre. E sy en la manyana faze nublo o llueve, e después de medio dia fará bello e claro, serán los dos meses primeros lluviosos e los dos meses çagueros enxutos e claros. E por cada una ora de aquel dia XIII podrás considerar e judgar los III meses venideros. E por semejante manera podrás considerar del XIII dia de la luna e del XV, puesto que aquestos III días fuesen en julio. Pues la luna se fuese buelta en junio. De aqueste mes de junio los judgarás e sepas que pocos anyos son que non lo falles ser por verdat, ca algunas vezes fallesçe.</i></p>
--	--	--	---

El protonotari ens assevera que ell mateix ha provat i experimentat les diferents tècniques agronòmiques. Al primer cas (3.17.3) Ferrer aconsella que és més idònia la femta dels animals per ser mesclada amb la terra que no pas el llot. El segon (8.3) explica que, tal com ho provà Pal·ladi, de la mateixa manera ho ha provat Ferrer i que, a més a més, ha pogut comprovar l'evolució que han fet els empelts de fruiters durant els mesos de juny, juliol i agost. En el tercer (8.8) ens descriu que ha provat de fer oli de ceba marina (*Scilla maritima* L.), i l'explicació que fa és molt detallada.

Hem inclòs els següents passatges, tot i que comença amb un *empero yo digo*, ja que finalitzen amb *lo he provado*, tal com si Ferrer ho hagués experimentat. Al 12.7 Saiol expressa el seu desacord amb Pal·ladi, ja que creu que no és correcta la profunditat en què s'ha de plantar un pinyol de fruiter. Al mateix capítol el protonotari narra la possibilitat de plantar un pinyol de fruiter seguint un mètode diferent del de Pal·ladi, que assegura que ha provat i és totalment vàlid. Hem de destacar que aquest passatge és força supersticiós, cosa que no és freqüent en les intervencions de Saiol.

Insisteix que en els anys de traspàs no es pot ni plantar ni empeltar cap tipus d'arbre ni vinya:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
3.17.3	super lutum musco tectum ponemus	Après deus posar sobre lo cap de l'arbre fanch de terra.	Después debes poner de suso de la cabeça del árbol lodo o brago de tierra. [...] <i>Empero yo he provado que sy ay ha mezcladas bonyigas de buey con la tierra o brago que non conviene meter otra cubierta, que non teme banyadura por mucha lluvia que y cayga.</i>
8.3	hoc etiam mense inplastratio celebrari potest, sicut ante demonstrauit	En aquest mes de juliol poràs empeltar dels arbres fruyters per la manera que ja t'e mostrada damunt. Y sàpies que'l Pal·ladi per experiència provà y yo semblantment o he provat encara en agost, que en aquest mes ell empeltà per la manera damunt dita peres o pomers en loch humit y viu que prengueren maravillosament. Y yo dich que en los meses de juny, y de juliol, y de agost he fet empeltar pereres, pomers, ponçemers, limoners, sirers, pruners, presequers y altres semblants arbres. Y han vixcut los empelts y fer fruyt lonch temps.	En aqueste mes de julio podràs enxerir de los árboles fructíferos, es a saber que lieven fructo, por la manera que ya es dicha de suso. E sepas que el Palladio por experiència provó e yo semblantemente lo he provado aún en agosto que en aqueste mes enxieren por la manera de suso dicha perales e mançanos en lugar umido e vi que aprovecharon e tomaron maravillosamente. E yo digo que en los meses de junio e de julio e de agosto e manualmente fechas enxerir perales, mançanos, ponçemers, limoneros, çerezos, çiruelos, priscalles, albarcoques e otros semejantes árboles. E han bivido e aprovechado los enxiertos e fecho fructo largo tiempo, segund que de suso es estado dicho.
8.8	et in bene picata uasa transfundes	y metràs-lo en hun vexell de vidre o de terra envernïcat. [...] <i>Y yo he provat que oli qui's fa de la çeba marina és molt profitós a tota [...], lo qual oli se fa per tal manera. Hages la çeba marina y fes-ne tallades quantes volràs fins a mija çeba y metràs en huna olla avant y ab oli metràs hun poch de aygua o de vi pur y ab la çeba ensemps posaràs-la al foch que no y haia flamada y coga tant fins que l'aygua o lo vi sia consumat y llavòs lo oli començarà a gronyir y poràs conèixer que lo oli es</i>	E meterlo has en vaso de vidrio o en otro de tierra envernïcado. [...] <i>E yo he provado que el olio que se faze de la çebolla marina es mucho provechoso a toda tos e a toda reuma el qual olio se faze así. Toma la çebolla marina e faz tajadas quanta te querràs fasta a media çebolla pequenya e meterás olio en una olla nueva un quarto o más avant, e con el olio meterás una poca de agua o vino puro e con la çebolla en semble meterlo has al fuego lent, es a saber que non aya flama, ca el olio se quemaría, e cuega grant</i>

		<p><i>romàs tot sol, encara si-l deixaràs coure hun poch. Aprés colaràs lo oli per hun bell drap y conservaràs-lo quant sia refredat en alguna ampolla, y taparàs-lo, y usaràs de aquell oli en totes viandes que degues menjar oli y sàpies que breument çessa la tos.</i></p>	<p><i>tiempo fasta tanto que el agua o el vino sean consumidos, e la vegada el olio començarà a cruxir e podràs conosçer que el olio es quedado todo solo, e aún si lo dexaras cozer un poco vale más. Después cográs el olio e colarlo has por un bel trapo, e guárdalo has quando será refriado en alguna ampolla o otro vaso, e taparlo has, e usaràs de aquel olio en todas las viandas que devas comer olio.</i></p>
12.7	<p>sed ossa ponantur acumine deorsum uerso et non amplius quam duobus aut tribus palmis obruantur.</p>		<p>Los cuescos quando los plantarás o los sembrarás todos los tiempos meterás la su punta a baxo fincada en tierra, e non se quieren cubrir fondo más avant de un palmo o de dos. <i>Empero yo digo que un palmo e menos, e lo he provado, que yo fazia una fuensa fonda de tres palmos. E al suelo de baxo metia estiércol e de suso del estiércol metia tierra, e de suso de aquella tierra yo plantava los cuescos e las almendras la cabeça aguda de yuso fincada. E después cobrirlas con IIII dedos de tierra, e regávalas todas semanas una vegada, e nascían maravillosamente.</i></p>
12.7.2	<p>frigidis uero et maxima uentosis, nisi obiectu aliquo defendantur, intereunt.</p>		<p>E sy los plantarás en lugar frío que non aya abrigo e que y fiera bien el viento, synon han quien los defienda [de] aquestas cosas luego mueren. <i>E yo digo que non deve hombre plantar cuescos del anyo que sea vixiesto, nin de anyo que sea estéril o seco, ca todas las fructas son semblantes ad aquel anyo, e nuézeles mucho al tiempo por venir. Nin aún deve hombre enxerir en aquel anyo de vixiesto vinya nin otras plantas de árboles, car todos los tiempos mintra biuen, trahen algunt poco a aquella esterilitat, ya se sea que muchos non lo guarden nin paran mientes. Mas verdaderamente yo lo he provado que non son</i></p>

			<i>fructificantes así como los otros tiempos.</i>
--	--	--	---

Mentre que en els altres passatges que hem analitzat hi ha la voluntat del traductor de posar per escrit si ho ha provat, o bé ho ha vist, o bé ho ha llegit, en aquests simplement escriu *yo dich*, per la qual cosa se'ns fa difícil saber la font que utilitza.

En primer lloc, hem d'analitzar dos passatges, 3.25.15 i 11.14.5, en què s'especifica per part del traductor que al text pal·ladià no es troben escrits certs elements imprescindibles per a una bona comprensió del text. Per tant, Saiol té la necessitat de donar la seva opinió. D'aquesta manera, com que al 3.25.15 Pal·ladi no explica en quina època de l'any has d'utilitzar la fel del llangardaix per sucari les parts més altes de la pomera, és llavors quan el traductor intervé, i especifica que l'època més adequada hauria de ser al febrer. Tot i així, remarca que, com que en aquesta època no trobem llangardaixos, s'hauria de fer entre maig i juny. A l'11.14.5 Ferrer té la necessitat d'ampliar el text i aclarir com el vi malmès es pot tornar bo. Al final explica una altra manera en què el vi pot ser curat i especifica que ho ha llegit en altres llibres.

Al 3.20.2 Ferrer, com a autoritat en la matèria, contempla la possibilitat que les oliveres no només es poden femar al mes de febrer, sinó també al mes d'octubre. Al 3.24.8 es posa de manifest que seria més convenient seguir el segon exemple de Pal·ladi, és a dir, sembrar al febrer les llavors dels espàrrecs, que no pas trasplantar la planta. A més a més, Ferrer ho raona tot dient que a Catalunya s'ha de trasplantar al desembre. Torna a intervenir al 3.25.17 explicant que només alguns arbres poden ser empeltats amb la pomera, almenys a Catalunya. Insta a provar d'empeltar la pomera en tots aquells arbres que un vulgui. Al 3.25.33 especifica que a la zona de Barcelona els ametllers han de ser plantats i empeltats al mes de novembre, ja que durant el Nadal ja comencen a florir. Per tant, el fet de realitzar-ho al febrer en llocs temperats, segons Pal·ladi, com és el cas de Barcelona, per a Saiol no seria la millor opció. Al 4.15 posa de manifest els seus coneixements en matèria d'apicultura i explica una manera alternativa a la de Pal·ladi per curar una malaltia que pateixen al març les abelles. És interessant analitzar els passatges 6.11 i 6.11.3, ja que els coneixements que té el traductor no només són agrícoles sinó també de materials de construcció. Al *De pavimentis et solariis* Ferrer aprofundeix que els paviments que s'han explicat fins llavors també s'han d'aplicar en *grans forces y castells* i, fins i tot, en *sisternes o çafareigs*, per la qual cosa demostra uns coneixements amplis de les tècniques

constructives. Cal destacar que la construcció que es presenta en aquest capítol és la mateixa que s'utilitzava a Catalunya, anomenada volta grassa²⁹¹. Al 6.16, Ferrer ens explica una altra manera de fer mel de roses. El passatge següent, 11.20, té certs símls, tal com afirma Capuano²⁹², amb l'obra extrapal·ladiana *Llibre d'Albert*, passatge *De codonys*, que hi ha a continuació de les dues versions, tant a la catalana (99r) com a la castellana (220r). Finalment, al capítol 12.17 Saiol posa de manifest els seus coneixements a l'hora de moldre les olives per fer oli, experimentat a través dels territoris que ell coneixia. Considera que la millor opció és moldre les olives exclusivament amb els peus, tal com es feia en certs indrets de Catalunya:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
3.20.2	nunc oleae ceteraque arbores laetamen accipiunt decescente luna.	En aquest mes deu hom femar les oliveres y tots los altres arbres. <i>Mas yo dich que més val en octubre.</i>	En aqueste mes de febrero deve hombre estercolar las oliveras e todos los otros árboles. <i>Mas yo digo que más vale en octubre, Porque los árboles con las pluvias del octunyo sienten el provecho del estiércol.</i>
3.24.8	hoc mense post idus sfongas asparagorum uel nouas formare incipiemus ex semine uel antiquas ponemus.	En aquest temps de febrer quasi en lo començament, segons diu Pal·ladi, deu hom tresplantar los espàrechs, y si mester serà, deu hom sembrar de la lur sement, y açò-m sembla a mi més rahanable de la labor que no del tresplantar, car ja en dehembre se deuen tresplantar maiorment en Catalunya.	En aqueste tiempo de febrero quasi en el començamiento, segunt dize Palladio, deve hombre trasplantar las plantas de los espárragos, e sy menester será deve hombre sembrar de la su simiente, e aquesto paresçe a mi más razonable de la simiente que non del trasplantarlas, ca ya en deziembre se deven trasplantar, en espeçial en Catalunya.
3.25.15	lacertae uiridis felle si tangantur cacumina, non putrescit.		Si tomas la fiel del lagarto verde e untas las çimas del mançano non se podresçen las mançanas. <i>E ya sea que el libro non dize en qual tiempo se deve untar, yo digo que más vale antes que metan brots, ya sea que en aquel tiempo non se fallen lagartos, es a saber, en febrero porque es más conveniente cosa que se faga en mayo o en junyo quando</i>

²⁹¹ ALCOVER, A. M. & MOLL, F. DE B., *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca: Impremta Mn. Alcover. 1930-1962 . Disponible a [vigent]: <http://dcvb.iecat.net/>. DCVB: “Volta grassa: la feta amb pedra i morter o amb pedra i ciment.”

²⁹² PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO (ed.), p. 245, nota 99.

			<i>se fallan lagartos.</i>
3.25.17	melus omni genere inseri potest, quo pirus. mense februario, martio et aliis, quibus pirus, inseritur in melo, in piro, in spino, pruno, sorbo, persico, platano, populo, salice.	La pomera pots empeltar en perera, en arn, y en aranyoner, en prunera, en servera, en presseguer, en plantanus o colcat, y en salze, y tot açò se deu fer en febrer o en març.	Del árbol del mançano puedes enxerir en todos los semblantes árboles que puedes enxerir peral, así como de mançano en peral, en plátano o colcaz, en poll e en salze. E todo aquesto se deve fazer en febrero o en març. <i>E yo digo que el enxerto del mançano en Catalunya non toma en todos los árboles dichos sy non en algunos. Mas sy quieres ensayar en todos, puédeslo fazer.</i>
3.25.33	amygdali semina in areis obrui et locis temperatis nunc inseri mense inchoante, frigidis uero exeunte, conditis tamen surculis, antequam germinent.	Axí mateix pots sembrar ameules y en los llochs temprats poràs empeltar los ametlés, ço és en lo començament del mes de febrer, si lo lloch és temprat. Mas si és fret a la exida del mes de febrer. <i>Emperò yo dich que més val en nohembre.</i>	E aún podràs plantar yervas, ítem almendros en los lugares temprados, es a saber, en el començamiento de febrero. <i>Empero yo digo que más vale en noviembre quanto en Barcelona, que ya a Navidat comiençan floresçer los almendros.</i>
4.15	ítem rosmarinus aqua mulsa decoctus congelatur et in imbrice ponitur succus huiusmodi.	Ítem pren romaní y cou-lo en aygua mesclada ab mel. Y quant serà refredat posar-ho has sobre taules o en vexells de terra, en lloch que les abelles ne puguen menjar y és cosa molt profitosa per a fluix del ventre. <i>Emperò yo dich que si prens de la flor del romaní y la cous ab mel, menys de aygua, quasi qui vol fer romaniat, hi-n poses en lloch que les abelles ne puguen menjar, que·ls farà gran profit.</i>	Ítem toma del romero e cozerlo has en agua mezclada con miel que es dicha mulsa. E después que será resfriado meterlo sobre tablas o vasos de tierra, en lugar que las abejas d'ello puedan comer. E tomarán del suco que es cosa mucho provechosa para el fluxo d'ellas. <i>Empero yo digo que si tomas de la flor del romero e la cuezes con la miel, menos de agua, quasi como quien quiere fazer romavinat, e lo metas en lugar que las abejas lo puedan comer, que les fará gran provecho.</i>
6.11	quae in frigidis regionibus et, ubi pruinae sunt, glacie suspenduntur et pereunt.	Y diu Pal·ladi que en les regions molt fredes alguns dels payments, quant los pren la primera gelada, tots se posen a manera de llevat y tantost són perduts. <i>Mas ell aquest llibre mostra huna manera de payments qui tenen a pluja, la qual manera nosaltres en Catalunya apel·lam volta grata.</i>	E Palladio dize en las regiones mucho frías algunos de los pavimientos, quando los toma la primera elada, todos se meten ayuso a manera de levadura, e luego son perdidos. <i>Mas en este libro se demuestra una manera de fazer los pavimientos que tengan a la pluvia, la qual manera nosotros en Catalunya dezimos volta grassa.</i>
6.11.3	tunc tessellas latiores uel tabellas	Aprés, si·t volràs, hauràs teules o raioles piquades	E después, si te quieras, auràs teulas o rajolas picadas

	<p>qualescumque marmoreas aut paginas imprimemus et hanc constructionem res nulla uitabit.</p>	<p>mesclades ab bon mortar o argamassa de gruix de sis dits y posaràs-ho sobre tot. Y ab vergues faràs-ho ben batre cascun dia per tal que no si façen fenelles. Aprés, si t volràs, hauràs raoles amples y poràs-ho paymentar. Y sàpies que tal obra ninguna pluja la porà passar. <i>Emperò yo crech que qualsevol de les coses damunt dites y no totes ensemps són bastants a fer hun payment que tinga a pluja. Mas en los grans forces y castells són neçessàries totes les obres damunt dites, per tal com han a sofrer grans pedres y càrechs. Encara crech yo que semblant payment seria profitós per a payment de sisterna o çafareig per a tenir aygua.</i></p>	<p>mezcladas con buen mortero o argamasa de algebz de seys dedos e meterlo has sobretodo. E con vergas fazerlo has bien batir e muchas vezes cada día, por tal que non se fagan fendeduras. Después si te querrás, aurás rajolas anchas e otras tablas de mármol o otras semblantes piedras, e podràs empavimentar. E sepas que a tal obra non la podràs pasar alguna pluvia nin otro liquor. <i>Empero yo entiendo, qual se quiere de las cosas de suso dichas, e no todas en semble son bastantes a fazer un pavimento que tenga a pluvia. Mas en las grandes fuerças e castillos es neçesario de fazer les voltas e las otras obras de suso dichas, por tal como han de sufrir grandes piedras e cargas de fusta e de otros bastimientos deffensables que son neçesarios a deffender las fuerças, e conviene que las uvades e voltas sean firmes. E aún entiendo yo que semejante pavimento o quasi es provechoso e neçesario a fazer un pavimento de çisterna o çafarejo para tener aygua.</i></p>
6.16	<p>in suci rosae sextariis singulis libras singulas mellis admisce et diebus quadraginta sub sole suspendis.</p>	<p>Pren fulles de roses ben netes y fresques, y talla'n los caps blanchs, y a hun sistern de roses huna lliura de mel, y mescla'n tot ensemps y leixa'n XL dies al sol. <i>Mas yo dich que millor conserva se fa per tal manera. Hages les fulles de les roses y talla'n tots los capcions blanchs. Aprés talla-les menut ab tisoires y pican-les bé ab hun mortar net y boix. Y quant seran picades mescla-y çucre a ta coneguda. E posa'n en hun vexell de vidre ab la boca ampla, y stiga al sol y a la serena XL dies y serà molt bona.</i></p>	<p>Toma fojas de rosas bien limpias e frescas, e tira las cabeças blancas que se tienen con los capolls e a un sistern de rosas una libra de miel, e mezclarlo has todo en semble, e dexarlo has estar XL días al sol. <i>Mas yo digo que mejor conserva se faze por otra tal manera. Ave fojas de las rosas e echa fuera las cabeçetas blancas. E después tájalas menudo con tigeras e májalas bien en un mortero limpio de piedra con majadero de box nuevo que non sepa [a] ajos. E quando serán bien majadas, mezclay çucre quanto querrás. E quando será bien mezclado mételo en un vaso de vidrio con la boca ancha.</i></p>

			<i>E este de día e de noche al sol e a la serena por XL días. E aquesta vale mucho, más que aquella que es fecha con miel.</i>
11.14.5	suaue uinum de duro fieri docent, si hordeacei pollinis cyathos duos simul cum uino subactos mittas in uini uasculo et hora una ibi esse patiaris.		E aún muestran que de mal vino e agro fagan tornar bueno, e es tal la manera que ellos toman la farina de çevada bien sutil. [...] E toma II estaicos que es medida que pesa I onça e media cada un estiar, e mézclanlo en el vaso del vino e déxanlo estar por una ora e después sácanlo. <i>E ya se sea que el libro non lo declare bien, empero a mi paresçe que se faga en una de dos maneras o que la farina sea metida en un trapo bien ligado e metido dentro de la bota, e después de una ora que le tiren, o que la farina sea destemprada con aquel vino mesmo. E assí destemprada clara sea metida dentro de la bota e bien mezclada e que sea asy por en aqueste espacio la farina por la su ponderosidad luego desçendira al fondón de la bota, e que luego el vino sea secado e mudado en otro baxillo, e la farina quede en aquel do lo aurás metida. E aquesta última manera me semeja más razonable, ca en otros libros he leydo que la farina e aún la paja de la çevada adoban el vino mucho, con que non y estén mucho. E semejante he leydo que faze el mijo echado dentro del baxillo, con que non y esté más de un día, ca tornaría agro.</i>
11.20	abieto corio mala cydonea matura in breuissimas ac tenuissimas particulas recides et proicies durum, quod habetur interius. dehinc in melle decoques, donec ad mensuram mediam reuertatur, et coquendo piper subtile consperges.	Si vols confegir los codonys, tu pendràs los codonys que sien ben madurs y parar-los has y après partir-los en IIII o VI parts. Y de cascuna part tu·n llevaràs lo cor y tot ço que sia dur ni podrit. Après metràs-los en mel y couràs-los tant fins que la mel torne a la terça part y metràs-hi pebre picat mentre·s courà. <i>Emperò yo dich que·ls codonys, après que seran</i>	Si quieres confegir los membrillos, tú tomarás los membrillos bien maduros e pararlos has. E después fenderlos has en IIII o V partes. E de cada una parte con cuchillo tú tirarás el coraçón e todo aquello que será duro e viçioso. E después echarlos has en miel e cozerlos has tanto que la miel torne a la tercera parte. E metery has pebre picado quando cozerán. <i>Empero yo</i>

		<i>parats, se deuen coure primerament en aygua fins que sien ben blans. Y après que seran refredats gitarà-los la mel hun poch calenta y açò faràs moltes vegades fins que l'aygua ne sia exida y són pus blans. Y après tornen-los a coure tots ensemps ab [mel] fins que la mel és espessa y ben cuyta y tals los conserven.</i>	<i>digo que los membrillos, después que serán limpiados, se deven cozer primeramente en agua fasta tanto que sean bien blandos. E después que serán resfriados echarles has de suso la miel un poco caliente. E aquesto faràs muchas vezes fasta tanto que el agua sea sallida e son más blandos, así se fazen en Catalunya. E después tornaranlos a cozer todo en semble con la miel fasta tanto que la miel es espesa e bien cocha e asý los conservan. Empero son muchos que non los alimpian, mas todos tiempos quedan duros e rústicos que non son plazientes de comer.</i>
12.17	<i>molam primo oleo debere leuiter esse suspensam. ossa enim confracta sordescunt: quare de solis carnibus sit prima confectio.</i>	<i>Y manen que la mola del molí sia molt lleugera a manera que·ls pinyols no s·i trenquen perquè yo dich que serà millor que·ls fes calçigar ab los peus segons huy se fa en alguns llocs de Catalunya y axí lo oli se farà de la sustància solament de les olives y no dels pinyols.</i>	<i>E mandan que la muela del molino sea mucho ligera en manera que los cuexcos non se quiebren porque yo digo que sería mejor que se fiziese pisando con los pies segunt oy se faze en algunos lugares de Catalunya, e con tal manera el olio se farà de la sustança solamente de las olivas e non de los cuexcos.</i>

Així doncs, les intervencions de Saiol són fonamentals per tal d'entendre com concep ell la traducció. El protonotari, a més a més, quan veu que el text llatí està en primera persona, és a dir, que qui parla és Pal·ladi, té la necessitat d'indicar la veu que interactua²⁹³. D'aquesta manera diferencia les diverses intervencions. La majoria de les interpolacions de Saiol són referents a àmbits agronòmics com empeltar, plantar i femar. Té per costum, a més a més, d'explicar-nos les fonts que ha utilitzat, tant orals, per pròpia experiència o escrites. Tot i que no podem asseverar que les paraules de Ferrer al voltant de les fonts siguin reals, el que sí cal explicar és que existeix una voluntat ferma per part del protonotari d'introduir a la traducció aquestes interpolacions i així millorar, al seu entendre, el tractat d'agricultura i adaptar-lo al seu temps.

²⁹³ Ms. 6437, 1.28.5: "emperò a Pal·ladi és semblant que huna gallina o pahona puga nodrir solament XV polls en los primers dies, ço és, en lo comensament."

2.2.2. Els territoris de la Corona d'Aragó a la traducció

Ferrer Saiol, per tal de fer més propera l'obra al lector, utilitza els seus coneixements sobre agronomia aplicant-la als territoris del seu entorn, és a dir, la Corona d'Aragó. Així doncs, trobem, per una banda, que el protonotari cita aquelles zones de la Corona on ell considera que la pràctica agrícola descrita per Pal·ladi pot anar millor, però també aquella que en segons quines terres no es pot dur a terme. Per l'altra, hem de recordar que Saiol cita territoris que no són de la Corona i que no apareixen a l'obra de Pal·ladi. Tot i així, en són molt pocs i li són d'utilitat per explicar millor les pràctiques descrites al camp.

Primer analitzem aquells territoris de la Corona d'Aragó que el protonotari té presents a l'hora de traduir l'*O.A.* Podem observar que la majoria d'indrets que veurem a continuació són referents a Catalunya, mentre que en menor grau a València. És interessant percebre com la majoria d'exemples fan referència a la sembra i plantació de diferents plantes, ja que d'aquesta manera el protonotari aproxima al lector l'època i el territori més apte per a cada conreu. Així doncs, al 3.21.3 es fa especial insistència en la versió castellana que a Catalunya el safrà es planta al març o bé a l'agost, cosa que Pal·ladi recomana fer al febrer. Al 3.24.2 no només apareix Catalunya, sinó també la ciutat de Barcelona com a zona òptima per sembrar i plantar durant tot l'any enciams. Al passatge següent (3.24.9) el traductor ens assegura que les malves a Catalunya no han de ser sembrades durant el mes de febrer, tal com indica Pal·ladi. Finalment, al 4.10 l'agrònom llatí parla d'una zona càlida, i Ferrer ho exemplifica amb el Regne de València.

Troblem un exemple en què Saiol intervé tot explicant la millor forma de creixement del cep (3.14). A les zones del litoral català, segons el protonotari, els ceps creixien sense tutor, i no era necessari que s'emparressin, tal com explica Pal·ladi.

Cal destacar que trobem un cas (4.14.2) en què Ferrer ens indica que no coneix el mot *onager*, tot i que s'aproxima força a la traducció. Hem de recordar que els onagres no eren coneguts a Catalunya, tal com indica el protonotari, ja que provenen del Pròxim Orient.

Els exemples següents mostren que a Catalunya i al Regne de València no era costum dur a terme certes activitats agràries descrites a l'*O.A.* Així, al 3.24.11 explica que no es plantaven porros segadissos. A l'11.22 el traductor intervé per descriure

detalladament una manera de fer panses diferent a la de Pal·ladi, probablement extreta d'algun *Pal·ladi arromançat*. Cal assenyalar, en canvi, que el protonotari comparteix el terme *duplicata* (4.10.35), ja que precisament a Catalunya també s'anomenava *figues dobles*.

Finalment, analitzem aquells territoris que no són propis de la Corona d'Aragó ni citats per Pal·ladi, però que són presents a la traducció de Saiol. Al passatge 1.42, en què Pal·ladi descriu les eines del camp, veiem com es devia presentar probablement una interpolació al manuscrit llatí. No hi ha cap indicatiu que ens faci pensar que es tracta d'un afegit de Saiol, ja que no trobem ni un *açò és*, ni un *quasi que*, ni un *així com*, ni un *que vol dir*, ni un *car*. Simplement continua l'explicació de per què són òptimes les arades amb orelló i ens descriu l'ús que se'n fa a la Llombardia. En ser una zona plujosa aquest tipus d'arada és de gran ajuda, perquè fa grans solcs que serveixen per llevar l'aigua quan plou. Al 2.13.7 trobem una intervenció de Saiol, que explica on és la població de Ravenna i la situa dins de territori llombard.

Els passatges següents sempre fan referència a Itàlia. Molt probablement en ser l'autor Pal·ladi de procedència llatina, és a dir, italiana, Saiol opta per incidir en tots aquells passatges que divergeixen de la manera de fer de la Corona. Així doncs, a l'1.15 veiem com incideix en la calç a Itàlia; al 2.12 en la manera de plantar; al 3.9.13 en Sardenya i Itàlia com a indrets en què es practica una tècnica de plantar sarments no pròpia del territori de la Corona; al 3.11 sobre el tipus d'emparrat rodó; i al 4.4 Ferrer considera que la mesura de tres modis és pròpia d'Itàlia.

Finalment, veiem com un error en la lectura del manuscrit llatí comporta una traducció diferent de *prouinciali*. Entén que és Provença i, a més, afegeix el terme Itàlia. Aquest segon ve donat perquè les vinyes descrites abans en aquest passatge són descrites per Pal·ladi, i per tant, de procedència italiana:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.15	quae inductio ante tam diu subigenda est, ut rutrum, quo calx subigitur, mundum leuemus.	Tornaràs-ne a passar la paleta tantes vegades fins que l'ordre <i>ab que aporten la calç en Itàlia</i> , posat sobre lo payment, se'n lleve tot net.	Tornarás a pasar la planeta tantas vegadas fasta tanto que el odre, <i>con el qual lievan la calçina en Ytalia</i> , posado sobre el pavimento, sende tire todo limpio.
1.42	aurita, quibus possit contra stationes umoris hiberni sata celsior sulcus adtollere	ladonchs deu hom fer aradre ab dobles orelles, ço és que hagen grans orelles, per manera que façen gran solch y que giten la terra del solch alt. En aquella terra que l'aradre	la vegada puede e deve hombre fazer aradro con dobles orejas, es a saber que aya grandes orejas, por manera que faga grant surco e que lançe la tierra del surco alto. E en aquella tierra que el aradro

		gitarà alt tu sembraràs ta llavor. <i>Perquè és mester que·ls solchs sien clars. E los solchs en temps d'aygües y de pluges recolliran les aygües que no poran noure als sembrats, axí com se fa en les parts de Llombardia, que fan grans aladres ab grans ales y orelles, y tiren-les tres o quatre parelles de bous, y fan gran vall, y la terra del vall giten sobre·l lloch que deuen sembrar, y roman alt.</i>	lançará alto tu sembararás tu lavor. <i>Porque es menester que los surcos sean claros. E los surcos en tiempo de aguas e de pluvias recojerán las aguas que non podrán nozer a los sembrados, asý como se faze en las partidas de Lombardia, que fazen grandes aradros con grandes alas o orejas, e tiranlos tres o quatro pares de bueyes, e fazen grant valle, e la tierra del valle echan o lançan sobre el lugar do deven sembrar, e queda alto.</i>
2.12	Mensura uero pastini haec est in tabula quadrata iugerali	La taula o tros de camp que hom deu plantar, <i>segons manera de Ytalia</i> , deu ésser de hun jornal de bous, que sia quadrada.	la tabla e parte de campo que hombre deve plantar, <i>segunt manera de Ytalia</i> , deve ser de un jornal de bueyes que sea quadrada.
2.13.7	sicut rauennatis soli	Ravennas <i>en Llombardia</i>	Rávena, el qual es <i>en Llombardia</i>
3.9.13	in scrobibus uero per angulos quattuor sarmenta depones.	Mas si plantes a clavers has a posar les sarments a quatre cayres <i>a la manera de Ytalia o de Serdenya.</i>	mas sy plantas a claveras has a meter los sarmientos a IIII cayres <i>a la manera de Ytalia o de Çerdenya.</i>
3.11	ipsa uitis	parra o trilla redona <i>a manera de Ytalia</i>	parra redonda <i>a la manera de Ytalia</i>
3.11	hae omnes et scrobibus ponuntur et sulcis.		es a saber con claveras o con surcos, es a saber, a tallo abierto <i>segunt costumbre de Catalunya.</i>
3.14	uites, quas prouinciali more uelut arbusculas stare dixi, si instituere uelis	Si tu volràs nodrir les vinyes <i>a la manera de Proença o de Ytalia</i> , segons qu·e dit	si tú querrás criar las vinyas <i>a la manera de la Proença o de Ytalia</i> , segunt que he dicho
3.14	illae uero, quae sine adminiculis iacent, quod pro sola indigentia faciendum est uel necessitate prouinciae	Emperò los çeps que hom nodreix baix y los deixa hom estendre sobre terra, <i>axí com se fan en Catalunya vers les partides de la mar.</i>	Empero el que las cria baxas e las dexe estendre sobre tierra, <i>asý como se faze en Catalunya çerca las partidas de la mar e en otros lugares.</i>
3.21.3	croci bulbi serendi sunt uel subtiliter, si fuerant ante, fodiendi.		empero <i>en Catalunya</i> se planta el açufrán en el mes de março o en el mes de agosto e es mejor plantar.
3.24.2	hoc mense lactuca seritur.	En aquest mes de febrer deus sembrar la sarment de la lletuga per tal que la pugues tresplantar en abril. Emperò <i>en Catalunya, en especial en Barcelona, en cascun mes de l'any pots sembrar y plantar lletugues.</i>	En aqueste mes de febrero debes sembrar la simiente de lechugas, por tal que las puedas trasplantar en abril. <i>Empero en Catalunya, en espeçial en Barcelona en cada un mes del anyo puedes sembrar e plantar lechugas.</i>
3.24.9	nunc etiam malua seri potest.		asý mesmo en aqueste tiempo puedes sembrar simiente de malvas, <i>ya sea que non conviene sembrar en Catalunya.</i>
3.24.11	si sectiuum uelis, spissus		si quieres que toda vegada finque o quede porrino, es a saber planta, <i>ya se sea que non se acostumbre de fazer en Catalunya.</i>
3.25.13	eorum plura sunt	Les pomeres són de diverses	De los mançanos son diversas

	genera, quae numerare superfluum est.	natures, perquè seria viçi qui açí les volgués scriure. <i>Car en huna província les hunes maneres de pomes han hun nom y en altre província aquelles mateixes han altre nom.</i>	naturas por lo qual sería viçio e superfluydat qui asý las querría escribir. <i>Ca en una província las unas mançanas han un nombre e en otra província aquellas mesmas han otro nombre.</i>
4.4	iugerum tribus modiis conseretur.	Hun jornal de bous pots sembrar de III mugs <i>o mesures de Ytalia.</i>	un jornal de bueyes pueden sembrar de III muygs <i>o medidas de Ytalia.</i>
4.10	regio illi est apta, quae calida est.	La regió que naturalment és calenta li és bona, <i>axí com Regne de València</i>	aquella región es a el plazentera e apta la qual es naturalmente caliente, <i>asý como el regno de Valençia.</i>
4.10.35	subinde ficus, sicut est diuisa, uertatur, ut ficorum coria siccentur et pulpae. tunc duplicata in cistellis seruetur aut loculis.	Y les figues que seran mig partides, com seran seques continuament de la part forana, tu les giraràs perquè's sequen de la part de dintre, ço és de la part de la polpa y après que seran seques de cascuna part, tu les doblaràs, ço és que la polpa de la huna aiustaràs ab la polpa de l'altra. <i>Aquestes figues dien en Catalunya figues dobles</i>	E los figos que serán medio partidos, quando serán secos convenientemente de una parte, es a saber de la parte de fuera, tú las bolverás de la parte de dentro. Es a saber de la parte de la pulpa. E después que serán secos de cada parte tú los doblarás, es a saber que la pulpa del uno ayuntarás con la pulpa del otro. <i>E a aquestos figos dizen en Catalunya figos dobles</i>
4.14.2	utiles tamen admissarii nascentur ex onagro et asina: qui post in subole secutura agilitatem fortitudinemque restituant.	Y los millors asens que puguen ésser per a guarans són aquelles que són engendrats de ase salvatge y de somera. <i>De aquestos àzens salvatges no se'n troben en Catalunya</i>	Empero debes saber que los mejores asnos que pueden ser para garanyons son aquellos que son engendrados de asno salvaje e de asna, los quales sepas que engendran fijos asý como mulos que son mucho buenos e ligeros e mucho fuertes, mas que non los otros que son engendrados por asnos domésticos. <i>De los asnos salvages non se fallan en Catalunya</i>
11.22	uuam passam graecam sic facies. melioris acini et dulcis et lucidi botryones in ipsa uite torquebis et patieris sponte marcescere, deinde sublato in umbra suspendes et uuam dstrictam cum pones in uasculis, substernes pampinos sicco algore frigentes et manu conprimes et, ubi uas inpleueris, item pampinos addes nihilo minus non calentes et operculabis ac statues in loco frigido sicco, quem nullus fumus infestet.	Les panses gregues se fan per tal manera. Tu triaràs los millors rahims que hagen los grans clars y dolços y luents y stant en lo çep tu'ls torçeràs los polzims. Y leixaràs-los star axí al sol en lo çep mateix fins que sien hun poch mustius. Après tallaràs-los ben pijats y estrets en alguns vexells y davall en lo vexell posaràs dels pàmpols en què no haia aygua ni ros, mas que sien frets y no calents. E axí cuberts tu posaràs aquells vexells en lloch fret y sech, emperò que algun fum no'ls puga tocar ne noure. <i>Per altra manera se fan les panses en Regne de València, ço és que han los rahims que són ben madurs y han huna caldera</i>	Las pasas griegas se fazen así. Tu escojerás uvas que ayan los granos claros e dulçes y luzientes. E estando en la çepa tú las torçerás, es a saber, los peçones. E dexarlas has asý estar al sol en la çepa mesma fasta tanto que sean un poco mustias. E después cortarlas has de la çepa e colgarlas has a la sombra. E después de algunos días meterlas has bien pijadas, estrechas e apretadas en algun vaso. E de yuso del vaso meterás de los pampanos en que non aya agua nin rocío sy no que sean fríos, e expremirlos has bien con las manos. E en cada un vaso lleno tú meterás los pampanos de suso que sean fríos e no calentes. E assí cubiertos tú meterás aquellos vasos en lugar frío e seco, empero

		<p><i>gran ab çendra, y posen-la al foch, y meten los rahïms en huna çistella, y ab la çistella ensemps meten-los dins la caldera, solament entrar y exir, que solament muden de color, y trahen-los-ne y posen-los a exugar al sol, y quant són ben exugats meten-los en cabassos ben pijats y estrets.</i></p>	<p>que algunt fumo non los pueda tocar nin nozer. <i>En otra manera se fazen las pasas en Regno de Valencia assi, que toman las uvas bien maduras e han una caldera grande con çeniza, e métenla al fuego, e métenlas uvas en una çestilla, e la çestilla en semble menten en la caldera, solamente entrar e sallir, e que solamente muden de color, e sácanlas e métenlas a enxugar al sol, e quando son bien enxutas métenlas en las espuertas bien expremidas, e apretadas e estrechas.</i></p>
--	--	--	--

2.3. Aspectes lèxics

L'*Opus agriculturae* de Pal·ladi és de gran interès per la seva riquesa lèxica, en termes científics. Saiol, en el pròleg de la traducció, és conscient dels entrebancs que comporta un lèxic tècnic i posa en relleu que els traductors anteriors a ell, *arromançadors*, no aconseguiren plasmar correctament el lèxic de l'agrònom llatí en no haver-hi els equivalents llatins de la forma romanç:

E és cert que lo libre de Pal·ladi, per la gran subtilitat e brevitat de vocables que no són en ús entre nosaltres en Cathalunya, ne encara en Espanya, és molt avorrit e rebujat e menspreat, per tal com no·l podien entendre, encara que alguns se'n sien fets arromançadors, los quals no an aguda cura de declarar molts vocables que y són, no coneguts ne usats en nostre lenguatge, mas que·ls an posat simplement segons que·ls an trobat scrits en lo latí, de manera que si pochos són entesos en romanç, encara que en moltes partides del romanç no an espressat ne dit lo enteniment de Pal·ladi, ans y an posat contrari en derogació e per indici de Pal·ladi.²⁹⁴

Al final del pròleg, Ferrer, a manera de *captatio*, manifesta les seves mancances a l'hora de traduir el vocabulari científic, i en especial el dels fitònims. A més, explica les fonts utilitzades que li han estat d'ajuda per resoldre certs vocables. Per aquest motiu és tan important poder fer una anàlisi del vocabulari tècnic, per determinar fins a quin punt la traducció és correcta i per poder comprovar de quines fonts disposava:

E soplích a tots los legidors de aquest libre que no m'o tinguen a presumpció, car a bona intenció e profit de la cosa pública ho he fet. E si per ventura yo ne he bé enterpretats alguns vocables de sements o de arbres o de altres coses, açò és esdevengut perquè no·ls he trobats exposats ne declarats en alguns libres, axí de grammàtica com de medicina, encara que diligentment hi haia treballat. E lexen a correcció de maior e millor interpretador que yo, que li plàsia suplir y corregir los defalliments que y són per tal que en los trellats, si algú y donara fe, no se'n segueixca error e açò per caritat de Déu e dilecció de la cosa pública.²⁹⁵

En aquest apartat, en primer lloc, veurem els binomis que utilitza al llibre primer i que comparteixen ambdues versions. Tot seguit el lèxic científic dels tretze llibres que més dificultats li comporta a l'hora de traduir, com són les equivalències de les mesures i certs animals. A continuació, també analitzarem els fitònims que apareixen en els tretze llibres, per tal de valorar-ne la traducció, interpretació i poder-ne veure la riquesa lèxica que representa el traslladar del llatí a una llengua romànica el lèxic científic.

²⁹⁴ Ms. 6437, f.1v.

²⁹⁵ Ms. 6437, f.2r.

2.3.1. Desdoblaments lèxics

Els binomis, units per una conjunció copulativa o disjuntiva, són presents a tota la traducció de Pal·ladi. No només serveixen per acompanyar el llatí, com al passatge 1.6.5, en què *sterilitas* es transforma al català en *esterilitat o exorquea*, sinó també per matisar certs substantius, adjectius o verbs que no pot traduir amb un únic terme. Així doncs, en una primera llista, a manera d'exemple, observem els dobles substantius que apareixen en els primers vint-i-set capítols del llibre primer:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.4	fauces	la gola e lo coll	la gola e el cuello
1.5	nec suci naturalis egentia	ne hagen frotura de such e substància natural	nin sean menguados de succo o sustança natural
1.5.4	rubos	romagueres o gavarreres	çarças
1.5.5	molestioribus uentis	dels mals ayres e vents	de los malos ayres e vientos
1.5.6	ager	camp o terra	campo o tierra
1.5.6	qui minimum laborem petit	que no requer gran treball, ne grans desplaers	e que non requiera gran trabajo nin grant espensa
1.6.2	urbis	de les viles e ciutats	de las villas e çibdades
1.6.4	gemmae	brots ne gemme	brotos nin yemas
16.4	uulturnus	lo llevant o altre vent	el levante o otro viento
1.6.5	ramus	ram o verduch	razimo o verdugo
1.6.5	sterilitas	esterilitat o exorquea	esterilitat e exorqueza
1.6.10	uitis	los çeps o sarments de les vinyes	las çepas o sarmientos de las viñas
1.6.11	disciplinam	regla ne doctrina	regla ni doctrina
1.6.11	uitis nouella	la sarment o vinya novella	el sarmiento o vinya nueva
1.6.13	siluis inutilibus	sia plena de bosch o de arbres que no fassen fruyt	plena de boscatge o de árboles que non fazen fructo
1.6.13	fecunditate	abundant e fèril	habundante e fèril
1.6.14	praesulem	cap y bisbe	cabesça e obispo
1.6.16	uirgulta	arbres o vinya	árboles o vinya
1.8.2	lapis	roca o pedra viva	roca o penya biva
1.9	habitationem	la abitació o casa	la habitación o casa
1.9.4	rudus	payment o trespol	pavimiento o trespol
1.11	latericios parietes	parets de terra o tàpies	paredes de tierra o tapias
1.16	uillas	població y edificis	
1.16	uoluptatem	delit y plaher	
1.16	cisternas	cisternes o aljups	
1.16	tectorum	y de les teulades y de les altres cubertes	
1.19	rimis	fenelles o crebasses	fendeduras nin quebraças
1.20	ueteri rancore	la vella sabor o rancietat	la vieja sabor e rançiedad
1.22	cors	la cort o corral del bestiar menut	la corte o corral del bestiar menudo
1.27.2	cibis	segó o vianda	el salvado o vianda

En segon lloc, presentem els adjectius que són traduïts com a binomis. Aquests li serveixen a Saiol per donar una millor traducció i aproximació del terme llatí:

Passatge	<i>O.A.</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
1.4	purae	ben sans e purs	biensanos e puros
1.5.6	deterrimum	molt malvat	mucho mala e malvada
1.6.4	post bonam uindemiam	après bones venemes e abundants	después de buenas vendimias e habundantes
1.6.9	fecundior	més fèrtil e abundant	más fèrtil e abundante
1.6.9	terra profunda	en la terra fondal e pregona	en la tierra fondal e pregona
1.6.9	uentis mediocribus	los vents suaus e mijançers	los vientos suaves e medianos
1.15	ex marmore grano	marbre piquat y polverisat	mármol picado e polvorizado
1.17.2	pisces fluuiales	altres peixos de riu o de aygua dolça	otros peçes de río o de agua dulce

En menor nombre observem els doblats en què apareixen els verbs. Li serveixen a Ferrer per donar a la llengua romànica aquell matís inexistent o que no aconsegueix trobar en un sol vocable:

Passatge	<i>O.A.</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.3	bene eligi	ben elegir ne triar	escoger o triar
1.6.4	facienda sunt	volràs enpeltar e obrar	querrás enxerir e obrar
1.6.9	est culta	és llaurada y ben pensada	es bien labrada e bien pensada
1.6.14	aretur	fès cavar e llaurar	faz cavar o labrar
1.6.16	sperari	sembrar o plantar	sembrar o plantar
1.8.2	cingi possit	sia circuyda y ennoblida	sea ornada e ennoblesçida
1.16	metuemus	deu hom més duptar y tembre	
1.17.2	succumbat	cisterna se esfondrarà o s'enderrocarà	se fonda o se derrocara
1.17.3	sarcieinus	pot-les hom adobar y tancar	puede lo hombre adobar e çerrar
1.25	claudi possint	se puguen tanquar y cloure	pueden ençerrar

2.3.2. Lèxic tècnic

2.3.2.1. Mesures

Una de les dificultats en què es troba Ferrer és traduir cert vocabulari tècnic. El que més dubtes li genera, després dels fitònims, són els equivalents mètrics. Ja hem comentat anteriorment que, en certs manuscrits italians escrits en romanç de l'*O.A* dels segles XIV i XV, trobem una taula de vocabulari al final de l'obra on es mostren diferents mesures en llatí i la seva explicació en italià amb el títol de *Le misure*. Per tant, es demostra la complexitat que comportava a les llengües romàniques traslladar aquestes equivalències. Cal recordar que aquestes dificultats en els pesos, mides i mesures també eren presents a la Catalunya medieval. Hi havia una gran diversitat en la nomenclatura d'unitats, el seu valor variava segons la zona i també la seva transformació en múltiples i divisors²⁹⁶. Per això li resulta molt complex fer una traducció òptima de les mesures.

Hem d'analitzar, en primer lloc, el *sextarius*, sester²⁹⁷, que apareix diverses vegades durant tota l'obra (5.5, 6.13, 8.2.2 i 9.5.2). Cal destacar que en cada passatge se'ns explica aquesta mesura de manera diferent. En el passatge 5.5 veiem com equival a vuit dracmes i mitja²⁹⁸, que és l'equivalència aproximada d'un sester. També ens anomena una altra mesura equivalent a deu sesters de vi, que és un quarter de Barcelona²⁹⁹. A continuació, al passatge 6.13 ens compara un sester amb vuit unces³⁰⁰, mesura errònia, ja que hauríem de parlar de més del doble, unes divuit. Als passatges 8.2.2 i 9.5.2 apareix una altra vegada el sester, però aquesta vegada el compara amb dos lliures³⁰¹, tal com es troba al *Vocabularium* de Papias³⁰². D'aquesta manera podem

²⁹⁶ ALSINA, C., FELIU, G. & MARQUET, L., *Antics pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona: Curial, 1990, p. 427.

²⁹⁷ DCVB: Sester (i dial. *sister*) *m.* Mesura antiga d'àrids i de líquids, de molt diverses equivalències segons les comarques; Diccionari Llatí-Català: "sextarius: mesura de capacitat per a àrids o líquids equivalent a 0'5451."

²⁹⁸ DCVB: "Dracma *f.*: pes petit de diferents valors entre els grecs antics; i modernament, pes emprat especialment en farmàcia i equivalent a una vuitena part de l'unça, o a tres escrúpols, o 72 grans, i en el sistema mètric a 3'59 grams."

²⁹⁹ DCVB: "Quarter: mesura de líquids, sobretot de vi, de valor variable: a Mallorca, en el segle XVIII, un quarter tenia sis quartins i mig, segons Aguiló Dicc.; tenia quatre quartes, segons un Mall. Dicc."

³⁰⁰ DCVB: "Unça (i dial *onça*). *f.* Pes equivalent a la dotzena part d'una lliura."

³⁰¹ DCVB: "Lliura *f.* Unitat de pes que generalment es considera dividida en dotze unces i equival aproximadament a 400 grams."

³⁰² PAPIAS, *Vocabularium*, "Sextarium: duarum est librarum."

observar com Saiol no segueix una pauta marcada a l'hora de traduir les unitats de mesura, sinó que segons el passatge en què es troba el mot *sextarius* utilitza una font o una altra.

Les mesures *cyathus* (1.28.2)³⁰³, *congius* (1.28.2)³⁰⁴, *amfora* (11.14.7)³⁰⁵ i *metreta* (12.20)³⁰⁶ són traduïdes correctament. La majoria d'aquests termes es troben al *Vocabularium* de Papias i coincideixen amb la definició que en fa el protonotari³⁰⁷. En canvi, observem també com Saiol té dificultats per trobar l'equivalent d'alguns termes com *modius* (3.4 i 6.4) i *iugeralis* (3.9.9). Tant en el cas 3.4 com en el 3.9.9 resol la traducció i opta per adaptar la mesura al context en què es parla. En canvi, en el passatge 6.4, com que desconeix a què equival un muig de blat, ho soluciona d'una manera simplista: opta perquè cadascú prengui la millor decisió, tot i que l'equival a mig quarter.

També hem de destacar que trobem quatre casos en què el manuscrit devia estar malmès i dóna unes lectures errònies, cosa que provoca una mala comprensió per part del protonotari. El primer cas és *choenica*, que en la versió castellana queda transformat com a *cohemtas* i en la catalana *comenquas*. A la castellana la *m* es confon per la *n* i la *i* i la *t* per la *c*, per la qual cosa és impossible traduir el mot correctament. En el cas de la versió catalana el vocable queda totalment desfigurat. Al passatge 11.14.5 el terme *cyathus*³⁰⁸ es trasllada a *cadis*, sense saber-ne exactament l'equivalent. També té problemes amb el terme *Syri choenicam* (11.14.5), que entén com a *sirichinisa*, la qual cosa dificulta i impossibilita la traducció. Saiol intervé i explica que ha hagut de transcriure el terme i que haurà de ser el propi lector qui decideixi una bona interpretació. Finalment, al 12.22.3 trobem també una mala lectura, ja que torna a confondre, tant a la versió catalana com a la castellana, la *c* amb la *t* i provoca el desconeixement i la no-traducció del terme llatí *simiculus*.

³⁰³ Diccionari Llatí-Català: “Cyathus: mesura de capacitat per a àrids i líquids equivalent a ½ del sextarius o 0,045 litres o deu drachmae.”

³⁰⁴ DLIC: “Congius: mesura de capacitat per a líquids equivalent a sis sextarii o 3,274 litres.”

³⁰⁵ DLIC: “mesura de capacitat per a líquids equivalent a vuit congiu o 26,196 litres, emprada esp. en el tonatge d'una nau.”

³⁰⁶ DLIC: “metreta: mesura de capacitat equivalent aprox. a 38,5l.”

³⁰⁷ PAPIAS, *Vocabularium*, “congius: genus mensurae sextarios sex continens”; “Amfora: frumenti modios italicos tres”; “cyathus: unciam retinet et tres scrupulos pondus X drachmas appendit a quibusdam dicitur casatus”; “Metreta: mensura liquidorum habens sextarios decem.”

³⁰⁸ DLIC: “cadus: mesura de capacitat equivalent a tres urnae”; “urna: mesura de capacitat per a líquids equivalent a mitja àmfora, uns tretze litres.”

Així doncs, podem percebre com les dificultats són notòries a l'hora de traduir les mesures. Per una banda, comptem amb males lectures del text llatí i, per l'altra, Saiol no sempre disposa dels mitjans necessaris per establir els equivalents mètrics. Tot i així, cal recordar que molt probablement disposava d'eines auxiliars, com per exemple el de Papias, que l'ajuda a resoldre certs passatges:

Passatge	O. A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.28.2	sex quiati uni sufficiunt		de çinco en çinco días seys ataçi, conviene a saber seys medidas. Cada una mesura pesa una onça e media.
3.4	modii	hun mig, que és mesura de lentilles	almut, que es medida de lantejas
3.9.9	Sed hoc genere diuisionis in iugerali tabula pangentur tria milia sescenta sarmenta.	segons aquesta doctrina abasten a hun jorn de bous dos milia y sisçentes sarments o mallols. En huna muada de terra de Barçelona entren çinch milia sisçentes y XXV sarments. En huna mugada de terra ha sisçentes y XXV destrers, ço és XXV destrers per cascun cayre.	E segund aquesta doctrina, basta a un jornal de bueyes III mil e DC sarmientos o çepas. En una mujada de Barçelona de tierra entierra V mill e DCXXV sarmientos. En una mujada de tierra asý DCXXV descres, es a saber XXV decres por cada un cayre.
5.5	decem sextariis	metràs-les en X sisterns de vi vell bo. Cascun sistern pesa VIII dragmes y mija.	e meterlas has en X sisterns de vino bueno e puro. Cada un sistern pesa VIII dragmas e media segunt los pesos de medeçina. E creo que aquestos sisterns pueden ser medida asý como un quarter de Barçelona
6.4	in alta silua modii spatium		un muig de trigo aquesta mesura a tal es incierta, ca diversas provinçias han diversas medidas de muigts, mas puede ser fasta media quartera.
6.13	sextariis	cascun sistern és pes de VIII onzes	cada un sistern es peso de VIII onças
8.2.2	sextarii	cascun sistern pesa II lliures	e cada una sistern pesa dos libras
9.5.2	sextarii	hun sistern és II lliures	lo sistern pesa cada uno II libras asý que quatro sisterns valen VIII libras
10.11	congiorum	Y cascun coge val VI sisterns y cascun sistern pesa II lliures	e cada una conga vale VI sisterns e cada un sistern pesa dos libras
11.14.5	cyathos		cadis quiere dezir barril, mas me paresçe que sea medida la qual non fallo por escripto
11.14.5	tribus cadis unam floris mensuram, quam Syri choenicam uocant, adicies		aquestas dos medidas cadis ni sirichinisa non he podido fallar que medidas son. E asý sea fecho a buen arbitrio del leedor.
11.14.7			amphora que es medida que cabe III muigs e cada un muig pesa XLVIII libras, tú meterás de aquella pólvora un quiátum que pesa IIII granos de çevada o fasta media dragma, e en otra manera ay çiatum que pesa X dragmas.

12.20	in olei metreta choenicas duas mitti	en hun metro de oli, que val X sisterns y cascun sistern pesa sis onzes y mija, tu metràs dos comenquas, la qual mesura yo no trobe quina és.	en un nietro de olio que vale X sisterns e cada un sistern pesa VI onças e media, tú meterás II cohemtas que es medida la qual non fallo que es
12.22.3	simiciculum	semitrenlum, la qual no he trobada quant pot pesar	simiticulum, la qual non he fallado quanto puede pesar

2.3.2.2. Animals

El lèxic referent als animals no li suposa cap dificultat a Saiol, tot i que, com veurem a continuació, trobem un mamífer i un mol·lusc que desconeix: la hiena i l'ostra. El primer (1.35.14) es troba inserit al text de Pal·ladi com a animal beneficiós, la pell del qual pot lliurar al pagès d'una pedregada o calamarsada. Aquest passatge sobre els beneficis de la pell d'aquest animal està extret de la *Geopònica* que Pal·ladi devia consultar a l'hora de compondre l'*O.A.* Seguidament, Saiol completa el passatge sobre el mamífer introduint una breu descripció extreta de l'obra de Solí, *Collectanea rerum memorabilium*, tal com afirma Capuano³⁰⁹. Inserim el passatge següent de l'autor del segle III dC per tal d'apreciar millor la font del protonotari:

Hyaenam quoque mittit Africa, cui cum spina riget collum continua unitate flectique non quit nisi toto corporis circumactu. multa de ea mira: primum quod sequitur stabula pastorum et auditu assiduo addiscit vocamen quod exprimere possit imitatione vocis humanae, ut in hominem astu accitum nocte saeviat. vomitus quoque humanos mentitur falsisque singultibus sollicitatos sic canes devorat: qui forte si venantes umbram eius dum sequuntur contigerint, latrare nequeunt voce perdita. eadem hyaena inquisitione corporum sepulcorum busta eruit. praeterea pronius est marem capere: feminis enim ingenita est callidior astutia.

varietas multiplex inest oculis colorumque mutatio. in quorum pupulis lapis invenitur, hyaeniam dicunt, praeditum illa potestate ut cuius hominis linguae fuerit subditus, praedicat futura. verum hyaena quodcumque animal ter lustraverit movere se non potest: quapropter magicam scientiam inesse ei pronuntiaverunt.³¹⁰

Aquest animal apareix novament al llibre desè, i el protonotari torna a dur a terme una explicació, repetint i ampliant la informació de l'obra de Solí. A més, aquesta vegada és més exhaustiu i cita la font que ha utilitzat. En ambdós casos es tracta d'un animal citat per les seves propietats màgiques, la primera per allunyar les calamarsades i la segona per assegurar una bona collita.

Finalment, trobem el mol·lusc *ostra* (1.40.3), que descriu acuradament i de manera correcta. No obstant això, l'ampliació que realitza fa pensar que es devia desconèixer i

³⁰⁹ PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO (ed.), p. 237, nota 24.

³¹⁰ SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium*, T. MOMMSEN (ed.), Berlín: Weidmann, 1895. XXVII, 23-25.

era necessari afegir-hi una explicació exhaustiva, per tal que els lectors en fossin coneixedors:

Passatge	O. A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.35.14	crocodili pellem uel hyaenae	Contra la pedra que cau del cel pren de la pedra del cocodrilli, que és huna bèstia molt verinosa, o de la pell de la yene, <i>que és una bèstia axí com a llop. Y ha pèls y cabells en lo coll, axí com a cavall. Y escarneix los pastors y los cans quant guarden lo bestiar. Habita en les fosses dels morts y porta una pedra, alguns diuen al front, y altres dien en les çelles o pastanyes, y que la té davall la lengua, divina les coses esdevenidores.</i>	Contra la piedra que cahe del çielo, toma de la piedra del cocodrillo o de la piel de la gene, <i>que es una bestia asy como el lobo. E ha pelos e cabellos en el cuello, asý como cavallo. E escarnesçe los pastores e los canes quando guardan el bestiar. E habitan en las huensas de los muertos e lievan una piedra, algunos dizen en la fuente, otros dizen en las çejas o pestanyas, e quien la tiene de yuso de la lengua, adevina las cosas por venir.</i>
1.40.3	ostrei testas siccas	closques de òsties cremades, <i>que són peixos, qui's fan en la mar y en aygua dolça corrent, y afferen-se axí com a pagelindes, mas són molt maiors. Y que sien ben seques y cremades.</i>	conchas quemadas de ostias, <i>que son pescados de concha, que se fazen en la mar e en agua dulce corriente, e afièrranse asý como pagelides, mas son mucho mayores.</i>
10.3	hyaenae	egena, <i>la qual no és coneguda ne vista en estes partides, sinó solament en Àfrica. Y reconta Solinus en lo libre De les maravelles que és huna bèstia que lo coll y la biga de la esquena és tot de huna pessa, que no pot girar lo cap si tota no's gira. Y és molt cruel bèstia y fort. Y ha los ulls variats y de diverses colós y en les pastanyes dels seus ulls se troba huna pedra de diverses colós que a nom hiona. Y qui la porta en la boca davall la lengua prenostica moltes coses esdevenidores y volentes. Segueix los cossos dels hòmens morts hi'ls desterra. Encara segueix molt les cabanes dels bestiars de nit. Y contrafà la veu dels pastors. Y menaç a als cans, axí com los pastors. Y si veu gosso que la vullguen pendre, tantost los encorta que no's poden moure ni ladrar. Y semblant fa dels hòmens, puix que tres vegades se sia mesa entorn.</i>	yena, <i>la qual non es cognosçida nin vista en aquestas partidas, synon solamente en las partidas de Àfrica. E recomana Salino en el libro De las maravillas del mundo que es una bestia que el cuello e la viga de la espina es toda una piesça, que non puede bolver la cabeça si toda en semble non se buelve. E es mucho cruel bestia e fuerte. E la fembra es más falsa que el masclo. Ha los ojos fuerte virados e de diversos colores e en las pestanyas de los sus ojos se ha fallada una piedra de diversos colores que ha nombre hiona. E quien la tiene en la boca diyuso de la lengua prenostica muchas cosas por venir. Volenturosament sigue los cuerpos de los omes muertos e los desotierra. E aún sigue mucho e continúa las cabanyas de los ganados de noche. E contrafaze la boz humanal. E aprende de amenazar a los perros por la manera que los pastores los amenazan. E faze volenterosamente danyo al bestiar. E sy vendrán canes que la quieran tomar, luego los encanta que non se pueden mover nin ladrar. E semejante faze de los hombre pues que tres vegadas se sea puesta en torno.</i>

Dins del lèxic dels animals incloem el camp cromàtic dels cavalls que també li resulta difícil a Saiol. Al passatge 4.13.3 som davant de la descripció dels diferents cromatismes que pot tenir el pèl dels cavalls, i és aquí on veiem els defalliments que té a l’hora de traduir: *badius, aureus, abineus, russeus, murteus, ceruinus, gilbus scutulatus, albus guttatus, candidissimus, niger pressus*. Per al primer color, el bai, no té cap dificultat. Per al segon, *aureus*, opina que equival al castellà *soro*. El tercer, l’*abineus*, és entès malament –probablement estava malmès al text llatí–, ja que a la versió castellana hi ha *alunco* i a la catalana *alimpus*. És per aquest motiu que no el pot traduir de manera idònia. El *russeus* el tradueix correctament. Després canvia l’ordre i continua pel *ceruinus* i pel *murteus*, tots dos acompanyats d’una explicació, tot i que cal dir que les grafies de *murteus* estan força alterades tant a la versió castellana, *mieto*, com a la catalana, *miteus*. Divideix el *gilbus scutulatus* en dos colors, mentre que els restants, *candidissimus* i *niger pressus*, els tradueix correctament.

Al passatge 4.14.3, a l’hora de traduir el color de certs ases amb *nigri uel murini* opta per fer una breu explicació, tot assenyalant que es tracta d’un color fosc, *color negra o mozlon, que vol dir quasi negre*:

Passatge	O. A.	Ms. 6437	Ms. 10211
4.13.3	Colores hi praecipui, badius, aureus, albineus, russeus, murteus, ceruinus, gilbus scutulatus, albus guttatus, candidissimus, niger pressus: sequentis meriti uarius cum pulchritudine, nigra uel albino uel badio mixtus, canus cum quouis colore, spumeus, maculosus, murinus, obscurior.	Les colós dels cavalls [...] són estes, ço és varg clar y color de or que dies Espània sore collar que dien Ytàlia alimpus, que en nostre lenguatge; y color rosat, que és quasi blanch mesclat ab pèls vermells; y color cernuda que és quasi color de seruo; y color que’s nomena en Ytàlia miteus, que és a manera pòrprea; y color que’s diu gilbus, que és color mesclada entre vermell y blanch; y color que’s diu escotulla que’s pròpiament color de flor de bruel o viola y són-hi mesclades algunes gotes blanques; color blanca gotada de gotes negres o vermelles; y color blanca y color negra. Los cavalls que són qualsevol color de les damunt dites acostumen de ser bons, emperò en los grans deu hom triar que sia de huna color sola y no de moltes, los altres des rebujar si no eren de sobres bons.	los colores del cavallo [...] sona aquestos, es a saber, barg clar, e color de oro que dizen en España soros; e color que dizen en Ytalia alunco, que non es entendido en nuestro lenguaje; e color rosado, que es quasi blanco mezclado con pelos bermejos; e color çervuno que es quasi color de çieruo; e color que se dize en Ytalia mieto, que es color a manera de purpura e quasi de viola, segunt dize Papias; e color que es dicha gilbo, que es color medianera entre dos colores, es a sabe, entre bermejo e soro; e color blanco que es dicho savino; e color que es dicho sucolato, el qual color es de pùrpura o propiamente color de viola, ado son mezcladas algunas gotas blancas; e color blanca menos de otra naturaleza; e color negro espesso, es a saber que non aya res entremezclado. [...] vayo e bruno, es a saber que sea mezclado con negro e con color vayo. E aqueste color mezclado se dize bruno o rodado.

4.14.3	nigri uel murini	color negra o mozlon, que vol dir quasi negre	color negro o morzillo, que quiere dezir quasi negro
--------	------------------	---	--

2.3.2.3. Fitònims

En aquest estudi del vocabulari agrícola-botànic es volen demostrar les qualitats i mancances de Ferrer Saiol davant del text llatí de Pal·ladi. Les dificultats que suposa transportar a les llengües vernacles un vocabulari tan específic com és el dels fitònims a finals del s. XIV crea un interès per veure com s'hi enfrontava i quins eren els mitjans que tenia al seu abast per poder portar a terme el seu objectiu, la traducció.

L'anàlisi que es duu a terme a continuació ve determinada per l'ús dels fitònims tant dels tretze llibres del manuscrit 6437 com dels del manuscrit 10211. S'elabora una taula que es divideix en sectors, tot seguint un criteri més pràctic que no pas botànic. Així doncs, podem trobar una classificació per arbres i arbusts enfront dels fruiters, o bé l'oposició entre hort, vinya, cereals i llegums, enfront del camp de les plantes tant medicinals com nocives per al conreu. Aquesta decisió és la més pragmàtica si es té com a punt de vista el concepte de conreu llatí i català del segle XIV. Per una banda hi ha els fitònims que pertanyen al món conreat per la mà humana, i per l'altra aquells que pertanyen al bosc i que és allà on s'han de trobar. Així doncs, tenim l'esfera més salvatge i més agresta i després l'esfera més assequible i capaç de controlar. Els fitònims més usats al llarg de l'obra són, precisament, els que pertanyen al món del conreu, per raons òbvies en una obra agronòmica.

Cada secció conté la comparació del nom llatí utilitzat per Pal·ladi i el terme científic, més les dues traduccions en català i castellà dels manuscrits. Cal recordar que per la inferioritat del text català hi ha moltes vegades en què el mot apareix en castellà i en català no. Hem de tenir en compte que la utilització de diferents mots per a un mateix terme llatí és present a la traducció. A més a més, hi ha un apartat d'observacions on s'inclouen els contextos d'alguns mots que són molt interessants a l'hora d'analitzar-los. També en aquest mateix apartat hem introduït les glosses interlineals i marginals, per tal de comprendre millor la traducció de certs fitònims.

Cada mot està assenyalat concretament amb el passatge que l'il·lustra. La utilització de l'asterisc com element diferenciador ens ve a dir que no apareix al text llatí. És per això que assenyalem que moltes vegades el text traduït és força flexible en relació amb el text canònic llatí, encara que no abandona mai el seu paral·lelisme.

Per tant, es valora l'escrúpol filològic que condiciona el treball del traductor així com, també, les dificultats de l'obra. Finalment, es discuteix sobre les entrades

conflictives que poden ser causades per una mala lectura del manuscrit llatí, o bé per una manca de coneixements de diferent etiologia, responsable en darrer terme de la incapacitat del traductor per identificar el fitònim.

Tabula arborum

Tal com es pot observar a partir de la taula de fitònims dels arbres i d'arbustos, un bon nombre estan ben traduïts i no creen gran dificultat a Ferrer Saiol. No obstant això, gràcies a la traducció que en fa, podem observar com el protonotari es movia dins d'un món tancat de fitònims que inclou les espècies arbòries més conegudes, deixant de banda les que no eren autòctones del territori de la Corona d'Aragó. Com es veu al llarg de l'obra, l'escrúpol filològic per portar a terme la traducció exacta de cada fitònim és indubtable. En aquest apartat podem veure com hi ha una sèrie d'arbres i arbustos que se li resisteixen a l'hora de ser traduïts. Els arbres que desconeix els intenta descriure a partir del material que posseeix, que són llibres de sinònimes o altres *Pal·ladis* arromançats, com anirem veient. Tot i el desconeixement d'alguns arbres, les descripcions que en fa són molt acurades i acostumen a aproximar-se força al seu objectiu. S'ha de considerar que la majoria d'arbres d'aquesta taula són per a la utilització de materials de construcció, la qual cosa fa imprescindible el seu coneixement.

La majoria d'arbustos que surten en el text no són per a l'alimentació, sinó que acostumen a fer servei per als tancats. Saiol els acostuma a confondre o dóna característiques generals per tal d'aproximar-se al seu objectiu, que de vegades no és el de fer una traducció, sinó un manual pràctic del camp:

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
abies (<i>Abies pectinata</i> Lmk.)	avet (12.15)	avet, (3.25.30) avet*		1.37.2, 3.25.30, 12.15
aesculus (<i>Quercus farnetto</i> Ten.)	roure o nespler	robre o nispoler	- e mas debes guardar que las vigas non sean entre mezcladas; conviene a saber de diversas fustes, assí como de robre e de nispoler e otras fustes. Empero otros dizen que es el primer árbol del qual comió Adam. E es	1.9

			<p>árbol que dize que faze glans. Otros dizen que es çervera o nespulera. (1.9)</p> <p>- [<aes>culus, cerrus, fagus, arbores sunt, glandes ferentes <i>A</i> quercus: aesculus, cerrus, fagus et farnus, arbores sunt, glandes ferentes. Ñ] (1.9)</p>	
alnus <i>(Alnus cordifolia</i> Ten.)	pol (9.8.4)	poll	- El poll es dicho alnus [...] poll que es dicho populo. (12.15.2)	9.8.4, 12.15.2
buxus <i>(Buxus sempervirens</i> L.)		box		1.1, 11.14.11
carpinus <i>(Carpinus betulus</i> L.)	carpi	carpi	<p>- El carpi és arbre que no havem en conexença, mas dien que es molt profitós en les obres. (12.15.3)</p> <p>- El carpies arbor que non avemos en conosçença, mas dizen que es mucho provechoso a las obras. E creería que fuese sapi, que es pino borde. (12.15.3)</p>	12.15.3
cedrus <i>(Juniperus</i> L.)	çedre	çedro	<p>- Lo çedre és arbre no conegut en estas partidas, mas és de gran durada. (12.15.3)</p> <p>- El çedro es árbol no conçido en estas partidas, mas es de grant durada. (12.15.3)</p>	1.37.2, 12.15.3
cerrus <i>(Quercus cerris</i> L.)	olzina	olçina		1.9.3
cupressus <i>(Cupressus sempervirens</i> L.)	çiprers (10.3, 12.15.3)	çiprés		10.3, 11.14.11, 12.15.3
fagus <i>(Fagus silvatica</i> L.)	faix, farg	farg, faya		1.9.3, 12.15.2
fraxinus <i>(Fraxinus excelsior</i> L.)	freix	fresno, frexno (12.15.2)		3.10, 3.25.6, 12.15.2
ilex <i>(Quercus ilex</i> L.)	alzina	encina		3.18
larex <i>(Larix decidua</i> Mill.)		lareyx	- el lareyx que es árbol el qual non avemos en conosçença. E toma nombre de un castillo el qual ha nombre Laurençio. (12.15)	12.15
laurus	llor	laurel, llor		2.19, 12.18

<i>(Laurus nobilis L.)</i>				
morus <i>(Morus nigra L.)</i>	morer	moral		3.25.28, 12.7.22
ornus <i>(Fraxinus ornus L.)</i>	aru (3.25.6)	aru		3.25.6, 4.10.21
pinus <i>(Pinus pinea L.)</i>	pi	pino		12.15.3
platanus <i>(Platanus orientalis L.)</i>	platanus o colcat (3.25.17) platanus, (11.12.6)	plátano o colcaz (3.25.17), platanus (11.12.6), plátano (12.7.8)	- plátano que és colcaz segunt dizen, por tal como ha las fojas anchas (11.12.6) - platanus que dien que és colcàs (12.7.8) - platanus per tal com ha les fulles amples (11.12.6) - dizen que es colcaz, et non le se otro nombre (12.7.8)	3.25.17, 11.12.6, 12.7.8
populus <i>(Populus L.)</i>	poyl (3.10)	poll	- árbol dicho poll, el qual en latín es dicho populus (11.12.6) - el poll que es dicho populo [...] el poll que es dicho alnus (12.15.2)	3.10, 11.12.6, 12.15.2
<i>Populus alba*</i> <i>(Populus alba L.)</i>	álber	álber		3.10, 3.23
quercus <i>(Quercus L.)</i>	roure	robre		12.15.2
robur glandiferum <i>(Quercus sessiliflora Salisb.)</i>	roures	robres		1.37.2
salix <i>(Salix L.)</i>	salzer (3.17, 12.7.5, 12.7.22)	salze		3.10, 3.17, 12.7.5, 12.7.22, 12.15.2
salix siluatica <i>(Salix L.)</i>		laxis	- dicha laxis e es yerva a la qual non fallo otro nombre, mas pareçe me que es yerva que nasce por el agua.	9.8.4
suber <i>(Quercus suber L.)</i>		alcornoque, suro* (4.10.8)	- sy tomas una corteza de algunt árbol, asý como de suro o de semblant árbol. (4.10.8)	1.37.6, 4.10.8
taxus <i>(Taxus baccata L.)</i>	teix	texto		1.37.2
terebinthinus <i>(Pistacia terebinthus L.)</i>	avet, avet (11.12.3, 12.7.5)	terebinto (1.37.2), avet	- terebinto del qual se faze terebentina. (1.37.2)	1.37.2, 11.12.3, 12.7.5
vitex	agatascus	agno casto o vitex	- hun arbre que s'apel·la en latí	9.8.4

<i>(Vitex agnus castus L.)</i>			agatascus (9.8.4) - un árbol que es dicho en latín agno cato uel uitex. (9.8.4)	
ulmus <i>(Ulmus L.)</i>	oliu (3.10)	olivo (3.10), olmo, olmo		3.10, 3.13, 12.15.2

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
arbutus <i>(Arbutus unedo L.)</i>	arboç (1.37.3), arborçer	arboz		1.37.3, 3.18
calabrix <i>(Crataegus oxyacantha L.)</i>	los de la Calàbria	los de Calabria	- ne pots empeltar en codonyer així mateix en pomer o perer o pruner. Los de la Calàbria dien que millor prenen si·ls empelten ab tascó. (10.14.3) - asý mesmo podrás enxerir en mançano o peral o çiruelo. Los de Calabria dizen que mejor toma sy lo enxieren con escoplo. (10.14.3)	10.14.3
iuniperus <i>(Juniperus communis L.)</i>	ginebre	enebro		1.13, 1.35.10*
lentiscus <i>(Pistacia lentiscus L.)</i>	lentiscle, lentiscle o mata* (2.15, 12.13.7)	lentisco, lentisclo o mata* (2.15, 12.13.7)		1.37.2, 2.15, 2.20, 12.7.5, 12.13.7
morus agrestis <i>(Rubus fruticosus L.)</i>	mores salvatines	mores salvajes		10.16
murra <i>(Commiphora myrrha Engl.)</i>		mirra elonca		11.14.13
rododafne <i>(Nerium oleander L.)</i>	baladre	baladre		1.35.9, 1.37.5
rubus <i>(Rubus fruticosus L.)</i>	romagueras, guavarrera (3.25.32)	çarças, romagueras (1.5.2)		1.34.5, 1.5.2, 2.10, 3.15, 3.25.32, 4.9.9, 8.4.3
sentis <i>(Rubus fruticosus L.)</i>		coscolles, lapazas, cambrones	- árboles o plantas ásperas e espinosas asý como son lapazas, coscolles, cambrones e çarças e semblantes. (8.3.4)	8.4.3
spina alba <i>(Crataegus oxyacantha L.)</i>		espino blanco (2.15.3), espeçial blanco (5.4.5)	- espino blanco, es a saber arayonero o arén blanco. (2.15.3)	2.15.3, 5.4.5
spinus <i>(Prunus spinosa L.)</i>	aranyoner (3.25.17), aru* (3.25.17), aranyoner*	aranyoner (3.25.17), espino blanco (3.25.6), arny* (3.25.17),	- çiruelos que se dizen de roa, que se claman aranyeres en Aragón (3.25.32)	2.15.3, 3.25.6, 3.25.17, 3.25.32, 5.4.4, 6.3

	(3.25.32) aranyoner* (6.3)	çiruelos* (3.25.32) aranyoner (5.4.4)		
tamaricus <i>(Tamarix gallica</i> L.)	tamarill	tamariz		12.8
ulex <i>(Calluna</i> <i>vulgaris</i> Salisb.)	ylex	ylex		1.37.2

Una vegada observada la taula amb deteniment, podem fer-ne un estudi minuciós i valorar l'encert de Ferrer a l'hora de traduir. El primer conflicte lèxic el trobem amb *aesculus*, varietat de roure que Saiol desconeix. L'intenta identificar com a roure o nesprer. No obstant això, fa una aproximació bastant correcta en explicar que el fruit que produeix són els glans. Devia consultar o bé una glossa marginal en què descriu que és un arbre que fa glans, tal com trobem en els manuscrits ecorialencs, o bé l'entrada sobre l'*aesculus* del *Vocabularium* de Papias³¹¹. El que no podem justificar amb seguretat és el motiu pel qual ens descriu que és el primer dels arbres i el primer fruit que va menjar Adam, tot fent referència a les Sagrades Escripures. Cal destacar que també tradueix aquest arbre amb el nom de *çervera*, induït probablement per una mala lectura de *cerrus*, que és present a les glosses marginals. Finalment, a l'hora de traslladar el substantiu *aesculus* per *nispoler* devia ser present a una glossa o a un Pal·ladi arromançat el terme *mespila*, ja que la forma del seu fruit és similar a la d'un gla.

Tampoc no coneix el *carpinus*, però s'hi aproxima amb més o menys encert, el pi bord, *sapi*³¹², no pel seu aspecte, sinó per la resistència com a material de construcció. Un altre fitònim que desconeix és el cedre. Més endavant, s'aprecia com, en el cas del *larex*, com que no en coneix el terme, utilitza les *Etymologiae* de Sant Isidor per exemplificar-ho³¹³.

Tot seguit, podem veure com hi ha una sèrie d'arbres que confon sistemàticament, com és l'*almus* pel *populus alba*, ambdós arbres de ribera. També mescla el *platanus* amb la *Colocasia antiquorum* Schott., ja que els vincula a la mateixa

³¹¹ PAPIAS, *Vocabularium*, "Aesculus: arbor glandifera per *ae* scribitur dicta ab esu: quod ex ea prius aescam homines sumpserunt."

³¹² DCVB: "Sapi: Conífera de l'espècie *Pinus halepensis*, de fusta blanquinosa molt apreciada en treballs de fusteria fina. Prové del llatí *sappinu*."

³¹³ ISIDORUS, *Etymologiarum sive originum libri XX*, 17.7.44: "larex, cui hoc nomen a castello Laricino inditum est, ex qua tabulae tegulis adfixae flammam repellunt, neque ex se carbonem ambustae efficiunt."

espècie seguint la descripció de les fulles. No obstant això, són dues espècies totalment diferents i no tenen res a veure si partim de la base que el *platanus* és un arbre de grans dimensions, mentre que la *Colocasia antiquorum* Schott. és una planta de dimensions força reduïdes respecte el plataner.

En aquests dos testimonis de l'obra de Saiol de vegades apareix un mateix mot amb grafies diferents, com és el cas del *fagus* per farg i faya o el *fraxinus* per fresno o frexno. Cal dir, també, que en moltes situacions troba dificultats en el text llatí pel fet d'estar corromput. És en aquests passatges on s'aprecia amb més claredat el talent de Ferrer, ja que s'entesta a continuar el text i no el pot abandonar per corrupte que sigui. D'aquesta manera, en el passatge 3.10.4 tradueix un seguit d'arbres que no són presents al text llatí canònic, i així transforma la traducció³¹⁴. Una altra mostra de l'estat precari del text llatí és el fet de traduir *salix* per *laxis* en el passatge 9.8.4, que pel context del text ens diu que és una herba que neix a l'aigua. Tot i que s'equivoca en parlar d'una planta i hauria de parlar d'un arbre, sí que té raó en el fet que és de riu. Cal destacar que els altres casos en què es troba el mot salze es tradueixen sense cap mena de dificultat.

S'ha de tenir en compte que Ferrer Saiol en molts casos utilitza indiferentment els termes *terebentinus* i *abies*. Aquesta confusió ve ocasionada per no parlar directament dels arbres en qüestió, sinó de la seva utilització com a fustes de suport. D'aquesta manera, el protonotari desisteix d'aproximar-se al text llatí i l'adequa a les necessitats de l'època, i abandona així l'escrúpol filològic.

Els arbustos també comporten una sèrie de dificultats al funcionari reial, sobretot en el cas de la traducció de *spinus* (*Prunus spinosa* L.) i *spina alba* (*Crataegus oxyacantha* L.), que sembla no distingir. A més a més, trobem una omisió del terme *spina* (1.34.5) i de la seva subordinada adjectiva explicativa a la llengua vernacla, *sed melius erit rubi semina et spinarum, quae rubus caninus uocatur, matura colligere*. Aquest passatge a la versió catalana queda reduït a una sola oració i mancat de la riquesa lèxica de Pal·ladi.

³¹⁴ PALLADIUS, *O. A.*, 3.10.4: "Sed arbusta qui faciet, plantas arborum de his generibus ponat uel, si agro subpetit abundantia, his utatur: populo, ulmo, fraxo in montanis et asperis, in quibus ulmus minus laeta est."

Ms. 6437, 3.10.4: "Los arbres que són més conuinents per a sostenir les parres són aquestos: poyl y olm. Y en los llochs muntanyosos en los quals estos no·s poden nodrir, és bo lo freix. Encara s·i pot plantar *alber, salzer y pruners y semblants*."

Ms. 10211, 3.10.4: "los árboles que son más conuientes para sostener las parras son aquestos; es a saber, poll e olmo e fresno es asaz conuiniente en lugares empero muntanyosos en los quales non se pueden criar los polls nin los olmos. Aún se puede plantar *álber, salzes e çiruelos e semejantes*."

En canvi, podem observar com desenvolupa un simple mot com pot ser *sentis* (8.4.3) amb una àmplia traducció de sinònims (*coscolles, lapazas, cambrones, çarças*). Així, demostra el seu ampli coneixement de la matèria sense abandonar les seves limitacions. Un dels punts que cal destacar és l'aparició del terme *calabrix* (*Crataegus oxyacantha* L.), que entén com a habitants de Calàbria³¹⁵. Tot i que està en datiu singular masculí de la tercera declinació, el protonotari el confon per nominatiu plural masculí de la segona, i com que es troba en posició final d'oració es pensa que és el subjecte de l'altra oració. Encara que no coneix aquest arbust, demostra recórrer a la imaginació i a la seva formació acadèmica menys filològica, per tal d'intentar resoldre erròniament una situació insalvable. Cal recordar la possibilitat que el manuscrit llatí que posseïa podia estar en un estat no gaire bo, tal com anirem observant, la qual cosa propiciaria aquesta classe d'errors i males lectures. Així, trobem també el mot *ulex* (*Calluna vulgaris* Salisb.), conegut com a bruga, amb la mateixa mala lectura tant al manuscrit català com al castellà, *ylex*. Podem considerar la possibilitat que en el manuscrit llatí ja hi hagués el mot malmès *illex*, la qual cosa explicaria aquest error.

Així doncs, després d'aquesta anàlisi apreciem les dificultats en què es troba el protonotari. Els errors que comet són notoris, encara que no podem oblidar l'èmfasi i l'esforç emprats en la traducció. A més a més, hem pogut observar com davant de certes dificultats recorre a l'enginy i deixa de banda qualsevol possibilitat d'escrúpul filològic. Tot i així és, sens dubte, una de les taules que menys dificultats li comporta.

Tabula frumentorum

El cereal va ser un dels aliments bàsics de la població de l'Imperi Romà, com també ho ha estat durant èpoques posteriors. La seva importància es veu clarament reflectida en el text, ja que al llarg de l'obra hi és ben present. La majoria de cereals conreats són per a ús domèstic, tot i que també n'hi ha com a farratge per als animals. El cereal que destaca més per les seves varietats és l'ordi:

<i>O.A.</i>	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
-------------	-----------------	------------------	---------------------	-----------------

³¹⁵ PALLADIUS, *O.A.*, 10.14.3: “mense Ianuario ultimo uel Februario tuburum surculus mirabiliter proficit cydoneo insitus. inseritur autem melis omnibus et piris et prunis et calabrici, melius trunco fisso quam cortice.”

adoreum <i>(Hordeum sativum L.)</i>	ordi (10.2), adoreum (11.1)	çevada (10.2), adoreum (11.1)	- adoreum que vol dir centeno y forment. (11.1) - adoreum que quiere dezir çenteno o séguel e forment. (11.1) - [adoreum: siliginem A Ñ] (1.11)	10.2, 11.1
auena* <i>(Avena sativa L.)</i>	avena	avena		6.1
far <i>(Triticum dicoccum Schrk.)</i>	farro	farro	- farro qui es un linatge de ordi o de çivada y no l'havem usat en Catalunya. (12.1) - farro que es linage de çevada e non lo avemos usado en Catalunya. (12.1)	1.28.5, 12.1
hordeum <i>(Hordeum sativum L.)</i>	ordi	ordio, çevada (13.1, 10.8)		2.9, 10.8, 13.1
hordeum canterinum <i>(Hordeum hexastichu L.)</i>	Cantari, ordi primerench, ordi comú, ferrage, ordi cantari, ordi, ordi cantarini (10.8), ordi comun (11.1.2)	Cauterium, çevada temprana, çevada comú, forratge, cevada camún, çevada, çevada cauterini (10.8), çevada canterino (11.1.2)	- Lo ordi que s'apel·la cantari, lo qual entre nosaltres non és conegut, sinó ordi comú primerench, ço és ferrage. (10.4) - ordi comun [...] aquesta sement de ordi no és en ús en Catalunya, (11.1.2) - La çevada que es dicha cauterinum, la qual entre nosotros no es conoçida, synon çevada comú e temprana, es a saber, ferratge. (10.4) - çevada canterino [...] aquesta simiente de aquesta çevada no es uso en aquesta región de Catalunya. (11.1.2)	10.4, 10.8, 11.1.2
hordeum galaticum <i>(Hordeum distichum L.)</i>	ordi glàtich o blanch, ordi blanch, ordi (3.8)	çevada glàtich, çevada blanca, çevada (3.8)	- ordi que's nomena en Ytalia glàtich, per tal com és més blanch y més feixuch que altre ordi. (3.8) - çevada que se llama en Ytalia glàtich, por tal ca es más blanco e más pesado que otra çevada. (3.8)	2.4, 3.8
milium <i>(Panicum miliaceum L.)</i>	mill	millo (4.3), migo (5.6), mijo		4.3, 5.6, 6.1, 10.12
panicum <i>(Setaria italica P.B.)</i>	panís, paniç (6.1)	panizo		4.3, 6.1, 10.12
siligo <i>(Triticum vulgare Vill.)</i>	siliginem	siliginem		1.6.6
sisamum <i>(Sesasum)</i>	grajoli (10.1), sisaniuz (10.7), guioli	agingoli (10.1), sisamum (10.7), (11.1)	- de sembrar sisamo, ço és grajoli. (10.1) - La llavor qui s'apel·la sisaniuz,	10.1, 10.7, 11.1

<i>indicum</i> L.)	(11.1), guijoli (11.1)		ço és guijoli. (10.7) - guiioli, lo qual dies que's guijoli. (11.1) - de sembrar sísamu, es a saber agingoli. (10.1) - Una labor que se dize ssisamum, es a saber gingolis o pencta dáctilo- otro nombre ha, es a saber, gingoli-. (10.7) - sisamum, que es en otra manera dicho gingoli. (11.1)	
triticum (<i>Triticum turgidum</i> L.)	forment	trigo		2.9, 3.26.3, 10.2, 12.1, 13.1

La majoria de conceptes expressats estan ben traduïts. No abandona mai la possibilitat de deixar el mot en llatí si no sap concretament com es tradueix, tal com s'observa a les dues versions. Cal remarcar el passatge 1.11, en què es tradueix el cereal *adoreum* per *sèguel*, ja que a la glossa interlineal dels manuscrits escurialencs trobem *siliginem*. Hem de recordar que hauria d'haver traduït el mot per xeixa i no pas per sègol (*Secale cereale* L.), confonent d'aquesta manera els dos cereals. Es pot destacar, a més a més, la voluntat de Ferrer de no introduir neologismes a la llengua. Com observem amb les varietats de l'ordi, en primera instància acostuma a citar el concepte en llatí i posteriorment redacta un seguit de possibilitats en forma de sinònims. Quan es troba davant d'aquestes incerteses especifica que aquest fitònim, en no cultivar-se a Catalunya, no el pot conèixer³¹⁶. A més a més, s'entreveu com el mateix concepte, en aquest cas *hordeum canterinum*, s'expressa de maneres diferents (*ordi comú* o *primerench*), la qual cosa si no es té l'edició llatina al costat pot causar confusió. Una vegada més, podem apreciar com el mot llatí molt probablement estigués malmès ja en el text llatí, ja que el terme *galaticum* es trasllada a *ordi glàtich*. Podríem suposar que aquesta variant la introdueix com a neologisme, però tot assenyala que estaríem davant d'un error lèxic en la tradició manuscrita. També trobem exemples de diferents grafies en la mateixa paraula a l'hora d'expressar el mateix concepte. Així el mot *milium* el trobem a la versió castellana com a *millu*, *migo* o *mijo*.

Desconeix força les variants dels cereals, ja que alguns cereals de l'Antiguitat, més o menys cultivats, cauen en desús en bona part de l'Imperi. A més a més, Saiol desconixeria la correspondència entre el fitònim llatí i l'espècie utilitzada al segle XIV, ja que el mot català o castellà no derivaria del corresponent mot llatí. Tot i així, mostra

³¹⁶ Ms. 6437 i ms. 10211: 10.4, 11.1.2, 12.1.

un gran esforç per tal d'aproximar-se a una traducció més fidedigna. Un bon exemple és el cereal *sesamum*, que opta per transcriure'l, acompanyat de la seva traducció correcta ajonjolí, terme provinent de l'àrab.

Tabula pomorum

Un dels gran blocs que formen aquest conjunt de taules és el camp semàntic dels fruiters i les fruites. La primera taula que trobem és la de les fruites, i la segona és la dels fruiters. És d'admirar el coneixement que posseïa Ferrer Saiol sobre la varietat i abundància de fruiters. És important assenyalar que obvia la majoria d'enumeracions que fa Pal·ladi sobre la varietat d'un mateix gènere de fruita. No obstant això, observem com el propi traductor molt sovint, allà on els coneixements de Pal·ladi són més escassos, introdueix nous termes que li són familiars perquè es troba dins dels límits de la Corona d'Aragó. Cal destacar que, a l'hora d'expressar els fruits, Pal·ladi utilitza el mot *pomum*, de tal manera que Ferrer, en aquest cas, enriqueix el text i demostra el coneixement dels fruits i els tradueix segons l'espècie. Tot i així, se li escapa alguna confusió entre *pomum*, la veu genèrica per a fruit, i la poma, tal com veurem a continuació:

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
abellana avellana (<i>Corylus avellana</i> L.)	avellana	avellana		3.25.31
amygdalum (<i>Prunus amygdalum</i> Stokes)	amel·les (8.3.2), ameula (3.25.33), ametle (3.25.33)	almendras amargas (11.14.6) alméndolas (8.3.2) almendras		3.25.33, 8.3.2, 11.14.6, 12.7.22
caprificus (<i>Ficus carica</i> L.)	cabrafiga	cabrafigo		4.10.28
castanea (<i>Castanea vulgaris</i> Lam.)	castanya	castanya		3.26.3, 12.7.21
cerasium (<i>Prunus cerasus</i> L.)	cirera	çereza		3.30
citream	polçemer	ponçem		4.10.17

<i>(Citrus medica</i> Risso)				
cydoneum <i>(Cydonea vulgaris Pers.)</i>	codonys	membrillo		11.20
dactylus <i>(Phoenix dactylifera L.)</i>	dâtils	dâtiles		11.12
damascena <i>(Prunus damascena R.)</i>		damasçenas		12.7.16
ficus <i>(Ficus carica L.)</i>	figa (4.10.24), blanques (4.10.27)	figo (4.10.24), figos blancs (4.10.27), albercochs* (4.10.27), verdales* (4.10.27), dorcuries* (4.10.27), cocorelles* (4.10.27), dorturies*(4.10.28)	- huna natura de figues que habunden molt vers les partides del Bisbat de Girona. (4.10.28) - una natura de figos que abundan mucho en las partidas de Vesuldia e en el opispado de Girona, que llaman dorturies. (4.10.28)	4.10.24, 4.10.27, 4.10.28
glans <i>(Quercus ilex L.)</i>	abellota (3.26.3, 12.0 12.7.22) bellotes (12.14)	bellota (3.26.3) glans o bellotas (12.0), abellotas (12.14, 12.7.22)		3.26.3, 12.14
granatum vel malum <i>(Punica granatum L.)</i>	magrana	milgrana		3.30, 4.10.10
mespilium <i>(Mespilus germanica L.)</i>	nespla	nispola		4.10.21
morus <i>(Morus nigra L.)</i>	mores negres*	moras negras*		10.16
nux <i>(Juglans regia L.)</i>	nous	nuezes		2.15, 12.7.22
orbiculatus	orbiculata	orbiculata	- Pomes redones, que's nomenen en Ytalia orbiculata, sens gran cura se poden salvar tot l'any. (3.25.18) - mançanas redondas que se dizen en Ytalia orbiculata menos de trabajo se pueden salvar todo el anyo. (3.25.18)	3.25.18

passum	panses	pasas	<p>- Per altra manera se fan les panses en Regne de València, ço és que han los rahims que són ben madurs y han huna caldera gran ab çendra y posen-la al foch y meten los rahims en huna çistella y ab la çistella ensemps meten-los dins la caldera, solament entrar y sallir, que solament muden de color y trahen-lo-ne y posen-los a exugar al sol. Y quant són ben exugats meten-los en cabassos ben pijats y estrets. (11.22)</p> <p>- En otra manera se fazen las pasas en regno de València assí que toman las uvas bien maduras, e han una caldera grande con çeniza e métenla al fuego e meten las uvas en una çestilla e la çestilla en semble meten en la caldera, solamente entrar e sallir e que solamente muden de color e sácanlas e métenlas a enxugar al sol. E quando son bien enxutas métenlas en las espuestas bien expremidas e apretadas e estrechas. (11.22)</p>	11.22
persicus <i>vel</i> duracinum (<i>Prunus persica</i> Sieb.)	présechs, présechs durans (12.7.8)	durazos (2.15.20, 3.25.32, 12.7.8), priscos (12.7, 3.25.32), durazos o priscos (12.7.8)		2.15, 3.25.32, 12.7, 12.7.7, 12.7.8
pinea (<i>Pinus pinea</i> L.)	pinyes (11.14.6)	piñas		11.14.6, 12.7.10
pinus (<i>Pinus pinea</i> L.)	pinyons (11.12.9)	pinyones		4.10.37, 11.12.9, 11.14.6, 11.14.12
pirum (<i>Pirus communis</i> L.)	pera	pera		3.25.6
pistacium (<i>Pistacea vera</i> L.)	festuchs	festuchs	<p>- yo he trobat scrit que si prens dels empelts de l'amel·ler, ans que broten, en empeltes en lentiscle o mata, que·l fruyt que farà serà festuchs o semblants. (2.15.13)</p> <p>- yo he fallado escripto que sy tomas de los brotes o agujas del almendro antes que broten o echen e los enxieres en el lentisco o mata, que el fructo que farà serán festuchs, o semejantes. E puédese enxerir en el tronco fendiéndolo con [cunyo], o en corteza con</p>	2.15.13, 4.10.37

			palucho. (2.15.13)	
pomum (<i>Pirus malus</i> L.)	grans de les pomes	granos de los mançanos		3.19
prunum (<i>Prunus domestica</i> L.)	prunes	çiruelas		12.7.13
punicus (<i>Punica granatum</i> L.)	magrana	milgrana		4.10, 6.6, 11.12.9
sorbum (<i>Sorbus domestica</i> L.)	cerves	xierva		11.12.9
ypomelis (<i>Sorbus torminalis</i> Crantz)		ypomelidas		13.0
zizyfum (<i>Zizyphus vulgaris</i> Lmk.)	ginjol, zizifum	gingole, zizifum		5.4

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
abellana vel avellana (<i>Corylus avellana</i> L.)	avellaner	avellano		3.25.31, 3.25.33
amygdalus (<i>Prunus amygdalus</i> Stokes)	amel·lés (2.15), ameuler (11.12, 12.7)	almendro		1.37.2, 2.15, 3.25.6, 3.25.33, 11.12.3, 11.12.9, 12.7.7, 12.7.15
caprificus (<i>Ficus carica</i> L.)	cabrafiguera	cabrafiguera		4.10.28
castanea (<i>Castanea vulgaris</i> Lam.)	castanyer	castanyo		3.25.33, 12.7.17, 12.15.2
cerasus (<i>Prunus cerasus</i> L.)	çirer	çerezo		11.12.4
cerasus agrestis (<i>Prunus cerasus</i> L.)	cirer agre (2.15), sirer (8.3), sireres (12.7.23)	çerezo, çerezo agro (2.15)		2.15, 8.3, 12.7.23
cerasus silvestris	çirer bor o salvatge (11.12.4)	çerezo bordes o salvajes (11.12.4)		11.12.4

<i>(Prunus cerasus L.)</i>				
<i>(Citrus limonum L.)</i>	limoner* (3.24.14), limoner* (4.42.4, 8.3)	limonero* (3.24.14), limonero* (4.42.4, 8.3),		3.24.14, 4.42.4, 8.3
<i>(Citrus sinensis L.)</i>	tarongers* (12.16)	torongeros* (12.16)		12.16
<i>(Citrus medica Risso)</i>	poncires* (1.42.4), poçemer (4.10.12), ponçemer (4.10.11, 12.7.23), polcemer (4.10.12, 9.6), polçemer (4.10.13, 5.4.4)	ponçinero* (1.42.4), ponçemer (4.10, 5.4.4, 9.6), ponçirer (4.10.11, 4.10.12)		4.10.12, 1.42.4, 4.10.11, 4.10.12, 4.10.13, 5.4.4, 9.6
<i>(Citrus medica Risso)</i>	ponçemers	ponçemeras		12.7.23
<i>(Cydonia vulgaris Pers.)</i>	codonyer	membrellar, codonyer (5.4.5), membrillar (2.15)		2.15, 5.4.5, 10.14.3, 11.12.9, 12.7.22
<i>(Ficus carica L.)</i>	figueral	figueras		4.10.28
<i>(Ficus carica L.)</i>	figuera, figueres tardanes* (4.10.27)	figuera, figueras tardanes* (4.10.27)	- figueres tardanes, axí com són les de Burjaçot, vernijenques de Saragoça, martinenques y de semblants que vénen en autumpte. (4.10.27) - figueras tardanes, asý como son de Burjaçot, yvernizcas de Çaragoça, martinencas e de semblants que venen en optonyo (4.10.27)	3.25.33, 4.10.23, 4.10.27, 12.7.22
<i>(Punica granatum L.)</i>	magraner	milgranos		5.4.4
<i>(Juglans regia L.)</i>	noguer	nogal		2.15, 3.25.33
<i>(Pirus malus L.)</i>	pomer	mançano		3.25.13, 4.10.37, 10.14.3, 11.12.9, 12.7.15, 12.7.22, 12.16
<i>(Mespilus germanica L.)</i>	nespler	nespuler (1.9.2), nispoler (1.9.3), nispolero (4.10.19), nispolera (3.25.33, 12.7.22)		1.9.2, 1.9.3, 3.25.33, 4.10.19, 12.7.22

myxa (<i>Cordia myxa</i> L.)	mixa, albercochs, crisomula*, mixa (3.0)	myxa, albaracoques, crisomila*, nuxa (3.0)	- dels albercoquers qui són dits mixa, que és planta qui ajuda molt a surar ab fembra y és ignota en aquestes partides. (3.0) - los pinyols dels albercochs, qui en latí son apel·lats mixa uel crisomula. (3.25.32) - de nuxa que es planta que ajuda a usar con muger e es innota en aquestas partidas. (3.0) - los cuexocos de los albercoques que en latín son dichos myxa, o crisomilla. (3.25.32)	3.0, 3.25.32
olea (<i>Olea europea</i> L.)	olivera	olivera		5.2, 11.8.2
oleaster (<i>Olea silvestris</i> Miller)	oliver bort (5.2), ullastre	olivera borda (5.2), olivera bort	- olivera bort, que es dicha ullastre (11.8)	5.2, 11.8
oliuetum (<i>Olea europea</i> L.)	olivera, olivar (11.8, 12.5)	olivera, olivar (11.8, 12.5)		3,18, 11.8, 12.5
palma (<i>Chamaerops humilis</i> L.)	palmer	palmeras		11.12
persicus (<i>Prunus persica</i> Sieb.)	preseguer	priscal		1.37.2, 2.15, 12.7.3, 12.7.7, 12.7.15
pinetum (<i>Pinus pinea</i> L.)	pi	pino		3.25.33, 12.7.9
pirus (<i>Pirus communis</i> L.)	perer, perera (9.6)	peral		1.37.2, 3.25, 4.10.37, 6.3, 9.6, 10.14.3, 12.16, 12.7.22
pistacia (<i>Pistacea vera</i> L.)	piscatea, festuguer	pisçaça, festuguer	- Aquest arbre no és conegut en Catalunya ni'l trobe en les sinònimes. Empero en alguns Pal·ladius arromançats he trobat que piscatea vol dir festuguer. (11.12.3) - los festuguers que se llaman segunt las sinónimas pistaçee. (3.25.33) - Aqueste árbol pisçaça no es conosciado en Catalunya, nin fallo en las sinónimas su nombre. Empero en algunos Palladius arromançados he fallado que pisçaça quiere dezir festuguer. (11.12.3)	3.25.33, 11.12.3, 11.14.12

			- granos de piscaça que es festuguer, e aún festuch. (11.14.12)	
			- [pistaciae: fistuci A Ñ] (11.12.3)	
pomarium (<i>Pirus malus</i> L.)	pomer	maçano		3.19
pomifer arbor (<i>Pirus malus</i> L.)	pomer	maçanos		1.37.2
pomum (<i>Pirus malus</i> L.)	bordalls de maçaneres	fijos de maçanos		3.19
prunum siluestre (<i>Prunus spinosa</i> L.)	pruneres salvatges, bordalls de pruners (6.3)	çiruelos saluages, çiruelos bordales (6.3)		1.5.2, 1.5.4, 6.3
prunus (<i>Prunus domestica</i> L.)	prunera, pruner (2.15, 3.10, 9.6)	çiruelo, çiruelo negral (4.10.21)		2.15, 3.10, 3.25.17, 4.10.21, 9.6, 11.12.4, 12.7.7, 12.7.14
armenium (<i>Prunus armeniaca</i> L.)	pruner (2.15), albercoquer* (12.7.15)	çiruelo (2.15), albercoquer* (12.7.15)	- çiruelo de aquellos de Armenia que es un linaje de priscos que son pequenyos a manera de albarcoques. (2.15)	2.15, 12.7.15
punicum malum (<i>Punica granatum</i> L.)	magraner	mingrano, milgrano (3.25.6, 12.7.22)		3.25.6, 4.10, 6.6, 12.7.22
siliqua (<i>Ceratonia siliqua</i> L.)	garrofera	garrofera		3.0, 3.25.27
sorbus (<i>Sorbus domestica</i> L.)	çerva (5.4.4, 13.4), cerveres (2.15), çervera (2.15.2, 3.25.33), servera (3.25.17, 12.7.22)	çerveras o çiervas (2.15), çerva (2.15.2), xervales (3.0), servera (3.25.17), çervera (3.25.33) serval (5.4.4, 12.7.22) xervas (13.4)		2.15, 2.15.2, 3.0, 3.25.17, 3.25.33, 5.4.4, 12.7.22, 13.4
tubur (<i>Crataegus azarolus</i> L.)	nespler (2.15.20), per (3.25.32), tubes o nesples, tumbes, tubes	nyspolera (2.15.20), persi (3.25.32), tubas o nispoleros, tuberas, tubera	- sembrar tumbes que són natura de arbre en la partida de Calàbria o Roma, mas en estes partides no és coneguda si donchs no són nesples. (10.14.1) - yo no he trobat en sinònimes qui'n són les tubes, mas he trobat que són blets que's fan davall terra y	2.15.20, 3.25.32, 10.14.1

			segons diu lo libre hauria de ser arbre perquè pense que són nesples. (10.14.1)	
			- tuberas que son natura de arbres en las partidas de Calabria o de Roma, mas en aquestas partidas non es conosciada syno sy son por aventura nispolas (10.14.1) - Yo non he fallado en sinónimas nin en otros libros que fructo son tuberas, mas he fallado que tubera son bolets que se fazen desyuso de tierra assí como son coffenes o semblantes, mas no fallo que sea árbol. Porque segunt la materia e natura qu'el libro dize que es árbol, presumo que son nispoleros e nispollas. (10.14.1)	
ypomelis <i>(Sorbus torminalis Crantz)</i>	ypomelides	ypomelides	- Aques arbe no trobe qui n'és. (13.4) - Aquest árbol de ypomelides yo non he fallado en escripto, nin entiendo que sea acostumbrado en Catalunya, si pues Palladio non lo entienda de dezir del nispoler. (13.4)	13.4
zizyphus <i>(Zizyphus vulgaris Lmk.)</i>	gingoler, chincholes (1.37.2)	gingolero, açufeyfo, gingoleros (1.37.2)	- gingoleros, que son açufeyfos. (1.37.2)	1.37.2, 5.4

En primera instància ens centrarem en els fruits, ja que són d'especial interès per l'aportació de lèxic nou a les llengües vernacles. S'ha de destacar la voluntat d'introduir nous conceptes pel que fa a les figues, ja que, tal com demostra³¹⁷, n'és un gran coneixedor. Tampoc no se li resisteixen ni varietats ni conreus. Sap en tot moment quines són les estacions que els convenen més, com també el terreny més profitós per al conreu. És d'admirar l'enumeració que fa de varietats com les *figues blanques*, *albercochs*, *verdals*, *cocorelles* i *dorturies*³¹⁸. L'única varietat que se'ns ha resistit a

³¹⁷ Ms. 6437 i ms. 10211: 4.10.27, 4.10.28.

³¹⁸ DCVB: "Figa albacor: es fa en dos esplets, un pel juliol i l'altre a la fi d'agost o al setembre, i és ben negra, grossa, llarguera, no molt bona (Mall.); "Figa blanca: és verda per fora i blanca per dintre, grossa i prou bona; madura pel setembre (or., occ., bal.); "Figa cocorella o cucarella: és mitjancera, blanca, de

reconèixer és precisament la *dorturia* o *dorcuria*, tot i ser la més ben comentada i restringida al territori del Gironès³¹⁹. Creiem que som davant d'una mala lectura. Probablement hauria de posar *corcuria* i faria referència a una classe de figues propera a malmetre's pels corcs, insecte molt nociu per a aquest fruit. L'única figuera propera a aquesta descripció la trobem citada a Palafrugell amb el nom de *corquellera*³²⁰.

Destaca també l'apreciació que fa de les panses per a la seva elaboració, tot seguint el mètode de València³²¹. Veiem com la descripció és molt acurada i segueix escrupolosament tots els passos per poder ser realitzada. Sempre acostuma a mostrar primer el mètode de Pal·ladi i, després, afegeix els seus coneixements en els passatges que creu més oportuns. Aquesta és una opció en què el traductor frueix. Sempre ho especifica perquè es vegi la distància entre la traducció pròpiament i Saiol. Aquest fet moltes vegades ajuda a enriquir el text i a poder observar les pràctiques agrícoles emprades en el territori de la Corona.

Tornem a trobar, una vegada més, mots escrits amb diferents grafies al llarg del text³²², la qual cosa ens presenta la variabilitat del mot o dels criteris del traductor o bé del copista. Potser ens podria fer pensar que a l'hora d'utilitzar diverses traduccions dels *Pal·ladis* que hi havia en aquell temps plasmés directament el contingut sense establir uns criteris d'homogeneïtat. Cal recordar que Saiol no distingeix entre el presseguer i la varietat del duran³²³ i utilitza aquests dos termes com a sinònims. En canvi, per a Pal·ladi aquestes diferències són ben conegudes.

És interessant observar com en el món de la fruita es desenvolupa amb total naturalitat i hi ha pocs errors a l'hora de la traducció, ja sigui pel seu coneixement, o bé pel material bibliogràfic de què disposa. No només amb la fruita té un bon saber, sinó lògicament també amb els fruiters. Tot i així, no s'escapa d'algunes dificultats lèxiques.

gust fat, bona per a assecar; té la pell gruixada (Mall.); “Figa concorrella (Tremp, Organyà) o cucurrella (Pla d’Urgell): és negra, petita, molt bona, i madura a mitjan agost”; “Figa cucurella: és primerenca i de color blanc o negre (Gandesa)”; “Figa verdal: és petita, de pell gruixada i verda i de molla molt vermella i molt dolça; és primerenca i molt propensa a badar-se (or., occ., val., bal.)”

³¹⁹ Ms. 6437 i Ms. 10211: 4.10.28.

³²⁰ DCVB: “Figa corquellera: és negrenca, petita, i segons diuen, congria corcs (Palafrugell).”

³²¹ Ms. 6437 i ms. 10211: 11.22.

³²² Ms. 6437: *abellota* (3.26.3; 12.0 12.7.22), *bellotes* (12.14); *amel·les*(8.3.2), *ameula*(3.25.33), *ametle* (3.25.33).

Ms. 10211: *glans*(12.0), *bellotes* (3.26.3) *abellotes*(12.14; 12.7.22); *almendras* (11.14.6), *alméndolas* (8.3.2).

³²³ DCVB: “Duran: préssec d’una varietat que té la polpa adherida fortament al pinyol i no es bada fàcilment.”

Tal com hem vist a l'apartat dels fruits, les figueres hi juguen un paper destacat. Aquesta vegada ens descriu les que són de collita més tardana com les figueres de *Burjaçot*, *vernizenques de Saragoça* i les *martinenques*³²⁴. D'aquesta manera afegeix a la traducció una vegada més els seus coneixements sobre la matèria.

Un altre punt que s'ha de destacar són els termes llatins *citreus*, *citreum (fructus)* i *citrus*, ja amb variants a Pal·ladi, i en les llengües vernacles ens trobem en aquest mateix cas³²⁵. Tenim el *mespilium*, que al manuscrit castellà inclou diverses variants³²⁶.

Ara ens centrem en quatre fruiters que li suposen més d'un problema al traductor i també als estudiosos dels fitònims, ja que no acaben d'estar ben identificats. En primer lloc, trobem la *myxa (Cordia myxa L.)*, el nostre sebester, que associa amb l'albercoc per les seves característiques. Les confusions per un sebester vindrien per ser un fruiter caducifoli, de fulles ovades amb un fruit semblant a la pruna. Com el seu nom indica és mucilaginos, tal com ho són els albercocs. El manuscrit castellà³²⁷ indica que també s'anomena *crisomilla (chrysomelon)*. André apunta en una de les possibles identificacions d'aquest últim fruit en un albercoc³²⁸. És curiós que al manuscrit madrileny, a la rúbrica de l'inici del llibre III, s'utilitzi el mot *nuxa* i no pas *myxa*. Molt probablement es pensà que fóra la *nueza*, en català *carbassina*, per la qual cosa afegeix les qualitats medicinals que posseeix. No obstant això, encara que el manuscrit llatí es trobés malmès, és ridícul que no hagués canviat l'error de lectura en el moment d'arribar al capítol concret de la *myxa*. A més a més, en el passatge 2.15 veiem com no té cap mena de dubte sobre el que són els albercocs, ja que compara la grandària de la seva fruita amb la de la *Prunus armeniaca L.* Un dels altres fruiters que s'ha de destacar és la *pistacia*, terme desconegut pel protonotari. És un fruiter que per les seves característiques és comú a les zones de secà de la Corona d'Aragó i també del sud de la

³²⁴ DCVB: "Figa de Burjassot (occ., val.), o Figa bordissot (or., bal.): n'hi ha de negres i de blanques, són grosses, un poc aplanades, bones, i maduren entre l'agost i l'octubre. Les bordissots blanques formen la varietat anomenada també figues de Fraga, molt preuades"; "Figa hivernenca (Camp de Tarr., Mall.) o Figa hivernesca (Al.) o Figa vernesca (Cast., Cullera, Xàtiva, Gandia, Pego, Alcoi): és verda, mitjancera, o més aviat grosseta, i molt tardana, que madura entre el setembre i el novembre"; "Figa martinenca: sol ésser negra, mitjancera, amb poc capoll, amb molta lletrada, i madura relativament tard; hi ha les varietats martinenca blanca i martinenca pintada (Mall.)."

³²⁵ Ms. 6437: ponçires (1.42.4), poçemer (4.10.12), polçemer (4.10.12; 9.6), ponçemer (4.10.11; 12.7.23), polcemer (4.10.13; 5.4.4).

Ms. 10211: ponçirer (4.10.11; 4.10.12), ponçemer (4.10; 5.4.4; 9.6), ponçirero (1.42.4).

³²⁶ Ms. 10211: nespulera (1.9.2), nispoler (1.9.3), nispolero (4.10.19), nispolera (12.7.22).

³²⁷ Ms. 10211: 3.25.32 "son dichos myxa, o crisomilla."

³²⁸ ANDRÉ, J., *Les Noms de plantes dans la Rome antique*, París: Les Belles Lettres, 1985. p. 64.

Península, Al-Andalus. És convenient analitzar el passatge 11.12.3 dels manuscrits escurialencs, ja que just a sobre del fitònim *pistacia* apareix una nota interlineal que és *fistuci*, mot àrab llatinitzat. Saiol es devia valdre d'aquestes notes i glosses manuscrites per poder traduir correctament certs fitònims.

A continuació, tenim el *tubur* identificat amb el *Crataegus azorolus* L., més conegut com atzeroler. Ens situa aquest fruiter a la regió de Calàbria o Roma, on segons el propi Saiol es cultiva. No obstant això, li sorgeix un altre dubte, ja que en les sinònimes consultades hi ha el mot *tuber*, trufa, que identifica amb *toffenes*, és a dir, les tòfones. A l'obra de Papias ens apareix aquest mot amb una única entrada, la de bolet, probablement consultada pel protonotari³²⁹. Tot i així, segueix el seu criteri filològic, abandona les sinònimes i amb encert es deixa guiar pel context del propi llibre. S'hi aproxima força en anomenar-lo nesprer, per la similitud del fruit. Finalment, hi ha l'*ypomelis*, que si per al propi J. André és de difícil identificació, possiblement *Sorbus torminalis* Crantz³³⁰, per a Saiol també. Aquest fruiter és conegut en català com a moixera de pastor. El funcionari reial, una vegada més, s'aproxima a la traducció identificant-lo, sense estar-ne segur, amb el nesprer, força similar al fruit. D'aquesta manera, observem com Saiol, amb la prudència que el caracteritza per traduir mots complexos, ens avisa i ens encamina de la millor manera.

Després d'aquesta identificació de fruiters observem uns dels pocs errors greus de Saiol. El trobem en el passatge 3.19, on Pal·ladi ens il·lustra sobre els fruiters, anomenats genèricament *pomus*, la qual cosa interpreta erròniament per pomers. Tot i això, no és tot l'apartat el que està afectat, ni molt menys, ja que els aspectes generals els tracta correctament.

Si ja Pal·ladi ens estalvia majoritàriament les enumeracions de varietats d'una mateixa espècie, Ferrer Saiol també opta per aquesta opció. D'aquesta manera, deixa de banda les diverses varietats d'oliveres³³¹, empobrint aquesta vegada el text, probablement per la manca de correspondència entre les varietats antigues i les modernes.

Així doncs, apreciem que tot i les mancances lèxiques i de qualitat del manuscrit llatí que devia utilitzar, està prou capacitat per enfrontar-se al text. Les confusions són

³²⁹ PAPIAS, *Vocabularium*, "Tubera sunt fungi quae in locis saxoris et sterilibus nascuntur; Tuber genus boleti quod ex tonitruo nasci dicit tuberes et tubera."

³³⁰ ANDRÉ, J., *Les Noms de plantes*, p. 128.

³³¹ Ms. 6437 i ms. 10211, 3.18.4.

escasses i les explicacions en general clares, de tal manera que ens orienta cap al fitònim més proper al llatí.

Tabula hortensis (praeter legumina)

En aquest apartat, tot fent ús de la classificació de Pal·ladi i Ferrer Saiol, s'inclouen totes aquelles plantes que pertanyen a l'*hortus* i que no forçosament han de ser hortalisses. S'ha d'afegir que per l'extensió d'aquest bloc he volgut deixar de banda els llegums, per ser també força nombrosos, tot i que Pal·ladi els inclou dins de l'*hortus*. Si ja en l'apartat dels fruiters se li escapaven pocs mots, ara té un control total, la qual cosa demostra la seva proximitat amb la matèria hortolana. Són pocs els aspectes a comentar en aquest bloc, per la certesa i encert a l'hora de traduir-los. A més a més, demostra un gran interès en l'*hortus*, de tal manera que enriqueix el text afegint-hi aportacions pròpies, per tal de demostrar al lector no només els seus coneixements, sinó també les possibilitats de millora del conreu:

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
alium (<i>Alium sativum</i> L.)	all	ajo		2.14, 3.24.2, 12.6
anessum (<i>Pimpinella anisum</i> L.)	batafaluga (11.11.4)	matafalua (4.9.17), batafalua (3,24,14), matafalua* (11.11.4)		3.24.14, 4.9.17
anetum (<i>Anethum graveolens</i> L.)	anet	eneldo, aneldo (4.9.5, 11.11.4)		3.24.5, 4.9.5, 10.13.3, 11.11.4
apium (<i>Apium graveolens</i> L.)	api	apio		4.9.3, 5.3, 10.13, 11.14.11
armoracea (<i>Raphanus landra</i> Moretti)	rave salvatge o rave guallesch	annoratea (4.0), armoça	- armoça, que segunt las sinónimas es rávano salvaje o rávano galisco (11.11.4) - armoça, segunt algunos dizen que es rávano galisco (12.6) - [armoraceam: rafanum A Ñ] (11.11.4)	4.0, 11.11.4, 12.6
asparagus (<i>Asparagus</i>)	esparech	espárrago		3.23, 4.9.10, 4.9.11, 4.9.12

<i>officinalis L.)</i>				
beta <i>(Beta cicla L.)</i>	bleda	bledo, vleda (4.0)		3.24.10, 4.0, 4.9.6, 10.13.3, 11.11.4
blitus <i>(Amarantus blitum L.)</i>	bledes, blat	bledos, blat		4.0, 4.9.17
brassica <i>(Brassica oleracea L.)</i>	brastica (3.24.5, 7.4), col (7.4), bratica (5.3), col verda* (9.5.3), colet vert* (10.13)	brastica (3.24.5, 5.3, 7.4, 9.5.3), coleta (7.4) col verde* (9.5.3) coleta verde* (10.13)	<p>- encara deus saber que hi ha hun linatge de cols que's nomena brastica en latí en Ytalia. (3.24.7)</p> <p>- huna sement de cols que's diu bratica. Dien alguns que es huna natura de cols que no cal tresplantar, com són cols verts (5.3)</p> <p>- llavor de col que s'apel·la brastica en latí. Dien alguns que brastica es hun linatge de cols que no les cal tresplantar y yo dich que brastica són cols verts que lur natura se fan axí en loch sech com en regadiu, encara que pus beles y pus tendres se fan quant se reguen. (7.4)</p> <p>- e aún debes saber que un linaje ay de cols que es dicho brastica en latino e en Ytalia. (3.24.7)</p> <p>- una simiente de coles que es dicha brastica. Dizen algunos que es una simiente de coles que non la conviene trasplantar e que son coles verdes. (5.3)</p> <p>- simiente de coles que es dicha brastica en latín. Dizen algunos que brastica es un linaje de coles verdes que de su natura se fazen assí, asý en secano com en regadio, ya sea que más bellas e más tiernas se fazen quando se rriegan. (7.4)</p> <p>- la brastica, es a saber coles verdes. (9.5.3)</p>	3.24.7, 5.3, 7.4, 9.5.3, 10.13
cappar <i>(Capparis spinosa L.)</i>	táperes	táperes e alcaparras (4.0), caparra (4.9.5), táperes (5.3.5, 10.13.2), tapas (5.8.1), táperas 11.11.4		4.0, 4.9.5, 5.3.5, 5.8.1, 10.13.2, 11.11.4
carduus <i>(Cynara scolymus L.)</i>	cardons	cardons		3.24.2, 4.9, 11.11, 12.6
caulis <i>(Brassica oleracea L.)</i>	col	verças (2.14, 4.9.5), col		2.14, 3.24.4, 3.24.5, 4.9.5, 5.3

cepulla (<i>Allium cepa</i> L.)	çeba, çeba longa (4.10.31), çebolles (13.3)	çebolla, çebolla luenga (4.10.31)	- çebolla luenga -otros dizen escalonyas- (4.10.31) - la çeba que apel·len çebolla. (12.6)	2.15, 3.24.2, 4.10.31, 11.11.4, 12.6, 13.3
cerefolium (<i>Myrrhis odorata</i> L.)	çerefolio	çerfull (1.37.2), trifolium (3.24.9), apio (10.13.3)	- çerefolio que es planta de linatge de api. (3.0) - cerefolium que es planta de linatge de apio. (3.0) - apio, que es dicho çerefolium (10.13.3)	1.37.2, 3.24.9, 10.13.3
coliandrum (<i>Coriandrum sativum</i> L.)	çeliandre, seliandre (10.13.3)	çeliandre		3.24.2, 4.9.15, 10.13.3
crocus (<i>Crocus sativus</i> L.)	saffrà (1.37.2), çafrà (3.21)	açafrán		1.37.2, 3.21
cucumis (<i>Cucumis sativus</i> L.)	cogombro (4.9.7), cogombro (4.9.4), cogombre (5.3.5)	pepino (4.9.7), cogombro (4.9.4, 5.3.5)		4.9.7, 4.9.4, 5.3.5
cucurbita (<i>Lagenaria vulgaris</i> Ser.)	carabaça	calabaça		4.9.16, 4.10.18
cunela (<i>Satureia hortensis</i> L.)		cunella (3.24.9, 4.9.5), canela (13.3)	- canela, yo non he fallado que planta es. (13.3)	3.24.9, 4.9.5, 13.3
cyminum (<i>Cuminum cyminum</i> L.)	comí barrani (1.24.2), comí	comino barrani o salvage (1.24.2), cominos (2.14, 3.24.14) comí (4.9.17)		1.24.2, 2.14, 3.24.14, 4.9.17
eleoselinon (<i>Apium graveolens</i> L.)	holeosentium, api de mosach*	eleosilenon, apio doméstico*	- hun api que s'apel·la en lati holeosentium, ço és api de mosach. (5.3.2) - un apio que es dicho en latin eleosilenon, es a saber apio doméstico. (5.3.2)	5.3.2
eruca (<i>Eruca sativa</i> Lam.)	uruga (2.0), oruga (2.14)	oruca (2.0), oruga (2.14)		2.0, 2.14
feniculum (<i>Foenicullum vulgare</i> Gaertn.)	fenoll	finojo		3.24.9
intibum (<i>Cichorium endivia</i> L.)	intiba, çitorea*, citerea (11.11)	indibia, çicorera*, inçiba (11.11)	- intiba que s'apel·la çitorea. (5.3.5) - citerea segons dien los metges. (11.11) - inçiba, que es dicha çicorea e algunos dizen que es indibia. (5.3.5) - inçiba, que en otra manera es dicha çicorea, e así le dizen los físicos. (11.11)	4.9.5, 5.3.5, 11.11

hipposelinon <i>vel</i> ipposelinon (<i>Smyrniolum olusatrum</i> L.)	epersilon	lipon silenon o fabbaria	- en aquest linatge de api és huna erba que s'apel·la en latí epersilon. Empero és molt pus dur i molt pus aspre que no és api verdar. (5.3) - en aqueste linaje de apio es una yerva que es dicha en latín lipon silenon o fabbaria. Empero es mucho más dura e más áspera que non es el apio verdadero. (5.3)	5.3
lactuca (<i>Lactuca sativa</i> L.)	letugues, lletugues (3.24.2, 2.14)	lechugas		2.14, 3.24.2, 5.3.5, 10.13.3, 13.3
malua (<i>Malva silvestris</i> L.)	malves	malvas	- A mi me par que aquest linatge de malves sia altre que no aquest que's fa entre nosaltres. Encara que yo he hoÿt dir que alguns mengen de aquestes malves per fretura de espinax. Y paria que en Grècia y en les partides de Ytalia usassen de aquestes malves enloch de espinax, car molt ablaneixen y alleugen lo ventre. (11.11.3) - E paresçe a mí que aqueste linaje de malvas sea otro que aqueste que se faze entre nosotros en Catalunya. Ya se sea que yo he oÿdo dezir e he visto que algunos comen aquestas malvas por mengua de espinacas. E paresçe me que en Greçia e en Ytalia úsanse de aquestas malvas en lugar de espinacas, ca mucho ablandesçen el vientre. (11.11.3)	3.24, 4.9.5, 11.11.3
melo (<i>Cucumis melo</i> L.)	melons, albudeques (4.0, 5.3.5)	melones, albudeques (4.0, 5.3.5)		4.0, 4.9.6, 5.3.5
menta (<i>Menta viridis</i> L.)	menta	menta		1.42.3, 3.24.9, 5.3.5, 11.11.4
napus (<i>Raphanus sativus</i> L.)	naps	nabos	- Car moltes terres són en què los naps són estaquenys y lonchs y lisos de color negra y si de aquella mateixa llavor sembraràs per II anys contínuament en altra terra tornaran naps redons y blanchs o d'altra forma o color. Semblant se fa en Barçelona de les cols redones o de la col de flor que ve de Alexandria. (8.2.2)	8.2.2, 10.13.3

			- Ca muchas tierras son en que los nabos son escaques, es a saber son luengos e lisos e de color negra. E sy de aquella mesma lavor sembrarás por dos anyos continuadamente en otra tierra, tornarán nabos redondos e blancos e de colorados bermejós, o de otra forma e color, semblante se faze en Barcelona de las verças redondas o de la col que viene de Alexandria. (8.2.2)	
nardus <i>(Nardostachys jatamansi DC.)</i>	nardi	nardino		4.9.3
nardus Celtica <i>(Valeriana celtica L.)</i>		açenardiçeli	- açenardiçeli que es a manera de espich que viene de ultra mar. (11.14.8)	11.14.8
nasturcium <i>(Lepidium sativum L.)</i>	morritort	mestuerço		1.37.2, 2.14, 3.24.2, 4.9.5
ocimum <i>(Ocimum basilicum L.)</i>	alfabega, ozimum* (5.3.4), cotinium* (5.3.4)	alfafega (2.14), alfabega (5.0), alfadega (5.3.4), cotimum* (5.3.4), ozimum* (5.3.4), cotimo (5.0), ocimum (8.2), ozimum (11.11.4)	- alfabega qui s'apel·la en mediçina cotinium uel ozimum. (5.3.4) - alfadega que es dicha en mediçina cotimum, uel ozimum. (5.3.4) - cotimo que es alfabega (5.0) - ocimum que quiere dezir alfadega segund las sinónimas. (8.2) - ozimum, que non he fallado que simiente es. Mas segunt que he fallado en escripto en algunos libros, planta es ortolana que es buena de comer, la qual usan mucho los griegos. (11.11.4) - [ozimum: alfabicam A Ñ] (8.2, 11.11.4)	2.14, 5.0, 5.3.4, 5.8.1, 8.2, 11.11.4
olus <i>(Brassica oleracea L.)</i>	espinax (4.9.15)	verças (1.37.3), espinaca (4.9.15)		1.37.3, 4.9.15
pastinaca <i>(Daucus carota L.)</i>	saffanoria (3.25.9), safanoria (9.5.3), pastanaga (10.13.3)	espinaca	- en els llochs sechs pastanagues. (10.13.3) - en lugares secos espinacas. (10.13.3) - [pastinacam: cefanoriam A Ñ] (11.11.4)	3.24.9, 9.5.3, 10.13.3, 11.11.4
petroselinon <i>(Petroselinum hortense Hoffm.)</i>	petrossilinum (5.3), api salvatge (5.3), gulivert* (10.13), julivert	petrossilinum (5.3), apio saluaje (5.3), perexil* (10.13), juyuert (12.22.5)	- lo api salvatge naix entre les roques y és nomenat en medicina petrossilinum. (5.3) - el apio salvaje nasce entre las rocas e es dicho en mediçina petrossilinum. (5.3)	5.3, 10.13, 12.22.5

	(12.22.5)			
piper (<i>Piper nigrum</i> L.)		pebre		11.14.12, 11.14.12
porrus (<i>Allium porrum</i> L.)	porro	puerro		3.24.10, 5.3.5, 11.11.4
porrus sectilis (<i>Allium porrum</i> L.)	segadiz	segadiz		3.24.11
radix (<i>Raphanus sativus</i> L.)	ràvens	ràvanos, ravanetes (6.5)		6.5, 10.13.3
rafanus (<i>Raphanus sativus</i> L.)	ràvens	ràvanos		2.14, 4.9.5, 9.5.3
rapum (<i>Brassica rapa</i> L.)	nap	nabo		3.24.7, 10.10.4
rorandrum (<i>Nerium oleander</i> L.)	çeliandre	çeliandre	- Algunos por conservar el trigo en el granero mezclan foja de çeliandre que es culantro entre el trigo. (1.19.2)	1.19.2
rosa (<i>Rosa gallica</i> L.)	rosa, roser (1.37.2)	rosa (3.21), rosales		1.37.2, 3.21, 12.11
rosarium (<i>Rosa gallica</i> L.)	rosers	rosales		3.21, 12.11
rosatum (<i>Rosa gallica</i> L.)	rosa	rosa		3.32
ruta (<i>Ruta graveolens</i> L.)	ruda	ruda		1.24.3, 4.9.13, 6.5, 12.22.5
scylla (<i>Scilla maritima</i> L.)	esquilla (1.35.3), çeba marina	esquilla (1.35.3), çebolla marina	- esquilla, que es çeba marina. (1.35.3) - esquilla, que es çebolla marina. (1.35.3)	1.35.3, 3.28, 8.6
senapi (<i>Sinapis alba</i> L.)	mostalla	mostaza		3.24.5, 4.9.5, 8.9, 11.11.2, 13.3
sfongea asparagorum (<i>Asparagus officinalis</i> L.)	fongia	fongia	- fongia o rael (4.9.11) - fongia e rayz de espàrragos (4.9.11)	4.9.11, 4.9.12
ulpicum (<i>Allium sativum</i> L.)	ulpich, alls salvatges (12.6)	vulpich, vulpicum (12.6)	- alls ulpichs, ço és alls salvatges. (13.3) - ulpich, que es del linaje de los ajos. (4.9.5) - vulpicum, que son ajos salvajes. (12.6) - vulpich que son ajos salvajes. (13.3)	3.24.2, 4.9.5, 12.6, 13.3

Una vegada analitzada la taula, podem entreveure que del poc lèxic que se li resisteix traduir, aconseguix fer-ne una definició tan exacta que no ens caldria ni posar

les versions catalana ni castellana. Tot i així, hem de destacar una sèrie de fitònims, com l'*amoracea*, l'*inibium* i la *brassica*, que li són de difícil traducció i ha de fer ús dels diferents recursos bibliogràfics de què disposa per tal de traslladar-los correctament al vernacle. En el primer cas, *amoracea*, observem que als manuscrits escurialencs de Pal·ladi hi ha de manera interlineal el fitònim *rafanum* (11.11.4), per la qual cosa pot traduir sense dificultats, *armoçea*, que segunt las sinónimas es rávano salvaje o rávano galisco. En el segon exemple, *intibum*, cal destacar que al *Vocabularium* de Papias trobem una versió semblant a la que dona Saiol³³². També hem de tenir en compte la *brassica* (*Brassica oleracea* L.) i el deteniment amb què la descriu, i com cada vegada que apareix en el text ens dóna les diferents característiques a l'hora de ser conreada, semblants al *Vocabularium* de Papias³³³.

S'ha de destacar com en l'apartat 5.3 no té cap mena de problema en distingir els tipus d'api. Per una banda, trobem l'api cultivat per antonomàsia, *apium*, i per l'altra, l'*eleosilenon*, l'*iposelinon* i el *petroselinon*. El primer, l'*eleosilenon* (*Apium graveolens* L.), al manuscrit castellà el tradueix com a *apio doméstico*, mentre que al català el trobem com a *api de mossach*, mala lectura de domèstic. Tot seguit, tenim l'*ipposelinon* (*Smyrnum olusatrum* L.) que al castellà s'ha conservat el llatínisme molt malmès amb la forma *lipon silenon*. En aquest cas no es troba una traducció del terme amb el nostre api cavallar, sinó que n'elabora una descripció molt precisa i ens recorda que al text castellà també s'anomena *fabbaria* (*Sedum telephium* L.), tot i que no és un vegetal similar a l'api. Finalment, observem el *petroselinon* (*Petroselinum hortense* Hoffm.), que descriu en aquest apartat, tot seguint-ne l'etimologia, com a api salvatge, perquè neix entre les roques. A més a més, observem com en aquest cas ho ha extret d'un llibre mèdic, tal com assenyala ell mateix. No obstant això, a l'apartat 12.22.5 el trobem traduït com a julivert sense cap mena d'especificació. Per tant, podem observar diferents possibilitats. A l'apartat 5.3 vol diferenciar clarament els tipus d'api, mentre que en el punt 12.22.5 en tractar-se d'una recepta per preparar les olives considera més adequat el julivert. Una altra justificació per a aquesta divergència seria que, mentre en el capítol 5.3 s'hauria de valer dels seus propis mitjans, en el capítol següent posseiria un *Pal·ladi* arromançat, i l'extrauria directament d'allà.

³³² PAPIAS, *Vocabularium*, "Intiba: haerbae genus cicoria dicitur multas radices habet."

³³³ PAPIAS, *Vocabularium*, "brassica: genus oleris, id est cito cana."

Un dels pocs errors que es desprenen d'aquest apartat és la identificació de *blitus* (*Amarantus blitum* L.). A les rúbriques de l'inici del capítol sobre el conreu dels horts el trobem correctament com a bleda, però un cop a l'apartat el tradueix com a *blat*, tant en un manuscrit com en l'altre, sense adonar-se que no es troba ni en el context, en què es parla de cereals, ni en un passatge sobre el seu conreu. Trobem una altra errada, aquest cop de *cerefolium* entès com a *trifolium*. Com en el cas anterior sobre *nuxa* i *myxa*, observem que en l'apartat de les rúbriques no hi ha confusió possible amb el mot *cerefolium* i la seva explicació com a api, mentre en l'apartat 10.13 el pren com a *trifolium*. Aquest fet es devia al copista o bé a una mala lectura de Saiol. Un altre exemple interessant és l'ús d'*ocimum*. Sempre que apareix en el text tradueix aquest mot com a alfàbrega, amb les seves variants, i remarca haver trobat el significat en les sinònimes i en els llibres de medicina. No obstant això, en el capítol 11.11.4 deixa la paraula en llatí, *ozimum*, i sembla que no entén el significat del mot, tot i que amb anterioritat l'ha traduït i ha pogut observar com en la medicina també utilitzaven aquest concepte. Només es poden assenyalar dues opcions possibles, o bé que feia temps que Saiol ja havia traduït els capítols anteriors i s'havia oblidat parcialment d'aquest mot, cosa poc probable, o, com hem anat assenyalant, que posseís un altre *Pal·ladi* en llengua vernacla i es dedicués a copiar-lo i traduir-lo al català. D'aquesta manera comprendríem aquestes confusions i vacil·lacions al llarg de l'obra. Cal destacar, a més a més, que en els passatges 8.2 i 11.11.4, de manera interlineal als manuscrits escurialencs trobem la llatinització del mot àrab amb *alfabicam*. Aquest fet ens ajudaria a entendre la traducció d'*ozimum* al passatge 8.2, tot i que no ens ajuda a resoldre el problema de l'11.11.4. Una de les confusions de lectura que més costen d'entendre és la traducció sistemàtica de *pastinaca* per *espinaca* al manuscrit castellà, mentre que en el català trobem *saffanoria* en la majoria de casos i en un nombre reduït *pastanaga*. A més a més, li hem de sumar que al passatge 11.11.4 dels manuscrits escurialencs el terme *pastinaca* té una glossa interlineal amb el mot llatinitzat de l'àrab *cefanoriam*. Una confusió com aquesta, tant fònica com de grafemes pel que fa al terme *espinaca*, no ens sorprendria si fos extret directament del llatí, però veient el paral·lelisme i la quantitat de mots introduïts en català al manuscrit castellà ens resulta inversemblant. No creiem que es consultés aïlladament el mot llatí, ni molt menys que *saffanoria* pugui donar *espinaca*. Una primera possibilitat seria que en el passatge 10.13.3 al manuscrit català s'utilitza el mot *pastanaga* i d'aquí provindria la seva confusió. No obstant això, és massa llunyà en el text i apareix només una vegada, la qual cosa ens fa dubtar. Cal tenir en compte

també una segona possibilitat. La traducció original de Saiol pel terme *pastinaca* hauria estat pastanaga, i el còdex conservat de València hauria preferit la veu safanòria. Dins d'aquest mateix context dels espinacs, trobem com en un passatge en el qual hi apareix el mot *olus* el tradueix com a *espinaca*³³⁴. Aquest fet es pot explicar en creure que consideraria els espinacs l'hortalissa per excel·lència.

Cal destacar que al manuscrit madrileny trobem un gran nombre de conceptes expressats tant en castellà com en català mostrats com a sinònims. Així, podem trobar *pepino* o *cogombro*, *comino* o *comí*, *táperes* o *alcaparras*. Al llarg dels passatges referits a l'*hortus* no falten els llatínismes, com *ulpicum*, *sfongia* o *scylla*. Tampoc hi manquen variants del mateix mot, com *matafalua* i *batafalua* o *alfabega*, *alfallega* i *alfadega*. S'ha d'apreciar com demostra els seus coneixements sobre melons, tot distingint el meló pròpiament de l'albudeca, de més mala qualitat. Dins de l'*hortus* observem com també hi ha entrada per a les flors. És encara perceptible el concepte d'*hortus* entès a la llatina, com a espai en el qual es barregen les plantes comestibles amb les d'ornamentació.

Així doncs, apreciem el valor que Saiol dona a aquest apartat enriquint-lo amb nous conceptes i reforçant el text llatí. Molt probablement aquest apartat, juntament amb el dels fruiters, era del que posseïa un millor coneixement, tal com hem pogut observar.

Tabula leguminum

Aquesta taula, tot i que no és gaire extensa, s'ha pres com a unitat a part, sense incloure-la a l'*hortus* o al conreu extensiu, ja que tots aquests fitònims pertanyen a un domini propi prou important. D'aquesta manera, tenim aquest petit grup, que Saiol coneix amb total familiaritat:

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
cicera (<i>Lathyrus sativus</i> L.)	çiçe (4.0), citera (4.6)	péssoles o arvejas (4.0), çiçera (4.6)	- de sembrar çiçe que són pèsols. (4.0) - citera, que és semblant a citicula, salvo que és hun poch més negre. Aquestos dos legums	4.0, 4.6

³³⁴ Ms. 6437 i Ms 10211, 4.9.15.

			no són coneguts en Catalunya, emperò en algunes sinònimes he trobat que citicula prenen per pèsols. (4.6)	
			- de sembrar pésoles o arveja. (4.0) - çïçera, que es semblante a çïçercula en la color, salvante que es un poco más negra. Aquestos dos legumbres yo non he fallado que sean conoçidos en Catalunya. Mas en algunas sinónimas he fallado çïçercula ser tomada por pésoles. (4.6)	
cicercula <i>(Lathyrus sativus L.)</i>	pèsols (2.0, 2.5), citercula (2.5, 3.4), citicula (4.6)	pésoles (2.0), garvanços (2.5), citercula (3.4), çïçercula (4.6)	- citercula, que és a manera de çïurons salvatges. (3.4) - citercula, que dizen que es a manera de gravanços salvages. (3.4)	2.0, 2.5, 3.4, 4.6
coloquintida <i>(Citrullus colocynthis Schard.)</i>	coloquíntida	coloquíntida		1.35.9
fabá <i>(Vicia faba L.)</i>	faves	fauas		2.9, 6.1, 7.3, 11.14.9, 12.1, 13.1
fabá fresa <i>(Vicia faba L.)</i>	fava fresa	fresa	- fava, que se llama fresa. (2.9)	2.9
faselus <i>(Vigna sinensis Endl.)</i>	fesols	fresoles (10.12), faselum	- faselum, que es fesoles. (11.1.3)	10.12, 10.10.14, 11.1.3
fenum <i>(Trigonella fenum graecum L.)</i>	fe	feno		1.32, 6.1, 10.10.4
fenum Graecum <i>(Trigonella fenum graecum L.)</i>	alfolbes (2.7), sem grech (2.7), semigrec (10.8)	fenigrech (1.30.1), alfolbas (2.7), senigrech (2.7, 7.3, 11.14.7), alfolfas (7.0), alfolva (10.8)	- fenigrech, que son alfolbas. (1.30.1)	1.30.1, 2.7, 7.0, 7.3, 10.8, 11.14.7
herbum <i>vel</i> eruum <i>(Ervum ervilia L.)</i>	herb (1.24.3), erp	erp, erp o orobi (2.8)	- erp, que es el orobo. (3.7)	1.24.3, 3.7, 11.1.3
lenticula <i>(Lens culinaris Medik.)</i>	llentilla	lenteja		3.4, 6.1, 7.3
lenticula prima <i>(Lens culinaris Medik.)</i>	lentilles primerenques	lentejas tempranas		12.1.3
lomentum ex		frapisa, turapisa,	- pèsols o turapisa o frapisa -no	11.14.9

afra pisa		pésols	sé que es, mas pienso que sea vino en que ayan remojados pésols. (11.14.9)	
lupinus (<i>Lupinus albus</i> L.)	lopins, lopins amargosos (1.27.2)	malos (1.6.14), luppines o atramuzes amargos (1.27.2), lopins (2.9), lupins o tramuze (4.10.20), lupins (6.4, 11.1.3) luppins (7.3, 10.5)		1.6.14, 1.27.2, 2.9, 4.10.20, 6.4, 7.3, 10.5, 11.1.3
medica (<i>Medicago sativa</i> L.)	alfalç, medica (5.1)	alfalfez, medica (5.1), alfalfa (10.7)	- deus apellar en Regne de València alfalç. (3.6) - lavor de la medica, que apel·lem en Regne de València alfalç. (5.1) - la simiente de la medica que es dicha en el regno de València alfalfez. (5.1) - la medica que es dicha en término de València alfalfez. (3.6)	3.6, 5.1, 10.7
pisum (<i>Pisum sativum</i> L.)	pèsols	arveja, pésols (4.6, 11.1.3)	- pèsols, que són legums. (10.6) - arvejas, que són legumbres. (10.6)	4.6, 6.1, 7.3, 10.6, 11.1.3
uicia (<i>Vicia sativa</i> L.)	veçes	beças (1.6.14), veçes o atramueçes (2.6), veça (10.8), arveja (10.10.4)		1.6.14, 2.6, 10.8, 10.10.4

No observem traduccions incorrectes ni allunyades del concepte llatí. Dins del grup de conreu extens hi trobem el *fenum*, *fenum Graecum*, *herbum* i *Medica*. Veiem com el *fenum Graecum* rep noms diferents: *alfolbes* en català, i en castellà distingeix entre el llatínisme ja adaptat a les llengües vernacles *fenigrech* i el mot usat comunament com *alfolfas* o *alfolbas*. En el cas de la *Medica*, es posa en relleu ja no tant el llatínisme, sinó el fet que a València s'anomeni *alfalç* o *alfalfez*, la qual cosa ens revela el seu coneixement de fitònims al conjunt de la Corona d'Aragó. A més a més, la peculiaritat de l'*alfals*, també anomenada en català *userda*, és el seu origen àrab/oriental, revelat també en el nom, igual que altres conreus molt presents en terres valencianes.

Pel que fa a la resta de llegums vinculades a l'espai de l'hort, se'n desprenen una sèrie d'anomalies lingüístiques que repassarem. La primera és la lectura de *faba fresca*, on no reconeix que es troba davant del participi del verb *frendo*, moldre. En segon lloc, trobem els mots *cicercula* i *cicera* (*Lathyrus sativus* L.), que no acaba de conèixer exactament i dona una sèrie de possibilitats a mesura que apareixen en el text. Finalment, observem la mala lectura del llatínisme *frapisa* o *turapisa*, que és el

lomentum ex afra pisa. D'aquesta manera, tornem a observar com el manuscrit llatí o les fonts de Pal·ladi, que devia tenir, estaven malmeses, ja que, si no és així, acostuma a traduir els conceptes correctament. No hi falta al manuscrit castellà la dualitat de mots com a sinònims per expressar el concepte llatí, dobles. Així, presenciem *erp* o *orobi*, *pésol* o *garvanços*, *veçes* o *altramueçes*, *lupins* o *atramuzes*. La dualitat pot respondre, almenys en alguns casos, al fet que el traductor de Saiol al castellà no acaba d'estar segur del terme que tradueix i prefereix utilitzar el doblat, en català i castellà, per assegurar-ne una bona comprensió per part del lector.

Tabula herbarum

La taula destinada a les plantes o herbes abasta un gran ventall de fitònims amb la característica que la majoria no acostuma a ser cultivada per l'home. Podem distingir clarament tres divisions dins d'aquest gran bloc.

En primer lloc, tenim les plantes perjudicials per al conreu del camp, que Saiol tradueix la majoria de vegades seguint no el text llatí, sinó el seu propi criteri i l'adequació pertinent. Després, distingim totes aquelles plantes relacionades amb l'apicultura que veiem al passatge 1.37. Saiol hi mostra un gran interès, ja que en aquest cas no obvia les enumeracions i ell mateix amplia el contingut dels fitònims per a la millora i qualitat de la mel. Finalment, posseïm un ampli grup de plantes medicinals i d'ús domèstic per a la cuina, que no coneix amb exactitud. Però, gràcies a les sinònimes, els llibres de medicina i els *Pal·ladis* arromançats s'aproxima força al seu objectiu com a traductor:

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
absentium vel absinthium (<i>Artemisia absinthium</i> L.)	donzell (1.37.5)	donzel (1.37.5), abçensio (1.37.5), absçinçi (3.32), donzel verde (11.14.7)		1.37.5, 3.32, 11.14.7
acoron (<i>Iris pseudacorus</i> L.)		amprongia	- suco de una yerva que es dicha en latín amprongia, la qual non conozco nin la he fallado escrita en sinónimas nin en otros libros. (7.7.7) [herba quae dicitur acoron genus A Ñ] (7.7.7)	7.7.7
sisymbrium	sibrium	simebrium	- sibrium, la qual erba yo no trobe com se nomena entre	5.3.4

<i>(Mentha silvestris L.)</i>			nosaltres. (5.3.4)	
anemone*		bujol		1.37.2
aprotanum <i>(Santolia chamaecyparissus L.)</i>	broyda	broyda	- broyda, que es dicha en latín abrótnano. (4.10.28)	4.10.28
arundo <i>vel</i> harundo <i>(Arundo L.)</i>		canya		9.8.4
asfodilus <i>(Asphodelus L.)</i>	afrodillum, gamol	afrodillos o gamones, gamol		1.37.2
calamus <i>(Arundo L.)</i>	canyes bordes	canyas bordas		1.5.2
camemelum <i>(Matricaria chamomilla L.)</i>	camamirla	camamirla		7.0
canna <i>(Arundo L.)</i>	canya	canyas		3.23
cannabum <i>(Cannabis sativa L.)</i>	canem	canyamo		3.5, 4.5
cannicius <i>(Arundo L.)</i>	canyços	canyços		1.0
carduus agrestis <i>(Cardopatum corymbosum Pers.)</i>	erba de quall, colera	yerva quallera, colrera	- erba de quall. (6.9) - erba colera, qui és flor de cardo salvatge. (6.9) - yerva quallera. (6.9) - yerva colrera, que es flor de cardo salvaje. (6.9)	6.9
carectum <i>(Carex L.)</i>	canyota	canyota		1.22, 9.3
carex <i>(Carex L.)</i>	sisca, canyota (1.22)	sisca, canyocla (1.22)		1.22, 8.1, 9.3
citriago <i>vel</i> citreago <i>(Melissa officinalis L.)</i>	citriagmen, citriago (5.7.5)	citriago (5.7.5)	- citriago, la qual no trob que sia apel·la per altre nom conegut. (5.7.5) - citriago, la qual non fallo que sea nombrada por otro nombre cognosçido. (5.7.5)	1.37.2, 5.7.5
colocaseum <i>(Colocasia Antiquorum Schoot)</i>	colcat, platanus (3.24.14)	coltaç (3.24.14), plátano (3.24.14), colçaç (4.9.5, 5.0, 5.3.5)	- lo colcat que és anomenat platanus, y fa grans fulles. (3.24.14) - el coltaç que es dicho plátano e faze grandes fojas. (3.24.14) - colçaç, que es mediçinal, que es dicha colocasia. Algunos dizen que colçaç es plátano. (5.0)	3.24.14, 4.9.5, 5.0, 5.3.5
coniza sicca	tònica, Tuniç	tónica, Túnez	- la herba que ha nom tònica, en	1.19.3

<i>(Inula viscosa Aiton)</i>			altre manera apel·lada cicuta, que sia posada davall lo forment, o erba de Tunïç, segons dien los grechs, conserva llongament lo forment en los graners. (1.19.3) - la yerva dicha tónica en otra manera nombrada çicuta, que sea metida de suso del trigo, o yerba de Túniz segunt dizen los griegos, conserva luengamente el trigo en los graneros. (1.19.3) - [coniza: cicuta A Ñ] (1.19.3)	
croceus <i>(Crocus sativus L.)</i>	saffrà	açafrán		2.18
crocomagma <i>(Crocus sativus L.)</i>		cotomaginam	- cotomaginam, aquesta espeçie non he fallado que cosa es (11.14.7).	11.14.7
cucumis agrestis <i>(Ecballium elaterium Rich.)</i>		cogombro amargo		1.37.5
culex	culx	culex	- huna erba que s nomena culx. (4.9.8) - una yerva que se dize culex. (4.9.8)	4.9.8
cyperum <i>(Cyperus rotundus L.)</i>	junça	junça		12.18
ebulus <i>(Sambucus ebulus L.)</i>	èvols	finojo		1.5.2
edera <i>(Hedera helix L.)</i>		heure	- heure, que es yedra. (1.37.2)	1.37.2, 1.35.4
elleborum <i>(Helleborus L.)</i>	elèbor, elèbor negre (1.35.9)	elèbor, ellèbor negro (1.35.9)		1.35.9, 1.37.5
feniculum <i>(Feniculum vulgare Gaertn.)</i>	fenoll	fenojo		3.0
ferula <i>(Ferula communis L.)</i>	canya	canya, canyas fierlas (4.9.9)		1.37.6, 4.9.9
filix <i>(Polystichum filix-mas Roth.)</i>	falguera, cayota* (6.3), canyota (6.3.3), canyota (8.1)	falguera, canyota* (6.3), canyueta (6.3.3), filix (6.3), canyota (8.1)	- la erba apel·lada felix, que és huna erba que fa moltes branques a manera de fils y naix en les muntanyes pedregoses, dien que és falguera. (1.42) - falguera o canyota, que es dicha en latín filix. (6.3)	1.9.3, 2.10, 6.3, 8.1

			- la yerva llamada felix, que es una yerva que faze muchas ramas a manera de fijos e nasce en las montanyas pedregosas, dizen que es falguera. (1.42)	
galbanum <i>(Ferula galbaniflua Boiss.)</i>	galbanum	galbanum		1.37.2, 12.13.6
genesta <i>(Genista tinctoria L.)</i>	genestes	giniesta (1.22, 3.23), genestes (3.0)		1.22, 3.0, 3.23
giddi <i>(Nigella sativa L.)</i>	gidi	giddi	- huna sement qui s'apel·la en latí gidi, lo qual no he trobat quina erba es. Mas he trobat ginich, qui vol dir comí de Etiòpia. (10.13.3) - una simiente que se dize en latín giddi, mas non he fallado que yerva es. Mas he fallado ginich, que quiere dezir comino de Etyopia o comino, o niella. (10.13.3)	10.13.3
gramen	gravi (1.5.2, 6.3.3)	gramen (1.30.1), grame		1.5.2, 1.30.1, 6.3.3
hyacinthus <i>(Hyacinthus orientalis L.)</i>	jacintuz	jaçintum		1.37.2
hyosciamos <i>(Hyosciamus albus L.)</i>	juscami (1.35.5), donoquiamus (10.13.3) iusquiamus (11.12.8)	jusquiamo (1.35.5),	- sement dels juscami, ço és de la erba de Santa Maria que fa les fulles amples y blanques y peloses y la sement fa en hunes capçetes o esquellets -en Aragó la apel·len belenyo-. (1.35.5) - Encara he trobat huna erba, donoquiamus, qui és huna erba qui fa hunes capses a manera de campanes, dien-li erba de Santa Maria.(10.13.3) - La erba de iusquiamus prou es notòria, car dien-li erba de Santa Maria que hunes capçetes a manera de campanetes. (11.12.8) - simiente del jusquiamo, es a saber yerva de Santa María que faze las fojas anchas quasi blancas e pelosas e la simiente faze en unas cabçeta o esquiletas -en Aragón que lo llaman belenyo-. (1.35.5) - E aún he fallado jusquiamo, que es una yerva que faze unas capças grandes a manera de campanas, dízenle yerva de Santa María. (10.13.3)	1.35.5, 11.12.8

			- la yerva del jusquiama asaz es conoçcida. E es dicha yerva de Santa Maria e faze unas cabçetas a manea de campanetes. (11.12.8)	
inula <i>(Inula helenium L.)</i>	enula o enula campana, virimula (12.18)	enula o enula campana, virimula (12.18)	- Enula campana o enula, que tot es huna cosa, sàpies que és huna erba que's planta axí y ha propietat contra dolor ventrell y contra tos y contra asme y pantaix; que sia begut lo vi en què la rahel de la herba sia cuyta. (3.24.13) - huna erba que apel·lem virimula y sequen-la -aquesta erba no trobe sinònimes-. (12.18) - Enula campana, o enula, que todo es una cosa e es yerva que se dize así e ha propiedat contra dolor de vientre e contra toda tos e contra asms o pantax; que sea bevido el vino en que la rayz de la yerva sea cocha. (3.24.13) - una yerva que le dizen virimula, e sécanla. Aquesta yerva non fallo en sinónimas nin otros libros. (12.18)	3.24.13, 12.18
iuncus <i>(Juncus acutus L.)</i>	jonch, jonch prim (9.8.4)	junco, junco delgado salvaje (9.8.4)	- juncos delgados salvages, dicha laxis e es yerva a la qual non fallo otro nombre, mas paresçe me que es yerva que nasçe por el agua. (9.8.4)	3.17, 9.8.4
lilium <i>(Lilium candidum L.)</i>	liris	lirios		1.37.2, 3.21
linum <i>(Linum usitatissimum L.)</i>	lli	lino		3.22, 11.2, 12.1.3, 13.1
melilotos <i>(Melilotus)</i>		mellilot	- mellilot, que es dicha corona de rey. (11.14.8)	11.14.8
mellisfillum <i>(Melissa officinalis L.)</i>	melfull	milfuxa		1.37.2
mellisofillum <i>(Melissa officinalis L.)</i>	mellis fafilli	mellis sufilli	- huna erba que's diu mellis fafilli, que és erba coneguda. (7.7.7) - suco de mellis sufilli, que es yerva asaz conoçcida. (7.7.7)	7.7.7
muscus	mustus (3.12, 10.10), muscus (6.4), musch (11.8.3)	musco (3.12, 10.10), molsa de agua (3.18.1), musco (6.4),	- herba que's nomena mustus, a manera de molsa, que's fa a vegades en les fonts y a vegades prop dels çeps, car molt los és	3.12, 3.18.1, 6.4, 10.10, 11.8.3

		musch (11.8.3)	<p>dampnosa. (3.12)</p> <p>- huna erba que s'apel·la muscus que a les vegades naix en la rael y és semblant de huna erba fort espessa que comunament naix en les fonts. (6.4)</p> <p>- huna erba que·s diu musch, la qual és semblant de huna erba que·s fa en los fems y ha moltes branques a manera de fils. (11.8.3)</p> <p>- una yerva que es dicha musco, a manera de baço, la qual se faze en las fuentes e a vegades çerca de las çepas, ca mucho les es danyosa. (3.12)</p> <p>- molsa de agua que se faze en los ríos o en las balsas. (3.18.1)</p> <p>- e una yerva que es dicha musco, que a las vegadas nasçe an la rayz o en el árbol e es semblante de una yerva fuerte espessa que nasçe continuadament en las fuentes. (6.4)</p> <p>- una yerva que es dicha musco, la qual de grado nasçe en las fuentes e lugares umidos (10.10)</p> <p>- una yerva que se llama musch, la qual yerva es semejante de una yerva espesa que se faze en los estiércoles e ha muchas ramas a manera de filos. (11.8.3)</p> <p>- [muscus dicitur herba quae nascitur in flumine stante super postea mollissimas et facit lapedes AN] (3.12.4)</p>	
nepita*	nepta	nepta		1.42.3
(<i>Mentha silvestris</i> L.)				
opos Quirenaicon	engreguesch rampon	caponcare naycon	<p>- huna liquor que·s nomena engreguesch rampon, aquesta liquor no he trobada exposada en sinònimes, ni en altre libres de gramàtica. Mas he trobat en hun libre del <i>Pal·ladi</i> aromançat que açò és opa, que és such de castanyes o papaver, lo qual hom seca al sol y après torren-lo sobre hun tros de ferro y torna roig. Dien que es bo al flux de ventre y a les nafres dels budells y ha moltes altres virtuts. (3.29.2)</p> <p>- un liquor es dicha en griego aponcare naycon. Aquesta liquor no he fallada expuesta en sinónimas, nin en otros libros de</p>	3.29.3

			<p>gramàtica, nin el libro del <i>Palladio</i> non la declara en otra manera. Mas he fallado en un libro del <i>Palladio</i> arromançado que aquesto es opio que es suco de cascallo o papaver el qual hombre seca al sol e después tuéstanlo sobre una pieça de fierro caliente e torna royo. E dize que es bueno al fluxo del vientre, e a las llaguas de los estentinos, e otras muchas virtudes. (3.29.2)</p> <p>- [opon quirenaicon est suc<c>um papa<ueris> egiptii desiccattum ad solem et post <as>satur super laminam ferream ignitam, fit rubeum. retinet solutionem uentris et confert dissinteriae et ulcer<ibus> intestinorum, aliasque multas <uirt>utes habet. Postea quod in uite in lib[...]_m continet uuas efficiunt ignis atque consiliis uirtutis A Ñ] (3.29.2)</p>	
opium*	opa	opio		3.29.2
<i>(Papauer somniferum L.)</i>				
origanum	orenga	oregano, orenga (4.9.5, 10.13.2)		1.37.2, 4.9.5, 10.13.2, 11.11.4
<i>(Origanum vulgare L.)</i>				
palma	cefalon	çefalón	<p>- tresplantar les palmes en llochs calents que hagen abrich y nomenen-los cefalones, ço és margallons. (5.4.4)</p> <p>- transplantar las palmeras en lugares calientes e de abrigo. E dizen les çefalones, es a saber, margallons. (5.4.4)</p>	5.4.4
<i>(Chamaerops humilis L.)</i>				
papauer	cascalls, castanyes o papaver*	cascalles, cascallo o papaver* (3.29.3), castanya (3.24.2)	- cascalles, ço es papavera. (10.13)	3.24.2, 3.29.3, 10.13
<i>(Papauer somniferum L.)</i>				
portulaca	verdolagues	verdoladas (1.27.3), verdolagas (4.10.6)		1.27.3, 4.10.6
<i>(Portulaca oleracea L.)</i>				
rosmarinus	romaní	romero		1.37.2
<i>(Rosmarinus officinalis L.)</i>				
sabinus	savina	savina		4.9.8
<i>(Juniperus sabina L.)</i>				
satureia	saiorida (1.37.2, 4.9.5)	axedrea (1.37.2), sajorida (3.24.7,		1.37.2, 3.24.7, 4.9.5

<i>(Satureia hortensis L.)</i>		4.9.5)		
sedum <i>(Sedum tenuifolium DC.)</i>	cardo benedictus	sedim	- huna herba que los apotecaris la nomenen cardo benedictus. (10.3.2) - una yerva que es dicha en latín sedym. En las synónimas se dize senexium o senerium o cardo benedicto o terrestre benedicta o cardoçelo que son una espeçia. En otras synónimas dize que sedim es una yerva que nasce en los terrados e en las paredes e ha muchas fojas espesas e gruesas e pelosas ala cabeça. Quanto es de mí, non la conozco nin le se otro nombre, synon que los apothecarios que la conosçen le dizen vulgarmente cardo benedicto. (10.3.2)	10.3.2
semperuiuum	alga, bova	alga, bova		1.35.3
serpyllum <i>(Thymus serpyllum L.)</i>	poliol, ysop (1.37.2), serpilluz (5.3.4), poliol (5.3.4, 5.3.5)	ysop (1.37.2), serpoll e poliol (4.0), poliol (4.9.17), serpilium (5.3.4), poliol (5.3.4, 5.3.5)	- la flor del ysop, que se dize serpillum (1.37.3) - serpillum, que quiere dezir poliol. (4.9.17)	1.37.3, 4.0, 4.9.17, 5.3.4, 5.3.5
sisymbrium <i>(Mentha silvestris L.)</i>	sibrium	simebrium	- sibrium, la qual erba yo no trobe com se nomena entre nosaltres. (5.3.4) - simebrium, la qual yerva non es fallada entre nosotros en Catalunya, nin y ha tal alfabega. (5.3.4)	5.3.4
spica indica <i>(Nardostachys jatamansi DC.)</i>		espich, espich índich	- espich que viene de ultra mar (11.14.8)	11.14.8, 11.14.13
squinuanthos <i>(Cymbopogon schoenanthus Spreng.)</i>		quinasco	- quinasco, que es flor de romaní. (11.14.13)	11.14.13
stafis agria <i>(Delphinium staphisagria L.)</i>	scafisagria	escaphizagria		1.27.2, 1.27.3
symfoniaca <i>(Hyoscyamus L.)</i>	simphomata	simphoniata	- erba simphomata ha molts noms en latí segons sinònimes, car es apelada casillago, dens caballinus, canicularis, iusquiamus idem sunt. La erba de iusquiamus prou notòria, car dien-li erba de Santa Maria que fa unes capçetes a manera de campanetes. Les altres no les coneçh. (11.12.8)	11.12.8

			- Aquesta yerva symphoniata ha muchos nombres en latín segunt sinónimas. Ca ella es dicha casillago, dens caballino, canicularis, jusquiamo idem sunt. La yerva del jusquiamo asaz es conoçida e es dicha yerva de Santa María e faze unas cabçetas a manera de campanetes. Las otras non las conozco. (11.12.8)	
thapsia <i>(Thapsia garganica L.)</i>	càpsia	capsia	- capsia, que es a manera de ferla (1.37.5)	1.37.5
thymbra <i>(Satureia Thymbra L.)</i>	timbra	timbra	- timbra, ço és saiorida. (1.37.2) - timbra, es a saber axedrea. (1.37.2)	1.37.2
thymus <i>(Thymus vulagris L.)</i>	frigola (1.37.2) timó o frigola	tomillo o frigola		1.37.2, 6.9.3, 10.13.2, 11.11.4
titymallus <i>(Euphorbia Sibthorpii Boiss.)</i>	latresa (1.37.5), letresa maior (4.10.6), letresa (4.15), ticimal (4.15)	lechera (1.37.5), titimal (4.15), letrera maior (4.10.6), letrera (4.15)	- latresa qui s'apel·la en llatí ticimal. (1.37.5) - letresa maior que s'apel·la tricial. (4.10.6) - lechera que se llama en latín mali. (1.37.5) - letrera, que se dize titimal. (4.10.6)	1.37.5, 4.10.6, 4.15
trifolium <i>(Trifolium fragifolium L.)</i>	trèvol gras (1.5.2), trèvol (1.30.1)	trèbol grueso (1.5.2), trifolium (1.30.1), trifol (1.37.2)	- trifolium, que quiere dezir trèbol. (1.30.1)	1.5.2, 1.30.1, 1.37.2
tinus <i>(Viburnum tinus L.)</i>	sinus	sinus		1.37.2
uettonica* <i>(Stachys officinalis L.)</i>		bretónica		1.27.3
uiola <i>(Viola silvestris L.)</i>	violer, bosca, violer	viola, boscayna, violer		3.21
uiola agrestis <i>(Viola silvestris L.)</i>	violes salvatges	violas salvajes		1.37.2
uiola flaua <i>(Cheiranthus cheiri L.)</i>	violes	violas		1.37.2
uitis alba <i>(Bryonia dioica Jacq.)</i>	vitis alba	vitis alba	- huna erba que ha nom vitis alba. I. bierma vel cucurbica agrestis vidalba. (1.35) - una yerba que es dicha vitis alba o brionia o cucurbita, por	1.35

			los griegos dicha vidalba. (1.35)	
urtica	ortiga	fortiga		1.30.2

El grup de plantes perjudicials per al conreu forma un ventall força ampli. Trobem totes aquelles plantes de zones humides que absorbeixen una gran quantitat de nutrients i aigua, la proximitat de les quals provoca l'esterilitat dels conreus. Saiol no mostra un gran interès a l'hora de traduir correctament cada concepte, com ara *carex* o *filix*, pel fet de ser plantes perjudicials i no ser cultivades. El que vol remarcar Saiol, com Pal·ladi, és que s'han d'eliminar i han d'estar al més lluny possible del conreu del camp. A més a més, el fitònim *filix* és acompanyat per una breu descripció la majoria de vegades que apareix. Aquest fet ens mostra clarament, no només la voluntat expressa que quedés sobretot remarcada aquesta planta, sinó també el fet que estem davant d'una obra utilitària. És una obra de consulta, de manera que l'esment constant d'aquest concepte es fa vital perquè allà on aparegui sigui ben entès i es prenguin les precaucions adients.

Troblem el mateix cas amb el *muscus*, molsa, planta parasitària extremadament perjudicial, segons Pal·ladi. El protonotari la considera tan nociva com l'agrònom llatí i decideix explicar les seves característiques cada vegada que apareix. En una nota marginal del passatge 3.12.4 dels manuscrits escurialencs trobem una definició que és força semblant a la que empra Saiol³³⁵.

Tot i que el primer llibre de Pal·ladi és de caràcter general, entès com a *generale praeceptum*, i no hi apareixen gaire varietats de plantes, s'ha de destacar el passatge 1.37, que ens parla de plantes mel·líferes. La primera dificultat que ens trobem és la d'identificar plantes que no es troben presents en el text llatí i que Saiol afegeix. Així, el mot *bujol* que apareix al manuscrit castellà podria ser extret directament de la versió catalana original o d'una còpia posterior, ja que vindria a ser el nostre buixol o rosella borda (*Anemone nemorosa* L.), que s'avindria força com a flor per a les abelles. Actualment es localitza al peu del Montseny, en tot el Pirineu, a la comarca de la Selva i fins i tot a 100 metres sobre el nivell del mar³³⁶. L'etimologia del mot vindria de la forma llatina *bustiola*, capseta, per la forma de la seva flor. L'altre fitònim que se'ns resisteix a traduir dels dos manuscrits conservats és el mot *gamol*, que és inexistent en

³³⁵ PALLADIUS, O.A., A Ñ 3.12.4: "muscus dicitur herba quae nascitur in flumine stante mollissima et facit lapedes."

³³⁶ FONT QUER, P., *Plantas Medicinales, El Dioscórides Renovado*. Barcelona: Labor, 1961 [reimp. 1978⁴], p. 225.

el text llatí. L'única aproximació del mot seria el gamó, que és una planta liliàcia de diferents espècies del gènere *Asphodelus*. Seria, sens dubte, la que més s'hi aproxima per ser una de les flors preferides de les abelles com a plantes mel·líferes. No obstant això, el fet que just tres mots anteriors aparegui el mot *asfodilus*, traduït tant en català, *afrodillum*, com en castellà, *afrodillos o gamones*, faria desestimar la tesi sobre el mot *gamol*, i això ens faria desconèixer totalment la procedència d'aquest mot. En el passatge 1.37.2 s'observa que no hi ha una traducció totalment paral·lela del llatí, la qual cosa crea una sèrie de confusions. El primer mot que observem és *amaracum*, que és present en ambdós manuscrits, i es tradueix com a marduix i a la vegada com a *amarantum*. A continuació, al text català apareix el mot *citriaginem*, que al castellà és totalment inexistent. Aquesta sèrie de desavinences crea una ambigüïtat en els dos manuscrits conservats. Una última confusió de Saiol és el *serpillum*, que entén com a poliol (*Mentha pulegium* L.) o flor de l'hisop (*Hyssopus officinalis* L.). Per a cap dels dos manuscrits conservats el *Thymus serpyllum* L. no sembla tenir el significat real de serpoll o timó negre. En relació amb la *thymbra* (*Satureia Thymbra* L.) hem de dir que Saiol fa ús del *Vocabularium* de Papias o d'un de similar, ja que la traducció que elabora és molt similar a la d'aquesta obra³³⁷. En últim lloc, cal destacar que al passatge 1.37.2, tot i que tradueix correctament el terme *hyacinthum*, obvia la descripció que trobem al text llatí³³⁸.

Finalment, obrim un gran bloc dividit en dos apartats. El primer és el de les plantes medicinals. El segon és el de les plantes d'ús domèstic, per tal de preparar conserves, que resulta de gran interès. El motiu rau en el fet que en la majoria de plantes que hi apareixen, Saiol no acaba de posseir-ne un gran control, la qual cosa ens ajuda a veure millor com s'enfronta a les dificultats lèxiques. També podem apreciar els materials que utilitza, així com l'escrúpol filològic que el caracteritza. Una de les primeres dificultats que apreciem en el text és el mot *amprongia*, que Saiol cita com a fitònim llatí. Després d'analitzar el context en què ens parla sobre el suc d'una herba per atreure les abelles, sembla clar que ens trobem davant d'una nova mala lectura. A les glosses interlineals dels manuscrits escurialencs llegim *acoron genus* pel terme *mellissofillum*. Aquesta lectura interlineal acaba donant erròniament *amprongia*, ja que la mala lectura paleogràfica fa que uneixi *acoron* i *genus*, elimini la primera *o*, canviï la

³³⁷ PAPIAS, *Vocabularium*, "Thymbra: genus haerbae satureia dicitur."

³³⁸ PALLADIUS, *O. A.*, 1.37.2: "hyacinthum qui iris uel gladiolus dicitur similitudine foliorum."

c per la p, afegeixi la m, i a *genus* elimini la terminació *us*, i la e i la n passin a ia. A continuació, tindríem el mot *altheae* (*Althaea officinalis* L.). Saiol, en saber que el malví té una gran varietat d'espècies, ens les anomena una per una per aproximar-se millor al mot, com ara *alera* o *bisci*, *molet*, *xia*, *malva agreste*, *malva visco*. Tots aquests termes fan referència a la malva. *Alera* seria una mala lectura de *althaea*, com *bisci* per *hibiscus* o *molet* per *malva*. La *xia* suposem que pot ser una mala lectura, la qual cosa ens impossibilita identificar-la. Les restants són *malva agrestis* com a *malva agreste* i *althaea officinalis* com a *malva visco*. Continuem amb l'influx de catalanismes al text castellà en utilitzar el mot *broyda* com a propi de la llengua castellana en comptes d'*abrótano*. A continuació, el *carduus agrestis* el tradueix idòniament com a *herba de quall*. Aquest és el nostre card coler, que és perfecte per quallar el formatge.

Tot seguit, observem com desconeix el *citriago*, i també el *culex*, herba encara per identificar segons J. André³³⁹. Una altra que no reconeix és el *crocomagma*, que amb una mala lectura llatina, *cotomaginam*, no pot traduir. El *sisymbrium* (*Mentha silvestris* L.) tampoc no el coneix, ja que vindria originat, tal com assegura Pal·ladi, per un desgast de l'alfàbrega en ser plantada moltes vegades.

Després, ens apareix la planta *colocaseum*, que ja amb anterioritat havia portat confusió amb el plataner. Aquí també trobem aquesta confusió. Més endavant, la *coniza sicca* porta més d'un maldecap al traductor, que amb una mala lectura anomena *tonica* i que relaciona amb la *herba de Tunis*, també coneguda com a cua de porc (*Peucedanum officinale* L.). Aquesta herba la vincula també amb la cicuta, com a conservant del blat. No obstant això, apreciem com la *coniza sicca* poc té a veure amb les dues plantes citades abans. Cal dir que a ambdós manuscrits escurialencs trobem de manera interlineal el fitònim *cicuta*, per la qual cosa entendríem la intromissió d'aquest mot al text. Pel que fa a les altres dues plantes, tenen una certa similitud física, però les seves propietats són totalment diferents. A continuació, trobem el *giddi* (*Nigella sativa* L.), anomenat pebreta i que intenta identificar amb altres plantes com el *ginch*, *comino de Etiopia*, *comino*, *niella*, *jusquiamo* o *herba de Santa Maria*. Com podem entreveure, el *ginch* seria una mala lectura o un possible derivat de *giddi*, ja que en llatí té les seves variants com *git*, *gitti*, *giddi*. També s'aprecia la sinonímia entre *comino de Etiopia*, *comino* o *niella*. El segon seria una mala lectura de *nigella*, diminutiu de *niger*. Per tant, ambdós farien referència al color negre del fruit. Afegeix la seva similitud al

³³⁹ ANDRÉ, J., *Les Noms de plantes*, p. 81.

hyosciamos en llatí i la seva traducció com a herba de Santa Maria. Les similituds que posseeixen amb el *giddi* són les capsetes en forma de campanes que el propi Saiol anomena. Més endavant, tenim el *hyosciamos*, que tradueix amb encert com a herba de Santa Maria i transcriu el nom llatí amb algunes variacions gràfiques. A més a més, dóna també el nom de *belenyo*, que s'anomena així a Aragó, en els dos manuscrits, la qual cosa ens dóna a entendre que el traductor Saiol té un ampli coneixement de fitònims de l'àrea geogràfica de la Corona. Tot seguit, de la *inula* (*Inula helenium* L.) ens en descriu les propietats medicinals, cosa que no acostuma a fer. És interessant observar les propietats curatives contra dolors gàstrics i problemes respiratoris. Més endavant, trobem el mateix mot *inula*, però aquesta vegada amb una mala lectura que devia venir donada pel manuscrit llatí, ja que l'anomena *virtmula*, i això li impossibilita trobar quina planta és. Cal destacar que diu que no ha trobat aquest mot en les sinònimes ni en altres llibres. Així doncs, posseïa llibres de gramàtica i de medicina.

Després, apreciem dues plantes que tradueix sense problema, el *melilotos* com a corona de rei i el *mellisofillum* com a *mellis sufilli*, és a dir, la *Melissa officinalis* L. Com que totes dues són totalment conegudes no afegeix cap més comentari, tal com assegura Saiol.

A continuació, s'ha volgut destacar el licor de Cirene, *opos quirenaicon*, confós com a opi o suc del cascall. Una mala lectura i deficiència del text llatí d'*opos* per *opium* ajudaria a explicar aquesta confusió. Ens són de gran ajuda aquí les mancances del text, ja que ens revela totes les seves fonts: els llibres de sinònimes, de gramàtica i el llibre del *Pal·ladi* arromançat. És en aquest últim on troba la resposta, tot i que no és la correcta. S'ha de destacar, també, com ens revela algunes de les propietats de l'opi, però no ens parla en cap moment de les propietats somníferes de la planta. La font d'aquesta intervenció la trobem com a nota marginal dels manuscrits escurialencs, cosa que ens demostra que aquest *Pal·ladi* arromançat i probablement la font de Ferrer procedien d'una versió similar a la d'aquests còdexs de l'Escorial³⁴⁰.

En la planta següent, *cefalon*, Saiol en no comprendre que *cefalon* és el plançó de la palmera li atribueix el significat de margalló, una palmera de poques dimensions. Seguint l'ampli ventall de plantes trobaríem el *sedum* (*Sedum tenuifolium* DC.). Aquí ja

³⁴⁰ PALLADIUS, *A Ñ*: 3.29.2: "Opon quirenaicon est suc<c>um papa<ueris> egiptii desiccatum ad solem et post <as>satur super laminam ferream ignitam, fit rubeum. retinet solutionem uentris et confert dissinteriae et ulcer<ibus> intestinorum, aliasque multas <uirt>utes habet. Postea quod in uite in lib[...]*m* continet uuas efficiunt ignis atque consiliis uirtutis."

no són els metges ni els físics els que l'anomenen³⁴¹, sinó els apotecaris. Ens destaca que ell no la coneix, la qual cosa ens il·lustra amb una descripció extreta d'un llibre de sinònimes que s'aproxima molt al *sedum*, encara que al text castellà trobem *sedim*. Apareixen els mots *ssenexium* o *senerium*, que tal com indica J. André seria una variant del mateix mot *sedum* però amb la forma *senecio*³⁴². No obstant això, Ferrer la relaciona erròniament amb el *Cnicus benedictus* L., és a dir amb el *cardo benedicto* o *terrestre*.

La planta següent és la *symphoniaca*, del gènere de l'*hyosciamos*. Després d'enumerar diferents sinònims del mateix mot, ens especifica que és la mateixa planta que l'*hyosciamos* i ens torna a explicar aquesta planta amb les seves característiques.

Posteriorment, trobem la *thapsia* (*Thapsia garganica* L.), que tradueix com a càpsia en ambdós manuscrits. El fet que confongui la *t* per la *c* causa un error irreparable. Tot i la descripció que fa de *ferla*, canya, per la seva tija continua creant confusió. L'aparició d'aquest mot en el text ve lligada a les plantes que són perjudicials per a l'apicultura. S'ha de destacar que la *Thapsia garganica* L. és altament tòxica en ser ingerida, mentre que la *cassia lignea* és canyella utilitzada a la cuina, la confusió de la qual és mortal.

Finalment, analitzem la *uitis alba* (*Bryonia dioïca* Jacq.), que és anomenada com a *brionia*, la nostra briònia, o *cucurbita*, la nostra carabassina. La lectura que fa el protonotari de *uitis alba* és similar a la descripció que trobem al *Vocabularium* de Papias sobre *bryonia*³⁴³.

Després d'analitzar aquesta taula observem com a Ferrer Saiol li causa una gran dificultat enfrontar-se a les plantes d'ús terapèutic i en llatí. Intenta posar tots els mitjans disponibles com sinònimes, llibres de medicina i fins i tot altres *Pal·ladis* arromançats. No obstant això, la dificultat és immensa i gràcies a l'ús d'aquests materials aconsegueix el seu propòsit, que és aproximar el text llatí al lector.

Tabula vitium

³⁴¹ Ms. 10211, 11.11.

³⁴² ANDRÉ, J., *Les Noms de plantes*, p. 235.

³⁴³ PAPIAS, *Vocabularium*, "bryonia: uua alba et nigra uel ampelos leuce quam latini uitem albam dicunt."

He volgut que la vinya tingués un apartat propi, per la importància que tenia en l'Antiguitat i també a finals del s. XIV. És un bloc molt petit a l'hora de copsar les varietats de vinyes, però molt extens a tota l'obra de Pal·ladi, que n'explica el conreu. Cal destacar que tant la vinya com l'olivera tenen un paper molt rellevant per a l'agrònom llatí. Tot i així, la importància de l'olivera no es veu reflectida en aquest estudi. Com que no expressa les diferents distincions d'olivera o de varietats, només ens quedem amb l'aportació de l'olivera i l'ullastre, la qual cosa resulta pobre. No obstant això, els passatges sobre l'olivera i el seu conreu són variats, com també els de la vinya. Aquest últim, però, és més extens. Tot i així, Saiol elimina algunes classes de vinyes que Pal·ladi anomena, ja que segurament no hi devia haver una correspondència clara entre les varietats de vinyes de l'Antiguitat i de les de finals segle XIV. Per tant, el fet de traduir varietats no cultivades seria de poca utilitat per a aquell que volgués consultar i emprar l'obra traduïda:

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211	Observacions	Passatge
aminnea uitis (<i>Aminnea vitis</i>)	aminnes	aminnes	- hun linatge de sarments que's nomena en Ytalia aminnes. (3.9.4) - un linaje de sarmientos que se llaman en Ytalia do escrivio Palladio aqueste libro e han nombre aminnes. (3.9.4)	3.9.4
appiana uitis (<i>Apiana vitis</i>)	apiane	apiane	- linatge de raïms que's nomenen en latí apiane. (3.9.4) - linages de sarmientos e de uvas que se dizen en latín apine. (3.9.4)	3.9.4
botryo albus	rahim blanc	uvas blancas		3.33
botryo niger	rahim negre	uvas negras		3.33
pampinarius	pàmpols, jampinari	pampano, jampinari		3.9.8
theriaca uitis	sarment o cep triagat	sarmiento o cepa triagada		3.28
uitis nigra (<i>Tamus communis</i> L.)	serments negres o ambrus	lambruscas	- [nigras uites: [utpote labruscas A Ñ lambruscas f] omnino repudies] (1.6.9)	1.6.9

Saiol té un bon coneixement sobre la vinya. Tot i així, observem una sèrie de varietats de raïms que, en no trobar-se a la Corona d'Aragó, desconeix. No obstant això, la traducció i explicació que en fa és exacta, com en el text de Pal·ladi. D'aquesta manera, trobem *Aminnea uitis*, que és conreada a Itàlia, tal com cita Saiol. Com que Pal·ladi és un autor llatí, segurament Ferrer assimila aquest terme com a procedent d'Itàlia. Després, hi ha l'*Appiana uitis*, que no sap traduir. S'ha de destacar el llatanisme de

pampinarius, amb una mala lectura convertida en *jampinari*. En aquest mateix passatge on surt aquest cep bord, abandona les poques enumeracions de Pal·ladi sobre fitònims tot ignorant-los. Un dels altres llatinismes que trobem és la *uitis theriaca*, anomenada *çep triagat* o *çepa triagada*. Aquest mot, *triagat*, fa referència a un compost mèdic utilitzat per a les mossegades d'animals verinosos. Així doncs, tal com ens narra Pal·ladi, vol aconseguir una nova vinya que gràcies a la triaga inserida a la planta generi un nou fruit que es podrà utilitzar com a antídote contra mossegades mortíferes. Els tipus de vinya restants no li porten cap mena de problema a Saiol, són perfectament traduïts. Cal destacar que al passatge 1.6.9 Ferrer utilitza les glosses interlineals per traduir *uitis nigra*.

Per tant, com en la majoria de camps semàntics d'espècies conreades que hem anat observant, no té gaires dificultats per enfrontar-se al lèxic llatí. Tot i així, podem observar males lectures i problemes d'identificació d'algunes varietats de vinyes.

2.4. Aspectes morfològics

No són moltes les variacions morfològiques que pateixen les dues versions, catalana i castellana, respecte de la llatina en el llibre primer. Els participis, tant de present com de passat, són traduïts correctament i fins i tot el gerundi no li suposa grans problemes al protonotari. A més, la conjugació perifràstica passiva tampoc li genera dubtes. En l'àmbit dels substantius i adjectius cal assenyalar que en alguns casos al no trobar un mot igual a la llengua vernacla s'opta precisament per un sintagma on es vegi ben reflectida la seva traducció. En l'àmbit dels pronoms poques coses podem comentar, ja que en la majoria de casos els respecta, i, per tal que la traducció sigui més comprensible, substitueix el pronom pel seu referent, fet que moltes vegades converteix el text en repetitiu. Els adverbis tampoc no representen cap impediment en ser traduïts, tot i que de vegades certs adjectius acaben convertits en adverbis.

2.4.1. Morfologia verbal

A les dues versions de Saiol, tant a la catalana com a la castellana, es manté la persona, el nombre, el temps i el mode. Són molt pocs els casos en què no es compleix. Tot i així, hi ha una tendència a posar el verb en tercera persona del singular o del plural. A més, acostuma a convertir certs verbs conjugats en perífrasis d'obligació amb el verb *deure* acompanyat de l'infinitiu:

Passatge	<i>O.A.</i>	<i>Ms. 6437</i>	<i>Ms. 10211</i>
1.6.2	locis frigidis a meridie uineta <i>ponantur</i>	les vinyes <i>deuen ésser plantades</i> en los llochs frets vers lo migjorn	las vinyas <i>deven ser plantadas</i> en los lugares fríos faza el medio día
1.6.4	in uineis aratro praetermissa fossor <i>emendet</i>	ab càvech <i>deu ésser esmenat e cavant</i> tot ço que lo aradre haurà leixat	con açada <i>deve ser emendado e cavado</i> todo aquello que el aradro aurá dexado que non será pasado
1.6.4	uitem <i>tegamus</i> straminibus uel aliunde quaesitis	llavors <i>deuen cobrir</i> aquelles ab palla o semblants coses qui·ls defenen del vent	<i>deven</i> aquellos <i>cobrir</i> con paja o con semblantes cosas que los defiendan del viento
1.6.9	teneram et uiridem uitem ferri acie ne <i>recidas</i>	no <i>deus tallar</i> ab ferro la sarment vert ni tendre	non <i>deves cortar</i> con fierro el sarmiento verde nin tierno
1.8.2	ipsius autem praetorii situs <i>sit</i> loco aliquatenus erectiore	y <i>deu ésser</i> fet lo edifici en lo pus alt lloch de la possessió	e <i>deve ser</i> fecho el hedifiçion en el más alto lugar de la posesión

1.16	<i>metuemus</i>	<i>deu</i> hom més <i>duptar</i> y <i>tembre</i>	
1.19	situs horreorum quamuis ipsam <i>desideret</i> partem	Los graners encara que <i>deguen ésser assitiats</i> en tal lloch	Los graneros ya sea que <i>devan ser sitiados</i> en tal lugar
1.19.2	sed factis granariis amurca luto mixta parietes <i>linuntur</i>	Emperò les parets del graner y lo solament <i>deuen ésser huntades</i> ab calç y morques de oli	Empero las paredes del granero e el suelo <i>deven ser untados</i> con laca fecha con calçina o fezes de olio
1.21	non tamen <i>egeant</i> a septemtrione luminibus	emperò <i>deuen haver</i> finestres a la part de tremuntana	empero <i>deven aver</i> finiestras a la parte de la tramuntana
1.25	sed columbarii cellae duo subiecta cubicula <i>fiant</i>	Davall lo colomer <i>deu hom fer</i> algunes cases giques	De yuso del palomar <i>deve hombre fazer</i> algunes casetas chicas
1.27.3	oculos portulacae suco forinsecus et mulieris lacte <i>curemus</i>	<i>deu-les hom curar</i> ab such de verdolagues	<i>dévelas hombre curar</i> con suco de verdoladas

Participi

Participi de present

El participi de present llatí, com que no es conserva a les llengües romàniques, provoca que a l'hora de traduir-lo porti més d'un problema als traductors i també a Ferrer. Per una banda, intenta resoldre la construcció amb una oració de relatiu, però també es donen casos en què el participi de present es converteix en verb conjugat, trencant d'aquesta manera la sintaxi llatina del text de Pal·ladi.

En primer lloc, analitzem els participis que són traduïts per oracions de relatiu. Observem com Saiol no té problemes per traduir-los (1.2 i 1.36.2). Tot i així, trobem que al passatge 1.28.6 el participi *tumentes* el concorda amb el nominatiu *denticuli* i en fa dependre del participi l'acusatiu *gingiuas*, i això provoca una mala traducció. Per tant, no ha entès que *denticuli* és el nominatiu subjecte de l'oració i *gingiuas* el complement directe d'*aperire*, que és acompanyat pel participi *tumentes*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.2	uel ibi <i>nascens</i>	si-s vol que l'aygua naixqua en lo lloch mateix	si quiere que el agua nazca en el lugar mesmo
1.28.6	cum illis <i>tumentes</i> <i>gingiuas</i> <i>denticuli</i> <i>aperire</i> <i>nituntur</i>	quant los ixen les dents que- <i>ls infl[e]n</i> les ginives	quando les comiençan a nasçer dientes <i>qual se les hinchan</i> las enzias
1.36.2	<i>insidentes</i> frondibus	<i>qui-ls ne posa</i> en les fulles	<i>quien los posa</i> en las fojas

Tot i que no n'hi ha gaires exemples, també és present a la traducció el valor temporal que pot arribar a tenir en certes circumstàncies el participi de present (1.28). Cal destacar que al passatge 1.8.3, encara que no és necessari a la traducció el valor final, el context acaba arrossegant Saiol perquè el tradueixi amb aquest matís:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.8.3	in primo angulo <i>excipiens</i> ortum solis hiberni	<i>per tal que</i> en temps de yvern <i>haia</i> en la matinada lo sol	<i>por tal que</i> en tiempo de invierno <i>aya</i> en la manyana el sol
1.28	<i>incubantes</i> per agrum feminas	<i>quant</i> los pagos <i>coven</i> los ous per los camps	<i>quando</i> los pagos <i>fazen</i> huevos por los campos

Als exemples següents veiem com Saiol trenca la sintaxi i converteix el participi de present en un verb conjugat. A l'1.35.6 el participi *conburnens* es transforma en *crema*; a l'1.35.8 *infundens* en *faràs regar*; a l'1.35.14 *ferens* en *portaràs*; i a l'1.35.15 *inminens malum* en *serà guardada de tot perill*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.35.6	campas, uermes uirides qui nascunt in caulibus, fertur euincere, qui fusticulos alii sine capitibus per horti omne spatium <i>conburnens</i> nidorem locis pluribus excitarit	campas ho vèrmens que's fan en los orts, com són orugons, <i>crema</i> dels allases, ço és dels cors dels alls menys dels caps, en molts llocs del ort	contra las orugas que se fazen en los huertos, <i>quema</i> las allaças, es a saber las colas de los ajos menos de las cabeças en muchos lugares del huerto
1.35.8	uel cucumeris semen agrestis aqua resolutum saepe <i>infundens</i> uel aquam lupinorum psilotri austeritatibus iutam	o de la llavor dels cogombros amarch, y de aquella aygua <i>faràs regar</i> la casa. Semblant fa l'aygua en què hagen cuyt lupins.	o de la lavor del cogonbro amargo, e de aquella agua <i>faràs regar</i> la casa. Semejantment faze el agua en la qual sean cochos lupins.
1.35.14	item si palustrem testudinem dextra manu supinam <i>ferens</i> uineas perambulet	encara si hauràs huna tartuga viva de bassa o de stany y la <i>portaràs</i> en la man dreita	e aún sy auràs una tartuga o galápago biva de balsa o de estanco, e con la mano derecha
1.35.15	item uituli marini pellis in medio uinearum loco uni superiecta uiticulae creditur contra <i>inminens malum</i> totius uineae membra uestisse	encara si prens pell de vedell marí, y enmig de la vinya la posaràs damunt huna serment, la vinya <i>serà guardada de tot perill</i> .	e aún sy tomas pelos de vezerro marino, e en medio de la vinya pondrás aquella sobre un sarmiento, la vinya <i>será guardada de todo peligro</i> de tempestat e de piedra.

Participi de passat

Ferrer acostuma a traduir el participi de passat llatí pel participi català. D'aquesta manera la traducció queda menys alterada i manté la sintaxi llatina:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.5	Graeci iubent <i>exceptis</i> caulibus tertio anno quae libebit iniungere	<i>exceptat</i> cols que segons dien los grechs s'i poden plantar en lo terç any.	<i>exçeptado</i> coles ca segunt que dizen los griegos se pueden plantar en el terçer anyo.
1.9.4	saxa <i>contusa</i>	pedres <i>piquades menut</i>	pedras <i>picadas menudo</i>
1.9.5	harena cum calce <i>inducta</i> leuigetur		çernerlo has con çedaço o arena <i>çernida e mezclada</i> con calçina a manera de mortero e aplanarás lo trespòl o el pavimento.
1.25	triticum uel milium <i>mulsa maceratum</i> semper accipiant	hagen continuament forment o mill <i>remullat</i> en aygua mesclada ab mel	ayan continuadamente trigo o millo <i>remojado</i> en agua, mezclado con miel

Tot i així, cal destacar que hi ha casos en què opta per traduir el participi de passat com una oració de relatiu. A manera d'exemple veiem com al passatge 1.6.7 tradueix *Aquilo uites sibi obiectas per la vinya que està de cara tramuntana*. A l'1.10 no tradueix el participi com una oració de relatiu, sinó com una de temporal, i així manté el matís de temps:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.7	<i>Aquilo uites sibi obiectas fecundat</i> , Auster nobilitat	<i>En la vinya que està de cara a la tremontana</i> se fa molt més venema e més vi	<i>En la viña que está de cara a la tremuntana</i> se faze más vendimia e más vino
1.9	ut ad habitationem breuiter <i>collectas</i> et aestati et hiemi praebent mansiones	que y haia cambres <i>que sien bones</i> per a abitar en temps de yvern y altres per a abitar en temps de estiu	que ay aya casas o cámaras <i>que sean buenas</i> para habitar en invierno e otras para habitar en tiempo de estivo
1.10	ex his quae <i>conprehensa</i> manu edit stridores, erit utilis fabricanti	aquella arena que cruix <i>quant hom la streny</i> entre les mans és molt profitosa a tota obra.	aquella arena que cruxe <i>quando el hombre la aprieta</i> entre las manos es mucho provechosa a toda obra.

També trobem casos en què Ferrer prefereix trencar la sintaxi llatina i convertir el participi de passat en una oració principal. Veiem, a l'1.5.3, com el participi *madefactam* es trasllada al català pel verb conjugat *mulla*, o també al passatge 1.6.14 *recordati* que es transforma en *dien*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.3	glebam <in> fictili uaso dulci aqua <i>madefactam</i>	huna gleva e <i>mulla</i> aquella ab aygua dolça dins hun vexell de terra.	un terrón e <i>remójalo</i> con agua dulce dentro de un vaso de tierra.
1.6.14	Graeci [...] <i>recordati</i> arbori huic esse praesulem castitatem	Y açò per tal com és molt cast arbre y <i>dien</i> molts dels grechs y d'altres, que és cap y bisbe de tots los altres arbres.	E aquesto por tal ca es muy casto árbol e <i>dizen</i> muchos de los griegos e otros, que es cabeçca e obispo de los otros árboles.

1.13	binas inter eos perticas dirigemus tomicibus <i>alligatas</i>	Aprés sobre los cabirons met hom perges grans de dos en dos y <i>clava-les</i> hom	E después sobre aquellos cabirones mete hombre parges grandes de dos en dos e <i>clávalos hombre</i> que tengan firme los cabirones.
1.17	huius solum alto rudere <i>solidatum</i>	lo solament de la sisterna <i>sia ben gros</i> de argamassa y de pedres quadrades.	el solar de la çisterna <i>sea bien grueso</i> de argamasa e de piedras quadradas.

Gerundi

El gerundi llatí en la majoria de casos és traduït per Ferrer de forma correcta. Opta per traduir-lo per infinitiu i són pocs els casos en què es converteix en una oració subordinada.

Trobem pocs exemples en què tradueixi el gerundi en cas genitiu amb la preposició *de* seguit d'un infinitiu (1.6.10, 1.6.10). El mateix cas també el trobem convertit en infinitiu dependent d'un verb principal (1.6.15, 1.28.2, 1.29.4, 1.34.8). Cal destacar també el passatge 1.6.4, en què els gerundis que apareixen passen a ser infinitius d'una oració subordinada temporal:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.4	in omni opere <i>inserendi</i> , <i>putandi ac recidendi</i> duris et acutis utere ferramentis		<i>quando querrás enxerir o podar o tajar árboles o sarmientos, déveslo fazer con ferramientas que sean bien fuertes e azeradas e mucho bien cortantes.</i>
1.6.10	subligatio acerbis uuis facienda est, quando <i>excutiendi</i> aut <i>rumpendi</i> acini nulla formido est	A donchs deu hom ligar les sarments tendres com los rahims són ja en agràs y no han por <i>de trencar-les</i> .	La hora deve hombre atar los sarmientos tiernos como los razimos son ya en agraz e non han miedo <i>que el hombre los quiebre</i> .
1.6.10	ut liber sit et nullam <i>serendi</i> disciplinam requirat.	no cal donar regla ne doctrina <i>de sembrar</i> aquell camp	non conviene dar regla ni doctrina <i>de sembrar</i> aquel campo o huerto
1.6.15	quod non solum de mensibus aut diebus dixerim, sed horis <i>operandi</i> .	e non solamente se deve aquesto entender de los meses e de los días. Mas aún se <i>deve entender</i> de las horas del día.	e no solament se deu açò entendre dels mesos e dels dies. Ans encara <i>se seu entendre</i> de les ores del dia.
1.28.2	cupidinem <i>coeundi</i> masculus confitetur	fán molt escalfar en luxúria y <i>triar-se</i> ab les femelles	los escalfan mucho a luxuria e <i>triar-se</i> con las pagas fembras
1.29.4	<i>saginandi</i> haec ratio est, ut unius modii triticea farina in breuissimas offulas redacta clauso fasiano per triginta dies ministrata sufficiat	I muig de farina de forment basta <i>a engruixar</i> hun faysà en XXX dies	Un mija de farina de trigo astarà <i>a engordar</i> una faysana en XXX días

1.30.3	large <i>uagandi</i> licentia prohibetur	y no·ls deu hom donar liçència <i>que vagen molt</i>	e non les deve hombre dar liçència <i>que anden mucho</i>
1.34.8	<i>serendi</i> tempora licet per menses certa signemus	Encara que avant en cascun mes declararé cascuna sement, quant y en quin mes se deu <i>sembrar</i>	Ya sea que adelante en cada un mes declararemos de casa una simiente, quando e en qual tiempo se deve <i>sembrar</i>

Trobem altres casos en què el gerundi és en acusatiu o bé en ablatiu. El cas de l'acusatiu amb la preposició *ad* no li comporta cap problema traduir-lo (1.17.4). Els casos en què el gerundi està en ablatiu són traduïts per oracions subordinades. A l'1.6.8 veiem com *arando* és traduït com a verb principal de la subordinada de *qui*. A l'1.29.2 *in subponendo* es trasllada al català per una llarga oració temporal. Els altres dos gerundis (1.37.3 i 1.39.2) passen tant a la versió catalana com a la castellana com a subordinades de relatiu:

Passatge	<i>O.A.</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.8	qui <i>arando</i> crudum solum inter sulcos relinquit suis fructibus derogat, terrae uber infamat.	Aquell <i>qui</i> no <i>llaura</i> egualment lo camp, ço és que y leixa alguns solchs que no són ben llaurats, aquell aytal fa gran perjudici als fruyts y difama la ubertat del camp.	Aquel <i>qui</i> non <i>labra</i> egualmente el campo, ço es que dexa algunos lugares que non sean bien labrados, aquel tal faze grant perjuizio a los fructos e difama la bondat e ubertat del campo.
1.17.4	<i>ad bibendum</i>		<i>para beber</i>
1.29.2	<i>in subponendo</i> de luna et diebus quae sunt in aliis dicta, seruemus	<i>Quant</i> comanaràs los ous de la gallina a la faysana per covar deus·hi guardar la lluna y los dies y les altres coses segons que havem dit en títol de les gallines.	<i>Quando</i> daràs los huevos de la faysana a la gallina para engorar debes guardar la luna e los días e las otras cosas segunt que avemos dicho en el capítulo de las gallinas.
1.37.3	fons uel riuus huc conueniat otiosus, qui humiles <i>transeundo</i> formet lacunas	Aprés deu hom ordenar que alguna font o algun riu, qui no sia massa corrent ne rebent, mas prop del abellar, o alguna bassa, <i>que la maior partida</i> entorn sia plantada de arbres gichs o altres plantes	Después deve hombre ordenar que alguna fuente o algunt río que non sea mucho corriente nin rezio, más çerca del colmenar, o alguna laguna o balsa ancha, <i>que la mayor partida</i> en derredor sea plantada de árboles chicos o otras plantas
1.39.2	sic eueniet ut flamma altum <i>petendo</i> cellas faciat plus calere.	e açò per rahó que la calor del foch <i>ha aytal propietat de muntar</i> y escalfar les partides sobiranes, més que no les eguals ni les partides baixes.	e aquesto por razón que la calentura que salle del fuego <i>ha tal propiedat de sobir</i> escalfar las casas o partidas altas, mas que non faze las eguales nin las partidas baxas.

Conjugació perifràstica passiva

Ferrer no té dificultats per traduir la conjugació perifràstica passiva, ja que queda transformada en una perífrasi d'obligació, *haver de* + infinitiu. Cal destacar que no és sistemàtic a l'hora de mantenir la persona i el nombre:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5	in terris uero <i>quaerenda</i> fecunditas	<i>Hom deu considerar</i> la fertilitat de bona terra en tal manera.	<i>Como debes considerar</i> la fertilitat de la buena tierra en tal manera.
1.5.2	color tamen non magnopere <i>quaerendus est</i>	Emperò no <i>deu hom fer</i> gran força en la color de la terra	Empero <i>non deve hombre fazer</i> grant fuerça en la color de la tierra
1.6.4	locis calidis, siccis, apricis, <i>pampinandum non est</i>	<i>No deu hom llevar</i> los pàmpols de les vinyes en los llochs calents, ne sechs, ne encara temprats	<i>Non deve hombre tirar</i> los pánpanos de las viñas en los lugares calientes e secos e aún temprados
1.6.5	ramus laetus, uiridis et sterilis in media olea <i>abscidendus est</i>	tu·l <i>deus tallar</i> axí com a enemich de tot lo arbre	<i>hombre lo deve cortar</i> así como enemigo de todo el árbol
1.6.5	sterilitas et pestilentia aequo modo <i>fugiendae sunt</i>	molt <i>deu hom esquivar</i> esterilitat o exorquea de arbre	fuerte <i>deve el hombre esquivar</i> esterilitat e exorqueza de árbol así como a pestilència.
1.6.12	omnia quae seruntur crescente luna et diebus tepidis <i>sunt serenda</i>	en luna creixent <i>se deu sembrar</i> tota sement	en luna cresçiente <i>se deve sembrar</i> toda simiente
1.8.2	fundamenta autem hoc modo <i>ponenda sunt</i>	Los fonaments <i>deu hom</i> axí <i>ordenar</i>	Los fundamentos <i>deve</i> así <i>hombre ordenar</i>
1.12	in primis <i>studendum est</i> in agresti fabrica	Primerament <i>deu hom provehir</i> que en les torres o cases que hom edifica de nou en los llochs fora la vila	Primeramente <i>deve hombre proveer e ordenar</i> que en las torres o casas que hombre hedifica de nuevo en los lugares de fuera la villa
1.16	<i>uitandum est</i> autem	Tothom <i>deu esquivar</i>	
1.21	ipsa stabula propter ungulas animalium ab omni umore <i>suspenda sint</i>	Los estables <i>deuen ésser</i> hun poch <i>elevats</i> o alts, en manera que la humor no consume les ungles de les bèsties.	E los establos <i>deven ser</i> un poco <i>levantados</i> o altos en manera que la humidat non gaste las unyas de las bestias.

2.4.2. Substantiu

Ferrer Saiol, de manera habitual, tradueix els substantius llatins per un altre d'igual i els acostuma a adaptar al context. D'aquesta manera al passatge 1.1.2 el mot *fructus* queda traslladat al català per *profit*, solució que ja és correcta a la traducció. No obstant això,

en ocasions ens apareixen substantius llatins que són traduïts per més d'un terme. Aquests pretenen apropar més el text llatí al català i fer-lo més comprensible a la llengua romànica:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.16	habitorum	a la salut dels pobladors esdevenidors	
1.16	de morbis	de mala sanitat	
1.17.3	umor	la humor de l'aygua	la humor del agua
1.19	solum	lo solament del graner	el suelo del granero
1.23	circa parietes cortis	prop les parets del corral del bestiar	çerca las paredes del corral del bestiar
1.24	fenestrellae	finestres giques	finiestras chicas
1.24	locum	llur colomer	
1.25	cubicula	cases giques	casetas chicas e breves

També observem com els substantius llatins són transformats en infinitius. A l'1.6.3 *operarum ratio*, que és un concepte més abstracte per referir-se a les feines del camp, Saiol opta per fer-lo més entenedor i el transforma en infinitiu, *de llaurar ni de plantar*. A continuació, tenim dos exemples (1.9.5 i 1.16) que opten per traduir el substantiu amb un infinitiu amb valor final acompanyat d'una sèrie de complements inexistents a la versió llatina:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.2	facultatis et uoluntatis est	és de voler e de poder	es de voluntad e de poder
1.6.3	operarum ratio	de llaurar ni de plantar	de labrar nin de plantar
1.9.5	aestiuae mansiones	les cases seran per habitar en temps de estiu	sy las casas serán para habitar ay en tiempo de estivo
1.16	aquae causa	qui per haver delit de les aygües	

Trobem exemples en què prefereix abreviar els sintagmes i fer-los més sintètics. En aquests casos la traducció perd en riquesa lèxica, encara que el concepte és ben traduït, com ho demostra *fauces commeatum liquidae uocis*, que és traslladat amb un senzill sintagma *la veu clara*. Cal destacar, per això, que aquesta síntesi li pot arribar a portar algun error, com és el cas del passatge 1.25, en què *columbarii cellae* passa a ser simplement el terme *colomer*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.3	inoffensum lumen oculorum	bons ulls	buenos ojos
1.3	fauces commeatum liquidae uocis	la veu clara	la boz clara
1.8.2	sine rudrum suspicione	sens pedres	menos de piedras
1.9.4	nudis pedibus	descalços	descalçados

1.18	situs horreorum	los graners	los graneros
1.25	columbarii cellae	lo colomer	palomar

Cal destacar altres casos en què Ferrer, tot i traduir correctament el substantiu, necessita després afegir-hi una explicació introduïda per *ço és que*, per tal que es compregui millor la traducció. Per exemple, a l'1.5.5 el protonotari trasllada el sintagma *aequata mediocritas* al català, *mijançerament situat*, però té la necessitat d'explicar-lo a continuació. Un altre passatge que cal esmentar és l'1.6.7, en què la síntesi de Pal·ladi, *necessitas feriis caret*, és convertida en una oració molt més extensa:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.5	aequata mediocritas	mijançerament situat, <i>ço és que no sia molt pla ni molt en pendant</i>	mas que sea medianeramente sistuado, <i>conviene a saber que non sea mucho llano o mucho acostado</i>
1.6.6	post tertiam stationem	après tres esplets, <i>ço és que per tres anys hi serà sembrat</i>	tres cogidas, <i>conviene a saber que si por tres anyos hi será sembrado</i>
1.6.7	sterilitas	és esterilitat de terra, <i>ço és que no sia fructuosa</i>	esterilidad o exorqueza de tierra, <i>conviene a saber que non sea fructificante</i>
1.6.7	morbis	malaltia <i>que's met en les plantes e sements del camp</i>	e enfermedad <i>que se mete en las plantas o simientes del campo</i>
1.6.7	necessitas feriis caret	En temps de neçessitat no deuen ésser guardades festes. <i>Entén-se de collir fruyts, de empeltar, e de podar, e de semblants.</i>	En tiempo de nesçesidad non deven ser guardadas nin observadas fiestas nin ferias. <i>Entiéndese de coger fructos, de enxerir o de podar e de semblantes.</i>
1.6.16	post autumnum	après lo autumpne, <i>ço és en temps de yvern</i>	después del optunyo, <i>conviene a saber, en tiempo de invierno</i>
1.10.3	tectoriis	per a les cubertes de les cases, <i>ço és, als terrats o payments</i>	a las cubiertas de las casas, <i>aquesto es, a los terrados o pavimientos</i>
1.19	cellas	cambres o mijans	algunas çeldetas, <i>aquesto es camaretas o apartados</i>

Trobem casos en què el substantiu no és acompanyat d'una coordinada explicativa, *ço és*, sinó introduït per una oració de relatiu en què especifica el contingut del substantiu. D'aquesta manera introdueix una subordinada i elimina la sintaxi preestablerta del text llatí de Pal·ladi. A l'exemple 1.6.4 opta per traduir *fructuum spes* per *esperança que hom ne haia fruyt*. Un altre cas el veiem al passatge 1.20, en què Saiol trasllada *receptacula olei per les basses en què's decorre lo oli novell*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.3	purus auditus	ogen bé	que oyan bien
1.4	ex incolarum salubritate	en la sanitat de aquells qui	en la sanitat de aquellos que la

		la acostumen de beure.	acostumbran de beber
1.6.4	fructuum spes	esperança que hom ne haia fruyt	esperança que hombre aya fructo
1.20	olearis cella	la casa hon és lo trull	la casa do es el trullo
1.20	receptacula olei	les basses en què·s decorre lo oli novell	las balsas en las quales se escorre el olio nuevo
1.24	nidi	los nius hon deuen covar los coloms	los nidos do deven çevar las palomas
1.26	locus	lo lloch o casa hon se nodrixen	

2.4.3. Adjectiu

El protonotari coneix perfectament els adjectius i els tradueix en la majoria de casos per un altre d'igual. A manera d'exemple podem observar com el passatge 1.3, *ab infimis uallis*, és traduït sense cap mena d'error per *en les valls fondes*. No obstant això, hi ha casos en què opta per traduir l'adjectiu per més d'un terme, com succeeix al passatge 1.5, en què *solida* es transforma en *ne sia molt fort la terra*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5	solida	ne sia molt fort la terra	nin sea mucho fuerte la tierra
1.5.3	mediocris	mijançerament bona	medio buena
1.5.5	resolutus	no massa fort	non mucho fuerte
1.6.5	sterilis	no fassa algun fruyt	non farà algunt fructo
1.6.16	hibernis imbribus	les pluges en lo yvern	las pluvias en el invierno
1.10.3	albo saxo duro	pedra blanca ben dura	pedra blanca bien dura
1.1.2	aedificciis rusticis	los edificis	hedefiçios de fuera villa
1.20	nouos sapes	la sabor del novell oli	la sabor del nuevo olio
1.24	plurimis locis	en diversas partidas del palomar	en diverses partides dins lo colomer
1.35.14	palustrem testudinem	huna tartuga viva de bassa o de stany	una tartuga o galápagu biva de balsa o de estanco

Apareixen altres casos en què l'adjectiu introdueix una breu explicació del terme. Aquesta ajuda a comprendre millor el text, tot i que provoqui un allunyament de la sintaxi llatina de Pal·ladi. Cal destacar que en el cas 1.6.15 una mala lectura de Saiol provoca que entengui l'adjectiu *mediterraneis* dependent de *frigidis*, per la qual cosa el transforma en una oració de relatiu:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.2	non macrum	que no sia magre	que non sea magro
1.6.14	aquosus	aygualós, ço és que·s rega	agualoso, conviene a saber que se riega
1.6.15	frigidis, mediterraneis	e en llochs frets que són	e en los lugares fríos que son en

		enmig de dues terres	medio de dos tierras
1.10.3	ex fistuloso lapide	de pedres brescades que són plenes de forats	de piedras brescadas que son llenas de forados
1.12	in agresti fabrica	en les torres o cases que hom edifica de nou en los llochs fora la vila	en las torres o casas que hombre hedifica de nuevo en los lugares de fuera la villa
1.13	in agrestibus aedificiis	en los masos o cases que són fora la vila	en los masos o casas que son fuera la villa
1.13.2	palustrem cannam	canyes que s fan en los estanys	canyas las cuales se fazen en los estanys o balsas

2.4.4. Pronom

Els pronoms són traduïts per Saiol sense moltes dificultats. Tampoc els pronoms relatius no li comporten cap problema. A més, cal tenir en compte que per tal d'evitar ambigüitats tendeix a traduir el pronom pel seu referent, tal com veiem en aquesta taula. Hem de recordar que a l'apartat 1.2.2. *Extensions explicatives* trobem glosses interlineals que expliquen l'antecedent del pronom, per la qual cosa confirma l'ús que deuria fer Saiol d'aquestes notes:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.4	ipsam	la bonea de la aygua	la bondat del agua
1.6.9	eam	lo borró o la gema	la yema o el borró
1.17	huius solum	lo solament de la sisterna	el solar de la çisterna
1.17.3	eadem	calç	calçina
1.24	tutae	los coloms	las palomas
1.27	his	a la gallina	a la gallina
1.27.2	his	a les gallines	a las gallinas
1.28.5	ad unam	huna gallina	una gallina
1.28.6	illis	los polls	los pollos
1.29.2	his	los ous dels faysans	los huevos de los faysanes
1.30.4	his	les oques	las ansares

2.4.5. Adverbi

Al protonotari la traducció de l'adverbi no li resulta dificultosa. En la majoria de casos no té cap problema per traslladar al català l'adverbi llatí amb la terminació *-ment*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.6	tria mala <i>aeque</i> nocent	tres coses són que no en <i>egualment</i> en lo camp	tres cosas son que nuezen e fazen dapno al campo
1.9.4	<i>uelociter</i> rapta desuget	<i>tantost</i> s'o beu lo payment	<i>súpitamente</i> se enbeve en el pavimiento.
1.17.2	<i>etiam</i> parietes	y <i>semblantment</i> se deu fer en les parets de la cisterna	e <i>semejantement</i> se deve fazer en las paredes de la çisterna
1.24.2	si <i>cymino</i> pascantur <i>adsiduo</i>	ítem si hom los dóna a meniar als coloms comí barrani	ítem es çierto que sy hombre da a comer a las palomas <i>continuadamente</i> del comino barrani o salvaje
1.25	aqua sane eis <i>frequenter</i> mundior debet offerri.	y volen que <i>sovint</i> los sia mudada l'aygua y que la hagen neta y clara.	e quieren que <i>muchas vezes</i> les sea mudada el agua en el día e que la ayan limpia e clara. E asy se deven criar.
1.27	haec <i>leuiter</i> unguibus uellitur	aquesta pell blanca, <i>lleugerament</i> la pot hom llevar del cap de la lengua ab les ungles	aquesta piel blanca <i>ligeramente</i> la puede hombre tirar del cabo de la lengua con las unyas
1.27.2	nisi acu <i>leuiter</i> apertis pelliculis auferantur	si hom no ls ho arranca <i>subtilment</i> ab agulla obrint-los los ulls	e sy con aguja <i>soptilemente</i> abriendo los ojos
1.35.10	ibi paleas et cedram cum sulfure <i>sufficienter</i> includi	y meten dins la nou palla triada, y rasina de pi o classa de ginebre y sofre <i>convinentment</i>	e meten de dentro la nuez paja menuda e rasina de espino o grasa de enebro o sofre <i>convinientmente</i>
1.35.13	urina bubula et amurca <i>aequaliter</i> mixta	ab pixats de bou mesclats <i>egualment</i> ab morques	con meados de buey mezclados <i>egualmente</i> con morcas de olio
1.36.2	frumenta, si necessitas coegerit, <i>raptim</i> uel munda uel <i>semitrita</i> ponantur	en los quals hom puga <i>soptosament</i> recullir los forments y altres blats mundats o mig batuts	en los quales hombre pueda <i>súpitamente</i> recojer los trigis e otros panes mudados o medio trillados con la paja, por razón de las pluvias que vienen <i>soptosament</i> .

Són pocs els casos en què Ferrer no opta per traduir la forma adverbial. Els exemples que trobem són *aequaliter* (1.6.13), *subtiliter* (1.9.3) i *leuiter* (1.28.2 i 1.29.2):

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.13	ut <i>aequaliter</i> uel sterilis gleba cum fecunditate contendat.	per tal que la terra exorqua torne abundant e fèrtil e açò deuràs conèxer en los primers çinch anys.	e por tal que tal tierra torne habundante e fèrtil e aquesto debes conosçer en los primeros çinco anyos.
1.9.3	<i>subtiliter</i> quercus secetur		la vegada deve ser sacada
1.28.2	faba <i>leuiter</i> torrefacta	faves torrades	favas turradas
1.29.2	discocto ac refrigerato <i>leuiter</i> hordei farre pascentur,	los deu hom péixer de farro de ordi, ço és ordi piquat.	los deve hombre pasçer con farro de çevada; conviene a saber, çevada majada e picada.

També trobem exemples en què opta per traslladar l'adverbi per una forma composta o per un substantiu. Veiem com *turpiter* (1.6.12) és transformat en un nom, *ab vergonya*. De la mateixa manera trobem *arroganter* (1.6.12), que esdevé *ab ergull*.

Cal destacar que al passatge 1.35 l'adverbi *minaciter* es trasllada a una forma verbal, que trenca d'aquesta manera la sintaxi de l'oració:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.12	turpiter	ab vergonya	con vergüenya e con infamia
1.6.12	arroganter	ab ergull e presumpció	con superbia e presumpçión
1.34	leniter inclinata	haia hun poc de baxest	que ay aya un poco de baxo
1.35	item cruentae secures contra caelum <i>minaciter</i> leuantur.	Ítem pren huna dastral y fes <i>com qui menassa</i> vers lo çel ab la destral y sessarà la tempestat	Ítem toma una hacha o destral et faz <i>como quien amenaza</i> el çielo con la hacha e çesarà la tempestat.

Hem de posar especial atenció en totes aquelles formes que no apareixen de manera adverbial al text llatí, però que Saiol opta per transformar en adverbis a la traducció. Ens trobem davant d'adjectius (1.5.3, 1.5.6, 1.6.3) i d'un substantiu (1.6.16):

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.3	si conuenerit <i>aequata</i> , mediocris	e si ve <i>egualment</i> que non sobra ni-n fallgua, és la terra mijançerament bona.	e sy viene <i>egualmente</i> que non sobre nin falga, es la tierra medio buena
1.5.6	fructum <i>maximum</i> reddit	reta <i>habundantment</i>	rienda <i>abundantemente</i> los fructos
1.6.3	imperia <i>seniorum</i>	hòmens <i>antigament</i> acostumats en aquella art	hombres <i>antiguamente</i> acostumbrados en aquesta arte
1.6.16	si <i>necessitas</i> coget	si s'esdevé que <i>necessàriament</i> dega	si se acaesçiere que <i>nesçesariamente</i> devas

Als passatges següents Saiol, per tal de reforçar la traducció, afegeix una sèrie d'adverbis que al text de Pal·ladi no hi són,. A l'1.6.11 i a l'1.27 afegeix *continuantment*, a l'1.16 *follament* i a l'1.17.3 *semblantment*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.11	ligatura in uitibus locum debet mutare	Y no deus lligar les sarments <i>continuantment</i> en hun lloch	Non deve hombre atar los sarmientos <i>continuamente</i> en un lugar
1.16	uitandum est autem, quod plerique fecerunt aquae causa,	Tothom deu esquivar ço que molts han errat <i>follament</i> qui per haver delit de les aygües	
1.17.3	rimas et lacunas cisternarum, piscinas uel puteos sarcimus hoc genere	y si per ventura en la cisterna se fan fenelles ho alguns clots, y <i>semblantment</i> en los pous o en les basses pot-les hom adobar y tancar en tal manera	e sy por aventura en la çisterna se fazen algunas feneduras o clotes, e <i>semblantement</i> en los pens e en las balsas puede lo hombre adobar e çerrar en tal manera mesma como avemos dicho
1.27	uinaciae cibo sterilescent	Les gallines són fetes exorques si <i>continuantment</i> mengen vinasa, ço és que no fan ous	Las gallinas se fazen exorcas e estériles sy <i>continuadamente</i> comen urujo o vinaça, que se desponen que non fazen huevos

2.5. Aspectes sintàctics

Al pròleg Ferrer Saiol ens fa palès que Pal·ladi *copilà* “e ordenà lo present libre, en latí, ben curt e breu y molt soptil”. Tot i que sabem que som davant d’un *topos* literari, Saiol és conscient que el llatí de l’*O.A.* és complex per la seva brevetat i síntesi en la construcció d’oracions.

Una vegada ens allunyem del pròleg i observem com el protonotari s’enfronta al text, trobem que no té per costum seguir estrictament la sintaxi habitual de l’obra. La concisió de Pal·ladi es converteix a la traducció en llargs períodes on la subordinació i la coordinació formen l’estil de la nova traducció. Tot i així, Saiol s’esforça per intentar respectar, tant com li és possible, les estructures sintàctiques de l’agrònom llatí.

Hem de tenir en compte que no trobem a l’*O.A.* llargs períodes, ja que la majoria són breus; però, quan hi apareixen, el traductor ha de fer un gran esforç per mantenir aquestes estructures, que en la majoria de casos queden fragmentades i reduïdes a la coordinació. A més, elimina certes conjuncions subordinades, per tal d’alleugerir la complexitat del període. Així doncs, a través d’un estudi majoritari del llibre I de l’*O.A.* podem analitzar quins són els mecanismes de traductologia. Per als llibres restants, com que utilitza la mateixa pauta, podem aplicar el model proposat a continuació.

2.5.1. Respecte per les estructures sintàctiques llatines

La sintaxi oracional de Pal·ladi no és complexa, ni la majoria dels períodes són gaire extensos. Quan ens trobem davant de períodes breus, en què no hi apareixen més d’una o dues subordinades, Ferrer respecta totalment la sintaxi llatina.

Així doncs, a tall d’exemple, podem observar com el passatge 1.1 no té cap dificultat per traduir la conjunció final *ne* ni el pronom relatiu *quos*; a l’1.6.4 se’ns mostra com tradueix sense dificultat la conjunció *ubi*; a l’1.6.7 es percep com respecta totalment l’oració de relatiu substantivada llatina en funció de subjecte; i a l’1.6.11 veiem que no té problemes per traduir una subordinada adverbial final.

No obstant això, cal destacar que trobem tres exemples (1.6.2 , 1.6.16 i 1.24.3) en què canvia l’ordre sintàctic de la traducció. En els passatges 1.6.16 i 1.24.3 tradueix la pròtasi de la condicional i a continuació l’apòdosi sense modificar el contingut

oracional. Finalment, a l'1.6.2 podem percebre com introdueix en primer lloc l'oració subordinada adverbial final i a continuació l'oració principal, sense alterar tampoc el significat. Observem, però, com a l'oració principal introdueix un verb inexistent en la versió llatina, *és espedient*, de què dependrà el verb principal llatí, *habendi sunt*, convertit en subordinat, *és espedient que de les viles e ciutats sien procurats*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.1	<i>sed nos recidamus praefationis moram, ne, quos reprehendimus, imitemur.</i>	<i>Emperò nosaltres abreugem lo pròlech, per tal que no semblen a d'aquells que reprenem</i>	Mas nos <i>abreviamos</i> el prólogo e nuestras palabras, <i>por tal que non semejemos a aquellos que reprehenden.</i>
1.6.2	<i>ferrarii, lignarii, doliorum cuparumque factores necessario habendi sunt, ne a labore sollemni rusticos causa desiderandae urbis auertat.</i>	<i>Per tal que los llauradors no cessen de llaurar e fer les altres coses pertanyents a la llauró, és espedient que de les viles e ciutats sien procurats en temps de necessitat mestres ferres, fusters e boters que hauran necessàries.</i>	<i>E por tal que los labradores non çesen de labrar e fazer las otras cosas pertenesçientes a la lavor, es espediente que de las villas e çibdades sean procurados e avidos en tiempo de nesçesidad maestros ferreros, fustersos e otros que aurán nesçesarios.</i>
1.6.4	<i>et ubi uineas Vulturinus exurit aut flatus aliquis regionis inimicus, uitem tegamus straminibus uel aliunde quaesitis.</i>	<i>e en los llochs hon lo llevant o altre vent a acostumat de cremar o noure als sarments, llavors deuen cobrir aquelles ab palla o semblants coses qui ls defenen del vent.</i>	<i>e en los lugares en los quales el levante o otro viento ha acostumbrado de quemar o escaldar o nozer a los sarmientos, la vegada deven aquellos cobrir con paja o con semblantes cosas que los defiendan del viento.</i>
1.6.7	<i>qui terram sterilem uineis occupat et laboribus suis et sumptibus est iniquus.</i>	<i>Aquell qui planta vinya ne arbres en terra estèril pert sos treballs.</i>	<i>Aquel que planta vinya o árboles en tierra exorca e estèril pierde sus trabajos e sus expensas.</i>
1.6.11	<i>ligatura in uitibus locum debet mutare, ne unum semper adsiduitas conterat uinculorum.</i>	<i>Y no deus lligar les sarments continuament en hun lloch, per tal que aquell lloch no aflaqueixca ni lo vi no's guaste.</i>	<i>Non deve hombre atar los sarmientos continuamente en un lugar, por tal que aquel lugar non aflaquezca e el vino se ende affolle por la continuydat del ligar.</i>
1.6.16	<i>semen trimenstre locis tepidis melius respondebit, si seratur autumno.</i>	<i>Emperò en llochs calents, si lo ordi transmissor serà sembrat en autumpne, millor retrà son fruyt.</i>	<i>Enpero en los lugares calientes si el ordio transmesor será sembrado en optuño, mejor dará su fructo.</i>
1.6.16	<i>Si necessitas coget de salsa terra sperari aliquid, post autumnum plantanda est uel conserenda, ut malitia eius hibernis imbribus eluatur.</i>	<i>Si s'esdevé que necessàriament dega sembrar o plantar en terra salada, cové que hom la sembla o la plant après lo autumpne, ço és, en temps de yvern, per tal que les pluges en lo yvern la laven de la sua saladura.</i>	<i>Si se acaesçiere que nesçesariamente devas sembrar o plantar en tierra salada, conviene que hombre la siembre o la plante después del optunyo, conviene a saber, en tiempo de invierno, por tal ca las pluvias en el invierno la lavan de la saladura.</i>
1.8.1	<i>ita igitur aestimanda eius est magnitudo, ut, si aliquis casus incurrerit, ex agro in quo est unius</i>	<i>Mas rahanablement lo edifici no deu ésser tan gran, que si alguna partida se enderrocava per aygües,</i>	<i>Mas razonablemente el hedifício non deve ser tant grande, que sy alguna cosa se derrocava por aguas, o por</i>

	anni aut <ut> multum biennii pensione <i>reparetur.</i>	o per vent, o per foch, o per altra manera, <i>que</i> almenys dels fruyts de la possessió, dins hun any o dos anys no·s <i>pugués reparar.</i>	viento, o por fuego, o por otra manera, <i>que</i> alomenos de los fructos de la posesión dentro de un anyo non se <i>podiese reparar</i> o dentro de dos anyos.
1.15	haec quoque marmoris grani inductio <i>cum</i> siccarum incipiet, aliud corium subtilius oportet inponi.	y <i>com</i> la pols del marbre <i>començarà</i> a sequar <i>és mester que</i> de aquella mateixa pols y sia altra vegada posada subtilment.	e <i>como</i> el polvo del marbre y <i>será</i> otra vegada metido sutilmente.
1.21	boues nitidiores <i>fient, si</i> focum proxime <i>habeant et</i> lumen <i>intendant.</i>	los bous <i>són</i> molt pus nets <i>si hom los fa</i> foch prop de ells o <i>que haguem</i> llum de nit.	<i>los bueyes</i> son más limpios e más bellos <i>sy hombre les faze</i> fuego çerca d[e] ellos e <i>que ayan</i> lumbre de noche.
1.24.3	fetus <i>frequentant, si</i> hordeum torrefactum uel fabam uel herbum saepe <i>consumant.</i>	ítem <i>si</i> los coloms <i>menjaren</i> contínuament ordi torrat o faves fan sovint fruyt y <i>han</i> colomins	ítem <i>sy</i> las palomas <i>comerán</i> continuamente çevada turrada o favas o erp, <i>fructificarán</i> mucho e <i>han</i> palominos.
1.27	gallinas educare nulla mulier <i>nescit quae modo</i> uidetur industria.	No <i>és</i> fembra o almenys poques <i>són</i> les fembres <i>que</i> no <i>sapien</i> nodrir gallines.	No <i>es</i> fembra o alomenos pocas son las mugeres <i>que</i> non <i>sepan</i> criar gallinas.

2.5.2. Alteracions sintàctiques

2.5.2.1. Ruptura de les estructures sintàctiques llatines

La brevetat de paraules de l'O.A. comporta una sintaxi sintètica amb una absència de períodes llargs. Tot i així, trobem certs passatges prou complexos sintàcticament perquè a Ferrer Saiol li sigui bastant difícil traslladar-los al català. És per aquest motiu que freqüentment trobarem la ruptura de períodes llargs, molts d'aquests solucionats amb conjuncions coordinatives.

Podem observar com a exemple significatiu de la pràctica de Saiol el passatge 1.5.6, en què es trenca sistemàticament la sintaxi de Pal·ladi. Obvia en primera instància el *cum* concessiu (*cum sint genera terrarum plurima*) i converteix aquesta subordinada en una oració principal, *molts són los linatges de les terres*. L'*ut* comparatiu també s'elimina, i només hi són presents les diferents conjuncions disjuntives (*aut* i *uel*) traslladades al català per *y* i *l'altra*. Una vegada traduïda l'enumeració, trenca la sintaxi (*tamen propter seminum differentiam saepe necessaria*) com si es tractés d'una nova oració. Finalment, elimina el *sicut supra dixi* i tradueix l'*eligendus est* com si es tractés d'un nou període.

A l'1.6.7 veiem una altra vegada com Ferrer trenca la sintaxi, aquest cop, però, des de l'inici. La conjunció concessiva *quamuis* queda reduïda a un *ja't sia que*, i

aquesta oració va acompanyada d'una explicació introduïda per una adversativa. A continuació, no inclou a la traducció la pròtasi *si siccitas longa est*, de tal manera que converteix l'apòdosi en oració principal, *emperò cert és que les sements se conserven millor en la terra*.

Cal destacar l'1.6.16, ja que la sintaxi queda totalment alterada per un afegit explicatiu de Saiol en què narra quin tipus de cereal és el *trimenstris*. A més a més, dóna una altra lectura diferent a la canònica, ja que, segons Ferrer, aquest cereal s'ha de plantar a la primavera. A partir d'aquest moment la traducció del passatge llatí queda totalment alterada i el sintagma *locis frigidis* s'adhereix a l'oració subordinada, *ubi qualitas aestatis umecta est*.

Així doncs, la complexitat de certs passatges pal·ladians porten Saiol a buscar traduccions sintàctiques errònies. Trencen les estructures complexes, les converteixen en oracions simples i les uneixen per mitjà de nexes coordinants:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.2	ferat quod frumentis dandis utile signum est: ebulum, iuncum, calamum, gramen, trifolium non macrum, rubos pingues, pruna siluestria.	E per a sembrar-hi forment devers considerar que y sien aquests senyals que signifiquen abundància de fruits. Primerament que en la terra se fassen èvols, e jonchs, e canyes bordes, e gravi, e trèvol gras, que no sia magre, e romagueres grosses, e pruneres salvatges.	E para sembrar ay trigo, debes considerar que ay sean estas senyals que significan habundancia de fructos. Primerament que en la tierra se fagan finojos e juncos e cañas bordas e grame e trébol grueso que non sea magro e çarças e romegueras grandes e çiruelos salvages.
1.5.6	sed cum sint genera terrarum plurima, ut pinguis aut macra, spissa uel rara, sicca uel umida et ex his pleraque uitiosa, tamen propter seminum differentiam saepe necessaria, maxime, sicut supra dixi, eligendus est pinguis ac resolutus ager, qui minimum laborem petit, fructum maximum reddit.	Emperò molts són los linatges de les terres. La huna és grassa y l'altra és magra; y l'altra espessa e tinent a manera de argila e l'altra és soluta, ço és leugera; e l'altra és seca e l'altra és humida. E de cascuna de aquestes qualitats n'hi ha que an molts divers. Emperò per rahó de diverses sements que hom hi acostuma de variar, ço és, hun any huna sement, altre any altre sement, és millor cosa que hom elegeixca camp o terra que sia grassa e no massa fort, mas de bon llaurar, e que no requer gran treball, ne grans desplaers, e que reta habundantment.	Empero muchos son los linages de las tierras. La una es gruesa, la otra magra; e la otra espessa e tienent a manera de arzilla e la otra es ligera; e la otra seca, la otra es humida. E de cada una de aquestas qualidades ay que han aquestos viçios. Empero por razón de diversas simientes que hombre y acostumbra de variar, conviene a saber, un anyo una simiente, otro anyo otra simient, es mejor cosa que hombre escoja campo o tierra que sea grassa e non mucho fuerte, mas de buen labrar, e que non requiera gran trabajo nin grant espensa, que rienda abundantemente los fructos.
1.6.4	locis calidis, siccis, apricis, pampinandum non est, cum magis uitis	No deu hom llevar los pàmpols de les vinyes en los llocs calents, ne sechs, ne	Non deve hombre tirar los pánpanos de las viñas en los lugares calientes e secos e aún

	optet operiri.	encara temprats, ans més les deu hom cobrir.	temprados, antes mas las deve hombre cobrir.
1.6.7	quamuis temperatis agris serendum sit, tamen si siccitas longa est, semina occata tutius in agris quam in horreis seruabuntur.	Ja't sia que hom dega sembrar en camps temprats, ço és que no sien massa enayguats ne massa sechs. Emperò çert és que les sements se conserven millor en la terra, ço és que sien sembrats, que no fan en los graners.	Ya se sea que hombre deva sembrar en campos temprados, conviene saber que no sean mucho en aguados nin mucho secos. Empero çierto es que las simientes se conservan mejor en la tierra, aquesto es, seyendo sembradas, que non fazen en los graneros; que quiere dezir que más vale sembrar e encomendar la simiente a la tierra que non faze conservar el grano o la simiente en los graneros.
1.6.10	uitis, quae ad iugum colitur per aetates ad hoc perducenda est, ut locis molestioribus quattuor pedibus a terra, placidioribus uero septem summitas eius insurgat.	Los çeps o sarments de les vinyes que hom llaura ab bèsties deuen ésser nodrides en llur edad que en los llochs magres no hagen de alt sobre la terra més de quatre peus, y en los llochs fèrtils més avant de set peus.	Las çepas o sarmientos de las viñas que hombre labra con bestias deven ser así criadas en su hedat que en los lugares magros e ásperos non ayan de alto sobre la tierra más de quatro pies, e en los lugares fértiles e fondos más avant de siete pies.
1.6.11	uitis nouella ut facile incrementum dilecta consequitur, ita interitum celerem, si neglegatur, incurrit.	La sarment o vinya novella per gran creiximent si sovint és llaurada e per contrari mor o pereix tot si no és llaurada.	El sarmiento o vinya nueva toma soberano cersçimiento si muchas vezes es labrada e por el contrario muere o peresçe súbitamente sino es labrada e bien construyda.
1.6.12	modum tene aestimatis facultatibus tuis in adsumptione culturae, ne superatis uiribus excedente mensura turpiter deseras quod arroganter adsumis.	Guarda't que no t'empaches de llaurar moltes terres, ço és que no vulles emparar gran llauró més avant que tes facultats o ton poder basta, per tal que ab vergonya no hages a desemparar ço que ab ergull e presumpció hauràs començat.	Guárdate que non te enpaches de labrar muchas tierras, conviene a saber que non quieras emparar grant lavor más adelante que tu facultat o tu poder no basta, por tal que con vergüenya e con infamia non ayas de desamparar e dexar aquello que con superbia e presumpción aurás començado.
1.6.13	si tibi ager est siluis inutilibus tectus, ita eum diuide, ut loca pinguia puras reddas nouales, loca sterilia siluis tecta esse patiaris, quia illa naturali ubertate respondent, haec beneficio laetantur incendii.	Si per ventura tu volràs llaurar alguna poca de terra la qual sia plena de bosch o de arbres que no fassen fruyt, tu deus elegir aquella partida que serà més grassa e més fructificant segons te semblarà ab les regles que damunt t'e dites. Y l'altra partida de aquella terra deixaràs ésser bosch y no la vulles llaurar. Car per la sua magrea y perdries ton treball.	E sy por aventura tú querràs labrar alguna peça de tierra la qual sea plena de boscatge o de árboles que non fazen fructo, tú debes escoger aquella partida que será más grassa e más fructificante segunt que aurás conosçençia con las reglas de suso dichas. E la otra partida de aquella tierra dexaràs ser boscatge que non la quieras labrar. Ca por la su magreza ay perderías todo tu trabajo.
1.6.16	trimenstris satio locis frigidis, niuosis conuenit, ubi qualitas aestatis umecta est;	Lo ordi transmessor, ço és aquell que en espay de tres mesos és sembrat e collit, se deu sembrar en la primavera, ço és quant la	El ordio o çevada tresmesor, conviene a saber, que en espaçio de tres meses es sembrado e cogido, se deve sembrar en la primavera,

		calor comença que y haia alguna humiditat, maiorment en les regions que són fredes.	conviene a saber, quando la calentura comiença, con que y aya alguna humiditat, mayormente en las regiones que son frías.
1.8.2	primum in fabricis planis earum obseruandum est, ut aequalis et solida contignatio fiat, ne gradus ambulantium tremor fabricae titubantis excutiat	Y lo sostre deu ésser tot pla y equal; ítem que lo sostre sia ferm y ben enbigat.	E el suelo de las cámaras debe ser todo llano e equal, que y non aya cosa que faga el hombre estropear e caher; ítem que el suelo sea firme e bien enbigado que non tremole quando hombre andara de suso.
1.22	cors ad meridiem pateat et obiecta sit soli, quia facilius erit propter ea quae insunt animalia ad aestatis temperandum calorem porticus furcis, asscribus et fronde formari, quae uel scindulis uel, si copia suppetit, tegulis, uel, si facilius et sine inpena placuerit, tegentur caricibus aut genestis.	La cort o corral del bestiar menut deu ésser devers sol ixent o vers migjorn, en tal manera que lo sol y puga ben ferir. Emperò en favor del bestiar deuen ésser fets porches a derredor ab pals o forques que sien cubertes de rama, o de jonchs, o de teules, o de ginestes, o de sisca, o canyota, o de altra millor cobertura, si les messions o facultats dels bestiars o sofren y açò, per tal que en temps de l'estiu lo bestiar puga millor sofferir lo sol.	La corte o corral del bestiar menudo deve ser cara del sol saliente, o cara medio día, en tal manera que el sol y pueda bien ferir. Empero en favor del bestiar deven ser fechas puertas al derredor con palos que sean cubiertos de tejas o de rama o de juncos o de tablas o de ginestas, o de sisca, o canyocla, o de otra mejor cobertura, sy las ganancias o facultat del bestiar lo sufre e aquesto, por tal que en tiempo del estivo el bestiar pueda mejor sufrir la calor del sol.

2.5.2.2. Explicacions del traductor: *açò és, quasi que, així com, que vol dir*

A continuació, analitzarem totes aquelles explicacions més rellevants dels tretze llibres, procedents del traductor, introduïdes en català per les formes *açò és, quasi que, així com, que vol dir*; i en castellà per *aquesto es, quasi que, así como, es a saber, que quiere decir*. Saiol té la necessitat, com veurem, de prolongar el text llatí de Pal·ladi, ja que el lèxic tècnic, la brevetat de la llengua llatina i la sintaxi fan que li sigui gairebé impossible respectar la sobrietat del text llatí.

És necessari analitzar uns quants exemples per comprendre fins a quin punt les intervencions de Saiol són correctes i necessàries. Trobem dos casos (1.6.7 i 1.6.12) en què Ferrer ha de tornar a explicar el que acaba de traduir, ja que en respectar el text llatí es troba amb un traducció poc entenedora.

Tot seguit observem les ampliacions de Saiol, que poden servir per explicar com han de ser els paviments dels estables (1.21); quins són els animals perjudicials per als

paons (1.28); quines són les eines untades amb greix d'ós (1.35); la distància entre solc i solc (2.10.2); l'empelt del perer (3.25.7); el tipus de pes que és adequat per trinxar les peres (3.25.11); les branques perjudicials de les pomeres (3.25.14); o la flor del magraner (6.6). Aquesta gran varietat d'anotacions explicatives demostren la voluntat de Ferrer d'apropar i fer més entenedor el text de Pal·ladi.

Cal destacar el passatge 3.24, en què Pal·ladi parla dels tancats dels horts i fa especial atenció en plantar-hi bardisses. Com que l'agrònom llatí ja n'ha parlat amb anterioritat, considera que no és oportú descriure-ho una altra vegada. Però Ferrer ho torna a inserir amb algunes variants el text extret dels passatges 1.34.5-6. És per aquest motiu que Capuano es qüestiona per què ha repetit parcialment el text i no de manera exacta als passatges 1.34.5-6³⁴⁴. Hem de pensar que som davant d'una obra pràctica i és interessant poder consultar passatges concrets amb el màxim d'informació possible sense haver de llegir capítols anteriors. És per això que Saiol fa una síntesi del que s'ha dit anteriorment, i d'aquesta manera facilita la lectura.

Finalment, és interessant comentar el passatge 10.13.2. En aquest cas la versió catalana conserva millor la versió llatina *floret aestate; sub occasu Vergiliarum cappar inarescit*, tot i que en ambdues versions s'ignoren les Plèiades. El concepte *cappar* a la versió catalana dóna tàpera, mentre que a la castellana una mala lectura de tàpera fa que entengui cabra. Confon la *t* per *c*, canvia l'oclusiva i elimina la *e*, i el mot acaba transformat en *cabrilla*. Així doncs, veiem com en la versió castellana es deforma la traducció de Saiol. Tot i així, cal dir que en ambdues versions s'especifica en quina època de l'any apareixen la tàpera o cabrilla.

Cal dir, doncs, que aquestes explicacions, probablement de Saiol i no de glosses interlineals, ajuden a entendre i faciliten la lectura del text de Pal·ladi. La concisió de l'agrònom porta el traductor a ampliar aquells coneixements que considera poc desenvolupats al text i que poden ser d'utilitat per al lector:

Passatge	O.A.	Ms.6437	Ms.10211
1.6.7	semina occata tutius in agris quam in horreis seruabuntur.	les sements se conserven millor en la terra, ço és que sien sembrats, que no fan en los graners.	las simientas se conservan mejor en la tierra, questo es, seyendo sembradas, que non fazen en los graneros: <i>que quiere dezir que más vale sembrar e encomendar las simientes a la tierra que non faze conservar el grano o la simiente en los graneros.</i>

³⁴⁴ PALLADIUS, *Obra de agricultura*, T. M. CAPUANO (ed.), p. 239, nota 40.

1.6.7	necessitas feriis caret.	En temps de neçessitat no deuen ésser guardades festes. <i>Entén-se de collir fruyts, de empeltar, e de podar, e de semblants.</i>	En tiempo de neçesidat non deven ser guardadas nin observadas fiestas nin ferias. <i>Entiéndese de coger fructos, de enxerir o de podar e de semblantes</i>
1.6.12	frumentum collis quidem grano robustius, sed mensurae minus refundet.	Lo forment que's fa o naix en les montanyes és molt fort, emperò no és fructuós, <i>ço és no ret tant huna mesura com altra que sia sembrada en pla.</i>	El trigo que se faze en las montanyas es más fuerte, empero non es tanto fructuoso, <i>aquesto es que non da tanto una medida como otra que sea sembrado en el llano.</i>
1.6.15	calidis, maritimis, siccis, apricis, campestribus locis, omne opus uinearum maturius inchoetur; frigidis, mediterraneis, umidis, opacis, montanis locis tardius. quod non solum de mensibus aut diebus dixerim, sed horis operabdi.	Com volràs plantar vinyes en llochs plans, [...] o en llochs sechs o [...] temprats, tu hi deus començar. E en llochs frets [...] deu hom començar més tart a plantar les vinyes. E no solament se deu açò entendre dels mesos e dels dies, ans encara se seu entendre de les ores del dia, <i>quasi que si s'esdevé que en temps tarda hom haia a plantar vinya en lloch calent o temprat o prop marítima, que hom y deu llavorar en les primeres hores del dia, e en los llochs frets e humits en les darreres hores del dia qualsevol obra de llauró, ço és cavar, llaurar, sembrar, podar e plantar o altre qualsevol acte.</i>	Como querràs plantar vinyas en lugares llanos [...], secos o [...] temprados, tú y debes començar temprano. E en los lugares fríos [...] deve hombre començar más tarde a plantar vinya. E non solamente se deve aquesto entendre de los meses e de los días, mas aún se deve entender de las horas del día, <i>quasi que quiera dezir que si se acaesçe que en tiempo tarda hombre a plantar vinya en lugar caliente o temprado o çerca de marítima, que hombre y deve trabajar en las primeras horas del día, e en los fríos en las çagueras horas del día qual se quiera lavor, conviene a saber, cavar labrar, sembrar, podar o plantar u otro qual se quiere acto.</i>
1.21	ipsa stabula propter ungulas animalium ab omni umore suspenda sint.	Los estables deuen ésser hun poch elevats o alts, en manera que la humor no consume les ungles de les bèsties, <i>quasi que sien los payments inflats y no encomats, y quasi empendent. Y davall los payments sia posada arena que's bega la humor dels pixats de les bèsties.</i>	e los establos deuen ser un poco levantados o altos en manera que la humidat non gaste las unyas de las bestias, <i>quasi que sean los pavimientos inflados e non pas encomados e quasi empendient. E de yuso de los pavimientos sea echada arena que se beva la humor de los pixados de las bestias.</i>
1.28	animalia inimica		bestias que les fagan mal, <i>asý como lobos o raposos</i>
1.35	ferramenta, quibus operandum est	Altres fan untar los ferraments ab què llauren, <i>ço és los càvechs y los rells, y encara les podadores ab què poden</i>	Otros fazen untar las ferramientas con que labran, <i>es a saber las açadas e las rejas, e encara las podaderas con que podan.</i>
1.35.6	bitumen et sulfur incendas	Si hom crema sofre y bitumen, <i>ço és pedra o terra de que's fa lo guix, encara que no alla pròpia natura lo bitumen, més semblant</i>	Si hombre quema sofre e betum, <i>es a saber, piedra e tierra de que se faze grux, ya se sea que non sea de aquella propia natura el betum, synon semblant</i>
2.10.2	deinde si per homines uinea colenda est, tantum crudi soli relinquimus, et sic alter sulcus	Aprés deus saber que la vinya se deu cavar per hòmens y no pas arar ab bèsties. Deus leixar altre tant espay de terra sens plantar com té lo solch.	Después debes saber que sy la vinya se deve labrar o cavar por hombres e non pont arar con bestias, debes dexar otro tanto de espacio de tierra que non sea

	inprimitur.		plantada como tiene el surco. <i>Es a saber que sy el surco tiene de ancho tres pies, dévesle dexar otros tres pies de ancho que non te le cale plantar. E después faze hombre otro surco por semejante manera, fasta tanto que el campo es acabado de plantar.</i>
2.13.5	at maxime utile solum est quod inter omnes nimietates temperamentum tenebit et raro proximum quam denso fuerit.	Aquella terra és molt bona y profitable a vinyes que és temprada, y que sia més prop a disolvir que no a disolució; que a espessea, <i>ço és que sia pus dissoluble a manera de terra sablonosa ab alguna part de argila, que no que tota sia fort y espessa, axí com argila sola, car aquesta aytal argila no és bona.</i>	Aquella tierra es mucho buena e provechosa a las vinyas que es temprada entre mucho e poco, e que es más çerca a disolver que non asprura, <i>es a saber que es más presta a disolverse que non a espesit; es a saber que sea más presta a disolverse a manera de tierra sablonosa con alguna part de arzilla, que non que toda sea fuerte e espesa, asý como arzilla sola, ca tal arzilla non es buena.</i>
2.15.7	quae antequam ponimus pridie mulsa aquata nimis maceremus	los amel·lés tu·ls deus remullar hun dia o II en aygua mesclada ab mel.	las almendras tú las debes remojar un día o dos en mulsa, <i>es a saber en agua mezclada con miel.</i>
2.15.8	in mulsa	en la dita aygua ab mel, <i>que solament haia huna poca de dolçor</i>	mulsa, <i>es a saber la dicha agua con miel que solamente aya un poco de dulçor.</i>
2.20	sicut laurinum colligetur	segons havem dit de l'oli del llor, y conservaràs-lo, y açò és dit oli de lentiscle qui és molt meravellós	segunt que avemos dicho del olio de laurel, e guárdalo, <i>e aquesto es dicho olio de lentisclo, el qual es mucho maravilloso</i>
3.9	si genera conuenienter aptentur		mayormente sy tú hauràs los sarmientos que sean convenientes al lugar do los querràs plantar, <i>aquesto es que los ayas de otro lugar o región que sea semblante o que lo conozca por experiençia.</i>
3.9.5	satis est genera ista dixisse	Prou basta que fins ací haiam parlat de alguns linatges de sarments <i>que per nos són coneguts y provats y han llurs noms segons les províncies.</i>	Asaz abasta que fasta aquí ayamos mostrado de algunos linages de sarmientos e de uvas, <i>es a saber de aquellos que por nos son conosciados e provados e han sus nombres segunt sus provinçias.</i>
3.24	sicut dictum est cum de munimine loqueremur hortorum.	segons que havem dit damunt en la primera part del Pal·ladi. <i>E deus saber que tu hauràs huna corda de spart. Y en lo temps de agost que los morers del sarguer són ben madurs, tu fregaràs bé la corda ab les móres en manera que s'aturen los grans y deixaràs seccar la corda. Y en lo temps de febrer tu la soterraràs davall terra, no molt fondo. Y en son temps los grans de les móres y de les altres plantes espinoses que seran secats ab la corda brotaran dins poch</i>	en tal manera segunt que ya avemos dicho de suso en la primera parte de Palladio do tracta de la çerradura de los huertos. <i>Es a saber que tú auràs una cuerda de esparto. E en el tiempo del agosto que las moras de la çarça son bien maduras, tú fregarás bien la cuerda con las moras en manera que se queden bien los granos e dexarás secar la cuerda. E en el tiempo de febrero tú la soterraràs de yuso de tierra, no mucho fondo, en lugar humido o alomenos que las fagas regar en caso que aguas de</i>

		<i>temps.</i>	<i>pluvia non y continúen. E en su tiempo los granos de las moras e de otras plantas espinosas que serán secadas con la cuerda salirán e brotarán e dentro de poco tiempo darán clausura e çerramiento.</i>
3.25.7	priusquam figatur, foliis et omni tenera parte priuari.	Emperò ans que ls metes, deus-li llevar les fulles y tot ço que y sia de tendre de aquell any present, açò se deu entendre de aquells empelts que volràs fer ans del solestici yernal, ço és ans del mes de deembre e ans de mitjant deembre e si volràs empeltar dels exerchs de les peres après del solstici yvernal.	e todo aquello que y será tierno de aquel anyo presente, <i>aquesto se deve entender de aquellos enxertos que querrás fazer antes del stiçi yemal, es a saber antes del mes de deziembre e antes de mediado deziembre, ca la vegada es el solstiçi de invierno e los enxertos de los perales aún tienen fojas e brotes tiernos, e la vegada es el solstiçi yvernal.</i>
3.25.11	uinum de piris fit, si contusa et sacco rarissimo condita ponderibus conprimantur aut prelo	algun pes, ço és o alguna biga de fust o alguna gran pedra y ab lo pes fa exir la liquor de les peres	un peso, es a saber, alguna viga de fusta o alguna grant piedra pesada, ca por la su pesadura faze salir el liquor de las peras.
3.25.12	liquamen de piris castimoniale sic fiet	castimonial, que conforta lo cor y lo estómach y dóna apetit de meniar y referma la voluntat de luxúria	casçimonial, <i>aquesto es que confuerta el corazón e el estómago e da apetito de comer. E refrena la voluntad de luxuria.</i>
3.25.14	sed maxime ut arida aut male nata tollantur		e mayorment que les sea tirado todo lo seco, e todo lo que será malo, es a saber, algunas vergas que meten gran ergull.
4.8	nunc locis frigidis seminaria, quae Febrario dicta sunt, bacarum et seminum fiant		en aqueste mes mesmo debes sembrar todos los fructos o pomos de árboles de los cuales avemos fecha mención en el mes de feberero, que se dizen en latín bacce, seu baccarum, <i>assí como son olivas de lor, granos de murta e semejantes fructos.</i>
4.10	regio illi est apta quae calida est	La regió que naturalment és calenta li és bona, axí com Regne de València	Aquella región es a el plazentera e apta la qual es naturalmente caliente, <i>asý como el regno de València.</i>
4.14.3	nigri uel murini maxime coloris	color negra o mozlon, que vol dir quasi negra	color negro o morzillo, que quiere dezir quasi negro
6.2	et adminiculis firmemus	deus posar canyes o pals ab què sien ligades perquè lo vent no les trenque	e aún debes poner adiuorios, es a saber, canyas o palos con que sean ligados por miedo que el viento no los quebrante.
6.6	ramus ergo cum flore	si pech huna branca o rama del magraner en què haia huna flor d'aquells y poràs-li conèixer que haia lo cap qui-s té ab lo brot molt pus gros y pus ferm que no altre, car les altres flors qui naixen ab lo cap gros primer y han prim lo cap, aquell qui-s té ab lo ram comunament no y aturen, ans	sy tomas una rama de milgrano en que aya una flor de aquellas es a saber que se deven tener e podraslo conosçer que aya la cabeça que se tiene con el brot o rama más gruesa e más firme que non otra, ca las otras flores que nasçen con la cabeça gruesa primera e tienen delgada la cabeça, aquell que se tiene con el

		<i>se'n cahen</i>	<i>ramo continuadamente no y aturan, antes se cahen.</i>
10.13.2	floret aestate; sub occasu Vergiliarum cappar inarescit.	floreix en lo estiu y seca en lo temps que aparen les tàperes, ço és en lo començament de l'estiu, qui és en lo solstici.	floresçe en el estiu e seca en el tiempo que parescen las cabrillas, a questo es començamiento del estiu, que es en el solstici de junio.
12.8	maxime auium maiorem		grandes aves assí como de bueytres, de águilas e de pagos
12.16	maiores arbores	arbres maiors axí com són tarongers, perers, pomers y altres semblants	árbores mayores fructeros asý como son torongeros, perales, mançanos grandes e otros semejantes.

2.5.2.3. Explicacions del traductor: *car*

Veiem també que Saiol, a l'hora de traduir certs passatges, opta per introduir una conjunció causal i així explicar el motiu d'aquella traducció amb un *car* a la versió catalana i un *ca* a la versió castellana. Com veiem anteriorment, la brevetat del llatí de Pal·ladi obliga al traductor a encabir més informació al text, per tal de fer-lo més comprensible i entenedor. Així doncs, veiem com aquest *car* serveix a Saiol per justificar el que acaba de traduir. A més a més, observem com en la majoria d'exemples primer tradueix un concepte i just després el justifica. És per aquest motiu que hem volgut incloure un nombre major d'exemples, no exclusius del llibre primer, per tal d'apreciar millor aquestes explicacions:

Passatge	O.A.	Ms.6437	Ms.10211
1.28.3	nouem oua subposita	deu hom comanar a la gallina nou ous si la gallina és gran, <i>car si és giqua, no li-n deuen comanar tants.</i>	los debe encomendar a la gallina IX huevos sy la gallina es grant, <i>ca sy es pequenya, non le deve hombre tantos echar</i>
1.34.4	nisi forte locus palustris colatur	Si donchs los llochs orts no són en algunes marchals o lloch aygalós, <i>car llavors los valls profiten als orts que no han tanta humor.</i>	Si por ventura los huertos non son en lugar de marina o en lugar agualoso, <i>ca la vegada los valles que aprovechan a los huertos que non han tanta humor.</i>
2.10.3	ultra tres uero pedes altius fodiendae scrobes non sunt, ne laborent frigore sarmenta quae pangimus.	Recorde't que les claveres o clots no deuen haver de fondo més de III peus, per tal que en temps de fret les sarments no sien dampnificades per lo fret. <i>Car com pus prop los és la rahel del çep, més llaugerament ajuden y trameten llur virtut a la sarment.</i>	E miémbresete que las claveras, o foyos non deven aver de fondura más delante de tres pies, por tal que en el tiempo frío los sarmientos non sean dapnificados por el frío. <i>Ca como más çerca les es la raíz de la çepa, más ligeramente ayudan e enbian la virtut al sarmiento que será estado plantado.</i>
2.20	memento autem, ne	per tal que la pasta que serà en	por tal que la pasta que serà

	rigore possit adstringi, aquam calidam saepe suffundere	lo cabàs per fredor no's puga gelar, <i>car si's gelava no donaria gens de oli.</i>	dentro en el capaço por frialdat non se pueda lar, <i>ca sy se elava non daría cosa de olio.</i>
3.6	de cuius natura cum erit serenda dicemus	Y quant serà lo temps que's dega sembrar nosaltres ne farem menció. <i>Mas aci parlarem solament de aparellar lo camp, lo qual deux axí aparellar.</i>	e quando será el tiempo que se deurá sembrar, nos lo faremos mençión. <i>Ca aquí fablaremos tan solamente de aparejar el campo, el qual debes así aparejar.</i>
3.9.5	eligenda sunt sarmenta quae pangimus de uite media neque de summa neque de infima		e aquesto por tal ca a tarde salen de linaje, <i>ca sy los sarmientos de do los tajarás son buenos, aquellos que tajarás de medio serán así buenos e mejores, con que la tierra les convenga</i>
3.18.4	bacarum genus numersoum est et plurimum uocabulorum	Los noms dels olivers són molts y diversos segons diverses regions. <i>Car en huna regió se fan grosses y són nomenades segons que'ls hòmens de la regió les nomenen; en altra regió són mijançeres y són nomenades per altra nom y axí de les altres</i>	Los nombres de las oliveras son muchos e diversos segunt diversas regiones. <i>Car en una región se fazen gruesas, e son dichas segunt que los hombres de la región les dizen; en otra región son migançeras e son nombradas por otro nombre e asý de las otras.</i>
3.25.13	eorum plura sunt genera, quae numerare superfluum est	Les pomeres són de diverses natures, perquè seria viçi qui açí les volgués scriure. <i>Car en huna província les hunes maneres de pomes han hun nom y en altre província aquelles mateixes han altre nom.</i>	de los mançanos son diversas naturas por lo qual sería viçio e superfluidat que asý las querría escribir. <i>Ca en una província las unas mançanas han un nombre e en otra província aquellas mesmas han otro nombre.</i>
3.28	oportebit autem theriacae infusione adsidua uim suci senescentis iterare	si vols que haia aquella mateixa virtut, és mester que li continues de metre a cap de alguns anys de la triaga, <i>car axí com la sarment envelleix, axí la virtut de la triaga se escampa en diverses partides del çep.</i>	si quieres que aya aquella mesma virtut, conviene que le continúes de meter a cabo de algunos anyos de la atriach, <i>ca assí cuando el sarmiento envegesçe, asý mesmo la humor e virtut de la atriach se escampa en diversas partidas de la çepa. E non ha aquella virtut que avia en el començamineto</i>
11.21	pro fermento, quo tempore anni musteos facere uolueris, hoc uteris.	poràs usar de aquest llevat, <i>car maior virtut ha que l'altre llevat.</i>	podràs usar de aquesta levadura, <i>ca mayor virtut ha que la otra levadura que alçan las mugeres quando pastan el pan llieudo del trigo</i>
12.1	occanda est large, ut tegi plurimum possit	y après deuen-se entrecavar y quant són crescudes en manera que la calç los sia ben cuberta, <i>car si eren giques no les pories ben cobrir en la calç ni en les rael.</i>	e después dévense entrecavar quando son cresçidas en manera que la raíz sea bien cubierta, <i>ca sy eran pocas e curtas no las podrías bien cobrir en la rayz nin el pie.</i>

2.5.3. Ablatiu Absolut

Ferrer, en la majoria de casos, no té dificultats a l'hora de traduir l'ablatiu absolut. Tot i així, de vegades l'obvia i no el tradueix, o bé l'inclou dins de l'oració principal. També trobem alguns casos en què una mala lectura del text llatí acaba amb una mala traducció de la construcció llatina.

Podem apreciar casos en què Saiol ignora els ablatius absoluts i no els tradueix (1.4.2, 1.11 i 1.35.10). La inclusió de l'ablatiu absolut com a complement d'un verb principal també és una estratègia traductora que sovinteja, amb més o menys fortuna a l'hora de ser traduïdes (1.9.4, 1.19.2a). En canvi, d'ablatius traslladats correctament amb el valor absolut només en trobem dos exemples (1.19.2b i 1.30.4):

Passatge	<i>O.A.</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
1.4.2	nam plerumque has noxas corporis ad inferiorem partem, quae supra sunt corrupta demittunt, ut <i>uitiato capite</i> ad pulmones uel stomachum morbi causa decurrat.	car moltes vegades s'esdevé que per lo corrompiment que s'nodreix o comença en les partides sobiranes <i>del cap</i> declinen a les partides insanes del estómagh, dels polmons e en les altres partides insanes.	ca muchas vegadas acaesçe que por el corrompimiento que se cría o comienza en las partidas soberanas <i>de la cabeça</i> desçiende a las partidas baxas del estómago, de los pulmones e en las otras partidas baxas.
1.9.4	<i>inducto itaque rudere uel testacio pauimento</i> congestos et calcatos spisse carbones cum sabulone et fauilla et calce permisces et huius inpensae crassitudinem sex unciis iubebis inponi.	Y faràs-ho en tal manera que <i>sobre lo dit payment, fet de les pedres picades o de tests o de raioles</i> , faràs posar carbons mesclats ab cendra e arena e calç y aygua, tot mesclat sobre los tests y pedres piquades de gruix de dos o tres dits.	E fazerlo has así que de suso <i>del dicho pavimiento, fecho de piedras picadas e de tiestos o de ladrillos o tejas</i> , faràs meter carbones mezclados con çeniza e con arena e con calçina e agua, todo mezclado de suso de los tiestos e piedras picadas de grosería de dos o tres dedos.
1.11	quod si latericios parietes in praetorio facere uolueris, illud seruare debebis, ut <i>perfectis parietibus</i> in summitate, quae trabibus subiacebit,	Si vols obrar de parets de terra o tàpies cové que sien ben cubertes per dupte de la pluja, en altra manera no s'porien conservar. Y pots-les conservar en la tal manera que en la sobirana part de la paret tu posaràs bon morter ab calç y arena.	Si quieres obrar paredes de tierra o tapias conviene que sean bien cubiertas por dubda de lluvia, en otra manera non se podrían conservar. E puedes las conservar en tal manera que en la soberana parte de la paret tú meterás buen mortero con calçina e arena.
1.19.2a	si terrae pauperes minora promittunt uel craticiiis podiis erunt discernenda granaria uel uimineis uasculis redactus tenues congeremus. Sed <i>factis granariis</i> amurca luto mixta parietes linuntur, cui aridi oleastri folia uel oliuae pro paleis adiciuntur	y si lo gra no serà molt, llavors basta que fasses munts de cada gra dins lo graner si hi basta lo espay, y si no y ha tant espay metràs cascun gra apartat en sach. Emperò <i>les parets del graner y lo solament</i> deuen ésser huntades ab calç y morques de oli. Y deus-hi posar de sobre fulles d'ullastre seques o de	e sy el grano non será mucho, la vegada basta que fagas montones de cada grano dentro del granero sy abasta el espaiço, e sy non abasta el espaiço meteràs cada un grano aparte en sacos o capaços o cuévanos por tal que non puedan mezclar, en caso que el granero sea espaiçoso e grande. Empero <i>las paredes del granero e el suelo</i> deven ser untados con laca

		olivera, en lloch de palla per empallar.	fecha con calçina o fezes de olio. E deve y meter de suso fojas d[e] ullastre secas o de olivera, en lugar de paja para enpajar.
1.19.2b	quo tectorio siccato rursus amurca respergitur.	Y après que seran ben secades deu-les hom ben fregar. Y altra vegada deu-se huntar de morques d'oli.	E después que serán secadas dévelas hombre bien fregar. E otra vegada deven se bien untar con fezes de olio.
1.30.4	peractis uero triginta diebus, si, ut iecur his tenerescat, optabis, tunsas caricas et aqua maceratas in offas uolutabis exiguas et per dies uiginti continuos ministrabis anseribus.	Y si passats XXX dies les oques no seran prou grosses o per ventura seran amagrides, lladonchs tu hauràs figues seques y piquar-les has bé y faràs-ne trossos menuts y donar-los-ne has per XX dies y seran prou grosses.	
1.35.10	sic inpletis fumo cuniculis talpas uel fugere protinus uel necari.	Y no poden sofrir lo fum, ans moren y fugen del tot que no y poden aturar en tota aquella partida	E non pueden sofrir el fumo, antes mueren o fuyen del todo que non pueden quedar en toda aquella partida.

2.5.4. Oracions d'infinitiu

Pal·ladi intenta evitar una sintaxi complexa i tendeix a les oracions simples, sense carregar-les de subordinació. És per aquest motiu que no són gaires els casos en què l'agrònom llatí opta per les construccions d'infinitiu.

En els casos en què apareix aquesta construcció observem com Saiol acostuma a traduir-la sense problemes, com en els passatges 1.6.4, 1.6.14, 1.17.2 i 1.17.4. Només observem un exemple en què Saiol no tradueix l'infinitiu i n'obvia la construcció (1.6):

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6	sed ubi haec, quae naturalia sunt neque humana ope curari possunt diligentius aestimaris, <i>exequi te conuenit partem</i> , quae restat industriae.	Les coses que són naturals per al situament del camp, per les coses que té dites les pots considerar, mas encara <i>és necessària la part</i> que roman.	Las cosas que son naturales para el situament del campo por las cosas que te he dichas las puedes bien considerar, mas aún <i>has nesçesaria la parte</i> que queda.
1.6.4	de locis deterrimis sicut arbores, ita <i>homines conuenit ad meliora transferre</i> .		Assí como <i>es conuiniente cosa e provable que los hombres se mudan de mal lugar en bueno</i> , así es de los árboles, que mucho e mejor aprovechan aquellos que son trasportados e mudados de mala tierra en buena.
1.6.14	Graeci iubent oliuam,	Los grechs acostumen que	Los griegos han de costumbre

	cum plantatur et legitur, a mundis pueris atque uirginibus operandum, credo, <i>recordati arbori huic esse praesulem castitatem.</i>	quant plantan olivera, hon prenen exercos o estaques per a plantar o empeltar, o fan collir les olives, que la fan tallar o plantar o collir a infants e infantes vergens. Y en moltes altres terres guarden que no leixen muntar ninguna fembra ni encara home que de hun dia passat haia usat ab fembra carnalment per collir olives ni fer altres actes sobre lo arbre de la olivera. Y açò per tal com és molt cast arbre y <i>dien</i> molts dels grechs y d'altres, <i>que és cap y bisbe de tots los altres arbres.</i>	que quando plantan olivera, o toman estacas para plantar o enxerir, o fazen coger las oliveras, que la fazen tajar o plantar o coger a los niños e infantes vírgenes. E en muchas otras tierras se guardan que non dexan subir ninguna muger nin aún hombre que de un día pasado aya usado con muger carnalmente por coger olivas nin fazer otros actos sobre árbol de la olivera. E aquesto por tal ca es muy casto árbol, e <i>dizen</i> muchos de los griegos e otros <i>que es cabeça e obispo de los otros árboles.</i>
1.17.2	<i>anguillas sane piscesque fluuiales mitti in his pascique conueniet</i>	encara <i>és mester que com serà l'aygua en la sisterna que y sien meses anguiles y altres peixos de riu o de aygua dolça.</i>	e aún <i>conviene que como será el agua en la çisterna que ay sean medidas anguillas e otros peçes de rio o de agua dulce.</i>
1.17.4	<i>salutare erit aquas illuc per tubos fictiles duci et opertis inmeare cisternis.</i>	molt <i>és profitosa cosa si és possible que l'aygua vinga en la sisterna per canons de terra.</i>	e es provechosa cosa sy es <i>posible que el agua venga en la çisterna con canyos de tierra.</i>

2.5.5. Oracions de relatiu

Les oracions de relatiu, com veurem a continuació, no li comporten cap dificultat per ser traduïdes (1.6.7, 1.6.8, 1.6.10, 1.8.2, 1.25, 1.27 i 1.35.4), tot i que observarem que en certs passatges, on la sintaxi és més complexa, es pot acabar obviant l'oració de relatiu, o bé pot ser transformada en una oració copulativa.

Trobem exemples en què Ferrer sacrifica la brevetat i síntesi en què es troba l'oració subordinada de relatiu per convertir-la en un llarg període explicatiu (1.6.14, 1.19 i 1.20). També observem casos en què trenca totalment la sintaxi llatina (1.13 i 1.17). Finalment, cal anotar aquelles situacions en què el protonotari obvia la traducció de les oracions de relatiu, ja sigui per estalvi i per considerar que era innecessària la traducció, o bé per ser inexistents al manuscrit llatí emprat (1.28, 1.34.5 i 1.37.2):

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.7	<i>qui terram sterilem uineis occupat et laboribus suis</i>	<i>Aquell qui planta vinya ne arbres en terra estèril pert</i>	<i>Aquel que planta vinya o árboles en tierra exorca e estèril</i>

	et sumptibus est iniquus.	sos treballs	pierde sus trabajos e sus expensas.
1.6.8	<i>qui agrum colit grauem tributis creditorem patitur, cui sine spe absolutionis obstrictus est.</i>	<i>Aquell qui haurà camp del qual fa gran sens o agrer sotsmès a greu creador sens tota esperança de absolució.</i>	<i>A aquel que obra campo, del qual faze grant çens e es sosmeso a grave acreedor menos de toda esperança de absolució.</i>
1.6.8	<i>qui arando crudum solum inter sulcos relinquit suis fructibus derogat, terrae uber infamat.</i>	<i>Aquell qui no llaura egualment lo camp, ço és que y leixa alguns solchs que no són ben llaurats, aquell aytal fa gran perjudici als fruyts y difama la ubertat del camp.</i>	<i>Aquel qui non labra egualmente el campo, ço es que dexa algunos lugares que non sean bien labrados, aquel tal faze grant perjuyzio a los fructos e difama la bondat e ubertat del campo.</i>
1.6.10	<i>vitis, quae ad iugum colitur per aetates ad hoc perducenda est, ut locis molestioribus quattuor pedibus a terra, placidioribus uero septem summitas eius insurgat.</i>	Los çeps o sarments de les vinyes <i>que hom llaura</i> ab bèsties deuen ésser nodrides en llur edad que en los llochs magres no hagen de alt sobre la terra més de quatre peus y en los llochs fèrtils més avant de set peus.	Las çepas o sarmientos de las viñas <i>que hombre labra</i> con bestias deven ser así criadas en su hedat que en los lugares magros e ásperos non ayan de alto sobre la tierra más de quatro pies e en los lugares fértiles e fondos más avant de siete pies.
1.6.10	<i>hortus qui caelo clementi subiacet et fontano umore percurritur prope est ut liber sit et nullam serendi disciplinam requirat.</i>	No cal donar regla ne doctrina de sembrar <i>aquell camp que és situat</i> en lloch hon lo ayre sia pur e temprat y <i>que's puga regar</i> de aygua de font o de riu, car ell mateix demostra que li és necessari.	Non conviene dar regla ni doctrina de sembrar <i>aquel campo o huerto que es situado</i> en lugar do el ayre es puro o temprado e <i>que se pueda regar</i> de agua de fuente o de río, ca el mesmo demuestra que le es neçesario.
1.6.14	<i>nomina frumentorum superfluum est praecipere quae aut loco subinde aut aetate mutantur.</i>	No cal nomenar los noms dels forments, mas que hom elegeixca dels millors <i>que's fan</i> en tota la regiò e d'altres llochs, si n'i aporten de millors, que no aquells de la regiò.	No conviene nombrar los nombres de los trigos, sino que hombre escoja de los mejores <i>que se fazen</i> en la región e de otros lugares, si ay de mejores que non aquellos de la región.
1.8.2	<i>si solida et constricta inuenietur argilla, quinta uel sexta pars altitudinis eius quae supra terram futura est fundamentis deputetur.</i>	Emperò si la terra serà argilosa e molt ferma, deuen fer que los fonaments hagen de fondo davall terra la sinquena o sisena part <i>que</i> les parets de la casa <i>hauran</i> en alt.	Empero sy la tierra será arzilosa e mucho firma, debes fazer que los fundamentos ayan de fondura de yuso de la tierra la quinta o la sexta parte <i>que</i> las paredes de la casa <i>aurán</i> de alto.
1.13	<i>cameras in agrestibus aedificiis ex ea materia utilius erit formare quae facile inuenietur in uilla.</i>	En los masos o cases que són fora la vila deu hom fer les cubertes de les cambres, ço que hom troba pus llaugerament.	En los masos o casas que son fuera la villa deve hombre fazer las cubiertas de las cámaras de aquello que hombre falla más ligeramente.
1.17	<i>signinis parietibus magnitudo ea, cui delectaris et sufficis construatur longior magis quam latior</i>	Tu faràs les parets de la sisterna tan longues y tan amples com te volràs y sien ben grosses. Emperò deus guardar que haia més de llonch que de ample.	Tú farás las paredes de la çisterna a tanto luengas e tanto anchas como te querrás e sean bien grosas. Empero debes guardar que más aya de luengo que de ancho.
1.19	<i>solum igitur omne bipedis sternatur uel minoribus laterculis, quos suffuso testaceo pauimento</i>	Lo solament del graner deu ésser entrespolat de gruix de hun peu o de dos peus de bon trespol o de raioles.	El suelo del granero deve ser entrespolado e fecho de ladrillos de grosería de un pie o de dos pies.

	<i>debemus imprimere.</i>		
1.20	trapetis et rotulis et prelo nata est forma, <i>quam</i> consuetudo <i>dictavit</i> .	La mola, y lo torn, y la prensa, ab què hom prem lo oli, prou són manifestes <i>quines poden ésser</i> segons la pràctica de cascuna província.	La muela, e el torno, e la prensa, con que hombre esprime el olio, asaz son manifestas <i>quales deven ser</i> segunt la costumbre de cada una província.
1.25	sed columbarii cellae duo subiecta cubacula fiant, unum breue et prope obscurum, <i>quo</i> turtures claudi <i>possint</i> .	Davall lo colomer deu hom fer algunes cases giques y que sien escuras, <i>dins les quals</i> les tortres <i>se puguen</i> tanquar y cloure	De yuso del palomar deve hombre fazer algunas casetas chicas e breues e que sean escuras, <i>dentro de las quales</i> las tórtolas <i>se pueden</i> ençerrar
1.27	gallinas educare nulla mulier nescit <i>quae</i> modo <i>uidetur</i> industria.	no és fembra o almenys poques són les fembres <i>que</i> no <i>sapien</i> nodrir gallines.	no es fembra o alomenos pocas son las mugeres <i>que</i> non <i>sepan</i> criar gallinas.
1.27	duobus quiatis hordei bene pascitur una gallina, <i>quae</i> <i>circuit</i> .	a huna gallina <i>que</i> <i>nodreix</i> polls basten lo dia dos grapats de ordi.	a una gallina <i>que</i> <i>cria</i> pollos basta al día dos puños de çevada.
1.28	una his cura debetur, ut incubantes per agrum feminas, <i>quae</i> hoc passim <i>faciunt</i> , a uulpe custodias.	y quant los pagos coven los ous per los camps deu hom provehir que los volps o guineus no·ls puguen noure.	quando los pagos fazen huevos por los campos deve hombre proveer que las raposas non les puedan nozer.
1.34.5	sed melius erit rubi semina et spinae, <i>quae</i> <i>rubus caninus</i> <i>uocatur</i> , matura colligere, cum farina herbi ex aqua macerata miscere	quant les môres de la romaguera són madures perfectament, ço és, en agost, tu les pren y hages farina de herb y mescla-y aygua.	quando las moras de la çarça son maduras perfectamente, es a saber, en agosto, tú las toma e ayas farina de erp e mezclay agua.
1.35.4	contra animalia, <i>quae</i> uitibus <i>nocent</i> , cantharides quas in rosis inuenire consueuimus, oleo mersas resolui patieris in tabem et, cum putandae sunt uites, hoc oleo falces perunges.	Contra les bèsties y altres animals <i>que</i> <i>acostumen de</i> <i>noure</i> a les sarments y als çeps de les vinyes, hom pren les canternes que són a manera de mosques verts, que hom sol atrobar en les roses. Y met-les hom en oli.	Contra las bestias e otros animales <i>que</i> <i>acostumbran de</i> <i>nozer</i> a los sarmientos e a las çepas de las vinyas, hombre toma las cantaridas que son a manera de moscas verdes que hombre suele fallar en las rosas. E mételas hombre en olio.
1.37.2	hyacinthum <i>qui</i> <i>iris</i> <i>uel</i> <i>gladiolus</i> <i>dicitur</i> <i>similitudine foliorum</i>	jacintuz	jaçintum

2.5.6. Cum

Les oracions subordinades introduïdes per *cum* no tenen dificultat per a Saiol. En la majoria de casos sap com s'han de traduir i quins nexes ha d'utilitzar. El *cum* amb valor temporal és el que més vegades apareix al llibre primer, tot i que hem de fer esment de dos passatges llatins en què observem el *cum* amb valor concessiu i causal.

A l'1.5.6 no té en compte el *cum* concessiu i només opta per traduir la conjunció *sed* que l'acompanya. A més a més, converteix la subordinada en una oració simple

perquè així li sigui més fàcil de traduir. En el cas següent (1.6.4) el *cum* causal passa a ser una coordinada adversativa.

Els passatges següents en què trobem el nexa *cum* en valor temporal són traduïts correctament (1.6.14, 1.9.2, 1.9.4, 1.15, 1.17.3, 1.28.6, 1.30.2, 1.35.2 i 1.35.4), i només trobem dos casos en què Saiol trenca la sintaxi (1.6.15 i 1.34.8):

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.6	sed <i>cum sint</i> genera terrarum plurima, ut pinguis aut macra, spissa uel rara, sicca uel umida et ex his pleraque uitiosa,	Emperò molts <i>són</i> los linatges de les terres: la huna és grassa y l'altra és magra; y l'altra espessa e tinent a manera de argila e l'altra és soluta, ço és leugera; e l'altra és seca e l'altra és humida. E de cascuna de aquestes qualitats n'i ha que an molts divers.	Empero muchos <i>son</i> los linages de las tierras: la una es gruessa, la otra magra; e la otra espessa e tenient a manera de arzilla e la otra es ligera; e la otra seca, la otra es humida. E de cada una de aquestas qualidades ay que han aquestos viçios.
1.6.4	locis calidis, siccis, apricis, pampinandum non est, <i>cum</i> magis uitis optet operiri.	No deu hom llevar los pàmpols de les vinyes en los llochs calents, ne sechs, ne encara temprats, <i>ans més</i> les <i>deu hom</i> cobrir.	Non deve hombre tirar los pánpanos de las viñas en los lugares calientes, e secos, e aún temprados, antes más las <i>deve hombre</i> cobrir.
1.6.14	Graeci iubent oliuam, <i>cum plantatur</i> et <i>legitur</i> , a mundis pueris atque uirginibus operandum	Los grechs acostumen que <i>quant plantan</i> olivera, o <i>prenen</i> exercos o estaques per a plantar o empeltar, o fan collir les olives, que la fan tallar o plantar o collir a infants e infants vèrgens	Los griegos han de costumbre que <i>quando plantan</i> olivera, o <i>toman</i> estacas para plantar o enxerir, o fazen coger las oliveras, que la fazen tajar o plantar o coger a los niños e infantes vírgenes
1.6.15	omne opus rusticum, <i>cum fieri praecipitur</i> , neque cito est, si ante quindecim dies, neque tarde, si post quindecim fiat.	En les darreres hores del dia qualsevol obra de llauró, ço és, cavar, llaurar, sembrar, podar e plantar o altre qualsevol acte. No és dit massa tost si's fa quinze dies abans de temps, ne pot ésser dit massa tart si's fa dins quinze dies après del temps ordenat.	En las çagueras horas del día qual se quiera lavor, conviene a saber, cavar, labrar, sembrar, podar o plantar o otro qual se quiere acto. No es dicho mucho toste si se faze quinze días antes del tiempo, nin puede ser dicho mucho tarde dentro de quinze días después del tiempo ordenado.
1.9.2	nam quercus umore concepto, <i>cum se coeperit</i> siccare, torquetur et rimas in pauimento faciet;	Car sapiats que lo roure és de tal natura que <i>quant</i> és en obra y <i>comença</i> a secar tot se fenella y's torç. Y lo nespler no's fen ni's torç, emperò dura més lo roure que lo nespler.	Ca sepas que el robre es de tal natura que <i>quando</i> es en obra e <i>comiença</i> secar el faze quebraças e fendeduras e se tuerçe. E la fuste del nispoler nin se fiende nin se tuerçe, empero más dura el robre que el nispoler.
1.9.4	hoc <i>cum</i> ad sex digitorum crassitudinem <i>feceris</i> et regula exploraris aequale	Y <i>com</i> haurà sis dits de gruix <i>fa</i> a ygualar y estendre al regle que no haia més en hun lloch que en altre.	E <i>como</i> aurà VI dedos de espeso o de grosso la vegada <i>faze</i> egualar e estender con regla que non aya más en un lugar que en otro.
1.15	<i>cum</i> siccari <i>coeperit</i> , iterum inducatur ac tertio.	y <i>com</i> comensarà a sequar altra vegada y après tu hi	e <i>como</i> començarà a secar otra vegada e otra, tú y farás meter

		posaràs altra cuyrada de calç.	otro lecho de la calçina.
1.15	haec quoque marmoris grani inductio <i>cum</i> sicari <i>incipiet</i> , aliud corium subtilius oportet inponi. sic et soliditatem custodiet et nitorem.	Y <i>com</i> la pols del marbre <i>començarà</i> a sequear, és mester que de aquella mateixa pols y sia altra vegada posada subtilment. Y conserva molt la obra y la blancor.	E <i>como</i> el polvo del marbre y será otra vegada metido sutilmente, tal conserva mucho la obra e la blancor.
1.17.3	<i>cum fuerit</i> eadem refrigerata permixtio, calcem minutim superadicies et ad unum corpus omnia mixta reuocabis.	Y <i>com</i> <i>serà</i> refredat, mesclar-hi-has calç ben çernuda y mesclaràs-ho tot ensemps.	E <i>como</i> <i>será</i> refriado mezclarasy calçina bien çernida con çedaço e mezclado todo.
1.28.6	maximum illis periculum est <i>cum incipit</i> crista produci	<i>Quant</i> los polls dels pagos <i>començen a metre</i> les crestes passen gran perill	<i>Quando</i> los pollos de los pagos <i>comiençan a haver</i> las crestas pasan grant peligro
1.30.2	<i>cum</i> semel hoc <i>feceris</i> , consuetudinem sponte retinebunt.	Y <i>puix que huna vegada o hages</i> axí fet, elles tindran per si mateixes aquella costuma.	E <i>después que una vegada lo aurás</i> así fecho, ellas tendrán por sy mesmas aquella costumbre.
1.34.8	quaecumque serenda sunt, <i>cum crescit</i> luna, seminentur, quae secanda sunt uel legenda, cum minuitur.	Qualsevol sement que hom deu sembrar <i>se deu fer de lluna creixent</i> . Mas aquelles coses que hom sega o talla se deu fer en lluna minva.	Qual se quier simiente que hombre deve sembrar <i>se deve fazer en la cresçiente</i> . Mas aquellas cosas que hombre siega o corta se deve fazer en la menguante.
1.35.2	aliqui ursi adipem cum oleo tusum reseruant et falces hoc, <i>cum putaturi sunt</i> , unguent.	Altres prenen lo greix o la seu del onso, y piquen-lo, y mesclen-lo ab oli y conçerven-lo. Y <i>quan deuen podar</i> lurs vinyes fan-ne untar los podadors.	E algunos toman el sevo o la gordura del oso e májanlo e mézclanlo con olio e guárdanlo. E <i>quando deven podar</i> las vinyas untan las podaderas.
1.35.4	<i>cum putandae sunt</i> uites, hoc oleo falces perunges.	De aquell oli unta hom los podadors <i>quant fa podar</i> los camps.	E de aquel olio untan las podaderas <i>quando se ayan de podar</i> las vinyas.

2.5.7. Ut

La subordinació amb el nexa *ut* és utilitzada per Pal·ladi. Tot i que intenta esquivar els llargs períodes retòrics, és evident que trobem l'*ut* introduint subordinades substantives, finals, consecutives, comparatives i modals. La millor interpretació de cada subordinada per part de Ferrer dependrà de la dificultat sintàctica. A més a més, en un gran nombre de vegades, per tal que el text de Pal·ladi sigui més comprensible, el protonotari afegirà informació, encara que aquest fet li comporti trencar la sintaxi oracional.

En primer lloc, analitzem les oracions subordinades substantives introduïdes per *ut*. Observem dos casos (1.8.2 i 1.24) en què a Ferrer no li resulta difícil la traducció,

mentre que a la resta d'exemples (1.9.2 i 1.11) acaba escapçant i modificant l'ús substantiu de la subordinada per adaptar-la a la traducció de la manera més idònia:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.8.2	studendum praeterea, <i>ut</i> hortis et pomariis <i>cingi possit</i> aut pratis.	Deuen treballar <i>que</i> la casa <i>sia circuyda y ennoblida</i> de vergers y de parets y de molts bons fruïts.	Devedes fazer vuestro poder <i>que</i> la casa o tierra <i>sea ornada e ennoblesçida</i> de vergeles e de prados e de muchos buenos frutales.
1.9.2	primum in fabricis planis earum obseruandum est, <i>ut</i> aequalis et solida contignatio <i>fiat</i> , ne gradus ambulantium tremor fabricae titubantis excutiat;	Y lo sostre <i>deu ésser</i> tot pla y equal; ítem que lo sostre <i>sia ferm y ben enbigat</i> .	E el suelo de las cámaras <i>debe ser</i> todo llano e equal, que y non aya cosa que faga el hombre estropear e caher; ítem que el suelo sea firme e bien enbigado que non tremole quando hombre andara de suso.
1.11	quod si latericios parietes in praetorio facere uolueris, illud seruare debebis, <i>ut</i> perfectis parietibus in summitate, quae trabibus subiacebit, structura testacea cum coronis prominentibus <i>fiat</i> sesquipedali altitudine	Si vols obrar de parets de terra o tàpies cové que sien ben cubertes per dupte de la pluja, en altra manera no's porien conservar. Y pots-les conservar <i>en la tal manera que</i> en la sobirana part de la paret <i>tu posaràs</i> bon morter ab calç y arena.	Si quieres obrar paredes de tierra o tapias conviene que sean bien cubiertas por dubda de pluvia, en otra manera non se podrían conservar. E puedes las conservar <i>en tal manera que</i> en la soberana parte de la paret <i>tú meterás</i> buen mortero con calçina e arena.
1.11	deinde prouidendum est, <i>ut</i> siccis et asperatis parietibus latericiis inducatur tectorium quod umidis ac leuibus adhaerere non poterit	Y après que les parets seran çeques, llevaràs-ne aquella cuberta.	E después que las paredes serán secas e duras llevarás aquella tapia cubierta.
1.24	in quibus a quattuor partibus fenestellae, sicut mos est, breuissimae fiant, <i>ut</i> columbas solas ad introitum exitumque <i>permittant</i> .	Y deu tenir finestres giques a tots los quatre vents <i>que</i> solament <i>ne puguen</i> entrar y exir los coloms.	E en la parte de suso deve aver a quatro partidas finiestras chicas <i>que</i> solamente <i>puedan</i> entrar e sallir las palomas.

A Ferrer no li resulta dificultosa la traducció d'oracions finals (1.6.16, 1.17.2, 1.21 i 1.39). Són pocs els exemples en què observem una mala traducció. Tant al passatge 1.14 com a l'1.28.5 el protonotari opta per ignorar i no traslladar al vernacle la subordinada d'*ut* final:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.16	Si necessitas coget de salsa terra sperari aliquid, post autumnum plantanda est uel conserenda, <i>ut</i> malitia eius hibernis imbribus <i>eluat</i> .	Si s'esdevé que necessariament dega sembrar o plantar en terra salada cové que hom la sembra o la plant après lo autumpne, ço és en temps de yvern, <i>per tal que</i> les pluges en lo yvern la <i>llaven</i> de la	Si se acaesçiere que nesçesariamente devas sembrar o plantar en tierra salada, conviene que hombre la siembre o la plante después del optunyo, conviene a saber en tiempo de invierno, <i>por tal ca</i> las pluvias en el invierno la

		sua saladura.	<i>lavan</i> de la saladura.
1.14	ergo <i>ut</i> utilem probes, ascia calcem quasi lignum dolabis.	Aprés tu pendràs hun coltell. Y a manera qui talla hun tros de fusta tu tallaràs menut la calç mesclada.	E después tú tomarás una axa o un cuchillo. E a manera que talla un troz de fust tú tallaràs menudo la calçina mezclada.
1.17.2	anguillas sane piscesque fluuiales mitti in his pascique conueniet, <i>ut</i> horum natatu aqua stans agilitatem currentis imitetur.	Encara és mester que com serà l'aygua en la sisterna que y sien meses anguiles y altres peixos de riu o de aygua dolça. Y que·ls done hom a menjar, <i>per tal que</i> per lo nadar que faran los peixos la aygua que stà adormida <i>sia feta semblant</i> de aygua corrent.	E aún conviene que como será el agua en la çisterna que ay sean metidas anguillas e otros peçes de río o de agua dulce. E que les de hombre a comer, <i>por tal que</i> por el nadar que los peçes farán en el agua que está adormida <i>sea fecha semejante</i> de agua corriente.
1.21	plancae roboreae subponantur stationibus equorum, <i>ut</i> iacentibus molle sit, stantibus durum.	En estables dels cavalls deu hom posar davall dels peus rams de roure, <i>per tal que</i> quant jauran <i>que jaguen blandament</i> . Y com estiguen de peus que stiguen sobre dura cosa.	E en los establos de los cavallos deve el hombre meter de yuso de sus pies ramos de robre, <i>por tal que</i> quando yazerán <i>que yagan blandamente e molla</i> . E quando estarán de piedes que sean sobre dura cosa.
1.28.5	mihi uero, <i>ut</i> bene educi possint, uidentur quindecim satis esse.	Emperò a Pal·ladi és semblant que huna gallina o pahona <i>puga nodrir</i> solament XV polls en los primers dies, ço és, en lo comensament.	Empero a Palladio es semblant que una gallina o <i>paga pueda criar</i> solament XV pollos en los primeros días, conviene a saber, en el comienço.
1.39	lumina ei dabimus a parte meridiana et occidentis hiberni, <i>ut</i> tota die solis iuuetur et <i>inlustretur</i> aspectu.	Les espilleres per hon deu entrar la claror deu hom fer vers la part del migjorn y del sol ponent, <i>per tal que</i> tot lo dia <i>tinga</i> claredat.	Las finiestras por do deve entrar la calentura o calor deve hombre fazer enta la parte de medio día e del sol poniente, <i>por tal que</i> todo el día <i>habunde</i> en claridat.

L'*ut* consecutiu és present a la sintaxi de Pal·ladi. Tot i així, Ferrer, en la majoria de casos, o bé el tradueix per una oració subordinada final, o bé, simplement, opta per trencar la sintaxi i ometre'l. Els únics casos en què trobem l'*ut* traduït per *que* i *en manera que* amb valor consecutiu són els passatges 1.6.10, 1.8.3 i 1.39.2. A la resta de casos es presenta la conjunció amb valor final (1.5.5), comparatiu (1.8), i com a oració adversativa (1.24.3 i 1.29.2). També veiem exemples en què no tradueix el nexa subordinant, com en el passatge l'1.6.13, i 1.39.3:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.5	situs uero terrarum neque planus, ut stagnat aquas collectas retineat, neque praeuptus, ut defluat, neque obrutus, <i>ut</i> in imum deiecta ualle <i>subsidiat</i> , neque arduus, <i>ut</i> tempestates inmodice <i>sentiatur</i> et calores sed	Lo camp o terra que volràs conrear e llaurar deu ésser sitiado en tal manera que no sia encomat en lo mig, ne massa pla <i>perquè</i> no si <i>fassa</i> estany de aygües, de pluja ne d'altres; ítem que no sia enpendent, <i>per tal que</i> la terra no <i>vaia</i> avall; ítem que	El campo e tierra que querrás conrear e labrar deve ser sitiado por tal manera que non sea alomado en el medio nin mucho llano, <i>por tal que</i> non se <i>faga</i> estanyo de aguas de pluvia nin otras; ítem que non sea mucho pendiente, <i>por tal que</i> la tierra non <i>vaya</i> toda vegada

	gleba putris et fere nigra et ad tegendam se graminis sui crate sufficiens, aut mixti coloris.	no sia enderrocadís, ço és que per les aygües no si puguen fer torrents ni barranchs, ne sia fundat en alguna vall baix, ne estigua molt alt <i>perquè</i> no <i>senta</i> més de les tempestats ne la calor del sol. Emperò deuen guardar que la gleba sia podrida o quasi negra e que sia bastant a cobrir-se de erbes, e que hun cove de terra sia bastant a complir lo lloch d'on serà exida, o que sia de color mesclada.	enta yuso; ítem que non sea en derrocadizo, conviene a saber que por las aguas non se fagan arroyos nin barrancos, nin sea fundado o situado en algunt valle baxo, nin esté alto mucho, <i>por tal que</i> non <i>sienta</i> más de las tempestades nin de la fervor del sol. Mas debes guardar que el terrón sea podrido o quasi negro e que sea bastante a cubrirse de yervas, e que un cuévano de tierra sea bastant e complir el lugar donde será sallida, o que sea de color mezclada.
1.6.10	uitis, quae ad iugum colitur per aetates ad hoc perducenda est, <i>ut</i> locis molestioribus quattuor pedibus a terra, placidioribus uero septem summitas eius <i>insurgat</i> .	Los çeps o sarments de les vinyes que hom llaura ab bèsties deuen ésser nodrides en llur edad, <i>que</i> en los llochs magres no <i>hagen</i> de alt sobre la terra més de quatre peus, y en los llochs fèrtils més avant de set peus.	Las çepas o sarmientos de las viñas que hombre labra con bestias deven ser así criadas en su hedat, <i>que</i> en los lugares magros e ásperos non <i>ayan</i> de alto sobre la tierra más de quatro pies, e en los lugares fértiles e fondos más avant de siete pies.
1.6.13	si tibi ager est siluis inutilibus tectus, <i>ita</i> eum diuide, <i>ut</i> loca pinguia puras <i>reddas</i> nouales, loca sterilia siluis tecta esse patiaris, quia illa naturali ubertate respondent, haec beneficio laetantur incendii.	Si per ventura tu volràs llaurar alguna poca de terra la qual sia plena de bosch o de arbres que no fassen fruyt, tu deus elegir aquella partida que serà més grassa e més fructificant segons te semblarà ab les regles que damunt t'e dites.	E sy por aventura tú querrás labrar alguna pieça de tierra la qual sea plena de boscatge o de árboles que non fazen fructo, tú debes escoger aquella partida que será más grassa e más fructificante, segunt que aurás conoççencia con las reglas de suso dichas.
1.8	<i>ita</i> igitur aestimanda eius est magnitudo, <i>ut</i> , si aliquis casus incurrerit, ex agro in quo est unius anni aut <ut> multum biennii pensione <i>reparetur</i> .	Mas rahanablement lo edifici no deu ésser <i>tan gran que</i> si alguna partida se enderrocava per aygües, o per vent, o per foch, o per altra manera, que almenys dels fruyts de la possessió, dins hun any o dos anys no:s <i>pugues reparar</i> .	Mas razonablemente el hedifiçio non deve ser <i>tant grande que</i> sy alguna cosa se derrocava por aguas, o por viento, o por fuego, o por otra manera que alomenys de los fructos de la posesión, dentro de un anyo non <i>se pudiese reparar</i> o dentro de dos anyos.
1.8.3	<i>ita</i> proueniet, <i>ut</i> per hiemem sole <i>inlustretur</i> et calores eius aestate non sentiat.		<i>E en tal manera</i> en invierno <i>sentirá</i> el sol, e en el estivo non sentirá la calor que es del estivo.
1.24.3	triginta autem columbis uolantibus diurni tres sextarii tritici sufficient aut creturae, <i>ita ut</i> herbum fetus gratia mensibus <i>praebeamus</i> hibernis.	Tres sisterns de forment o de porgueres basten lo dia a XXX coloms volants, o de herb, o de altre gra. <i>Així emperò que</i> per tal que fassen fills, és mester que en lo temps de l'yvern los <i>sia continuat de donar herb</i>	Tres çestillas de trigo o de ahechaduras bastan al día a XXX palomas volantes, o de erp, o de otro grano. <i>Así empero que</i> por tal que fagan fijos, es nesçesario que en el tiempo del invierno <i>les sea continuado de dar erp</i> .
1.29.2	gallinae his melius incubabunt, <i>ita ut</i> quindecim fasianina oua nutrix una <i>coperiat</i>	Les gallines coven millor los ous dels faysans que no fan les fayzanes. <i>Axí emperò que</i> a huna gallina no <i>deu hom posar</i> més avant de	Las gallinas engueran e sacan mejor los huevos de los faysanes que non fazen las faysanas. <i>Asý empero que</i> a una gallina non <i>deve hombre echar</i>

		quinze ous de faysà.	más adelante de XV huevos de faysana.
1.39.2	inclinata sit tamen stratura ad fornacem, <i>ut</i> , si pillam miseris, intro stare non <i>possit</i> sed ad fornacem recurrat.	Y deu venir empenden, ço és que tot lo rost de la cara vingua vers lo costat hon serà lo fornal. <i>En manera que</i> si menes en la casa alguna pilota, que tota vegada vengues vers lo fornal y no s'aturàs ni declinàs en altra part de la casa.	E deve venir en pendiente, es a saber que todo el rostro de la cara venga enta el costado do será el forno. <i>En manera que</i> sy pones en la casa alguna pelota o piedra redonda, que toda vegada decline e vaya faza el forno que non se <i>quede</i> nin decline a otra parte de la casa.
1.39.3	cellae autem <i>sic</i> disponantur, <i>ut</i> quadrae non sint, sed uerbi gratia si quindecim pedibus longae fuerint, decem latae sint;	Dins los banys se acostumen de fer cambres, y no <i>deuen ésser</i> fetes a cayres. Mas si han XV palms de llonch que hagen X de ample.	Dentro de los vanyos se acostumbra de aver bodegas o camaretas, et non <i>deven ser</i> fechas a quadras. Mas sy han XV palmos de luengo que aya X de ancho.

L'*ut* amb valor comparatiu no hi és gaire present, a la sintaxi de Pal·ladi. En l'exemple següent (1.6.11) veiem com elimina la comparació *ita...ut* i la fa desaparèixer de la traducció vernacla:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.11	uitis nouella <i>ut</i> facile incrementum dilecta consequitur, <i>ita</i> interitum celerem, si neglegatur, <i>incurrit</i> .	La sarment o vinya novella per gran creiximent si sovint és llaurada, e per contrari mor o pereix tot si no és llaurada.	El sarmiento o vinya nueva toma soberano cersçimiento si muchas vezes es labrada, e por el contrario muere o peresçe súbitamente sino es labrada e bien construyda.

Els nexes modals, tot i que la majoria són introduïts per *sicut*, tal com veurem a continuació, els hem volgut incloure també dins de la classificació d'*ut*. Les oracions modals en què es fa referència a passatges anteriors, *sicut supra dixi*, o als costums anteriors, *sicut mos est*, queden eliminades a la traducció de Saiol (1.5.6, 1.9.5 i 1.24) excepte l'1.12. Així doncs, a la versió del protonotari queden pocs rastres d'aquestes oracions subordinades:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5.6	tamen propter seminum differentiam saepe necessaria, maxime, <i>sicut supra dixi</i> , eligendus est pinguis ac resolutus ager, qui minimum laborem petit, fructum maximum reddit.	Emperò, per rahó de diverses sements que hom hi acostuma de variar, ço és, hun any huna sement, altre any altre sement, és millor cosa que hom elegeixca camp o terra que sia grassa e no massa fort, mas de bon llaurar, e que no requer gran treball, ne grans desplahers, e que reta habundantment.	Empero por razón de diversas simientes que hombre y acostumbra de variar, conviene a saber, un anyo una simiente, otro anyo otra simient, es mejor cosa que hombre escoja campo o tierra que sea grassa e non mucho fuerte, mas de buen labrar, e que non requiera gran trabajo nin grant espensa, que rienda abundantemente los

			fructos.
1.9.5	sed si aestiuae mansiones sunt, orientem solstitialem et partem septentrionis aspiciant et uel testaceum, <i>sicut supra diximus</i> , accipiant pauimentum uel marmora uel tesseras aut scutulas, quibus aequale reddatur angulis lateribusque coniunctis. si haec deerunt, supra marmor tusum cernatur aut harena cum calce inducta leuigetur.		E qu'el pavimento sea semblant del primero, coviene a saber, de tejas picadas o rajolas picadas, e de calçina, e de marbre, e de piedras quadradas o de piedras redondas. Assí enpero qu'el pavimento quede igual aplanadas todas las orillas o los lugares vazíos del pavimento. E sy las dichas cosas fallesçen que non las podrás aver, picarás del marbre e çernerlo has con çedaço o arena çernida e mezclada con calçina a manera de mortero primo e aplanarás lo trespol o el pavimento.
1.12	deinde ut partes temporibus diuisas, <i>sicut supra dixi</i> , congruis partibus offeramus	Aprés que les cases o cambres sien deputades <i>segons</i> que damunt <i>he dit</i> .	Después que las casas o cámaras sean diputadas <i>segund que de suso es dicho</i> en otro capítulo.
1.24	in quibus a quattuor partibus fenestrellae, <i>sicut mos est</i> , breuissimae fiant,	Y deu tenir finestres giques a tots los quatre vents que solament ne puguen entrar y exir los coloms.	E en la parte de suso deve aver a quatro partidas finiestras chicas que solamente puedan entrar e salir las palomas.

2.5.8. Si

Les oracions condicionals són comunes a la sintaxi de Pal·ladi. El que no resulta tan comú és que Saiol no les tradueixi, i per aquest motiu analitzarem els pocs passatges on hem observat aquesta no traducció de l'estructura condicional.

Al primer cas (1.2) opta per reduir i fer més sintètica la traducció, i és per aquest motiu que desapareix el valor condicional. D'altra banda, a l'exemple 1.5.4 prescindeix totalment de la conjunció *si*, i al 1.6.11 tradueix la conjunció condicional com una oració temporal. Finalment, a l'1.28.2 la traducció queda alterada amb la incorporació d'informació que no és present a Pal·ladi:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.2	dicendum autem nobis est, <i>si diuina fauerint</i>	Donchs, nosaltres havem de dir ab la ajuda de Déu, de tota llauró o agricultura	Pues, nos devemos dezir con el adiutorio de Dios, de toda labraçión o agricultura
1.5.4	uineis quoque utilem per haec signa cognoscis: <i>si</i> coloris et corporis rari aliquatenus atque resoluti est, <i>si</i> uirgulta, quae protulit leuia, nitida, procera, <i>fecunda sunt</i> .	La terra que és bona per a vinya té aquestos senyals: que sia espessa, hun poch de color e de cors; e que sia de bon cavar; e que los arbres que s'i fan sien drets, plans e lisos.	La tierra que es buena para vinya ha aquestos senyals: que sea espesa un poco de color e de cuerpo; e que sea de buen cavar e menear; e que los árboles que se y fazen sean derechos planos e lisos.
1.6.2	locis frigidis a meridie	Les vinyes deuen ésser	Las vinyas deven ser

	uineta ponantur, calidis a septentrione, temperatis ab oriente uel, <i>si necesse sit</i> , occidente.	plantades en los llochs frets vers lo migjorn. Y en los llochs calents les deuen plantar vers la tremontana; y en los llochs temprats vers lo sol ponent.	plantadas en los lugares fríos faza el medio día. En los lugares calientes las deve hombre plantar faza la tremuntana; en los lugares temprados faza el sol saliente.
1.6.11	fossorem <i>si</i> apertus uitis oculus <i>uiderit</i> , caecabitur spes magna uindemiae	La vinya deu ésser cavada mentres que lo borró del çep o de la sarment és tancat, ço és, abans que comensa gitar gema.	La viña deve ser cavada de mientras que la borra de la çepa o del sarmiento es çerrado, conviene a saber, antes que non comience a echar yema.
1.28.2	fabā leuiter torrefacta in libidinem prouocantur, <i>si</i> eis quinto quoque die tepida <i>praebeatur</i> .	Mijant febrer comensen y a requerir faves torrades y que sien moltes y après que sien cuytes com a fava. Y que·ls done hom çebes hun poch calentes, los fan molt escalfar en luxúria y triar-se ab les femelles. Y deu-los hom donar aquesta fava aytal tebea de cinch en cinch dies.	En medio de febrero escomiençan a esclafar e a requerir favas turradas e que sean muchas, e después que sean cochas como a favas. E que les de hombre çebollas que sean un poco calientes, que los escalfan mucho a luxuria e criarse con las pagas fembras. E déveles hombre dar a comer aquesta fava así tibia de çinco en çinco días seys ataçi.

2.5.9. Tendència al polisíndeton

Observem com el mecanisme més habitual per traduir els llargs períodes és l'ús de la conjunció coordinada copulativa *e*. Moltes vegades, l'ús del nexa copulatiu té un valor pleonàstic o expletiu a la traducció de Ferrer.

Cal destacar el passatge 1.11, ja que per resoldre la sintaxi oracional opta per anar utilitzant el nexa copulatiu sense funció connectiva ni conjuntiva, i d'aquesta manera trenca l'estil de Pal·ladi: *y pots-les [...], y sobre aquell posaràs [...], y com açò hauràs fet [...], y regoneixeràs [...], y tornaràs-hi altra cuberta. [...], y après que*. També als passatges 1.13 i 1.15 observem el valor expletiu de la conjunció copulativa. Per tal d'analitzar millor el passatge 1.15, a manera d'exemple podem veure com funciona la conjunció copulativa amb valor pleonàstic: *y com comensarà a sequar [...], y après tu hi posaràs [...], y a la tercera vegada tu hauràs [...], y tornaràs-ne a passar [...], y com la pols del marbre començarà a sequar [...], y sia altra vegada posada [...], y conserva [...]*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.15	Calidis, maritimis, siccis, apricis, campestribus locis omne opus uinearum maturius inchoetur;	Com volràs plantar vinyes en llochs plans, prop de marítima, o en llochs sechs o en llochs temprats, tu hi	Como querràs plantar vinyas en lugares llanos çerca de marítima, o en lugares secos o en lugares temprados, tú y

	<p>frigidis, mediterraneis, umidis, opacis, montanis locis tardius. quod non solum de mensibus aut diebus dixerim, sed horis operandi.</p>	<p>deus començar. <i>E</i> en llochs frets que són enmig de dues terres o en llochs de muntanya o en llochs humits o en llochs ayguosos, deu hom començar més tart a plantar les vinyes. <i>E</i> no solament se deu açò entendre dels mesos e dels dies. Ans encara se seu entendre de les ores del dia; quasi que si s'esdevé que en temps tarda hom haia a plantar vinya en lloch calent o temprat o prop marítima, que hom y deu llavorar en les primeres hores del dia, <i>e</i> en los llochs frets e humits en les darreres hores del dia qualsevol obra de llauró, ço és, cavar, llaurar, sembrar, podar e plantar o altre qualsevol acte.</p>	<p>deves começar temprano. <i>E</i> en los lugares fríos que son en medio de dos tierras o en lugares de montaña o en lugares humidos o en lugares aguosos, deve hombre començar más tarde a plantar las viñas. <i>E</i> non solamente se deve aquesto entender de los meses e de los días. Mas aún se deve entender de las horas del día; quasi que quiera dezir que si se acaesçe que en tiempo tarda hombre a plantar vinya en lugar caliente o temprado o cerca de marítima, que hombre y deve trabajar en las primeras horas del día, <i>e</i> en los fríos en las çagueras horas del día qual se quiera lavor, conviene a saber, cavar, labrar, sembrar, podar o plantar o otro qual se quiere acto.</p>
1.8.2	<p>si solida et constricta inuenietur argilla, quinta uel sexta pars altitudinis eius quae supra terram futura est fundamentis deputetur. <i>quod si</i> terra laxior fuerit, modo maioris altitudinis obruantur, donec munda sine rudum suspicione occurrat argilla. quae <i>si</i> omnino desit, quartam mersisse sufficet.</p>	<p>Emperò si la terra serà argilosa e molt ferma, deuen fer que los fonaments hagen de fondo davall terra la sinquena o sisena part que les parets de la casa hauran en alt. <i>E si per ventura</i> la terra serà sablonosa o arenosa, ço és que no serà axí fort com argila, deuen fer los fonaments tan fondos fins que troben argila ferma sens pedres, ço és que no y haia tortorana que és argila mesclada ab pedres. <i>E si per ventura</i> no troban argila soluta, llavors basta que los fonaments entren davall terra la quarta part de la altesa de la casa y no res menys.</p>	<p>Empero sy la tierra será arzillosa e mucho enferma, debes fazer que los fundamentos ayan de fondura de yuso de la tierra la quinta o la sexta parte que las paredes de la casa aurán de alto. <i>E sy por aventura</i> la tierra será sableza o arenosa, conviene a saber que non será assí fuerte como la arzillosa, debes meter los fundamentos tanto fondos fasta tanto que falles arzilla firme menos de piedras, conviene a saber que non aya arzilla mezclada con piedras. <i>E sy por aventura</i> non fallarás arzilla o otra firme suelta, la vegada basta que los fundamentos entren de yuso de tierra la quarta parte de la altura de la casa e non res menos.</p>
1.11	<p>quod si latericios parietes in praetorio facere uolueris, illud seruare debes, ut perfectis parietibus in summitate, quae trabibus subiacebit, structura testacea cum coronis prominentibus fiat sesquipedali altitudine, ut si corruptae tegulae aut imbrices fuerint, parietem non possint penetrare perpluuia. <i>deinde</i> prouidendum est, ut siccis</p>	<p>Si vols obrar de parets de terra o tàpies cové que sien ben cubertes per dupte de la pluja, en altra manera no's porien conservar. <i>Y</i> pots-les conservar en la tal manera que en la sobirana part de la paret tu posaràs bon morter ab calç y arena. <i>Y</i> sobre aquell posaràs teules o raioles que ixquen més avant de la paret e pluja no puga passar les teules, ne corrompre la tàpia. <i>Y après</i> que les parets seran çeques,</p>	<p>Si quieres obrar paredes de tierra o tapias conviene que sean bien cubiertas por dubda de pluvia, en otra manera non se podrían conservar. <i>E</i> puedes las conservar en tal manera que en la soberana parte de la paret tú meterás buen mortero con calçina e arena. <i>E</i> sobre aquel meterás tablas o ladrillos que salgan más delante de la paret. <i>E</i> sobre aquellas meterás mortero en goso de un pie, por tal que las aguas e pluvia non puedan pasar las tablas nin</p>

	et asperatis parietibus latericiis inducatur tectorium quod umidis ac leuibus adhaerere non poterit, et ideo tertio eos prius debebis obducere, ut tectorium sine corruptione suscipiant.	llevaràs-ne aquella cuberta. <i>Y</i> regoneixeràs si la pluja a fet dampnatge a les parets, <i>y</i> tornaràs-hi altra cuberta. <i>Y</i> com açò hauràs fet dues vegades a cap de algun temps, tu poràs posar segurament lo treginat o payment o cuberta de la casa, puix sies segur de les tàpies.	corromper la tapia. <i>E después</i> que las paredes serán secas e duras, llevaràs aquella tapia cubierta. <i>E</i> reconocerás si la lluvia ha fecho dapnatge a las paredes <i>e</i> tornarás <i>y</i> otra cubierta. <i>E</i> como aquesto aurás fecho dos vegadas e acabo de algunt tiempo tú podrás meter segurament el traginat o pavimento o cobertura de la casa que aurás fecha nueva, pues eres seguro de las tapias.
1.13	itaque aut tabulis faciemus aut cannis hoc genere. asseres ligni Gallici uel cupressi directos et aequales constituemus in eo loco ubi camera facienda est, ita ordinatos, ut inter se sesquipedalis mensura sit uacua. <i>tunc</i> eos catenis ligneis ex iunipero aut oliua aut buxo aut cupresso factis ad contignationem spendemus et binas inter eos perticas dirigemus tomicibus alligatas.	Emperò en la vila cobra hom les cambres e de teules o de canyes. <i>Y</i> deu-se fer en tal manera que hom met les bigues dretes. <i>Y si</i> <i>y</i> deu haver payment, no deu haver de huna biga a altra mes de mig peu. <i>Y après</i> que les bigues seran meses en les parets, deu-les hom travar ab cabirons o fusts de ginebre o de olivera. <i>Après</i> sobre los cabirons met hom perges grans de dos en dos <i>y</i> clava-les hom.	Empero en la villa cubre hombre de tablas o de canyas. <i>E</i> deve se fazer en tal manera que hombre mete de las vigas derechas. <i>E sy</i> deve aver sostre, ço es pavimento, no deve aver de una viga a otra más avant de medio pie. <i>E después</i> que las vigas sean puestas en las paredes, dévelas hombre travar con cabirones e tiniello o tochos de enebro o de olivera o de box o de çiprés que mete hombre sobre las vigas. <i>E después</i> sobre aquellos cabirones mete hombre parges grandes de dos en dos e clávalos hombre que tengan firme los cabirones.
1.15	parietum uero tectura sic fiet fortis et nitida: prima trullis frequentetur inductio; <i>cum</i> siccari coeperit, iterum inducatur ac tertio. <i>post</i> haec tria coria ex marmore grano cooperiatur ad trullam. quae inductio ante tam diu subigenda est, ut rutrum, quo calx subigitur, mundum leuemus. haec quoque marmoris grani inductio <i>cum</i> siccari incipiet, aliud corium subtilius oportet inponi. sic et soliditatem custodiet et nitorem.	Sobre les parets de la casa o cambra faràs posar de la calç damunt dita. <i>Y</i> sobre lo payment <i>y</i> ab la paleta acostumada tu ho aplanaràs. <i>Y com</i> comensarà a sequear altra vegada <i>y après</i> tu hi posaràs altra cuyrada de calç. <i>Y</i> a la tercera vegada tu hauràs marbre piquat <i>y</i> pulverisat <i>y</i> escamparàs sobre la paret o sobre lo payment. <i>Y</i> tornaràs-ne a passar la paleta tantes vegades fins que l'ordre, ab què aporten la calç en Ytàlia, posat sobre lo payment se'n lleve tot net. <i>Y com</i> la pols del marbre començarà a sequear és mester que de aquella mateixa pols <i>y</i> sia altra vegada posada subtilment <i>y</i> conserva molt la obra <i>y</i> la blancor.	Sobre las paredes de las casas o cámaras faràs meter de la calçina de suso dicha. <i>E</i> sobre el pavimento e con la planeta acostumbrada tú lo faràs bien alisar e aplanar. <i>E como</i> començarà a secar otra vegada e otra, tú <i>y</i> faràs meter otro lecho de la calçina. <i>E</i> a la tercera vegada tú auràs mármol picado e polvorizado e lançarne has sobre la planeta o la espargaràs sobre la paret o sobre el pavimento. <i>E</i> tornaràs a pasar la planeta tantas vegadas fasta tanto que el odre, con el qual lievan la calçina en Ytalia, pasado sobre el pavimento sende tire todo limpio. <i>E como</i> el polvo del marbre <i>y</i> será otra vegada metido suptilmente, tal conserva mucho la obra e la blancor.

2.6. Estil

Cassiodor, a les seves *Institutiones*, fa una valoració dels agrònoms llatins, entre els quals trobem Pal·ladi. Qualifica l'estil d'aquest autor i dels seus dotze llibres com a *facundissimus* i amb una *planissima lucidatione*. El primer terme fa referència a la correcció en què està escrit, mentre que el segon explica la facilitat i claredat de l'escriptura de l'agrònom llatí. Som davant d'una prosa sòbria, sense ornaments, que vol ser entesa com literatura tècnica, és a dir, una obra pràctica que té com a finalitat el bon funcionament del camp³⁴⁵:

Quod si huius studii requirantur auctores, de hortis scripsit pulcherrime Gargilius Martialis, qui et nutrimenta holerum et uirtutes eorum diligenter exposuit, ut ex illius commentarii lectione praestante domino unusquisque et saturari ualeat et sanari; quem uobis inter alios codices reliqui. Pari etiam modo in agris colendis, in apibus, in columbis necnon et piscibus alendis inter caeteros Columella et Aemilianus auctores probabiles extiterunt. Sed Columella sedecim libris per diuersas agriculturae species eloquens ac facundus illabatur, disertis potius quam imperitis accommodus, ut operis eius studiosi non solum communi fructu, sed etiam gratissimis epulis expleantur. Aemilianus autem facundissimus explanator duodecim libris de hortis uel pecoribus aliisque rebus planissima lucidatione disseruit, quem uobis inter alios lectitandum domino praestante dereliqui.³⁴⁶

El pròleg de l'*O.A.* de Pal·ladi, *De praeceptis rei rusticae* (1.1), ens serveix com a punt de partida per analitzar quines són les seves intencions. La presentació que fa de l'obra és breu i concisa. La voluntat primera és criticar les obres agronòmiques anteriors i, de manera implícita, la de Columel·la, en què l'estil, carregat de figures retòriques, impedia, segons Pal·ladi, als *rusticis* comprendre el contingut de la matèria. Cal destacar com parodia de manera brillant els seus antecessors, tot recordant que s'està excedint en la presentació de l'obra. Després d'aquestes línies trobem una enumeració en què ens explica el contingut de l'obra, tot seguint una sintaxi breu i sòbria³⁴⁷:

Pars est prima prudentiae ipsam cui praecepturus es aestimare personam. neque enim formator agricolae debet artibus et eloquentiae rhetoris aemulari, quod a plerisque factum est, qui dum diserte locuntur rusticis adsecuti sunt ut eorum doctrina nec a disertissimis possit intellegi. sed nos recidamus praefationis moram, ne, quos reprehendimus, imitemur.

Dicendum autem nobis est, si diuina fauerint, de omni agricultura et pascuis et aedificiis rusticis secundum fabricandi magistros et aquae inuentionibus et omni genere eorum, quae uel facere uel nutrire oportet agricolam ratione uoluptatis et fructus, suis tamen temporibus per

³⁴⁵ MARTIN, R., "Introduction", a: PALLADIUS, *Traité d'agriculture livres I et II*, París: Les Belles Lettres, 2003, p. XLIV.

³⁴⁶ CASSIODORUS, *Institutiones*, XXVIII.

³⁴⁷ *Ibidem*, p. XXXIX-XL.

uniuersa distinctis. sane in pomis hoc seruare constitui, ut eo mense, quo ponenda sunt singula, cum sua omni exequar disciplina.³⁴⁸

Per la seva part Ferrer Saiol, tal com explica al proemi de la traducció, és també conscient de l'estil de Pal·ladi. El manuscrit català descriu el següent: *copilà e ordenà lo present libre, en latí, ben curt e breu y molt soptil*; mentre que el castellà utilitza més adjectius que ens especifiquen millor l'estil pal·ladià: *copiló e ordenó el presente libro en latín, fuerte, corto e breve, e entricado e mucho sutil*. Per tant, és important analitzar fins a quin punt aquesta afirmació només forma part del contingut del pròleg, o bé es veu reflectida a la traducció. Així doncs, a partir d'exemples veurem si Saiol és capaç de mantenir l'estil sobri de Pal·ladi i a la vegada adaptar-lo a la llengua vernacle.

Els exemples que analitzem reflecteixen precisament l'austeritat i l'aspror en l'estil de l'agrònom llatí. En la majoria de casos els connectors textuais són quasi inexistents, i la sintaxi és simple i breu. Per resoldre aquestes dificultats el protonotari opta per unir els diferents sintagmes amb el nexa copulatiu *e* (1.5).

Trobem altres exemples en què la brevetat extrema de l'estil pal·ladià provoca que Ferrer hagi de traslladar el text en llargues perífrasis i amb subordinades inexistents al text canònic llatí. Aquest fet genera que els períodes s'allarguin i desdibuixin la sintaxi de l'agrònom llatí (1.28 i 1.37.4).

En el cas de l'1.35.3, l'aridesa estilística és absoluta i els únics marcadors que ens serveixen per contrastar els canvis oracionals són els encapçalaments introduïts per *aliqui* i *item*. Saiol ho resol traduint-ho per *alguns* o *altres*. Així doncs, no enriqueix l'estil de la traducció i l'empobreix.

Finalment, fixem-nos en el passatge 1.42. Hi observem llargues enumeracions que li són totalment impossibles de traduir seguint el model de brevetat de Pal·ladi. Les diferents explicacions introduïdes per *ço és que* ajuden a la comprensió del lèxic agrícola però desfigurant el text canònic llatí. A més a més, els nexes emprats són els copulatius i converteixen la traducció en una llarga enumeració:

Passatge	<i>O.A.</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5	In terris uero quaerenda fecunditas, <i>ne</i> alba <i>et</i> nuda sit gleba, <i>ne</i> macer sabulo sine admixtione terreni, <i>ne</i> creta sola, <i>ne</i> harenae squalentes, <i>ne</i>	Hom deu considerar la fertilitat de bona terra en tal manera. <i>És a saber que</i> la gleua no sia blanca <i>ne</i> sia nua, <i>ço és</i> sens erbes; <i>e</i> que la mare d'on se llevarà la	Como debes considerar la fertilitat de la buena tierra en tal manera. <i>Es a saber que</i> los terrones non sean blancos <i>nin</i> sea desnuda; conviene a saber, menos de yervas; <i>e</i> que la

³⁴⁸ PALLADIUS, *O.A.*, 1.1.

	ieiuna glareā, ne aurosi pulueris lapidosa macies, ne salsa uel amara, ne uliginosa terra, ne tofus harenosus atque ieiunus, ne uallis nimis opaca et solida, sed gleba putris et fere nigra et ad tegendam se graminis sui crate sufficiens, aut mixti coloris. quae etsi rara sit, tamen pinguis soli adiunctione glutinetur.	gleva no sia pur sabló sens mesclament de terra, ne argila sola, ne arena aspra, ne argila magra, ne sia pedregosa, ne y haia pols arenosa quasi com daurada, ne sia salada, ne fangosa, ne amargosa; ne les pedres sien brescades, ne foradades, ne sia magre; ne sia assituada la terra en lo lloch massa escur; ne sia molt fort la terra. Emperò deuen guardar que la gleva sia podrida o quasi negra e que sia bastant a cobrir-se de erbes; e que hun cove de terra sia bastant a complir lo lloch d'on serà exida, o que sia de color mesclada. E si serà espessa, e tinent lladonchs sia mesclada ab terra grassa.	madre donde se levantará el terrón sea puro sablón menos de mezclamiento de tierra, nin arzilla sola nin arena áspera nin arzilla magra, nin sea pedregosa, nin aya polvo arenoso quasi como color de oro, nin sea salada, nin peçinosa, nin amarga; nin las piedras sean melosas nin foradadas; nin sea flaca, nin sea situada la tierra en lugar mucho obscuro; nin sea mucho fuerte la tierra. Mas debes guardar que el terrón sea podrido o quasi negro e que sea bastante a cubrirse de yervas; e que un cuévano de tierra sea bastant e complir el lugar donde será sallida, o que sea de color mezclada. E si será espesa e teniendo la vegada sea mezclada con tierra gruesa.
1.28	Pauones nutrire facillimum est, nisi eis fures aut animalia inimica formides. qui plerumque per agros uagati sponte se pascunt pullosque educunt. altissimas uespere arbores petunt. una his cura debetur, ut incubantes per agrum feminas, quae hoc passim faciunt, a uulpe custodias. ideo in insulis breuibus meliori sorte nutriuntur.	Leugera cosa és nodrir pagos puix hom no haia por de ladres ni altres bèsties qui ls façen mal. Si hom los deixa anar per los camps a llur guisa, ells, per si mateixos, se procuren de menjar. Y per semblant manera nodrexen los llurs polls o fills. Als vespres requiren que's joquen en arbres alts y grans. Y quant los pagos coven los ous per los camps deu hom provehir que los volps o guineus no'ls puguen noure. Y per tal se nodreixen millor en ylles poques circuydes de aygua.	Ligera cosa es criar pagos, pues que hombre non aya miedo de ladrones nin de otras bestias que les fagan mal, asý como lobos o raposos e semejantes. Si hombre los dexa andar por los campos a su guisa, ellos, por sy mesmos se fartan e se procuran el comer. E por semejante vía crían sus hijos. A la noche se requiere que duerman en árboles grandes e altos. Quando los pagos fazen huevos por los campos deve hombre proveer que las raposas non les puedan nozer. E por tal se crían mejor en islas pequenyas çercadas de agua.
1.35.3	Contra erucas semina quae spargenda sunt semperuiui suco madefiant uel erucarum sanguine. cicer inter olera propter multa portenta serendum est. aliqui cinerem de fico super erucas spargunt. item squillam uel in horto serunt uel certe suspendunt. aliqui mulierem menstruantem nusquam cinctam solutis capillis nudis pedibus contra erucas et cetera hortum faciunt circumire. aliqui fluuiales caneros	Contra les orugues deu hom remullar los sements que hom çembra que acostumen de mesclar les orugues en such de alga o de bova que's fan en les basses, o en la sanch de les orugues mateixes y no'ls poden noure. Alguns són qui posen sobre les orugues çendra de fust de figuera. Altres planten en lo ort esquilla, que és çeba marinera, o pengen per alguns llochs del ort de la dita çeba marina. Altres fan anar per tot l'ort al derredor huna fembra descinta o que no haia	Contra las erugas deve hombre remojar la simiente que hombre siembra que acostumbran de comer las erugas en suco de alga o de bova que se faze en las balsas, o en la sangre de las erugas mesmas e non les pueden nozer. Algunos lançan sobre las erugas çeniza fecha de fust de figuera. Otros plantan en el huerto esquila, que es çebolla marina, o cuelgan por algunos lugares del huerto de la dicha çebolla marina. Otros fazen andar una muger por el huerto aderredor desçenyda o que jamás non aya estada çenyda nin aya trayda çinta.

	pluribus locis intra hortum crucifigunt.	portada correja ne çinta. <i>Altres</i> dihuen que haia de son temps y no port lo cap cubert, mas que vaia en cabells solts y ab los peus descalços y que vaia entorn de l'ort. <i>Altres</i> han molts cranchs de riu y meten-los en astars en sengles fusts y posan-los en diversos llochcs del ort. Los cuyros deu hom sembrar enmig de les cols y de espinchs y de totes les altres erbes per rahó que fan grans senyals y gran profit a les erbes.	<i>Otros</i> dizen que aya de su tiempo e non lieve la cabeça cubierta, synon que ande en cabellos sueltos e con los pies descalços e que ande en torno del huerto. <i>Otros</i> han muchos cranchs de río e métenlos en astados en sendas estacas, e métenlos en diversos lugares del huerto. Los garvanços deve el hombre sembrar en medio de las coles e espinacas e de todas otras ortalizas, por razón que fazen grandes senyales e maravillas e fazen grant provecho a la ortaliza que es en el huerto.
1.37.4	sed ab his apium castris longe sint omnia odoris horrendi, balneae, stabula, coquinae, fusoria. fugemus praeterea animalia quae sunt apibus inimica, lacertos et blattas et his similia. aues etiam pannis et crepitaculis terreamus.	Encara deu hom provehir que prop del abellar no haia olors que sien orribles, <i>ni</i> banys, <i>ni</i> estables, <i>ne</i> fosines de argent, ni del vermelló. <i>Encara</i> deuen esquivar dels abellars tots los animals qui·ls fan dampnatge, axí com serguantanes y altres animals. <i>Encara</i> deu hom lunyar <i>dels abellars los abellerols y altres</i> oçells, <i>qui·ls acostumen de menjar</i> , ab espaventalls de draps y ab brogit de pedres.	E aún deve hombre proveer que çerca del colmenar non aya olores que sean orribles, <i>nin</i> vanyos, <i>nin</i> establos, <i>nin</i> fusiones de plata o de vermellón. <i>E aún</i> deven lançar de los colmenares todos los animales que les fazen dapno, asý como son lagartos e lagarteznas, e otras semejantes a aquestas. <i>E aún</i> deve hombre lançar e alunyar <i>de los colmenares los abelleros e otras aves que acostumbran comérselas</i> con espantajos de trapos o con roydo de piedras.
1.42	instrumenta uero haec, quae ruri necessaria sunt, paremus: aratra simplicia uel, si plana regio permittit, aurita, quibus possit contra stationes umoris hiberni sata celsior sulcus adtollere; bidentes; dolabras; falces putatorias, quibus in arbore utamur et uite.	Los ferraments o aparellaments necessaris a llauró són <i>que hom primerament haia</i> aradres simples, <i>ço és que no hagen grans orelles</i> . <i>Emperò</i> si la regió o província és règeu plana y encomada, que no puguen ben exir les aygües de les pluges que hi cahen en temps d'ivern. <i>Ladonchs deu hom fer</i> aradre ab dobles orelles, <i>ço és que hagen grans orelles, per manera que façen gran solch y que giten la terra del solch alt</i> . <i>En aquella terra que l'aradre gitarà alt, tu sembraràs ta llavor, perquè és mester que·ls solchs sien clars</i> . <i>E los solchs en temps d'aygües y de pluges recolliran les aygües que no poran noure als sembrats, axí com se fa en les parts de Llobardia, que fan grans aladres ab grans ales y</i>	Los instrumentos o aparellamientos o ferramientas nesçesarias a la labor son <i>que hombre primeramente aya</i> aradros simples, <i>es a saber que non ayan grandes orejas</i> . <i>Empero</i> sy la regiön o proviñcia es mucho llana y encomada o enclinada, que non puedan bien sallir las aguas de las pluvias que ay cahen en tiempo de invierno. <i>La vegada puede e deve hombre fazer</i> aradro con dobles orejas, <i>es a saber que aya grandes orejas, por manera que faga grant surco e que lance la tierra del surco alto</i> . <i>E en aquella tierra que el aradro lançará alto, tú sembraràs tu llavor, porque es menester que los surcos sean claros</i> . <i>E los surcos en tiempo de aguas e de pluvias recojerán las aguas que non podrán nozer a los sembrados, asý como se faze en las partidas de Lombardia, que fazen grandes aradros con</i>

		<p>orelles, y tiren-les tres o quatre parelles de bous, y fan gran vall. Y la terra del vall giten sobre'l lloch que deuen sembrar y roman alt. Encara deu haver en la torra o casa de fora destrals que tallen a dos caps; y podadors per a podar los çeps y los arbres; y falçes que sien abtes per a segar lo blat.</p>	<p>grandes alas o orejas, e tíranlos tres o quatro pares de bueyes, e fazen grant valle. E la tierra del valle echan o lançan sobre el lugar do deven sembrar e queda alto. E aún deve aver en la torre o casa de fuera destrales que corten a dos cabos; e podadoras para podar las çepas e los árboles; e foçes que sean aptas para segar los trigos.</p>
1.42.2	<p>item messorias uel fenarias; ligones; lupos, id est serrulas manubriatas minores maioresque ad mensuram cubiti, quibus facile est, quod per serram fieri non potest, resecano trunco arboris aut uitis interseri; acus, per quas in pastinis sarmenta merguntur; falces a tergo acutas atque lunatas; cultellos item curuos minores, per quos nouellis arboribus surculi aridi aut extantes facilius amputentur</p>	<p>y dalls per a segar la erba o fe, y càvechs grans y gichs. Encara hi deu haver serres giques y grans que hagen sengles mànechs a manera de surrichs que serveixquen a serrar los tronchs y les branques dels arbres y dels çeps que hom volrà empeltar y que no sien maiors de hun colze. Encara deu hom haver estaques de fust ab cap de ferro aguts, ab què puga hom plantar los mallols o çeps en los llochs llaurats. Encara deu hom haver podadores de dos talls, y coltells voltats que sien gichs, y falçons ab mànechs, ab los quals hom puga tallar dels arbres alguns brots qui·ls fan dampnatge.</p>	<p>E dalles para segar yerva o feno, açadas grandes e açadones. E aún deve y aver sierras pequenyas e grandes que tengan sendos mangos a manera de surrachs que sirvan a cortar o serrar los troncos e las ramas de los árboles e de las çepas que hombre querrá enxerir e que non sean mayores de una vara. E las mayores servirán a los troncos mayores, et las pequenyas servirán a los troncos menores e a las ramas. E aún deve hombre aver estacas de fusta con cabeça de fierro aguda, con que pueda hombre plantar los majuelos o çepas en los lugares laurados. E aún deve hombre aver podadoras que corten delante e de çaga, e cuchillos corvos que sean chicos, e falçones con mangos, con los quales hombre pueda tirar de los árboles algunos brotes nuevos que les fazen dapno e los brotes que y serán secos.</p>

Després d'analitzar aquests passatges podem observar que Pal·ladi trenca amb els seus precedents agrònomicos pel que fa a l'estil. No obstant això, hem de tenir en compte que, tot i la seva aridesa, és curós en l'expressió i acostuma a introduir certes figures retòriques. Els exemples de Moure i Martin sobre aquest aspecte de Pal·ladi ens serveixen per analitzar fins a quin punt Ferrer és conscient de l'existència de les figures estilístiques i a la vegada veure si les recupera³⁴⁹.

El primer exemple que podem analitzar són precisament els verbs que canvien de persona, mode i veu en el passatge 1.35.6. Pal·ladi opta pel joc de persones, per tal

³⁴⁹ MOURE CASAS, A. M., "Introducción", a: *Tratado de agricultura*, pp. 16-23; MARTIN, R., "Introduction", a: *Traité d'agriculture*, pp. 19-20.

de variar el període, que Ferrer no respecta a la traducció. Saiol tampoc té en compte els modes ni les variacions de veu activa a passiva a l'hora de traslladar del llatí al vernacle. A l'1.34.8 el traductor no només no respecta la *variatio* expressada en els complements a l'hora de formar les diferents oracions, sinó que afegeix una sèrie d'informació absent al text de Pal·ladi:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.34.8	frigidis locis autumnalis satio celerior fiat, uerna uero tardior; calidis autem regionibus et autumnalis serior fieri potest et uerna maturior.	<i>Car si la regió serà freda deu sembrar la sement primerenca, ço és aquella que deu sembrar en autumpne, en manera que senta del temps y de la calor del estiu. Y la sement que deu sembrar en la primavera, si és la regió freda, vol-se sembrar semblantment pus tardana, ço és, pres l'estiu. En les regions calentes les sements que-s deuen sembrar en autumpne deu hom sembrar més tart. Y aquelles que-s deuen sembrar en la primavera se deuen sembrar primerenques.</i>	<i>Ca sy la región será fría, deve sembrar su simiente temprano. E la simiente que deve sembrar en la primavera, sy es la región fría, quiere se sembrar semejantemente más tardana, es a saber, después del estiu. E en las regiones calientes las simientes que se deven sembrar en optonyo deve hombre sembrar más tarde. E aquellas que se deven sembrar en la primavera se deven sembrar más ayná.</i>
1.35.6	Campas, fertur euincere, qui fusticulos alii sine capitibus per horti omne spatium conburens nidorem locis pluribus excitarit. si uitibus consulemus, alio trito falces putatoriae feruntur ungentae. nasci quoque prohibentur, si circa arborum uel uitium crura bitumen et sulfur incendas uel si ablatas de horto uicino campos aqua excoquas et per horti tui spatia uniuersa diffundas.	Campas ho vèrmens que-s fan en los ortos, com són orugons, crema dels allases, ço és dels cors dels alls menys dels caps, en molts llocs del ort. Val molt contra les campas y pulgó e oruges y altres bèsties damunt dites. <i>Molt profitosa cosa y bon conçell</i> , que·ls podadors quant <i>deuran</i> podar les vinyes s'enbuten ab alls piquats, y açò ha molt gran virtut y amagada. Si hom crema sofre y bitumen, ço és, pedra o terra de que-s fa lo guix, encara que no alla pròpia natura lo bitumen més semblant y que hom ne pos prop de la calç dels arbres y dels çeps, no y leixen fer formigues ne dels altres vèrmens. Encara si prens dels vèrmens del ort de ton vehí hi·ls <i>fas coure</i> en aygua. Y de aquella tu <i>faràs escampar</i> per tot lo seu ort, no·t poran noure ni fer dampnatge a les tues plantes.	Contra las orugas que se fazen en los huertos, quema las allaças, es a saber las colas de los ajos menos de las cabeças en muchos lugares del huerto. E vale mucho contra aquellas e contra el pulgón e otras bestias de suso dichas. <i>Muy provechosa cosa e buen consejo es</i> que los podadores quando aurán a podar las vinyas que <i>untan</i> las podaderas con ajos majados, e aquesto ha grant virtut e amagada. Si hombre quema sofre e betum, es a saber, piedra e tierra de que se faze el grux, ya se sea que non sea de aquella propia natura el betum sy no semblant, e que hombre lo meta çerca de las rayzes de los árboles e de las çepas, non dexan fazer formigas nin otros gusanos. E aún sy tomas de las erugas o gujanos del huerto de tu vezino e los <i>fazes cozer</i> en aygua. E de aquella tú <i>faràs lançar</i> por todo el su huerto, non te podrán nozer nin fazer danyo a las tus plantas.

A continuació, cal destacar cinc passatges (1.17.2, 1.28.6, 1.29.2, 1.37.4 i 12.13.4) que tenen un marcat to poètic poc comú a l'obra de Pal·ladi. A l'1.28.6 s'equiparen les crestes de les cries dels paons al creixement de les primeres dents d'un infant. Aquesta descripció és parcialment ben traduïda per Ferrer, tot i que uneix *denticuli* amb *tumentes*. A l'1.37.4 no és gens meticulós a l'hora de traduir el passatge poètic sobre el guardià de les abelles. Converteix el passatge en una simple descripció de les qualitats que ha de tenir un apicultor. En el cas següent (1.17.2) Saiol no entén correctament el terme *hospitium*, i per tant deforma totalment la traducció llatina i abandona el to marcadament poètic. A l'1.29.2 es rebutja l'estil del text llatí i s'opta per una solució molt més senzilla i sense cap mena de lirisme. En canvi, cal tenir en compte que el 12.13.4 és l'únic cas en què es manté força l'estil poetitzant, ja que la traducció no resulta difícil per a ell:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.17.2	<i>aquae praebeatur hospitium</i>	Y per tal és necessari que abans que y entre l'aygua, la habitació, ço és, les parets y lo solament sien ben sechs.	E por aquesto es nesçesario que antes que noy entre el agua, la habitación que es las paredes e el solar sean bien fechos
1.28.6	Maximum illis periculum est, cum incipit crista produci: <i>nam patiuntur languores infantum similitudine, cum illis tumentes gingiuas denticuli aperire nituntur.</i>	Quant los polls dels pagos començen a metre les crestes, passen gran perill, <i>semblant dels infants petits quant los ixen les dents que-ls infl[e]n les ginives.</i>	Quando los pollos de los pagos comiençan a haver las crestas, pasan grant peligro, <i>semejante de los infantes chicos quando les comiençan a nasçer dientes qual se les hinchan las enzias.</i>
1.29.2	<i>tricesimus dies maturos pullos in lumen emittet</i>	E deus saber que los ous de la faysana són perfectament covats y madurs al XXX dia après que la <i>hauràs comanat</i> a la gallina.	E debes saber que los huevos de la faysana son perfectamente enpollados e maduros al XXX día después que los <i>auràs dado</i> a la gallina.
1.37.4	<i>Purus custos frequens et castus accedat habens noua aluearia praeparata quibus excipiat exanimum rudis iuuentus.</i>	Encara deu hom provehir que aquell qui guarda o regoneix les cases de les abelles sia home net de persona y ben cast, y que no haia coneguda fembra carnalment per II o III dies <i>quant deuran regonèxer les cases de les abelles.</i>	E aún deve hombre proveer que aquel que guarda o reconosçe las casas de las abejas sea hombre fuerte e limpio de persona e bien casto, e que non aya cognosçido fembra carnalmente por dos o por tres días <i>quando deurá reconosçer las casas de las abejas.</i>
12.13.4	<i>Deinde ubi flexo iam die ardor infringitur et solum primo imbre uespertini roris humescit gregem reuocemus ad pascua.</i>	Aprés, puix lo sol començarà a declinar y <i>lo ros començarà de caure sobre la terra</i> , llavòs tu deuràs metre en la pastura tot lo bestiar y que pasturen a lur guisa.	Después que el sol començarà a declinar e <i>el roçio començarà a caher de suso de la tierra</i> , la vegada tu debes meter en la pastura todo el montón de las ovejas o del bestiar e que pazcan a su guisa.

A l'obra de Pal·ladi no hi falten personificacions (1.33.2, 5.4.3, 7.2.2 i 10.14). L'única que es manté indemne a la traducció és la del passatge 5.4.3, mentre que a la resta són inexistent. Cal destacar que aquesta personificació només es conserva a la versió castellana, ja que a la catalana s'obvia:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.33.2	<i>limus, quem scaturiens aqua uel fluuii incrementa respuerint.</i>	<i>Quant als prats més los aprofiten los fems que són freschs, ço és que no sien podrits, car més habunden de erbes.</i>	<i>E quanto a los prados más aprovecharán los estiércoles frescos, es a saber que non sean podridos, car mas habundan en yervas.</i>
5.4.3	<i>si arbor haec tristis est, ferrea strigili subrasa hilarior fiet</i>	<i>Si lo tronch del ginjoler o les branques no tenen aquella verdor que deuen, ab hun ferro que haia dents, axí com strichol, poràs-li llevar gran partida de la scorça.</i>	<i>E sy el árbol o la canya o las ramas del açufeyfo son tristes, que no tienen aquella verdura que deuen, con un fierro que aya dientes, así como almohaça, le podràs tirar grant parte de la corteza.</i>
7.2.2	<i>spicarum populus maturato rubore flauescat</i>	<i>sàpies que quant les arestes de les espigues del forment equalment rosseiaran</i>	<i>e sepas que quando las aristas de las espigas del trigo igualmente rossejarán</i>
10.14	<i>tubures seremus subole uel nucleis, cuius tenera diligenter nutrir debet infantia</i>	<i>poràs sembrar tumbes que són natura de arbres en la partida de Calàbria o de Roma, mas en estes partides no és coneguda si donchs no són nesples. Y diu lo Pal·ladi que:s poden-se plantar de pinyols o de plantes ab rael, y mentres són tendres volen-se nodrir y tenir a prop.</i>	<i>podràs sembrar tuberas que son natura de árboles en las partidas de Calabria o Roma, mas en aquestas partidas non es conoçida syno sy son por aventura nispolas. E dize Palladio que se pueden plantar de cuescos o de plantas con rayzes, e como son tiernas quiérense diligentemente nodrid e tener açerca.</i>

L'antítesi que trobem al passatge 10.5 no es manté a la traducció. Evidentment, el quiasme, complex per a una llengua romànica i més en prosa, no l'observem en aquest passatge, com tampoc hi és al 10.7. Als exemples 3.24.4 i 7.1, en finalitzar el període trobem una clàusula i una al·literació que Saiol no trasllada a la llengua romànica:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
3.24.4	<i>uellendi sunt thalli adhuc semisicci cum semine et sic in sole siccandi.</i>	<i>La sement de les cols deus collir hun poch vert y deus-la seccar al sol.</i>	<i>La simiente de las coles debes cojer un poco verde, como es medio madura, e debesla secar al sol.</i>
10.5	<i>limoso agro non nascitur: cretam reformidat, amat exilem terram atque rubricam.</i>	<i>Y sàpies que en camp que sia molt humit no y volen nàixer, ni vol argila blanca, mas vol terra magra y leugera.</i>	<i>E sepas que en un campo que sea mucho humido nin limoso non quieren nasçer, nin aman arzilla blanca, sinon tierra magra e ligera.</i>
10.7	<i>putri solo uel pinguibus harenis uel terra</i>	<i>vol terra ben podrida o arena ben graça</i>	<i>requiere tierra bien podrida o arena bien grassa o tierra</i>

	<i>congesticia</i>		<i>ajustadiza</i>
7.1	et cum terra unguis stricta fuerit, <i>spectant solidam siccitatem.</i>	y ab les potes y ungles trapigen bé la era, <i>après leixan-la secar al sol.</i>	e con los pies e unyas pisan bien la era, que non la cale pisar en otra manera, e <i>después déxanla secar al sol.</i>

Hem de ser conscients que, tot i l'ús d'algunes figures retòriques i l'estil cuidat per part de Pal·ladi, el protonotari no els té en compte a l'hora de fer la traducció. Ferrer obvia tota riquesa estilística i resol com pot la traducció, sense respectar l'elegància llatina. Les estructures sintàctiques pal·ladianes queden reduïdes a la mínima expressió i sempre repeteix els mateixos connectors, i d'aquesta manera empobreix la traducció³⁵⁰.

La majoria de períodes són encapçalats pel verb *dever*, normalment en tercera persona del singular, i el pronom *hom* (*deu hom*), amb el mes que s'ha de dur a terme l'activitat agrícola, seguit normalment d'una oració coordinada explicativa. A continuació, trobem una oració adverbial temporal introduïda per un *après que* o bé causal, *car*. El període també pot estar format per una oració consecutiva introduïda per *en tal manera* o una de condicional *per si ventura*, o també per una final, *per tal que*, o fins i tot per una de concessiva *encara que*. Sobre aquestes estructures es formen els diferents períodes. Primerament, veurem les estructures de les versions catalana i castellana sense el contingut oracional, per tal de percebre fins a quin punt es van repetint. A continuació, observarem les estructures acompanyades del llatí i de les dues versions.

1.6.4:

- No deu hom [...] ans més les deu hom [...] llavors deuen
- Non deve hombre [...] antes mas las deve hombre [...] la vegada deven

1.6.12:

- Guarda't que [...] ço és que [...] per tal que
- Guárdate que [...] conviene a saber, que [...] por tal que

1.10.2:

- E si per ventura no [...] llavores
- E sy por ventura non [...] la vegada conviene que

1.13:

- deu hom [...] emperò [...] y deu-se fer en tal manera que hom [...] y si y deu haver [...] y après que [...] après
- deve hombre [...] empero [...] e deve se fazer en tal manera que hombre [...] e sy deve aver [...] ço es [...] e después que [...] e después

1.20:

- deu ésser [...] y que sia [...] ço és que [...] y deu haver [...] en manera que [...] car

³⁵⁰ HAUF, A. G., *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*, pp. XXV-XXVI.

- deve ser [...] e que sea [...] conviene a saber, que [...] e deve aver [...] en manera que [...] ca

1.28.5:

- après deu-los hom [...] car [...] encara los deu hom [...] deu-los hom
- Después déveles hombre [...] ca [...] e aún les deve hombre

1.33:

- deu ésser [...] emperò que sia [...] car [...] per tal com si hi ha [...] primerament [...] après
- deve ser [...] e después [...] ca [...] por tal que sy ay [...] primerament [...] e después

2.3.2:

- Molt se deu hom guardar que [...] en manera que [...] encara quant [...] car deus saber [...] mentre que·s
- Mucho se deve hombre guardar que [...] en manera que [...] aún quando [...] ca debes saber [...] mientras que

2.1:

- En lo mes de janer deu hom [...] y deu-hi hom [...] en manera que [...] y que
- En el mes de enero deve hombre [...] e deve y hombre [...] en manera que [...] e que

2.2:

- En aquest mes deu hom [...] ço és que [...] y deu-los hom guardar
- En aqueste mes deve hombre [...] es a saber que [...] e dévelos guardar que

2.6:

- En la darrerria de aquest mes [...] deu hom [...] y deus saber [...] y ans que [...] car [...] y tantost que les hauràs [...] ans que [...] car [...] encara més deus guardar que [...] car
- En la çagueria de aqueste mes [...] deve hombre [...] e debes saber que [...] antes que [...] ca [...] e tant tost que las auràs [...] antes que [...] ca [...] e aún mas debes guardar que [...] ca

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.4	locis calidis, siccis, apricis, <i>pampinandum non est</i> , cum magis uitis <i>optet operiri</i> . et ubi uineas Vulturnus exurit aut flatus aliquis regionis inimicus, uitem <i>tegamus</i> straminibus uel aliunde quaesitis.	<i>No deu hom llevar</i> los pàmpols de les vinyes en los llochs calents, ne sechs, ne encara temprats, <i>ans més les deu hom</i> cobrir. E en los llochs hon lo llevant o altre vent a acostumat de cremar o noure als sarments, <i>llavors deuen</i> cobrir aquelles ab palla o semblants coses qui·ls defenen del vent.	<i>Non deve hombre tirar</i> los pánpanos de las viñas en los lugares calientes e secos e aún temprados. <i>Antes mas las deve hombre</i> cobrir. E en los lugares en los quales el levante o otro viento ha acostumbrado de quemar o escaldar o nozer a los sarmientos, <i>la vegada deven</i> aquellos cobrir con paja o con semblantes cosas que los defiendan del viento.
1.6.12	modum <i>tene</i> aestimatis facultatibus tuis in adsumptione culturae, <i>ne</i> superatis uiribus excedente mensura turpiter deseras quod arroganter adsumis.	<i>Guarda't que</i> no t'empaches de llaurar moltes terres, <i>ço és que</i> no vulles emparar gran llauró més avant que tes facultats o ton poder basta, <i>per tal que</i> ab vergonya no hages a desemparrar ço que ab ergull e presumpció hauràs començat.	<i>Guárdate que</i> non te empaches de labrar muchas tierras, <i>conviene a saber que</i> non quieras emparar grant lavor más adelante que tu facultat o tu poder no basta, <i>por tal que</i> con vergüenya e con infamia non ayas de desamparrar e dexar aquello que con superbia e presumpción auràs començado.
1.10.2	<i>sed si</i> fossilis harena non fuerit, de fluminibus aut glarea litore aut colligetur.	<i>E si per ventura</i> no trobaràs arena cavadiassa, <i>llavors és</i> menester que hages de la arena dels rius o de la arena de la ribera de la mar.	<i>E sy por ventura</i> non fallaràs arena cavadiça, <i>la vegada</i> conviene que ayas de la arena de los ríos, o de la arena de la ribera de la mar.

1.13	<p>cameras in agrestibus aedificiis ex ea materia <i>utilius erit</i> formare quae facile inuenietur in uilla. <i>itaque</i> aut tabulis faciemus aut cannis hoc genere. asseres ligni Gallici uel cupressi directos et aequales constituemus in eo loco ubi camera facienda est, <i>ita</i> ordinatos, <i>ut</i> inter se sesquipedalis mensura sit uacua. <i>tunc</i> eos catenis ligneis ex iunipero aut oliua aut buxo aut cupresso factis ad contignationem suspendemus et binas inter eos perticas dirigemus tomicibus alligatas.</p>	<p>En los masos o cases que són fora la vila <i>deu hom</i> fer les cubertes de les cambres, ço que hom troba pus llaugerament. <i>Emperò</i>, en la vila cobra hom les cambres e de teules o de canyes, y <i>deu-se fer en tal manera que hom</i> met les bigues dretes. <i>Y si y deu haver</i> payment, no deu haver de huna biga a altra més de mig peu. <i>Y après</i> que les bigues seran meses en les parets, deu-les hom travar ab cabirons o fusts de ginebre o de olivera. <i>Après</i> sobre los cabirons met hom perges grans de dos en dos y clavales hom.</p>	<p>En los masos o casas que son fuera la villa <i>deve hombre</i> fazer las cubiertas de las cámaras de aquello que hombre falla más ligeramente. <i>Empero</i> en la villa cubre hombre de tablas o de canyas, e <i>deve se fazer en tal manera que hombre</i> mete de las vigas derechas. <i>E sy deve aver</i> sostre, <i>ço es</i> pavimento, no deve aver de una viga a otra más avant de medio pie. <i>E después que</i> las vigas sean puestas en las paredes, dévelas hombre travar con cabirones e tiniello o tochos de enebro o de olivera o de box o de çiprés que mete hombre sobre las vigas. <i>E después</i> sobre aquellos cabirones mete hombre parges grandes de dos en dos e clávalos hombre que tengan firme los cabirones.</p>
1.20	<p>olearis cella meridianis <i>sit</i> obiecta partibus et contra frigus munita, ut illi per specularia <i>debeat</i> lumen admitti. <i>ita</i> et operas quae hieme futurae sunt nullus algor inpediet, et oleum, cum premetur, iutum teporibus frigore non ualebit adstringi.</p>	<p>La casa hon és lo trull en què's fa lo oli <i>deu ésser</i> posada en esguart del migjorn y <i>que sia</i> ben defesa de tot fret, <i>ço és que</i> lo vent tremuntanal no li puga noure. <i>Y deu haver</i> de la part del migjorn spilleres per les quals la casa reba claror, <i>en manera que</i> lo vent septentrional no puga embargar la obre de l'oli. <i>Car</i> lo fret embarga molt, que la pasta de les olives no's pot bempembre.</p>	<p>La casa do es el trullo en que se faze el olio <i>deve ser</i> posada cara medio día e <i>que sea</i> bien defendida de todo frío, <i>conviene a saber que</i> el viento de la tramuntana non le pueda nozer. <i>E deve aver</i> de la parte de medio día finiestras por las quales la casa resçiba claror, <i>en manera que</i> el viento septentrional non pueda embargar la obra del olio. <i>Ca</i> el frío destorba mucho, que la pasta de las olivas non se puede bien apretar nin estreñir.</p>
1.28.5	<p><i>postea</i> adicietur porrum concisum uel caseus recens sed expressus, <i>nam</i> serum pullis nocet. locustae etiam pedibus ablatis praebentur.</p>	<p><i>Après deu-los hom</i> donar a menjar porros crus tallats o fulles de ràvens y forment fresch ben premut, <i>car</i> lo sorigot o la mantega los fa gran dampnatge. <i>Encara los deu hom</i> donar a menjar llagosts qui's fan en los camps y <i>deu-los hom</i> llevar les cames als llagosts.</p>	<p><i>Después déveles hombre</i> dar a comer puerros crudos tajados o fojas de rávanos o queso fresco bien expremido, <i>ca</i> el suero e la manteca les faze grant dapno. <i>E aún les deve hombre</i> dar a comer langostas que se fazen en los campos tirándoles las piernas.</p>
1.33	<p>Stercorum congestio locum suum tenere <i>debebit</i>, qui abundet umore et propter odoris horrenda a praetorii conuertatur aspectu. umor abundans hoc praestabit stercori, <i>ut</i>, si qua insunt spinarum semina, putrefiant. stercus asinorum <i>primum</i> est, maxime hortis; <i>dein</i></p>	<p>Lo femer <i>deu ésser</i> en son lloch apartat luny de la casa que no done mala olor. <i>Emperò que sia</i> en lloch hon haia humor, <i>car</i> més ne valen los fems, <i>per tal com si</i> hi ha llavor d'espines o d'altres males herbes, ab la humor se podreixen. <i>Primerament</i> los fems dels asens són molt millors en los orts que altres fems.</p>	<p>El estercolero o moradal <i>deve ser</i> en su lugar apartado a lexos de la casa que non de mala olor. <i>Empero que sea</i> en lugar do aya humor, <i>ca</i> mucho más valen los estiércoles quando ya humor, <i>por tal que sy</i> ay ha simiente de espinas o de otras malas yervas con la humor se podrezerán. <i>Primerament</i> los estiércoles de los asnos son mejores para los huertos que otros estiércoles. <i>E</i></p>

	ouillum et caprinum et iumentorum; porcinum uero pessimum.	<i>Après</i> són los fems de les ovelles, y de les cabres, y de egües, y de bous, y de cavalls y de les altres iumentes.	<i>después</i> de las ovejas, e de cabras, e de yeguas, e de bueyes, e de los cavallos e de otras mulas; los estiércoles de los puercos.
2.1	<i>Ianuario mense</i> locis temperatis ablaqueandae sunt uites, quod Itali excodicare appellant, id est, circa uitis codicem dolabra terram diligenter aperire et purgatis omnibus uelut lacus efficere, <i>ut</i> solis teporibus et imbribus prouocetur.	<i>En lo mes de janer deu hom</i> exobrir los çeps de les vinyes, prop la rahil o calça del çep. Y deu-hi hom fer hun clot de bassa a cascun çep, <i>en manera que</i> ells sien ajudats per benefici del sol y de les pluges, y <i>que</i> broten en llur temps.	<i>En el mes de enero deve hombre</i> descobrir las çepas de las vinyas por la raíz de la çepa. E deve y hombre fazer una foya de balsa a cada una çepa, <i>en manera que</i> sean ayudadas por benefiçio del sol e de las pluvias e <i>que</i> lançen e broten en su tiempo.
2.2	apricis aut macris aut aridis locis prata iam purganda sunt et a pecore uindicanda.	<i>En aquest mes deu hom</i> purgar y denejar y segar los prats que són magres, <i>ço és que</i> no han molta erba. Y <i>deu-los hom guardar</i> que no sien pasturats per bestiar en aquest mes.	<i>En aqueste mes deve hombre</i> purgar e limpiar e segar los prados que son magros, <i>es a saber que</i> non han mucha yerva. E <i>dévelos guardar</i> que non sean pasçidos nin comidos por ganados en aqueste mes.
2.6	<i>hoc mense ultimo</i> colligendi seminis causa, non pabuli secandi uicia seritur. iugerum sex modii occupant. serenda est in terra proscissa post horam secundam uel tertiam, cum ros esse desierit, quem ferre non potest. <i>sed</i> statim cooperienda est <i>ante</i> noctem. <i>nam</i> si nuda manserit, noctis umore corrumpitur. obseruandum est, ne ante uicesimam quintam lunam seratur, <i>quia sic</i> satam limaces persequuntur.	<i>En la darrerria de aquest mes deu hom</i> sembrar les veçes, aquelles que hom entén que façen sement, no pas aquelles que hom dóna tendres a menjar a les bèsties. Y <i>deus saber que</i> sis muigs o mesures basten a hun jornal de bous y deuen-se sembrar en terra que sia ben llaurada. Y <i>ans que</i> les llançes en la terra deixa passar II o III hores del dia en manera que sobre la terra no haia res, <i>car</i> aquest sement no pot sostenir lo ros. Y <i>tantost que les hauràs sembrades</i> , les deus cobrir ab terra o almenys, <i>ans que</i> no vinga la nit, car si la nit o la serena les toca, tantost són corrompudes. <i>Encara més deus guardar</i> que no les sembres fins que la lluna haia passats XXV dies, <i>car</i> si les sembres ans, los caragols y los limax se mengen la llavor ans que naixquen.	<i>En la çageria de aqueste mes de enero deve hombre</i> sembrar las veçes o atramuçes, aquellas empero que hombre entienda que fagan simiente mas no aquellas que dan tiernas a comer a las bestias. E <i>deves saber que</i> VI muygs o medidas bastan a un jornal de bueyes. E dévense sembrar en tierra que sea bien labrada. E <i>antes que</i> las echés en la tierra dexa pasar dos o tres oras del día en manera que sobre la tierra non aya roçio, <i>ca</i> aquesta simiente non puede sostener el ruçio. E <i>tant tost que las auràs sembradas</i> , las debes cobrir con tierra o alomenos <i>antes que</i> non venga la noche, ca sy la noche o la serena las toca, soptosamente son corrompidas. E <i>aún mas debes guardar</i> que non las sembres fasta que de la luna sean pasados XXV días, <i>ca</i> sy las siembras antes, los caracoles se las comen en la lavor ante que non nazcan.

Així doncs, Saiol no té cura de traslladar l'estil concís de Pal·ladi. Els períodes sintàctics compostos queden transformats en llargues oracions a la traducció. A més a més, les figures retòriques pal·ladianes són absents en ambdues versions. Ferrer, per tal de vertebrar la traducció, se serveix d'una sèrie de models genèrics que li serveixen per

a quasi tots els passatges. Aquests models empobreixen el text i el transformen en monòton. Tot i que l'estil de Pal·ladi no és el més idoni com a model canònic de prosa clàssica, cal posar de manifest que és molt més ric que el de Saiol. Aquest últim entreveu l'obra com un manual pràctic del camp, en què l'estil no és precisament el més important. No obstant això, li és impossible de traslladar l'aspresa de la prosa de Pal·ladi. Tampoc és capaç d'embellir la traducció amb girs sintàctics o amb estructures més riques.

2.7. Tipologia d'errors

No hem de destacar a la traducció del protonotari errors i males lectures molt greus. Només al llibre primer hi trobem vint-i-quatre exemples, sense comptar els errors paleogràfics extrets de les glosses interlineals de l'apartat *Els manuscrits escurialencs i florentí*. Hem de tenir en compte que en aquest bloc analitzarem les mancances que comparteixen les dues versions, cosa que demostra que ja devien ser presents a l'obra autògrafa de Ferrer. En la majoria de casos trobem errors paleogràfics. En segon lloc, observem passatges en què el protonotari no distingeix correctament la puntuació i acaba reproduint una lectura errònia. També veiem la presència d'interpretacions incorrectes que comporten una mala traducció; i, fins i tot, termes que són homònims en llatí i en català o que són molt similars paleogràficament, però que tenen significats ben diferents.

Les lectures paleogràfiques errònies de Ferrer són les més comunes. És difícil d'entendre que no fos conscient d'alguns d'aquests errors, ja que la traducció moltes vegades queda totalment desfigurada. Un dels casos més remarcables és precisament el passatge 1.5, en què confon *macer* per *mater*, per la qual cosa l'oració queda sense sentit. A l'1.6.11 confon *unum* per *uinum*.

A l'1.35.14 el fet de no conèixer el terme cocodril i no ser un rèptil conegut a la Corona d'Aragó el porta a traduir erròniament *crocodili pellem* per *crocodili petram*. De totes maneres, no ens ha d'estranyar que tradueixi aquest terme per pedra. Saiol, a l'hora d'explicar les característiques d'una hiena, animal que posseeix qualitats màgiques segons Pal·ladi, utilitza la font de Solí, que ens indica que aquest animal porta una pedra al front. Per tant, no seria sorprenent per a Ferrer pensar que un cocodril també en duqués una.

En el cas de *fusoria* Ferrer entén que som davant la forma *fusina*, lloc destinat a la fosa de metalls, per la qual cosa tradueix: *ne fosines de argent, ni del vermelló*. Altres errors paleogràfics no comporten un desdibuixament tan gran de les lectures. Així, a l'1.5.3 tradueix *sic* per *si*, introduint d'aquesta manera una oració condicional. Al passatge 1.10 en comptes de *linto* Ferrer entén *llana*. A l'1.17, en no comprendre el mot *signinis*, estucat o enguixat que donava un revestiment impermeable, opta per la lectura *cisternis*, tot i que l'acaba traduïnt per un genitiu. En el cas de l'1.29.2, es tradueix el mot *formicae* com a *queso*, ja que al text llatí s'hi devia entendre *formaticos*

o *formaceas*. Encara que només es troba en el testimoni castellà, tot fa pensar que també hi era present a la traducció original de Saiol, perquè devia llegir *formatge* en català i el copista devia traduir *queso*. A l'1.35, tot i que canviï totalment el significat de l'oració, queda força entenedor, ja que confon el mot *mola* per *viola*, i tradueix el nom de la planta i no de la mola. A l'1.35.5 *olera* és confosa per *caulis*, i és per aquest motiu que tradueix *cols*. En el mateix passatge ens tornem a trobar en el mateix cas en què prefereix el terme *caulis* i no *olerum* que es troba a Pal·ladi:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.5	ne <i>macer</i> sabulo sine admixtione terreni	E que <i>la mare</i> d'on se llevarà la gleba no sia pur sabló sens mesclament de terra	E que <i>la madre</i> donde se levantará el terrón sea puro sablón menos de mezclamiento de tierra
1.5.3	pinguem <i>sic</i> agnoscis	E poràs saber la sua grassea <i>si</i>	E podràs saber la su grasseza <i>si</i>
1.6.11	ligatura in uitibus locum debet mutare, ne <i>unum</i> semper adsiduitas conerant uinculorum	Y no deus lligar les sarments continuament en hun lloch per tal que aquell lloch no afluqueixa ni <i>lo vi</i> no·s guaste	Non deve hombre atar los sarmientos continuamente en un lugar por tal que aquel lugar non afluquezca e <i>el vino</i> se ende affolle por la continuydat del ligar
1.10	panno uel <i>linleo</i> candidae uestis	sobre hun llançol o sobre drap <i>de llana</i> blanch	sobre un lençuelo o sobre un trapo <i>de lana</i> blanco
1.17	<i>Signinis</i> parietibus	les parets <i>de la sisterna</i>	las paredes <i>de la çisterna</i>
1.29.2	post triticum fractum praebebis et locustas et oua <i>formicae</i>	donar forment trenquat y llagostes	E después les puedes dar trigo quebrado e langostas e huevos e <i>queso</i>
1.35	contra grandinem multa dicuntur. panno russeo <i>mola</i> coperitur	Y quant veuràs caure pedres del çel, tu cobre huna <i>viola</i> o rosa ab drap vermell, y no·t porà noure.	Quando verás caher piedras del çielo, tú cubre una <i>viola</i> o rosas con trapo bermejo, e non te podrá nozer
1.35.5	ut <i>olera</i> animalia infesta non generent	Si vols que pulgó ne altres animals o papallons no puguen criar entre <i>les cols</i> , ne entre les herbes del ort	Si quieres que el pulgón nin otros animales nin papalones non puedan criar <i>entre las verças</i> nin entre la ortaliza del huerto
1.35.5	uel acre acetum suco hyosciami mixtum fertur <i>olerum</i> pulices necare	Y aquell vinagre escamparàs sobre <i>les cols</i> e altres herbes, y mata lo pulgó dels orugos	E aquel vinagre lançaràs sobre <i>las verças</i> e otras ortalizas, que mata el pulgón
1.35.14	crocodili <i>pellem</i>	<i>la pedra</i> del cocodrilli	<i>pedra</i> del cocodrillo
1.37.4	<i>fusoria</i>	ne <i>fosines</i> de argent ni del vermelló	nin <i>fusiones</i> de plata o de vermellón

Un altre tipus d'errors que també són presents a la traducció de Saiol són els de puntuació. Ferrer opta per finalitzar els períodes allà on creu convenient, i no sempre ho duu a terme de forma correcta. A l'1.2 el terme *naturae* passa a formar part de l'oració anterior. A l'1.6 el mot *industriarum* l'entén com a part integrant de l'oració següent. A l'1.6.9 *quod Graeci adserunt* ho integra a l'oració anterior, com també passa en el

passatge 1.6.15 amb *omne opus*. Tant *corrumpat* a l'1.10.2 com *tertio* a l'1.15 acaben integrant-se a l'oració següent de manera errònia. A l'1.39 observem com una mala puntuació provoca que la primera oració del capítol sigui transportada al final del capítol anterior.

Finalment, cal destacar el títol del passatge 1.31, *De piscinis*, que Ferrer desenvolupa llargament. El que no acaba de comprendre's és que en formi part *amenar lins y cànems*, ja que té poc a veure amb el contingut de l'1.31. Probablement el fet que aquest capítol sigui força breu i que el següent comenci de seguida fa que llegeixi erròniament unes línies més avall *ligni, cannorum* (1.32), que entén com a parts integrants del títol amb una lectura errònia de *lini* i de *cannaborum*:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.2	unum facultatis et uoluntatis [est]. naturae est	Y la indústria és de voler e de poder naturalment.	La industria es de voluntat e de poder naturalment.
1.6	partem quae restat industriae. cuius haec erit	la part que roman, ço és, la indústria e saviea	Mas aún has nesçesaria la parte que queda, conviene a saber, de la industria e savieza
1.6.9	Pro macie uel soliditate uitium nutrienda sarmenta putator iniungat. Terra profunda, quod Graeci adserunt	Lo podador deu prendre esment en lo poder del cep que si no ha gran poder no-l deu nodar morgons, ne moltes brocades o vergues, per tal que sien pus fermes, e que no amagresquen pus avant, segons que ls grechs dien. <i>En la terra fondal e pregona</i>	El podador deve parar mientes al poder de la çepa que si non ha grant poder non le deve criar mogrones nin muchas rastras, por tal que sean más firmes, e que non enmagrezca más adelante segunt que los griegos dizen. <i>En la tierra fondal e pregona</i>
1.6.15	<i>sed horis operandi.</i> omne opus rusticum, cum fieri praecipitur, neque cito est, si ante quindecim dies	<i>En les darreres hores del dia qualsevol obra de llauró,</i> ço és cavar, llaurar, sembrar, podar e plantar o altre qualsevol acte. No és dit massa tost si-s fa quinze dies abans de temps	<i>En las çagueras horas del día qual se quiera labor,</i> conviene a saber, cavar, labrar, sembrar, podar o plantar o otro qual se quiere acto. No es dicho mucho toste si se faze quinze días antes del tiempo
1.10.2	ne opus onerata corrumpat; camerarum quoque tectoria salso umore dissoluit.	com serà molt carregada, no pereixca. <i>En especial corromp</i> los terrats de les cambres	como será mucho cargada non perezca. <i>E en espeçial corrompe</i> los terrados de las cámaras
1.15	cum siccarum coeperit, iterum inducatur ac tertio. post haec tria coria ex marmore grano cooperiatur ad trullam.	y après tu hi posaràs altra cuyrada de calç. <i>Y a la terçera vegada</i> tu hauràs marbre piquat y polverisat y escamparàs sobre la paret o sobre lo payment.	tú y faràs meter otro lecho de la calçina. <i>E a la terçera vegada</i> tú auràs mármol picado e polvorizado e lançarne has sobre la planeta o la espargirás sobre la paret o sobre el pavimento.
1.31-32	[1.31] XXXI. <i>De piscinis</i> [1.32] <i>feni, palearum, ligni, cannorum</i> repositiones nil refert	XXXI. <i>De les pescines</i> o basses per haver aygua de la pluja per a bestiar y auçells y <i>amenar lins y cànems</i>	XXXI. <i>De las balsas</i> para tener aguas para menester de los ganados e de las aves e para remojar <i>linos e cányamos</i>
1.38.2-1.39	tamen creduntur non fugere, si stercus primogeniti uituli	Y diu-se que si hom hunta les boques de les cases de les abelles ab fempta de	E dizen que sy hombre unta las bocas de las casas de las abejas con fienta de ternero que sea

	adlinamus oribus uasculorum. [1.39] <i>Non alienum est, si aquae copia patiatur</i>	vedell que sia primer nat, que no fuhen les abelles. <i>Molt val a les abelles si han habundància d'aygues.</i>	primero nascido, que non fuyrán las abejas. <i>Mucho vale a las abejas sy han abundancia de aguas.</i>
--	--	--	--

Cal assenyalar que trobem un únic exemple al llibre I (1.4), en què Ferrer es pensa que precisament *de metallis* té el mateix significat que en català, portant-lo a una lectura totalment errònia, ja que Pal·ladi fa referència a les mines d'aigua:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.4	<i>de metallis</i>	<i>metalls</i> axí com or, argent, estany, plom, alcofol, argent viu o semblants metalls	<i>metales</i> , assí como oro, plata, estaño, e plomo, alcohol, argent bivo o semblantes maneras.

Troblem alguns casos en què el protonotari no entén el significat correcte de l'oració llatina o omet certs sintagmes, i per tant, acaba transformant el contingut de l'oració. A l'1.6.5 comprèn que el sintagma en ablatiu *tertio anno* forma part d'*exceptis caulibus*, cosa que és del tot errònia. Precisament el que no s'hi pot plantar a partir del tercer any són les cols. A l'1.6.9 obvia el terme *adminiculum*, que justament és el que dóna sentit a l'oració. Així doncs, el protonotari interpreta que el creixement de la sarment és perjudicial per a la vinya. A l'1.30 no tradueix *uarii uel fusci minus* referits a les gallines, per la qual cosa la traducció queda totalment alterada i sembla que siguin les blanques, les que hagin passat de natura salvatge a domèstica. A l'1.38.2, en comptes d'entendre que Pal·ladi tractarà en els llibres següents allò que s'ha de dur a terme en cada mes referit a les abelles, simplifica la traducció i entén que cada cosa s'ha de fer en el mes corresponent:

Passatge	O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
1.6.5	Graeci iubent <i>exceptis caulibus tertio anno</i> quae libebit iniungere	No y deu hom sembrar res, <i>exceptat cols</i> que segons dien los grechs s'i poden plantar <i>en lo terç any</i> .	No y deve hombre res sembrar, <i>exçeptado coles</i> , ca segunt que dizen los griegos se pueden plantar <i>en el terçer anyo</i> .
1.6.9	longius <i>adminiculum</i> uitis incrementa producit.	Longa sarment no és profitosa ne fa fruyt.	Largo sarmiento non es provechoso nin faze fructo.
1.30	albi fecundiores sunt, <i>uarii uel fusci minus</i> , quia de agresti genere ad domesticum transierunt.	Les oques blanques són molt pus habundants en fer fills, per tal com són stades tremudades de natura salvatge en domèstica.	Las ansares blancas habundan más en fazer fijos, por tal ca son trasmudadas de natura salvage en domèstica.
1.38.2	<i>contra haec uel cetera suo unaquaeque mense reddemus</i>	<i>Y cascun mes deu hom açò regonèixer.</i>	<i>E cada un mes deve hombre aquesto reconosçer.</i>

CONCLUSIONS

Conclusions

L'*Opus agriculturae* de l'agrònom Pal·ladi gaudí d'una gran difusió durant tota l'Edat Mitjana. La seva divisió sistemàtica en llibres, seguint el calendari agrícola, acompanyada d'un estil concís i sobri, féu d'aquesta obra un manual imprescindible de consulta per a aquell que volgués tenir uns coneixements òptims del camp.

Un text com el de Pal·ladi no podia ser omès a la segona meitat del segle XIV a la Corona d'Aragó. Per aquest motiu trobem testimonis de la presència de l'agrònom llatí durant aquest segle i el posterior, no només en llengua llatina, sinó també en vernacla. La fama de Pal·ladi ultrapassa la pròpia obra i apareixen nous manuals atribuïts a l'autor llatí, intitulats *Pal·ladis*. Aquestes obres són breus manuals d'agricultura que volen sintetitzar el saber agronòmic llatí, però també trobem algun cas en què són de procedència àrab sota el títol de *Pal·ladi*. L'èxit de l'*Opus agriculturae* portà l'agrònom a ser una autoritat en la matèria, però també a desdibuixar-lo i a convertir-lo en una imatge llunyana d'allò que havia estat: el seu nom passa a ser títol d'una obra agronòmica molt desfigurada de l'original llatí.

Ferrer Saiol, després de vint-i-vuit anys de servei a la Cancelleria reial de la Corona d'Aragó, serà qui tradueixi l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi a finals del segle XIV. Les dades biogràfiques que hem pogut obtenir d'aquest personatge ens demostren que som davant d'un home culte amb uns grans coneixements de retòrica i de llengua llatina, que acompanyà primer com a escrivà i després com a protonotari la reina Elionor de Sicília, muller del rei Pere III el Cerimoniós. La mort de la reina, el vint-i-cinc de febrer de 1375, el desvinculà progressivament de la cort fins a desaparèixer dels registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Després d'apropar-nos al context històric i cultural que envoltà la figura de Ferrer Saiol, per tal de comprendre millor l'entorn en el qual es desenvolupà, i la tradició de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi durant l'Edat Mitjana, ens hem centrat en els dos testimonis conservats de la traducció de l'*Opus agriculturae* de Saiol (Madrid, BNE, 10211, i València, BMSM, 6437). Hem pogut fer palès que el manuscrit castellà, 10211, té una qualitat superior al català, 6437, per la cura, l'exactitud i l'amplitud de la translació. A més, trobem passatges que el manuscrit català obvia totalment, tot empobrint clarament el text. Aquest fet provoca que al castellà hi hagi més errors en els vocables però un major contingut digne d'anàlisi. Aquestes dues versions guarden

perfectament una correspondència de vocables entre si, la qual cosa ens ajuda a fer-nos una idea sobre l'obra original de Ferrer Saiol escrita en català. Tot i les semblances, aquests textos no depenen l'un de l'altre: el text castellà és més proper a l'original perdut de Saiol, mentre que el català està més malmès i també més allunyat de l'original.

L'estudi de les fonts que utilitzà Ferrer és cabdal per comprendre'n la versió. Postulem que el manuscrit de l'*O.A.* emprat per Saiol seria en llatí. L'estudi de tres còdexs (Escorial, Biblioteca de El Escorial, Ç-IV-11 i L-III-VI; Florència, Biblioteca Laurenziana Medicea, Plut. 24 sin. 6) i les seves notes marginals i interlineals ens han ajudat a apropar-nos al text llatí utilitzat per Saiol. Hem pogut comprovar com Ferrer es nodreix d'aquestes glosses per elaborar la seva traducció i n'hem fet una divisió segons la seva funció al text: confusions paleogràfiques, extensions explicatives, aclariments textuais i sinònims. Tot i que sabem que els manuscrits estudiats no són el text llatí emprat per Ferrer, si que és cert que ens ajuden a entendre passatges complexos que no comprendríem sense la seva presència. El fet que coincideixin les notes marginals i interlineals de dues famílies de manuscrits diferents (Escorial i Florència) demostra la difusió de l'*Opus agriculturae*.

Altres fonts que hem de tenir en compte són els *Pal·ladis* arromançats que Saiol va tenir al seu abast, no només els atribuïts a Pal·ladi que no corresponen a la seva obra, sinó també les traduccions coetànies o anteriors maldestres, segons cita Ferrer en el proemi. D'aquestes últimes només se n'ha conservat parcialment un exemplar. Tot i que probablement el protonotari les tingué en compte en fer la traducció, no ho podem asseverar. Ferrer també disposa de les anomenades *sinònimes*, de les quals hem identificat el *Vocabularium* de Papias i el *Catholicon* de Ioannes Balbus, que ajuden a completar la traducció d'aquells termes científics desconeguts, la majoria dels quals són botànics.

Les interpolacions extrapal·ladianes a la versió de Saiol són molt nombroses, i no totes han pogut ser localitzades. Aquestes ja devien formar part del text llatí de Saiol. Hem de tenir en compte que som davant d'un text tècnic amb una gran difusió durant tota l'Edat Mitjana. Aquest fet potencia que Pal·ladi hagi patit anotacions i ampliacions per adequar el contingut del text segons les necessitats del copista i del lector, tal com succeeix en textos científics. A més a més, la difusió ingent també genera un major nombre de males lectures que modifiquen el text canònic llatí i se n'allunyen.

Una vegada ens hem aproximat a les fonts llatines, hem estudiat el proemi de Ferrer, conservat en ambdues versions, per tal d'entendre millor la traducció i saber fins a quin punt compleix les seves paraules. A l'hora d'escriure el pròleg prevalen els esquemes medievals: una introducció de l'autor i de l'obra, una breu biografia del traductor acompanyada de la necessitat de traduir Pal·ladi, el llegat clàssic amb Ciceró, la tradició cristina i una *captatio benevolentiae*. Trobem a faltar en aquest pròleg a qui va dirigida la traducció, ja que no s'especifica en cap moment.

Ha estat de gran interès analitzar les intervencions sobre àmbits agronòmics en primera persona de Ferrer i com esdevé protagonista de la traducció. No només és Pal·ladi qui dóna opinions a través dels seus coneixements pràctics i teòrics, sinó també Ferrer. Com que ens trobem davant d'una obra tècnica, es fa palesa la necessitat del traductor d'intervenir per millorar i apropar el text, segons el seu entendre. Per tant, hem d'afegir una autoritat més a la versió de Saiol, la del mateix protonotari. A més a més, indica la procedència de les fonts, tal com fa l'agrònom llatí (orals, escrites o experimentades en primera persona). Hem de destacar també les interpolacions en què apareixen territoris de la Corona d'Aragó per exemplificar on s'escauen més les pràctiques agrícoles. La majoria d'indrets pertanyen a Catalunya, mentre que en menor grau a València. Percebem que Ferrer descriu aquelles regions que coneix i d'aquesta manera apropa més el text de Pal·ladi als lectors del seu temps.

L'anàlisi lèxica, morfològica, sintàctica i estilística ens és de gran interès, ja que ens demostra les dificultats a què s'ha d'enfrontar el protonotari. Al pròleg manifesta que és conscient de la riquesa lèxica i dels obstacles que comporta traslladar el vocabulari tècnic. Hem analitzat els equivalents mètrics, animals i els fitònims. Aquests últims són imprescindibles per valorar els coneixements de Ferrer sobre el camp. Observem que té un major coneixement d'aquells fitònims vinculats al conreu i a la producció agrària, mentre que aquells que són extrets directament de la natura, sense intervenció humana, li representen una major dificultat. No podem parlar en cap cas d'ignorància en relació amb els fitònims; al contrari: som davant d'un traductor que s'enfronta a un text agrícola llatí, difícil pel seu caràcter tècnic. És per aquest motiu que s'ha de valorar en tot moment cada mot escrit i copsar l'esforç visible per transportar el text llatí a una llengua vernacla. En tot cas, sí que es fa palesa la diferència entre els fitònims de plantes no cultivades i els dels conreus habituals a l'època, més familiars per a Saiol i, de vegades, coneguts a fons. A la dificultat per identificar fitònims antics oblidats o desusats, sense correspondència en català, cal afegir-hi els problemes derivats

d'una mala transmissió de lectura o còpia del text de Pal·ladi: confusions paleogràfiques, pèrdua del sentit del text o desconeixement de certes plantes ja des de l'antiguitat tardana.

L'àmbit dels aspectes morfològics no pateix gaires modificacions. Les formes verbals són traduïdes correctament i no li comporten dificultat. Els substantius i els adjectius tampoc no li resulten cap obstacle. Tot i així, en alguns casos observem com, en no trobar un equivalent al vocable, opta per traduir-lo per un sintagma, i s'aproxima al concepte d'aquesta manera. Els adverbis no són un entrebanc per a Saiol. I els pronoms tampoc no representen un impediment per al traductor. Hem de destacar que la majoria de vegades són traduïts pel seu antecedent. Aquest fet ve originat per trobar-se davant d'un text llatí probablement amb anotacions interlineals que especifiquen l'antecedent, tal com succeeix als manuscrits escurialencs i florentí.

Per a Saiol no només existeix el repte de traduir correctament el vocabulari tècnic, sinó el de traslladar de manera idònia la sintaxi llatina. La brevetat del llatí, acompanyada de l'estil sobri de Pal·ladi, fa que per al protonotari sigui complex respectar la sintaxi llatina. En aquelles ocasions en què els períodes sintàctics són extensos, queden transformats en llargues clàusules on la subordinació i la coordinació són els elements que configuren el text nou. A més a més, esquinça les estructures sintàctiques, tot modificant-les i reduint-les a la coordinació. Fins i tot, en ocasions elimina conjuncions subordinades, per tal d'atenuar la complexitat del període.

L'estil sobri i concís de Pal·ladi no és traslladat al vernacle. Les figures retòriques són absents en ambdues versions. El protonotari utilitza un seguit de models predeterminats que són vàlids per a quasi tots els passatges de l'obra. Aquest fet no només provoca un empobriment del text, sinó que també el converteix en monòton. L'estil de Pal·ladi, tot i que no representa el cànon ciceronià de prosa clàssica, és més ric que no el de Ferrer.

Cal destacar que els errors com a traductor no són gaire notables, tot i que comporten un allunyament del text. Són propiciats per males lectures del còdex llatí, encara que en menor nombre també en trobem per desconeixença. En la majoria de casos són errors paleogràfics. També hi són presents males lectures per part de Ferrer en la puntuació del text. Finalment, la presència d'interpretacions incorrectes comporta una mala traducció.

Així doncs, queda demostrat que l'estat en el qual es trobava el manuscrit llatí que emprà Ferrer Saiol no devia ser gaire bo, tal com s'aprecia als còdexs català i

castellà. Posseïm un nombre força gran de males lectures no per desconèixer-les, sinó pel mal estat del còdex llatí o per confusions paleogràfiques de còpia o de lectura. Fins i tot apreciem casos en els quals tradueix el mateix mot llatí correctament en un passatge, mentre que en un altre no és capaç de fer-ho per la corrupció del text. Tot i no posseir el manuscrit llatí utilitzat per Saiol, ens hem aproximat a l'original fent ús dels còdexs escurialencs i florentí. També hem pogut comprovar el material bibliogràfic de què disposava, com també les interpolacions del text i del mateix Saiol. Hem de tenir en compte que en la literatura tècnica és usual trobar interpolacions, ja que els copistes afegien de manera interlineal, o fins i tot dins del propi text, aquells passatges o explicacions que creien oportunes per millorar el contingut del text, tal com hem vist a la traducció que ens ha ocupat. Ferrer Saiol tampoc no s'està d'afegir-hi comentaris propis, per tal d'adaptar el text a la seva realitat. La majoria de vegades remarca clarament on comença la seva explicació. No vol en cap moment falsejar el text, i quan no reconeix un concepte o vocable ens ho diu expressament demostrant amb honradesa les seves limitacions. Les mancances en la traducció de la sintaxi són notables, i l'elegància en l'estil és inexistent, tot abandonant la sobrietat de Pal·ladi.

La competència de Saiol com a traductor, tanmateix, és considerable, ja que el fet de traslladar un text tècnic del llatí comporta dificultats. La tradició catalana, encara poc formada, ha de fer un gran esforç per poder estar al nivell exigut, ja que s'enfronta a una tradició agronòmica llatina secular. No obstant això, Ferrer Saiol mereix un gran reconeixement pel seu esforç, per bé que de vegades no ha estat prou reeixit. Tot i que no podem asseverar que fou ell el primer traductor català de Pal·ladi, com a mínim és el primer de qui tenim notícia fefaent i en coneixem el nom. També, per ara, és l'últim.

**III. EDICIÓ CRÍTICA DEL LLIBRE I DE *L'OPUS*
AGRICULTURAE DE FERRER SAIOL**

Criteris d'edició

L'edició que presentem del llibre I de l'*O.A.* de Pal·ladi és trilingüe. En primer lloc, trobem l'edició llatina, i a continuació el text català i el castellà. Incloem aquestes dues versions perquè són els únics còdexs conservats de la traducció de Ferrer Saiol. Poder-les comparar ens ajuda a entreveure els errors i encerts que comparteixen.

Al final del text introduïm un índex en què incorporem diferents camps semàntics, la majoria dels quals de lèxic agronòmic, amb l'afegit de topònims, autors i obres citades. Cal fer esment que dins del camp d'*arbres* també hem inclòs els arbustos. Els termes que no apareixen al text llatí, però que trobem al text català i castellà, els indiquem amb un asterisc.

Per al text llatí s'ha utilitzat l'edició canònica de l'*Opus agriculturae* de R. H. Rodgers³⁵¹ i també s'ha tingut en compte l'edició d'Schmitt³⁵², que s'ha inclòs al marge inferior del text (*add. Schmitt*), ja que en alguns passatges és més propera a l'obra de Saiol. Les glosses compartides entre els manuscrits escurialencs i florentí amb les dues versions catalana i castellana també apareixen a l'inferior del marge. Per a les lectures compartides, hem mantingut la mateixa nomenclatura que utilitzà Moure per als manuscrits. Així doncs, el manuscrit *A* és el Ç-IV-11 de la Real Biblioteca de El Escorial; *Ñ* és L-III-6 de la mateixa biblioteca, i *f* és el còdex florentí de la Biblioteca Medicea Laurenziana Plut. 24 sin. En el cas que el text català i castellà tradueixin les dues lectures, la canònica i la glossa, al marge inferior hem escrit l'abreviatura *add.* (*addidit*) amb el mot llatí corresponent de la glossa. Cal recordar que la numeració del marge dret no és de Rodgers, sinó que l'hem creada per a aquesta edició, perquè ajuda a vertebrar el text canònic amb les glosses. En cap cas hem volgut crear un aparat crític llatí. Només hem escrit aquelles notes interlineals i marginals rellevants dels còdexs escurialencs i florentí que ens ajuden a comprendre millor els textos català i castellà.

Tant per a la transcripció del text català, situat a la columna de l'esquerra, com del castellà, a la de la dreta, hem estat força conservadors i només s'han fet modificacions a les lectures errònies dels copistes. Hem utilitzat la mateixa numeració de paràgrafs que la del text de Rodgers, per tal de facilitar-ne la lectura comparada.

³⁵¹ PALLADIUS, *Opus agriculturae, De veterinaria medicina, De insitione*, R. H. RODGERS (ed.), Leipzig: B. G. Teubner, 1975.

³⁵² PALLADIUS, *Opus agriculturae*, J.C. SCHMITT, (ed.), Leipzig: B. G. Teubner, 1898.

S'introdueix també a dins del text la foliació dels manuscrits. Al marge utilitzem una altra numeració, que serveix per marcar a l'aparat crític els errors corregits.

Pel que fa a la puntuació, el nostre referent és el text llatí, atès que ens ajuda a fer més entenedores les dues versions romàniques. L'ús de les majúscules i minúscules és el corresponent a l'ortografia actual, així com el de l'accentuació. Els claudàtors s'utilitzen per introduir aquells termes malmesos o absents al text.

En relació amb l'anotació, a peu de pàgina hem de distingir dues parts: a la superior hi trobem l'aparat crític amb els errors esmenats amb l'abreviatura *corr.* (error corregit al text); i a la inferior hi hem anotat exclusivament marques extratextuals, continguts afegits a posteriori i certa informació que ens ha semblat essencial per tal de comprendre el text. Cal recordar que la totalitat d'esmenes les analitzem al segon capítol de la tesi, *La traducció de l'"Opus agriculturae" de Ferrer Saiol*, i per això només n'incloem les més suggeridores.

Per a la transcripció del text català, s'ha respectat l'ús que fa el copista d'*h* en posició inicial i final –no corresponent a l'ortografia actual–, així com les absències d'*h* en certs mots; mantenim l'ús de *ç* davant totes les vocals –no només davant d'*a*, *o*, *u*–; conservem *y* com a nexce copulatiu, vocal intervocàlica i pronom *hi*; i respectem l'ús d'*ff* en posició intervocàlica.

Per tal d'evitar confusions hem regularitzat, d'acord amb la normativa actual, l'ús de la *i* i la *j* per *i*; *u/v*. En el text hem desenvolupat les abreviatures *us*, *n*, *m*, com també segons el context *p*> *per* o *par*; *q*> *que*; *v*> *ver* o *vir*, i així mateix hem desglossat les contraccions *ue*, *ui* i *ra*, *re*, *ri*, *ro* a la transcripció.

Els claudàtors amb tres punts suspensius [...] fan referència al text absent que ja no es trobava a la versió catalana i que, sense aquest, la lectura és difícil. Fem ús d'apòstrofs, dièresis i guionets segons l'ortografia actual. Els apòstrofs només els fem servir quan trobem un article o preposició units a una altra paraula (*laygua*> *l'aygua*, *daltres*> *d'altres*). En canvi, es manté sense apostrofar quan l'article o preposició s'expressen separats del substantiu (*la altesa*, *de arbres*). Fem servir el punt volat per indicar geminació de consonants, elisió de vocals, trencament d'aglutinacions de pronoms amb el mot precedent i en els casos en què la vocal inicial d'un mot desapareix per confusió amb la vocal final del segon mot precedent.

Per a la transcripció del text castellà hem mantingut l'ús d'*h* i n'hem respectat l'absència en els mots que normativament avui en porten. Les oscil·lacions entre *b/v*, *ç/c/z/s*, la *ff* intervocàlica, la *x* en valor palatal aproximant i la *ñ/ny* s'han conservat.

També preservem la semivocal *y* amb el valor de la vocal *i*, i hem desenvolupat les abreviatures *us*, *n* i *m*, com també *p*> *per* o *par*; *q*> *que*.

En canvi, *i/j* i *u/v* d'acord la normativa actual. Quant a les supressions: eliminem tant la reduplicació d'*ff* com d'*rr* a inici de mot; prescindim de la *ss* intervocàlica; i suprimim les aglutinacions de preposició o pronom relatiu i article determinant (*en/los*, *de/lo*, *con/los*, *que/los*, *que/las*). Mentre que utilitzem l'apòstrof en els casos d'elisió vocàlica (*d'ellos*, *d'esta*, *qu'el*), regularitzem la separació de paraules d'acord amb l'ús actual com adverbis (*blanda mente*> *blandamente*) i l'enclisi pronominal (*mete la*> *mételas*). Com que la conjunció copulativa se'ns presenta de diferents formes, transcrivim el signe tironià per *e*.

Pel que fa als títols inexistents de cada capítol, els recuperem de l'índex que la versió castellana conserva al principi. Marquem amb claudàtor i tres punts suspensius [...] aquells passatges que no es troben al manuscrit castellà però que sí que existeixen al català.

PROEMI

València, BMSM, 6437

Madrid, BNE, 10211

Prohemi de Pal·ladi Rutuli *De agricultura*

[1] Pal·ladi Rutuli Tauri Emulian fou noble hom de la ciutat de Roma¹, a per la gran afecció que havia a la cosa pública, no solament de la ciutat romana, ans encara a totes les partides del món, la qual cosa pública no és durable, ne·s pot sostenir sens llauradors e persones que conreen la terra, sens indústria de les quals los hòmens no porien haver convinent vida per a ells mateixos ne per als qui·ls són necessaris, encara que·s lig que en lo primer temps los hòmens vivien dels fruyts dels arbres, ço és, ans del diluvi que·ls hòmens no eren tants en nombre com són hui; [2] per la qual rahó Pal·ladi hagué concideració que no solament los fruyts dels arbres, [...] ans encara los animals a ella necessaris, així com són molts e diversos, oçells, bèsties, cavallars, asinines, mulars, gossos, e gats, e altres que encara que cascú, segons sa natura, pogués viure en los boscatges, fets salvatgos, emperò no proffitarien molt als hòmens que·ls an menester per a son profit e delit y encara més, per açò que [...]

¹ Nota al marge dret amb mà posterior: *Palladius Lb. 11 título 14 facit uinum contra pestem laudatum a Fabio Paulino in comentario in Thucidides Istoriam de peste fl. 41 L.*

[1] Palladi Ruculi Emiliani fue noble hombre de la çibdat de Roma e por la grant afecçión que él havia a la cosa pública, non tan solamente de la çibdat de Roma, mas encara a todas las partidas del mundo, la qual cosa pública non es durable, nin se puede sustener menos de labradores e personas que labren e conrreen la tierra, menos de industria de los quales los hombres non podrían aver conviniente vida para ellos mesmos nin para los animales los quales le son nesçesarios, ya sea que se lea que en los primeros tiempos los hombres bivían de los fructos de los árboles, en tiempo, es a saber, antes del diluvio quando los hombres non eran tantos en número como son agora; [2] por la qual razón Palladio ovo consideraçión que non tan solamente los fructos de los árboles, antes aún los espleytos de la tierra eran [f. 1^v] nesçesarios para alimentar non solamente los hombres e más aún los animales a ellos nesçesarios, así como son diversas aves, bestias cavallares, asininas, mulares, perros e gatos e otros, que ya sea que cada uno en su natura pudiese vevir en los boscages, estando e remaniendo salvages, empero non aprovecharíen mucho a los hombres que los han nesçesarios a su provecho e deleyte; por la qual razón e aún por tal como muchos nobles e exçelentes hombres e de grant estamienio,

molts papes, emperadors, reys, comptes e
altres grans hòmens, axí llechs com
ecclesiàstics [...] e altres de menor
stament, axí per llur delit com profit, se
5 delitaven en ennoblir lo món. [3] Alguns
d'ells edificaven palaus e castells forts,
ciutats e llochs. Altres plantaven vinyes e
arbres [...] e prats qui servien a llurs
necessitats [...] y la cosa pública, volent
10 seguir la manera que tingué Salomó, qui
féu tot son poder en ennoblir lo món, [...]
seguint la doctrina donada per son pare
David en lo CIII Psalm del Saltiri a hon
diu: “hoc mare magnum et spaciosum
15 manibus contractandum”, quasi que vol
dir que aquest gran mar e ample, ço és la
terra, deu ésser tractada e ennoblida per
les mans dels hòmens edificant, plantant e
espletant aquella. [4] E per totes aquestes
20 rahons, Pal·ladi partí personalment de la
ciutat de Roma, e çercà gran partida de
Grècia, hon foren antigament los
philòsoph[s], e gran partida de Ytàlia, e
25 volgué legir molts e diversos libres que
alguns philòsofs havien scrits e lexats per
memòria en lo fet de agricultura.

como son papas, enperadores, reyes,
condes, e otros grandes hombres así
clérigos como legos, e otros de menor
estamiento, así por su deleyte como
5 provecho, se delectavan en ennoblesçer el
mundo. [3] E algunos dellos hedificavan
palaçios, castillos, casas, fortalezas,
çibdades e lugares. Otros plantavan viñas,
árboles fructiferos, criavan bosçages e
10 prados que sirvían a sus neçesidades e
plazeres, e encara a la cosa pública
querientes seguir la manera que tovo
Salomón, el qual fazia su poder de
ennoblesçer el mundo, ço es, la tierra, la
15 qual Dios espeçialmente avia asignada e
dada a los fijos de los hombres. E paresçe
que tal doctrina oviese querido dar el
profeta su padre Davit en el CIII Psalmo
del Salterio en el qual escrivió un verso, el
20 qual comjença: “hoc mare magnum [f. 2']
et spaçiosum manibus salicet
contractandum”, quasi que quiere dezir
que aquesta grant mar e ancha, que es la
tierra, deve ser tractada e en noblesçida por
25 las manos de los hombres hedificando e
plantando e expleytando aquella. [4] E por
todas aquestas razones, Palladio partió
personalmente de la çibdat de Roma, e
çercó grant partida de Greçia, do fueron
30 antiguamente los grandes filósofos, e grant
partida de Ytalia, e quiso leer muchos e
diversos libros que algunos filósofos avían
escritos e dexados en memoria en el
fecho de agricultura o labraçión.

E per [f. 1^v] ço volch provar la manera que los lauradors tenen en edificar [...] e plantar lurs vinyes e arbres, e com los empeltaven, e lo temps en què sembraven
 5 o collien, e conservaven cascuna sement, e los noms de cascuna, e com nodrien lurs bestiar grossos e menuts, e la natura de cascuns. E per si mateix volch
 10 sperimentar e provar moltes de les coses que havia legides e hoÿdes. [5] E après, per caritat que havia de Déu e dilecció a la cosa pública, copilà e ordenà lo present libre, en latí, ben curt e breu y molt soptil,
 no contrastat que en lo prefassi de son
 15 libre hagués protestat la art de agricultura deu ésser tractada per hòmens grossers, als quals no deu hom parlar subtilment, axí com si eren hòmens de sciència. [6] E és cert que lo libre de Pal·ladi, per la gran subtilitat e brevitat de vocables que no són
 20 en ús entre nosaltres en Cathalunya, ne encara en Espanya, és molt avorrit e rebujat e menspreat, per tal com no·l podien entendre, encara que alguns se'n
 25 sien fets arromançadors, los quals no an aguda cura de declarar molts vocables que y són, no coneguts ne usats en nostre lenguatge, mas que·ls an posat simplement segons que·ls an trobat scrits
 30 en lo latí,

E por ojo quiso provar e ver la manera e práctica que los labradores e los forañes teníen en hedificar sus casas o tierras, o en plantar sus viñas e sus árboles, e como los
 5 empeltavan o enxirían, e los tiempos en que sembravan e cogían e conservavan cada simiente, e los nombres de cada una, e como criavan sus bestiares gruesos e menudos e la natura d'ellos. E por sy quiso
 10 esperimentar e provar muchas cosas las quales avía leýdas vistas e oýdas. [5] E après, por caridat que avía en Dios, e por grant amor que avía a la cosa pública, copiló e ordenó el presente libro [f. 2^v], en
 15 latín, fuerte, corto e breve, e entricado e mucho sotil, no contrastant que en el prohemo o prefaçio de su libro oviese protestado e dicho que la arte de la agricultura deve ser tractada por hombres
 20 groseros e labradores, a los quales non deve el hombre fablar subtilmente, así como sy eran hombres de sçiençia. [6] E es çierto que el libro de Palladio, por la grant suptilidat e brevedat e vocablos que non son en uso entre nosotros en Catalunya,
 25 nin aún en España, era e es mucho aborrido e repudiado e menospreciado, por tal que non lo podían entender, ya sea que algunos se sean fechos arromançadores, los quales non han avido cura de
 30 arromançar muchos vocablos los quales non son conosçidos nin usados en nuestro lenguaje, mas han los puestos sinplemente segunt que los han fallado escriptos en el latín,

de manera que si poch s'ón entesos [...] en romanç, encara que en moltes partides del romanç no an espressat ne dit lo enteniment de Pal·ladi; ans y an posat 5 contrari en derogació e per indici de Pal·ladi, qui solament per copilar aytal libre mereixch yo haver gran glòria. [7] Perquè yo, Ferrer Sayol, ciutadà de Barcelona, qui fuy protonotari de la molt 10 alta senyora dona Elionor, reyna de Aragó [...], que fou muller del molt alt senyor rey en Pere de Aragó, ara regnant, e filla del rey en Pere de Cicília, vehent los grans defalliments qui eren en los libres 15 arromançats del Pal·ladi, vehent encara que aquest libre és molt útil e profitós a tots los hòmens, axí de gran stament com baix, que vullen entendre en agricultura, a la qual naturalment s'ón inclinats en llur 20 vellea, en special los hòmens que s'ón stats en llur juventut de gran e noble coratge, e an treballat e entés en fets de armes, e altres notables fets a utilitat de la cosa pública. [8] Segons que y fa 25 recomendació Tulli en hun seu libre intitulat *De vellea*, en lo qual recompta grans prerrogatives e grans plahers e delectacions e profits en la agricultura, ço és, conrrear la terra, la qual, segons que 30 ell diu, [...] no sab retre a son llaurador ço que li comana [f. 2^r] sens usura,

en tanto que si poco son entendidos en el latín, asý tan poco son entendidos en el romançe, e aún en muchas partidas del romançe non han expresado nin dicho el entendimiento de Palladio; antes han 5 puesto el contrario en grant derogación e prejuizio de Palladio, el qual solamente por copilar a tal libro meresçe aver grant gloria. [7] Porque yo Ferrer [f. 3^r] Sayol, çibdadano de Barcelona, que fuy 10 prothonotario de la muy alta señora donya Leonor reyna de Aragón de buena memoria, la qual fue muger del muy alto senyor rey don Pedro, rey de Aragón agora regnant, e fija del rey don Pedro, rey de 15 Çiçilia, veyendo los grandes desfallesçimientos los quales eran en los libros arromançados del Palladio, e veyendo aún que este libro es muy hùtil e provechoso a todos los hombres asý de 20 grant estamiento como baxo que quieran entender en agricultura o lavor, a la qual naturalmente son inclinados en su vejez, en espeçial los hombres que son estados en 25 su juventut de grant e noble coraçón, e han trabajado e entendido en fecho de armas, e otros notables fechos a utilidat de la cosa pública. [8] Segunt que recuenta Tullio en un libro intitulado *De vegez*, en el qual recuenta grandes prerrogativas e grandes 30 plazerres e delectaçiones e provechos e en la agricultura o lavor, que es conrrear la tierra, la qual, segunt que él dize, e asý es verdat que non sabe tornar a su labrador aquello que le encomienda menos de usura,

quasi que diga que la sement que y
 sembra li restitueix en molt maior nombre
 que no la sembra e moltes altres
 maravelles que serien largues de scriure.
 5 Encara reçita en aquell mateix libre molts
 savis e antichs hòmens e philòsofs de
 gran estament qui en llur vellea llauraven
 e fahien llaurar e culturar lurs terres. E ell
 mateix, Tulli, féu semblantment, segons
 10 que ell mateix ne fa testimoni. Dien que
 res en lo món no és pus delitable a l'hom
 vell de gran estament que en fer conrear
 les terres [...]. [9] Emperò o entén a dir
 los qui's volen retraure e lunyar en lur
 15 vellea dels afers mundanals, e pensar e
 contemplar en los fets celestials, car
 remirant los fruyts e spelts de la terra, deu
 conciderar e contemplar que la gràcia
 divina fa germinar la terra solament a
 20 servey de l'home. Car Déu, tot poderós, no
 fretura dels espelts de la terra, mas lo
 home solamente. E contemplant aquestes
 coses, e retent gràcies a Déu tot poderós, a
 pujar lo primer grau o escaló de
 25 contempalció en Déu. Aprés, porà muntar
 més leugerament lo segon escaló, de
 contemplar com Ihesu Crist, Déu e home,
 fes fer nostre frare servent natura humana.
 Aprés, porà contemplar lo tercer i darrer
 30 escaló, qui és de contemplar en lo goig
 que hauran en paradís los amichs de Déu

quasy me diga que la simiente que ay
 siembra le restituye en mayor e en mucho
 mayor número que non la siembra e
 muchas otras maravillas las quales serían
 largas de escribir. E mas resçita [f. 3^v] en 5
 aquel mesmo libro muchos sabios e
 antiguos hombres e filósofos de grant
 estamiento que en su vegez labravan e
 fazían labrar e conrear sus tierras. E él
 mesmo faze testimonio, diziendo que cosa 10
 en el mundo non es más delectable al
 hombre viejo de grant estamiento que fazer
 conrear las tierras e obrar obras de
 aquellas. [9] Empero entiéndelo dezir que
 se quiere secrestar e apartar o alexar en su 15
 vegeat de los aferes mundanales, e pensar
 e contemplar [...] que la gracia divinal
 faze engendrar la tierra solamente a
 servició del hombre. Ca Dios, todo
 poderoso, non ha menester de los espleytos 20
 de la tierra, synon el hombre solament. E
 remirando e contemplando aquestas cosas,
 rendiendo gracias a Dios todo poderoso, la
 vegada ha puyado e subido el primer grado
 o escalón de contemplación en Dios. E 25
 después, podrá sobir más ligeramente el
 segundo escalón de contemplar con Ihesu
 Xpisto, Dios e hombre, fecho nuestro
 hermano tomando natura humana.
 Después, podrá contemplar el çaguero e 30
 terçero escalón, el qual es contemplar en el
 gozo que aurán en paraíso los amigos de
 Dios,

qui hauran treballat a son servey e de la
 cosa pública del món, de la qual és ell cap
 e maior príncep. [10] E yo, per totes
 aquestes coses, e volgut novellament
 5 aromançar, e declarar aytant com ma
 grosseria e insuficiència a bastat lo dit
 libre de Pal·ladi, tornant aquell
 novellament de latí en romans. E soplich a
 tots los legidors de aquest libre que no
 10 m'o tinguen a presumpció, car a bona
 intenció e profit de la cosa pública ho he
 fet. E si per ventura yo ne he bé
 enterpretats alguns vocables de sements o
 de arbres o de altres coses, açò és,
 15 esdevengut per que no·ls he trobats
 exposats ne declarats en alguns libres, axí
 de grammàtica com de medicina, encara
 que diligentment hi haia treballat. E lexen
 a correcció de maior e millor interpretador
 que yo, que li plàsia suplir y corregir los
 20 defalliments que y són [...], per tal que en
 los trellats, si algú y donarà fe, no se'n
 segueixca error e açò per caritat de Déu e
 dilecció de la cosa pública.

Fon acabat de aromençar en los mes de
 25 juliol, anno a nativitate Domini millesimo
 [f. 2^v] CCC^o LXXXV. E fon començat en
 nohembre de l'any mil CCC LXXX.

los quales aurán trabajado por su servicio e
 de la cosa pública del mundo, del qual él
 es cabeça e mayor príncipe. [f. 4^r] [10] E
 yo, por todas aquestas cosas, he querido
 5 nuevamente arromançar e declarar tanto
 quanto la mi grosería e insuficiencia ha
 bastado el dicho libro de Palladio,
 tornando aquel nuevamente de latín en
 romançe. E suplico a todos los leedores de
 10 aqueste libro que non me noten de
 presumpción, ca a buen entendimiento e a
 provecho de la cosa pública lo he fecho. E
 sy por aventura yo non he bien
 interpretados algunos vocablos de
 15 simientes e de árboles o de otras cosas,
 aquesto ha seydo porque non los he
 fallados expuestos nin declarados en
 algunos libros, asý de gramática como de
 mediçina, ya sea que diligentemente en
 ello aya trabajado. E déxolo a corrección
 de mayor e mejor interpetrador que yo, que
 20 le plega suplir e corregir e emendar los
 desfallesçimientos que y son por culpa
 mía, por tal que en los traslados, si alguno
 fará fazer, non se siga error e aquesto por
 caridat de Dios e por dilección de la cosa
 25 pública.

Fue acabado de romançar en el mes de
 jullio, año a nativitate Domini M^oCCC^{mo}
 LXXXV°. E fue començado en noviembre
 del anyo M^oCCC^{mo} LXXX. 30

6 sufficiència] *corr.* insuficiència

LIBER I

València, BMSM, 6437

Madrid, BNE, 10211

LIBER I

Liber I

TITVLI

I De praeceptis rei rusticae	
II De quattuor rebus, quibus agricultura consistit	
III De aeris probatione	
IIII De aqua probanda	
V De qualitate terrarum	5
VI De industria et necessariis ad rura sententiis	
VII De agri electione uel situ	
VIII De aedificio	
VIII De hibernis et aestiuis mansionibus et pauimentis	
X De calce et harena	10
XI De latericiis parietibus	
XII De lumine et altitudine	
XIII De cameris cannicis	
XIIII De opere albario	
XV De tectoriis	15
XVI De uitanda ualle, quae propter aquas diligi solet	
XVII De cisternis et maltha frigidaria	
XVIII De cella uinaria	
XVIII De horreo	
XX De olei factorio	20

Ací començen les rúbriques del primer libre de Pal·ladi	Aquí comiençan las rúbricas del primer libro de Palladio
I. Primerament dels ordenaments de la llauró e del llaurador	[f. 4 ^v] I. Primeramente de los ordenamientos de la labración e del labrador
5 II. De les quatre coses en les quals està la llauró	II. De las IIII cosas en las quales está la labración
III. De l'esprovament de l'ayre	III. Del esprovamiento del ayre
IIII. De l'esprovament de l'aygua	IIII. Del esprovamiento del agua
V. De la qualitat de les terres	V. De la qualitat de la tierra
10 VI. De la providència e de les coses que són necessàries a la llauró	VI. De la providència de las cosas que son nesçesarias a la lavor
VII. De la elecció e del situament del camp	VII. De la elección e situamiento del campo
VIII. Del edifici de les cases	VIII. Del ediffiço de las casas
15 VIII. Dels estatges e abitacions de yvern e de estiu e dels payments	VIII. De los estatges e habitaciones del invierno e del estivo e de los pavimientos
X. De calç e de arena	X. De calçina e de arena
XI. De les parets, en qual manera deuen ésser cubertes	XI. De las paredes en qual manera deven estar e ser cubiertas
20 XII. De la llum que entra en les cases e de la alçària de les finestres	XII. De la lumbre que entra en la casa e de la alteza de las finiestras
XIII. De les cambres e dels canyiços	XIII. De las cámaras e de los cañyços
XIIII. De emblanquir la obra de les parets	XIIII. De emblanquir la obra de las paredes
XV. De la manera com se deuen cobrir les cases	XV. De la manera como se deven cobrir las casas
25 XVI. De escurar los valls que solen fer per les aygües de la pluja	XVI. De escombrar los valles que solían fazer para el agua de la lluvia
XVII. De les sisternes o aliups e safareigs per a aygua freda	XVII. De las çisternes e algibes e çafaregos para agua fría
30 XVIII. Del celler hon hom té lo vi	[f. 5 ^r] XVIII. De la bodega do hombre tiene el vino
XVIII. Del graner hon hom té lo gra	XVIII. De el granero do hombre tiene el grano
XX. Del trull hon se fa lo oli	XX. De xarahíz o lagar do se faze el vino

LIBER I

XXI De stabulis equorum et boum	
XXII De corte	
XXIII De auiariis	
XXIII De columbario	
XXV De turturario	5
XXVI De turdis	
XXVII De gallinis	
XXVIII De pauonibus	
XXVIII De fasianis	
XXX De anseribus	10
XXXI De piscinis	
XXXII De fenili, paleario et lignario	
XXXIII De stercolino	
XXXIII De locis horti et pomarii et sepibus et serendo	
XXXV De remediis hortorum uel agri	15
XXXVI De area	
XXXVII De apium castris	
XXXVIII De apibus emendis	
XXXVIII De balneis	
XXXX De malthis calidae et frigidae	20
XXXXI De pistrino	
XXXXII De instrumentis agrestium	

	XXI. Dels estables dels cavalls e dels bous	XXI. De los establos de los cavallos e de los bueyes	
	XXII. De la cort del bestiar menut	XXII. De la cort del bestiar menudo	
	XXIII. Dels llochs dels oçells hon deuen habitar e ésser nodrits	XXIII. De los lugares de las aves do deven habitar e ser criadas	5
5	XXIII. Del colomer	XXIII. Del palomar	
	XXV. Del lloch de les tortres hon deuen ser nodrides	XXV. Del lugar de las tórtolas do deven ser criadas	
	XXVII. De gallines	XXVII. De gallinas	
	XXVIII. De pagos	XXVIII. De pagos	10
10	XXVIII. De phaysans [f. 3 ^r]	XXVIII. De faysanes	
	XXX. De oques	XXX. De ánsares	
	XXXI. De les basses per a tenir aygües per als bestiar e oçells, e per a lins e cànems	XXXI. De las balsas para tener aguas para menester de los ganados e de las aves, e para remojar linos e cányamos	15
15	XXXII. De paller de palla o de fe e de llenya	XXXII. Del pajar de paja o de feno o de lenya	
	XXXIII. Del femer	XXXIII. Del moradal de estiércoles	
	XXXIII. Dels lochs de ort o de verger e de llur clausura	XXXIII. De los lugares de huerto o de vergel e de su clausura	20
20	XXXV. Dels remeys dels orts e dels camps	[f. 5 ^v] XXXV. De los remedios de los huertos e de los campos	
	XXXVI. De la era	XXXVI. De la era	
	XXXVII. De les cases de les abelles	XXXVII. De las casas de las abejas	
	XXXVIII. De comprar abelles	XXXVIII. De los banys	25
25	XXXX. De morter o argamassa convenible a les fenelles o trencadures que·s fan en los payments dels banys o aliups hon està aygua calda e freda	XXXX. De los banys	
	XXXXI. De moldre blats e altres sements	XXXX. De mortero o de argamasa convenible a las fendeduras o trencaduras que se fazen en los pavimientos de los banys o algibes do está el agua caliente o fría	30
30	XXXXII. Dels instruments e aparellaments neçessaris a la llauró Ací feneixen les rúbriques	XXXXII. De los instrumentos o aparejamientos neçessarios a la labor Aquí fenesçen las rúblicas	35

I. De praeceptis rei rusticae

Pars est prima prudentiae ipsam cui praecepturus es aestimare personam. neque enim formator agricolae debet artibus et eloquentiae rhetoris aemulari, quod a plerisque factum est, qui dum diserte locuntur rusticis adsecuti sunt ut eorum doctrina nec a disertissimis possit intellegi. sed nos recidamus praefationis moram, ne, quos reprehendimus, imitemur. 5

[2] Dicendum autem nobis est, si diuina fauerint, de omni agricultura et pascuis et aedificiis rusticis secundum fabricandi magistros et aquae inuentionibus et omni genere eorum, quae uel facere uel nutrire oportet agricolam ratione uoluptatis et fructus, suis tamen temporibus per uniuersa distinctis. sane in pomis hoc seruare constitui, ut eo mense, quo ponenda sunt singula, cum sua omni exequar disciplina. 10

2 praecepturus es] datus operandi A || 5 diserte] ornate A || 6 recidamus praefationis moram] abbreviemus prologum A || 11 uoluptatis] delectationis AÑ || 12 fructus] utilitatis A

I. Dels ordenaments de la llauró e del llaurador

La primera part de saviesa, és que hom dega considerar la persona a la qual hom ha a manar alguna obra o ensenyar [...] lo llaurador no deu semblar en son parlar lo mestre en arts o en rectòrica, los quals solament an cura de ornar llurs paraules ab bells vocables. Açò acostumen de fer alguns hòmens no molt savis qui parlen ab pagesos e persones grosseres ornadament e subtil, per tal que llur doctrina no puga ésser entesa ne per los grossers ne per los subtils. Emperò nosaltres abreugem lo pròlech, per tal que no semblen a d'aquells que reprenem.

[2] Donchs, nosaltres havem de dir ab la ajuda de Déu, de tota llauró o agricultura, e de pastures e de edificis, segons que tenim experiència dels mestres e de les invencions o manera de ordenar los edificis e de totes coses pertanyents al llaurador, axí per rahó de son de[lit] [f. 3^v] com per rahó de son profit, segons lo temps convinents. Emperò yo entench de servir aytal ordre que de cascuna cosa parlaré en cascun mes com se deu plantar o sembrar o fer en aquell mes.

I. De los ordenamientos de la labración e del labrador

La primera parte de savieza es que hombre deva considerar la persona a la qual hombre ha a mandar obra alguna o ensenyar aquella. Car aquel que quiere informar o ensenyar hombre labrador [f. 6^r] non deve semblar en su fablar al maestro en artes o en rectòrica, qui solamente han cura de ornar sus palabras con bellos vocablos. Aquesto acostumbran de fazer algunos hombres non mucho sabios que fablan con los labradores e personas grosseras ornadamente e sotil, por tal que su palabra non pueda seyer entendida nin por grosseros nin por los entendisios e subtiles. Mas nos abreviamos el prólogo e nuestras palabras, por tal que non semejemos a aquellos que reprehenden.

[2] Pues, nos devemos dezir con el adiutorio de Dios, de toda labración o agricultura, e de pasturas e hedeñios de fuera villa, segunt que avemos experiència de los maestros e de las invenciones o manera de ordenar los hedeñios e de todas otras cosas pertenientes al labrador, assí por razón de su plazer como por razón de su provecho, segunt los tiempos convinientes. Empero yo entiendo observar a tal orden que de cada una cosa hablaré en cada un mes como se deve plantar o fer cada cosa en aquel mes.

10 ornar] *corr.* ordenar

II. De quattuor rebus quibus agricultura consistit

Primo igitur eligendi et bene colendi agri ratio quattuor rebus constat: aere, aqua, terra, industria; ex his tria naturalia, unum facultatis et uoluntatis [est]. naturae est quod in primis spectare oportet, ut eis locis, quae colere destinabis, aer sit salutaris et clemens, aqua salubris et facilis, uel ibi nascens uel adducta uel imbre collecta, terra uero fecunda et situ commoda. 5

III. De aeris probatione

Aeris igitur salubritatem declarant loca ab infimis uallibus libera et nebularum noctibus absoluta et habitatorum considerata corpuscula: si eis color sanus, capitis firma sinceritas, inoffensum lumen oculorum, purus auditus, fauces com meatum liquidae uocis exercent. hoc genere benignitas aeris adprobatur. his autem contraria noxium caeli illius spiritum confitentur. 10 15

3 ex his tria naturalia] *add.* aere, aqua, terra AÑ || 4 unum] *add.* industria A || 6 salutaris et clemens] purus et subtilis AÑf || 6 salubris et facilis] boni coloris et saporis A, boni saporis et coloris Ñ, boni saporis f || 8 situ commoda] sano loco posita A Ñ || 10 salubritatem] puritatem AÑf || 15 caeli illius] loci aerem AÑ, loci f

II. De les quatre coses principals de la llauró

Primerament de ben elegir e ben llaurar los camps. La rahó està en quatre coses, és a saber: ayre, aygua, terra e indústria [...]. De aquestes coses les tres són naturals, ço és, lo ayre, lo aygua e la terra. Y la indústria és de voler e de poder naturalment. Deus guardar primerament que en los llochs hon volràs llaurar sia l'ayre pur e subtil, e l'aygua haia bona sabor e sia laugera, si's vol que l'aygua naixqua en lo lloch mateix, si's vol que hom la y faça venir o que y sia aiustada de la pluja, e la terra sia fèrtil e abundant e en bon lloch situada.

III. Del esprovament del ayre

Los llochs que no són posats en les valls fondes, ço és que estan en muntanyes altes, manifesten la puritat del ayre, ço és, si los corsos dels habitants han bona color e an sinceritat e fermetat de cap e bons ulls e ogen bé e la veu clara. Aquestes coses són proves del bon ayre. E lo contrari mostra que lo lloch és mal sans e noïble.

20 altes] *corr.* males

II. Delas III cosas en las quales está la labración

Primerament de bien escoger e bien labrar los campos, la razón está en quatro cosas, es a saber: ayre, agua, tierra, industria [f. 6^v] de hombre; aquesto es en sabieza. De aquestas las III son naturales, conviene a saber, el ayre, el agua e la tierra. La industria es de voluntat e de poder naturalment. Deves guardar primerament que en los lugares do querrás labrar sea el ayre puro e subtil e el agua aya buena sabor e sea ligera, si quiere que el agua nazca en el lugar mesmo, si's quiere qu'el hombre la y faga venir, o que sea ajuntada de la pluvia, e la tierra sea fértil e habundant e en buen lugar sitiada.

III. Del esprovamiento del ayre

Los lugares que no son puestos en los valles fondos, mas que están en montañas o en alto, manifiestan la puridad del ayre, conviene a saber que si los cuerpos de los habitantes han buena color e han sinceritat e firmeza de cabeça e buenos ojos e que oyan bien e la boz clara. Aquestas cosas son prueba del buen ayre. E lo contrario muestra que el lugar es malsano e nozible.

3 de] *corr.* do

III. De aqua probanda

Aquae uero salubritas sic agnoscitur: primum ne a lacunis aut a palude ducatur, ne de metallis originem sumat, sed sit perspicui coloris neque ullo aut sapore aut odore uitietur, nullus illi limus insidat, frigus tepore suo mulceat, aestatis incendia rigore moderetur. sed quia solet his omnibus ad speciem custoditis occultiorem noxam tectior seruare natura, ipsam quoque ex incolarum salubritate noscamus: [2] si fauces bibentium purae sunt, si saluo capite in pulmonibus ac thorace aut nulla est aut rara causatio. nam plerumque has noxas corporis ad inferiorem partem, quae supra sunt corrupta demittunt, ut uitiatu capite ad pulmones uel stomachum morbi causa decurrat. tunc culpandus aer potius inuenitur. deinde si uenter aut uiscera uel latera uel renes nullo dolore aut inflatione uexantur, si uitia nulla uesciae [sunt]. haec atque similia si apud incolas pro maiori parte constare uideris, nec de aere aliquid nec de fontibus suspiceris.

4 perspicui] *add.* clari A Ñ || 5 frigus tepore suo mulceat] hieme sit calida, aestate frigida A Ñ || 9 thorace] pectore AÑ

III. De l'esprovament de la aygua

La bonea e sanitat de la aygua se coneix primerament que no sia presa de alguna bassa o lacuna, ne naixqua de algun lloch
 5 en què haia metalls axí com or, argent, estany, plom, alcofoll, argent viu o semblants metalls. Mas que haia clara color e que no haia algun vici en si en sabor ni odor; e que no si fassen lims; e
 10 que sia naturalment freda en lo estiu, e calda e tebea en l'ivern. Car lladonchs com la natura de la aygua és a hom amagada, acostuma de fer amagat dampnatge. Per ço hi fan a considerar
 15 totes les dites coses. En especial coneix hom la bonea [f. 4^r] de la aygua en la sanitat de aquells qui la acostumen de beure. [2] E primerament, si aquells qui la beuen an la gola e lo coll ben sans e purs,
 20 e llur cap, e los pits, e los lleus, e los polmos. Car moltes vegades s'esdevé que per lo corrompiment que s nodreix o comença en les partides sobiranes del cap, declinen a les partides insanes del
 25 estómach, dels polmons e en les altres partides insanes. E lladonchs, si los bevents del aygua no hauran alguna de les dites passions en lo estómach, ne en los renyons, ne en la vexiga, ne en les altres
 30 partides, pot ésser intimada aquella aygua per sana e l'ayre per sans, e no te'n cal haver sospita.

III. Del esprovamiento del agua

La bondat e sanitat del agua se conosçe primerament que non sea tomada de alguna balsa o de laguna, e non que nazca
 5 de algunt lugar [f. 7^r] en que aya metales, 5 assí como oro, plata, estaño, e plomo, alcohol, argent bivo o semblantes metales. Mas que aya clara color, e que non aya algunt biçio en si en sabor nin en olor, e
 10 que non sey fagan limos; e que sia 10 naturalment fría en el estío, e caliente e tibia en el invierno. Car a las vezes como la natura del agua es al hombre amagada, acostumbra fazer amagado dapno. Por aquesto deven ser consideradas todas
 15 aquestas cosas dichas. E en espeçial conosçe hombre la bondat del agua en la sanitat de aquellos que la acostumbran de beber. [2] E primerament, si aquellos que la beven han la gola e el cuello bien sanos 20
 e puros, e la sua cabeça, e los pechos e los pulmones. Ca muchas vegadas acaesçe que por el corrompimiento que se cría o comiença en las partidas soberanas de la
 25 cabeça, desçiende a las partidas baxas del 25 estómago, de los pulmones e en las otras partidas baxas. E la vegada, que si algunos de los bevedores del agua non aurán alguna de las dichas pasiones en el
 30 estómago, nin en los renyons, nin en la 30 vexiga, nin en otras partidas, estonçes puede ser judgada aquella agua por sana e el ayre por sano, e non te cale aver sospecha.

4 e non] *corr.* e || 7 metales] *corr.* maneras

V. De qualitate terrarum

In terris uero quaerenda fecunditas, ne alba et nuda sit gleba,
 ne macer sabulo sine admixtione terreni, ne creta sola, ne
 harenae squalentes, ne ieiuna glarea, ne aurosi pulueris
 lapidosa macies, ne salsa uel amara, ne uliginosa terra, ne tofus 5
 harenosus atque ieiunus, ne uallis nimis opaca et solida, sed
 gleba putris et fere nigra et ad tegendam se graminis sui crate
 sufficiens, aut mixti coloris. quae etsi rara sit, tamen pinguis
 soli adiunctione glutinetur. [2] quae protulerit, nec scabra sint 10
 nec retorrida nec suci naturalis egentia. ferat quod frumentis
 dandis utile signum est: ebulum, iuncum, calamum, gramen,
 trifolium non macrum, rubos pingues, pruna siluestria.

4 ne aurosi] *add.* arenosi f || 6 opaca] obscura A Ñ f || 9 quae]
 uirgulta A Ñ || 9 scabra] aspra A Ñ f ||

V. De la qualitat de les terres

Hom deu considerar la fertilitat de bona terra en tal manera; és a saber que la gleva no sia blanca ne sia nua, ço és sens erbes.

5 E que la mare d'on se llevarà la gleva no sia pur sabló sens mesclament de terra, ne argila sola, ne arena aspra, ne argila magra, ne sia pedregosa, ne y haia pols arenosa quasi com daurada, ne sia salada,

10 ne fangosa, ne amargosa, ne les pedres sien brescades, ne foradades, ne sia magre, ne sia assituada la terra en lo lloch massa escur, ne sia molt fort la terra. Emperò deuen guardar que la gleva sia podrida o

15 quasi negra; e que sia bastant a cobrir-se de erbes; e que hun cove de terra sia bastant a complir lo lloch d'on serà exida, o que sia de color mesclada. E si serà espessa, e tinent lladonchs sia mesclada ab

20 terra grassa. [2] Emperò deu hom considerar que·ls arbres que·s fan en aquella terra no sien aspres, ne plens de nus, ne ronyosos, ne torts, ne hagen frotura de such e substància natural. E per

25 a sembrar·hi forment devers considerar que y sien aquests senyals que signifiquen abundància de fruyts. Primerament que en la terra se fassen èvols, e jonchs, e canyes bordes, e gravi, e trèvol gras, que no sia

30 magre, e romagueres grosses e pruneres salvatges.

V. De la qualitat de la tierra

[f. 7^v] Hombre deve considerar la fertilitat de la buena tierra en tal manera; es a saber que los terrones non sean blancos nin sea desnuda; conviene a saber,

5 menos de yervas. E que la madre donde se levantará el terrón sea puro sablón menos de mezclamiento de tierra, nin arzilla sola nin arena áspera nin arzilla magra, nin sea pedregosa, nin aya polvo arenoso quasi

10 como color de oro, nin sea salada, nin peçinosa, nin amarga, nin las piedras sean melosas nin foradadas, nin sea flaca, nin sea situada la tierra en lugar mucho obscuro, nin sea mucho fuerte la tierra.

15 Mas debes guardar que el terrón sea podrido o quasi negro e que sea bastante a cobrirse de yervas; e que un cuévano de tierra sea bastant e complir el lugar donde será sallida, o que sea de color mezclada.

20 E si será espesa, e teniendo la vegada sea mezclada con tierra gruesa. [2] Empero deve hombre considerar que los árboles que se fazen en aquella tierra non sean ásperos, nin llenos de nudos, nin sarnosos,

25 nin tuertos, nin sean menguados de succo o sustança natural. E para sembrar ay trigo debes considerar que ay sean estas senyals que significan habundança de fructos. Primerament que en la tierra [f.

30 8^r] se fagan finojos, e juncos, e cañas bordas, e grame, e trébol grueso, que non sea magro, e çarças e romegueras grandes e çiruelos salvages.

2 hombre deve] *corr.* como debes

LIBER I

Color tamen non magnopere quaerendus est, sed pinguedo
atque dulcedo. pinguem sic agnoscis: [3] glebam paruulam
dulci aqua consparges et subigis; si glutinosa est et adhaeret,
constat illi inesse pinguedinem. item scrobe effosa et repleta,
si superauerit terra, pinguis est, si defuerit, exilis, si conuenerit 5
aequata, mediocris. dulcedo autem cognoscitur: si ex ea parte
agri, quae magis displicet, glebam <in> fictili uaso dulci aqua
madefactam iudicio saporis explores.

[4] Vineis quoque utilem per haec signa cognoscis: si coloris
et corporis rari aliquatenus atque resoluti est, si uirgulta, quae 10
protulit leuia, nitida, procera, fecunda sunt, ut piros siluestres,
prunos, rubos ceteraque huiusmodi neque intorta neque sterilia
neque macra exilitate languentia.

3 subigis] promiscere debes A Ñ f || 4 scrobe] fouea A Ñ || 5 exilis]
macilenta A Ñ || 11 leuia, nitida, procera] plana, splendida, recta A Ñ
f || 13 exilitate] subtilitate A Ñ

Emperò no deu hom fer gran força [f. 4^v] en la color de la terra, mas en lo seu greix que sia grassa e dolça. [3] E poràs saber la sua grassa si prens de la terra e la mets en aygua dolça e la menes entre les mans. Si és tinent com ajusch, ella és grassa. En altra manera ho pots conèixer si la terra és grassa e dolça. Cavaràs hun clot en terra e après tornaràs aquella terra dins lo clot, e si sobra de la terra, que no capia en lo clot, la terra és grassa e si non sobra, [...] és magra, e si ve egualment que non sobra ni·n fallgua, és la terra mijançerament bona. Si la terra és dolça conèixer-o-has axí: pren de la terra del camp, de aquella partida que·t semblarà, que valdrà menys huna gleua, e mulla aquella ab aygua dolça dins hun vexell de terra. E gusta la sabor de aquella aygua en què·s serà banyada de gleua, [...] si [...] és dolça o no [...].

[4] La terra que és bona per a vinya té aquestos senyals: que sia espessa, hun poch de color e de cors, e que sia de bon cavar, e que los arbres que s·i fan sien drets, plans e lisos, e si ha sarments o çeps salvatges, que·s dien lambrusques, que leven molts fruyts, e pruners salvatges, e romagueres o gavarrereres, e que no sien torts, ne magres, ne prims, ne sotils, ne exorchs.

Empero non deve hombre fazer grant fuerça en la color de la tierra, si non en la grosseza que sea gruessa e dulce. [3] E podràs saber la su grassa si tomas de la tierra e la metes en agua dulce e la meneas entre las manos. Si se pega como la ayuntas ella es gruessa. En otra manera la puedes cognosçer si la tierra es grassa e dulce. Faràs una foya en la tierra, e después tornaràs aquella tierra dentro en la foya, e si sobra de la tierra, que non quepa en la foya, la vegada la tierra es gruessa e sy non sobra de la tierra, antes fallesçe d'ella, la tierra es magra, e sy viene egualmente que non sobre nin falga, es la tierra medio buena. Si la tierra es dulce, cognosçerlo as assí: toma de la tierra del campo, de aquella partida que será semblant que valga menos, un terrón, e remójalo con agua dulce dentro de un vaso de tierra. E la vegada si la sabor es dulce o non, tastando de aquella agua en la qual será vanyado el terrón lo verás.

[4] La tierra que es buena para vinya ha aquestos senyals: que sea espesa un poco de color e de cuerpo, [f. 8^v] e que sea de buen cavar e menear, e que los árboles que se y fazen sean derechos planos e lisos, e si ay ay sarmientos o çepas salvajes, que hombre llama lambruscas, que llieven muchos fructos, e ciruelos salvages, e çarças, e que non sean tuertos, nin magros, nin delgados, nin sotiles, nin exorcas.

19 menos] *corr.* más

LIBER I

[5] situs uero terrarum neque planus, ut stagnet, neque praeruptus, ut defluat, neque obrutus, ut in imum deiecta ualle subsidat, neque arduus, ut tempestates inmodice sentiat et calores. sed ex his omnibus utilis semper est et aequata mediocritas et uel campus apertior et umorem pluuium cliuo fallente subducens uel collis molliter per latera inclinata deductus uel uallis cum quadam moderatione et aeris laxitate sumissa uel mons alterius culminis defensus obiectu et a molestioribus uentis aliquo liber auxilio, uel sublimis, asper, sed nemorosus et herbidus.

5

1 stagnet] aquas collectas retineat A Ñ f || 5 umorem pluuium] aquam pluuialem A Ñ f

**De la providència e de les coses que són
necessàries a llauró**

[5] Lo camp o terra que volràs conrear e
llaurar deu ésser sitiati en tal manera que
5 no sia encomat en lo mig, ne massa pla
perquè no si fassa estany de aygües, de
pluja ne d'altres. Ítem que no sia
enpendent, per tal que la terra no vaia
avall. Ítem que no sia enderrocadís, ço és
10 que per les aygües no si puguen fer
torrents ni barranchs, ne sia fundat en
alguna vall baix, ne estigua molt alt
perquè no senta més de les tempestats ne
la calor del sol. Mas que sia
15 mijançerament situat, ço és que no sia
molt pla ni molt en pendant. Y seria molt
bo que enmig del camp hagués huna poca
de altura perquè l'aygua de la pluja
decorregués a cascú dels costats del camp;
20 o si era asituat en alguna vall que almenys
hi poguessen bé entrar lo ayre e lo sol, e
que davant lo dit camp hagués alguna
muntanya qui'l defenés dels mals ayres e
vents que en aquella regió han acostu[mat]
25 [f. 5^r] de noure esplets; que sia ben alt e
aspre lo lloch hon serà situat.

**De la elecció e situamiento del
campo**

[5] El campo e tierra que querrás
conrear e labrar deve ser sitiado por tal
manera que non sea alomado en el medio
nin mucho llano, por tal que non se faga 5
estanyo de aguas de pluvia nin otras. Ítem
que non sea mucho pendiente, por tal que
la tierra non vaya toda vegada enta yuso.
Ítem que non sea en derrocadizo, conviene
a saber que por las aguas non se fagan 10
arroyos nin barrancos, nin sea fundado o
situado en algunt valle baxo, nin esté alto
mucho, por tal que non sienta más de las
tempestades nin de la fervor del sol. Mas
que sea medianeramente situado, conviene 15
a saber que non sea mucho llano o mucho
acostado. E sería bien conviniente que en
medio del campo o tierra oviese algún
poco de monte, e que el agua de la pluvia
corriese a cada uno de los costados del
campo; o si será situado en algún valle, 20
que alomenos y pudiesen [f. 9^r] bien
entrar el ayre e el sol, e delant del dicho
del campo oviese alguna montanya que le
defendiese de los malos ayres e vientos
que en aquella región han acostumbrado 25
de nozer a los fructos; o que sea bien alto
e áspero el lugar do será situado.

LIBER I

[6] Sed cum sint genera terrarum plurima, ut pinguis aut macra, spissa uel rara, sicca uel umida et ex his pleraque uitiosa, tamen propter seminum differentiam saepe necessaria, maxime, sicut supra dixi, eligendus est pinguis ac resolutus ager, qui minimum laborem petit, fructum maximum reddit. secundi 5
meriti est spissus, qui labore quidem maximo, tamen ad uota respondet. illud uero deterrimum genus est, quod erit siccum simul et spissum et macrum uel frigidum: qui ager pestiferi more fugiendus est.

[6] Emperò molts són los linatges de les terres. La huna és grassa y l'altra és magra; y l'altra espessa e tinent a manera de argila e l'altra és soluta, ço és leugera; e l'altra és seca e l'altra és humida. E de cascuna de aquestes qualitats n'i ha que an molts divers. Emperò per rahó de diverses sements que hom hi acostuma de variar; ço és hun any huna sement, altre any altre sement, és millor cosa que hom elegeixca camp o terra que sia grassa e no massa fort, mas de bon llaurar, e que no requer gran treball, ne grans desplaers, e que reta abundantment los [...]. Aprés de aquest aytal camp, [...] deuen elegir camp o terra que sia espessa, fort e tinent, que, encara que s llaure ab afany e despeses, no menys dóna abundantment lo fruyt. Aquesta terra o camp és molt malvat, lo qual és sec e espès, ço és, fort e tinent tot ensemps, e que no sia magre e fret. Aquest aytal camp deu hom esquivar així com a cosa pestilencial.

[6] Empero muchos son los linages de las tierras. La una es gruesa, la otra magra; e la otra espessa e tenient a manera de arzilla e la otra es ligera; e la otra seca, la otra es humida. E de cada una de aquestas qualidades ay que han aquestos viçios. Empero por razón de diversas simientes que hombre y acostumbra de variar, conviene a saber, un anyo una simiente, otro anyo otra simient, es mejor cosa que hombre escoja campo o tierra que sea grassa e non mucho fuerte, mas de buen labrar, e que non requiera gran trabajo nin grant espensa, que rienda abundantemente los fructos. Después de aqueste campo, si non lo puede hombre fallar, debes escoger campo o tierra que sea espesa, fuerte e teniente, que, ya sea que se labre con afán e espensa, non res menos da abundantmente los fructos. Aquella tierra o campo es mucho mala e malvada la qual es seca e espesa, conviene a saber, fuerte e teniente todo en semble, e que sea magra e fría. Aqueste a tal campo o tierra deve hombre esquivar assí como a cosa pestilencial.

VI. De industria et necessariis ad rura sententiis

Sed ubi haec, quae naturalia sunt neque humana ope curari possunt diligentius aestimaris, exequi te conuenit partem, quae restat industriae. cuius haec erit cura uel maxima, ut has quas subieci ex omni opere rustico in primis debeas tenere sententias. 5

Praesentia domini prouectus est agri.
Color terrae non magnopere desideretur, quia bonitatis incertus est auctor.

[2] Genera omnium surculorum uel frugum praeclara, sed terris tuis experta, committe. in nouo enim genere seminum ante experimentum non est spes tota ponenda. locis umidis semina citius quam siccis degenerant; quare subinde succurrat electio. 10

Ferrarii, lignarii, doliorum cuparumque factores necessario habendi sunt, ne a labore sollemni rusticos causa desiderandae urbis auertat. 15

VI. De la indústria e coses necessàries al camp

Les coses que són naturals per al situament del camp, per les coses que t'e dites, les pots considerar, mas encara és necessària la part que roman, ço és, la indústria e saviea, les sentències e difinicions dels quals tu deus ab tota diligència observar [...].

10 E primerament, que en tot açò que s farà en lo camp que y sia present lo senyor.

La color de la terra no deu ésser molt conciderada, ni deu hom fer força, car hom no és çert de la sua bonea.

15 [2] Los arbres que y plantaràs e la sement que y sembraràs sien ja experimentats per tu, que sien bons y llavors los hi poràs plantar e sembrar. No deus sembrar en tot camp de sement
20 novella, ço és, alguna sement que tu no conegues o tu no la hagues experimentada. Totes les sements rebordoneixen e hixen de bon linatge que sien sembrats en llocs humits, que no en llocs sechs, perquè en
25 açò a menester indústria e providència del llaurador.

Per tal que los llauradors no cessen de llaurar e fer les altres coses pertanyents a la llauró, és espedient que de les viles e
30 ciutats sien procurats en temps de necessitat mestres ferres, fusters e boters que hauran necessàries.

VI. De la providència de las cosas que son nesçesarias a la lavor

[f. 9^v] Las cosas que son naturales para el situament del campo, por las cosas que te he dichas las puedes bien considerar, 5 mas aún has nesçesaria la parte que queda, conviene a saber, de la industria e savieza, las sentençias e difiniçiones de las quales tú debes con toda cura e diligència
10 observar en tus aferes que sean de labrar.

E primerament, que en todo aquello que se fará en el campo o tierra que ay sea presente el señor.

La color de la tierra non deve ser mucho considerada, nin hi deve hombre fazer
15 grant fuerça, ca hombre non es çierto de la bondat suya.

[2] Los árboles que y plantarás e la simiente que ay sembrarás sea ya por ti provadas que sean buenas e escogidas, e la
20 vegada los y podrás plantar e sembrar. Non debes sembrar todo el tu campo de simiente nueva, alguna que tú non conozcas o tú non la ayas ya provado. Todas las simientes desçienden e salen de
25 buen linage que sean sembradas más en los lugares humidos, que non en lugares secos, porque en aquesto ha menester industria e providència del labrador.

E por tal que los labradores non çesen
30 de labrar e fazer las otras cosas pertenesçientes a la lavor, es espediente que de las villas e çibdades sean procurados e avidos en tiempo de nesçesidad maestros ferreros, fusteros e
35 otros que aurán nesçesarios.

LIBER I

Locis frigidis a meridie uineta ponantur, calidis a septentrione, temperatis ab oriente uel, si necesse sit, occidente.

[3] Operarum ratio unum modum tenere non potest in tanta diuersitate terrarum: et ideo soli et prouinciae consuetudo facile ostendet, qui numerus unamquamque rem faciat siue in surculis siue in omni genere satorum. 5

Quae florent, constat non esse tangenda.

Bene eligi serenda non possunt, nisi hoc officium prius electus adsumat.

In rebus agrestibus maxime officia iuuenum congruunt, imperia seniorum. 10

4 prouinciae] *add.* terrae uel regiones A Ñ || 10 rebus agrestibus] exercitiis agr<or>um A Ñ

Les vinyes deuen ésser plantades en los llochs frets vers lo migjorn; y en los llochs calents les deuen plantar vers la tremontana; y en los llochs temprats vers lo sol ponent. [f. 5^v]

[3] De llaurar ni de plantar no·s pot donar çerta regla ne forma, tantes són diversitats de les terres. Mas la pràctica de les gents que són en aquella província o regió, segons que y hauran provat e acostumat, donaran de açò çerta regla e forma.

Ninguna planta o sement que sia florit no·s deu tocar ni tresplantar.

No pot hom ben elegir ne triar les sements que hom deu sembrar si primerament no les ha hom provades.

Lo treball de la llauró requir hòmens jóvens. Emperò la ordinació e indústria de la llauró requir hòmens antigament acostumats en aquella art.

[f. 10^r] Las vinyas deven ser plantadas en los lugares fríos faza el mediodía; en los lugares calientes las deve hombre plantar faza la tremuntana; en los lugares temprados faza el sol saliente.

[3] De labrar nin de plantar non se puede dar çierta regla nin forma, tantas son las diversidades de las tierras. Mas la costumbre de las gentes que son en aquella tierra, provinçia o región, segunt que y aurán provado e acostumbrado, darán de aquesto çierta regla e forma.

Nenguna planta o simiente que sea florida non se deve tocar nin trasplantar.

Non puede hombre escoger o triar las simientes que hombre deve sembrar si primerament non las ha hombre provadas.

El trabajo de la lavor e la labrança requiere hombres jóvenes. Mas la ordinación e industria de la lavor requiere hombres antiguamente acostumbrados en aquesta arte.

LIBER I

[4] In uitibus putandis tria consideranda sunt: fructuum spes, successura materies, locus qui seruet ac reuocet. uitem si maturius putes, plura sarmenta, si serius, fructus plurimos consequeris. de locis deterrimis sicut arbores, ita homines conuenit ad meliora transferre.

5

Post bonam uindemiam strictius, post exiguam largius puta.

In omni opere inserendi, putandi ac recidendi duris et acutis utere ferramentis.

In uite uel arbore quae facienda sunt perage ante apertionem floris et gemmae.

10

In uineis aratro praetermissa fossor emendet.

[4] [...] Ans que hom pode les vinyes deu considerar tres coses. La primera esperança que hom ne haia fruyt. La segona que y romanga bon poder en lo cep. La tercera que lo cep sia conservat e mantengut ab tot son avantatge. Si podes les sarments primerench hauràs en l'any vinent moltes sarments e si les podes tart hauràs molts fruyts. [...]

10 Aprés bones venemes e abundants deus podar les sarments o los çeps ben curt y estretament, ço és que no·ls deixes gran poder. Y aprés poques venemes deus podar pus llarch perquè·ls deixes maior poder.

15 [...] Tot quant volràs enpeltar e obrar axí en çep com en arbres, fes-ho abans que floreixquen e abans que meten brots ne gemme.

20 Ab càvech deu ésser esmenat e cavant tot ço, que lo aradre haurà leixat [...].

[4] Podar sarmientos e viñas. Antes que hombre las pode deven ser consideradas tres cosas. La primera que es esperança que hombre aya fructo. La segunda que quede e finque convenient poder en la cepa. La terçera que la cepa sea conservada e renovada e mantenida con toda su ventaja. Si podas los sarmientos temprano aurás en el anyo que viene muchos sarmientos. Si los podas tarde aurás mucho [f. 10^v] fructo. Assí como es conviniente cosa e provable que los hombres se mudan de mal lugar en bueno, así es de los árboles, que mucho e mejor aprovechan aquellos que son trasportados e mudados de mala tierra en buena.

Después de buenas vendimias e habundantes debes podar los sarmientos o las çepas bien curto e estrechament, conviene a saber que non les dexes gran poder. Después empero de pocas vendimias debes podar más largo que les dexes mayor poder.

Quando querrás enxerir o podar o tajar árboles o samientos, déveslo fazer con ferramientas que sean bien fuertes e azeradas e mucho bien cortantes.

Todo quanto querrás enxerir e obrar así en çepa como en otro árbol, fazlo antes que florezcan e antes que echen brotes nin yemas.

Con açada deve ser emendado e cavado todo aquello que el aradro aurá dexado que non será pasado.

LIBER I

Locis calidis, siccis, apricis, pampinandum non est, cum magis uitis optet operiri. et ubi uineas Vulturinus exurit aut flatus aliquis regionis inimicus, uitem tegamus straminibus uel aliunde quaesitis.

[5] Ramus laetus, uiridis et sterilis in media olea abscidendus est, uelut totius arboris inimicus. 5

Sterilitas et pestilentia aequo modo fugiendae sunt, uel si secum utraeque non fuerint.

In pastinato solo inter nouellas uites omnino nihil est conserendum. Graeci iubent exceptis caulibus tertio anno quae libebit iniungere. 10

Omnia legumina Graecis auctoribus seri iubentur in sicca terra; faba tantummodo in umida debet aspargi.

[6] Domino uel colono confinia possidenti, qui fundum uel agrum suum locat damnis suis ac litibus studet. 15

14 colono confinia possidenti] uicino A Ñ

No deu hom llevar los pàmpols de les vinyes en los llochets calents, ne sechs, ne encara temprats, ans més les deu hom cobrir. E en los llochets hon lo llevant o
5 altre vent a acostumat de cremar o noure als sarments, llavors deuen cobrir aquelles ab palla o semblants coses qui·ls defenen del vent.

[5] Si en lo mig de la olivera naxia algun
10 ram o verduch, que [...] no fassa algun fruyt, tu·l deus tallar axí com a enemich de tot lo arbre.

Molt deu hom esquivar esterilitat o exorquea de arbre [...], car egualment
15 damnifiquen.

En la vinya que és plantada de novell no y deu hom sembrar res, exceptat cols que segons dien los grechs s·i poden plantar en lo terç any.

20 Segons les declaracions dels grechs tots los legums se deuen plantar en terra secca, exceptat fava que vol terra humida. [...]

Non deve hombre tirar los pánpanos de las viñas en los lugares calientes e secos e aún temprados, antes más las deve hombre cobrir. E en los lugares en los quales el levante o otro viento ha acostumbrado de
5 quemar o escaldar o nozer a los sarmientos, la vegada [f. 11^r] deven aquellos cobrir con paja o con semblantes cosas que los defiendan del viento.

[5] Si en el medio de la olivera nasçia
10 algunt razimo o verdugo que sea viejo e verde e non farà algunt fructo, hombre lo deve cortar así como enemigo de todo el árbol.

Fuerte deve el hombre esquivar
15 esterilitat e exorqueza de árbol así como a pestilència, car yualmente dapnifican.

A la viña que es plantada de nuevo no y deve hombre res sembrar, exçptado coles, ca segunt que dicen los griegos se pueden
20 plantar en el terçer anyo.

Segunt las declaraciones de los griegos, todas las legumes se deven sembrar en tierra secca, exçptado favas que quieren
25 tierra humida.

[6] Aquel que loga o estableçe campo a su vezino, aquesto es que aya otro campo menos de medio con él su campo, él mesmo se procura su daño e baraja.

11 ramo] *corr.* razimo

LIBER I

In agro periclitantur interiora, nisi colantur extrema.

Omne triticum solo uliginoso post tertiam sationem in genus siliginis commutatur.

Tria mala aequae nocent: sterilitas, morbus, uicinus.

[7] Qui terram sterilem uineis occupat et laboribus suis et sumptibus est iniquus. 5

Campi largius uinum, colles nobiliter ferunt. Aquilo uites sibi obiectas fecundat, Auster nobilitat; ita in arbitrio est, plus habeamus an melius.

Necessitas feriis caret. 10

2 uiliginoso] aquoso A Ñ f || 3 siliginis] add. centeno A Ñ

Tot ço que és plantat o sembrat dins lo camp pereix, si les vores o extremitats del camp no són ben llaurades [...] .

5 Tot forment que serà sembrat en terra aygualosa [f. 6^r] après tres esplets, ço és que [si] per tres anys hi serà sembrat, tornarà en siliginem, ço és, sègol o çenteno al quart any.

10 Tres coses són que [...] no en egualment en lo camp, ço és, esterilitat de terra, ço és que no sia fructuosa; malaltia que's met en les plantes; e sements del camp e mal vehí.

[7] Aquell qui planta vinya o arbres en terra estèril pert sos treballs.

15 En los camps e terres planes se fa molt més vi, mas en les montanyes se fa molt millor. En la vinya que està de cara a la tremontana se fa molt més venema e més vi; y en la que està de cara al migjorn se fa
20 molt millor vi [...].

En temps de neçessitat no deuen ésser guardades festes, entén-se de collir fruyts, de empeltar, e de podar, e de semblants.

13 o] *corr. ne*

Todo aquello que es plantado o sembrado dentro del campo peresçe, tant tost si las orillas o extremidades del campo non son bien labradas e alimpiadas.

5 Todo trigo que será sembrado en tierra agualosa, después de tres cogidas, conviene a saber que si por tres anyos hi será sembrado, tornará in siliginem, conviene a saber, séguel o çenteno al quart anyo. 10

Tres cosas son que nuezen e fazen dapno al campo e grant dapnaje egualmente, conviene a saber, esterilidad o exorqueza de tierra, conviene a saber que non [f. 11^v] sea fructificante; e enfermedad que se mete en las plantas o simientes del campo; e mal vezino. 15

[7] Aquel que planta vinya o árboles en tierra exorca e estèril pierde sus trabajos e sus expensas. 20

E en los campos e tierras planas se faze más vino, mas en las montanyas e en los boscages se faze mejor vino. En la viña que está de cara a la tremuntana se faze más vendimia e más vino; en la vinya que está de cara al mediodía se faze más mejor vino, porque está en arbitrio de cada anyo si quiere más vino o mejor vino. 25

En tiempo de nesçesidat non deven ser guardadas nin observadas fiestas nin 30 ferias, entiéndese de coger fructos, de enxerir o de podar e de semblantes.

LIBER I

Quamuis temperatis agris serendum sit, tamen si siccitas longa est, semina occata tutius in agris quam in horreis seruabuntur.

Viae malitia aequè et uoluptatis et utilitatis aduersa est.

[8] Qui agrum colit grauem tributis creditorem patitur, cui sine spe absolutionis obstrictus est. 5

Qui arando crudum solum inter sulcos relinquit suis fructibus derogat, terrae uber infamat.

Fecundior est culta exiguitas quam magnitudo neglecta.

4 malitia] sterilitas A Ñ f

Ja't sia que hom dega sembrar en camps
temprats, ço és que no sien massa
enayguats ne massa sechs. Emperò cert és
que les sements se conserven millor en la
terra, ço és que sien sembrats, que no fan
5 en los graners. [...]

Terra exorqua egualment és contrariosa
a delit e aprofit.

10 [8] Aquell qui haurà camp del qual fa
gran sens o agrer² sotsmès a greu creador
sens tota esperança de absolució.

Aquell qui no llaura egualment lo camp,
ço és que y leixa alguns solchs que no són
ben llaurats, aquell aytal fa gran perjudici
15 als fruyts y disfama la ubertat del camp.

Més fèrtil e abundant és poca terra
llaurada y ben pensada que molta terra mal
llaurada.

Ya se sea que hombre deva sembrar en
campos temprados, conviene saber que no
sean mucho en aguados nin mucho secos.
Empero çierto es que las simientes se
conservan mejor en la tierra, aquesto es,
5 seyendo sembradas, que non fazen en los
graneros, que quiere dezir que más vale
sembrar e encomendar la simiente a la
tierra que non faze conservar el grano o la
simiente en los graneros. 10

Tierra exorqua egualmente es contraria a
deleyte e a provecho.

[8] A aquel que obra campo del qual
faze grant çens e es sosmeso a grave
acreador menos de toda esperança de
absolució. 15

Aquel qui non labra egualmente el
campo, ço es que dexa algunos lugares
que non sean bien labrados, aquel tal³ [f.
12^r] faze grant perjuyzio a los fructos e
20 difama la bondat e ubertat del campo.

Mas fértil e abundante es poca tierra
bien labrada e bien pensada que non es
mucha tierra mal pensada.

² Ratllat *sos*.

³ Nota al marge inferior: *faze grant perjuyzio*.

LIBER I

[9] Nigras uites omnino repudies nisi in prouinciis et eius generis, quo acinaticium fieri consuevit.

Longius adminiculum uitis incrementa producit.

Teneram et uiridem uitem ferri acie ne recidas. omnis incisura sarmenti auertatur a gemma, ne eam stilla quae fluere consuevit extinguat. 5

Pro macie uel soliditate uitium nutrienda sarmenta putator iniungat.

Terra profunda, quod Graeci adserunt, oleae grandes arbores efficit, fructus minores et aquatos ac seros magisque amurcae proximos. aer oleas tepidus iuuat et uentis mediocribus sine ui et horrore perflabilis. 10

1 nigras uites] *add.* utpote labruscas A Ñ, lambruscas f || 2 acinaticium] uicium rasposum A Ñ || 10 seros] tardos A Ñ

[9] Les sarments negres e lambrusques deu hom esquivar, que no les deu plantar, salvant en les regions hon se n'acostumen de fer agres o vinagre.

5 Longa sarment no és profitosa ne fa fruyt.

No deus tallar ab ferro la sarment vert ni tendre. Com volràs podar la sarmen, guarda't que lo tall no sia en la partida hon
10 deu metre la gema, per tal que l'aygua que exirà del sarment no destroixqua lo borró o la gema.

Lo podador deu prendre esment en lo poder del cep que, si no ha gran poder,
15 no-l deu nodar morgons ne moltes brocades o vergues, per tal que sien pus fermes e que no amagresquen pus avant.

Segons que·ls grechs dien, en la terra fondal e pregona se fan grans olives.
20 Emperò fan menys fruyts e més aygualosos, e més tardans, e fan més murtes e fargalades. En lo oli los vents suaues e mijançers, ço és que no bufen poderosament, ajuden molt a les oliveres.

[9] Los sarmientos negros, conviene a saber, las lambruscas, deve hombre esquivar que non las deve hombre plantar salvo en las regiones en las quales se acostumbra de fazer agraz e verius e
5 vinagre.

Largo sarmiento non es provechoso nin faze fructo.

Non debes cortar con fierro el sarmiento verde nin tierno. Como querrás cortar e
10 podar el sarmiento, guárdate que el tajo non sea en la partida do se deva meter la yema o el brot, por tal que el agua que salirá del sarmiento non destruya la yema o el borró.
15

El podador deve parar mientes al poder de la çepa que, si non ha grant poder, non le deve criar mogrones nin muchas rastras, por tal que sean más firmes e que non enmagrezca más adelante.
20

Segunt que los griegos dizen, en la tierra fondal e pregona se fazen grandes oliveras. Empero fazen menos fructo e más aguoso e más tardano e más morcoso e fargaloso. En el olio los vientos suaves e
25 medianos, conviene a saber que non soplén o bufen poderosamente nin con orror o grant fuerça, ayudan mucho a las oliveras.

1 lambrusques] *corr.* ambrusques || **21** aygualosos] *corr.* argullosos || **22** fargalades] *corr.* fregades

LIBER I

[10] Vitis, quae ad iugum colitur per aetates ad hoc perducenda est, ut locis molestioribus quattuor pedibus a terra, placidioribus uero septem summitas eius insurgat.

Hortus qui caelo clementi subiacet et fontano umore percurritur prope est ut liber sit et nullam serendi disciplinam requirat. 5

Subligatio acerbis uuis facienda est, quando excutiendi aut rumpendi acini nulla formido est. [11] ligatura in uitibus locum debet mutare, ne unum semper adsiduitas conterat uinculorum.

Fossorem si apertus uitis oculus uiderit, caecabitur spes magna uindemiae, et ideo, dum est clausa, fodietur. 10

Terrae altitudinem cum fecunditate, si ad frumenta, duobus pedibus explora, quattuor uero, si ad arbusta uel uites.

[10] Los çeps o sarments de les vinyes que hom llaura ab bèsties deuen ésser nodrides en llur edad que en los llochs magres [f. 6^v] no hagen de alt sobre la terra més de quatre peus, y en los llochs fèrtils més avant de set peus.

No cal donar regla ne doctrina de sembrar aquell camp que és situat en lloch hon lo ayre sia pur e temprat y que·s pugua regar de aygua de font o de riu, car ell mateix demostra que li és necessari.

A donchs deu hom ligar les sarments tendres com los rahims són ja en agràs y no han por de trencar-les. [11] Y no deus lligar les sarments contínuament en hun lloch, per tal que aquell lloch no afluqueixca ni lo vi no·s guaste.

La vinya deu ésser cavada mentres que lo borrhó del çep o de la sarment és tancat, ço és, abans que [no] comensa gitar gema, car en altra manera no cal fer compte de venema. Si és cavada quant ella comença a gitar, per rahó de la terra e del càvench que moltes vegades les exorba.

Forment cava la terra pregon dos peus; si vols plantar arbres sia cavada pregon quatre peus.

[10] Las çepas o sarmientos de las viñas que hombre labra con bestias deven ser así criadas en su hedat que en los lugares magros e ásperos non ayan de alto sobre la tierra más de quatro [f. 12^v] pies, e en los lugares fértiles e fondos más avant de siete pies.

Non conviene dar regla ni doctrina de sembrar aquel campo o huerto que es situado en un lugar do el ayre es puro o temprado e que se pueda regar de agua de fuente o de río, ca el mesmo demuestra que le es neçesario.

La hora deve hombre atar los sarmientos tiernos como los razimos son ya en agraz e non han miedo que el hombre los quiebre.

[11] Non deve hombre atar los sarmientos continuamente en un lugar, por tal que aquel lugar non afluquezca e el vino se ende affolle por la continuydat del ligar.

La viña deve ser cavada de mientras que la borra de la çepa o del sarmiento es çerrado, conviene a saber, antes que non comience a echar yema, ca en otra manera non ayas esperança de aver vendimia. Sy es cavada como ella comiença a echar, por razón de la tierra o del açadón que muchas vegadas las exorda.

Si quieres sembrar forment cava la tierra fonda dos pies; si quieres plantar árboles sea cavada fonda quatro pies.

25 forment] *corr.* fortment

LIBER I

Vitis nouella ut facile incrementum dilecta consequitur, ita interitum celerem, si neglegatur, incurrit.

[12] Modum tene aestimatis facultatibus tuis in adsumptione culturae, ne superatis uiribus excedente mensura turpiter deseras quod arroganter adsumis. 5

Semina plus quam annicula esse non debent, ne uetustate corrupta non prodeant.

Frumentum collis quidem grano robustius, sed mensurae minus refundet.

Omnia quae seruntur crescente luna et diebus tepidis sunt serenda, nam tepor euocat, frigus includit. 10

La sarment o vinya novella per gran creiximent si sovint és llaurada e per contrari mor o pereix tot, si no és llaurada.

5 [12] Guarda't que no t'empaches de llaurar moltes terres, ço és que no vulles emparar gran llauró més avant que tes facultats o ton poder [no] basta, per tal que ab vergonya no hages a deseparar ço que ab ergull e presumpció hauràs començat.

10 No vulles sembrar alguna sement vella, ço és que haia més avant de hun any, perquè si és vella e corcada no exirà.

Lo forment que's fa o naix en les montanyes és molt fort, emperò no és fructuós, ço és, no ret tant huna mesura com altra que sia sembrada en pla.

20 En luna creixent se deu sembrar tota sement que hom vulla per a fer gra o sement, que sia lo temps temprat, ço és que sia més calent que fret, car la calor fa exir la sement e lo fret la raprèn e la constreny y la fa dormir davall la terra.

El sarmiento o vinya nueva toma soberano cersçimiento si muchas vezes es labrada. E por el contrario muere o peresçe súbitamente, si no es labrada e bien construyda. 5

[12] Guárdate que non te enpaches de labrar muchas tierras, conviene a saber que non quieras emparar grant lavor más adelante que tu facultat o tu poder [f. 13^r] no basta, por tal que con vergüenya e con infamia non ayas de desamparar e dexar aquello que con superbia e presumpción aurás començado. 10

E non quieras sembrar alguna simient vieja que aya más de un año, por tal que si era vieja o corcada non sallirá. 15

El trigo que se faze en las montanyas es más fuerte, empero non es tanto fructuoso, aquesto es que non da tanto una medida como otra que sea sembrada en el llano. 20

En luna cresçiente se deve sembrar toda simiente de la qual hombre deve fazer grano o simiente e que sea el tiempo temprado, conviene a saber que non sea mucho frío nin mucho más caliente que non deva, ca la calor faze sallir la simient e la frialdat reprime e restrenye e la faze dormir de yuso de la tierra. 25

LIBER I

[13] Si tibi ager est siluis inutilibus tectus, ita eum diuide, ut loca pinguia puras reddas nouales, loca sterilia siluis tecta esse patiaris, quia illa naturali ubertate respondent, haec beneficio laetantur incendii. sed sic urenda distingues, ut ad incensum agrum post quinquennium reuertaris; ita efficies, ut aequaliter uel sterilis gleba cum fecunditate contendat.

5

[14] Graeci iubent oliuam, cum plantatur et legitur, a mundis pueris atque uirginibus operandum, credo, recordati arbori huic esse praesulem castitatem.

[13] Si per ventura tu volràs llaurar alguna poca de terra la qual sia plena de bosch o de arbres que no fassen fruyt, tu deus elegir aquella partida que serà més grassa e més fructificant segons te semblarà ab les regles que damunt t'e dites. Y l'altra partida de aquella terra deixaràs ésser bosch y no la vulles llaurar, car per la sua magrea y perdries ton treball. Y los llochs que conixeràs que són exorchs deixaràs que sien boschs o garregues, car naturalment ho demanen e alegren-se com hom los crema. E vol-se cremar de çinch en çinch anys, per tal que la terra exorqua torne abundant e fèrtil e açò deuràs conèxer en los primers çinch anys.

[14] Los grechs acostumen que, quant plantan olivera o prenen exercos o estaques per a plantar o empeltar, o fan collir les olives, que la fan tallar o plantar o collir a infants e infantès vèrgens. Y en moltes altres terres guarden que no leixen muntar ninguna fembra ni encara home que de hun dia passat haia usat ab fembra carnalment per collir olives ni fer altres actes sobre lo arbre [f. 7^r] de la olivera, y açò per tal com és molt cast arbre. Y dien molts dels grechs y d'altres que és cap y bisbe de tots los altres arbres.

19 o] *corr.* hon || o] *corr.* on

[13] E sy por aventura tú querràs labrar alguna peça de tierra la qual sea plena de boscatge o de árboles que non fazen fructo, tú debes escoger aquella partida que será más grassa e más fructificante segunt que auràs conoççencia con las reglas de suso dichas. E la otra partida de aquella tierra dexaràs ser boscatge que non la quieras labrar, ca por la su magreza ay perderías todo tu trabajo. E los lugares que conoççerás que serán exorchs e estériles dexeràs que sean boscatges o espesuras, ca naturalmente lo demandan e se alegran quando el hombre las quema. E quiérense quemar de çinco en çinco anyos, e por tal que tal tierra torne habundante e fèrtil e aquesto debes conoççer en los primeros çinco anyos.

[14] Los griegos han de costumbre que, quando plantan olivera o toman estacas para plantar o enxerir, o fazen coger las olives, que la fazen tajar o [f. 13^v] plantar o coger a los niños e infantès vírgenes. E en muchas otras tierras se guardan que non dexan subir ninguna muger nin aún hombre que de un día pasado aya usado con muger carnalmente por coger olivas nin fazer otros actos sobre árbol de la olivera, e aquesto por tal ca es muy casto árbol. E dizen muchos de los griegos e otros que es cabeçça e obispo de los otros árboles.

22 olives] *corr.* oliveras

LIBER I

Nomina frumentorum superfluum est praecipere quae aut loco subinde aut aetate mutantur. hoc satis est, ut eligamus praecipua in ea regione quam colimus uel exploremus aduecta.

Lupinus et uicia pabularis, si uirides succidantur et statim supra sectas eorum radices aretur, stercore similitudine agros fecundant; quae si se exaruerint antequam proscindas, in his terrae succus aufertur. 5

Ager aquosus plus stercore quaerit, siccus minus.

[15] Calidis, maritimis, siccis, apricis, campestribus locis omne opus uinearum maturius inchoetur; frigidis, mediterraneis, umidis, opacis, montanis locis tardius. quod non solum de mensibus aut diebus dixerim, sed horis operandi. 10

No cal nomenar los noms dels forments, mas que hom elegeixca dels millors que·s fan en tota la regió e d'altres llocs si n·i aporten de millors que no aquells de la
5 regió.

Si los lopins e les veçes seran segats e collits mentres són verts, per a menjar a les bèsties. E tantost, com seran collits, fes cavar e llaurar lo camp, aytant li val com
10 si·l femaves. E si y leixats secar les rael, tot lo such de la terra tollen.

Lo camp aygualós, ço és que·s rega, vol molts fems e lo camp sech no vol tants fems.

[15] Com volràs plantar vinyes en llocs plans, prop de marítima, o en llocs sechs o en llocs temprats, tu hi deus començar [...]. E en llocs frets que són enmig de dues terres o en llocs de muntanya o en
20 llocs humits o en llocs ayguosos, deu hom començar més tart a plantar les vinyes. E no solament se deu açò entendre dels mesos e dels dies, ans encara se deu entendre de les ores del dia, quasi que si
25 s'esdevé que en temps tarda hom haia a plantar vinya en lloch calent o temprat o prop marítima, que hom y deu llavorar en les primeres hores del dia; e en los llocs frets e humits en les darreres hores del dia
30 qualsevol obra de llauró, ço és, cavar, llaurar, sembrar, podar e plantar o altre qualsevol acte.

No conviene nombrar los nombres de los trigos, sino que hombre escoja de los mejores que se fazen en la región e de otros lugares si ay de mejores que non aquellos de la región. 5

Los malos o beças sean segados o cogidos como serán verdes, para a comer a las bestias. E como serán cogidos, faz cavar o labrar el campo, que tanto le vale como si lo estercolavas. E sy dexas secar
10 las raýzes, todo el suco de la tierra tiran.

El campo agualoso, conviene a saber que se riega, quiere mucho estiércol [...].

[15] Como querrás plantar vinyas en lugares llanos, çerca de marítima, o en
15 lugares secos o en lugares temprados, tú y debes começar temprano. E en los lugares fríos que son en medio de dos tierras o en lugares de montanya o en lugares humidos
20 o en lugares aguosos, deve hombre començar más tarde a plantar las viñas. E non solamente se deve aquesto entender de los meses e de los días, mas aún se deve entender de las horas del día, quasi que quiera dezir que si se acaesçe que en
25 tiempo tarda hombre a plantar vinya en lugar caliente o temprado o çerca de marítima, que hombre y deve [f. 14^r] trabajar en las primeras horas del día; e en los fríos en las çagueras horas del día qual
30 se quiera lavor, conviene a saber, cavar, labrar, sembrar, podar o plantar o otro qual se quiere acto.

LIBER I

Omne opus rusticum, cum fieri praecipitur, neque cito est, si ante quindecim dies, neque tarde, si post quindecim fiat.

Frumenta omnia maxime laetantur patenti campo et soluto et ad solem reclini. [16] spissa et cretosa et umida terra bene far et triticum nutrit. hordeum soluto delectatur et sicco, nam si in lutoso agro spargatur, immoritur. trimenstris satio locis frigidis, niuosis conuenit, ubi qualitas aestatis umecta est; ceteris raro respondet euentu. semen trimenstre locis tepidis melius respondebit, si seratur autumno. 5

Si necessitas coget de salsa terra sperari aliquid, post autumnum plantanda est uel conserenda, ut malitia eius hibernis imbribus eluatur. aliquid etiam terrae dulcis uel harenae fluuialis subiciendum est, si illi uirgulta committimus. 10

7 qualitas] calida A Ñ || 7 umecta] *add.* remissa A Ñ

No és dit massa tost si·s fa quinze dies abans de temps; ne pot ésser dit massa tart si·s fa dins quinze dies après del temps ordenat.

5 Tots los forments se fan millor en camp ample que no y haia algun embarch de arbres, ne de muntanyes, ne de grans pedres; y que lo sol y fira contínuament. [16] La terra argilosa e ben tinent e
10 humida nodreix bon forment. La terra leugrea e secca nodreix bon ordi, e si·l sembres en terra humida e fort e que y haia fanchs, tantost morra. Lo ordi tresmesí, ço és aquell que en espay de tres
15 mesos és sembrat e collit, se deu sembrar en la primavera, ço és, quant la calor comença, que y haia alguna humiditat, maiorment en les regions que són fredes, en altra manera no exirà ne profitarà.
20 Emperò en llochcs calents, si lo ordi transmessor serà sembrat en autumpne, millor retrà son fruyt.

Si s'esdevé que necessàriament dega sembrar o plantar en terra salada, cové que
25 hom la sembra o la plant après lo autumpne, ço és, en temps de yvern, per tal que les pluges en lo yvern la llaven de la sua saladura. Hoc encara si hi plantaràs arbres o vinya, cové que y sia mesclada
30 terra mijançera, ço és que no sia salada, per tal que millor se fassen.

14 tresmesina] *corr.* transmessor

No es dicho mucho taste si se faze quinze días antes del tiempo; nin puede ser dicho mucho tarde dentro de quinze días después del tiempo ordenado.

5 Todos los trigos se fazen mejores en campo llano e ancho que non aya algund enbargo de árboles, nin de montanyas, nin de grandes pedras; e que el sol y fiera continuadamente. [16] La tierra arzilosa e fuerte e bien teniente e humida cría buen
10 trigo. E la tierra ligera e seca cría buena çevada, e si lo siembras en tierra humida e fuerte e que y aya lodo, súpitamente morrá. El ordio o çevada tresmesor, conviene a saber que en espaçio de tres
15 meses es sembrado e cogido, se deve sembrar en la primavera, conviene a saber, quando la calentura comiença, con que y aya alguna humiditat, mayormente en las regiones que son frías, en otra manera non
20 salirá nin aprovechará. Enpero en los lugares calientes, si el ordio transmesor será sembrado en optuño, mejor dará su fructo.

Si se acaesçiere que nesçesariamente
25 devas sembrar o plantar en tierra salada, conviene que hombre la siembre o la plante después del optunyo, conviene a saber, en tiempo de invierno, por tal ca las pluvias en el invierno la lavan de la
30 saladura. Aunque y plantes [f. 14^v] árboles o vinya, más conviene que y sea mezclada tierra medianera que non sea salada, por tal que mejor se fagan.

8 pedras] *corr.* poderes

[17] Seminarium mediocri terra instituere debemus, ut ad meliorem quae sata fuerint transferantur.

Lapides qui supersunt hieme rigent, aestate feruescunt; idcirco satis arbustis et uitibus nocent.

Terra quae circa arbores mouetur ita est uicibus permutanda, ut ei quae in summo fuerat ima succedat. 5

[18] In laetandis arboribus crates faciemus terram prius trunco admouentes et mox laetamen, ut sic opus natura beneficii alternante cumuletur.

Agri praesulem non ex dilectis tenere seruulis ponas, quia fiducia praeteriti amoris ad inpunitatem culpa praesentis expectat. 10

4 satis [seminatis *A* Ñ

[17] Les pedres que estan sobre la fas de
la terra en yvern donen fredor y en lo estiu
donen gran calor. Y per ço donen gran
dampnatge y als arbres y als sements que
y són sembrats.

Quant hom cava los arbres deu tenir
aytal manera que la terra sobirana sia a par
que [...]

[17] Las piedras que están sobre la cara
de la tierra en invierno dan grant frialdat.
En el estivo dan grant calentura. E por
aquesto fazen grant danyo a los árboles e
a las simientes que y son sembradas.

E quando el hombre cava los árboles
deve hombre tener tal manera que la tierra
soberana parezca que [...]

VII. De agri electione uel situ

In eligendo agro uel emendo considerare debebis, ne bonum naturalis fecunditatis colentium deprauarit inertia et in degeneres surculos uber soli feracis expenderit. quod quamuis emendari possit insitione meliorum, tamen harum rerum sine culpa melior usus est quam cum spe corrigendi serus euentus. [2] in seminibus ergo frumentorum praesens emendatio potest esse. in uinetis maxime considerandum atque uitandum est quod plerique fecerunt studendo famae tantum et latitudini pastinorum, semina uitium statuantes uel sterilia uel saporis indigni. quod grandi tibi labore constabit ut corrigas, si agrum compares uitiiis talibus occupatum.

[3] Positio ipsius agri, qui eligendus est, ea sit: in frigidis prouinciis orienti aut meridiano lateri ager esse debet obpositus, ne alicuius magni montis obiectu his duabus partibus exclusus algore rigescat, aut per partem septentrionis remoto aut per occidentis in uesperam sole dilato. in calidis uero prouinciis pars potius septentrionis optanda est, quae et utilitati et uoluptati et saluti aequa bonitate respondeat. [4] si uicinus est fluuius, ubi statuimus fabricae sedem parare, eius debemus explorare naturam, quia plerumque quod exhalat inimicum est. a quo, si talis sit, conueniet refugere conditorem. palus tamen omni modo uitanda est, praecipue quae ab Austro est uel occidente et siccati consueuit aestate, propter pestilentiam uel animalia inimica quae generat.

València, BMSM, 6437

Madrid, BNE, 10211

VIII. De aedificio

Aedificium pro agri merito et pro fortuna domini oportet institui, quod plerumque inmodice sumptum difficilius est sustinere quam condere. ita igitur aestimanda eius est magnitudo, ut, si aliquis casus incurrerit, ex agro in quo est unius anni aut <ut> multum biennii pensione reparetur. [2] ipsius autem praetorii situs sit loco aliquatenus erectiore et sicciore quam cetera propter iniuriam fundamentorum et ut laeto fruatur aspectu. fundamenta autem hoc modo ponenda sunt, ut latiora sint ex utraque parte semipedis spatio quam parietis corpus increscet. si lapis uel tofus occurat, facilis causa est conlocandi, in quo sculpi tantum fundamenti forma debebit, unius pedis altitudine uel duorum. si solida et constricta inuenietur argilla, quinta uel sexta pars altitudinis eius quae supra terram futura est fundamentis deputetur.

1 fortuna] facilitate Ñ || 7 erectiore] altiore Ñ || 8 iniuriam] debilitatem Ñ f || 9 laeto] amplo Ñ f

[VIII. De l'edifici de les cases]

[...] hom la volrà edificar. Com si la
 poçessió serà [f. 7^v] poca e de poca valor
 no y deu hom fer gran edifici. Emperò
 5 molt està en lo voler del senyor de la
 possessió. Mas rahanablement lo edifici
 no deu ésser tan gran que si alguna partida
 se enderrocava per aygües, o per vent, o
 per foch, o per altra manera que almenys
 10 dels fruyts de la possessió dins hun any o
 dos anys no-s pugues reparar. [2] Y deu
 ésser fet lo edifici en lo pus alt lloch de la
 possessió que sia pus sech sens humor per
 esquivar dampnatge dels fonaments, y per
 15 tal que hagen maior vista y sia més alegre.
 Los fonaments deu hom axí ordenar que
 sien mig peu més amples que no lo cors de
 la paret, que s'i deurà edificar. Y si per
 ventura en la dita possessió o terra haurà
 20 alguna roca, o pedra viva, o pedra tosca;
 llavors és lleugera cosa de fer los
 fonaments, en tal manera que en la roca
 [...] sia cavat ab pich de martell fondo hun
 peu o dos de amplària segons que volràs
 25 fer la paret. Emperò si la terra serà
 argilosa e molt ferma deuen fer que los
 fonaments hagen de fondo davall terra la
 sinquena o sisena part que les parets de la
 casa hauran en alt.

[VIII. Del edificio de las casas]

[...] el hombre la quiera hedificar. Ca sy la
 posesión será poca e de poca valor no y
 deve hombre fazer grant hedifiçio nin
 sumptuoso. Empero mucho está en el 5
 querer del señor de la posesión. Mas
 razonablemente el hedifiçio non deve ser
 tant grande que sy alguna cosa se
 derrocava por aguas, o por viento, o por
 fuego, o por otra manera que alomenos de 10
 los fructos de la posesión dentro de un
 anyo non se pudiese reparar o dentro de
 dos anyos. [2] E deve ser fecho el
 hedifiçio en el más alto lugar de la
 posesión que sea más seco menos de 15
 humor por esquivar el daño de los
 fundamentos, et por tal que aya mayor
 vista e sea más alegre. Los fundamentos
 deve así hombre ordenar que sean medio
 pie más anchos que non el cuerpo de la 20
 paret que se aurá de hedificar. E sy por
 aventura en la dicha posesión o tierra aurá
 alguna roca, o penya biva, o de piedra
 tosca e blanda; la vegada es ligera cosa de
 fazer los fundamentos, en tal manera que 25
 en la roca, [f. 15^r] penya, o piedra tosca
 sea cavado con pico de martillo fondo un
 pie o dos de anchura segunt que querrás
 fazer la paret. Empero sy la tierra será
 arzillosa e mucho firme debes fazer que 30
 los fundamentos ayan de fondura de yuso
 de la tierra la quinta o la sexta parte que
 las paredes de la casa aurán de alto.

30 firme] *corr.* enferma

LIBER I

quod si terra laxior fuerit, modo maioris altitudinis obruantur, donec munda sine ruderum suspicione occurrat argilla. quae si omnino desit, quartam mersisse sufficiet. studendum praeterea, ut hortis et pomariis cingi possit aut pratis. [3] sed totus fabricae tractus unius lateris longitudine in quo frons erit meridianam partem respiciat, in primo angulo excipiens ortum solis hiberni, et paululum ab occidente auertatur hiemali. ita proueniet, ut per hiemem sole inlustretur et calores eius aestate non sentiat.

5

4 hortis] aedificiis Ñ

E si per ventura la terra serà sablonosa o arenosa, ço és que no serà axí fort com argila, deuen fer los fonaments tan fondos fins que troben argila ferma sens pedres, 5 ço és que no y haia tortorana que és argila mesclada ab pedres. E si per ventura no troban argila soluta, llavores basta que los fonaments entren davall terra la quarta part de la altesa de la casa y no res menys. 10 Deuen treballar que la casa sia circuyda y ennoblida de vergers y de prats y de molts bons fruyts. [3] Encara deuen guardar que lo enfront a la entrada de la casa tant com tendrà que mire devers migjorn, per tal 15 que en temps de yvern haia en la matinada lo sol. Y en temps de estiu devers lo vespre hun poch defesa de la calor del sol. [...]

E sy por aventura la tierra será sableza o arenosa, conviene a saber que non será assí fuerte como la arzillosa, debes meter los fundamentos tanto fondos fasta tanto que falles arzilla firme menos de piedras, 5 conviene a saber que non aya [...] arzilla mezclada con piedras. E sy por aventura non fallarás arzilla o otra firme suelta, la vegada basta que los fundamentos entren de yuso de tierra la quarta parte de la altura de la casa e non res menos. Devedes 10 fazer vuestro poder que la casa o tierra sea ornada e ennoblesçida de vergeles e de prados e de muchos buenos frutales. [3] E aún devedes guardar que la frunte en la entrada de la casa a tanto como terná la frunte que guarde enta mediodía, pot tal 15 que en tiempo de invierno aya en la manyana el sol. E en tiempo de estivo sea defendida en la tarde de la calor del sol. E en tal manera en invierno sentirá el sol, e en el estivo non sentirá el calor estival que es del estivo. 20

11 prats] *corr.* parets

VIII. De hibernis et aestiuis mansionibus et pauimentis

Forma tamen esse debet eius modi, ut ad habitationem breuiter collectas et aestati et hiemi praebeat mansiones. quae hiemi parantur ita sint constitutae, ut possit eas hiberni solis totus propemodum cursus hilarare. in his pauimenta oportuna esse debebunt. [2] primum in fabricis planis earum obseruandum est, ut aequalis et solida contignatio fiat, ne gradus ambulantium tremor fabricae titubantis excutiat; deinde ut axes quernae cum aesculeis non misceantur. nam quercus umore concepto, cum se coeperit siccare, torquetur et rimas in pauimento faciet;

9 aesculeis] *add.* <aes>culus, cerrus, fagus, arbores sunt, glandes ferentes A, quercus: aesculus, cerrus, fagus et farnus, arbores sunt, glandes ferentes Ñ

**VIII. Cases en yvern y cases en estiu y
dels payments de aquelles**

La abitació o casa deu ésser feta en tal
manera que y haia cambres que sien bones
5 per a abitar en temps de yvern y altres per
a abitar en temps de estiu. Y les cambres
que són per a abitar en temps de yvern
deuen ésser en tal part que [...] lo sol y
fira tot lo dia. [2] Y lo solament [...] deu
10 ésser tot pla y equal; ítem que lo solament
sia ferm y ben enbigat [...]; ítem més que
les bigues del solament no sien
entremesclades, ço és, de diversos fusts
axí com de roure y nespler y d'altres fusts.
15 [...] Car sàpies que lo roure és de tal natura
que quant és en obra y comença a secar,
tot se fenella y·s torç; y lo nespler no·s fen
ni·s torç, emperò dura més lo roure que lo
nespler. [...]

**VIII. De los estatges e habitaçiones del
invierno e del estivo e de los
pavimientos de calçina e de arena**

La habitación o casa debe ser fecha en tal
manera que ay aya casas o cámaras que 5
sean buenas para habitar en invierno e
otras para habitar en tiempo de estivo. E
las casas o cámaras para habitar en
invierno [f. 15^v] deven ser en tal partida 10
que todo el cuerpo del sol y fiera en todo
el día. [2] E el suelo de las cámaras debe
ser todo llano e equal, que y non aya cosa
que faga el hombre estropeçar e caher;
ítem que el suelo sea firme e bien
15 enbigado que non tremole quando hombre
andarà de suso; e más debes guardar que
las vigas non sean entre mezcladas,
conviene a saber, de diversas fustes, así
como de robre e de nispoler. Empero otros
20 dizen que es el primer árbol del qual
comió Adam; e es árbol que dizen que
faze glans; otros dizen que es çervera o
nеспulera. Ca sepas que el robre es de tal
natura que quando es en obra e comiença
25 secar, él faze quebraças e fendeduras e se
tuerçe; e la fuste del nispoler nin se fiende
nin se tuerçe, empero más dura el robre
que el nispoler.

8 tal] *corr.* talt || 9 solament] *corr.* sostre || 10
solament] *corr.* sostre || 11 que] *corr.* que que ||
12 solament] *corr.* sostre || 15 sàpies] *corr.*
sapiats

LIBER I

aesculus autem sine uitio durat. [3] sed si quercu subpetente
aesculus desit, subtiliter quercus secetur et transuersus atque
directus duplex ponatur ordo tabularum clauis frequentibus
fixus. de cerro aut fago aut farno diutissime tabulata durabunt,
si stratis super paleis uel filice umor calcis nusquam ad tabulati
corpus accedat. [4] tunc superstatuminabis: rudus, id est saxa
contusa duabus partibus et una calcis temperante, constitues.
hoc cum ad sex digitorum crassitudinem feceris et regula
exploraris aequale, si loca hiemalia sunt, tale pauimentum
debebis inponere in quo uel nudis pedibus stantes ministri
hieme non rigescant. inducto itaque rudere uel testacio
pauimento congestos et calcatos spisse carbones cum sabulone
et fauilla et calce permisces et huius inpensae crassitudinem
sex unciis iubebis inponi. quod exaequatum nigra pauimenta
formabit et, si qua fundentur ex poculis, uelociter rapta
desuget. [5] sed si aestiuae mansiones sunt, orientem
solstitialem et partem septentrionis aspiciant

13 inpensae] permixtionis A Ñ

Taules de olzina o de faix duren [f. 8^r]
 lloch temps, si abans que ls posen
 damunt lo payment o morter escamparàs
 sobre les taules palla o falguera, de
 5 manera que lo payment o morter no
 s'acoste a les taules. [4] Lo payment o
 trespol se fa maravellosament de pedres
 piquades menut, huna part o dos parts de
 calç. Y com haurà sis dits de gruix fa a
 10 ygualar y estendre al regle que no haia
 més en hun lloch que en altre. E si vols fer
 cases per a yvern y la regió és freda, deus
 fer tal payment que aquells que en yvern
 yran descalços no senten fret als peus. Y
 15 faràs-ho en tal manera que sobre lo dit
 payment, fet de les pedres picades o de
 tests o de raioles, faràs posar carbons
 mesclats ab cendra e arena e calç y aygua,
 tot mesclat sobre los tests y pedres
 20 piquades de gruix de dos o tres dits; faràs-
 ho ben piquar y egualar y lo payment
 tornarà de color negra. Y si y gita hom
 aygua o vi o altre liquor, tantost s'o beu lo
 payment. [5] Emperò si les cases seran per
 25 habitar en temps de estiu, deus fer per
 manera que miren vers sol ixent y vers
 tremuntana.

[3] E sy se acaesçe que la viga del
 nispoler o çervera falezca, la vegada deve
 ser sacada e aserrada la viga del robre que
 sea fecho tablas; e que sean puestas al
 través; e que sean bien clavadas con
 5 clavos de fierro. Tablas de olçina o de faig
 duran largo tiempo, si antes que las
 pongas de suso del pavimento o del
 mortero derramarás sobre las tablas pajas
 o falguera; e en manera que el pavimento
 10 o mortero non se acostre a las tablas. [4] El
 pavimento o trespol se faze
 maravillosamente de piedras picadas
 menudo a una parte e dos partes de
 calçina. E como aurá VI dedos de espeso o
 15 de grosso la vegada faze egualar e
 estender con regla que non aya más en un
 lugar que en otro. E sy quieres fazer casas
 para invierno e por ventura [f. 16^r] la
 región es fría, debes fazer tal pavimento
 20 que aquellos que en invierno irán
 descalçados non sientan frío a los pies. E
 fazerlo has así que de suso del dicho
 pavimento, fecho de piedras picadas e de
 tiestos o de ladrillos o tejas, farás meter
 25 carbones mezclados con çeniza e con
 arena e con calçina e agua todo mezclado
 de suso de los tiestos e piedras picadas de
 grosería de dos o tres dedos; e faraslo bien
 picar e egualar e tornará el pavimento de
 30 color negra. E sy y lança el hombre agua o
 vino o otra licor, súpitamente se enbeve en
 el pavimento. [5] Empero sy las casas
 serán para habitar ay en tiempo de estivo,
 35 debes fazer por manera que guarden cara
 del sol salient e cara tremuntana.

6 faig] *corr.* farg

et uel testaceum, sicut supra diximus, accipiant pauimentum uel marmora uel tesseras aut scutulas, quibus aequale reddatur angulis lateribusque coniunctis. si haec deerunt, supra marmor tusum cernatur aut harena cum calce inducta leuigetur.

X. De calce et harena

5

Praeterea scire est necessarium construenti, quae calcis et harenae natura sit utilis. harenae ergo fossiciae genera sunt tria: nigra, rufa, cana. omnes praecipuae, rufa melior, meriti sequentis est cana, tertium locum nigra possedit. ex his quae comprehensa manu edit stridores, erit utilis fabricanti. item si panno uel linteo candidae uestis inspersa et excussa nihil maculae relinquet aut sordis, egreria est. [2] sed si fossilis harena non fuerit, de fluminibus aut glarea litore aut colligetur.

10

1 testaceum] quod fit ex tegulis contusis calce A Ñ || 7 fossiciae] cavaticiae Ñ || 9 ex his] tribus arenis A Ñ f

Y que lo payment sia semblant del primer, ço és de pedres piquades [...]

E qu'el pavimento sea semblant del primero, conviene a saber de tejas picadas o rajolas picadas e de calçina e de marbre e de piedras quadradas o de piedras redondas. Assí enpero qu'el pavimento quede igual aplanadas todas las orillas o los lugares vazíos del pavimento. E sy las dichas cosas fallesçen que non las podrás aver, picarás del marbre e çernerlo has con çedaço o arena çernida e mezclada con calçina a manera de mortero primo e aplanarás lo trespel o el pavimento.

X. De conèixer arena e calç

Encara deu saber aquell que vol edificar casa qual calç y qual arena són millors. De la arena cavadiçca són tres spècies, ço és, negra y roia y blanca. Emperò la roia és molt millor, y après la blanca, y après la negra. Aquella arena que cruix quant hom la streny entre les mans és molt profitosa a tota obra. Encara més aquella arena que hom posa sobre hun llançol o sobre drap de llana blanch, y après hom la n sacut y no y leixa taca ni sotsura, aquella aytal és molt bona. [2] E si per ventura no trobaràs arena cavadiçca, llavors és menester que hages de la arena dels rius o de la arena de la ribera de la mar.

X. De conoçer arena o calçina

Mas deve saber aquél que quiere hedificar casa qual cal o qual arena son meiores. De la arena [f. 16^v] cavadiçca son tres espeçies, conviene a saber, negra e bermeja e blanca. Empero la bermeja es la mejor e mucho mejor, e después la blanca, e después la negra. Aquella arena que cruxe quando el hombre la aprieta entre las manos es mucho provechosa a toda obra. E aún más aquella arena que hombre mete sobre un lençuelo o sobre un trapo de lana blanco, e después hombre la sacude e non dexa alguna manzilla o suziedad, aquella tal es mucho buena arena. [2] E sy por ventura non fallaràs arena cavadiçca, la vegada conviene que ayas de la arena de los ríos o de la arena de la ribera de la mar.

LIBER I

marina harena tardius siccatur et ideo non continue, sed intermissis temporibus construenda est, ne opus onerata corrumpat; camerarum quoque tectoria salso umore dissoluit. nam fossiles tectoriis et cameris ex celeri siccitate utiles sunt, melioresque si statim cum effossae sunt misceantur. nam diutino sole aut pruina aut imbre uanescunt. fluuiales tectoriis magis poterunt conuenire. [3] sed si uti necesse sit maris harena, erit commodum prius eam lacuna umoris dulcis inmergi, ut uitium salis aquis suauibus eluta deponat. calcem quoque albo saxo duro uel Tibertino aut columbino fluuiali coquemus aut rubro aut spongea aut postremo marmore.

Emperò la arena de la ribera de la mar tarda molt de exugar y per tal no la deu hom molt usar [...], per tal que la obra fresca, com serà molt carregada, no
 5 pereixca. En especial corromp los terrats de les cambres per la sua saladura els fa disoldre. Y devets saber que la arena cavadiça o en cubertes de cambres o en los payments o en les parets és molt millor
 10 que l'altra, per tal com pus prest és secada; y és molt millor, si tantost que és cavada, és mesclada ab la calç [...]. Y açò per tal com si molt stà al sol o al vent e fret o a la pluja pert s'axtut. La arena del riu és prou
 15 bona a les cubertes de les cambres més que no l'altra arena. [3] Emperò si neçessitat havem de usar [f. 8^v] de la arena de la mar, serà proffitosa, si ans que hom la mescle ab la calç ne ab les altres coses,
 20 posan la dita arena en alguna bassa de aygua dolça, per tal que [...] perda la saladura. La calç se deu fer de pedra blanca ben dura e viva, axí com és pedra calar o còdols de rius o a la çagueria, si no
 25 has d'aytals pedres, se pot fer de pedra marbre. Aquella calç que's fa de les pus dures pedres és més profitosa a totes les obres de les parets. [...]

Empero la arena de la ribera de la mar tarda mucho en enxugar e por tal non la deve hombre meter nin usar
 5 continuadamente en obras, mas solamente a vegadas, por tal que la obra fresca como será mucho cargada non perezca. E en
 10 espeçial corrompe los terrados de las cámaras e por la su saladura los faze disolver. E dévedes saber que el arena cavadiça si quier en las cubiertas de las cámaras, sy quier en los pavimientos e en
 15 las paredes, es más mejor que la otra, por tal ca más tost es desecada; e es mucho mejor, sy tant tost como es cavada, es mezclada con la calçina o con la arzilla. E
 20 aquesto por tal ca si mucho está al sol o al viento o al frío e a la lluvia pierde su virtud e su fuerça. La arena del río es asaz convinient a las cubiertas de las cámaras más que non otra arena. [3] [f. 17^r]
 25 Empero si conviene neçesariament de usar de la arena de la mar, será cosa provechosa fuerte, sy antes que hombre la mezcle con la calcina nin con las otras cosas, hombre mete la arena en una balsa
 30 de aygua dulce, por tal que sea bien lavada e pierda la saladura. La calçina se deve fazer de piedra blanca bien dura e biva, así como es piedra calar o còdoles de río o a la çaguería, si no es de tales piedras, se puede fazer de piedra mármol. Aquella
 35 piedra que se faze de las más duras piedras es más provechosa e conviniente a todas las obras de las paredes.

qui erit ex spisso et duro saxo structuris conuenit, ex fistuloso uero aut molliori lapide tectoriis adhibetur utilis. in duabus harenae partibus calcis una miscenda est. in fluuiali uero harena si tertiam partem testae cretae addideris, operum soliditas mira praestabitur.

5

XI. De latericiis parietibus

Quod si latericios parietes in praetorio facere uoueris, illud seruare debebis, ut perfectis parietibus in summitate, quae trabibus subiacebit, structura testacea cum coronis prominentibus fiat sesquipedali altitudine, ut si corruptae tegulae aut imbrices fuerint, parietem non possint penetrare perpluuia. deinde prouidendum est, ut siccis et asperatis parietibus latericiis inducatur tectorium quod umidis ac leuibus adhaerere non poterit, et ideo tertio eos prius debebis obducere, ut tectorium sine corruptione suscipiant.

10

15

1 structuris] parietibus Ñ f

5 Aquella calç, que·s fa de pedres
brescades que són plenes de forats e
aquella que·s fa de pedra molla, és millor
per a les cubertes de les cases, ço és, als
terrats o payments. A dues parts de arena
se deu mesclar huna part de calç.
Emperò si ab la arena del riu mesclaràs
la terça part de bona argila, fa la obra
fort y maravillosa.

10 **XI. De conservar y cobrir les parets**

noves

Si vols obrar de parets de terra o
tàpies, cové que sien ben cubertes per
dupte de la pluja, en altra manera no·s
porien conservar. Y pots-les conservar
15 en la tal manera que en la sobirana part
de la paret tu posaràs bon morter ab calç
y arena. Y sobre aquell posaràs teules o
raioles que ixquen més avant de la paret.
20 [...] e pluja no puga passar les teules, ne
corrompre la tàpia. Y après que les
parets seran çèques, llevaràs-ne aquella
[...] cuberta; y regoneixeràs si la pluja a
fet dampnatge a les parets; y tornaràs-hi
25 altra cuberta. Y com açò hauràs fet dues
vegades a cap de algun temps, tu poràs
posar segurament lo treginat o payment o
cuberta de la casa [...] puix sies segur
de les tàpies.

Aquella calçina, que se faze de piedras
brescadas que son llenas de forados e
aquella que se faze de piedra blanda, es más
conveniente a las cubiertas de las casas,
aquesto es, a los terrados o pavimientos. A 5
dos partes de arena se deve mezclar una
parte de calçina. Empero si con la arena de
río mezclarás la terçera parte de buena
arzilla, faze e rinde la obra mucho
maravillosa. 10

XI. De las paredes en qual manera deven estar e ser cubiertas

Si quieres obrar paredes de tierra o tapias,
conviene que sean bien cubiertas por dubda
de pluvia, en otra manera non se podrían 15
conservar. E puédeslas conservar en tal
manera que en la soberana parte de la paret
tú meterás buen mortero con calçina e
arena. [f. 17^v] E sobre aquél meterás tejas o
ladrillos que salgan más delante de la paret. 20
E sobre aquellas meterás mortero en groso
de un pie, por tal que las aguas e pluvia non
puedan pasar las tablas nin corromper la
tapia. E después que las paredes serán secas
e duras llevarás aquella tapia cubierta; e 25
reconosçerás si la pluvia ha fecho dapnatge
a las paredes; e tornarás y otra cubierta. E
como aquesto aurás fecho dos vegadas e
acabo de algunt tiempo, tú podrás meter
segurament el traginat o pavimento o 30
cobertura de la casa que aurás fecha nueva,
pues eres seguro de las tapias.

19 tejas] *corr.* tablas

XII. De lumine et altitudine

In primis studendum est in agresti fabrica, ut multa luce
clarescat; deinde ut partes temporibus diuisas, sicut supra dixi,
congruis partibus offeramus, id est aestiuas septentrioni,
hibernae meridiano, uernas et autumnales orienti. mensura uero
haec seruanda est in tricliniis atque cubiculis, ut quanta latitudo
uel longitudo fuerit, in unum computetur et eius medietas in
altitudinem conferatur.

5

3 partes] edificii Ñ

XII. De la altitud de les finestres y de la claredat

Primerament deu hom provehir que en les torres o cases que hom edifica de nou en los llochs fora la vila, si's vol sia mas o torre haia gran claredat y llum. Aprés que les cases o cambres sien deputades segons que damunt he dit: la huna partida per a l'yvern y l'altra per a l'estiu, y aquelles que són per a l'yvern stiguen a la part de migjorn, y aquelles que són per al estiu stiguen al sol ixent. Emperò tal regla deu hom servir en les cases a cobrir que tu deus comptar quants peus ha de llonch la casa y quants peus ha de ample, y faràs huna suma del llonch y de l'ample ensemps. Y aprés [f. 9^f] partir-ho has per mig y tants peus com haurà la mitat de l'ample y del llonch, tants peus haurà [...] la cuberta de la casa [...].

XII. De la lumbre que entra en la casa e de la alteza de las finiestras.

Primeramente deve hombre proveer e ordenar que en las torres o casas que hombre hedifica de nuevo en los lugares de fuera la villa, si quieres que aya grant claridat o lumbre. Después que las casas o cámaras sean diputadas segund que de suso es dicho en otro capítulo: la una partida para el invierno e la otra para el estivo, e aquellas que serán para el invierno sean a la parte del mediodía, e aquellas que son para la primavera e para el octonyo sean al sol saliente. Empero ay tal regla que deve hombre conservar en las casas a [f. 18^f] cubrir que tú debes contar quantos pies ha de luengo la casa et quantos pies ha en ancho, e farás una suma de la longitut e del ancho en uno. E después departiraslo por medio e a tantos pies como aurá la mytat del ancho e del luengo, a tantos pies aurá del alto la cubierta de la casa que tú farás.

XIII. De cameris canniciis

Cameras in agrestibus aedificiis ex ea materia utilius erit formare quae facile inuenietur in uilla. itaque aut tabulis faciemus aut cannis hoc genere. asseres ligni Gallici uel cupressi directos et aequales constituemus in eo loco ubi camera facienda est, ita ordinatos, ut inter se sesquipedalis mensura sit uacua. tunc eos catenis ligneis ex iunipero aut oliua aut buxo aut cupresso factis ad contignationem suspendemus et binas inter eos perticas dirigemus tomicibus alligatas. [2] postea palustrem cannam uel hanc crassiorem, quae in usu est, contusam facta et strictim uincta crate subnectimus et per omne spatium cum ipsis asserebus et perticis alligamus. dehinc primo inpensa pumicae inducem uset et trulla aequabimus, ut inter se cannarum membra constringat.

8 contignationem] coniunctionem tignorum A Ñ || 9 tomicibus] asserebus A Ñ || 13 inpensa pumicae] mortarium rubea A Ñ

XIII. De les cubertes de les cambres

En los masos o cases que són fora la vila
 deu hom fer les cubertes de les cambres ço
 que hom troba pus llaugerament. Emperò
 5 en la vila cobra hom les cambres e de
 teules o de canyes. Y deu-se fer en tal
 manera que hom met les bigues dretes. Y
 si y deu haver [...] payment, no deu haver
 de huna biga a altra més de mig peu. Y
 10 après que les bigues seran meses en les
 parets, deu-les hom travar ab cabirons o
 fusts de ginebre o de olivera [...]. Après
 sobre los cabirons met hom perges grans
 de dos en dos y clava-les hom [...]. [2] Y
 15 après a hom canyes que·s fan en los
 estanys o en llochons hon ha aygua que són
 molt millors, y piqua-les hom o casca-les
 [...], y fan hom a manera de estores [...],
 les quals deu hom ben lligar sobre les
 20 bigues y sobre les perges [...]. Y après
 posa hom sobre aquelles argamassa o
 morter [...], mesclat ab almanguena o terra
 vermella, per tal com lo enforteix. Y après
 ab huna paleta de ferro [...] hom deu
 25 ygualar lo trespol o payment.

XIII. De las cámaras e de los canyços

En los masos o casas que son fuera la
 villa deve hombre fazer las cubiertas de
 las cámaras de aquello que hombre falla
 más ligeramente. Empero en la villa cubre
 5 hombre de tejas o de canyas. E dévese
 fazer en tal manera que hombre mete de
 las vigas derechas. E sy deve aver sostre,
 ço es, pavimento, no deve aver de una
 viga a otra más avant de medio pie. E
 10 después que las vigas sean puestas en las
 paredes, dévelas hombre travar con
 cabirones e tiniello o tochos de enebro o
 de olivera o de box o de çiprés que mete
 hombre sobre las vigas. E después sobre
 15 aquellos cabirones mete hombre parges
 grandes de dos en dos e clávalos hombre
 que tengan firme los cabirones. [2] E
 después ha hombre canyas las cuales se
 20 fazen en los estanys o balsas e otras que
 se fazen en los lugares do non ay agua,
 que son mucho mejores, e pícalas hombre
 e las casca bien e faze hombre a manera de
 estores de canyas, las quales deve hombre
 25 ligar sobre las vigas e sobre las perchas e
 sobre las otras [f. 18^v] cosas. Posa hombre
 sobre aquellas argamasa o mortero,
 semblante que se faze en las partidas de
 Marruecos, mezclado con algamena o
 30 tierra bermeja, por tal ca la enfortesçe. E
 después con aquella planeta de fierro que
 es dicha tenla que es apta para aplanar o
 allanar o enblanquir o alisar las paredes o
 los pavimientos hombre deve ygualar el
 pavimento.

6 tejas] *corr.* tablas || 29 mezclado] *corr.*
 mezclar

post harena et calce coequabimus. tertio tusi marmoris puluerem mixtum cum calce ducemus et poliemus ad summum nitorem.

XIII. De opere albario

Opus quoque albarium saepe delectat. cui calcem debemus 5
adhibere, cum multo tempore fuerit maceratum. ergo ut utilem probes, ascia calcem quasi lignum dolabis. si nusquam acies eius offenderit et, quod asciae adhaeret, fuerit molle atque uiscosum, constat albariis operibus conuenire.

Y ultra açò hi deu posar sobre tot morter prim fet de calç y de arena. Y deu-ho hom ben polir ab la paleta y tornàs lo payment blanch y bell.

5 **XIII. De emblanquir les obres**

Molt se delita hom quant la obra és blanca. Y pot-se ben emblanquir en tal manera: tu pendràs calç y mesclar-la has ab aygua. [...] Per gran espay [...] après tu
10 pendràs hun coltell. Y a manera qui talla hun tros de fusta tu tallaràs menut la calç mesclada. Y si per ventura alguna pedra de la calç farà dampnatge al coltell, conixeràs que no és prou maurada ni
15 mesclada. Y tornaràs a maurar tant fins que lo coltell no trobe en la calç algun embarch. Y llavors regoneixeràs si la pasta que romandrà en lo coltell serà molla y
20 convinent y blanca.

E sobre todo aquesto hy deve hombre meter sobretodo mortero primo fecho de calçina e arena. E dévelo hombre bien apolir e aplanar e alisar con la planeta e tornase mucho blanco e bello el
5 pavimiento.

XIII. De emblanquir la obra de las paredes

Mucho se deleita el hombre quando la
10 obra es bien blanca. E puede se bien emblanquesçer en tal manera: tú tomarás calçina e mezclarla has con agua. E con grant enojo e por grant espacio tú la meneraràs que non çesaràs de menearla o
15 mezclar la dicha calçina. E después tú tomarás una axa o un cuchillo. E a manera que talla un troz de fust tú tallaràs menudo la calçina mezclada. E sy por aventura alguna piedra de la calçina farà dapno a la
20 axa o cuchillo, conosçeràs que no es bien maurada nin mezclada. E tornarla has a maurar tanto fasta que la axa o el cuchillo non falle en la calçina algunt empachamiento nin le faga enojo. [f. 19^r]
25 E la vegada reconosçeràs sy la pasta que quedará en la axa o en el cuchillo será blanda e viscosa, e sy lo es, la tal calçina es fuerte conviniente e es muy blanca.

28 viscosa] *corr.* riscosa

XV. De tectoriis

Parietum uero tectura sic fiet fortis et nitida: prima trullis frequentetur inductio; cum siccari coeperit, iterum inducatur ac tertio. post haec tria coria ex marmore grano cooperiatur ad trullam. quae inductio ante tam diu subigenda est, ut rutrum, quo calx subigitur, mundum leuemus. haec quoque marmoris grani inductio cum siccari incipiet, aliud corium subtilius oportet inponi. sic et soliditatem custodiet et nitorem.

5

**XV. De emblanquir y enfortir les parets
de les cases**

Sobre les parets de la casa o cambra faràs posar de la calç damunt dita. Y sobre
5 lo payment y ab la paleta acostumada tu ho aplanaràs. Y com comensarà a sequear
altra vegada y après tu hi posaràs altra [f. 9^v] cuyrada de calç. Y a la terçera vegada
10 tu hauràs marbre piquat y pulverisat y escamparàs sobre [...] la paret o sobre lo
payment. Y tornaràs-ne a passar la paleta tantes vegades fins que l'ordre ab què
aporten la calç en Ytàlia, posat sobre lo payment se'n lleve tot net. Y com la pols
15 del marbre començarà a sequear és mester que de aquella mateixa pols y sia altra
vegada posada subtilment. Y conserva molt la obra y la blancor.

**XV. De la manera como se deven
cobrir las casas**

Sobre las paredes de las casas o cámaras faràs meter de la calçina de suso dicha. E
5 sobre el pavimento e con la planeta acostumbrada tú lo faràs bien alisar e
acostumbrada tú lo faràs bien alisar e aplanar. E como començarà a secar otra
vegada e otra, tú y faràs meter otro lecho de la calçina. E a la terçera vegada tú
10 auràs mármol picado e polvorizado e lançarne has sobre la planeta o la
espargirás sobre la paret o sobre el pavimento. E tornarás a pasar la planeta
tantas vegadas fasta tanto que el odre, con el qual lievan la calçina en Ytalia, pasado
15 sobre el pavimento sende tire todo limpio. E como el polvo del marbre [...] y será
otra vegada metido subtilmente. Tal conserva mucho la obra e la blancor.

XVI. De uitanda ualle

Vitandum est autem, quod plerique fecerunt aquae causa, uillas infimis uallibus mergere et paucorum dierum uoluptatem praeferre habitatorum saluti. quod magis metuemus, si prouincia, quam colimus de morbis aestate suspecta est. [cum] si fons desit aut puteus, cisternas construere conueniat, quibus omnium conduci possit aqua tectorum. fiunt autem hoc modo.

5

XVII. De cisternis et maltha frigidaria

Signinis parietibus magnitudo ea, cui delectaris et sufficis construatur longior magis quam latior. huius solum alto rudere solidatum relicto fusoriis loco testacei pauimenti superfusione leuigetur.

10

1 De uitanda ualle] *add. Schmitt* quae propter aquas diligi solet || 6 quibus] cisternis Ñ

**XVI. No deu hom fer població o edifici
en alguna vall per amor de les aygües**

Tothom deu esquivar ço que molts han errat follament qui per haver delit de les
5 aygües han feta població y edificis en les valls fondes. Per haver delit y plaher de breus dies han perjudicat a la salut dels pobladors esdevenidors, la qual cosa deu hom més duptar y tembre, si hom sap per
10 experiència que aquella partida sia sospitosa de mala sanitat. En los llochs sechs hon no ha fonts ne pous, deu hom construir cisternes o aljups en los quals hom fassa venir tota l'aygua dels terrats y
15 de les teulades y de les altres cubertes dels edificis, les quals cisternes se fan en tal manera.

**XVII. De les sisternes, aljups y
saffareigs**

20 Tu faràs les parets de la sisterna tan longues y tan amples com te volràs y sien ben grosses. Emperò deus guardar que haia més de llonch que de ample. Lo solament de la sisterna sia ben gros de
25 argamassa y de pedres quadrades. Emperò fes per manera guisa que lo dit solament sia ben gros y ben piquat y ben aplanat, tot ço que·ls cavadors no hauran aplanat. Y que y haya algun lloch hon se escorreguen
30 les sutures de l'aygua. Y après sia y sobreposat lo payment fet ab teules y raioles, y ab calç y ous; y sia tot ben aplanat y ben allisat; y haia y lloch hon hi puga entrar l'aygua.

**XVII. De las çisternas e algibes e
çafaregos para agua fría**

Tú faràs las paredes de la çisterna a tanto luengas e tanto anchas como te
querrás e sean bien grosas. Empero debes 5 guardar que más aya de luengo que de ancho. El solar de la çisterna sea bien grueso de argamasa e de piedras
cuadradas. Empero faz de guisa qu'el dicho solar o suelo sea bien grueso e bien 10 [f. 19^v] picado e bien plano todo aquello que los cavadores non aurán aplanado. E que y aya algunt fondo en do se escurran las suziedades de la agua. E después será
15 puesto el pavimento fecho con ladrillos e con calçina e huevos; e sea todo bien aplanado e alisado; e aya y lugar por do pueda entrar el agua.

33 allisat] *corr.* aïllat

LIBER I

hoc pauimentum omni cura terendum est ad nitores et lardo
pingui decocto adsidue perfricandum. [2] quod ubi deducto
umore siccatum est, ne rimis in aliquo parte findatur, etiam
parietes simili corio uelentur obducti et ita post duiturnam et
solidam siccitatem aquae praebeatur hospitium. anguillas sane 5
piscesque fluuiales mitti in his pascique conueniet, ut horum
natatu aqua stans agilitatem currentis imitetur. sed si aliquando
in quocumque loco pauimenti uel parietis tectura succumbat,
hoc genus malthae adhibebimus, ut umor in exitum nitens
possit includi. [3] rimas et lacunas cisternarum, piscinas uel 10
puteos sarciemus hoc genere,

3 umore] aqua f

Lo payment de la cisterna deu ésser ben piquat fins que hom sen enuig. Y deu-se huntar contínuament ab greix cuyt de porch o de moltó. [2] Per tal que com començarà a secar no si fassen fenelles per hon puga exir l'aygua. Y semblantment se deu fer en les parets de la cisterna. Y de semblant morter y betum deu ésser cuberta. Y per tal és necessari que abans que y entre l'aygua, la habitació, ço és, les parets y lo solament sien ben sechs. Encara és mester que com serà l'aygua en la sisterna que y sien meses anguiles y altres peixos de riu o de aygua dolça. Y [f. 10^f] que·ls done hom a menjar, per tal que per lo nadar que faran los peixos la aygua que stà adormida sia feta semblant de aygua corrent. Y si per ventura s'i esdevindrà que per lo pes de l'aygua o per altra rahó la cisterna se esfondrara o s'enderrocara en alguna partida, axí en los solaments com en les parets, tantost deu hom haver estopa ben piquada y capolada ab coltell y calç prim çernuda ab çedàs prim y oli. Y tot ensemps mesclat deu-ne hom homplir, ço que serà enderrocant. [3] Y si per ventura en la cisterna se fan fenelles ho alguns clots, y semblantment en los pous o en les basses, pot-les hom adobar y tancar en tal manera [...]

El pavimento de la çisterna deve ser bien picado fasta tanto que hombre se enoje. E dévese untar continuamente con saýn de puerco cocho o de carnero. [2] Por tal que como començarà a secar non se fagan fendeduras por do pueda sallir el agua. E semejantemente se deve fazer en las paredes de la çisterna. E de semejante mortero e de betum deven ser cubiertas. E por aquesto es nesçesario que antes que no y entre el agua, la habitación, que es, las paredes e el solar sean bien sechos. E aún conviene que como será el agua en la çisterna que ay sean metidas anguillas e otros peçes de río o de agua dulce. E que les dé hombre a comer, por tal que por el nadar que los peçes farán en el agua que está adormida sea fecha semejante de agua corriente. E sy por ventura acaesçiere que por el peso del agua o por otra razón la çisterna se fondra o se derrocara en alguna parte, asý en el suelo como en las paredes soptosamente, deve hombre aver estopa bien picada e capolada con cuchillo e calçina prima çernida con çedaço primo e olio. E todo junto sea mezclado e sea ne enplenado aquello, que es derrocado. [3] E sy [f. 20^f] por aventura en la çisterna se fazen algunas fendeduras o clotes, e semblantemente en los pous e en las balsas, puede lo hombre adobar e çerrar en tal manera mesma como avemos dicho, conviene saber, con la estopa e calçina e olio e fazes de olio.

12 sechos] *corr.* fechos || 30 pous] *corr.* pens

LIBER I

etsi umor per saxa manabit: picis liquidae quantum uolueris, et
tantundem sumis unguinis, quod uocamus axungiam uel
seuum. tunc in olla utrumque miscebis et coques, donec
spumet; deinde ab igne remouebis. cum fuerit eadem
refrigerata permixtio, calcem minutim superadicies et ad unum 5
corpus omnia mixta reuocabis. [4] cumque uelut strigmentum
feceris, inseris locis corruptis ac manantibus et pressum
summa densitate calcabis. salutare erit aquas illuc per tubos
fictiles duci et opertis inmeare cisternis. nam caelestis aqua ad
bibendum omnibus antefertur, ut, etsi fluens adhiberi possit, 10
quae salubris non est lauacris debeat et hortorum uacare
culturae.

8 tubos fictiles] canales testaceos A f

Y si la humor de l'aygua exira per les
 pedres, llavores pren pegunta líquida, ço
 és, alquitrà, tant com conexeràs que
 n'hages menester y altretant sagí de porch
 5 fresch y seu de moltó [...]. Y metràs-ho
 tot ensemps en huna olla y coga stant fins
 que fassa escuma y vulla sobrexir. Y
 llavores llevaràs la olla del foch. Y com
 serà refredat, mesclar-hi-has calç ben
 10 çernuda [...], y mesclaràs-ho tot ensemps,
 y posaràs-ne sobre los llochs per on exirà
 l'aygua. [4] Y picharàs-ho ben fort ab la
 mà [...] y fa a posar gros a manera de
 empastre. Molt és profitosa cosa si és
 15 possible que l'aygua vinga en la sisterna
 per canons de terra. Y deus saber que
 l'aygua de plucha és molt més excel·lent
 [...] que totes les altres aygües. Y si ha
 mas aygua corrent, deixa-la per als camps
 20 y per a les altres fahenes que·s fan, y tu
 beu l'aygua de la sisterna, car molt és
 profitosa y bona.

E sy la humor del agua sallirá por las
 piedras, la vegada toma pegunta líquida,
 conviene a saber, alquyrán, tanto como
 cognosçerás que aurás menester, e atanto
 5 de saýn de puerco fresco o sevo de carnero
 e mezclado todo. E mételo en una olla e
 cuega tanto fasta que faga espuma que se
 quiera sobresallir. E la vegada tira la olla
 del fuego. E como será refriado,
 10 mezclarasy calçina bien çernida con
 çedaço, e mezclado todo, e ponerlo has
 sobre los lugares por los quales se saldrá
 el agua. [4] E picarlo has bien fuert con la
 mano a manera qui mete emplasto e sea
 15 posado grueso a manera de emplasto fuert.
 E es provechosa cosa sy es posible que el
 agua venga en la çisterna con canyos de
 tierra. E debes saber que el agua de la
 pluvia es mucho más exçelente para beber
 20 que non todas las otras aguas. E sy aurás
 agua corriente, déxala para los campos e
 para las otras faziendas que se fazen, e tú
 beve del agua de la çisterna, ca mucho es
 provechosa e buena.

XVIII. De cella uinaria

Cellam uinariam septentrioni habere debemus obpositam
 frigidam uel obscurae proximam, longe a balneis, stabulis,
 forno, sterculinis, cisternis, aquis et ceteris odoris horrendi,
 ita instructam necessariis, ut non uincatur a fructu, sic 5
 autem dispositam, ut basilicae ipsius forma calcatorium
 loco habeat altiore constructum, ad quod inter duos lacus,
 qui ad excipienda uina hinc inde depressi sint, gradibus
 tribus fere ascendatur aut quattuor. ex his lacubus canales
 structi uel tubi fictiles circa extremos parietes currant et 10
 subiectis lateri suo doliis per uicinos meatus manantia uina
 defundant. [2] si copia maior est, medium spatium cupis
 deputabitur, quas, ne ambulacra prohibeant, asellis
 altioribus inpositas uel supra dolia possumus conlocare,
 spatium inter se largiore distantes, ut, si res exigat, curantis 15
 transitus possit admitti.

3 obscurae proximam] positam A obscuram positam Ñ || 13 assellis]
 asseribus A Ñ

XVIII. Del celler per a tenir vi

Lo çeller deu ésser de vers tremuntana y
 deu ésser ben fret y ben escur; y deu ésser
 luny de estables, de bany, de forn, de
 5 femer, de bassa y de çisterna, y d'aygues y
 d'altres males olors. Y deu ésser en tal
 manera fornit de cubs y de bótes que tot lo
 vi y càpia. Y si lo espay del çeller és gran
 en la mitat de la casa, ço és a l'hun cap, tu
 10 faràs un cub de pedra y de calç y de algepç
 [...]. Y fes-lo tan alt que dintre lo cub
 pugues nodrir dos basses que hagen tres o
 quatre peus de fondo, en les quals pugua
 decórrer lo vi quant calcigaran la venema.
 15 Y de aquelles basses pugua córrer lo vi fins
 a les bótes que deuen ésser assegudes molt
 pus baix que lo cub. Y les bótes deuen
 ésser assegudes prop la huna part, en la
 qual part tu nodriràs cavalls de fust [...]
 20 per los quals les bótes [f. 10^v] se puguen
 omplir. [2] Y haia espay de bóta a bóta
 perquè's puguen millor regonèxer. Y [...]
 los cubs, si són de fusta, deuen estar en
 lloch ample; y que stiguen alts sobre terra,
 25 posats sobre sitis de fust o de pedra, de
 manera que hom los pugua mirar per totes
 parts, ço és, baix y per los costats; y que y
 haia gran espay del cub a les bótes.

 19 canals] *corr.* cavalls
XVIII. De la bodega do hombre tiene el vino

[f. 20^v] La bodega deve ser faza la
 tremuntana e deve ser bien fría e bien
 escura; e deve ser alexos de vanyos e de
 5 establos de forno, e de estercolares, e de
 balsa, e de çisterna, e de aguas e de otros
 malos olores. E deve ser fornida en tal
 manera de cubas e de toneles que todo el
 vino ay pueda caber. E si el espaiço de la
 10 bodega es grande, en la mytad de la casa o
 a un cabo, tú faràs un cubo de piedra e de
 calçina o de algez o de otra materia. E
 fazlo tan alto que dentro del cubo puedas
 tener dos balsas que ayan tres o quatro
 15 pies de fondo, en las quales el vino pueda
 correr quando pisarán la huva. E de
 aquellas balsas pueda correr el vino fasta
 las cubas e toneles, las quales deven ser
 asitiadas çerca la una parte, en la qual
 20 parte tú pondrás canales de fusta o de
 piedra, por los quales las cubas se pueden
 umplir. [2] E aya espaiço de cuba a cuba
 porque se puedan mejor reconosçer. E
 toda vegada deve hombre poner e colocar
 25 los cubos, sy serán de fusta en lugar ancho
 e espaiçoso; e que sean puestos alto sobre
 la tierra, o en maderos o sitios de fusta o
 de piedra, en manera que hombre lo pueda
 bien environar e guardar por todas partes,
 30 conviene a saber, baxo e por los costados;
 e que aya grant espaiço del cubo a los
 toneles [f. 21^r] e cubas.

 4 fría] *corr.* derecha

quod si cupis locum suum deputabimus, is locus ad calcatorii similitudinem podiis breuibus et testacio pauimento solidetur, ut, etiamsi ignorata se cupa diffuderit, lacu subdito excipiantur non peritura uina quae fluxerint.

XVIII. De horreo

5

Situs horreorum quamuis ipsam desideret partem, et superior et longe ab omni umore et laetamine et stabulis ponendus est, frigidus, uentosus et siccus. cui prouidendum structurae diligentia, ne rimis possit abrumpi. solum igitur omne bipedis sternatur uel minoribus laterculis, quos suffuso testaceo pauimento debemus imprimere. [2] tunc diuisas cellas, si magnus sperabitur seminum modus, grano cuique tribuemus.

10

6 ipsam] *add. Schmitt* septentrionis

Y és neçessari que si metràs la venema en cub de fusta, que lo sòtol que serà davall lo cub sia espaymentat a manera de follador; y que y haia alguna bassa en què
5 puga hom devallar ab hun grahó o dos, per manera que lo vi que y caurà del cub no·s puga perdre. [...]

XVIII. Dels graners per a tenir gra

Los graners encara que deguen ésser
10 assitiats en tal lloch que la sobirana partida sia luny y separada de tota humor, axí com és de bassa o femer o de estable. Emperò deu-los hom construir en lloch fret y ventós y sech. Y deu ésser fet y provehít
15 en tal manera que no s·i fassen fenelles o crebasses. Lo solament del graner deu ésser entrespolat [...] de gruix de hun peu o de dos peus de bon trespol o de raioles.
20 [2] Y deuen-s·i fer algunes [...] cambres o mijans, de paret a paret, per tal que si y haurà de moltes maneres de gra que lo forment no·s puga mesclar [...].

E es nesçesario si echarás la vendimia en cubo de madera, que el suelo que será de yuso del cubo sea enpahimentado a manera de follador; e que ay aya alguna
5 balsa en que pueda hombre desçendir por un escalón o dos, por manera que el vino que y caherá del cubo que non se pueda perder. Antes sea fecho por tal manera que el vino que caherá de dentro aquella balsa pueda yr de suso de las cubas o de otros
10 vasos que serán dentro de la bodega.

XVIII. De el granero do hombre tiene el grano

Los graneros ya sea que devan ser sitiados en tal lugar que la parte de alto sea
15 alexos apartada de toda humidat, asý como es de balsa, de moradal e de establo. Empero dévelos hombre construir e fazer en lugar frío e ventoso e seco. E deve ser fecho e proveído en tal manera que non se
20 fagan fendeduras nin quebraças. El suelo del granero deve ser entrespolado e fecho de ladrillos de grosería de un pie o de dos pies. [2] E dévense y fazer algunas çeldetas, aquesto es, camaretas o apartados
25 de paret a paret, por tal que sy aurá de muchas maneras de grano que el trigo non se pueda mezclar con los otros granos. E a las oras cada un linage de grano pondrá por sy mesmo en las dichas camaretas. 30

4 en] *corr.* e || 20 fecho e proveído] *corr.* frío e proveher

LIBER I

si terrae pauperes minora promittunt uel craticis podiis erunt discernenda granaria uel uimineis uasculis redactus tenues congeremus.

Sed factis granariis amurca luto mixta parietes linuntur, cui aridi oleastri folia uel oliuae pro paleis adiciuntur. quo tectorio 5 siccato rursus amurca respergitur. quae ubi siccata fuerit, frumenta condentur. haec res gurgulionibus et ceteris noxiis animalibus inimica est. aliqui rorandri folia frumentis miscent ad seruandum profutura. nihil tamen commodius erit diu 10 custodiendis frumentis, quam si ex areis in alterum uicinum locum transfusa refrigerentur aliquantis diebus atque ita horreis inferantur. [3] negat Columella uentilanda esse frumenta,

4 amurca] fecei olei A Ñ

Y si lo gra no serà molt, llavors basta que fasses munts de cada gra dins lo graner si hi basta lo espay. Y si no y ha tant espay, metràs cascun gra apartat en sachs [...].

Emperò les parets del graner y lo solament deuen ésser huntades [...] ab calç y morques de oli. Y deus-hi posar de sobre fulles d'ullastre seques o de olivera, en lloch de palla per empallar. Y après que seran ben secades deu-les hom ben fregar. Y altra vegada deu-se huntar de morques d'oli. Y après que serà ben seca, pot-hi hom metre lo forment, lo qual per les coses damunt dites és conservat de corcons y de papallons y de totes altres bèsties que li poden noure. Alguns, per conservar lo forment en lo graner, mesclen fulles de çeliandre entre lo forment. Res és al món no és tan proffitós per a conservar lo forment llonch temps com llevar-lo de la era hon serà batut y mudar-lo en altra era. [...] Y après mudar-lo y refredar-lo de llonch en llonch. Y après com serà ben refredat, pot ésser ben conservat en los graners. [3] Columnel·la, philòsoph, diu que lo forment no·s deu ventar.

E sy el grano non será mucho, la vegada basta que fagas montones de cada grano dentro del granero sy abasta el espaiço. E sy non abasta el espaiço, [f. 21^v] meterás cada un grano aparte en sacos o capaços o cuévanos, por tal que non puedan mezclar, en caso que el granero [non] sea espaiçoso e grande.

Empero las paredes del granero e el suelo deven ser untados con laca fecha con calçina o fezes de olio. E deve y meter de suso fojas d'ullastre secas o de olivera, en lugar de paja para enpajar. E después que serán secadas dévelas hombre bien fregar. E otra vegada deven se bien untar con fezes de olio. E después que será secada e bien seca, pone y hombre el trigo, el qual por las cosas de suso dichas es conservado de gorgojo e de papalones e de todas otras bestias que y pueden nozer. Algunos, por conservar el trigo en el granero, mezclan foja de çeliandre que es culantro entre el trigo. E res en el mundo non es más provechosa a conservar el trigo largo tiempo como llevarlo de la era do será trillado e mudarlo en otra era; e que se pueda resfriar allí por algunos días; e después mudarlo e refriarlo de lugar en lugar. E la vegada como será bien refriado puede ser bien conservado en los graneros. [3] Columella, philósofo, dize que el trigo non se deve mudar.

LIBER I

quia magis miscentur animalia totis aceruis. quae si non moueantur, in summitate intra mensuram palmi subsistent et hoc uelut corrupto corio cetera inlaesa durabunt. adserit idem noxia animalia ultra praedictam mensuram non posse generari. herba coniza sicca, ut Graeci adserunt, substrata frumentis addit aetati. ab horreis tamen Auster esse debet auersus.

5

5 coniza] *add.* cicuta A Ñ

Car com pus ventat y denejat serà, los
 corcons y les altres bèsties han maior
 avinentesa de noure al forment que [f. 11^r]
 no fan si·l troben mal net, car llavors no y
 5 poden noure, ni fer dan, ni entrar més
 abant de mesura de hun palm [...]. Encara
 diu més Columnel·la que si lo forment no
 és ventat que res no s·i pot engendrar que
 li pugua noure ultra la mesura damunt dita
 10 [...]. La herba que ha nom tònica en altra
 manera apel·lada cicuta, que sia posada
 davall lo forment; o erba de Tuniç, segons
 dien los grechs, conserva llongament lo
 forment en los graners. Lo graner no deu
 15 ésser situat en lloch que lo vent de migjorn
 hi pugua ferir; ni hi deu haver finestra per
 hon hi pugua entrar, car molt és nohible.

Ca como más es limpio e neto, los
 gorgojos e las otras bestias han mayor
 avineteza de nozer al trigo que non fazen
 sy lo fallan mal limpio, ca la vegada no y
 pueden nozer, nin fazer danyo, nin entrar 5
 más avant de mesura de un palmo, a
 manera qui forada un cuero de una bestia e
 todo lo otro queda sano. E aún dize más
 Columella que sy el trigo non es aventado
 que cosa non se puede engendrar que la 10
 faga mal [f. 22^r] allende la medida de suso
 dicha de un palmo. La yerva dicha tónica,
 en otra manera nombrada çicuta, que sea
 metida de suso del trigo; o yerba de Túniz,
 segunt que dizen los griegos, conserva 15
 luengamente el trigo en los graneros. El
 granero non deve ser situado en lugar que
 el viento del mediodía y pueda ferir; e no
 y deve aver finiestra por do se pueda
 entrar, ca mucho es nozible. 20

XX. De oleo factorio

Olearis cella meridianis sit obiecta partibus et contra frigus munita, ut illi per specularia debeat lumen admitti. ita et operas quae hieme futurae sunt nullus algor inpediet, et oleum, cum premetur, iutum teporibus frigore non ualebit adstringi. trapetis et rotulis et prelo nata est forma, quam consuetudo dictauit. receptacula olei semper munda sint, ne nouos sapes infecta ueteri rancore corrumpant. ac si quis maiori diligentiae studet, subiectis hinc inde cuniculis pauimenta suspendat et ignem suggerat fornace succensa. ita purus calor olei cellam sine fumi nidore uaporabit, quo saepe infectum colore corrumpitur et sapore.

3 specularia] fenestras de uitro A Ñ f || 11 quo] fumo f

XX. Del trull hon se fa lo oli

La casa hon és lo trull en què-s fa lo oli
 deu ésser posada en esguart del migjorn y
 que sia ben defesa de tot fret, ço és que lo
 5 vent tremuntanal no li puga noure. Y deu
 haver de la part del migjorn spilleres per
 les quals la casa reba claror, en manera
 que lo vent septemtrional no puga
 embargar la obre de l'oli, car lo fret
 10 embarga molt, que la pasta de les olives
 no-s pot ben pembre. La mola, y lo torn, y
 la premsa ab què hom prem lo oli prou són
 manifestes quines poden ésser segons la
 pràctica de cascuna província. Les basses
 15 en què-s decorre lo oli novell deuen ésser
 tostemps netes, per tal que la vella sabor o
 rancietat no fassa corrompre la sabor del
 novell oli. E si algú hi vol tenir millor
 diligència, fassa axí que davall la bassa
 20 hon se ajustarà lo oli fassa [a] la manera
 de volta de stuba o de bany y farà-y foch a
 manera de fornal. Y sàpies que aquell foch
 apurarà lo oli en color y sabor, ab tal que
 no y haia fum, que lo fum corromp lo oli.

**XX. Del xarahíz o lagar do se faze el
olio**

La casa do es el trullo en que se faze el
 olio deve ser posada cara mediodía e que
 sea bien defendida de todo frío, conviene a 5
 saber que el viento de la tramuntana non le
 pueda nozer. E deve aver de la parte de
 mediodía finiestras por las cuales la casa
 resçiba claror, en manera que el viento
 septentrional non pueda enbargar la obra 10
 del olio, ca el frío destorba mucho, que la
 pasta de las olivas non se puede bien
 apretar nin estreñir. La muela, e el torno, e
 la premsa con que hombre esprime el olio
 asaz son manifestas quales deven ser 15
 segunt la costumbre de cada una
 província. Las balsas en las quales se
 escorre el olio nuevo deven ser siempre
 limpias e bien netas, por tal que la vieja
 sabor e rançiedad non faga corromper la 20
 sabor del nuevo olio. E sy alguno y querrá
 haver diligència mejor, faga asý que de
 yuso la balsa do se ayuntará el olio, a
 manera de buelta de estuba o de banyo,
 que y faga fuego a manera de fornaz. Ca 25
 sepas que aquel fuego apurarà el olio en
 color e en [f. 22^v] sabor, con que non aya
 fumo, car el fumo corrompe el olio e lo
 faze malo.

22 sàpies] *corr.* sapes

XXI. De stabulis equorum et boum

Stabula equorum uel boum meridianas quidem respiciant partes, non tamen egeant a septentrione luminibus, quae per hiemem clausa nihil noceant, per aestatem patefacta refrigerent. ipsa stabula propter ungulas animalium ab omni umore suspenda sint. boues nitidiores fient, si focum proxime habeant et lumen intendant. octo pedes ad spatium standi singulis boum paribus abundant et in porrectione quindecim. plancae roboreae subponantur stationibus equorum, ut iacentibus molle sit, stantibus durum.

8 porrectione] longitudine A Ñ f

**XXI. Dels estables dels cavalls e dels
bous**

Los estables dels cavalls y dels bous
deuen ésser construhits a la part de
5 migjorn. Emperò deuen haver finestres a
la part de tremuntana, les quals stiguen de
yvern tancades, per tal que no fassen
dampnatge a les bèsties, y de stiu ubertes,
per tal que refreden lo estable. Los
10 estables deuen ésser hun poch elevats o
alts, en manera que la humor no consume
les ungles de les bèsties; quasi que [f. 11^v]
sien los payments inflats y no encomats, y
quasi empendent. Y davall los payments
15 sia posada arena que·s bega la humor dels
pixats de les bèsties. Los bous són molt
pus nets, si hom los fa foch prop de ells o
que haguem llum de nit. Dos bous han
menester espay de estable VIII peus de
20 ample y XV de llonch. En estables dels
cavalls deu hom posar davall dels peus
rams de roure, per tal que quant jauran que
jaguen blanament; y com estiguen de peus
que stiguen sobre dura cosa.⁴

12 quasi] *corr.* que si || 21 deum hom] *corr.* deu
hom deu hom

**XXI. De los establos de los cavallos e
de los bueyes**

Los establos de los cavallos e de los
bueyes deven ser construydos e fechos a la
5 parte de mediodía. Empero deven aver
finiestras a la parte de la tramuntana, las
quales estén en invierno çerradas, por tal
que non fagan danyo a las bestias, e en el
estivo sean abiertas, por tal que resfríen el
10 establo. E los establos deven ser un poco
levantados o altos, en manera que la
humidat non gaste las unyas de las bestias;
quasi que sean los pavimientos inflados e
non pas encomados e quasi en pendiente. E
15 de yuso de los pavimientos sea echada
arena que se beva la humor de los pixados
de las bestias. Los bueyes son más limpios
e más bellos, sy hombre les faze fuego
çerca d'ellos e que ayan lumbre de noche.
20 Dos bueyes han menester espacio de
establo VIII pies de ancho e XV pies de
luengo. E en los establos de los cavallos
deve el hombre meter de yuso de sus pies
ramos de robre, por tal que quando
25 yazerán que yagan blandamente e molla; e
quando estarán de piedras que sean sobre
dura cosa.

⁴ A continuació trobem un passatge escrit amb
mà posterior: *de les mules: la mula per a ser
bona és nesesari que siga grossa y redona de
l'os, de cames sutil, de peus chaquets, de
anques larga y plana, de pit moll y ample, de
coll llarch i arquat, de cap exut y chiquet.*

XXII. De corte

Cors ad meridiem pateat et obiecta sit soli, quia facilius erit propter ea quae insunt animalia ad aestatis temperandum calorem porticus furcis, asseribus et fronde formari, quae uel scindulis uel, si copia suppetit, tegulis, uel, si facilius et sine 5 inpensa placuerit, tegentur caricibus aut genestis.

XXIII. De auariis

Circa parietes cortis extremos auaria facienda sunt, quia stercus auium maxime necessarium est agriculturae excepto anserum laetamine, quod satis omnibus inimicum est. sed 10 habitacula ceterarum auium maxime necessaria sunt.

7 auariis] habitaculis auium A Ñ f || 8 auaria] loca auium A Ñ, habitationes pro loca f || 10 laetamine] stercore A Ñ

XXII. De la cort del bestiar

La cort o corral del bestiar menut deu ésser devers sol ixent o vers migjorn, en tal manera que lo sol y puga ben ferir.
 5 Emperò en favor del bestiar deuen ésser fets porches a derredor ab pals o forques que sien cubertes de rama, o de jonchs, o de teules, o de ginestes, o de sisca, o canyota, o de altra millor cobertura, si les
 10 messions o facultats dels bestiaris o sofiren. Y açò per tal que en temps de l'estiu lo bestiar puga millor sofferir lo sol.

**XXIII. Dels joquers de pagos, gallines y
altres oçells**

15 Prop les parets del corral del bestiar a part de fora deuen ésser fets joquers hon se puguen jugar y jaure de nit pagos, gallines y altres semblants domèstichs
 20 oçells, per tal que la llur fempta és molt profitosa a tota llauró, exceptada fempta de oques y de ànedes y d'altres oçells de aygua que és molt noible a tota sement.
 [...]

XXII. De la cort del bestiar menudo

La corte o corral del bestiar menudo deve ser cara del sol saliente, o cara mediodía, en tal manera que el sol y pueda bien ferir. Empero en [f. 23^r] favor del
 5 bestiar deven ser fechas puertas al derredor con palos que sean cubiertos de tejas, o de rama, o de juncos, o de tablas, o de ginestas, o de sisca, o canyocla, o de
 10 otra mejor cobertura, sy las ganancias o facultat del bestiar lo sofre. E aquesto por tal que en tiempo del estivo el bestiar pueda mejor sofrir la calor del sol.

**XXIII. De los lugares de las aves do
deven habitar e ser criadas**

15 Cerca las paredes del corral del bestiar a parte de fuera deven ser fechos lugares en los quales pueden yazer de noche pagos, gallinas e otras domésticas aves, por tal
 20 que el su estiércol o femta es muy provechosa e nesçesaria a toda labrança e a todo labrador, exçeptado la femta de las ánsares e de ánades e de otras aves de
 25 agua, las quales dapnan mucho a toda simiente. Mas la habitación de las otras aves es mucho nesçesaria a los labradores por razón de la su femta.

XXIII. De columbario

Columbarium uero potest accipere sublimis una turricula in praetorio constituta leuigatis ac dealbatis parietibus. in quibus a quattuor partibus fenestrellae, sicut mos est, breuissimae 5
 fiant, ut columbas solas ad introitum exitumque permittant. nidi figurentur interius. [2] a mustelis tutae fiunt, si inter eas uetus spartea proiciatur, qua animalia calciantur, ut eam secreto non uidentibus aliis unus adtulerit. non pereunt et neque locum deserunt, si per omnes fenestras aliquid de 10
 strangulati hominis loro aut uinculo aut fune suspendas. inducunt alias, si cymino pascantur adsiduo, uel hirci alarum balsami liquore tangantur.

3 leuigatis] applanatis A Ñ f

XXIII. Del colomer

Colomer pot hom fer en alta torre que
 sia en lo mas o casa de fora vila. Les
 parets del colomer deuen ésser ben
 5 aplanades y enblanquides. Y deu tenir
 finestres giques a tots los quatre vents que
 solament ne puguen entrar y exir los
 coloms. Los nius hon deuen covar los
 coloms deuen ésser posats en les parts de
 10 dintre⁵. [2] Los coloms són guardats de
 musteles, si hom gita dins lo colomer
 alguna trava de espart que haia portat
 bèstia quant li mostren de amblar y que li
 sia caygut; y que algun home los trobe en
 15 la carrera y·l prenga amagadament que
 algun altre no·l veia, y que·l llança dins lo
 colomer. Y fent açò, dien que no·ls cal
 tenir dupte que musteles los fassen
 dampnatge. Los coloms no·s moren ni
 20 desemparen llur colomer, si per totes les
 finestres hon entren y ixen los coloms serà
 posat o penjat algun tros de dogal de [...]
 penjat. [...] Ítem [...]si hom los dóna a
 meniar als coloms [...] comí barrani [...], o
 25 si hom los [f. 12^r] unta les exelles davall
 les ales ab liquor de bàlsem, és cosa
 provada que tiren o fan venir al colomer
 de altres parts los coloms estranys.

⁵ Ratllat [2] *los coloms... dogal de penjat.*

XXIII. Del palomar

Palomar o colomer puede hombre fazer
 en alta torre que sea en el mas o casa de
 fuera villa. Las paredes del palomar deven
 ser bien allanadas, elizquadas e 5
 enblanquesçidas. E en la parte de suso
 deve aver a quatro partidas finiestras
 chicas que solamente puedan entrar e sallir
 las palomas. Los nidos do deven çever las
 palomas deven ser formados e fechos [f. 10
 23^v] en las paredes de parte de dentro. [2]
 Las palomas son guardadas e aseguradas
 de las mustelas, sy hombre echa de dentro
 del palomar alguna trava de esparto que
 bestia aya traydo quando le muestran de 15
 amblar e que le sea cayda; e que algunt
 hombre la falle en la carrera e que la tome
 ascondidamente que otro non lo vea e que
 la lançe dentro del palomar. E con a tal
 manera, dicen que non ayas dubdo que 20
 mustelas les fagan dapno. Los palomos
 non paresçen nin se mueren, sy por todas
 las finiestras por do entran e salen las
 palomas será colgado o metido algún
 pedaço del ligamiento del hombre 25
 enforcado o de la su çinta o del dogal con
 que lo cuelgan alto quando lo enforcan.
 Ítem es çierto que, sy hombre da a comer a
 las palomas continuadamente del comino
 barrani o salvaje, o sy hombre les unta los 30
 sobacos de yuso de las alas con licor de
 bálsamo, provada cosa es que tiran e fazen
 venir al palomar de otras partes las
 palomas estranyas.

3 torre] *corr.* tierra

[3] fetus frequentant, si hordeum torrefactum uel fabam uel herbum saepe consumant. triginta autem columbis uolantibus diurni tres sextarii tritici sufficient aut creturae, ita ut herbum fetus gratia mensibus praebeamus hibernis. rutae ramulos plurimis locis oportet contra animalia inimica suspendere.

5

XXV. De turturibus

Sed columbarii cellae duo subiecta cubicula fiant, unum breue et prope obscurum, quo turtures claudi possint. quos nutrire facillimum est. nam nihil expetunt, nisi ut aestate, qua sola maxime pinguescunt, triticum uel milium mulsa maceratum semper accipiant. semodius unus diurnus centum uiginti turturibus sufficit. aqua sane eis frequenter mundior debet offerri.

10

[3] Ítem si los coloms menjaren
 contínuament ordi torrat o faves [...] fan
 sovint fruyt y han colomins. Tres sisterns
 de forment o de porgueres basten lo dia a
 5 XXX coloms volants o de herb o de altre
 gra. Així emperò que per tal que fassen
 fills, és mester que en lo temps de l'yvern
 los sia continuat de donar herb. Molt és
 profitosa cosa si en diverses partides dins
 10 lo colomer són penjats molts rams de ruda.
 Car molt contrasten a tots los animals
 qui·ls fan dampnatge [...].

XXV. De les tortres com se deuen

nodrir

15 Davall lo colomer deu hom fer algunes
 cases giques y que sien escules, dins les
 quals les tortres se puguen tanquar y
 cloure, les quals pot hom nodrir ben
 lleugerament. Car no volen altra cosa sinó
 20 que [...] en lo estiu, hon maiorment
 engrexen, hagen contínuament forment o
 mill remullat en aygua mesclada ab mel. Y
 a CXX tortres basten hun dia hun mig de
 forment o de mill. Y volen que sovint los
 25 sia mudada l'aygua y que la hagen neta y
 clara. [...]

[3] Ítem sy las palomas comerán
 continuamente çevada turrada o favas o
 erp, fructificarán mucho e han palomins.
 Tres sisterns de trigo o de ahechaduras
 bastan al día a XXX palomas volantes o 5
 de erp o de otro grano. Así empero que
 por tal que fagan fijos, es nesçesario que
 en el tiempo del invierno les sea
 continuado de dar erp. Mucho es
 provechosa cosa sy en diversas partidas 10
 del palomar, conviene a saber, de dentro
 d'él, son colgados muchos ramos de ruda.
 Ca mucho contrastan a todos los animales
 que fazen dampno a los palomares⁶.

XXV. Del lugar de las tórtolas do deven ser criadas

15 [f. 24^r] De yuso del palomar deve
 hombre fazer algunas casetas chicas e
 breves e que sean escuras, dentro de las
 20 quales las tórtolas se pueden ençerrar, las
 quales puede hombre criar muy
 ligeramente. Car non quieren otra cosa si
 non que solamente en el estivo, do
 mayormente engordeçen, ayan
 25 continuadamente trigo o millo remojado
 en agua, mezclado con miel. E a CXX
 tórtolas basta al día un almut de trigo o de
 millo. E quieren que muchas vezes les sea
 mudada el agua en el día e que la ayan
 limpia e clara e así se deven criar.

4 sisterns] *corr.* çestillas

⁶ Nota al marge inferior: *de yuso al palomar.*

XXVI. De turdis

Aliud uero cubiculum turdos nutriat. qui si alieno tempore
saginentur, et uoluptatem cibi et redditum maximum praestant
parcitati beneficium ministrante luxuria. fit autem locus
mundus et lucidus et undique leuigatus. transuersae in hoc 5
perticae figuntur, quibus possint post inclusum uolatum sedere.
rami etiam uirides saepe mutantur. [2] caricae tunsae mixtis
pollinibus largissime praebeantur. myrti etiam, si facultas est,
lentisci, oleastri, ederae, arbuti semina interdum ad excludenda
fastidia et maxime aqua munda tribuatur. claudantur inlaesi et 10
recens capti mixtis aliquibus ante nutritis, quorum societate ad
capiendos cibos pauidam nouae captiuitatis maestitudinem
consolentur.

XXVI. Dels torts

En altra caseta davall lo colomer poden
 ésser nodrits los torts, los quals són axí
 com los coloms. Poden-se criar per los
 5 camps. Emperò que llur casa sia bella y
 blanca, y quant tornaran que troben que
 meniar que més volenter hi tornaran, car
 molt se deliten en luxúria. Lo lloch o casa
 hon se nodrixen deu ésser molt neta y molt
 10 clara y ben allisada y aplanada. Y deuen-
 hi ésser posades perges y barres hon se
 puguen seure y posar-hi. [2] Deuen-hi
 ésser meses dins sovint rams d'arbre vert,
 figues seques, piquades y mesclades ab la
 15 flor de la farina que bola de la mola del
 molí quant se mòl lo forment. Si·ls ne
 dóna hom abundantment, los engruixa, si
 hom los dóna gra de murta, de lentiscle, o
 mata, o de ullastre, o de arborç. A vegades
 20 los deu hom donar aygua clara per llevar-
 los lo fàstig. Los torts salvatges quant són
 presos novellament, si hom los vol
 conservar que vixquen, no deuen ésser
 cascats, y deu-los hom mesclar en la casa
 25 o gàbia [f. 12^v] ab ells ensemps altres torts
 qui sien presos abans de aquells, que sien
 ja amansats y qui·ls ensenyen com
 prendran de la vianda, ço és, de menjar y
 de beure. Car molt se deixen morir per
 30 tristor que han de llur presó, axí prenen ab
 ells consolació y amansexen-se ab los
 altres.

XXVII. De gallinis

Gallinas educare nulla mulier nescit quae modo uidetur industria. hoc de his praecepisse sufficiat, ut fumo, puluere utantur et cinere. sint praecipue nigrae aut flauis coloris, albae uitentur. uinaciae cibo sterilesunt. hordeo semicocto et parere saepe coguntur

5

et reddunt oua maiora. duobus quatis hordei bene pascitur una gallina, quae circuit. subponenda sunt his semper oua numero impari luna crescente a decima usque in quintam decimam. [2] pituita his nasci solet, quae alba pellicula linguam uestit extremam. haec leuiter unguibus uellitur et locus cinere tangitur et alio trito plaga mundata conspergitur. item allii mica trita cum oleo faucibus inseretur.

10

8 circuit] ducit pullos A Ñ

XXVII. De les gallines

No és fembra o almenys poques són les fembres que no sapien nodrir gallines. Y açò de llur pròpia indústria perquè açí no cal fer gran menció com se deuen nodrir. Mas solament és necessari a lur natura que hagen algun lloch en què puguen trobar fems, o arena, o terra polsosa o cendra. Les gallines negres y les rosses valen molt més que no les blanques, [...]. Les gallines són fetes exorques, si contínuament mengem vinasa, ço és que no fan ous. Mas si mengem ordi mig cuyt, fan ous contínuament y fan-los molt pus grossos y maiors. A huna gallina que nodreix polls basten lo dia dos grapats de ordi. Los ous que posaràs a la gallina per covar, aquells sien de nombre senar, ço és que no sien pars; y que la lluna sia crexent, ço és, del X dia fins al XV. [2] A les gallines sol venir algunes vegades huna malaltia en la llengua que s diu pipida. Y és a manera de huna pell blanca que cobre lo cap de la llengua. Aquesta pell blanca lleugerament la pot hom llevar del cap de la lengua ab les ungles. Y tantost posa-y hom çendra y all picat, y tantost és guarida la plaga. Encara a la dita malaltia val all picat ab oli, y que ls ne sia ben untada la gola a la part de dintre.

XXVII. De gallinas

No es fembra o alomenos pocas son las mugeres que non sepan criar gallinas. E aquesto de la su propia industria, porque aquí non conviene fazer grant mençión de como se deven criar. Mas solamente es necesario a su natura que ayan algunt lugar en el qual fallen estiércol, o arena, o tierra polvorienta o çeniza. Las gallinas negras e las roxas valen mucho más que non las blancas porque las deve el hombre esquivar. Las gallinas se fazen exorcas e estériles, sy continuamente comen urujo o vinaça, que se desponen que non fazen huevos. Mas sy comen çevada medio cocha, ponen huevos continuamente. E ponen muchos e más gruesos e mayores. A una [f. 24^v] gallina que cría pollos basta al día dos puños de çevada. Los huevos que echarás a la gallina para sacar, aquellos sean de nombre senar, conviene saber que non sean pares; e que la luna sea creçiente, conviene saber, de diez días fasta quinze. [2] A las gallinas suele venir algunas vezes una enfermedad en la lengua que se llama pepita. E es a manera de una piel blanca que cubre el cabo de la lengua. Aquesta piel blanca ligeramente la puede hombre tirar del cabo de la lengua con las unyas. E luego que y metas çeniza e ajo picado, e luego es guarida la plaga. E aún a la dicha enfermedad vale ajo picado con olio, e que les sea bien untada la gola a la part de dentro.

9 polvorienta] *corr.* poderosa

LIBER I

stafis etiam agria prodest, si cibis misceatur adsidue. si amarum lupinum comedant, sub oculis illis grana ipsa procedunt. quae nisi acu leuiter apertis pelliculis auferantur, extinguunt. [3] oculos portulacae suco forinsecus et mulieris lacte curemus uel Ammoniaco sale cui mel et cyminum aequale miscentur. peduclos earum perimit stafis agria et torrefactum cyminum, paria et pariter tinsa cum uino et amari lupini aqua, si penetret secreta pinnarum.

Semblantment y val molt si hom mescla
 en la segó o vianda que hom los dóna a
 menjar huna herba que ha nom scafisàgria.
 Si les gallines menjan los grans dels lopins
 5 amargosos, tantost los grans yxen davall
 los ulls. Y si hom no·ls ho arranca
 subtilment ab agulla obrint-los los ulls, ço
 és, aquella pell que han prop dels ulls,
 sàpies de cert que moren y romanen orbs.
 10 [3] Y après deu-les hom curar ab such de
 verdolagues, fet solament dels ulls o caps
 de les verdolagues [...], posant-los-ne a
 part de fora y ab llet de dona. Y també se
 pot curar ab sal armoníach ab la qual sia
 15 mesclat egualment comí e mel tant de hu
 com de altre; la scafisàgria ab comí torrat
 o pulverisat ensemps y mesclat ab vi y
 aygua, en què fossen remullades lopins o
 tremusos, mata los polls que han les
 20 gallines, encara que·ls tingues en dins la
 carn fiquats, axí com les plomes. [f. 13^r]

4 menjan] *corr.* menjant

Semejantemente vale mucho sy hombre en
 el salvado o vianda que hombre les da a
 comer una yerva que es dicha
 escaphizagria. Si las gallinas comerán los
 5 granos de los lupines o atramuzes
 amargos, súbitament los granos les salen
 de yuso de los ojos. E sy [...] con aguja
 soptilmente abriendo los ojos, conviene a
 saber, aquella piel que han çerca de los
 10 ojos, sepas de çierto que morirán o
 quedarán çiegas. [3] E después dévelas
 hombre curar con suco de verdoladas o
 solament de los ojos o cabos de la
 bretónica, puesta de part de fuera con
 15 leche de muger. E aún las cura el hombre
 con sal armoníach con la qual sea
 mezclado egualmente [f. 25^r] cominos e
 miel tanto del uno como de lo otro; la
 escaphizagria con cominos torrados o
 20 polvorizados en uno e mezclado con vino
 e agua, en que fuesen remojados lupins o
 tramuzes, matan los piojos que han las
 gallinas, aunque los toviesen dentro de la
 carne firmados, asý como fazen las
 plumas.

XXVIII. De pauonibus

Pauones nutrire facillimum est, nisi eis fures aut animalia inimica formides. qui plerumque per agros uagati sponte se pascunt pullosque educunt. altissimas uespere arbores petunt. una his cura debetur, ut incubantes per agrum feminas, quae hoc passim faciunt, a uulpe custodias. ideo in insulis breuibus meliori sorte nutriuntur. uni masculo feminae quinque sufficiunt. [2] maculi oua et pullos suos persecuntur uelut alienigenas priusquam illis cristarum nascatur insigne. ab Idibus Februariis calere incipiunt. faba leuiter torrefacta in libidinem prouocantur, si eis quinto quoque die tepida praebeatur. sex quiati uni sufficiunt.

XXVIII. De nodrir pagos

Leugera cosa és nodrir pagos, puix hom no haia por de ladres ni altres bèsties qui·ls façen mal [...]. Si hom los deixa
 5 anar per los camps a llur guisa, ells, per si mateixos, se procuren de menjar; y per semblant manera nodrexen los llurs polls o fills. Als vespres requiren que·s joken en
 10 arbres alts y grans. Y quant los pagos coven los ous per los camps, deu hom provehir que los volps o guineus no·ls puguen noure; y per tal se nodreixen millor en ylles poques circuÿdes de aygua.
 [2] A hun pago mascle basten çinch pagos
 15 femelles. Los pagos mascles persegueixen y consumen los ous que fan les femelles, y encara llurs polls y fills, fins que·ls hixen les crestes; axí com si eren oçells estranys [...]. Mijant febrer comensen [...] y a
 20 requerir faves torrades y que sien moltes. Y après que sien cuytes com a fava y que·ls done hom çebes [...] hun poch calentes, [...] los fan molt escalfar en luxúria y triar-se ab les femelles. Y deu-
 25 los hom donar [...] aquesta fava aytal tebea de cinch en cinch dies.

24 triarse] *corr.* criarse

XXVIII. De pagos

Ligera cosa es criar pagos, pues que hombre non aya miedo de ladrones nin de
 5 otras bestias que les fagan mal, asý como lobos o raposos e semejantes. Si hombre los dexa andar por los campos a su guisa, ellos, por sy mesmos, se fartan e se
 10 procuran el comer; e por semejante vía crían sus fijos. A la noche se requiere que duerman en árboles grandes e altos. Quando los pagos fazen huevos por los campos, deve hombre proveer que las raposas non les puedan nozer; e por tal se
 15 crían mejor en islas pequenyas çercadas de agua. [2] A un pago másculo bastan çinco fembras. Los pagos másculos persiguen e consumen los huevos que fazen las pagas, e aún a los fijos, fasta que les sallan las crestas; asý como eran aves estranyas los persiguen. En medio de febrero
 20 escomiençan a escalfar e a requerir favas turradas e que sean muchas, e después que sean cochass como a favas. E que les dé hombre çebollas que sean un poco calientes que los escalfan mucho a luxuria e triarse con las pagas fembras⁷. [f. 25^v] E
 25 déveles hombre dar a comer aquesta fava así tibia de çinco en çinco días seys ciatos, conviene a saber, seys medidas. Cada una medida pesa una onça e media e bastan a un pago.

28 ciatos] *corr.* ataçi

⁷ Nota al marge dret: *mucho a luxuria pagos a criarse con pagas.*

LIBER I

cupidinem coeundi masculus confitetur, quotiens circa se amictum caudae gemmantis incuruat et singularum capita oculata pinnarum locis suis exerit cum stridore procurrens.

[3] Si oua pauonum gallinis subponantur, excusatae matres ab incubatione tribus uicibus per annum fetus edunt. primus partus quinque ouorum, secundus quattuor, tertius trium uel duorum esse consuevit. sed electae, si hoc placuerit, nutrices gallinae sint, quae a primo incremento lunae nouem diebus habeant nouem oua subposita, quinque pauonina et cetera sui generis.

5

10

Quant los pagos mascles continuen de
fer la roda ab la coha y la estenen sobre lur
esquena y los caps de les plomes en què ha
ulls hixen de llur orde, ço és que no stan
5 ordenades axí com solen, y açò per lo
brogit que ell fa de llurs plomes, que fa
ferir hunes ab altres, ladonchs és senyal
que ell requiz la femella.

[3] Si hom fa covar a les gallines los ous
10 dels pagos, en manera que·ls pagos no·ls
hagen a covar, tres vegades l'any fan ous.
La primera vegada fan V ous, y la segona
vegada IIII ous y la terçera vegada III ous
o II tan solament. Mas après que los ous
15 de la paga seran elegits y triats, hom los
deu comanar a huna gallina que sia gran.
Y en lo creximent de la lluna, ço és, lo
noven dia, deu hom comanar a la gallina
nou ous si la gallina és gran. Car si és
20 giqua, no li·n deuen comanar tants. Y que
los çinch ous sien de pahona y los quatre
de gallina.

Quando los pagos másculos continúan de
fazer la rueda con la cola e la estienden de
suso de su esquena, e los cabos de las
plumas, que han ojos salen de su orden
5 que non están ordenadas asý como solían,
e aquesto por el roýdo que el faze de las
plumas, que faze ferir unas con otras, la
vegada es senyal que el requiere aver la
fembra.

[3] Si hombre faze engorar a las gallinas
10 los huevos de las pagas, en manera que los
pagos non los ayan a engorar, tres vegadas
en el anyo fazen huevos e fructo. En la
primera vegada fazen çinco huevos, la
segunda fazen quatro e la terçera fazen
15 tres huevos o dos tan solamente. Mas
después que los huevos de la paga serán
escogidos, hombre los deve echar a una
gallina que sea grande. E en el cresçiente
de la luna, conviene a saber, el IX día, los
20 deve encomendar a la gallina IX huevos sy
la gallina es grant. Ca sy es pequenya,
deve hombre tantos echar. E que los çinco
huevos sean de paga e los quatro de
gallina.

21 de] *corr.* de de

[4] decima die omnia gallinacea subtrahantur et alia item gallinacea totidem recentia subponantur, quot ablata sunt, ut tricesima luna, hoc est expletis triginta diebus, possint cum pauonibus ouis aperiri. oua autem pauonum quae gallinae subiecta sunt saepe manu conuertantur, quia hoc ipsa facere uix ualebit. unam partem oui notabis, ut te subinde conuertisse cognoscas. maiores tamen gallinas oportet eligere, nam minoribus pauciora subpones. 5

[5] Natos si ad unam transferre a pluribus uelis, dicit Columella uni nutrici uiginti quinque sufficere; mihi uero, ut bene educi possint, uidentur quindecim satis esse. primis diebus far hordei conspersum uino pullis dabitur uel undecumque cocta pulticula et refrigerata. 10

[4] Y a cap de deu dies deu hom llevar a la gallina los quatre ous de gallina y que li·n sien posats altres quatre freschs que també sien de gallina. E açò per tal que a cap de XXX dies tots los ous, axí de la paga com de la gallina sien acabats de decobrir, ço és que·ls polls sien triats y que·n puguen exir. Y los ous de la paga que seran comanats per covar a la gallina deuen ésser senyalats de algun senyal a [f. 13^v] la huna part; y que aquell senyal lo hun dia stiga davall, y altre dia damunt. Car la gallina ha tant poder que covant los ous pugua girar aquells, tant són grans, axí com fa los seus propis perquè és mester que ab tal indústria sien covats egualment; que no stiguen tostemps de hun costat. [...]

[5] Aprés que los polls dels pagos seran nats, si·ls vols mudar, que huna gallina loca tinga en cura los fills dels pagos que moltes gallines hauran covats o criats. Diu Columnel·la, philòsoph, que huna gallina o pahona pot nodrir XXV fills pagos. Emperò a Pal·ladi és semblant que huna gallina o pahona pugua nodrir solament XV polls en los primers dies, ço és, en lo comensament. Los deu donar hom a menjar als polls pagos ordi piquat o farro mesclat ab vi y farine d'ordi o d'altra farina cuytes que suen refredades.

[4] E a cabo de diez días deve hombre alçar e tirar a la gallina los quatro huevos de gallina e que le sean echados otros quatro de frescos; e que sean semejantemente de gallina. E aquesto por tal que a cabo de XXX días todos los otros huevos, asý de la paga como de la gallina sean acabados de cobrir, conviene a saber que los pollos sean criados e que puedan sallir. Los huevos de la paga que [f. 26^r] serán echados para sacar a la gallina deven ser senyalados de algunt senyal a la una parte; e que aquel senyal sea un día de suso, otro día de yuso. Ca la gallina non ha tanto de poder que engorando los huevos pueda bolver aquellos, tanto son grandes, asý como faze los suyos propios porque es menester que con tal industria sean echados egualment; e que non estén toda vegada de un costado. Mas la parte que un día está de suso, otro día esté de yuso.

[5] Después que los pollos de los pagos serán nascidos, sy los quieres mudar, que una gallina loca tenga en cura los fijos de los pagos que muchas gallinas aurán criados e sacados. Dize Columella, philósofo, que una gallina o paga puede criar XXV fillos pagos. Empero a Palladio es semblant que una gallina o paga pueda criar solament XV pollos en los primeros días, conviene a saber, en el comienço. E déveles hombre dar a comer a los pollos pagos çevada majada o farro mezclado con vino o farinas de çevada o de otra farina cochas que sean resfriadas.

35 resfriadas] *corr.* refregadas

LIBER I

postea adicietur porrum concisum uel caseus recens sed
expressus, nam serum pullis nocet. [6] locustae etiam pedibus
ablatis praebentur. ita pascendi sunt usque ad sextum mensem.
deinde hordeum poteris praebere solemniter. tricesimo quinto
tamen die postquam nati sunt et in agrum tuto eici possunt 5
comitante nutrice pascendi, cuius singultu reuocantur ad
uillam. pituitas uero et cruditates his remediis summouebis,
quibus gallina curatur. maximum illis periculum est cum
incipit crista produci, nam patiuntur languores infantum
similitudine, cum illis tumentes gingiuas denticuli aperire 10
nituntur.

Aprés deu-los hom donar a menjar porros
 crus tallats o fulles de ràvens y formatge
 fresch ben premut, car lo sorigot o la
 mantega los fa gran dampnatge. Encara los
 5 deu hom donar a menjar llagosts qui·s fan
 en los camps y deu-los hom llevar les
 cames als llagosts. [6] Per tal manera los
 deu hom nodrir fins que hagen sis mesos
 de allí avant pots-los donar ordi [...]. Lo
 10 XXXV dia aprés que los polls seran nats,
 los pot hom metre en algun camp tanquat,
 que haia hom dupte que alguna bèstia los
 puga noure. Y que sia a ells la gallina y
 pahona que·ls nodreix, qui·ls mostrarà de
 15 péixer; y ab son crit los mostrarà de tornar
 a la casa. Les pepides y altres malalties
 que·ls solen venir poràs guarir y curar per
 semblant manera que curaràs les gallines.
 Quant los polls dels pagos començen a
 20 metre les crestes, passen gran perill,
 semblant dels infants petits quant los ixen
 les dents que·ls inflen les ginives.

2 formatge] *corr.* fortment

Después déveles hombre dar a comer
 puerros crudos tajados o fojas de rávanos
 o queso fresco bien expremido, ca el suero
 e la manteca les faze grant dapno. E aún
 les deve hombre dar a comer langostas que 5
 se fazen en los campos tirádoles las
 piernas. [6] E por tal manera los deve
 hombre criar e tener en pasto fasta tanto
 que ayan VI meses e de allí adelant
 puédesles dar çevada a tu voluntat. El 10
 XXXV [f. 26^v] día que los pollos serán
 nascidos, los puede hombre meter en
 algun campo çerrado, que non aya
 hombre dubda que alguna animalia les
 pueda nozer. E que ande con ellos la 15
 gallina e la pagua que los cría, que los
 mostrará a comer; e con su crido les
 mostrará de tornar a casa. Las pepitas e las
 otras enfermedades que les suelen venir
 podrás guarir e curar por semejante 20
 manera que curarás gallinas. Quando los
 pollos de los pagos comiençan a haver las
 crestas, pasan grant peligro, semejante de
 los infantiles chicos quando les comiençan
 a nasçer dientes qual se les hinchan las
 enzías.

13 çerrado] *corr.* tanto quanto

XXVIII. De fasianis

In fasianis nutriendis hoc seruandum est, ut nouelli ad
 creandos fetus parentur, id est qui anno superiore sunt editi;
 ueteres enim fecundi esse non possunt. ineunt feminas mense
 Martio uel Aprili. duabus unus masculus sufficit, quia ceteras 5
 aues salacitate non aequat. semel in anno fetus creabunt.
 uiginti fere ouis pariendi ordo concluditur. [2] gallinae his
 melius incubabunt, ita ut quindecim fasianina oua nutrix una
 coperiat; cetera sui generis subponantur. in subponendo de
 luna et diebus quae sunt in aliis dicta, seruemus. tricesimus 10
 dies maturos pullos in lumen emittet. sed per quindecim dies
 discocto ac refrigerato leuiter hordei farre pascentur,

5 ceteras aues] ceteris auibus A Ñ || 6 salacitate] libidine A Ñ

XXVIII. De nodrir faysans

Los faysans mascles que hom deu elegir
per mesclar ab les femelles faysanes deuen
ésser elegits jòvens, ço és que no hagen
5 més de hun any; car los vells no són bons
ne abtes [...]. Los faysans mascles
començen a requerir les femelles en lo
mes de març o de abril. A dues faysanes
femelles basta hun faysà mascle, car en fer
10 de la luxúria no és ygual als altres oçells.
Huna vegada l'any fan ous. Y
contínuament non fan més avant de vint
ous. [2] Les gallines coven millor los ous
dels faysans [f. 14^r] que no fan les
15 fayzanes. Axí emperò que a huna gallina
no deu hom posar més avant de quinze ous
de faysà. Y si més avant n'i volràs posar,
deuen ésser de gallina y no pas de faysana.
Quant comanaràs los ous de la gallina a la
20 faysana per covar, deus-hi guardar la lluna
y los dies y les altres coses segons que
havem dit en títol de les gallines. E deus
saber que los ous de la faysana són
perfectament covats y madurs al XXX dia
25 après que la hauràs comanat a la gallina.
Per XV dies après que los polls seran nats,
los deu hom péixer de farro de ordi, ço és,
ordi piquat.

XXVIII. De faysanes

Los faysanes masclos que el hombre
deve escoger para mezclar con las fembras
faysanes deven ser escogidos jóvenes,
5 conviene a saber que non ayan más de un
anyo; ca los viejos non son buenos nin
aptos para mezclarse con las fembras. Los
faysanes másculos comiençan a requerir
las fembras en el mes de março o de abril.
10 E a dos faysanas fembras basta un faysán
masclo, ca en fecho de luxuria non es
ygual a las otras aves. E una vegada en el
anyo fazen huevos. E continuadamente
non fazen más de veynte huevos. [2] Las
15 gallinas engueran e sacan mejor los
huevos de los faysanes que non fazen las
faysanas. Asý empero que a una gallina
non deve hombre echar más adelante de
XV huevos de faysana. E sy más adelante
20 querrás echar, deven ser de gallina.
Quando darás los huevos de la [f. 27^r]
faysana a la gallina para engorar, debes
guardar la luna e los días e las otras cosas
segunt que avemos dicho en el capítulo de
25 las gallinas. E debes saber que los huevos
de la faysana son perfectamente
enpollados e maduros al XXX día después
que los aurás dado a la gallina. Por XV
días después que los pollos serán nascidos,
30 los deve hombre pasçer con farro de
çevada, conviene a saber, çevada majada e
picada.

LIBER I

cui uini imber aspergitur. post triticum fractum praebebis et locustas et oua formicae. sane ab aquae prohibeantur accessu, ne eos pituita concludat. [3] quod si pituitam patientur fasiani, allio cum pice liquida trito rostra eorum debebis adsiduus perfricare uel uitium, sicut gallinis fieri consuevit, auferre. 5

[4] Saginandi haec ratio est, ut unius modii triticea farina in breuissimas offulas redacta clauso fasiano per triginta dies ministrata sufficiat; uel si hordeaceam farinam praebere uolueris, unius et semissis modii farina per praedictos dies saginam replebit. obseruandum sane est, ut offulae ipsae oleo 10 leuigentur asperso et ita inserantur faucibus, ne sub infima linguae parte mergantur.

Y que sia cuyt ab aygua, y com serà mig
 cuyt que'n traga hom l'aygua y que'l
 deixe hom refredar. Y après que'l rinxe y
 que'l banye hun poch ab vi que sia bo y
 5 fort [...]. Après los pot hom donar forment
 trenquat y llagostes [...]. Encara és
 neçessari que hom los quart que no
 s'acosten a aygua, per tal que pipida no·ls
 fassa morir. [3] E si per ventura los
 10 faysans hauran pipida, haiats alls piquats
 mesclats ab alquitrà y contínuament
 fregan-los-ne lo bech y sanaran; o si
 volen, [...] arrancan-los [...] la pelleta
 blanca [...]. Y fen-los la mateixa medicina
 15 que digui de les gallines y sanaran.

[4] I muig de farina de forment basta a
 engruixar hun faysà en XXX dies. E I
 muig i mig de farina de ordi per lo
 semblant hi basta, en tal manera que hom
 20 tanca en alguna casa lo faysà. Y cascun
 dia pren hom de la farina y mesclada ab
 aygua, quasi quin vol fer pa, y de aquella
 pasta fa hom troçets y escampa'ls hom
 hun poch de oli damunt, y dóna'ls hom a
 25 menjar. Y per tal los met hom lo oli que la
 pasta no·ls ature davall la lengua ni en la
 gola.

E que sea cocha en agua. E como será
 medio cocha que saque el hombre el agua
 e que lo dexe resfriar. E después que los
 riegues e vanyes con un poco de vino que
 sea bueno e fuerte, que sea ruxado el farro. 5
 E después les puedes dar trigo quebrado e
 langostas e huevos e queso. E aún es
 nesçesario que non se açerquen a agua,
 por tal que pepita non los faga morir. [3] E
 10 sy por aventura los faysanes aurán pepita,
 toma ajos majados con alquitrán e
 continuamente sean fregados los picos e
 sanarán; o sy queredes con las unyas
 tirarédesles del cabo de la lengua aquella
 15 piel blanca que les fallaredes, e fregat el
 lugar con çeniza e con ajos.
 Semejantemente que se faze a las gallinas
 e sanará.

[4] Un muig de farina de trigo bastará a
 engordar una faysana en XXX días. E una
 20 medida e media de farina de çevada
 semejantemente basta, en tal manera que
 hombre ençierre en alguna casa el faysán.
 E cada día toma hombre de [f. 27^v] la
 25 farina mezclada con agua quasi como
 quien quiere fazer pan, [e] de aquella pasta
 faz pedaços chicos e lánçales un poco de
 azeyte de suso, e dágelos a comer. E
 échase ay el azeyte, por tal que la pasta
 30 non se quede de yuso de la lengua nin en
 la garganta.

19 muig] *corr.* mija

quod si euenerit, statim peribunt. illud quoque magnopere curemus, ut praebeantur noua alimenta digestis, quia eos facillime onus cibi haerentis extinguit.

XXX. De anseribus

Anser sane nec sine aqua nec sine herba facile sustinetur. 5
locis consitis inimicus est, quia sata et morsu laedit et stercore.
pullos praestat et plumas, quas et autumnno uellamus et uere.
uni masculino tres feminae sufficiunt. si desit fluuius, lacuna
formetur.

6 consitis] seminatis A Ñ f

Car si s'esdevenia que la pasta aquella se aturàs en la gola i davall la lengua, tantost morrien. Ab molta diligència deu hom haver cura que hom no done a menjar
5 cascun dia als faysans, fins a tant que hom conega que ço que hom los haurà donat la darrera vegada hagen ben digest, [...] en manera que no s'infiten, sinó tantost morrien⁸.

10 **XXX. De les oques**

Les oques no-s poden sostenir ne nodrir sens aygua y sens herba. Les oques són molt dampnoses als llochs sembrats en dues maneres, ço és, ab llur saliva o
15 mordedura e ab la llur fempta. Les oques donen de si mateixes dos coses, ço és, fruyt com són polls novells y ploma. [f. 14^v] E deu-los hom plomar, ço és, lo fluxell davall les ales, en autumpne o en la primavera. Tres oques femelles basten a
20 un mascle. Si per ventura no y ha riu en què-s nodreixquen, deu-hi hom fer bassa en la qual se ajusten les aygües de la pluja.

Ca sy por aventura se quedava aquella pasta en la gola o de yuso de la lengua, luego morría. E con soberana diligència deve hombre aver cura que hombre non de
5 a comer a los faysanes cada día, fasta tanto que hombre conozca que aquello que hombre les aurà dado la çaguera vegada ayan bien dirigido en el vientre, conviene a saber que non metan nueva vianda cruda sobre vianda que non sea digesta, en
10 manera que non se congoxen, car tant tost e luego morrién.

XXX. De ánsares

Las ánsares non se pueden sostener nin criarse menos de agua nin menos de yerva.
15 Las ánsares son mucho danyosas a los lugares sembrados en dos maneras, conviene a saber, con su saliva o mordedura e con la su fienta. Las ánsares dan de sy mesmas dos cosas, es a saber,
20 fruto que son ansarinos nuevos e dan pluma. E dévelas el hombre desplumar la pluma menuda de yuso de las alas en octonyo o en la primavera. Tres ánsares fembras bastan a un masclo. E sy por
25 aventura non ay río en el qual se críen, deve hombre fazer balsa en la qual [f. 28^r] se ayunten las aguas de la lluvia.

⁸ A continuació passatge escrit amb mà posterior: *dels porchs: els porchs mascles són millors que les fembres, perquè la carn de estes se disminúis més al cuore. És bo el que és larch de esquena y de l'osico y de orelles y tinga bona barra.*

LIBER I

si herba non subpetat, trifolium, fenum Graecum, agrestia
intiba, lactuculas seremus alimento. albi fecundiores sunt, uarii
uel fusci minus, quia de agresti genere ad domesticum
transierunt. [2] incubant a Kalendis Martii usque ad aestiuum
solstitium. plus parient, si gallinis oua subponas. extremum
partum matribus iam uacaturis educare permittimus. pariturae
ad aream perducantur. cum semel hoc feceris, consuetudinem
sponte retinebunt. gallinis sicut pauonina et anseris oua
subpones. sed anserina oua ne noceantur, subpositis subiciatur
urtica.

5

7 haram] aream Ñ

Si per ventura no pots haver herba ab
 que·ls nodreixques, almenys deus sembrar
 [...] trèvol [...] y lletugues y semblants
 herbes que·ls done hom a menjar. Les
 5 oques blanques són molt pus habundants
 en fer fills, per tal com són stades
 tremudades de natura salvatge en
 domèstica. [2] Les oques comunament
 10 ponen los ous del primer dia de març fins
 al XXI dia del dit mes. Encara faran ous
 més avant, si aquells ous que hauran post
 comanarà hom per covar a les gallines. Y
 los darrers ous que les oques pondran deu
 hom deixar covar a elles mateixes. Quant
 15 les oques comensaran de pondre, hom les
 deu menar a la era si és prop de la casa y
 allí deu·los hom donar a menjar. Y puix
 que huna vegada o hages axí fet, elles
 tindran per si mateixes aquella costuma.
 20 Los ous de les oques deu hom posar a les
 gallines per semblant manera que posa
 hom los dels pagos o dels faysans. Davall
 los ous de les oques deus posar ortigues,
 per tal que no prenguen dampnatge per lo
 25 gran pes de la oqua. Y quant sentirà les
 ortigues no·s carregarà tant sobre els ous.

Et sy por aventura non puedes aver yerva
 verde, con la qual la críes, alomenos debes
 sembrar trifolium que quiere dezir trébol e
 fenigrech que son alfolbas, gramen,
 lechugas e semejantes yervas que les de a 5
 comer. Las ánsares blancas habundan más
 en fazer fijos, por tal ca son trasmudadas
 de natura salvage en doméstica. [2] Las
 ánsares continuamente ponen los huevos
 10 del primero día de março fasta a XXI día
 del dicho mes. E aún farán huevos más
 adelante, sy aquellos huevos que aurán
 puestos echará hombre a las gallinas para
 engorar. Los çagueros huevos que las
 15 ánsares pondrán deve hombre dexar sacar
 a ellas mesmas. Quando las ánsares
 començarán a poner, hombre las deve
 fazer yr a la era sy es çerca de la casa e allí
 les deve hombre dar a comer. E después
 20 que una vegada lo aurás así fecho, ellas
 tendrán por sy mesmas aquella costumbre.
 Los huevos de las ánsares deve hombre a
 las gallinas echar por semejante manera
 que les mete hombre los huevos de los
 25 pagos e de los faysanes. De yuso de los
 huevos de las ánsares debes meter fortigas,
 por tal que non resçiban danyo por el grant
 peso de la ánsara. E quando sentirá las
 fortigas non se cargará tanto sobre los
 huevos.

11 post] *corr.* pots || 22 dels] *corr.* del

[3] parui primis decem diebus intus pascendi sunt, postea sereno eos poterimus educere, ubi urtica non fuerit, cuius aculeos reformidant. quattuor mensum bene saginantur, nam melius in tenera aetate pinguescunt. polenta dabitur in die ter. large uagandi licentia prohibetur. loco obscuro claudentur et 5 calido. sic maiores etiam secundo mense pinguescunt, nam paruuli saepe die tricesimo. saginantur melius, si ad satietatem milium praebeamus infusum. inter anserum cibaria legumen omne porrigi potest excepto herbo. [4] cauendum est etiam, ne pulli eorum setas glutiant. Graeci saginandis anseribus 10 polentae duas partes et furfuris quattuor aqua calida temperant et ingerunt pro adpetentis uoluntate sumenda. tribus per diem uicibus potu adiuuant. media quoque nocte aquam ministrant. peractis uero triginta diebus, si, ut iecur his tenerescat, optabis, tunsas caricas et aqua maceratas in offas uolutabis exiguas et 15 per dies uiginti continuos ministrabis anseribus.

15 tunsas caricas] ficus siccas A Ñ

[3] Aprés que les oques novelles seran
 nades, hom les deu criar dins huna casa
 per X dies. Y aprés les pot traure de fora y
 criar-les hon te volràs, en lloch hon no
 5 haia ortigues, car gran por ne han quant les
 piquen [...]. Dins quatre mesos aprés se
 poden ben engruxar y engrexen més
 llaugerament quant són tendres. Per
 engruxar-los deu hom donar tres vegades
 10 lo dia farina de faves o de forment. Y
 no ls deu hom donar liçència que vagen
 molt, mas que stiguen tanquades dins huna
 casa escura y calenta. Les oques tendres y
 novelles engruixen [...] en XXX dies,
 15 donant-los mill remullat. Y les altres
 oques majors [...] en dos mesos a les quals
 pot hom donar [...] farina de tots llegums,
 exçeptant herb. [4] Molt deu hom guardar
 les oques novells que no mengen sedes de
 20 porch ni d'altres bestiar. Quant los grechs
 volen engraxar les oques, ells prenen
 farina de faves o de forment II parts y III
 parts de segó; y mesclen-ho ab aygua
 tebea; y donen-los-ne a menjar mentres
 25 volen; y donen-los aygua tres vegades lo
 dia y huna vegada vers mija nit. Y si
 passats XXX dies les oques no seran prou
 grosses o per ventura seran amagrides,
 lladonchs tu hauràs figues [f. 15^r] seques y
 30 piquar-les has bé y faràs-ne trossos menuts
 y donar-los-ne has per XX dies y seran
 prou grosses.

[3] E después que los ansarinos nuevos
 serán nascidos, hombre los deve fazer
 pasçer e çevar dentro de una [f. 28^v] casa
 por X días. E después de X días los puedes
 sacar de fuera e pazcan do te querrás, en
 5 lugar do non aya fortigas, car grant miedo
 las han quando pican e se acostan a ellas.
 Después de IIII meses se pueden engordar
 bien e más ligeramente quando son
 tiernos. E para engordar les deve hombre
 10 dar tres vezes en el día farina de favas o de
 trigo. E non les deve hombre dar liçència
 que anden mucho, mas que sean çerrados
 en una casa obscura e caliente. Las ánsares
 tiernas e nuevas engorda hombre muchas
 15 vegadas dentro de XXX día, sy hombre les
 da mucho millo remojado. Las otras
 ánsares mayores engordesçe hombre en
 dos meses, a las quales puedes dar todas
 legumbres, es a saber, farina de todas
 20 legumbres, exçeptado erp. [4] Mucho deve
 hombre guardar las ánsares nuevas que
 non coman sedas de puerco nin de otras
 bestias. [...]

XXXI. De piscinis

His ordinatis cetera exequenda sunt. nam piscinae duae uel solo impressae uel caeso lapide circa uillam esse debent. quas facile est aut fonte aut imbre subpleri, ut una ex his usui sit pecoribus uel auibus aquaticis, alia madefaciat uirgas et coria et lupinos et si qua rusticitas consueuit infundere. 5

XXXII. De fenili, paleario, lignario

Feni, palearum, ligni, cannarum repositiones nil refert, in qua parte, dummodo siccae sint atque perflabiles et longe remoueantur a uilla propter casum subripiens incendii. 10

XXXI. De les pescines o basses per haver aygua de la pluja per a bestiar y auçells y amenar lins y cànems

5 En los llochs hon no ha aygües de riu o de font deu hom prop de la casa o prop de la vila construhir dues baçes. Y pot se fer leugerament, ço és, o que hom la fassa cavant en terra, o que hom les fassa en pedra ab pichs. Y aquestes se poden
10 omplir de aygua de pluja. La huna de aquestes baçes pot servir per a abeurar bestiar y per als oçells de aygua. Y l'altra pot servir a remullar vergues y altres coses que lo llaurador ha neçessàries.

15 **XXXII. Dels pallers de la palla o fe o dels llochs hon aiusta hom la lenya**

Lo paller de la palla o del fe o lo vediguer de la lenya y de les canyes deu ésser luny del mas o de la torre a qual part
20 se vulla hom [...] y açò per por de foch.

XXXI. De las balsas para tener aguas para menester de los ganados e de las aves e para remojar linos e cányamos

E a los lugares do no ay aguas de río o de fuente deve hombre çerca de la casa o
5 de la villa fazer dos balsas. E puédense fazer ligeramente, es a saber que hombre las faga cavando en tierra, o que hombre las faga en piedra con picos. E aquestas se pueden finchir de agua de pluvia. La una
10 de aquestas balsas puede servir para abeurar las bestias e para las aves de agua. E la otra puede servir para [f. 29^r] remojar vergas e cueros, e lopins e otras cosas al labrador neçesarias. 15

XXXII. Del pajar de paja o de feno o de lenya

El pajar de la paja o del feno o el lugar do está la lenya e de las canyas deve ser luenye e apartado de la posada o de la
20 torre a qual parte quisiere hombre. E de aquesto no cale dar regla. Mas solamente deve hombre guardar que la paja o yerva o feno e las canyas pues sean secas non deven ser metidas çerca la casa por miedo
25 del fuego que non se y ençienda.

XXXIII. De sterculino

Stercorum congestio locum suum tenere debet, qui abundet
 umore et propter odoris horrenda a praetorii conuertatur
 aspectu. umor abundans hoc praestabit stercoli, ut, si qua
 insunt spinarum semina, putrefiant. stercus asinorum primum 5
 est, maxime hortis; dein ouillum et caprinum et iumentorum;
 porcinum uero pessimum. cineres optimi, sed columbinum
 feruidissimum ceterarumque auium satis utile excepto
 palustrium. [2] stercus quod anno requieuerit segetibus utile est
 nec herbas creat; si uetustius sit, minus proderit. pratis uero 10
 recentia stercola proficient ad uber herbarum.

XXXIII. Del femer

Lo femer deu ésser en son lloch apartat
 luny de la casa que no done mala olor.
 Emperò que sia en lloch hon haia humor,
 5 car més ne valen los fems, per tal com si
 hi ha llavor d'espines o d'altres males
 herbes, ab la humor se podreixen.
 Primerament los fems dels asens són molt
 millors en los orts que altres fems. Aprés
 10 són los fems de les ovelles, y de les
 cabres, y de egües, y de bous, y de cavalls
 y de les altres iumentes. Los fems dels
 porchs són molt contraris en los orts. Les
 çendres de les bugades són bones als orts.
 15 Los fems dels coloms són molt calents y
 profitosos, semblantment de gallines y
 dels altres oçells, exceptat [...] d'aygua.
 [2] Los fems que per hun any han stat en
 lo femer, aquells són molt profitables a les
 20 messes y als camps, y menys herbs cauhen
 en los camps. Emperò si los fems eren
 molt vells, no aprofiten res o almenys ben
 poch. Quant als prats més los aprofiten los
 fems que són freschs, ço és que no sien
 25 podrits, car més habunden de erbes.

XXXIII. Del moradal de estiércoles

El estercolero o moradal deve ser en su
 lugar apartado a lexos de la casa que non
 de mala olor. Empero que sea en lugar do
 5 aya humor, ca mucho más valen los
 estiércoles quando ya humor, por tal que
 sy ay ha simiente de espinas o de otras
 malas yervas con la humor se podrezerán.
 Primerament los estiércoles de los asnos
 son mejores para los huertos que otros
 10 estiércoles. E después de las ovejas, e de
 cabras, e de yeguas, e de bueyes, e de los
 cavallos e de otras mulas. Los estiércoles
 de los puercos son mucho contrarios a los
 huertos. Las çenizas de las roscadas son
 15 buenas a los huertos. El estiércol de las
 palomas es mucho caliente e provechoso.
 E semejantemente e de las [f. 29^v] gallinas
 e de las otras aves, exçeptado de aves de
 20 agua. [2] Aquellos que por un anyo han
 estado en los estercolares aquellos son
 mucho provechosos a las mieses e a los
 campos, e menos yervas se fazen en ellas e
 en el campo. Empero sy los estiércoles
 25 serán mucho viejos, non aprovecharán res
 o alomenos muy poco. E quanto a los
 prados más aprovecharán los estiércoles
 frescos, es a saber que non sean podridos,
 car más habundan en yervas. [...]

et maris purgamenta, si aquis dulcibus eluantur, mixta reliquis uicem stercoreis exhibebunt et limus, quem scaturiens aqua uel fluuii incrementa respuerint.

XXXIII. De locis horti et pomarii et sepibus et serendo

Horti et pomaria domui proxima esse debebunt. hortus 5
sterculino maxime subiectus, cuius eum sucus sponte fecundet,
ab area longe situs, nam puluerem palearum patitur inimicum.
felix positio est, cui leniter inclinata planities cursus aquae
fluentis per spatia discreta deriuat. [2] si fons desit, aut
inprimendus est puteus aut, si hoc nequeas, piscina superius 10
construenda, ut illi aquas pluuia conferente hortus per aestiuos
rigetur ardores.

Y també y són bones als prats les rahels
 que tallen de les herbes y també la ronya o
 purgaments que fa la mar, si emperò són
 llevats ab aygua dolça y que sien mesclats
 5 ab altres fems. Y semblant los lims o
 sotsures que fan les aygües de les fonts
 calentes o los rius donen gran creximent
 als prats. [f. 15^v]

XXXIII. Dels ortos y vergers

10 Lo verger deu ésser prop del mas o de la
 casa. Y si·s pot fer lo verger deu ésser
 prop del femer, per tal que del such que
 exirà del femer en temps de pluges lo
 verger se'n pugua millorar y engreixar.
 15 Emperò prop del verger no y deu haver
 alguna era hon se baten blats, car la pols
 de la palla dels blats és molt contrària als
 ortos. Lo verger o ort deu ésser situat en
 aytal manera, si fer-se pot, que sia pla y
 20 que y haia hun poc de baxest que stiga
 empendent, per tal que l'aygua corrent, si
 n·i haurà, sens gran dificultat o pugua regar.
 [2] Si no y ha font viva, deu-hi ésser cabat
 pou; y si pou no si pot fer, almenys hi deu
 25 hom fer bassa en què·s recullguen les
 aygües de la pluja y que·n pugua hom regar
 en temps de estiu. Y la bassa o aljub deu
 ésser al cap del ort, en lo pus alt lloch.

XXXIII. De los lugares de huerto o de vergel e de su clausura

El vergel deve ser çerca del mas o de la
 casa. E sy se puede fazer el vergel deve
 ser de yuso del estercolero, por tal que del 5
 suco o humor que sallira del estiércol en
 tiempo de pluvias el vergel se pueda
 mejorar e engrexar. Empero çerca del
 vergel non deve haver alguna era do se
 trillen trigos, car el polvo de la paja del 10
 trigo es fuerte contrario a los huertos. El
 vergel o huerto deve ser sitiado en a tal
 manera, sy fazer se puede, que el sea llano
 e que ay aya un poco de baxo que sea
 pendiente, por tal que el agua corriente, sy 15
 ay aurá, menos de grant dificultat lo pueda
 regar. [2] Sy non y ha fuente biva, deve
 ser y cavado pozo; e sy non puede y ser
 fecho alomenos deve hombre y fazer [f.
 30^r] balsa en la qual se recojan las aguas 20
 de la pluvia, e que d'ella pueda hombre
 regar en el tiempo del estiu. E la balsa o
 algibe deve ser a cabo del huerto en el más
 alto lugar.

LIBER I

si hac omni facultate carueris, semper altius tribus uel quattuor pedibus ad pastini similitudinem fodies hortulum, qui sic cultus neglegat siccitates. [3] sed huic quamuis contra necessitatem iuta stercore quaelibet terra conueniat, tamen haec genera sunt in electione uitanda: creta quam argillam dicimus atque rubrica. illud quoque custodies in hortis quos umoris natura non adiuuat, ut diuidas partes et hieme ad meridiem, aestate ad septemtrionem spatia colenda conuertas.

5

[4] Munitionis multa sunt genera. alii luto inter formas clauso parietes figuratos ex partibus imitantur. quibus subpetit, macerias luto et lapide excitant. plerique sine luto congesta in ordinem saxa componunt. nonnulli fossis spatia colenda praecingunt; quod uitandum est, quia horto subducit umores, nisi forte locus palustris colatur.

10

E si per ventura no y ha font, no si pot fer pou ni bassa, almenys deus cavar lo ort⁹ ben fondo de III o IIII peus. Car si és cavat ben fondo no tem tant la secada del estiu.

5 [3] Encara que qualsevol ort requirà ésser ben femat. Emperò si la terra del dit ort serà argilosa [...] y que no·s puga regar [...], llavós deus femar, car los fems cremarien ab la secada tots los esplets. En 10 los Orts que no·s poden regar, deus tenir aytal pràctica que en temps de yvern deus llaurar y sembrar y espletar aquella partida en què dóna lo sol, ço és, allà hon fir lo migjorn; y en temps de estiu la partida hon 15 fir la tremuntana.

[4] En moltes maneres sol hom tancar los Orts. Alguns hi ha que·ls clohen de tàpia [...]. Altres hi ha que·ls tanquen ab pedres seques sens morter posant les 20 pedres ordenadament hunes sobre altres. Y altres los clohen ab grans valls que fan entorn del ort, y aquesta manera és molt dampnosa als Orts, car lleven-los molta de la humor, si donchs los llochs Orts no són 25 en algunes marchals o lloch aygualós, car llavors los valls profiten als Orts que no han tanta humor.

E sy por aventura non y ha fuente nin se puede fazer balsa o algibe, alomenos debes bien cavar el huerto bien fondo de tres o quatro pies. Ca sy es cavado bien fondo non temerá nin aurá miedo de la 5 segura del estiu.

[3] Ya se sea que cada un huerto requiera ser bien estercolado. Empero sy la tierra del dicho huerto será arzillosa, es a saber, arzilla blanca o bermeja e que non 10 se pueda regar en ninguna manera, lo debes estercolar, ca el estiércol quemaría con la sequedat todas las simientes. En los huertos que non se pueden regar, debes tener tal pràctica que en tiempo de 15 invierno debes labrar e sembrar aquella partida en la qual da el sol, es a saber, en aquella do fiere el mediodía; e en tiempo de estivo a la partida do fiere la tremuntana. 20

[4] En muchas maneras suele el hombre çerrar los huertos. Algunos los çierran de tapias fechas de tierra e con mortero e 25 piedras. Otros con piedras menos de mortero poniendo las piedras unas sobre otras ordenadamente. Otros los çierran con valles que fazen al derredor del huerto, e aquesta manera es mucho danyosa a los huertos, ca tíranles mucho de la humor, si 30 por aventura los huertos non son en lugar de marina [f. 30^v] o en lugar agualoso, ca la vegada los valles aprovechan a los huertos que non han tanta humor.

⁹ Ratllat en lo pus alt lloch.

LIBER I

alii spinarum plantas et semina in munitione disponunt. [5] sed
melius erit rubi semina et spinae, quae rubus caninus uocatur,
matura colligere, cum farina herbi ex aqua macerata miscere;
funes dehinc sparteos ueteres hoc genere mixtionis sic
inducere, ut intra funes semina recepta seruentur usque ad 5
uerni temporis initia. [6] tunc ubi sepi futura est, duos sulcos
tribus a se pedibus separatos sesquipedis altitudine faciemus et
per utrosque funes cum seminibus obruemus leui terra. ita
tricesima die procedunt sentes, quos teneros adminiculis opus
est adiuuare qui inter se per spatia uacuo relictas iungentur. 10

Altres fan clausura o tanca de espines que
 y planten axí com són romagueres, y pots-
 ho fer en aytal manera. [5] Quant les
 móres de la romaguera són madures
 5 perfectament, ço és, en agost, tu les pren y
 hages farina de herb y mescla-y aygua. Y
 pasten tot mesclat, ço és, les móres ab la
 farina del herb y ab aygua; fes-ne a
 manera de pasta clara. Y hages cordes
 10 velles quasi podrides de espart, y frega-les
 bé ab aquella pasta, en manera que los
 grans [f. 16^r] de les móres se tinguen en
 les cordes; y que s'i conserven fins a la
 primavera, y no deuen star al sol. [6] Y
 15 llavors en los llochs hon volràs fer la
 clausura o bradissa, tu faràs dos solchs per
 llonch, hun après de altre. Emperò de
 l'hun a l'altre deu haver III peus y cascun
 solch vol haver hun peu de fondo. Y en
 20 cascun solch metràs huna de aquelles
 cordes huntades dels grans de les móres y
 cobrir-les has ab molt poqua terra. Y
 sàpies que dins XXX dies neixen les
 romagueres. Y quant són nades deu-les
 25 hom ajudar ab algunes canyetes. Y elles
 per si mateixes junyen-se y morgonen-se
 en lo espay que hom los haurà leixat.

Otros fazen çerraduras de espinas que ay
 plantan asý como son çarças, e puédeslo
 fazer en tal manera. [5] Quando las moras
 de la çarça son maduras perfectamente, es
 a saber, en agosto, tú las toma e ayas 5
 farina de erp e mezclay agua. E pástalo
 todo mezclado, es a saber, las moras con
 la farina del erp e con agua; e fazlo a
 manera de pasta clara. E ayas cuerdas
 10 viejas quasi podridas de esparto, e frégalas
 bien con aquella pasta, en manera que los
 granos de las moras se tengan en las
 cuerdas; e que se conserve fasta la
 primavera e non deven estar al sol. [6] E la
 15 vegada en los lugares do querrás fazer la
 çerradura o barda, tú farás dos surcos por
 luengo, uno después de otro. Empero del
 uno al otro deve haver espacio de tres pies
 e cada un surco quiere haver un pie de
 20 fondo. E en cada un surco meterás una de
 aquellas cuerdas untadas de los granos de
 las moras e cobrirlos has con muy poca
 tierra. E sepas que dentro de XXX días
 nasçen las çarças. E quando son nasçidas
 25 déveles hombre ayudar con algunas
 canyas. E ellas por sy mesmas se ajustan e
 se mugronan en el espacio que les hombre
 aurá dexado.

LIBER I

[7] Partes sane horti sic diuidendae sunt, ut hae, in quibus
autumno seminabitur, uerno tempore pastinentur; quas
seminibus uere conplebimus, autumnii tempore debemus
effodere. ita utraque pastinatio decoquetur beneficio algoris aut
solis.

5

Areae faciendae sunt angustiores et longae, id est duodecim
pedum longitudine et sex latitudine, sic propter spatia utrimque
purganda diuisae. margines uero earum locis umidis uel
inriguis duobus pedibus erigantur; siccis uno extulisse
sufficiet. inter areas, si umor consueuit effluere, spatia altiora
ipsis areis esse debent, ut facilius ingrediatur aream de
superiori parte umor admissus et, ubi sitientem saturauerit, in
alias possit exclusus auerti.

10

[7] Hom deu partir lo ort en dues partides, ço és que aquella partida que serà sembrada en autumpne que hom la llaure [...] en la primavera [...], que hom la fassa [...] cavar y llaurar en autumpne. [...]

Les eres o quintanes deu hom formar de llongària de XII peus y de amplària de VI peus [...]. Los màrgens o llocs principals qui són entre quintana o era y era deuen ésser alts y amples de amplària de dos peus en los llocs qui s reguen de aygua corrent. Y en los llocs sechs qui no s reguen sinó de aygua dels pous, basten que sien de amplària y de altària de hun peu entre cascuna era, ço és, entre huna y altra se deuen fer alguns màrgens. Y si és lloch de regadiu deuen ésser molt pus alts que no en lloch de sequà. Y açò se fa, per tal que l'aygua que puga entrar millor que huna era en altra. [...]

[7] Hombre deve partir el huerto [f. 31^r] en dos partes, es a saber que aquella partida que será sembrada en optunyo, que hombre la labre o la faga labrar en la primavera. E aquella partida, que hombre aurá sembrada en la primavera, que hombre la faga bien cavar e labrar en optunyo. Así que cada una lavor que le será fecha pueda aprovechar, así por la frialdat del invierno como por la calor del sol en el estivo.

Las eras deve hombre fazer largueza de XII pies e de anchura de VI pies en manera que sean luengas e estrechas. Por tal que por los espacios que serán entre era e era se puedan alimpiar e escardar las eras, los lomos o surcos principales que son entre era e era deven ser altos e anchos de anchura de dos pies en los lugares que riegan de aygua corriente. E en los lugares secos que non se riegan sy non de los pozos, basta que sean de anchura e de altura de un pie entre cada una era, es a saber, entre una e otra se deven fazer algunos márgenes. E sy es lugar de regadío deven ser más altas que non en lugar seco. E aquesto se faze, por tal que el aygua pueda entrar más ligeramente de una era en otra, es a saber que quando la una era será regada que la otra se puede regar.

LIBER I

[8] Serendi tempora licet per menses certa signemus, tamen secundum loci et caeli naturam unusquisque custodiat. frigidis locis autumnalis satio celerior fiat, uerna uero tardior; calidis autem regionibus et autumnalis serior fieri potest et uerna maturior. quaecumque serenda sunt, cum crescit luna, 5
seminentur, quae secanda sunt uel legenda, cum minuitur.

4 serior] tardior A Ñ

[8] Encara que avant en cascun mes
 declararé cascuna sement, quant y en quin
 mes se deu sembrar, emperò cascú deu
 considerar son sementer de la sement que
 5 deu sembrar segons la regió a hon serà.
 Car si la regió serà freda deu sembrar la
 sement primerenca, ço és, aquella que deu
 sembrar en autumpne, en manera que
 senta del temps y de la calor del estiu. Y la
 10 sement que deu sembrar en la primavera,
 si és la regió freda, vol-se sembrar
 semblantment pus tardana, ço és, pres
 l'estiu. En les regions calentes les sements
 que·s deuen sembrar en autumpne deu
 15 hom sembrar més tart. Y aquelles que·s
 deuen sembrar en la primavera se deuen
 sembrar primerenques. Qualsevol sement
 que hom deu sembrar se deu fer de lluna
 creixent. Mas aquelles coses que hom sega
 20 o talla se deu fer en lluna minva.

[8] Ya sea que adelante en cada un mes
 declararemos de casa una simiente,
 quando e en qual tiempo se deve sembrar,
 empero cada uno deve considerar su
 5 sementer de la simiente que deve
 sembrar segunt la región en la qual será.
 Ca sy la región será fría, deve sembrar su
 simiente temprano [...]. E la simiente que
 deve sembrar en la primavera, sy es la
 10 región fría, quiere se sembrar
 semejantemente más tardana, es a saber,
 después del estiu. E en las regiones
 calientes [f. 31^v] las simientes que se
 deven sembrar en otonyo deve hombre
 sembrar más tarde. E aquellas que se
 15 deven sembrar en la primavera se deven
 sembrar más ayná. Qual se quier simiente
 que hombre deve sembrar se deve fazer en
 la cresçiente. Mas aquellas cosas que
 20 hombre siega o corta se deve fazer en la
 menguante.

4 sementer] *corr.* se sementer

XXXV. De remediis horti uel agri

Contra nebulas et rubiginem paleas et purgamenta pluribus locis per hortum disposita simul omnia, cum nebulas uideris instare, conbures.

Contra grandinem multa dicuntur. panno russeo mola coperitur. item cruentae secures contra caelum minaciter leuantur. item omne horti spatium alba uite praecingitur, uel noctua pinnis patentibus extensa suffigitur uel ferramenta, quibus operandum est seuo ununtur ursino. [2] aliqui ursi adipem cum oleo tusum reseruant et falces hoc, cum putaturi sunt, ununt. sed hoc in occulto debet esse remdium, ut nullus putator intelligat.

5

10

XXXV. Dels remeys dels ortos y dels camps

Contra neula y calige pren de les porgadies de la palla, ço és, aquella menuda que roman que no és bona a res, encara del altra palla, y posa'n per diverses partides del ort o del camp. Y quant veuràs acostar la neula [f. 16^v] met foch als pallers y no't porà noure la neula.

Y quant veuràs caure pedres del çel, tu cobre huna viola o rosa ab drap vermell y no't porà noure. Ítem pren huna dastral y fes com qui menassa vers lo çel ab la destral y sessarà la tempestat. Ítem alguns contra la pedra envisconen tot lo ort de huna herba que ha nom vitis alba I bierma uel cucurbica agrestis, [...] vidalba. Altres prenen huna òliba. Y ab les ales esteses fiquen-li apart desots hun bastó y stant tota, fiquen-li lo bastó en el camp. Altres fan untar los ferraments ab que llauren, ço és, los càvechs y los rels¹⁰, y encara les podadores ab què poden ab seu de onso. [2] Altres prenen lo greix o la seu del onso, y piquen-lo, y mesclen-lo ab oli y conçerven-lo. Y quan deuen podar lurs vinyes fan-ne untar los podadors. Mas aquest remey se deu fer molt amagadament, en manera que ninguns podadors no puguen saber perquè's fa.

20 camp] *corr.* cap || 23 podadores] *corr.* podadors

XXXV. De los remedios de los huertos e de los campos

Contra niebla o caligo toma de las alimpiaduras de la paja, es a saber, la paja menuda que non es buena a ninguna cosa e aún de la otra paja, e ponla por diversas partidas del huerto o del campo. E quando verás que se açerca la niebla o mala nuve pon fuego a la paja e non te podrá nozer la niebla.

Quando verás caher piedras del çielo, tú cubre una viola o rosal con trapo bermejo e non te podrá nozer. Ítem toma una hacha o destral et faz como quien amenaza el çielo con la hacha e çesarà la tempestat. Ítem algunos contra la piedra çercan todo el huerto de una yerba que es dicha vitis alba o briona o cucurbita agrestis, por los griegos dicha vidalba. Otros toman una lechuza o oliva que es ave. E con las alas estendidas, fincan [...] el tocho en el campo. Otros fazen untar de ferramientas con que labran, es a saber, las açadas e las rejas, e encara las podaderas con que podan con sevo de oso. [2] E algunos toman el sevo o la gordura del oso e májanlo e mézclanlo con olio e guárdanlo. E quando deven podar las vinyas [f. 32^r] untan las podaderas. Mas aqueste remedio se deve fazer mucho amagada e ascondidamente, en manera que ninguno de los podadores non puedan entender nin saber porque se faze.

¹⁰ Ratllat *reys*.

LIBER I

cuius tanta uis esse perhibetur, ut neque gelu neque nebula neque aliquo animali possit noceri. interest, ut res profanata non ualeat.

Contra culices et limaces uel amurcam recentem uel ex cameris fulginem spargimus.

5

Contra formicas, si in horto habent foramen, cor noctuae admoueamus; si foris ueniunt, omne horti spatium cinere aut cretae candore signabimus.

[3] Contra erucas semina quae spargenda sunt semperuiui suco madefiant uel erucarum sanguine. cicer inter olera propter multa portenta serendum est. aliqui cinerem de fico super erucas spargunt. item squillam uel in horto serunt uel certe suspendunt.

10

Com tanta és la sua virtut, segons que·s
 diu, que ni gelada, ni neula, ni algun
 animal, ni altra tempestat no pot noure la
 vinya. Y per tal com aquest remey és tan
 5 excel·lent, no deu ésser manifestat a
 tothom en especial a gents grosseres que
 no saben res tenir en secret [...].

Contra los mosquarts y caragols pren
 morques de oli fresques y posen-les hon
 10 los cargols fan dapnatge. Y contra los
 mosquarts escamparàs la sucha y fa-ls
 hom fogir.

Contra los formigons si han forat dins lo
 ort, hages lo cor de la òliba y posa'l sobre
 15 lo forat [...]. Y per ventura hi vendran de
 la part de fora, escampa molta çendra en
 los llochs per hon passen, y pols de la
 argila blanca de que fan la obra de terra.

[3] Contra les orugues deu hom remullar
 20 los sements que hom çembra que
 acostumen de mesclar les orugues en such
 de alga o de bova que·s fan en les basses,
 o en la sanch de les orugues mateixes y
 no·ls poden noure. Alguns són qui posen
 25 sobre les orugues çendra de fust de
 figuera. Altres planten en lo ort esquilla,
 que és çeba marinera, o pengem per alguns
 llochs del ort de la dita çeba marina.

Ca tanta es su virtut segunt que se dize
 que nin niebla, nin elada, nin algunt
 animal, nin otra tempestat non puede
 nozer a la vinya. E por tal como aqueste
 5 remedio es tan exçelente, non deve ser
 manifestado a todo hombre en espeçial a
 gentes grosseras que non saben cosa tener
 en secreto, nin son para saber tales
 secretos. E quando muchos lo saben, tales
 cosas non son presçiadas. 10

Contra los moscallones e contra los
 caracoles toma fezes de olio frescas e
 meten allí do los caracoles fazen dapno. E
 contra los moscallones escampa hombre
 sucia e asý fázelos hombre fuyr. 15

Contra las formigas sy han forado
 dentro del huerto ave el coraçón de la
 oliva e mételo sobre el forado e morirán. E
 sy por aventura ay vienen de la part de
 fuera, derrama mucha çeniza por los
 20 lugares do pasan, o polvo de arzilla blanca
 de la qual fazen la obra de la tierra.

[3] Contra las erugas deve hombre
 remojat la simiente que hombre siembra
 que acostumbran de comer las erugas en
 25 suco de alga o de bova que se faze en las
 balsas, o en la sangre de las erugas
 mesmas e non les pueden nozer. Algunos
 lançan sobre las erugas çeniza fecha de
 fust de figuera. Otros plantan en el huerto
 30 esquilla, que es çebolla marina, o cuelgan
 por algunos lugares del huerto de la dicha
 çebolla marina.

10 dapnatge] *corr.* davanant

13 do los] *corr.* dos || 15 suco] *corr.* sucia

LIBER I

aliqui mulierem menstruantem nusquam cinctam solutis capillis nudis pedibus contra erucas et cetera hortum faciunt circumire. aliqui fluuiales caneros pluribus locis intra hortum crucifigunt.

[4] Contra animalia, quae uitibus nocent, cantharides quas in rosis inuenire consueuimus, oleo mersas resolui patieris in tabem et, cum putandae sunt uites, hoc oleo falces perunges. extinguuntur cimices amurca et felle bubulo lectis aut locis perunctis uel foliis ederae tritis ex oleo uel incensis sanguisugis.

5

10

7 tabem] putredinem A Ñ

Altres¹¹ fan anar per tot l'ort al derredor
 huna fembra descinta o que no haia
 portada correja ne çinta. Altres dihuen que
 haia de son temps y no port lo cap cubert,
 5 mas que vaia en cabells solts y ab los peus
 descalços y que vaia entorn de l'ort. Altres
 han molts cranchs de riu y meten-los en
 astars en sengles fusts y posan-los en
 diversos llochs del ort. Los ciurons deu
 10 hom sembrar enmig de les cols y de
 espinachs y de totes les altres erbes per
 rahó que fan grans senyals [...]. Y gran
 profit a les erbes [...].

[4] Contra les bèsties y altres animals
 15 que acostumen de noure a les sarments y
 als çeps de les vinyes, hom pren les
 canternes que són a manera de mosques
 verts, que hom [f. 17^r] sol atrobar en les
 roses, y met-les hom en oli. Y stan-hi tant
 20 fins que·s podrixen, y si·s resolven. De
 aquell oli unta hom los podadors quant fa
 podar los camps y alguna bèstia o animal
 no li pot noure al çep. Contra los cimols y
 paparres hom pren morca d'oli y mescla-la
 25 hom ab fel de brúfol o de bou y unta lo
 lloch y tantost moren [...].

9 ciurons] *corr.* cuyros || 11 espinachs] *corr.*
 espinchs || 25 fel] *corr.* pel

¹¹ Ratllat d'*Altres fan anar per tot l'ort... y que
 vaia entorn de l'ort.*

Otros fazen andar una muger por el huerto
 aderredor desçeñyda o que jamás non aya
 estada çeñyda nin aya trayda çinta. Otros
 dizen que aya de su tiempo e non lieve la
 cabeça cubierta, sy non que ande en
 5 cabellos sueltos e con los pies descalços
 [32v] e que ande en torno del huerto.
 Otros han muchos cranchs de río e
 métenlos en astados en sendas estacas, e
 métenlos en diversos lugares del huerto. 10
 Los garvanços deve el hombre sembrar en
 medio de las coles e espinacas e de todas
 otras ortalizas, por razón que fazen
 grandes senyales e maravillas. E fazen
 grant provecho a la ortaliza que es en el
 huerto. 15

[4] Contra las bestias e otros animales
 que acostumbran de nozer a los sarmientos
 e a las çepas de las vinyas, hombre toma
 las cantaridas que son a manera de moscas
 20 verdes que hombre suele fallar en las
 rosas, e mételas hombre en olio. E están
 tanto allí fasta tanto que son podridas, e
 sean resueltas. E de aquel olio untan las
 podaderas quando se ayan de podar las
 25 vinyas e ninguna bestia nin animal non le
 puede nozer a la çepa. Contra las paperas
 hombre toma fezes de olio e mézclanse
 con fiel de brúfol o de buey e unta hombre
 el lecho e el lugar do son e tantost morrán
 30 las chinches. E aún toma fojas de heure e
 májalas e mézclalas con olio e unta el
 lugar e tantost mueren.

LIBER I

[5] Vt olera animalia infesta non generent, in corio testudinis omnia semina quae sparsurus es sicca, uel mentam locis pluribus, maxime inter caules, sere. hoc praestare fertur herbum aliquantulum stratum, praecipue ubi radices et rapa nascuntur. uel acre acetum suco hyosciami mixtum fertur 5
olerum pulices necare, si spargas.

[6] Campas, fertur euincere, qui fusticulos alii sine capitibus per horti omne spatium conburens nidorem locis pluribus excitarit.

7 campas] *add.* uermes uiridis qui nascitur in caulibus **A**, uermes uirides qui nascuntur in **Ñ f**

Semblantment contra les paparres pren sangoneres y crema-les prop del lloch o llit hon seran, y tantost moren.

5 [5] Si vols que pulgó ne altres animals o papallons no puguen criar entre les cols ne entre les herbes del ort, tu faràs sequear les llavors que volrràs sembrar sobre cuyro de tortuga. Encara sembraràs en molts llochs del ort menta, en especial entre les cols.
10 Semblantment y val herb quant hom n·i sembra, en especial entre los naps [y] los ràvens. Encara si prens de la sement dels juscami, ço és, de la erba de Santa Maria que fa les fulles amples y blanques y
15 peloses, y la sement fa en hunes capçetes o esquelletes; en Aragó la apel·len belenyo. Aquella sement sua remullaràs en vinagre. Y aquell vinagre escamparàs sobre les cols e altres herbes, y mata lo pulgó e los
20 orugos, [...] y tots los altres animals que·ls han acostumat de noure. Si vols confondre les puçes, escampa oli comú de olives en la cambra, y morran.

25 [6] Campas ho vèrmens que·s fan en los ortos, com són orugons, crema dels allases, ço és, dels cors dels alls menys dels caps, en molts llochs del ort. Val molt contra les campas y pulgó e oruges y altres bèsties damunt dites.

E semejantemente contra las chinches e paperas toma sanguijuelas e quémalas çerca del lecho o del lugar do serán las chinches, e tantost morrán.

5 [5] Si quieres que el pulgón nin otros animales nin papalones non puedan criar entre las verças nin entre la ortaliza del huerto, tú farás secar las simientes que querrás sembrar sobre cuero de tartuga o galápago. E aún sembrarás en muchos
10 lugares del huerto menta, en espeçial entre las verças. Semejantemente hi vale erp quando hombre siembra, en espeçial [f. 33^r] entre los nabos e los rávanos. E aún sy tomas la simiente del jusquiamo, es a
15 saber, yerva de Santa María que faze las fojas anchas quasi blancas e pelosas. E la simiente faze en unas cabçetas o esquiletas; en Aragón que lo llaman belenyo. E aquella simiente suya
20 remojarás en vinagre. E aquel vinagre lançarás sobre las verças e otras ortalizas que mata el pulgón e las erugas, que son gusanos verdes con muchas piernas, e todos otros animales los quales han
25 acostumbrado de nozer. E sy quieres confonder las pulgas, lança olio común de olivas en la cámara, e morrán.

30 [6] Contra las orugas que se fazen en los huertos[...], quema las allaças, es a saber, las colas de los ajos menos de las cabeças en muchos lugares del huerto. E vale mucho contra aquellas e contra el pulgón e otras bestias de suso dichas.

6 sequear] *corr.* serquar || 19 e los] *corr.* dels

LIBER I

si uitibus consulemus, alio trito falces putatoriae feruntur
ungendae. nasci quoque prohibentur, si circa arborum uel
uitium crura bitumen et sulfur incendas uel si ablatas de
horto uicino campas aqua excoquas et per horti tui spatia
uniuersa diffundas.

5

Ne cantharides uitibus noceant, in cote qua falces acuuntur
ipsae sunt conterendae.

[7] Democritus adserit neque arboribus neque satis
quibuslibet noceri posse a quibuscumque bestiis, si fluuiales
cancros plurimos uel marinos, quos Graeci paguros
nominant, non minus quam decem fictili uasculo in aqua
missos tegas et

10

Molt profitosa cosa y bon conçell que·ls podadors quant deuran podar les vinyes s'enbuten ab alls piquats, y açò ha molt gran virtut y amagada. Si hom crema sofre y bitumen, ço és, pedra o terra de que·s fa lo guix, encara que no haia pròpria natura lo bitumen més semblant, y que hom ne pos prop de la calç dels arbres y dels çeps, no y leixen fer formigues ne dels altres vèrmens. Encara si prens dels vèrmens del ort de ton vehí hi·ls fas coure en aygua. Y de aquella tu faràs escampar per tot lo seu ort, no·t poran noure ni fer dampnatge a les tues plantes.

15 E si vols que les canterides, com són hunes cuques a manera de mosques verdes que·s fan en les roses, no·t puguen noure en les vinyes ni als çeps, fes piquar de les canterides en la esmoladora, en la qual los podadors esmolaran les podadores y no y poran noure.

[7] Democritus, philòsoph, diu que si prens cranchs de riu o de mar com més pugues, almenys que no sien menys de X en nombre, y que·ls metes dins huna olla o canter o altre vexell de terra.

6 haia] *corr.* alla

Muy provechosa cosa e buen consejo es que los podadores quando aurán a podar las vinyas que unten las podaderas con ajos majados, e aquesto ha grant virtut e amagada. Si hombre quema sofre e betum, es a saber, piedra e tierra de que se faze el guix, ya se sea que non sea de aquella propia natura el betum sy no semblant, e que hombre lo meta çerca de las rayzes de los árboles e de las çepas, non dexan fazer formigas nin otros gusanos. E aún sy tomas de las erugas o gujanos del huerto de tu vezino e los fazes cozer en agua. E de aquella tú farás lançar por todo el su huerto, non te podrán nozer nin fazer danyo a las tus plantas.

Si quieres que las cantaridas, es a saber, unas cucas a manera de unas moscas verdes que se fazen en las rosas, [f. 33^v] non puedan nozer a las vinyas nin a las çepas, faz majar las cantaridas en la cot o esmoladera, en la qual los podadores amuelan las podadoras e non y podrán nozer.

[7] Democritus, philósofo, dize que sy tomas cranques de río o de mar quantos puedas aver, almenos que non sean menos de X en número, e que los metas dentro de una olla o cántaro o vaso de tierra.

7 guix] *corr.* grux

LIBER I

sub diuo statuas, ut decem diebus sole uaporentur, postea
quaecunque inlaesa uolueris esse profundas et octonis diebus
peractis hoc repetas, donec solide, quae optaueris adolescant.

[8] Formicas abiges origano et sulfure tritis foramen
aspergens. hoc et apibus nocet. Item coclearum uacuas testas 5
si usseris et eo cinere foramen inculces.

Culices galbano infuso fugantur aut sulfure, pulices
amurca per pauimentum frequenter aspersa uel cymino
agresti cum aqua trito uel cucumeris semen agrestis aqua
resolutum saepe infundens uel aquam lupinorum psilotri 10
austeritatibus iutam.

Y dins lo vexell metràs aygua que n sia
ple; y cobre lo vexell; y posa'l a la serena,
en manera que per deu dies stiga axí
cubert al sol [f.17^v] o a la serena de nit. Y
5 de huyt en huyt dies escampa de aquella
aygua aquelles plantes o sements que
volràs conservar de dampnatge y res no ls
porà noure. Y axí per aytal manera y
continuaràs de ruxar ab aquella aygua fins
10 que ls sements o los plants sien grans.

[8] Contra los formigons pren de la
orenga, que és erba, mescla-la piquant ab
sofre. Y de aquella pólvora escampa en los
forats de les formigues y piran totes.
15 Emperò açò mateix nou molt a les abelles.
Enquara, si tu cremes les closques bullides
dels caragols y de la pólvora met en los
forats de les formigues, maravellosament
les mata y les fa perir.

20 Contra los moscallons o moscartes crema
sofre y tots fogiran. Contra les puçes
escamparàs sovint per lo trespol de la casa
morques d'oli de forment, mata les puçes.
Semblantment si couràs en aygua del comí
25 barrami [...], o de la llavor dels cogombros
amarch, y de aquella aygua faràs regar la
casa. Semblant fa l'aygua en què hagen
cuyt lupins.

16 bullides] *corr.* bullides

E dentro del vaso que metas agua que sea
lleno e cubierto el vaso, e posada a la
serena [...] de noche. E de VIII a VIII días
lançada aquella agua sobre las plantas o
simientes que querrás preservar de dapno,
5 por cosa non les podràs nozer. E asý por
tal manera lo continuaràs de ruxiar con
aquella agua fasta tanto que la simiente o
las plantas sean grandes.

[8] Contra las formigas toma de la
orenga que es yerva e mézclala, majándola
con sofre. E de aquella pólvora lança en
los forados de las formigas e peresçerán
todas. Empero aquesta mesma cosa nueze
mucho a las abejas. E aún, sy tú quemas
15 las cascas vazías de los caracoles e de la
pólvora metes en los forados de las
formigas, maravillosamente las mata e las
faze peresçer.

20 Contra los mosquitos e moscallons faz
quemar gálvano e sofre e todos fuirán.
Contra las pulgas sy lançarás muchas
vezes en el suelo de la casa morques de
olio de trigo, mata las pulgas.
Semejantemente sy cozerás en agua del
25 comino barrani o salvaje, o de la llavor del
cogonbro amargo, e de aquella agua faràs
regar la casa. Semejantment faze el agua
en la qual sean cochos lupins.

LIBER I

[9] Mures, si amurcam spissam patinae infuderis et in domo nocte posueris, adhaerebunt. item necabuntur, si elleboro nigro caseum uel panem uel adipem uel polentam permisceas et offeras. et agrestis cucumeris et coloquintidis suffusio sic nocebit. aduersus mures agrestes Apuleius adserit semina bubulo felle maceranda, antequam spargas. nonnulli rododafnes foliis eorum claudunt, qui rosis his, dum in exitum nituntur, intereunt. 5

[10] Talpas Graeci hoc genere persecuntur: nucem perforari iubent uel aliquod pomi genus soliditatis eiusdem; ibi paleas et cedram cum sulfure sufficienter includi; tunc omnes paruulos aditus et reliqua spiramenta talparum diligenter adobruui; 10

[9] Contra les rates pren morques d'oli ben espesses y met-les en huna paella. Y posa-la en lloch hon les rates la puguen trobar y beure, y tantost morran. Encara pren elèbor negre y fes-ne pólvora, y mescla-la ab formatge ras, o ab pa, o ab farina o ab greix; y si'n mengem, tantost moren. Semblant ho pots fer ab such de la sement de cogombro amarch y de la coloquintida, que les mescles ab formatge o pa. Contra les rates salvatines diu Apuleius, philòsoph, que prengues la sement del forment o altra qualsevol sement y fes-la ben remullar ab fel de bou abans que la sembres. Molts són qui tanquen los forats de les rates ab fulles de baladre, per los quals les rates acostumen de entrar y exir. Y ells roseguen les fulles y tantost moren.

[10] Los grechs maten los talps en tal manera que ells prenen nous o altre semblant fruyt y foraden-lo. Y meten dins la nou palla triada y rasina de pi o grassa de ginebre y sofre coninentment, y tanquen bé tots los forats gichs que fan davall terra; y lo pus ample forat deixen-lo ubert. Y posa-y hom la nou damunt dita, dins la qual met hom huna brasa de foch.

12 Apuleius] *corr.* Pulegius || 23 triada] *corr.* trida || 23 grassa] *corr.* classa

[9] Contra las ratas toma morcas [f. 34^r] de olio bien espesas e mételas en una sartén. E ponla en lugar do las ratas la puedan fallar e beberán, e luego morrán. E aún toma ellébor negro e fazlo pólvora, e mézclalo con queso rallado, o con pan, o con farina o con grex; e sy comen tantost morrán. Semejantemente se puede fazer con suco de la simiente del cogombro amargo e de la coloquintida que lo mezcles con pan o con queso o con farina. Contra las ratas salvajes, dize Apuleius, philósofo, que tomes la simiente del trigo o otra semejante qualquier que sea e fazla bien remojar en fiel de buey antes que la siembres. Muchos son que çierran los forados de las ratas con fojas de baladre, [por] los quales las ratas han acostumbrado de entrar e sallir. E ellas royen las fojas e luego mueren.

[10] Los griegos matan los topos en tal manera que ellos toman nuezes o otra semejante fruta e forádanlas. E meten de dentro la nuez paja menuda e rasina de pino o grasa de enebro o sofre convinientmente, e cierra bien todos los pequenyos forados los quales fazen de yuso de tierra; e el más ancho forado dexan abierto. E allí mete hombre la nuez de suso, dentro de la qual mete hombre una brasa de fuego.

12 Apuleius] *corr.* Pulegis || 25 pino] *corr.* espino

LIBER I

unum foramen, quod amplum est, reseruari, in cuius aditu nucem intus incensam si poni, ut ab una parte flatus possit accipere, quos ab alia parte diffundat; sic inpletis fumo cuniculis talpas uel fugere protinus uel necari.

[11] Mures rusticos, si querno cinere aditus eorum satures, 5
ad tactu frequenti scabies occupabit ac perimet.

Serpentes prope omni austeritate fugantur et nocentes spiritus innocentia fumi graueolentis exagitat. uramus galbanum uel cerui cornua, radices lilii, caprae ungulas. hoc genere monstra noxia prohibentur. 10

[12] Opinio Graecorum est, si nubes locustarum repente surrexerit, latentibus infra tecta cunctis hominibus eam posse transire.

7 austeritate] graui foetore Ñ

Y lo forat de la nou deu hom metre devers
lo forat que haureu deixat en terra ubert,
per tal que lo fum que exirà¹² de la nou sia
[...] entre dins lo forat dels [f. 18^r] talps; y
5 no poden sofrir lo fum. Ans moren y fugen
del tot que no y poden aturar en tota
aquella partida.

[11] Contra los salvatins, pren gran
quantitat de çendra de roure y posa-la en
10 los forats per los quals ells acostumen de
entrar y de exir. Y sens dupte seran
ronyosos y fa·ls la ronya en lo llur ventre
y morran.

Les serps fa hom fugir de la casa y del
15 mas ab males olors que hom hi continue
de fer perquè en les cases o torres de fora
hom deu acostumar de cremar [...] corns
de servo, o rahels de liri o ungles de cabra.
En aquestes mateixes coses cremades fan
20 fogir y lunyar de la casa tots los mals
sperits.

[12] Los grechs han aytal opinió contra
les lagostes, que si per ventura en l'ayre
hom veurà gran multitud de llagostes a
25 manera de núvol, y tots los hòmens de
aquell lloch hon seran vists ho s'amagaran
dins llurs cases abans que les llagostes
sien en dret de aquell lloch, que elles
passaran volant que no¹³ faran mal ni·s
30 posaran en tot lo terme.

E el forado de la nuez mételo haz a el
forado que aurás dexado en tierra abierto,
por tal que el fumo que salirá de la nuez
sea resçebido dentro del forado de los
topos; e non pueden sofrir el fumo. Antes
5 mueren o fuyen del todo que non pueden
quedar en toda aquella partida.

[11] Contra las ratas salvages toma grant
quantidad de çeniza de [f. 34^v] robre e
10 ponla en los forados por los quales ellas
acostumbran de entrar e sallir. E syn
dubda serán sarnosas e fazerse ha sarna en
el su vientre e morrán.

Las culebras faze hombre fuyr e apartar
de la casa e del mas con malos olores que
15 hombre y continúe de fazer porque en las
casas o torres de fuera hombre deve
acostumbrar de quemar galbanum o
cuernos de çieruo o rayzes de lirio o unyas
de cabra. E aquestas mesmas cosas
20 quemadas fazen fuyr e apartar de las casa
muchos malos espíritus.

[12] Los griegos han a tal opinión contra
las langostas, que sy por aventura en el
ayre hombre verá grant multitud de
25 langostas a manera de nuve, et todos los
hombres de aquel lugar do serán vistas se
esconderán dentro de sus casas antes que
la langosta sea en derecho de aquel lugar,
que ellas pasarán bolando que non farán
30 mal nin se posarán en el término.

3 sia] *corr.* seu || 9 roure] *corr.* forn || 10 quals]
corr. qualls || 29 volant] *corr.* rodant

¹² Ratllat *seu.*

¹³ Ratllat *fa.*

LIBER I

quod si inobseruantes homines sub aere deprehendant, nullum fructum noceri, si continuo omnes ad texta confugiant. pelli etiam dicuntur amari lupini uel agrestis cucumeris aqua decocta, si muriae mixta fundatur. aestimant aliqui locustas uel scorprios fugari posse, si aliqui ex his urantur in medi.

5

[13] Campas nonnulli ficulneo cinere persecuntur. si permanserint, urina bubula et amurca aequaliter mixta conferueant et, ubi refrikerint, olera omnia hoc imbre consperge.

Y si per ventura, abans que·ls hòmens
 hagen vist los llagosts, ells sien ja en lo
 terme y se·s començen a escampar y
 posar-se en lo terme, y los dits hòmens
 5 sobtosament se reculliran dins llurs cases,
 çert que les llagostes no faran algun
 dampnatge als fruyts de aquell lloch hon
 lo hòmens y fembres se seran amagats. Y
 açò provaren los grechs per experiència.
 10 Encara dien los grechs que hom pot
 contrastar a les llagostes y fer·les fogir si
 hom pren del aygua amargosa en què ha
 remullat lopins, y aygua en què hagen
 cuyts cogombros amarchs; y que y sia
 15 mesclada salmorra, ço és aygua bollida ab
 molta sal. Y que hom los escamp de sobre
 de aquella aygua, tantost se·n fugen.
 Encara més dien que hom fa fogir les
 llagostes y los escorpions, si hom ne
 20 crema alguns d'ells y que·ls altres senten
 la olor.

[13] Campas són vèrmens que·s fan
 entre les cols, dien que són orugues.
 Alguns les maten ab çendra de fusos de
 25 figuera. Altres los maten ab pixats de bou
 mesclats egualment ab morques [...] y
 que·n sien ruxades les cols y les altres
 erbes hon se fan.

7 hon] *corr.* hom

E sy por aventura, ante que los hombres
 ayan visto las langostas, ellas son en el
 término e se comiençan a derramar e
 posarse en el término, e los dichos
 5 hombres súpitamente se recogerán dentro
 de sus casas, çierto es que las langostas
 que non farán ningunt dapno a los frutos
 de aquel lugar do los hombres e fembras
 se serán escondidos. E aquesto provaron
 los griegos por experiència. E aún dizen
 10 los griegos que hombre puede contrastar a
 las langostas e fazerlas fuyr sy hombre
 toma del agua amargosa en que han
 remojado lupins, e agua en que ayan
 cochos cogombros amargos; e que sea y
 15 mezclada salmuera, es a saber, agua
 cozida con mucha sal. E que hombre les
 lance de suso de aquella agua, luego se
 fuyen. E aún mas dizen que hombre faze
 [f. 35^r] fuyr las langostas e los
 20 escurpiones, si hombre quema algunos
 d'ellos e que los otros sientan la holor.

[13] Campas son gujanos que se fazen
 entre las verças, dizen que son orugues.
 Algunos los matan con çenizas de tochos
 25 de figuera. Otros los matan con meados de
 buey mezclados egualmente con morcas
 de olio e que sean ruxadas las verças e las
 otras yervas do se fazen.

28 verças] *corr.* vergas

LIBER I

prasocoridas Graeci uocant animalia quae solent hortis nocere. ergo uentriculum statim ueruecis occisi plenum sordibus suis spatio quo abundant leuiter debetis operire. post biduum repperies ibi animalia ipsa congesta. hoc cum bis uel tertio feceris, genus omne quod nocebat extinguis.

5

[14] Grandini creditur obuiare, si quis crocodili pellem uel hyaenae

Prasotoridas són vèrmens o cuques que fan mal a les herbes dels ortos. Pren hun ventre de moltó, tantost que lo moltó sia mort. Y axí calent ab totes les sutzures, 5 soterra-lo en huna partida del ort, y cobrin hun poch ab terra. Y après dos dies tu trobaràs les prasotorides del ort ab lo ventre. Y com açò hauràs fet II o III [f. 18^v] vegades, elles morran totes.

10 [14] Contra la pedra que cau del çel pren de la pedra del cocodrilli, que és huna bèstia molt verinosa, o de la pell de la yene, que és una bèstia axí com a llop. Y ha pèls y cabells en lo coll, axí com a 15 cavall. Y escarneix los pastors y los cans¹⁴ quant guarden lo bestiar. Habita en les fosses dels morts. Y porta una pedra, alguns diuen al front, y altres dien en les çelles o pastanyes. Y que la té davall la 20 lengua, divina les coses esdevenidores¹⁵.

Parasotoridas son gujanos e cuchs [...] a las yervas de las huertas. Toma un vientre de carnero luego que el carnero es muerto. E asý caliente con toda la suziedad e pudor que es de dentro del vientre, sotierra el 5 vientre en una partida del huerto, e cúbrelo con tierra un poco. E después de dos días tú fallarás las prasotoridas del huerto en el vientre. E como aquesto aurás fecho dos o tres vezes, serán muertas todas. 10

[14] Contra la piedra que cahe del çielo, toma de la piedra del cocodrillo [...] o de la piel de la gene, que es una bestia asý como el lobo. E ha pelos e cabellos en el 15 cuello, asý como cavallo. E escarnesçe los pastores e los canes quando guardan el bestiar. E habitan en las huensas de los muertos. E lievan una piedra, algunos dizen en la frunte, otros dizen en las çejas 20 o pestanyas. E quien la tiene de yuso de la lengua, adevina las cosas por venir¹⁵.

8 prasotoridas] *corr.* pastorides

¹⁴ Ratllat *q*.

¹⁵ Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*, XXVI.

LIBER I

uel marini uituli per spatia possessionis circumferat et in uillae aut cortis suspendat ingressu, cum malum uiderit inminere. item si palustrem testudinem dextra manu supinam ferens uineas perambulet et reuersus eodem modo sic illam ponat in terra, ut glebas dorsi eius obiciat curuaturae, ne possit inuerti sed supina permaneat. hoc facto fertur spatium sic defensum nubes inimica transcurrere. [15] nonnulli ubi instare malum uiderint, oblato speculo imaginem nubis accipiunt et hoc remedio nubem, seu ut sibi obiecta displiceat seu ut tamquam geminata alteri cedat, auertunt. item uituli marini pellis in medio uinearum loco uni superiecta uiticulae creditur contra inminens malum totius uineae membra uestisse.

O hages de la pell de vedell marí y porta-la al derredor del camp o de la vinya, y penja-la a la porta de la casa o del corral hon jau lo bestiar quant veuràs venir
 5 la tempestat, y no y porà noure. Encara si hauràs huna tartuga viva de bassa o de¹⁶ stany, y la portaràs en la¹⁷ man dreita entorn del camp o vinya o de la possessió quant veuràs venir la tempestat. Y la
 10 tornaràs al cap de la possessió d'on seràs exit. Y posaràs la tartuga en terra de sobines y posaràs-li entorn gleves de terra perquè no·s puga dreçar ne girar. La tempestat passa sens fer dampnatge. [15]
 15 Altres fan axí. Quant veuhen venir la núvol o tempestat, que ells prenen hun spill posen-lo en lloch que lo núvol lo puga veure, o mirar la sua semblança o forma. Y per aytal manera la núvol o
 20 perquè haia vista la sua semblança en lo spill que és lleja, y fera, y negra, [...] o que veia que·s doblada ab altre núvol, volent-li donar lloch, ella se esvaheix y no fa dampnatge. Encara si prens pell de
 25 vedell marí, y enmig de la vinya la posaràs damunt huna serment, la vinya serà guardada de tot perill [...].

O ayas de la piel del vezerro marino o un vedell marí e tráela al derredor del campo o de la vinya, e cuélgala en la entrada o puerta de la casa o de la corte do yaze el bestiar quando verás venir la tempestat, e
 5 non y podrá nozer. E aún sy aurás una tartuga o galápago biva de balsa o de estanco, e con la mano derecha [f. 35^v] la traerás en derredor de la vinya o de la posesión quando verás venir la tempestat.
 10 E la tornarás al cabo de la posesión do te serás movido. Et pondrás el galápago en tierra de sobinas e le pondrás en derredor terrones de tierra que non se pueda endresçar nin bolver. La tempestat e la
 15 nuve mala pasa adelante que non puede fazer dapno. [15] Otros fazen asý. Quando veen venir la tempestat o la nuve, que ellos toman un espejo e métenlo en lugar que el nublo lo pueda veyer, o mirar la su
 20 semblança o forma. Por tal manera la nuve sy quier que ella aya vista la su semblança que es fea, e fiera, e negra en el espejo, e que aya desplacer, sy quiere que se vea que es doblada con otra nuve, queriéndose
 25 dar lugar, ella se amansa e se ablandesçe e non faze dapno. E aún sy tomas pelos de vezerro marino, e en medio de la vinya pondrás aquella sobre un sarmiento, la vinya será guardada de todo peligro de
 30 tempestat e de piedra.

2 vedell] *corr.* vell

¹⁶ Ratllat *de bany*.

¹⁷ Ratllat *en la*.

[16] Omnia semina horti uel agri feruntur ab omnibus malis ac monstris tuta seruari, si agrestis cucumeris tritis radicibus ante macerentur. item equae caluaria sed non uirginis intra hortum ponenda est uel potius asinae. creduntur enim sua praesentia fecundare quae spectant.

5

XXXVI. De area

Area longe a uilla esse non debet, et propter exportandi facilitatem et ut fraus minor timeatur domini uel procuratoris uicinitate suspecta. sit autem uel strata silice uel saxo montis excisa uel sub ipsa triturae tempore unguis pecorum et aquae admixtione solidata, clausa deinde et robustis munita cancellis propter armenta quae, cum teretur, inducimus.

10

[16] Encara si prens cogombros amarchs
 hi·ls piques bé ans de la tempestat, y
 escampes lo such per lo ort o per lo camp,
 ninguna sement que y sia sembrada no pot
 5 rebre dampnatge. Alguns entenen que qui
 posa en so camp [...] cap de egua, que ja
 haia aguts pollins o cap de somera que per
 lo semblant haia pollinat, tots los fruyts
 del camp ne prenen multiplicació y
 10 millorament y abundància.

XXXVI. De la era

La era no deu ésser luny de la vila o mas o
 torre, per tal que més lleugerament se
 puga recullir lo blat quant serà batut. Y
 15 que no·l puguen furta[r]. Y deu ésser
 situada en lloch alt. Y que sia
 enpaymentada de fort pedra [...]. Y si lo
 lloch ne és axí dispost que puga ésser de
 pedra, almenys deu ésser de terra ben
 20 aplanada y ben tapiada abans de les
 messes ab peus [f. 19^r] de bestiar menut, y
 que sia ben mullada ab aygua. [...]

[16] E aún sy tomas cogombros amargos e
 los majas ante de la tempestat, e del suco
 d'ellos que lançes por el huerto o por el
 campo, ninguna simiente que y aurás
 sembrada non puede resçibir dapno. 5
 Algunos entienden que quien mete en su
 campo o en su huerto cabeça de yegua, la
 qual aya avidos fijos, o cabeça de asna que
 semejantemente aya avidos fijos que todos
 los frutos del campo toman grant 10
 multiplicación e mejoramiento e
 habundança¹⁸.

XXXVI. De la era

[f. 36^r] La era non deve ser arredrada de la
 villa o de la torre o del mas, por tal que 15
 más ligeramente se pueda recoger el trigo
 quando será trillado. E que non lo puedan
 furta[r] nin puedan fazer enganyo, nin aya
 hombre sospecha de los procuradores nin
 de los vezinos. E deve ser situada en lugar 20
 alto. E que sea pahimentada de fuerte
 piedra a manera de piedra de fogar, o que
 sea asentada sobre penya dura. E sy el
 lugar non es asý dispuesto que pueda ser
 de piedra, alomenos de tierra deve ser bien 25
 aplanada e bien trespisada antes de las
 mieses con pies de ganado menudo e que
 sea bien mojada con aygua. E deve ser
 çercada de buenos palos e gruesos, por tal
 que el ganado que hombre ay mete para 30
 pisar non se pueda salir, nin fazer dapno
 en las otras posesiones.

¹⁸ Nota al marge inferior: *la era non deve ser arredrada.*

LIBER I

[2] sit circa hanc locus alter planus et purus, in quem frumenta transfusa refrigerentur et horreis inferantur. quae res in eorum durabilitate proficiet. fiat deinde undecumque proximum tectum, maxime in umidis regionibus, sub quo propter imbres subitos frumenta, si necessitas coegerit, raptim uel munda uel semitrita ponantur. sit autem loco sublimi et undecumque perflabili, longe tamen ab hortis, uineis atque pometis. nam sicut radicibus uirgultorum prosunt laetamen et paleae, ita insidentes frondibus perforant atque arere compellunt.

[2] Encara prop de la era deu haver hun
 lloch que sia pla y més net, en lo qual lo
 forment y l'altre gran, quant serà batut, y
 trillat y separat de la palla, se pug
 5 refredar y estoiar en los graners. Y per
 aytal manera se porà ben conservar lo
 forment. En los llochs humits [...], en los
 quals acostuma longament de ploure,
 deuen ésser fets cobertiços y porgens prop
 10 de les eres, en los quals hom pug
 soptosament recullir los forments y altres
 blats mundats o mig batuts [...]. Encara la
 era deu ésser en lloch alt y ventós, emperò
 que sia luny de totes vinyes y dels orts.
 15 Car sàpies de çert que axí com la palla y
 los fems posats a les rahels dels arbres los
 fa gran profit, axí qui·ls ne posa en les
 fulles [...] les fa secar hi·ls dóna gran
 dampnatge.

[2] E aún çerca de la era deve aver un
 lugar que sea llano e limpio, en el qual el
 trigo e otro grano, quando será trillado e
 apartado de la paja, se pueda refriar e alçar
 5 en los graneros. E por aquesta manera se
 podrá bien conservar el trigo e otro grano.
 En los lugares humidos o en los lugares en
 los quales se acostumbra luengamente a
 llover, deven ser fechos cobertizos o
 10 porches çerca de las eras, en los quales
 hombre pueda súpitamente recojer los
 trigos e otros panes mondados o medio
 trillados con la paja, por razón de las
 pluvias que vienen soptosament. E aún la
 era deve ser en lugar alto e ventoso,
 15 empero que sea luenye de todas las vinyas
 e de los vergeles. Ca sepas de çierto que
 asý como la paja e los estiércoles posados
 [f. 36^v] a las rayzes de los árboles les dan
 20 grant provecho, así quien los posa en las
 fojas como en los ramos las forada e las
 faze secar e les da gran danyo.

12 mondados] *corr.* mudados

XXXVII. De apium castris

Apibus stationem non longe a domnicibus uel in horti parte secreta et aprica et a uentis remota et calidiore locare debemus quae in quadratam constituta mensuram fures et accessus hominum pecudumque submoueat.

5

Sit abundans floribus, quos uel in herbis uel in frutibus uel in arboribus procuret industria. [2] herbas nutriat origanum, thymum, serpyllum, satureiam, melisfillum, uiolas agrestes, asfodilum, citriaginem, amaracum, hyacinthum qui iris uel gladiolus dicitur similitudine foliorum, narcissum, crocum ceterasque herbas suauissimi odoris et floris. in fructibus uero sint rosae, lilia, uiolae flauae, rosmarinus, ederae.

10

XXXVII. De les cases de les abelles

Les cases de les abelles deu hom situar prop de la casa hon hom abita. [...] Més les deu posar [...] en algun lloch secret y
 5 temprat que no y faça fret ny puga donar gran vent ni molta calor. Y l'espai en què seran situades [...] sia quadrat [...] y sia fet en tal manera que hòmens no y puguen calçigar [...]. Y deus guardar que entorn
 10 del lloch hon seran les abelles haia habundància de flors en son temps, de erbes y de fruyts. Y si no n'i ha, que n'i façes per ta indústria. [2] Les erbes que hom deu nodrir en son ort per a les abelles
 15 són aquestes: orenga, frigola, saiorida, melfull, violes salvatges, alfofillum, citriaginem, moradux, amarantum, gamol, jacintuz, [...] morritort, saffrà y semblants erbes hàvens bones olors. Encara hi deu
 20 haver entre les plantes, roser, y liris, y violes, [...] y romaní [...].

XXXVII. De las casas de las abejas

Las casas de las abejas deve hombre situar çerca de la casa donde hombre mora, es a saber que non estén mucho
 5 alexos. Antes las deve hombre meter en el huerto en algunt lugar secreto e temprado que non y faga frío nin aya de grant viento nin mucha calor. El espacio en el qual serán puestas las casas de las abejas sea
 10 cuadrado a quatro cayres e sea fecho en tal manera que hombres non y puedan pisar nin ladrones non puedan nozer. E debes guardar que en derredor del lugar do estarán las abejas aya habundancia de
 15 flores en su tiempo, de yerbas e de fructales. E sy ay non ha, que los fagas con tu industria. [2] Las yervas que deve hombre criar en el su huerto para las abejas son aquestas: orégano, frigola e
 20 tomillo, exadrea, milfuxa, violas salvajes, afroditos o gamones, [...] moradux, amaratum, gamol, jacintum, bujol, mestuerço, açafrán e semejantes yervas avientes buenos olores. E aún deve aver
 25 entre las planas rosales, lirios, violas, triful, e romero e heura que es yedra.

LIBER I

in arboribus zizyphus, amygdalus, persicus, pirus pomiferaeque arbores quibus nulla amaritudo respondet flore desucto. siluestria uero glandifera robora, terebinthus, lentiscus, cedrus, tilia, ulex minor et tinus; sed taxi remoueantur inimicae. [3] primi saporis mella thymi sucus effundit, secundi meriti thymbra, serpyllum uel origanum, tertii meriti rosmarinus et satureia. cetera ut arbutus et olera saporem rustici mellis efficiunt.

5

Sint autem arbores a septentrionali parte dispositae. frutices atque uirgulta ordines suos sub maceriis exequantur, herbas

Y encara hi deu haver arbres que hagen flos plahents, axí com són [...], chincholes, amellers, preseguers, perer, pomer y altres arbres, [...] los quals no hagen alguna
 5 amargor en la flor ni en lo fruyt. Axí mateix hi deus plantar arbres salvatins, axí com són roures, [...] y lentiscle, çedre, ylex, sinus [...]. Mas sàpies que lo teix los és molt enemich [...]. [3] La [...] millor
 10 sabor de la mel és aquella que·s fa de la flor del timó o frigola. Y [...] après de esta és la [...] que·s fa de la flor de la timbra, ço és, saiorida, y de flor de ysop [...] y de orenga. Y la terçera [...] és la que·s fa de
 15 la flor del romaní y de la saiorida. Les altres flors, axí com és de arboç [...] y semblants erbes, fan mel grossera [...].

Los arbres grans, en especial los arbres salvatges, sien plantats a la part vers
 20 tremuntana. Les altres plantes menors, axí com són romanins y semblants, sien davant los arbres vers migjorn. Après de aquestes sien plantades les erbes com són roses, violes y [19^v] y semblants erbes.

E aún y deve aver árboles que ayan plazenteras flores, asý como çerfull, gingoleros, que son açufeyfos, almendros, priscos, perales, mançanos e otros árboles que fazen [f. 37^r] semejantes fructos, los
 5 quales non ayan ningunt amargor en la flor nin en el fructo. Asý mesmo debes y plantar árboles salvajes, asý como son robres, terebinto, del qual se faze terebentina, e avet, lentisco, çedros, [...] e
 10 otros semejantes. Mas sepas que el árbol del texo es fuerte enemigo de las abejas. [3] La primera e la mejor sabor de la miel es aquella que se faze de la flor del tomillo o la frigola. La segunda sabor después de
 15 la primera es aquella miel que se faze de la flor de la timbra, es a saber, axedrea, e de la flor del ysop que se dize serpillum, e del orégano. La terçera sabor que es después de las dos primeras en valor es la miel que
 20 se faze de la flor del romero e de la axedrea. Las otras flores, así como de arboz e de verças e de semejantes yervas, fazen miel grosera, la qual es para labradores e hombres trabajantes.
 25

Los árboles grandes, en espeçial los árboles salvages, sean plantados faze la parte de la tramuntana. Las otras plantas menores, asý como son romeros o semejantes, sean después o delante los
 30 árboles faza el mediodía. Después de aquestos sean plantados las yervas como son rosales, violas e semejantes yervas.

19 salvatges] *corr.* saltges

LIBER I

deinde plano post frutices conseremus. fons uel riuus huc conueniat otiosus, qui humiles transeundo formet lacunas, quas operiant rara et transuersa uirgulta, sedes tutas apibus praebitura cum sitient. [4] sed ab his apium castris longe sint omnia odoris horrendi, balneae, stabula, coquinae, fusoria. fugemus praeterea animalia quae sunt apibus inimica, lacertos et blattas et his similia. aues etiam pannis et crepitaculis terreamus.

5

Deu-les hom plantar en lloch que sia pla.
 Aprés deu hom ordenar que alguna font o
 algun riu, qui no sia massa corrent ne
 rebent, mas prop del abellar, o alguna
 5 bassa que la maior partida entorn sia
 plantada de arbres gichs o altres plantes,
 en manera que les rames¹⁹ dels arbres
 cobren gran partida de la bassa o del riu o
 de la font, en manera que les abelles s'i
 10 puguen posar y seure quant vendran a
 beure. [4] Encara deu hom provehir que
 prop del abellar no haia olors que sien
 orribles, ni banys, ni estables, ne fosines
 de argent, ni del vermelló. Encara deuen
 15 esquivar dels abellars tots los animals
 qui·ls fan dampnatge, axí com
 serguantanes y altres animals. Encara deu
 hom lunyar dels abellars los²⁰ abellerols y
 altres oçells, qui·ls acostumen de menjar
 20 ab espaventalls de draps y ab brogit de
 pedres. Encara deu hom provehir que
 aquell qui guarda o regoneix les cases de
 les abelles sia home net de persona y ben
 cast, y que no haia coneguda fembra
 25 carnalment per II o III dies quant deuran
 regonèxer les cases de les abelles.

E dévelas hombre plantar en lugar que sea
 llano. Después deve hombre ordenar que
 alguna fuente o algunt río que non sea
 mucho corriente nin rezió, más çerca del
 5 colmenar, o alguna laguna o balsa ancha,
 que la mayor partida en derredor sea
 plantada de árboles chicos o otras [f. 37^v]
 plantas, en manera que las ramas de los
 árboles o plantas cubran grant partida de la
 balsa o del río o de la fuente, en manera
 10 que las abejas se puedan posar e asentarse
 quando vendrán a beber. [4] E aún deve
 hombre proveer que çerca del colmenar
 non aya olores que sean orribles, nin
 vanyos, nin establos, nin fusiones de plata
 15 o de vermellón. E aún deven lançar de los
 colmenares todos los animales que les
 fazen dapno, asý como son lagartos e
 lagarteznas, e otras semejantes a aquestas.
 E aún deve hombre lançar e alunyar de los
 20 colmenares los abelleros e otras aves que
 acostumbran comérselas con espantajos de
 trapos o con roýdo de piedras. E aún deve
 hombre proveer que aquel que guarda o
 reconosçe las casas de las abejas sea
 25 hombre fuerte e limpio de persona e bien
 casto, e que non aya cognosçido fembra
 carnalmente por dos o por tres días quando
 deurá reconosçer las casas de las abejas.

4 rebent] *corr.* reben

¹⁹ Ratllat *arbres*.

²⁰ Ratllat *abellor*.

LIBER I

purus custos frequens et castus accedat habens noua aluearia
praeparata quibus excipiatur exanimum rudis iuuentus. [5]
uitetur odor coeni et cancer exustus et locus, qui ad humanam
uocem falsa imitatione respondet. absint et herbae titymallus,
elleborum, thapsia, absenthium, cucumis agrestis et omnis
amaritudo conficiendae aduersa dulcedini.

5

[6] Aluearia meliora sunt quae cortex formabit raptus ex
subere, quia non transmittunt uim frigoris aut caloris. possunt
tamen et ferulis fieri.

E quant se avendrà que les abelles faran exams, és menester que lo mestre del abellar haia buchs o eixams noves en les quals meta los exams novells de les abelles.

[5] Molt deu hom esquivar que prop dels abellers no y haia olor de fanch podrit, ni que hom y creme prop d'elles cranchs ni semblants peixos de closca, car molt los és desplaent tal olor. Encara deu hom guardar que lo abellar no sia posat prop de vall o muntanya que retenga la veu del home, axí com Rocha de Droch²¹, y semblants muntanyes, que són cavernoses o plenes de coves y de forats, qui retenen la veu. Molt deu hom esquivar que entorn del abellar no haia latresa, qui s'apel·la en llatí ticimal, ne elèbor, ni baladre, ni càpsia [...] ne [...] donzell, [...] ne altres erbes amargoses. Car tota cosa amarga és contrària a dolçor.

[6] Los buchs o cases de les abelles són molt millors qui·ls pot haver que sien d'escorça d'arbre, axí com de suro o de semblants arbres, per tal com no donen de si mateixos ni fret ni calor en son temps. Axí mateix se poden fer de canyes [...].

E quando vendrá que las abejas farán enxambre, es nesçesario que el maestro del colmenar aya colmenas nuevas en las quales meta las enxambres nuevas de las abejas.

[5] Fuerte deve hombre de esquivar que çerca de las colmenas non aya olor de lodo podrido, nin que hombre queme açerca de aquellas cranchs nin semejantes peçes de closcas, ca fuerte les desplaze tal olor. E aún deve guardar que el colmenar non sea puesto çerca de valle o de montanya que retinya la boz del hombre, asý como Roca de Droch²¹, e semejantes montanyas que son cavernosas o plenos de cuevas o de forados, que retinyen la boz. E aún deve hombre esquivar que en derredor [f. 38^r] del colmenar non aya lechera que se llama en latín mali, [nin] elèbor, nin baladre, nin capsia, que es a manera de ferla, nin abçensio o donzel, o cogombro amargo, nin otras yervas amargas. Ca toda cosa amarga es contraria a la dulçor.

[6] Las colmenas de las abejas son mucho más mejores qui las puede aver que sean de corteza de árbol, asý como de suro, que es alcornoque, o de semejantes árboles, por tal como non dan de sy mesmos nin frío nin calor en su tiempo. Asý mesmo dévense fazer de canyas ferlas en el lugar do se acostumbran de fazer gruesas.

2 eixams] *corr.* arnes

²¹ *Roca de Droc*, muntanya de 155 metres que es troba al municipi de Pallejà a la comarca del Baix Llobregat.

LIBER I

si haec desint, salignis uiminibus fabricentur uel ligno cauatae arboris aut tabulis more cuparum. fictilia deterrima sunt, quae et hieme gelantur et aestate feruescunt. [7] sed inter ea loca quae muniri debere praecepi podia ternis alta pedibus fabricentur inducta testaceo et albario opere leuigata propter 5 lacertorum ceterorumque animalium noxam, quibus est moris inreperere. et supra haec podia aluearia conlocentur ita ut non possint imbre penetrari, spatiolis inter se patentibus segregata.

Y si hom no ha d'açò, pots-les fer de canyes [...], que sien ben enlotades de fanch mesclat ab bovina de bou. Y si de aquestes coses no pots haver, hages algun
 5 tronch de fust y cava'l dins. [...] Encara pots fer de altres que sien com a bótes. Sobretot deus esquivar que les cases de les abelles no sien de obra de terra, car en lo yvern se gelen per la gran fredor, y d'estiu se disolven [f. 20^f] o fan disoldre les
 10 bresques y la mel per la gran calor. [7] Encara dich que per defendre les cases de les abelles dels lluerts y altres animals qui·ls acostumen de noure, hom deu fer en l'abellar molts pilars, o parets baixes [...] que sien de altària de tres peus [...]. Y que les hunes parets vagen adés per llonch y adés per travers. Y que sien fetes per
 15 manera que entre dos parets sostenguen huna casa de abelles y altres dos parets altra casa. Y cascuna paret sia ben lisa y ben blanca en manera que los dits animals no y puguen pujar per dampnificar les abelles. Y stiguen ben cubertes, en manera
 20 que la pluja no·ls dampnifique y que haia espay de huna casa a altra.

E sy hombre non ha de aquesto, puédense fazer de vergas de minbres o de salze, o en desfalleçimiento d'esto puédeslas fazer de canyas, e que sean bien enlodadas con lodo mezclado con bonyigas de buey. E sy
 5 de aquestas cosas non puedes fallar, ave algunt tronco de árbol e cávalo de dentro. E ponle suelo a cada uno de los cabos. E aún las puedes fazer de otras cosas que sean a manera de toneles o de barriles. 10 Sobre todo debes guardar que las casas de las abejas non sean de obra de tierra, ca en invierno se yelan por la grant frialdad, e en estiu se disolven o fazen disolver los panares e la miel por la grant calor. [7] E
 15 aún digo que para defender las casas de las abejas de lagartos e de otros animales que les han acostumbrado de nozer, hombre deve fazer en el colmenar muchos pilares o paredes baxas de ladrillos que sean de
 20 altura de tres pies cada una. E que las unas paredes anden agora por luengo agora por travieso. E que sean fechas por manera [f. 38^v] que entre dos paredes sostengan una casa de abejas e las otras paredes otra
 25 casa. E cada una paret sea bien lisa e blanca en manera que los dichos animales non puedan sobir nin harpenyar por dapnificar las abejas. E estén bien cubiertas en manera que la lluvia non les
 30 faga dapno, e que aya espay de una casa a otra.

13 lluerts] *corr.* luerts

LIBER I

angustus tamen aditus admittat examina propter frigoris et
caloris iniuriam. sane uentis frigidioribus altus paries
resistat, qui locum possit defensis sedibus apricare. aditus
omnes soli obponantur hiberno. [8] qui in uno cortice duo
uel tres esse debebunt ea magnitudine quae apis formam non
possit excedere. sic enim noxiis animalibus ingressu
resistetur angusto, uel si apes obsidere uoluerint exeuntes,
alio, cum non defuerit, uitentur egressu.

5

3 apricare] delectabile reddere A Ñ

Emperò la entrada del buch, ço és, lo lloch
 per hon entren y hixen les abelles deu
 ésser estreta per rahó que lo fret no·ls
 fassa mal, ne la calor no·ls puga noure.
 5 Encara més deu haver davant lo abellar
 alguna altra paret qui·l defensa dels vents
 frets y tremuntanals que·ls acostumen de
 noure, y que fassa lo lloch del abellar molt
 pus temprat.
 10 **[8]** Encara deu hom fer per manera que
 los forats per hon entraran o exiran les
 abelles en llurs buchs stiguen vers sol
 ixent o migjorn en temps de yvern. Y en
 cascuna casa basten II o III forats que sien
 15 tan gichs que solament puguen entrar y
 exir les abelles. Car com lo forat és [...]
 estret, no y poden entrar los animals qui·ls
 fan mal. Encara que lo forat sia estret, que
 si per ventura algunes de les abelles que
 20 seran dins la casa se'n volen fogir, que les
 altres qui y volran romanir los puguen
 contrastar millor llur exida.

Empero la frontera o la entrada de la casa
 o boquera, es a saber, el lugar do entran e
 salen las abejas deve ser estrecho por
 razón que el frío non les faga mal, nin la
 calor non les pueda nozer. E aún mas deve 5
 aver delante del colmenar alguna alta paret
 que le defienda de los vientos fríos e de
 tramuntana que les acostumbra de nozer, e
 que faga el lugar de las colmenas más
 mucho temprado e más delectable. 10
[8] E aún deve hombre fazer por manera
 que los forados por do entrarán e salirán
 las abejas en las colmenas sean de cara de
 sol saliente o de mediodía en tiempo de
 invierno. E en cada una casa bastan dos o 15
 tres forados que sean tan chicos que
 solamente basten que puedan entrar e salir
 las abejas. Car quando el forado es más
 estrecho, contrasta a la entrada de los
 animales que quieren entrar. E aún 20
 aprovecha qu'el forado sea estrecho, que
 sy por aventura alguna de las abejas que
 serán dentro de la casa se querrán salir o
 fuyr, que las otras que querrán quedar las
 pueden contrastar más ligeramente su 25
 salida.

10 temprado] *corr.* temprano

XXXVIII. De apibus emendis

Apes si emendae sunt, prouideamus, ut plena aluearia
conparenter. quam rem uel inspectio uel murmuris magnitudo
uel frequentia monstrat commeantis ac remeantis examinis. ex
uicina potius quam longinqua regione, ne aeris nouitate 5
temptentur. si uero longius aduehendae sunt, collo nocte
portentur. nec conlocare nec aperire aluearia nisi uespere
instante debemus. [2] speculemur deinde per triduum, ne omne
ianuas suas egrediatur examen; hoc enim signo fugam
meditantur adsumere. contra haec uel cetera suo unaquaeque 10
mense reddemus. tamen creduntur non fugere, si stercus
primogeniti uituli adlinamus oribus uasculorum.

XXXVIII. De comprar abelles

Com volràs comprar abelles, guarda que·ls buchs o cases sien plenes y pots-ho conèixer en tal manera, ço és, o que façes obrir y regonèixer les cases, o que sens obrir sentes dins gran murmuració de abelles, o que stigues huna estona del dia prop les cases y que veges espessament entrar e exir gran còpia de abelles. Encara més deus guardar que compres abelles que sien de ton vehinat ans que no de luny vehinat, per tal que lo ayre novell de la regió no·ls puga fer dampnatge. E si per ventura compraràs abelles que sien usades en regió o vehinat que sia luny, de nit les deus portar y no les deus obrir ni destapar que·n puguen exir, sinó quant lo sol se deu pondre.

[2] Per semblant manera se deu hom prendre esment si en lo tercer dia, après que hom haurà assituades les cases de les abelles, si tot lo exam exirà de fora, car si ho fan, gran senyal és que volen fogir. Y cascun mes deu hom açò regonèixer. Y diu-se que si hom hunta les boques de les cases de les abelles ab fempta de vedell que sia primer nat, que no fuhen les abelles. Molt val a les abelles si han habundància d'aygües.

XXXVIII. De comprar abejas

[f. 39^r] Como querràs comprar abejas, guarda que los vasos o colmenas sean llenas e puédeslo conosçer en tal manera, es a saber, o que las fagas abrir e reconosçer las casas, o que menos de abrir sientas de dentro murmuramiento e ruydo de abejas, o que estés un rato del día çerca de las colmenas e que veas espesamente entrar e sallir grant copia de abejas. E aún más debes guardar que compres abejas que sean de tu vezindat antes que de vezindat estranya, por tal que el ayre nuevo de la región non les pueda fazer danyo. E sy por aventura compraràs abejas que sean usadas en región o tierra aluenye, de noche las debes traer al cuello e non les debes abrir nin dexar que puedan salir, synon quando el sol se quiere poner.

[2] Por semejante manera deve hombre parar mientes sy al terçer día, después que hombre aurá asentadas las casas de las abejas, sy todo el enxambre salira fuera, ca sy aquesto fazen, grant senyal es que quieren fuyr. E cada un mes deve hombre aquesto reconosçer. E dizen que sy hombre unta las bocas de las casas de las abejas con fienta de ternero que sea primero nasçido, que non fuyrán las abejas. Mucho vale a las abejas sy han abundancia de aguas.

XXXVIII. De balneis

Non alienum est, si aquae copia patiatur, patremfamilias de
 structura balnei cogitare, quae res et uoluptati plurimum
 conferat et saluti. itaque balneum constituemus in ea parte qua
 calor futurus est, loco ab umore suspenso, ne uligo eum 5
 fornacibus uicina refrigeret. lumina ei dabimus a parte
 meridiana et occidentis hiberni, ut tota die solis iuuetur et
 inlustretur aspectu. [2] suspensuras uero cellarum sic facies;
 aream primo bipedis sternis; inclinata sit tamen stratura ad
 fornacem, ut, si pillam miseris, intro stare non possit sed ad 10
 fornacem recurrat. sic eueniet ut flamma altum petendo cellas
 faciat plus calere.

5 uligo] humitas A Ñ

XXXVIII. Dels banys [f. 20^v]

Quant hom ha còpia de aygües, molt deu
fer son poder lo sennor de la casa que haia
banys, car és molt delitosa y profitosa a
5 salut del cors. Lo bany deu hom construyr
o edificar en aquella partida d'on deu
venir la calor. Y sia lunny del lloch humit,
per tal que la humor continua del aygua, si
li era prop, no·l refrede. Les espilleres per
10 hon deu entrar la claror deu hom fer vers
la part del migjorn y del sol ponent, per tal
que tot lo dia tinga claredat. [2] La casa
dels banys, ço és, la casa de la estuba, deu
ésser axí feta que la fornal hon se farà lo
15 foch sia al hun costat o cap de la casa. Y la
fornal més baixa que·l pahiment de la casa
o estuba, lo qual pahiment deu ésser de
gruix de II peus en alt y deu venir
enmpendent, ço és que tot lo rost de la
20 cara vingua vers lo costat hon serà lo
fornal. En manera que si menes en la casa
alguna pilota, que tota vegada vengues
vers lo fornal y no s'aturàs ni declinàs en
altra part de la casa. E açò per rahó que la
25 calor que hix del foch ha aytal propietat de
muntar y escalfar les partides sobiranes,
més que no les eguals ni les partides
baixes.

XXXVIII. De los banjos

[f. 39^v] Quando hombre ha copia e
cantidad de aguas, mucho deve hombre
poner su poder el senyor de la casa que
5 aya vanjos, ca es cosa muy provechosa a
salut del cuerpo. El vanyo deve hombre
construyr o hedificar en aquella parte do
deve venir la calor. E que sea apartado del
lugar humido, por tal que la humor
10 continua del agua sy le era çerca non lo
resfríe. Las finiestras por do deve entrar la
calentura o calor deve hombre fazer enta
la parte de mediodía e del sol poniente,
por tal que todo el día habunde en claridat.
[2] La casa de los banjos, es a saber, la
15 casa de la estuba, deve asý ser fecha que el
forno do se fará el fuego sea al un costado
o cabeça de la casa. E el forno sea más
baxo que el suelo de la casa o estuba, el
qual suelo deve ser de grosaria de dos pies
20 en alto e deve venir en pendiente, es a
saber que todo el rostro de la cara venga
enta el costado do será el forno. En
manera que sy pones en la casa alguna
pelota o piedra redonda que toda vegada
25 decline e vaya faza el forno que non se
quede nin decline a otra parte de la casa. E
aquesto por razón que la calentura que
salle del fuego ha tal propiedat de sobir
escalentar las casas o partidas altas, más
30 que non faze las eguales nin las partidas
baxas.

LIBER I

supra hanc straturam pilae laterculis argilla subacta et capillo constructae fiant distantes a se spatio pedis unius et semissis, altae pedibus binis semis. super has pilas bipedae constituantur binae in altum atque his superfundantur testacea pauimenta et tunc, si copia est, marmora conlocentur. miliarum uero plumbeum cui aerea patina subest inter soliorum spatia forinsecus statuamus fornace subiecta. [3] ad quod miliarium fistula frigidaria dirigatur et ab hoc ad solium similis magnitudinis fistula procedat, quae tantum calidae ducat interius quantum fistula illi frigidi liquoris intulerit. cellae autem sic disponantur, ut quadrae non sint, sed uerbi gratia si quindecim pedibus longae fuerint, decem latae sint; fortius enim uapor inter angusta luctabitur. soliorum forma pro uniuscuiusque uoluntate fundetur. [4] piscinales cellae in aestiuis balneis a septentrione lumen accipiant, in hiemalibus a meridie. si fieri potest, ita constituantur balneae, ut omnis earum per hortos decurrat eluuius.

Y en tal manera serà prou calenta la estuba. Sobre lo pahiment deu hom asitiar les piques o piles de pedra o de plom. Y sots les piques deu hom posar argila ben piquada. Y sobre la argila deu hom posar pahiment fets de tests de teules, de altària de dos peus, y que la huna sia luny del altra hun peu y mig. Les piles deuen ésser fetes de pedra de marbre o d'altre pedra o de plom, y que sien fetes a manera de aliups o çafareigs ab pedra o morter y ab raiols [...]. **[3]** Y que de la part de fora sia lo forn en lo qual faça hom foch del qual se puguen escalfar les calderes hon stà l'aygua calenta; y que de la part de dintre pugua hom pendre del aygua. Encara hi deu haver alguna canal qui venga a algunes de les calderes ab aygua freda. Dins los banys se acostumen de fer cambres y no deuen ésser fetes a cayres, mas si han XV palms de llonch que hagen X de ample. Y açò per tal que la vapor sia molt més fort entre les cases estretes e los banys d'estiu que hom se banya ab aygua freda. **[4]** Les cambres deuen rebre claror de part de tremuntana [...], en temps de yvern de la part de migdia. Y deuen ésser axí ordenats los banys que tota l'aygua y llur sutzura se decorrega per los orts. [...]

8 piles] *corr.* pues

E en tal manera [f. 40^r] será pro caliente la estuba o casa. De suso del suelo deve hombre asentar las pilas de piedra o de plomo. E de yuso de las pilas deve hombre meter arzilla bien molida. E sobre el arzilla deve hombre poner suelo fecho de tiestos de tejas de altura de dos pies, et que la una sea de la otra apartada un pie e medio. Las pilas deven ser de piedra mármol o de otra piedra o de plomo, e que sean fechas a manera de algibes o de çafarejos con piedra, e mortero, e con ladrillos, o de plomo segunt he dicho. **[3]** E que de la parte de fuera sea el forno en el qual faga hombre fuego, con el qual se puedan escaldar las calderas do estará el agua caliente; e que de la parte de dentro pueda hombre tomar del agua. E aún deve aver alguna canal que venga a alguna de las calderas con agua fría. Dentro de los vanyos se acostumbra de aver bodegas o camaretas et non deven ser fechas a quadras, mas sy han XV palmos de luengo que aya X de ancho. E aquesto por tal que la vapor sea más fuerte entre las casas estrechas e los banys en que hombre se vanya en agua fría. **[4]** Las casas o bodegas deven resçebir claror de la parte de la tramuntana de estiu, e en tiempo de invierno de la parte de mediodía. E deven asý ser ordenados los vanyos que toda el agua e la suziedad se corra por los huertos.

Camerae in balneis signinae fortiores sunt; quae uero de tubulis fiunt, uirgis ferreis transuersis et ferreis arcubus sustentur. [5] sed si tubulas nolis inponere, super arcus ac uirgas bipedas constitues ferreis ancoris conligatas, capillo inter se atque argilla subacta cohaerentes et ita inpensam 5 testaceam subter inducis; deinde albarii operis nitore decorabis. possumus etiam, si conpendio studemus, hiberna aedificia balneis inponere; hinc et habitationi teporem submittimus et fundamenta lucramur.

XXXX. De malthis calidae et frigidae. 10

Scire conuenit, quoniam de balneis loquimur, quae sunt malthae calidariae uel frigidariae, ut, si quando in solis scissa sint opera, possit repente succurri. calidarum compositio talis est: picem duram, ceram albam ponderibus aequis, stuppam, 15 picis liquidae totius ponderis dimidiam partem, testam minutam, florem calcis,

E las çeldas o cámaras que hombre faze en los banyos que son fechas de tejas e de fusta dévelas hombre bien firmar con vergas o clavos de fierro. [5] E de baxo mete hombre arzilla [f. 40^v] e buen mortero en el qual están situadas. E dévelas hombre bien enblanquesçer. E sy hombre quiere, en los vanyos puede fazer hedifiçios do pueda morar en tiempo de invierno, segunt que el lugar será bien dispuesto. 5 10

XXXX. Del morter que es neçessari per als banys, ço és, als çafareigs hon stà axí l'aygua calenta com freda, quant se fenen o se'n hix l'aygua

5 Puix que havem parlat de banys, deveu saber quals coses són necessàries a restrènyer o soldar les fenedures que·s fan en los aljups [f. 21^r] o saffareig en què·s recull axí l'aigua calenta com la freda. Y 10 per tal que prest s'i puga socórrer, tu pendràs²² pegunta, y cera blanca equalment, y estopa ben capolada, alquitrà, equalment la mitat del pes primer, teules ben piquades y ben 15 çernudes ab çedàs, flor de calç, ço és, la pols prima que·s posa per les parets [...].

XXXX. De mortero o de argamasa conveniente a las fendeduras o trencaduras que se fazen en los pavimientos de los banyos o algibes do está el agua caliente o fría 15

Pues que avemos fablado de vanyos, devemos saber quales cosas son nesçesarias a restreñyr o soldar las fendeduras o quebraças que se fazen en los 20 algibes o çafarejos en que se recoje asý el agua caliente como la fría. E por tal que súpitamente se pueda acorrer, tú tomarás pegunta, e çera blanca eguales partes e un peso, e estopa bien menuda, alquitrán, 25 equalmente la meytat del piso primero, tejas bien majadas e bien çernidas con çedaço, flor de cal, es a saber, el polvo que está por las paredes quando hombre lo çierne. 30

²² Nota al marge dret amb mà posterior: *betum per a tapar les finestres dels alchups, que no ixca l'aigua.*

LIBER I

omnia simul mixta confundis et iuncturis curabis inserere. [2]
aliter Ammoniacum remissum, ficum, stuppam, picem
liquidam tundis in pilo et iuncturas oblinis. aliter
Ammoniacum et sulfur utrumque resolutum line uel infunde
iuncturis. item picem duram, ceram albam et Ammoniacum
super remissum simul iuncturis adline et cautere cuncta
percorre. item florem calcis cum oleo mixtum iuncturis inline
et caue, ne mox aqua mittatur.

Quant [...] hom la veurà, mesclar-ho has tot ensemps en huna olla; y posaràs-ho sobre'l foch que sia tèbeu; y que's pugua ben mesclar tot ensemps. Y de aquell unguent posa'n sobre les iunctures o fenelles que seran en lo aljub, y non deixarà exir gens de aygua. [2] Semblantment pólvora de armoníach, que és goma, y fondràs-la. Y ages figures seques, stopa, alquitrà, tot ensemps sia ben piquat en hun gran morter; y com serà ben mesclat, unta les fenelles. En altra manera ho poràs fer. Pren armoníach y sofre de rocha; y posa'n tot en huna caçola; y gita'n sobre les fenelles, y tantost se estancaran [...]. Altre pren pregunta y çera blanca, armoníach que sia fus ab les dites coses ab hun ferro prim y subtil; y çercaràs totes les fenelles. Altre pren flor de calç y oli, mescla-ho ensemps, e unta'n les iuntures. Y guarda't que no y entre aygua [...] fins que sia ben secat.

E quando es aguada, mezclarlo has todo en semble en una olla; e ponerlo has sobre el fuego que sea tibio; e que se pueda todo bien mezclar ensemble. E de aqueste unguente pon sobre las junturas o fendeduras que serán en el algibe, e non dexará salir agua ninguna. [2] Semblant pólvora de armoníach, que es goma, fondirla has. E ayas figuas secas e estopa e alquitrán, todo en uno sea bien majado en un grant mortero; e como será todo bien mezclado unta las fendeduras. En otra manera se puede fazer. Toma armoníach e çofre de rocha; e todo sea desfecho en una caçuela; e echa sobre el lugar, e luego estancará o de suso de las junturas de las piedras a manera de mortero primo e terna bien el agua. Otros toman pregunta e çera blanca e armoníach que sea fondido con las dichas cosas con un fierro delgado [f. 41^r] e subtil; e buscarás todas las fendeduras. E aún otros toman flor de cal e olio, e mézclanlo todo, e untan las junturas. E guardan que no y metan agua por algunt tiempo syn que sea bien seco.

12 unta] *corr.* untar

LIBER I

[3] aliter sanguini taurino et oleo florem calcis admisce et rimas coniunctionis obducito. item ficum et picem duram et ostrei testas siccas simul tundes; his omnibus iuncturas diligenter adlines.

Item malthae frigidariae: sanguinem bubulum, florem calcis, scoriam ferri pilo uniuersa contundis et ceroti instar efficies et curabis adlinere. item seuum liquefactum cribellato cineri admixtum frigidae aquae inter rimas labenti, si adlinatur, obsistet.

5

[3] Emperò si era de necessitat que tantost hi haguesses a posar l'aygua, lladonchs mesclaràs ab la flor de la calç y ab lo oli sanch de bou. Y llavors ab tot
 5 ensemps, untaràs-ne les juntures y fenelles y l'aygua no se n'exirà. Altra pren figures seques y pegunta y closques de òsties cremades, que són peixos qui's fan en la mar y en aygua dolça corrent, y afferen-se
 10 axí com a pagelindes, mas són molt maiors; y que sien ben seques y cremades; y picaràs-ho tot ensemps; e huntaràs-ne les juntures. Totes les sobredites coses són bones als aljups y çafareigs qui són per a
 15 tenir aygua calent.

Y als aljups o saffareigs qui han a tenir aygua freda, tu pendràs sanch de bou o de brúffol, flor de calç, [...] y la scorça del ferro, qui ha nom ferrija. Y tost ensemps
 20 pica-ho bé en hun morter y açò serà a manera de empastre, untaràs-ne les fenelles dels aljups. Ítem hages seu de moltó o cabró y fonderàs-lo-y [mesclar-]hi has çendra passada per çedàs. Y açò
 25 contrasta molt que l'aygua freda [non] hix [...]. Ans ho stanca maravellosament.

[3] Empero sy convenía a fazer que soptosamente ay ovieses a poner agua, la vegada mezclarás con la flor de la cal e con el olio de suso dicho sangre de buey. E la vegada con todo esto mezclado,
 5 untarás todas las fendeduras e las junturas e non se saldrá el agua. E aún toma figuras secas e pegunta e conchas quemadas de ostias, que son pescados de concha que se fazen en la mar e en agua dulce corriente,
 10 e afiérranse asý como a pagelides, mas son mucho mayores; e que sean bien secas e tostadas o quemadas; e majarlo has todo en uno; e untarás todas las junturas. Todas las sobre dichas son buenas a los algibes o
 15 a çafarejos que deven tener e son diputados a tener agua caliente.

E a los algibes o çafarejos que han a tener agua fría, tú tomarás sangre de buey o de brúfol, flor de cal, es a saber, aquel
 20 polvo que se posa por las paredes quando hombre lo menea o lo çierne, e la escoria del fierro que ha nombre ferrija. E todo en uno májalo bien en un mortero. E como será a manera de emplastro, untarás las
 25 fendeduras e las junturas del algibe. Ítem toma sevo de carnero o de cabrón e regálalo e mezclarasy çeniza prima pasada por çedaço. E aquesto contrasta mucho que el agua fría non salga sy son untadas
 30 las fendeduras. Antes retiene el agua maravillosamente.

XXXXI. De pistrino

Si aquae copia est, fusuras balnearum debent et pistrina suscipere, ut ibi formatis aquariis molis sine animalium uel hominum labore frumenta frangantur.

XXXXII. De instrumentis agrestium

5

Instrumenta uero haec, quae ruri necessaria sunt, paremus: aratra simplicia uel, si plana regio permittit, aurita, quibus possit contra stationes umoris hiberni sata celsior sulcus adtollere;

**[XXXXI. De moldre blats e altres
sements]**

Si en los banys ha còpia d'aygua, hom
deu fer huna bassa en què vagen totes les
5 aygües que scamparan dels banys. Y que y
faça hom lloch en què puguen star moles
que molguen lo blat sens treball de bèsties.

**XXXXII. Dels ferraments y altres
apparellaments de llauró**

10 Los ferraments o apparellaments
necessaris a llauró són que hom
primerament haia aradres simples, ço és
que no hagen grans orelles. [f. 21^v]
Emperò si la regió o província és règeu
15 plana y encomada, que no puguen ben exir
les aygües de les pluges que hi cahen en
temps d'ivern, ladonchs deu hom fer
aradre ab dobles orelles, ço és que hagen
grans orelles, per manera que façen gran
20 solch y que giten la terra del solch alt. En
aquella terra que l'aradre gitarà alt tu
sembraràs ta llavor, perquè és mester
que·ls solchs sien clars. E los solchs en
temps d'aygües y de pluges recolliran les
25 aygües que no poran noure als sembrats.

**XXXXI. De moler los trigos o otras
simientes**

[f. 41^v] Si en los vanyos ay copia de
agua, hombre deve fazer una balsa en la
5 qual vayan todas las aguas que
escamparán de los vanyos. E que faga
hombre lugar en el qual puedan estar
muelas que muelan el trigo menos de
trabajo de bestias.

**XXXXII. De los instrumentos o
aparejamiento nesçesarios a la labor** 10

Los instrumentos o aparellamientos o
ferramientas nesçesarias a la labor son que
hombre primeramente aya aradros
15 simples, es a saber que non ayan grandes
orejas. Empero sy la región o provinçia es
mucho llana e encomada o enclinada, que
non puedan bien sallir las aguas de las
pluvias que ay cahen en tiempo de
20 invierno, la vegada puede e deve hombre
fazer aradro con dobles orejas, es a saber
que aya grandes orejas, por manera que
faga grant surco e que lançe la tierra del
surco alto. E en aquella tierra que el aradro
lançará alto tú sembrarás tu llavor, porque
25 es menester que los surcos sean claros. E
los surcos en tiempo de aguas e de pluvias
recojerán las aguas que non podrán nozer
a los sembrados.

LIBER I

bidentes; dolabras; falces putatorias, quibus in arbore utamur et uite. [2] item messorias uel fenarias; ligones; lupos, id est serrulas manubriatas minores maioresque ad mensuram cubiti, quibus facile est, quod per serram fieri non potest, resecano trunco arboris aut uitis interseri; acus, per quas in pastinis sarmenta merguntur; falces a tergo acutas atque lunatas; cultellos item curuos minores, per quos nouellis arboribus surculi aridi aut extantes facilius amputentur.

Axí com se fa en les parts de Llombardia,
 que fan grans aladres ab grans ales y
 orelles. Y tiren-les tres o quatre parelles de
 bous; y fan gran vall; y la terra del vall
 5 giten sobre'l lloch que deuen sembrar y
 roman alt. Encara deu haver en la casa de
 fora destrals que tallen a dos caps; y
 podadores per a podar los çeps y los
 arbres; y falçes que sien abtes per a segar
 10 lo blat; y dalls per a segar la erba o fe; [2]
 y càvechs grans y gichs. Encara hi deu
 haver serres giques y grans que hagen
 sengles mànechs a manera de surrichs que
 serveixquen a serrar los tronchs y les
 15 branques dels arbres y dels çeps que hom
 volrà empeltar, y que no sien maiors de
 hun colze. Encara deu hom haver estaques
 de fust ab cap de ferro aguts, ab què pugà
 hom plantar los mallols o çeps en los
 20 llochs llaurats. Encara deu hom haver
 podadores de dos talls; y coltells voltats
 que sien gichs; y falçons ab mànechs ab
 los quals hom pugà tallar dels arbres
 alguns brots qui ls fan dampnatge [...].

Asý como se faze en las partidas de
 Lombardia, que fazen grandes aradros con
 grandes alas o orejas. E tíranlos tres o
 quatro pares de bueyes; e fazen grant
 valle; e la tierra del valle echan o lançan 5
 sobre el lugar do deven sembrar e queda
 alto. E aún deve aver en la torre o casa de
 fuera destrales que corten a dos cabos; e
 podadoras para podar las çepas e los
 10 árboles; e foçes que sean aptas para segar
 los trigos; e dalles para segar yerva o feno;
 [2] açadas grandes e açadones. E aún deve
 [f. 42^r] y aver sierras pequenyas e grandes
 que tengan sendos mangos a manera de
 15 surrachs que sirvan a cortar o serrar los
 troncos e las ramas de los árboles e de las
 çepas que hombre querrá enxerir, e que
 non sean mayores de una vara. E las
 mayores servirán a los troncos mayores. Et
 las pequenyas servirán a los troncos 20
 menores e a las ramas. E aún deve hombre
 aver estacas de fusta con cabeça de fierro
 aguda, con que pueda hombre plantar los
 majuelos o çepas en los lugares laurados.
 E aún deve hombre aver podadoras que 25
 corten delante e de çaga; e cuchillos
 corvos que sean chicos; e falçones con
 mangos con los quales hombre pueda tirar
 de los árboles algunos brotes nuevos que
 30 les fazen dapno e los brotes que y serán
 secos.

8 podadores] *corr.* podadors

LIBER I

[3] item falciculas breuissimas †tubulatas†, quibus filicem solemus abscidere; serrulas minores; uangas; runcones, quibus uepreta persequimur; secures simplices uel dolabratas; sarculos uel simplices uel bicornes uel ascias in auersa parte referentes; rastros. item cauteris, castratoria ferramenta atque tonsoriam uel quae ad animalium solent pertinere medicinam. 5

[3] Ítem deu hom haver falçons gichs que tinguen dents a manera de falç de segar, ab les quals puguen segar la erba apellada fèlix, que és huna erba que fa moltes branques a manera de fils y naix en les muntanyes pedregoses, dien que és falguera. Encara deu hom haver [...] càvechs gichs ab los qual puga entrecavar la nepta y la menta y les altres erbes dels 5
 10 ort; ítem des[tra]ls ab hun tall [...]; ítem càvechs que hagen II caps; ítem restells y rastres ab moltes pues per a cobrir la sem[ent. E]ncara deu hom haver [...] tots los ferraments neçessaris [...] a 15
 conservació de les bèsties, axí com són martell, tenalles, llambroix, fletura de s[an]gnar, ferros per a coure y paladeiar y altres semblants per socórrer a les neçessitats soptoses de les bèsties.

[3] Ítem deve hombre aver falçones chicos que tengan dientes a manera de foz de segar, con los quales pueda segar la yerva llamada félix, que es una yerva que faze muchas ramas a manera de hijos e 5
 nasçe en las montanyas pedregosas, dicen que es falguera. E aún deve el hombre haver sierras chicas para serrar fustes. E açadones chicos con los quales puedan entrecavar la nepta e la menta e las otras 10
 yervas de los huertos; ítem destrales con un tajo e otros que ayan dos tajo; e açadones que ayan dos cabos; ítem rastrillos con muchas puas para cobrir la simient. E aún deve hombre haver en su 15
 casa todas ferramientas nesçesarias a salud e conservación de las bestias, asý como son martillo e tenazas, lambrox, lançeta para sangrar, fierros para cauterizar e 20
 paledejar e otras semejantes para socorrer a las nesçesidades soptosas de las bestias.

LIBER I

[4] tunicas uero pellicias cum cucullis et ocreas manicasque de pellibus, quae uel in siluis uel in uepribus, rustico operi et uenatorio possint esse communes.

3 *add. Schmitt.* Expletis his, quae pertinent ad generale praeceptum, nunc operas suas singulis mensibus explicabimus et a mense Ianuario faciemus initium.

[4] Encara deu tenir hom en sa casa vestidures fetes de cuyro ab capirons y cogulles [...] y manegues que s'i tinguen. Y ab guants tot de cuyro, per tal que los mossos que entendran en la llauró y han de anar per les garrigues y boscatges y han de conrrear poncires y limoners y altres semblant arbres [f. 22^r] espinosos, o anar sovint a caça de llochets agrests, hi puguen treballar sens dampnatge de lurs persones, ço és que les espines no·ls fassen dampnatge.

Ací feneix la primer part del Pal·ladi qui tracte solament de agricultura y de llauró, encara de alguns remeys contra los animals nohibles, axí a les persones com a les plantes y de les regles de llauró.

[4] E aún deve hombre tener en la torre o casa de fuera [f. 42^v] vestiduras fechas de cueros con capirotes e cogullas que se tengan e aún mangas. E que aya guantes de cuero, por tal que los mançebos que han a entender en la lavor o andar por las garrigas o boscajes o han a conrrear ponçineros e limoneros e otros semblantes árboles espinosos, e andar muchas vezes a caça por los lugares agros puedan trabajar seguramente menos de danyo de sus personas, es a saber que las espinas non les fagan dapno.

Índex de matèries

Autors i obres citades

Ms. 6437

Apuleius: 1.35.9

Columel·la: 1.19.3, 1.28.5

David: 3*

De Vellea (De senectute): 8*

Democritus: 1.35.7

Elionor (reina de Sicília): 7*

Ferrer Sayol: 7*

grecs: 1.6.5, 1.6.9, 1.6.14,
1.19.3, 1.30.4, 1.35.10, 1.35.12

Ihesu Crist: 9*

Pal·ladi: 1*, 2*, 4*, 6*, 7*, 10*,
1.28.5*

Pere (rei d'Aragó): 7*

Pere (rei de Sicília): 7*

Psalm del Salteri: 3*

Salomó: 3*

Tulli (Ciceró): 8*

Ms. 10211

Adam: 1.8.2*

Apuleius: 1.35.9

Columella: 1.19.3, 1.28.5

Davit: 3*

De Vejez: 8*

Democritus: 1.35.7

Leonor: 7*

Ferrer Sayol: 7*

griegos: 1.6.5, 1.6.9, 1.6.14,
1.19.3, 1.35, 1.35.10, 1.35.12

Ihesu Xristo: 9*

Palladio: 1*, 2*, 4*, 6*, 7*,
10*, 1.28.5*

Pedro: 7*

Pedro: 7*

Psalm del Salterio: 3*

Salomón: 3*

Tullio: 8*

Topònims

Ms. 6437

Barcelona: 7*

Cathalunya: 6*

Espanya: 6*

Grècia: 4*

Lombardia: 1.42*

Rocha de Droch: 1.37.5*

Roma: 1*, 4*

Ytàlia: 4*, 1.15*

Ms. 10211

Barcelona: 7*

Catalunya: 6*

España: 6*

Grecia: 4*

Lombardia: 1.42*

Marruecos: 1.13*

Roca de Droch: 1.37.5*

Roma: 1*, 4*

Ytalia: 4*, 1.15*

Plantes cultivades

<i>O.A.</i>	Ms. 6437	Ms. 10211
caulis	col: 1.6.5, 1.35.5	col: 1.6.5, 1.35.5
coluquintida	coluquintida: 1.35.9	coluquintida: 1.35.9
cucumis agrestis	cogombro amarch: 1.35.8, 1.35.9, 1.35.12, 1.35.16	cogombro amargo: 1.35.8, 1.35.9, 1.35.12, 1.35.16
cuminum	comí: 1.27.3, 1.35.8	comino: 1.27.3, 1.35.8
cuminum agreste	comí barrami: 1.35.8	comino barrani: 1.35.8
faba	fava: 1.24.2	fava: 1.24.2
fenum	fe: 1.32	feno: 1.32
fenum Graecum		fenigrech o alfolba: 1.30
frumentum	forment: 1.6.11, 1.6.12, 1.6.14; 1.6.15, 1.19.2, 1.19.3, 1.36.2; blat: 1.33*, 1.41	trigo: 1.6.11, 1.6.12, 1.6.14, 1.19.2, 1.19.3, 1.36.2; 1.33*, 1.41
herbum	herb: 1.24.3, 1.30.3, 1.35.5	erp: 1.24.3, 1.30.3, 1.35.5
hordeum	ordi: 1.27	çevada: 1.27
hordeum trimenstris	ordi tresmesí: 1.6.16	çevada o ordio tresmesor: 1.6.16
lactuca	lletuga: 1.30.2	lechuga: 1.30.2
lupinus	lopí: 1.27.2, 1.27.3, 1.35.8, 1.35.12; tramús: 1.27.3	lupín: 1.27.2, 1.27.3, 1.35.8, 1.35.12; malo: 1.6.15; atramuz: 1.27.2; tramuz: 1.27.3
milium	mill: 1.25	mijo: 1.25
nasturcium*	morritort: 1.37.2*	mestuerço: 1.37.2*
porrus	porro: 1.28.5	porro: 1.28.5
radix	raven: 1.28.5*, 1.35.5	rávano: 1.28.5*, 1.35.5
rapum	nap: 1.35.5	nabo: 1.35.5
rorandrum	çeliandre: 1.19.2	çeliandre o culantro: 1.19.2
rosa	roser: 1.35, 1.37.2	rosal: 1.35, 1.37.2, 1.37.3*
ruta	ruda: 1.24.2	ruda: 1.24
scylla	esquilla o çeba marina: 1.35.3	esquilla o cebolla marina: 1.35.3
siligo	sègol o centeno: 1.6.6	séguel o centeno: 1.6.6
triticum	forment: 1.6.6, 1.25	trigo: 1.6.6, 1.25

Plantes no cultivades

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
absinthium	donzell: 1.37.5	abçensio: 1.37.5; donzell: 1.37.5
amaracum	amarantum o moraduix: 1.37.2	amarantum o moradux: 1.37.2
anemone*		bujol: 1.37.2*
asfodillus	alfodillum o gamol: 1.37.2	arrodillo, gamón o gamol: 1.37.2
canna	canya: 1.13, 1.32	canya: 1.13, 1.32
calamus	canyes bordes: 1.5.2	cañas bordas: 1.5.2
carex	canyota o sisca : 1.22	canyocla o sisca: 1.22
cerefolium*		çerfull: 1.37.2*
citriago	citriaginem: 1.37.2	
coniza	tònica, cicuta, erba de Túniç: 1.19.3	tónica, çicuta, yerba de Túniç: 1.19.3
croceus*	saffrà: 1.37.2*	açafrán: 1.37.2*
ebulus	èvol: 1.5.2	finojo: 1.5.2
edera		heure: 1.35.4; heura o yedra: 1.37.2
elleborum	elèbor: 1.37.5	elèbor: 1.37.5
elleborum nigrum	elèbor negre: 1.35.8	ellèbor negro: 1.35.8
ferula	canya: 1.37.6	canya: 1.37.6
filix	falguera: 1.9.3, 1.42.3	falguera: 1.9.3, 1.42.3
gramen	gravi: 1.5.2	grame: 1.5.2, 1.30; gramen: 1.30.2
hyacinthus	jacintus: 1.37.2	jaçintum: 1.37.2
hyosciamus	juscami, herba de Santa Maria, belenyo: 1.35.5	jusquiamo, yerva de Santa María, belenyo: 1.35.5
iuncus	jonch: 1.5.2, 1.22	junco: 1.5.2, 1.22
lilium	liri: 1.37.2	lirio: 1.37.2
melisfillum	melfull: 1.37.2	milfuxa: 1.37.2
origanum	orenga: 1.35.8, 1.37.2, 1.37.3	orenga: 1.35.8, 1.37.2, 1.37.3
portulaca	verdolaga: 1.27.3	verdolada: 1.27.3
rosmarinus	romaní: 1.37.2, 1.37.3	romero: 1.37.2, 1.37.3

satureia	saiorida: 1.37.2, 1.37.3	exadrea: 1.37.2; axedrea: 1.37.3
semperuiuum	alga o bova: 1.35.3	alga o bova: 1.35.3
serpyllum	ysop: 1.37.3	ysop: 1.37.3; serpillum: 1.37.3
stafis agria	scafisàgria:1.27.2	escaphizagria:1.27.2
thapsia	càpsia: 1.37.5	capsia: 1.37.5
thymbra	timbra: 1.37.3	timbra: 1.37.3
thymus	frigola: 1.37.2, 1.37.3; timó: 1.37.3	frigola: 1.37.2, 1.37.3; tomillo: 1.37.2, 1.37.3
titymallus	latresa: 1.37.5; ticimal: 1.37.5	lechera: 1.37.5; mali: 1.37.5
trifolium	trèvol: 1.5.2, 1.30	trèbol: 1.5.2, 1.30; trifolium: 1.30; trifol: : 1.37.2*
uettonica*		bretónica: 1.27.3*
uiola*	viola: 1.35*	viola: 1.35*, 1.37.3*
uiola agrestis	viola salvatge: 1.37.2	viola salvaje: 1.37.2
uiola flaua	viola: 1.37.2	viola: 1.37.2
uitis alba	bierma, cucurbica agrestis, vidalba: 1.35	briona, cucurbita agrestis, vidalba: 1.35
urtica	ortiga: 1.30.2	fortiga: 1.30.2

Arbres

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
amygdalus	ameller: 1.37.2	almendro :1.37.2
arbutus	arborç: 1.26.2, 1.37.3	arboz: 1.37.3
buxus		box: 1.13
cedrus	çedre: 1.37.2	çedro: 1.37.2
cerrus	olzina: 1.9.3	olçina: 1.9.3
cupressus		çiprés: 1.13
fagus	faix: 1.9.4	faig: 1.9.4
figus	figuera: 1.35.3	figuera: 1.35.3
iuniperus	ginebre: 1.13	enebro: 1.13
lentiscus	llentiscle: 1.26.2, 1.37.2; mata: 1.26.2	lentisco: 1.37.2
malum*	pomer: 1.37.2	mançano: 1.37.2
mespilum*	nespler: 1.9.2	nespuler o nispoler: 1.9.2
olea	olivera: 1.6.5, 1.6.9, 1.6.14	olivera: 1.6.5, 1.6.9, 1.6.14
oleaster	ullastre: 1.19.2, 1.26.2	ullastre: 1.19.2, 1.26.2
persicus	presseguer: 1.37.2	prisco: 1.37.2
pirus	perer: 1.37.2	peral: 1.37.2
prunum siluestre	pruneres saltvatges: 1.5.2, 1.5.4	çiruelos salvajes: 1.5.2, 1.5.4
quercus	roure: 1.9.2	robre: 1.9.2
robur	roure: 1.37.2	robre: 1.37.2
rododafne	baladre: 1.35.9, 1.37.5*	baladre: 1.35.9, 1.37.5*
sorbus*		çervera: 1.9.2*
taxus		texo: 1.37.2
terebinthus	avet: 1.37.2	terebinto: 1.37.2; avet: 1.37.2
tinus	sinus: 1.37.2	
uitis	vinya: 1.6.2, 1.6.4, 1.6.5, 1.6.7, 1.6.10, 1.6.11, 1.6.15, 16.16, 1.35.4, 1.35.6	vinya: 1.6.2, 1.6.4, 1.6.5, 1.6.7, 1.6.10, 1.6.11, 1.6.15, 16.16, 1.35.4, 1.35.6
uitis nigra	lambrusques: 1.5.4, 16.9	lambruscas: 1.5.4, 16.9
ulex	ylex: 1.37.2	
zizyfus	chincol: 1.37.2	gingolero o açufeyfo: 1.37.2

Animals domèstics

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
anser	oca: 1.23, 1.30, 1.30.2*; àneda: 1.23	ansar: 1.23, 1.30, 1.30.2*; aneda: 1.23
apis	abella: 1.35.8, 1.37, 1.38	abella: 1.35.8, 1.37, 1.38
asinus	ase: 1.33	asno: 1.33
bos	bou: 1.21, 1.33*	buey: 1.21, 1.33*
capra	cabre: 1.33	cabra: 1.33
columba	colom : 1.24.2*, 1.24.3	paloma: 1.24.2*, 1.24.3
equus	cavalls: 1.21, 1.33	cavallo: 1.21, 1.33
fasiana	faysà: 1.29, 1.29.2	faysán: 1.29, 1.29.2
gallina	gallina: 1.23*, 1.27, 1.28.3, 1.28.4, 1.29.2, 1.29.3, 1.30.2, 1.33*	gallina: 1.23*, 1.27, 1.28.3, 1.28.4, 1.29.2, 1.29.3, 1.30.2, 1.33*
ouis	ovella: 1.33	oveja : 1.33
pauo	pagus: 1.23*, 1.28	pagus: 1.23*, 1.28
porcus	porch: 1.33	puerco: 1.33
turdus	tort: 1.26	tort: 1.26
turtur	tortra: 1.25	tórtola: 1.25

Animals salvatges

O.A.	Ms. 6437	Ms. 10211
campe	campas: 1.35.6, 1.35.13; vèrmens:1.35.6, 1.35.13	orugas: 1.35.6; campas: 1.35.13; gujanos: 1.35.13
cancer	cranch: 1.37.5	cranch: 1.37.5
cantharis	canternes:1.35.4; canterida:1.35.6	cantaridas: 1.35.4, 1.35.6
cimex	cimols o paparres: 1.35.4; paparra:	paperas: 1.35.4; chinches: 1.35.4
coclea	caragol: 1.35.8	caracol: 1.35.8
crancer fluuialis	cranchs de riu: 1.35.3, 1.35.7	cranchs de río: 1.35.3, 1.35.7
crocodilus	cocodrilli: 1.35.14	cocodrillo: 1.35.14
culix	mosquart: 1.35.2, 1.35.8; moscart: 1.35.8	moscallón: 1.35.2, 1.35.8; mosquito: 1.35.8
eruca	oruga: 1.35.2, 1.35.3	eruga: 1.35.2, 1.35.3
formica	formiga: 1.35.2, 1.35.8	formiga: 1.35.2, 1.35.8
gurgulio	corcons: 1.19.2, 1.19.3 papallons: 1.19.2	gorgojo: 1.19.2, 1.19.3 papalones: 1.19.2
hyaena	yene: 1.35.14	gene: 1.35.14
lacertus	serguantana: 1.37.4; lluert: 1.37.7	lagarto: 1.37.4, 1.37.7; lagartezna: 1.37.4
limax	caragol: 1.35.2	caracol: 1.35.2
locusta	llagost: 1.28.5*, 1.29.2, 1.35.12	langosta: 1.28.5*, 1.29.2, 1.35.12
lupus*		lobo: 1.28*
merops*	abellerols: 1.37.4*	abelleros: 1.37.4*
mus	rates: 1.35.9	ratas: 1.35.9
mus agrestis	rata salvatina: 1.35.9	rata salvaje: 1.35.9
mus rusticus	salvatí: 1.35.11	ratas salvages: 1.35.11
mustela	mustela: 1.24	mustela: 1.24
noctua	òliba: 1.35	lechuza: 1.35; óliva: 1.35
ostrea	òstia: 1.40	ostia: 1.40
papilla*	papalló: 1.35.5*	papalona: 1.35.5*
prasocoris	prasotorida, vèrmens o cuques:	parasotorida, gujanos o cuchs:

	1.35.13	1.35.13
pulex	pulgó: 1.35.5, 1.35.6*	pulgón: 1.35.5, 1.35.6*
sanguisuga	sangonera: 1.35.4	sanguijulela: 1.35.4
scorpio	escorpió: 1.35.12	escurpión: 1.35.12
serpens	serp: 1.35.11	culebra: 1.35.11
talpa	talp: 1.35.10	topo: 1.35.10
testudo	tortuga: 1.35.5, 1.35.14	tortuga o galápago: 1.35.5, 1.35.14
uitulus marinus	vedell marí: 1.35.14, 1.35.15	vezerro marino: 1.35.14, 1.35.15
ursinus	onso: 1.35	oso: 1.35

Eines

<i>O.A.</i>	<i>Ms. 6437</i>	<i>Ms. 10211</i>
acus	estaques de fust ab cap de ferro aguts: 1.42.2	estaques de fust ab cap de ferro aguts: 1.42.2
aratrum auritum	aradre ab dobles orelles: 1.42	aradro con dobles orejas: 1.42
aratrum simplex	arada simple: 1.42	aradro simple: 1.42
ascia	restrells y rastres amb moltes pues: 1.42.3	rastrillos con muchas puas: 1.42.3
bidens	càvench*: 1.6.11; càvech*: 1.35; destral que talla a dos caps: 1.42	açadón*: 1.6.11; açada*: 1.35; destral que corta a dos cabos: 1.42
cultellus*	coltell: 1.17.2*	cuchillo: 1.17.2*
cultellus curuus minor	coltell voltat que sea gich: 1.42.2	cuchillo corvo que sea chico: 1.42.2
falcicula breuissima tubulata	falçó gich que tinga dents a manera de falç de segar: 1.42.3	falçón chico que tenga dientes a manera de foç de segar: 1.42.3
falx	podadora: 1.35.6	podadora: 1.35.6
falx a tergo acuta atque lunata	podador de dos talls: 1.42.2	podadora que corta delante e de çaga: 1.42.2
falx fenaria	dall per a segar la erba o fe: 1.42	dall para segar yerva o feno: 1.42
falx messoria	falç que sia abta per a segar lo blat: 1.42	foç que sea apta para segar los trigos: 1.42
falx putatoria	podador per a podar los çeps y los arbres: 1.42	podadora para podar las çepas e los árboles: 1.42
ferramenta: cauteres, castratoria atque tonsoria	martell, tenalles, llambroix, fletura de s[an]gnar, ferros per a coure y paladeiar y altres semblants: 1.42.3	martillo e tenazas, lambrox, laçeta para sangrar, fierros para cauterizar e paledejar: 1.42.3
ligo	càvech gran y gich: 1.42	açada grande e açadón: 1.42
lupus	serra gica y gran: 1.42 pich de martell: 1.8.2	sierra pequeña e grande: 1.42 pico de martillo: 1.8.2
regula*	rell: 1.35*	reja: 1.35*
runco	càvechs gichs: 1.42.3	açadones chicos: 1.42.3

sarculus uel simplex uel bicornis	càvechs que hagen ii caps: 1.42.3	açadones que ayan dos cabos: 1.42.3
securis	dastral: 1.35	destral: 1.35; hacha: 1.35
securis simplex uel dolabrata	destral ab hun tall: 1.42.3	destral con un tajo e otro que aya dos tajos: 1.42.3
serrula minor		sierra chica:1.42.3
trulla	paleta: 1.15	planeta: 1.15

LÀMINES

De agricultura

PALLADI RVTVLI

... ann emilian fuit noble hom de la Ciutat de Roma per la gran affectio que havia ala cosa publica no solament de la Ciutat Romana ans encara a totes les parts del mon la qual cosa publica no es durable nes pot sostener sens llançadors e psones que conuecen la terra Sens Industria de les quals no podrien haver convenient vida pera ells e a totes ne perats aquests quals son necessaris. Encara ques lig que en lo primer temps los homens vivien dels fruyts dels arbres co es ans del diluy que els homens no eren tants en nombre com son hui Per la qual cosa palladi haque consideracio que no solament los fruyts dels arbres ans encara los animals a ells necessaris axi com son molts e diversos ocells/besties/cavallars/asinies mulars ossos e oars e altres que se criden que casen segons sa natura poques vint en las boscatges fets saluats en po no profitarien molts als homens quils an menester per son profit e delir y encara mes per que molts papes/Emperadors e Reis e comptes e altres grans homens axi llochys com eclesiasticos e altres de menor stament axi per llur delit com profit se delitauen en delictar lo mon Alguns dells edificauen palaus e castells fets Circals e llochys Altres plantauen vinyes e arbres e prats qui seruien a llurs necessitats y la cosa publica volien seguir la manera que tingue Salario qui feu tot son poder en ennobrir lo mon seguint la doctrina donada p son pare dauid en lo .Cm. psalm del saltori *Et non dicitur hoc mare magnum et spaciosum manibus contractandum quasi que vol dir que aquest gran mar e ample co es la terra deu esser tractada e ennobrida p les mans dels homens edificans plantans e espletans a quella E p totes aquestes rasons palladi parti personalment de la Ciutat de Roma e cerca gran partida de grecia hon foren antigament los philosoph e gran partida de italia e volque legir molts e diversos libres que alguns philosophs foren fets e leixats p memoria en lo fer de agricultura e p co*

Palladius l. 1. tit. 1. 4. 1. unum cont. partem san. tum, a Fiabi. ulius in con. taris, in Th. v. d. d. v. v. de. v. v. de. p. t. e. fl.

- De oques m 3
 Deles basses per a tenir aygues pels bestiaris / e ocells / e pera lins
 / e canoms
 De pallers de palla / o de fe / e de llenya
 Del ferret
 Dels lochs de ort / o de verger / e de llur clausura
 Dels remeys dels orris / e dels camps
 De la era
 Deles cases delles abelles
 De comprar abelles
 Dels banys
 De mouer / o arçaimassa comenble a les fenelles / o trenca dures
 ques fan en los payments dels banys / o alius hon esta aygua
 calda / e fieda /
 De moudre blans / e altres sements
 Dels Instrumens / e aparellaments necessaris ala llauror /

Ací fenenxon les Rubriques

Dels ordenaments de la llauror / e del llaurador

LA primera part de samsa es que hom deca connderar la persona
 ala qual hom ha a manar alguna obra / o ensenyar / lo llaura-
 dor no deu semblar en son parlar lo mestre en arts / o en rectorica
 los quals solament an cura de ornar llurs paraules ab bells vocables
 Aco acostumen de fer alguns homens no molt sams qui parlen ab pa-
 cesos / e psones giosses ornadament / e subtil p tal que llur doctrina
 no puga esser entesa ne p los giosses ne per los subtils. Empero nosal-
 tres abrenquem lo protech per tal que no semblen a daquells que re-
 prenem. Donchs nosaltres hanem de dir ab la ajuda de deu de tota
 llauror / o agricultura / e de pastures / e de edificis segons que tenim
 experiencia dels mestres / e de les simonions / o manera de ordenar
 los edificis / e de totes coses pertanyents al llaurador axi p raho de son dei

València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, 6437, 3v

com y raho de son profit segons lo temps conuenient empo yo entech
de feruar aytal orde que de casema rosa parlare en casem mes rom
se den plantar / o sembrar / o fer en aquell mes /

Deles quatre coses principals dela llaura

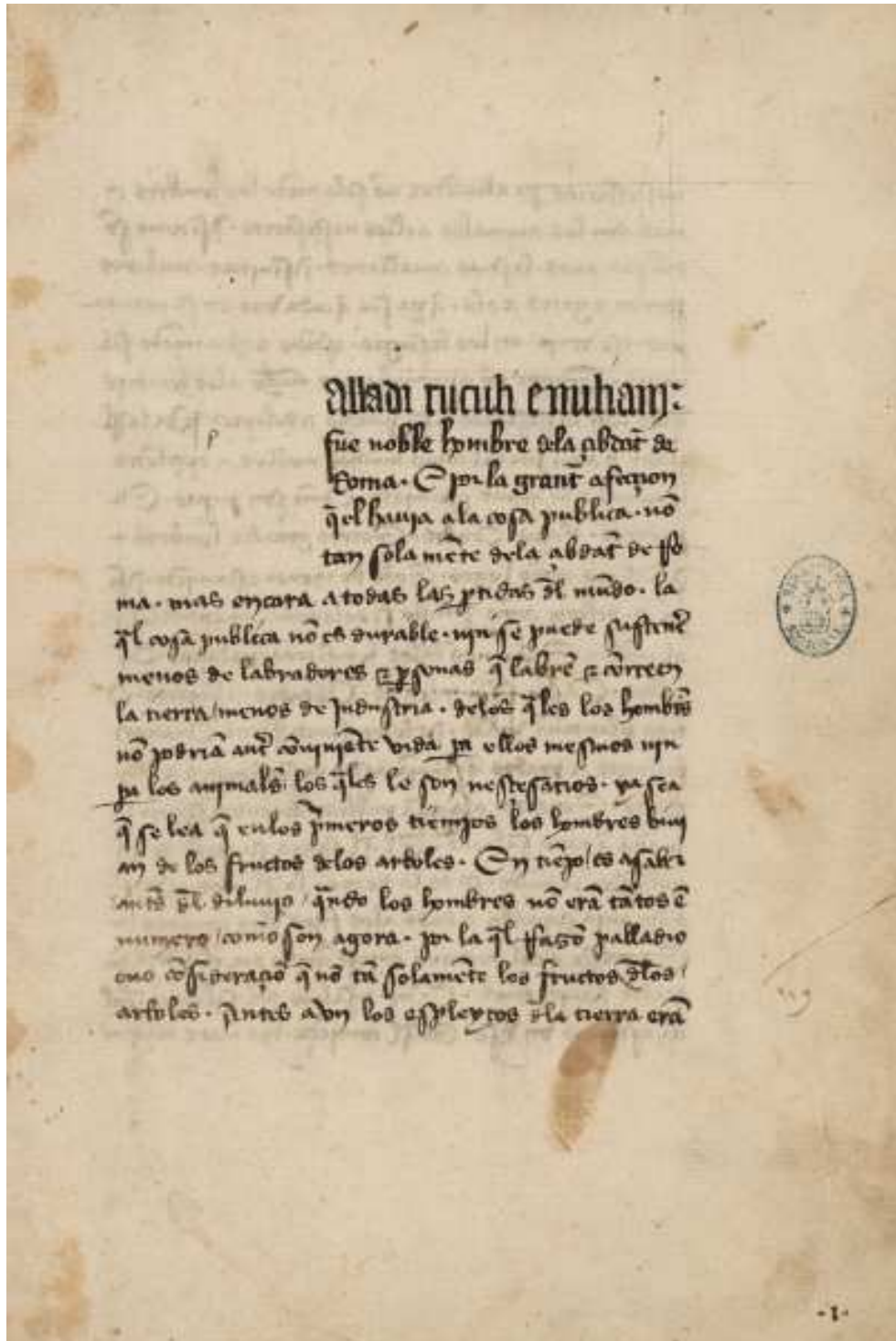
Primierament de ben elegir / e ben llaurar los camps la raho
esta en quatre coses es / a saber ayre / aygua / terra / e Indu-
stria De aquestes coses les tres son naturals ço es lo ayre / la ay-
gua / e la terra / y la Industria es de voler / e de poder naturalment
dens guardar primerament que en los llochs hon volras llaurar
sia l'ayre pur / e subtil / e l'aygua hana bona sabor / e sia llangera sis vol
que l'aygua naixqua en lo lloch mateix sis vol que hom l'ay faça
venir / o quey sia amstada dela pluja / e la terra sia fertil / e abundan-
te en bon lloch situada /

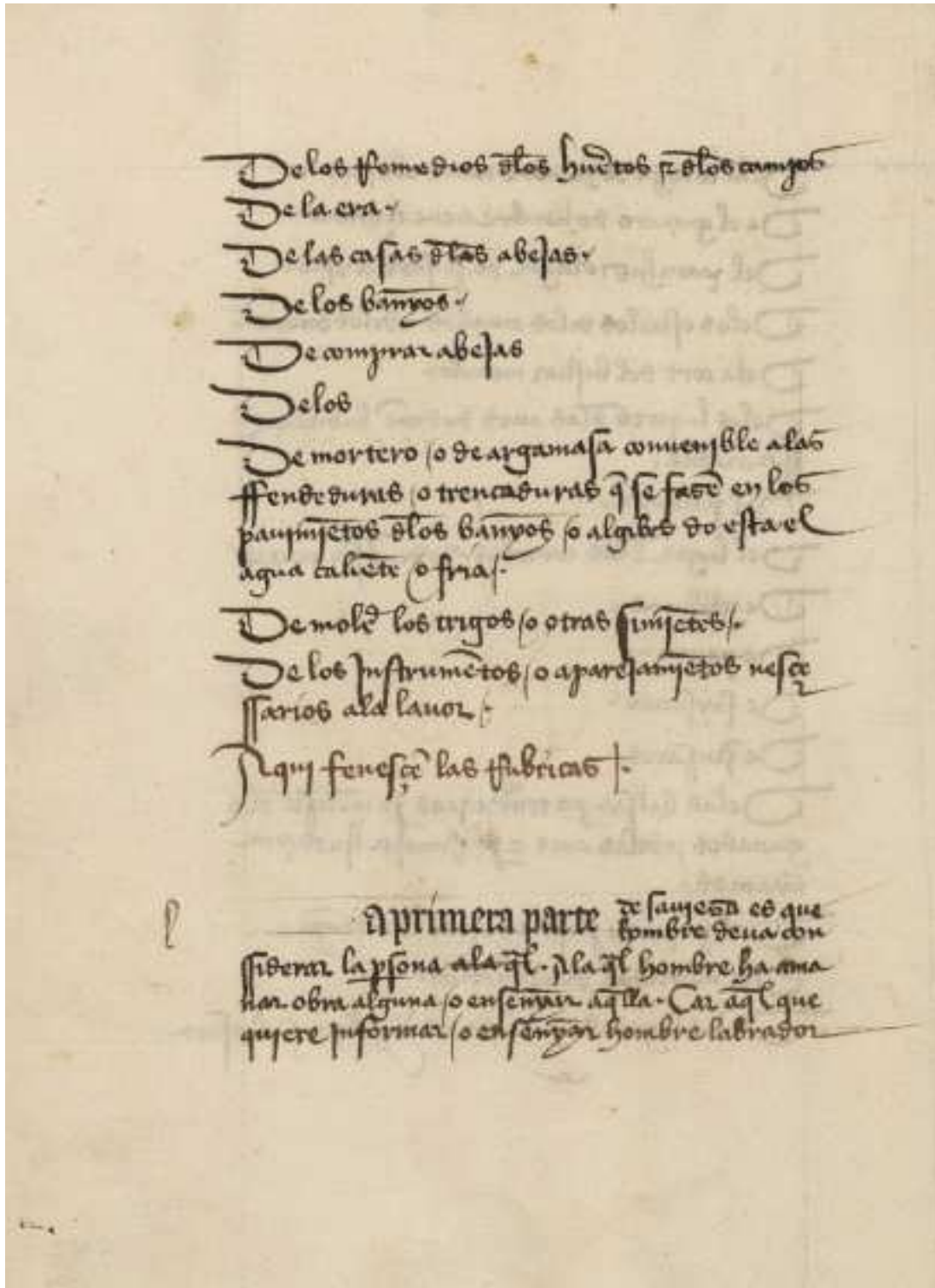
Del esprouament del ayre

Los llochs que no son posats en les valls fondes ço es que
estan en muntanyes males manifesten la puritat del
ayre ço es si los corsos dels habitants han bona color / e an sin-
ciritat / e fermetat de cap / e bons vells / e que vegen be / e la deu clara
aquestes coses son proues del bon ayre / e lo contrari mostra que
lo lloch es mal sens / e noible /

Del esprouament de l'aygua

La boneca / e sanitat dela aygua se concio primerament
que no sia p'sa de alguna bassa / o lacina ne naixqua de
algun lloch onque hana metalls axi com / or / argem / estany / plom-
alcofol / argent / vin / o semblants metalls mas que hana clara
color / e que no hana algun vici en si en sabor ni odor / e que no
si fassen hirs / e que sia naturalment fieda on lo estiu / e calda
e tebea en l'inu / car lladonchs com la natura dela aygua es / a
hom amagada acostuma de fer amagar dampnat / e per ço hi fan
la conuiderar totes les dites coses en especial concio hom la boneca

no deve ffe semblar en su hablar al maestro en artes
 o en fectoria qui solamente han cura de ordenar
 sus palabras con brios de los. p. que se acostumbra
 de hacer algunos hombres no mucho sabios q. f. abia con
 los labradores e personas grosseras ornada mere e total
 por tal q. su palabra no pueda ser entendida. ni por
 los grosseros ni por los entendidos e sutiles. Mas
 nos abreviamos el prologo en unas palabras. por tal
 q. no semejemos a aquellos q. se plenden. pues nos deve
 mos de ser con adutorio de Dios de cosa labrada
 (o Agricultura. E de pasturas e herreftas de f. de
 villa segun q. auemos expuesto de los maestros e de
 las puercas. o mana de ordena los herreftas e
 de todas otras cosas pertenecientes al labrador. P. por
 f. de su plera como por f. de su pecho. se
 git los tres conjuntos. Enyo yo entiendo obsequia
 a tal orde q. se cuba una cosa fablar en cada un
 mes como se deve plantar o f. cada cosa en ayl.

Rima me de bio esorde e bio labrar
 los campos. la f. esta en quatro cosas
 es a saber. ayre. agua. tierra. industria

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia

1. Fonts

1.1 Còdexs

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 754.

Escorial, Real Biblioteca, Ç-IV-11.

Escorial, Real Biblioteca, L-III-VI.

Florència, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 24 sin. 6.

Madrid, Biblioteca Nacional de España, 10211.

París, Bibliothèque Nationale de France, Espagnol 291.

València, Biblioteca Municipal Serrano Morales, 6437.

1.2. Edicions i traduccions de l'obra de Pal·ladi

PALLADIUS, *Scriptores rei rusticae ueteres latini*, J. M. GESNER (ed.), Leipzig: Caspar Fritsch, 1735.

— *Scriptores rei rusticae ueteres latini*, J. M. GESNER (eds.) & J.A. ERNESTI (cur.), Leipzig: Caspar Fritsch, 1773-74².

— *Scriptores rei rusticae ueterum latinorum*, J. G. SCHNEIDER (ed.), Leipzig: Caspar Fritsch, 1794-1797.

— *Volgarizzamento di Palladio*, P. ZANOTTI, (ed.), Verona: Dionisio Ramanzini, 1810.

— *De re rustica, liber primus*, J. C. SCHMITT (ed.), Würzburg: Thein (Stürtz), 1876.

— *Opus agriculturae*, J. C. SCHMITT (ed.), Leipzig: Teubner, 1898.

— *Opus agriculturae, De veterinaria medicina, De insitione*, R. H. RODGERS (ed.), Leipzig: Teubner, 1975.

— *The Text and concordance of Biblioteca Nacional MS 10.211 [Microforma]: "Libro de Palladio"*, T. M. CAPUANO, (ed.), Madison: Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1987.

— *Obra de agricultura, traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, T.M. CAPUANO (ed.), Madison: The Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1990.

— *Tratado de agricultura, Medicina veterinaria, Poema de los injertos*, A. M. MOURE (trad., introd. i notes), Madrid: Gredos, 1990.

— *Traité d'agriculture livres I et II*, R. MARTIN (trad., ed., introd. i notes), París: Les Belles Lettres, 2003.

1.3. Obres d'altres autors

ANÒNIM, *A medieval book of beasts: The second family bestiary*, W. B. CLARK (ed. i trad.), Woodbridge: The Boydell Press, 2006.

ANÒNIM, *De re rustica*, M. A. MARTÍ ESCAYOL (ed.) i T. M. Capuano (pres.), Vilafranca del Penedès: Edicions i propostes Culturals Andana, 2012.

ANÒNIM, *Early Catalan Agricultural Writing and the "Libre o regla o ensanyament de plantar o senbrar vinyes e arbres"*, T. M. CAPUANO (ed.), Biblioteca Digital de Ciència.cat, 2009.

ANÒNIM, *Libre de plantar vinyes e arbres: "Tractat d'agricultura" del s. XV*, À. MASSIP (pr.) i X. LUNA-BATLLE (ed. i intr.), Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

ARISTOTELES LATINUS, *De Historia Animalium, Lib. I-V.*, P. BEULLENS & F. BOSSIER (eds.), vol. 17, Leiden: Brill, 2000.

BALBUS, J., *Catholicon*, MAINZ (ed. facsímil 1460), Westmead: Greeg International Publishers, 1971.

CASSIODORUS, *Institutiones*, R. A. B. MYNORS (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1937.

CICERO, *Cato maior de senectute*, J. G. F. POWELL (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

— *De officiis*, M. WINTERBOTTOM (ed.), Oxford: Oxford University Press, 1994.

CANTIMPRÉ, T., *Liber de natura rerum*, H. BOESE (ed.), Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1973.

CRESCENZI, P., *Ruralia commoda: Das Wissen des vollkommenen Landwirts um 1300*, W. RICHTER, (ed.), Heidelberg: C. Winter, 1995-2002.

DIOSCORIDES, *De medicinali materia libri sex*, J. RUEL (ed.), Lió: B. Arnoullet, 1552.

ISIDORUS HISPALENSIS, *Etymologiarum sive originum libri XX*, W. M. LINDSAY (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1911.

METGE, B., *Obras de Bernat Metge*, M. RIQUER (ed., trad. notes i pròleg), Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres, 1959.

— *Obra completa*, L. BADIA & X. LAMUELA (eds.), Barcelona: Selecta, 1975.

— *Llibre de Fortuna i Prudència*, LL. CABRÉ (ed.), Barcelona: Barcino, 2010.

- PAPIAS, *Vocabularium*, B. MOMBRIUS (ed.), Venècia: A. De Bonetis, 1485.
- PLINIUS SECUNDUS, *Naturalis historiae libri XXXVII*, C. MAYHOFF (ed.), Leipzig: Teubner, 1892-1909.
- SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium*, T. MOMMSEN (ed.), Berlín: Weidmann, 1895.

2. Bibliografia general

- ALSINA, C., FELIU, G. & MARQUET, L., *Antics pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona: Curial, 1990.
- ALVAR, M., *El dialecto aragonés*, Madrid: Gredos, 1995.
- ANDREI, S., *Aspects du vocabulaire agricole latin*, Roma: L'Erma de Bretschneider, 1981.
- ARIENZO, L., “Gli scrivani della Cancelleria aragonese all’epoca di Pietro il Ceremonioso (1336-1387)”, dins F. C. CASULA i L. ARIENZO (eds.), *Studi di paleografia e diplomatica*, Padova: CEDAM, 1974, pp. 137-169.
- BAIGES JARDÍ, J. I., “El notariat català: origen i evolució”, dins *Actes del I Congrés d’Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, pp. 131-166.
- BLECUA, A., *Manual de crítica textual*, Madrid: Castalia, 1983.
- BOTET i SISÓ, J., *Les monedes catalanes*, vol. 3, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1908-1911.
- BRUNO, M. G., *Lessico agricolo latino*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1969.
- CABRÉ, LL. & FERRER, M., “Els llibres de França i la cort de Joan d’Aragó i Violant de Bar”, dins A. ALBERNI, L. BADIA, LL. CIFUENTES & A. FIDORA (eds.), *El saber i les llengües vernacles a l’època de Lluïl i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2012, pp. 219-30.
- CABRÉ, LL. & TORRÓ, J., “Una nueva traducción catalana del *De officiis* de Cicerón (con noticia de su versión aragonesa y de otra del *De amicitia*)”, *Boletín de la Real Academia Española*, 87 (2007), pp. 201-213.
- CACHO BLECUA, J. M., *El Gran Maestro Juan Fernández de Heredia*, Saragossa: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 1997.

- “Traducciones catalanas y aragonesas en el entorno de Juan Fernández de Heredia”, dins L. BADIA, M. CABRÉ i S. MARTÍ (eds.), *Literatura i cultura a la Corona d’Aragó (s. XIII-XV)*, Barcelona: Curial – PAM, 2002, pp. 299-318.
- CANELLAS, Á. i TRENCHS, J., *Folia Stuttgartensia*, Saragossa: Cátedra “Zurita”, Institución Fernando el Católico, 1988.
- CIFUENTES, LL., *La ciència en català a l’Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona- Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blanquerna, 3), 2002.
- FAULHABER, Ch., “Rhetoric in Medieval Catalonia: The evidence of Library Catalogs” dins CH. FAULHABER, R. P. KINKADE & T. A. PERRY (eds.), *Studies in Honor of Gustavo Correa*, Potomac: Scripta Humanistica, 1986, pp. 92-126.
- FERRANDO, A. “La llengua cancelleresca a la Corona d’Aragó” dins M. RODRIGO (ed.), *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d’Aragó: Textos en llengua catalana (1291-1420)*, València: Unieversitat de València, 2013, pp. 13-52.
- FREIFRAU VON GEMMINGEN, B., “Los inicios de la lexicografía española” dins A. M. MEDINA GUERRA (coord.), *Lexicografía española*, Ariel: Barcelona, 2003, pp. 151-174.
- GARCÍA ARMENDÁRIZ, J. I., *Agronomía y tradición clásica: Columela en España*, Sevilla: Universidad de Sevilla; Universidad de Cádiz, 1995.
- GARCÍA GÓNZÁLEZ, A., *El Alphita, estudio, edición crítica y comentario*, Tesi docotoral inèdita de la Universidad de Valladolid, 2005.
- HERNANDO i DELGADO, J., *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, 2 vol., Barcelona: Fundació Noguera, 1995.
- “El llibre escolar i la presència dels autors clàssics i dels humanistes en l’ensenyament del segle XV”, dins *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. 29, Barcelona: Col·legi de Notaris de Catalunya, 2011, pp. 7-42.
- HILLGARTH, J. N., *Readers and books in Majorca 1229-1550*, 2 vols, París: Éditions Centre national de la recherche scientifique, 1991.
- IGLESIAS i FONSECA, J. A., *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (1396-1475)*, Tesi doctoral inèdita de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2008.
- LÓPEZ DE MENESES, A., “Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso”, dins *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. 5, Saragossa: Escuela de Estudios Medievales; CSIC, 1952.

- MACKINNEY, L. C., “Medieval Medical Dictionaries and Glossaries”, dins J. L. CATE & E. N. ANDERSON (eds.), *Medieval and Historiographical Essays in Honor of James Westfall Thompson*, Chicago: University of Chicago Press, 1938.
- MANDINGORRA, M. L., *Leer en la Valencia del Trescientos: el libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410)*, Tesi doctoral inèdita de la Universitat de València, 1989.
- MARTÍNEZ ROMERO, T., *Tòpics literaris, traducció medieval i tradició romànica*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2007.
- MARTORELL i TRABAL, F., “Inventari dels béns de la Cambra Reyal en temps de Jaume II”, *Anuari IV*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1911-12, pp. 553-567.
- MEO, C., *Lingue tecniche del latino*, Bologna: Pàtron, 1986.
- METTMANN, W., “Eine Übersetzung des ‘Kompodiums’ von Ibn Wafid und andere altkatalanische Texte über die Landwirtschaft”, *Romanische Forschungen*, 92 (1980), pp. 350-358.
- “La littérature didactique en prose”, dins J. FRAPPIER et al. (dir.), *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, vol. 9 (*La littérature dans la Péninsule Ibérique aux XIVe et XVe siècles*), part 2, fasc. 7, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1983, pp. 15-120.
- MILLÁS VALLICROSA, J. M., *La ciencia geopónica entre los autores hispanoárabes: conferencia pronunciada el día 5 de marzo de 1953 en el Club Edafos*, Madrid: CSIC, 1954.
- MONFRIN, J., “Humanisme et traductions au Moyen Âge”. dins A. FOURRIER (ed.), *L’humanisme médiéval dans les littératures romanes du XIIIe au XIVe siècle*. Paris: Klincksieck, 1964, pp. 217-246.
- “La bibliothèque Sánchez Muñoz et les inventaires de la bibliothèque pontificale à Peñíscola”, dins *Studi di bibliografia e di storia in onore di Tammaro de Marinis*, vol. 3, Roma: Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1964, pp. 229-269.
- OLIVAR, M., “Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge. Estudis de la llengua i literatura catalanes”, dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, v. VI: *Miscel·lània Pere Bohigas 3*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1983. pp. 61-84.
- *Obra dispersa: Llibre en homenatge en el seu 90è aniversari*, F. Fontbona, & A. J. Soberanas (eds.), Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1991, pp.81-104.

- PEÑA, M., *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez-Editorial Pirámide, 1997.
- REYNOLDS, L. D. & WILSON, N. G., *Copistas y filólogos: las vías de transmisión de las literaturas griega y latina*, M. SÁNCHEZ MARIANA (trad.), Madrid: Gredos, 1995.
- RICO, F., *Estudios de literatura y otras cosas*, Madrid: Destino, 2002.
- RÍO FERNÁNDEZ, R., “Los prólogos y las dedicatorias en los textos traducidos de los siglos XIV y XV: una fuente de información sobre la traducción y la reflexión traductológica”, *Estudios humanísticos. Filología*, 28 (2006), pp. 161-184.
- RIQUER, M. & COMAS, A., *Història de la literatura catalana*, vol. 3, Barcelona: Ariel, 1964.
- RUBIO FERNÁNDEZ, L., *Catálogo de los manuscritos clásicos latinos existentes en España*, Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 1984.
- RUBIÓ I LLUCH, A., *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*, 2 vol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908.
- RUBIÓ I BALAGUER, J., *De l'Edat Mitjana al Renaixement: figures literàries de Catalunya i València*, Barcelona: Aymà, 1948.
- RUBIO TOVAR, J., “Traductores y traducciones en la biblioteca del Marqués de Santillana” dins *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, vol. 4, Granada: Universidad de Granada, 1995, pp. 243-251.
- RUSSEL P., E., *Traducciones y traductores en la Península Ibérica (1400-1550)*, Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1985.
- WHITE, K. D., *Roman Farming*, Ithaca (N.Y.): Cornell University Press, 1970.

3. Estudis sobre Pal·ladi i Ferrer Saiol

- BONNET, D., *Un manuscrit catalan du XVème siècle “De re rustica”*, Tesi de llicenciatura inèdita de la Université de Paris X-Nanterre, 1995.
- BRAECKMAN, W. L., “Geoffrey of Franconia’s Book of trees and wine”, *Scripta Mediaeval and Renaissance Texts and Studies*, 24, Brussel·les: Omirel UFSAL, 1989.
- BUTIÑÁ, J., “Sobre el prólogo de Ferrer Sayol al *De re rustica* de Paladio”, *Epos, Revista de Filología*, UNED, XII (1996), pp. 207-228.

- CAPUANO, T. M., “*The agricultural texts appended to the fourteenth-century Iberian translations of Palladius*”, *Manuscripta*, 38 (1994), pp.253-63.
- “Capitols singulars de les llavors que deures sembrar: A late medieval planting guide for the Spanish levant”, *Catalan Review*, 12 (1998), pp. 23-35.
- “Una nueva versión catalana del *Opus agriculturae* de Palladius”, *Romance Philology*, vol. 59 (Spring 2006), pp. 231-239.
- CARABAZA BRAVO, J. M., “Una versión catalana de un tratado agrícola andalusí”, dins E. GARCÍA SÁNCHEZ (ed.), *Ciencias de la Naturaleza en el al-Andalus. Textos y estudios*, vol. 3, Granada: CSIC, 1994, pp. 169-192.
- CARABAZA, J. M. & GARCÍA SÁNCHEZ, E., “Códices Misceláneos de Agronomía Andalusí”, *Al-Qantara*, 19 (1998), pp. 393-416.
- CIFUENTES, LL., “Els sabers útils al món rural català medieval: agricultura, menescalia, medicina i conservació dels aliments”, *Études Roussillonaises*, 26 (2013-2014), pp. 33-50.
- CHABÁS, R., “Dels rahims sens gra de vinya”, *El Archivo*, VII (1893), p. 283.
- GARCÍA SÁNCHEZ, E., “Traduccions catalanes de textos científics andalusís en la Corona de Aragó”, *Sharq Al-Andalus*, 10-11 (1993-1994), pp. 385-401.
- GAULIN, J. L., “Agronomie antique et élaboration médiévale: de Palladius aux Préceptes cisterciens d'économie rurale”, *Médiévales*, 26 (novembre 1994), pp. 59-84.
- GINER, A. J., *El “tractat d'Agricultura” de Pal·ladi: una còpia feta de la traducció de Ferrer Sayol*, Tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de València, 1986.
- “Notes sobre la traducció catalana del *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi feta per Ferrer Sayol”, dins A. FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. 8, Barcelona-València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, pp. 513-518.
- HAUF, A. G., *El Ms. 10211 de la Biblioteca Nacional*, Tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de Barcelona, 1964.
- “Dues versions iberoromàniques de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi: petita mostra lexicogràfica”, dins G. HOLTUS et al. (eds.), *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques: miscel·lània d'homenatges per a Germà Colón*, Tübingen: Günter Narr, 1989, pp. 383-93.
- LLABRÉS, G., “Libre de Agricultura segons Paladi”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, 6 (1895-1896), pp. 151-153.

- MARCHESI, C., “Di alcuni volgarizzamenti toscani in codici fiorentini”, dins E. MONACI (ed.), *Studi Romanzi*, vol. 3, Roma: La Società filologica romana, 1907, pp. 123-236.
- MARSHALL, P. K., *Palladius*, dins L. D. REYNOLDS (ed.), *Texts and transmission: a survey of the latin classic*, Oxford: Clarendon Press, 1986, pp. 287-288.
- MARTÍ ESCAYOL, M. A., “Les fonts del *Llibre dels secrets d’agricultura* de Miquel Agustí: el MS754 de la Biblioteca de Catalunya i el MS291 de la Bibliothèque nationale de France”, *Afers: Fulls de Recerca i Pensament*, 23 (2008), pp. 289-311.
- MARTÍNEZ, T., “Un traductor medieval en el seu context: els *defalliments* lèxics de Ferrer Saiol”, *Llengua & Literatura: Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 19 (2008), pp. 7-26.
- “Del *Libre de Pal·ladi* al *Libro de Palladio*: a propósito de las traducciones iberorromances medievales del *Opus agriculturae* y de su autoría ”, *Romance Philology*, 62, (2008), pp. 111-136.
- “El pròleg de Ferrer Saiol a l’*Opus agriculturae* de Pal·ladi i els pròlegs de les traduccions medievals” dins J. CAÑAS, F. J. GRANDE, J. ROSO (eds.), *Medievalismo en Extremadura. Estudios sobre Literatura y Cultura Hispánicas de la Edad Media*, Cáceres: Universidad de Extremadura, 2009.
- MOURE, A., *Palladius, liber primus tradición manuscrita y edición crítica*, Tesi doctoral inèdita de la Universidad Complutense de Madrid, 1980.
- NADAL, J. M., “Dir lo latí en so de romanç”, *Caplletra*, 6 (1989), pp. 171-177.
- PICCAT, M., “Il *Tractat d’agricultura* del Ms.754 della Biblioteca de Catalunya”, dins A. FERRANDO i A. G. HAUF (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster: estudis de llengua i literatura*, vol. 5, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1994, pp. 45-65.
- RIERA, J., “Catàleg d’obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV”, dins A. FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. 8, Barcelona-València: Publicacions de l’Abadia de Montserrat-Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1989, pp. 699-709.
- RIQUER, M., “Relaciones entre la literatura renacentista castellana y la catalana en la Edad Media”, *Escorial. Revista de Cultura y Letras*, 3 (1941), pp. 31-49.
- RODGERS, R. H., “An Introduction to Palladius”, *Institute of Classical Studies, Bulletin Supplement*, 35 (1975).

— “*Palladius*”, dins P. O. KRISTELLER (ed.), *Catalogus translationum et commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin translations and commentaries*, vol. 3, Washington, DC: Catholic University of America Press, 1976, pp. 195-198.

SVENNUNG, J., *Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1935.

TRAMOYERES, L., “*El Tratado de Agricultura de Paladio. Una traducción catalana del siglo XIV*”, *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 24-25 (1911), pp. 459-465.

TRENCHS, J. i GINER, A. J., “Ferrer Sayol i el manuscrit *Tractat d’Agricultura* de l’Arxiu Municipal de València”, dins J. M. SANS (coord.), *Estudis sobre la història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*. Barcelona: Fundació Noguera, 1988, pp. 147-153.

4. Instrumenta

“Actas de las Cortes Generales de la Corona de Aragón de 1362-1363” dins J. M. PONS GURI (ed.), *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, 50, Madrid-Barcelona: Ministerio de Cultura, 1982, p.215.

ALCOVER, A. M. & MOLL, F. DE B., *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca: Impremta Mn. Alcover. 1930-1962 . Disponible a [vigent]: <http://dcvb.iecat.net/>

ANDRÉ, J., *Les Noms de plantes dans la Rome antique*, Paris: Les Belles Lettres, 1985.

Arxiu de la Corona d’Aragó, Registre de la Cancelleria Reial. Disponible a [vigent]: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas>

BASSOLS DE CLIMENT, M., *Sintaxis latina*, Madrid: CSIC (Textos Universitarios 16), 1956 [reimpr. 1992¹⁰].

Boost-Beta= CH. FAULHABER et al. (ed.) (1984³), *Bibliography of Old Spanish Text, Maddison*. Disponible a [vigent]: <http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/>

CORDE= Real Academia Española: *Banco de datos (CORDE), Corpus diacrónico del español*. Disponible a [vigent]: <http://corpus.rae.es/cordenet.html>

Corpus Glossariorum Latinorum, vol. 1. *De Glossariorum Latinorum Origine et Fatis*, G. GOETZ (ed.), Leipzig-Berlin: B. G. Teubner, 1923, pp. 47-59.

Diplomatari de l’Orient català, 1301-1340: Col·lecció de documents per a la història de l’expedició catalana a Orient i dels ducats d’Atenes i Neopàtria, A. RUBIÓ i LLUCH (ed.), Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 2001².

- FONT QUER, P., *Plantas Medicinales, El Dioscórides Renovado*. Barcelona: Labor, 1961 [reimp. 1978⁴].
- Glossaria Latina iussu Academiae Britannicae edita*, vol. 1. *Glossarium Ansileubi siue Liber Glossarum*, W. M. LINDSAY, J. F. MOUNTFORD I J. WHATMOUGH (eds.), Paris: Les Belles Lettres, 1926.
- MOREL-FATIO, A., *Catalogue des manuscrits espagnols de la Bibliothèque Nationale*. París: Bibliothèque nationale, 1892.
- OCHOA, E., *Catálogo razonado de los manuscritos españoles existentes en la Biblioteca Real de París*, París: Biblioteca Real de París, 1844.
- Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. 5. *Procesos de las Antiguas Cortes y Parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*, P. BOFARULL (ed.), Barcelona: J. Eusebio Monfort, 1850. pp. 114-124.
- KRISTELLER, P. O., *Iter Italicum. A Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscript of The Renaissance in Italiam an Other Libraries*, 6 vols., Londres-Leiden: Warburg Insitute-Brill, 1963-1998.
- RUBIO, L., *Catálogo de los manuscritos clásicos latinos existentes en España*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 1984.
- SCHIFF, M., *La Bibliothèque du marquis de Santillane*, París: Bouillon, 1905.
- Translat, Universitat Autònoma de Barcelona, *Cens de traduccions al català medieval fins a 1500*. Disponible a [vigent]: <http://www.translatdb.narpan.net>